

ქართული წყაროთმცოდნეობა

XXII

2020

UDC (უკ) 930.2
(051.2)
ქ - 279

რედაქტორები

გიული ალასანია და მარიამ ჩხარტიშვილი

ტომის რედაქტორი

ზურაბ თარგამაძე

სარედაქციო კოლეგია

გონელი არახამია
ეკა კვაჭანტირაძე
დავით მერკვილაძე
ნათო სონლულაშვილი
სოფიო ქადაგიშვილი
ქეთევან ქუთათელაძე
გიორგი ჭეიშვილი

Editors

Giuli Alasania & Mariam Chkhartishvili

Editor of the volume

Zurab Targamadze

Editorial Board

Goneli Arakhamia
Sopio Kadagishvili
Ketevan Kutateladze
Eka Kvachantiradze
David Merkviladze
Nato Songulashvili
George Tcheishvili

რედაქტორის საკონტაქტო მონაცემები:
ელ-ფოსტა: mariam.chkhartishvili@tsu.ge
მობ. 599 71 40 15
Editor's contact details:
E-mail: mariam.chkhartishvili@tsu.ge
Mob.: +995 599 71 40 15

© ტექსტი - ავტორები, 2020
© შედგენა - გ. ალასანია, მ. ჩხარტიშვილი, ზ. თარგამაძე 2020
© Text - authors, 2020
© Compilation - G. Alasania, M. Chkhartishvili, Z. Targamadze 2020

ISSN 1987 - 9563
შპს „პრინტეო“, 2020

თბილისი, 0131, დემეტრე თავდადებულის ქ.18, ☎: +995 32 222 06 08
E-mail: ichachanidze@mail.ru

შინაარსი CONTENT

რედაქტორებისაგან	9
EDITORIAL	
ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი კვლევები	11
RESEARCHES IN FIELD OF HISTORY AND SOURCE-STUDIES	
ქალაქ ატენისა და ატენის ხეობის მნიშვნელობა X-XII საუკუნეების ქართულ პოლიტიკაში	13
იოსებ ალიმბარაშვილი The Role of the Town Ateni and Ateni Gorge in Georgian Political Life (10 th -12 th cc) Ioseb Alimbarashvili	
წალენჯიხის ეტიმოლოგიისათვის	26
პაპუნა გაბისონია For the Etymology of Tsalenjikha Papuna Gabisonia	
როჯერ ბეკონი: ესქატოლოგიური საკითხები, გეოგრაფიული ცოდნა და სამეცნიერო მეთოდი XIII საუკუნეში	31
ალექსანდრე თვარაძე Roger Bacon: Eschatological Issues, Geographical Knowledge and Scientific Method in the 13 th Century Aleksandre Tvaradze	
თემის მმართველობითი ორგანოები გვიანი შუა საუკუნეების სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში – „ოლქობა“	46
ბექა მგელაძე The Self-Governing Popular Bodies in South Western Georgia in the Late Middle Ages (Olkoba) Beka Mgeladze	
გოდერძის უღელტეხილის ნამოსახლარები შუა საუკუნეებში (ნაგებობანი, მეურნეობა და ცხოვრების წესი)	64
ნუგზარ მგელაძე გოდერძი ნარიმანიშვილი Settlements around the Goderdzi Pass in Middle Ages (Buildings, Farming Types, lifestyle of the Populace) Nugzar Mgeladze Goderdzi Narimanishvili	
რუსეთის პოლიტიკური თამაში სოლომონ I-თან და კაპიტან შტედერის მისია იმერეთში	86
დავით შერკვილაძე Russian Political Games with Solomon I and Captain Steder's Mission in Imereti Davit Merkviladze	

წმ. დავით გარეჯელის „ცხოვრების“ კიმენურ ვერსიაში შესული ისტორიული ფაქტები და ტოპოსები.....	93
ლადო მირიანაშვილი Historical Facts and Topoi Found in the Premetaphrastic Version of the <i>Life</i> of St. Davit Garejeli Lado Mirianashvili	
პროზელიტიზმში პაგიოგრაფიულ ტექსტში: კლასიფიკაცია და ნაციონალური თავისებურებები	101
ნინო პოპიაშვილი Proselytism in a Hagiographic Text: Classification and National Peculiarities Nino Popiashvili	
ნექისძეთა თბილელი საყდრისშვილების საგვარეულო	112
ნიკოლოზ ჯღენტი Feudal Family of Nekisdze-Sakdrishvili Nikoloz Zghenti	
რუსეთ-საქართველოს 1921 წლის ომი და სანგარი №4	128
დიმიტრი სილაქაძე პაატა გიგაური Russian-Georgian War of 1921 and the Trench №4 Dimitri Silakadze Paata Gigauri	
საქართველოში „შავი ჭირის“ გავრცელების ისტორიიდან (XIV-XVIII სს).....	140
გიორგი სოსიაშვილი From the History of the Black Death Spread in Georgia (14 th – 18 th cc) Giorgi Sosiashvili	
რომელი გიორგის სახელითაა მოჭრილი გიორგისა და თამარის მონეტა?	151
ირაკლი ფაღავა Who is Giorgi Acknowledged on the Coins of Tamar and Giorgi? Irakli Paghava	
დრამატურგის ისტორიული პიესა და ისტორიკოსის იდეოლოგიური ინტერპრეტაცია: ნიკო ბერძენიშვილის გამოხმაურება პოლიკარპე კაკაბაძის „კახაბერის ხმლის“ გამო	165
მერაბ ღალანაძე Dramatist's Historical Play and Historian's Ideological Interpretation: Niko Berdzenishvili's Review of "Kakhaber's Sword" by Polikarpe Kakabadze Merab Ghaghanidze	
თეორიული და ინტერდისციპლინური მიდგომები	185
THEORETICAL AND INTERDISCIPLINARY APPROACHES	
ქართული ეროვნული იდენტობის ეთნოსიმბოლისტური კვლევა	187
მარიამ ჩხარტიშვილი Studying Georgian National Identity: Ethnosymbolist Approach Mariam Chkhartishvili	

არქეოლოგია და საბუნებისმეტყველო მეცნიერებები (სოფელ ქობულეთის 2019 წლის ინტერდისციპლინური არქეოლოგიური ექსპედიციის გამოცდილება)	209
გურამ ჩხატარაშვილი Archaeology and Natural Sciences (Experience of Interdisciplinary Archaeological Expedition in Kobuleti Village in 2019) Guram Chkhatarashvili	
წყაროთა წარდგინება	217
PRESENTATION OF SOURCES	
სოფელი ტორჩოხი მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში	219
დავით ახლოური The Village of Tchorchokhi in the Early Nineteenth Century Davit Akhlouri	
ბახტრიონის იოანე ნათლისმცემლის ეკლესიის აღსარების მთქმელთა დავთარი როგორც საისტორიო წყარო	225
გულიკო მჭედლიძე Ecclesiastical Historical Documents as Sources: The Collections of the Confessions by the Parish of the St. John the Baptist's Church in the Village Bakhtioni Guliko Mchedlidze	
აღმოსავლეთისა და საქართველოს რეცეფცია XVII საუკუნის	229
ევროპელი მეცნიერის მიერ მაია ნაჭყებია Reception of Orient and Georgia by an European Scholar of the 17 th Century Maia Nachkebia	
წმინდა ნინოს „ცხოვრების“ ბოძლეს ბიბლიოთეკაში დაცული ხელნაწერი	235
დავით ყოლბაია Manuscript of the <i>Vita</i> of Saint Nino in the Bodleian Library David Kolbaia	
წიგნების მიმოხილვა	263
BOOK REVIEWS	
გარეჯისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო კონფერენციის მოხსენებათა კრებული	265
ლადო მირიანაშვილი Proceedings of the International Conference Dedicated to Davitgareji Lado Mirianashvili	
ქართული ნუმიზმატიკური საზოგადოების მოამბე	268
ლადო მირიანაშვილი Bulletin of the Georgian Numismatic Society Lado Mirianashvili	

ჯოზეფ პატრიხის წიგნი „საბა, პალესტინური მონასტიციზმის ლიდერი“ (მეორე გამოცემა)	271
ლადო მირიანაშვილი Joseph Patrigh's Book "Sabas, Leader of Palestinian Monasticism" (Second Edition) Lado Mirianashvili	
ქრონიკა	275
CHRONICLE	
ახალი წიგნი საქართველოს დედაქალაქზე	277
ალექსანდრე დაუშვილი New Book about the Capital City of Georgia Aleksandre Daushvili	
ჟურნალ „ქართული წყაროთმცოდნეობის“ XXI ტომის პრეზენტაცია	282
სოფიო ქადაგიშვილი მარიამ ჩხარტიშვილი Presentation of the Scholarly Journal "Georgian Source-Studies" (Volume 21) Sopio Kadagishvili Mariam Chkhartishvili	
ხსოვნა	287
IN MEMORIAM	
ელენე ცაგარეიშვილის ხსოვნას	289
მზია სურგულაძე In Memoriam of Elene Tsagareishvili Mzia Surguladze	
გოჩა ჯაფარიძის გამოსათხოვარი	291
მარიამ ჩხარტიშვილი Obituary of Professor Gocha Japaridze Mariam Chkhartishvili	
გზამკვლევი ავტორთათვის	299
GUIDELINES FOR AUTHORS	

რედაქტორებისაგან

სამეცნიერო საზოგადოებას ვთავაზობთ ჟურნალ „ქართული წყაროთმცოდნეობის“ XXII ტომს. როგორც ყოველთვის, ჟურნალში წარმოდგენილი მასალა განაწილებულია რამდენიმე განყოფილებაში.

პირველია „ისტორიული-წყაროთმცოდნეობითი კვლევები“. აქ ცამეტი სტატიაა. ეს სტატიები წარმოადგენს ისტორიული, წყაროთმცოდნეობითი, ისტორიოგრაფიული ფოკუსის გამოკვლევებს და შეეხება ენობრივად (ქართული, უცხოური) თუ ტიპობრივად და სახეობრივად (ნარატიული, დოკუმენტური, ნუმისმატიკური, ქცევითი, ნივთიერი, ენობრივი) განსხვავებულ წყაროებს. ქრონოლოგიურად ეს გამოკვლევები მოიცავს როგორც წინა მოდერნულ, ისე მოდერნულ ეპოქებს (ახალ და უახლეს პერიოდებს).

მომდევნო განყოფილებაა „თეორიული და ინტერდისციპლინური მიდგომები“. აქ ორი სტატია იბეჭდება. ერთ-ერთ მათგანში აქცენტირებულია ინტერდისციპლინური მიდგომის მნიშვნელობა ისტორიულ კვლევებში, კონკრეტულად, ნივთიერი წყაროთმცოდნეობის ანუ არქეოლოგიური ძიებების შედეგად მოპოვებული წყაროების შესწავლის საქმეში. მეორე მათგანი ერის ფენომენის კვლევისათვის ერთ-ერთი დასავლური სოციალური თეორიის საზრისს და საქართველოს ისტორიის რეპრეზენტაციისათვის მისი გამოყენების მნიშვნელობას განმარტავს, წარმოაჩენს ქართულ სინამდვილეში ამ თეორიის იმპლემენტაციის ისტორიას და ამასთან დაკავშირებულ პრობლემებს.

შემდეგი განყოფილებაა „წყაროთა წარდგინება“. აქ ქვეყნდება ოთხი სტატია. აქედან ერთი წყაროს ტექსტის სრული პუბლიკაციაა, რომელსაც წინ უძღვის მკვლევრის შესავალი; სამი დანარჩენი წყაროების ცალკეული ცნობების პუბლიკაციაა წარმოადგენს სამეცნიერო კომენტარებით. ცხადია, სტატიები ისტორიული რეპრეზენტაციისავე გვთავაზობენ, მაგრამ ვინაიდან ისინი ერთ კონკრეტულ წყაროზე არიან ფოკუსირებულნი, უფრო მართებულად ჩანს მათი წარმოდგენა ჟურნალის ამ ნაწილში.

განყოფილებაში „ნიგნების მიმოხილვა“ იბეჭდება სამი სტატია. აქედან ერთი საერთაშორისო კონფერენციის მასალებს შეეხება; მეორე ახალი პერიოდული გამოცემის ფაქტს აფიქსირებს და მის აღწერას გვთავაზობს, მესამე კი მონასტიციზმის შესახებ უცხოელი ავტორის ძალიან საინტერესო გამოკვლევის ქართველი მკითხველისათვის გაცნობას ისახავს მიზნად.

„ქრონიკის“ განყოფილება „ქართული წყაროთმცოდნეობის“ წინა ნომერებში ყველაზე მეტი სტატიის მომცველი იყო. ამ ნომერში კი მხოლოდ ორი სტატიით არის წარმოდგენილი. სამეცნიერო აქტივობის ფაქტებს, რომლებსაც ეს სტატიები აღწერს კოვიდ-19 გავრცელების წინა პერიოდში ჰქონდა ადგილი. პანდემიამ მნიშვნელოვნად შეზღუდა ცოცხალი კომუნიკაცია მეცნიერებს შორის და ეს დაეტყო ჩვენი ჟურნალის ამ განყოფილებასაც.

განყოფილებაში „ხსოვნა“ იბეჭდება სტატია ცნობილი ქართველი წყაროთმცოდნის ელენე ცაგარეიშვილის შესახებ. მეცნიერი წარმოჩენილია როგორც მკვლევარი და როგორც პიროვნება. ამავდროულად განყოფილებაში იბეჭდება ასევე ქართველი ისტორიკოსისა და წყაროთმცოდნის გოჩა ჯაფარიძის გამოსათხოვარი სტატია. ჟურნალი თითქმის გამზადებული იყო დასაბეჭდად, როცა ბატონი გოჩას გარდაცვალების ამბავი გახდა ცნობილი რედკოლეგიისათვის. ამიტომ მისი ღვაწლის განზოგადებული შეფასება ვერ მოესწრო, რაც მომავალში უთუოდ მოხდება. გოჩა ჯაფარიძე ჟურნალ „ქართული წყაროთმცოდნეობის“ დიდი გულშემატკივარი გახლდათ.

ჟურნალი სრულდება გზამკვლევით ავტორთათვის.

სტატიების ავტორები არიან პროფესიონალები: ისტორიკოსები, წყაროთმცოდნეები, ეთნოლო-

გები, არქეოლოგიები, ფილოლოგები.

ვიმედოვნებთ, რომ „ქართული წყაროთმცოდნეობის“ XXII ტომი სამეცნიერო წრეების დადებით გამომხატურებას მოიპოვებს და ხელს შეუწყობს ისტორიული მეცნიერების განვითარების საქმეს.

გიული ალასანია

მარიამ ჩხარტიშვილი

თბილისი, 2020 წლის 20 ოქტომბერი

EDITORIAL

In their notes the editors of the journal Georgian Source-Studies Prof. Giuli Alasania and Prof. Mariam Chkhartishvili give a brief description of the contents of the volume XXII. They make emphasis on diversity of material published in the recent issue: in particular, they distinguish papers according to their focus, field of investigation, sources chosen, chronology etc. The papers containing the research are still presented in a relevant quantity, however short informative papers devoted to the description of events of academic life are presented in limited number. Unfortunately, recent pandemic did influence all sides of societal life and this sad reality has been reflected in the recent issue of the journal as well. Despite this editors are expressing hope that the recent volume will provoke interest of the academic circles and help to further development of the history discipline.

**ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი
კვლევები**

**RESEARCHES IN FIELD OF HISTORY AND
SOURCE-STUDIES**

ქალაქ ატენისა და ატენის ხეობის მნიშვნელობა X-XII საუკუნეების ქართულ პოლიტიკაში

იოსებ ალიმბარაშვილი

ატენს და ატენის ხეობას განსაკუთრებული ადგილი უკავია X-XII საუკუნეების ქართულ პოლიტიკაში. გადატანილი კატაკლიზმების გამო, XVIII საუკუნის დასაწყისისათვის იგი ჯერ კიდევ „მცირე ქალაქს“ წარმოადგენს (ყაუხნიშვილი 1973: 343), ხოლო XIX ს. დასაწყისისათვის მოსახლეობისაგან თითქმის დაცლილია.

ხეობა თავისი სტრატეგიული მდებარეობის გამო, მუდმივად იყო ხელისუფლების ზრუნვისა და ყურადღების საგანი. ის გამორჩეული იყო ცივი, ანკარა წყაროებით, ადგილობრივი ღვინის თვისებებით, სამკურნალო ადგილებითა და პროდუქტის სიუხვით. ვახუშტი ბატონიშვილის დახასიათებით, ატენის ციხის სამხრეთით, არის

საცივი, ვითარცა მყინვარი, სადაცა დგება ღვინო წარჩინებული, ჩრდილოთ კერძ სდის თბილი წყალი, მკურნალი ბუგრისა და სდის სხუაცა ცივი წყარო [...] ბოზნავამდე ხეობა ესე არს ვენახოვან-ხილიანი, მას ზეთ [...] კონახური არს ტყედ [...] კიკანათ-ბერი, კლდით მოზღუდული და წყარო შიგ მომდინარე. [...] მდინარესა შინა ატენისასა ზის კალმახნი გემოიანი, მრავალნი (ყაუხნიშვილი 1973: 343-344).

წედისის ხეობა „არს ვენახოვან-ხილიანი“ (ყაუხნიშვილი 1973: 34) და სხვ. სასარგებლო წიაღი-სეულიდან აქ მოიპოვებოდა კვარცის ქვიშები (მელიქიშვილი 1970: 24), წედისის მახლობლად მეღვინეთხუცესიშვილების მიწებში მოხსენიებულია „ქვის საჭრელი მადანი“ (ალიმბარაშვილი 2016: 202) და სხვ.

ნაყოფიერი მიწების, ტყეებისა და საძოვრების გარდა, ხეობაზე გადადიოდა გზა შიდა ქართლიდან ქვემო ქართლში, სომხეთსა და მესხეთ-ჯავახეთში კლდეკარის საერისთავოზე გავლით (ბერძენიშვილი 1966: 44-45). ატენის გზით აქ უამრავი ბაჟი შემოდიოდა და ეს ეკონომიკური სარგებელი განაპირობებდა სამეფო კარის თუ სხვა ფეოდალთა დაინტერესებას (პავლიაშვილი 2019: 45).

თრიალეთსა და კლდეკარზე გავლით უკავშირდებოდა ატენის ხეობა ძეგვ-წიხბის-კავთისხევისა და წალკაზე გადასასვლელ ე.წ. „ცხვრის გზას“ (მუსხელიშვილი 2014: 160).

ხეობაში მოქმედებდა მდინარე ტანადან გამოყვანილი სარწყავი სისტემა, რომელიც, ნ. ბერძენიშვილისა და დ. მუსხელიშვილის მოსაზრებით, ატენის სიონის დროინდელი უნდა იყოს (ბერძენიშვილი 1964: 394); (მუსხელიშვილი 1980: 2015).

„დასტურლამაღში“ პირდაპირ იყო განერილი თუ ვის ევალეზოდა ატენის ხეობის გზის (რომელსაც ბათლომის გზასაც უწოდებდნენ) შენახვა და დაცვა: „უნდა შეინახონ სააკაძემ, გლურჯიძემ, და ატენელთ და იმ ხეობამ“ (სურგულაძე 1970: 532).

შიდა ქართლი და თრიალეთი ერთმანეთთან დაახლოების ტენდენციას საკმაოდ ადრინდელი ხანიდან იჩენენ. საქმე ისაა, რომ შიდა ქართლის ეკონომიკისათვის თრიალეთის საზაფხულო საძოვრებს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. ადრეფეოდალური ხანის დასაწყისისათვის ეს გამოიხატა ტანისხევის ცენტრის თრიალეთთან ჩამკეტი გზების საყარზე – დეკციხეში მოთავსებით (გვასალია 1983: 128).

გემოლინიშულიდან გამომდინარე, ატენის ხეობა ციხე-სიმაგრეთა და ეკლესიათა სიმრავლითაც გამორჩევა. ატენის ციხის სიმტკიცეზე მიუთითებს ფარსადან გორგიჯანისძე: „ციხე მაღალს კლდეს მედ ნაგები იყო და გასაკვირვებელი სიმაგრე ჰქონდა და ქვითკირით ნაშენები იყო“ (კაკაბაძე 1925: 7), ხატოვნად აღწერს ატენის ციხეს ისკანდერ მუნში: „ეს იყო ისეთი მაღალი და ძლიერი ციხე, რომ ფრინველსაც კი

უჭირდა მასზე გადაფრენა და ბედის ტრიალსაც ვერაფერი დაეკლო მისთვის“ (ფუტურში 1969: 21).

ამას გარდა, ატენის ხეობაში მდებარეობს ვერეს ციხე, წედისის ციხე, კიკანთბერი, დანახვისი „მჭვრეტი ქართლისა“ და უამრავი ეკლესია-მონასტერი (ყაუხნიშვილი 1973: 343).

ხეობაში ადამიანის მოსახლეობის ყველაზე ადრეული კვალი შუა და გვიანი ბრინჯაოს ხანიდან დასტურდება (გვასალია 1983: 57, 150); (გამყრელიძე 2013: 64). „ტანას ხევი“ უკვე IV-VII საუკუნეებში იყო ცნობილი და სპასპეტის საგამგებლოში შედიოდა. არსებობს ვარაუდი, რომ ის ცალკე ადმინისტრაციულ ერთეულს წარმოადგენდა (ბერძენიშვილი 1985: 243-244).

მაინც რამ განაპირობა ტანას (იგივე ატენის) ხეობის დანინაურება VII საუკუნიდან, ეს გზა ხომ მანამდეც არსებობდა? საქმე ისაა, რომ ადრე შუა საუკუნეებში აღმოსავლეთ საქართველო, ირან-ბიზანტიის დაპირისპირების, ხანაც მშვიდობიანი კონკურენციის ობიექტი და უშუალო მონაწილე იყო, სავაჭრო გზებიც, ძირითადად, შავიზღვისპირეთიდან (ფაზისიდან) რიონისა და მტკვრის ხეობებისა და კასპიის ზღვის გავლით ჩინეთ-ინდოეთში მიემართებოდა. როგორც სტრაბონი გადმოგვცემს:

ოქსოსის (მდ. ამუდარია - ი.ა.) დიდი მდინარით ბევრი ინდური საქონელი შემოაქვთ პირკანის (კასპიის ზღვა - ი.ა.) ზღვაში, ხოლო აქედან ალბანიაში გადააქვთ და შემდეგ მტკვრითა და მისი მომდევნო ადგილებით ევქსინოს (შავი ზღვა - ი.ა.) [ზღვაში] ჩააქვთ (ყაუხნიშვილი 1957: 148).

არაბთა ბატონობის დამყარების შემდეგ, ამ გზებმა უნიდელი მნიშვნელობა დაკარგა, ან სამხრეთით გადაინაცვლა. აღმოსავლეთ საქართველოში არაბებმა შექმნეს თბილისის საამირო. ამირას ხელისუფლება თბილისზე, ქვემო ქართლსა და შიდა ქართლის ნაწილზე, მათ შორის, ატენის ხეობაზეც ვრცელდებოდა. აქედან გამომდინარე, გზების მიმართულებებიც შეიცვალა და აღმოსავლეთ-დასავლეთის ნაცვლად, შიდა ქართლიდან სამხრეთით, ქვემო ქართლში გადასასვლელ გზებს მიენიჭა უპირატესობა. როგორც ლევან ჭილაშვილი აღნიშნავს,

არაბების მომძღვარებით, ქართული პროვინციების დახარკვა-დაკავებით და თბილისის საამიროს დაარსებით ყურადღება გადადის სამხრეთისაკენ. ახალ სოციალ-ეკონომიკურ ძალას კი ახალი ქალაქები მოჰყვა. თბილისიდან სახალიფოს ჩრდილოეთის სასაზღვრო პუნქტიდან სამხრეთის მიმართულებით სავაჭრო გზები კვლავ ამოქმედდა (ჭილაშვილი 1970: 83).

ბუნებრივია, არაბთა ბატონობის დროს, ხეობა ხელისუფლების ინტერესების მიღმა ვერ დარჩებოდა. მათი მხარდაჭერის გამო, ბაგრატ აშოტის ძეს (826-876) ბულა თურქის წინამორბედი სარდლის, მოჰამად ხალიდის, ძისაგან ატენის ხეობა სამართავად მიუღია (ჯანაშია 1942: 253). ბაგრატ I აშოტის ძე ბულას მხარესაა თბილისის აღების დროსაც.

თბილისის ამირა საპაკის მიერ ხალიფასადმი წინააღმდეგობის განევის მომენტში, ატენის ხეობის მმართველი კონსტანტი-კახაა, რომელიც, 853 წლის 23 აგვისტოს, ბულა თურქის შემოსევის დროს, მისი სარდლის ზირაქის მიერ იქნა წაწამებული, ძესთან - თარხუჯთან ერთად. მართალია, მის მიერ ატენის მფლობელობის შესახებ პირდაპირი მინიშნება არ გვაქვს, მაგრამ, სიმონ ჯანაშიას მოსაზრებით, „კახასა და მისი შვილის მოხსენიება ატენის წარწერაში შეიძლება განხილულ იქნას, როგორც ერთგვარი მოწმობა იმისა, რომ კახა ამ მხარეების მფლობელი საგვარეულოს წარმომადგენელია“ (ჯანაშია 1942: 253). ნ. ბერძენიშვილიც საეჭვოდ არ ხდის, რომ ატენი კონსტანტი-კახას „სადგომია“ (ბერძენიშვილი 1979: 78).

კონსტანტი-კახა მარტილობისას უკვე საკმაოდ ასაკიანი - 85 წლისა ყოფილა (ჯავახიშვილი 1977: 88) ანუ ის დაბადებულია 768 წელს. შესაბამისად, ნაკლებად სარწმუნოა, სტრატეგიული ხეობის მმართველად იგი ამ ასაკში დაენიშნათ. არ გამოვრიცხავთ, მისი მფლობელობა ატენის ხეობაზე საპაკის - ისპაკ იბნ-შეაიბის (830-853) თბილისის ამირად გახდომისთანავე, ან მასთან ახლო პერიოდში დაწყებულიყო. როგორც ჩანს, იგი დაახლოებული იყო თბილისის ამირასთან და მხარს უჭერდა მას ცენტრალური ხელისუფლების წინააღმდეგ ბრძოლაში. არც ის უნდა იყოს შემთხვევითი,

რომ კონსტანტი-კახა და მისი ძე თარხუჯი, საპაქთან ერთად დასაჯეს სიკვდილით.

სიმონ ჯანაშია კონსტანტი-კახის საპაქის მხარეზე დგომას სწორედ იმ ფაქტს უკავშირებს, რომ არაბთა მიერ ბაგრატ კურაპალატისათვის შიდა ქართლის გადაცემა პირდაპირ ლახავდა კახას ინტერესებს (ჯანაშია 1942: 253).

სარა ბარნაველი არ გამოირიცხავს თარხუჯისა (IX ს.) და ატენის ქალაქმშენებლობის ორგანიზატორის შირიან თარხუნის ძის (XI ს.) საგვარეულო კავშირსაც, თუმცა, სახელთა მსგავსების გარდა, სხვა არგუმენტი ვერ მოჰყავს (ბარნაველი 1946: 88).

არაბთა ბატონობის გადავარდნისთანავე დაიწყო ჭიდილი „ქართლსა ზედა“. ბრძოლაში აქტიურად ჩაერთვნენ აფხაზთა მეფე კონსტანტინე და სომხეთის მეფე სუმბატ ტიფიკარელი, ამ დაპირისპირებაში საბოლოო გამარჯვებული კონსტანტინე დარჩა (ცაგარეიშვილი 1965: 111).

კონსტანტინეს მემკვიდრე გიორგი II (922-957) და მისი ძე ლეონ III (957-967), შიდა ქართლს მთლიანად ფლობენ და სადგომად ატენი გაუხდიან: „გამოილაშქრა გიორგი აფხაზთა მეფემან, ჩავიდა კახეთად, მოსწვა და ასწყვდა, და წარვიდა თქსადვე ქვეყნად. კუალად დადგა ატენს და ძე მისი ლეონ იყო ერისთავად ქართლისა“ (გაუხიშვილი 1955: 268).

მოგვიანებით, აფხაზთა მეფეები შიდა ქართლის გაღმამხარს¹ კარგავენ და იგი ადგილობრივ ფეოდალთა ხელში გადადის, რომელთა შორის ტბელთა ფეოდალური გვარი დაწინაურდა და მათ შორის უფროსი „ქართლის უფლად“ იწოდებოდა.

მტკვრის მარცხენა სანაპიროზე წარმოიშვა ერთი ისტორიული „ქვეყანა“ ცენტრით უფლისციხეში, ხოლო მტკვრის მარჯვენა სანაპიროზე მეორე „ქვეყანა“ – რატი ბაღვაშის საერისთავოს სახით, ცენტრით ატენში (მუსხელიშვილი 1980: 222).

ატენის ხეობას საუკუნეების განმავლობაში საქართველოს სამეფო კარი და ეკლესია ფლობდა, თუმცა, IX-XII საუკუნეებში აქ დიდი მამულები ჰქონდათ და ერთმანეთს ედავებოდნენ მამფლები, ბაღვაშები, ტბელები და სხვ. (ალიშბარაშვილი 2020: 197).

VIII-IX საუკუნეებში „ატენის ქვეყანა“ ადგილობრივი მმართველების – მამფლების სამემკვიდრეო დომენია (შმერლინგი 1947: 267), ხოლო სიონის მონასტერი მათ სამძვალეს წარმოადგენს. ერისთავთ-ერისთავი „უფალი“ სტეფანოზ მამფალი (+739), ამავე განშტოების წარმომადგენლები – გუარამავრ დედოფალი და სუმბატ აშოტის ძე (+885) სწორედ ატენის სიონში დაუკრძალავთ (აბრამიშვილი 1989: 30-31), რაც ამ მოსაზრებას საეჭვოდ არ ხდის.

„მოქცევაჲ ქართლისაჲსა“ და სუმბატ დავითის ძის ქრონიკის მიხედვით, სტეფანოზ მამფალი ნერსეს ძე და ბაგრატიონთა სახლის იმ შტოს წარმომადგენელია, რომლის მამამთავრად მიიჩნეულია გუარამ I (არახაშია 1990: 44). იგი ქართველთა და მეგრელთა ერისთავი და უფალია. მისი ეპიტაფია საყურადღებოა „ატენის ქვეყნის“ ისტორიის გასათვალისწინებლადაც, რადგან სიონის კედლებზე აისახა არა მარტო მისი გარდაცვალების ზუსტი თარიღი,² არამედ მისი საერისმთავრო საყდარზე კურთხევაჲ (აბრამიშვილი 1989: 34-35).

ბაგრატიონთა სამეფო სახლის ამ შტოს წარმომადგენელთა – ვარაზის, ნერსესა და სტეფანოზის მოხსენიება ატენის სიონის წარწერებში, იძლევა მტკიცების საშუალებას, რომ ტაძრის ქტიტორები ისინი იყვნენ. ეს ტაძარი ამიტომაც ამ სახლის სამძვალე გამხდარა (აბრამიშვილი 1989: 38).

X საუკუნის 40-იანი წლებიდან „ატენის ქვეყანას“ უკვე ბაღვაშთა უძლიერესი ფეოდალური სახლი ფლობს. ატენის მფლობელ ბაღვაშთაგან, პირველი მიქაელია, რომელმაც ეს ქვეყანა 940 წელს მიიღო სიგელით ბაგრატ I-საგან (937-945) და 945 წელს საკუთარი ხარჯით ატენის ტაძარს ზღუდე აუშენა. მისი გამოსახულება ატენის სიონის სამხრეთ ფასადზე ორფიგურაიან ქტიტორულ რელიეფზეა დაცული (კავლეიშვილი 2016: 66-67).

ამ დროისათვის აფხაზთა მეფეებს ქართლისათვის აღარ ეცალათ, რადგან ლეონ III მემკვიდ-

რეებს: დიმიტრისა და თეოდოს შორის დაპირისპირება დაიწყო. დიმიტრემ ძმას დაასწრო, ღალატით „თვალები დასწვა“ და ციხეში გამოკეტა, მაგრამ დემეტრე თავად უძეო იყო და მისი სიკვდილის (+975) შემდეგ „აღარა დარჩა მკვდრი აფხაზეთისა და ქართლისა“ (ყაუხჩიშვილი 1955: 272). ასეთ შემთხვევაში დასავლეთ საქართველოს მესვეურნი იძულებულნი გახდნენ ტახტზე ისევ უსინათლო თეოდოსი (975-978) აეყვანათ (ლორთქიფანიძე 2008: 246).

დასავლეთ საქართველოში არეულობით კახელებმა ისარგებლეს და ქართლის პოლიტიკური ცენტრი უფლისციხე დაიკავეს.

ქვეყნის შინააშლილობის ჟამს გამოჩნდნენ ძალებიც, რომელთა მთავარ მიზანს ქვეყნის გაერთიანება წარმოადგენდა. ერთ-ერთი ასეთი პიროვნება იყო „კაცი ძლიერი და ვრმრავალი“ იოანე მარუშისძე, რომელმაც ტაოს მმართველს დავით III კურაპალატს შესთავაზა, რომ ან თვითონ დაეჭირა ქართლი ან მისი შვილობილისათვის – ბაგრატიისათვის ებოძა: „ძესა გურგენისსა, ასულის წულსა გიორგი აფხაზთა მეფისასა, რომელსა ეყოდა დედულად აფხაზეთი და ქართლი“ (ყაუხჩიშვილი 1955: 272).

975 წელს დავით III დიდი ჭარით გამოემართა ატენის ხეობით და ქვახვრელს დადგა. ამ ცნობისთანავე კახელები, „ვითარცა მჟოტნი“, აიყარნენ და ქართლს გაეცალნენ. დავით კურაპალატს ქვახვრელთან იოანე მარუშის ძე მიეგება და უფლისციხე გადასცა. ტაოს მეფემ ქართლელებს ბაგრატიისადმი მორჩილება უბრძანა, მისი მცირეწლოვანების გამო „თანაგამგებლად“ მამამისი გურგენი დაუნიშნა, „დღენი მცირედნი დაყვნა“ და უკან გაბრუნდა (ყაუხჩიშვილი 1955: 274).

ქართლელებმა დიდებულებმა ახალი პატრონი არ ინებეს და „ინყეს კუალად მედგრობად ზაკულებით“,³ კახეთიდან ლაშქარი მოიწვიეს, უფლისციხეში მყოფი ბაგრატი და მისი მშობლები შეიპყრეს და კახეთს გაგზავნეს.

ამ ამბის შეტყობისთანავე დავით კურაპალატი იძულებული გახდა თრიალეთის გზით დიდი ჭარით კახეთს გადასულიყო, კახელებმა ზავი არჩიეს, გურგენი, გურანდუხტი და ბაგრატი უკან გამოუშვეს და უფლისციხეც დათმეს, მაგრამ წირქოლისა და გრუას ციხეები თავისად დაიჭირეს (ყაუხჩიშვილი 1955: 275).

ბაგრატი მალევე იძულებული გახდა ქართლიდან აფხაზეთს გამგზავრებულიყო, რადგან მისი ბიძის, უსინათლო და უმემკვიდრეო თეოდოს „მწუხარის“ წყალობით „ქვეყანა განირყუნა და შეიცვალა ყოველი წესი და განგება, პირველთა მეფეთა განწესებული“ (ყაუხჩიშვილი 1955: 275).

საქმეში ისევ იოანე მარუშისძე ჩაერია, დავით კურაპალატს ბაგრატის აფხაზეთში გამეფება თხოვა. ბიძის გარდაცვალების შემდეგ, 978 წელს, ბაგრატ III აფხაზთა მეფედ ეკურთხა და ქვეყანაში წესრიგის დამყარება ენერგიულად დაიწყო. ნასვლამდე მან უფლისციხეში გურანდუხტი დატოვა და ადგილობრივებს დედის მორჩილება უბრძანა. ქართლის დიდამზაურები ფორმალურად გურანდუხტს მართლაც ემორჩილებოდნენ, თუმცა, „თითუელად განაგებდეს საქმესა ქართლისასა“, ამიტომ ბაგრატს ხელახლა მოუხდა ქართლში გადმოსვლა. ეს ფაქტი მიუღებელი აღმოჩნდა დიდებულთათვის. მათ ქავთარ ტბელი⁴ იწინამძღვრეს და მოღრისთან დაუხვდნენ აფხაზთა მეფეს, მაგრამ დამარცხდნენ (ყაუხჩიშვილი 1955: 276).

ბუნებრივია, ქართლელ დიდამზაურებს ენერგიული და „მტკიცე ხელის“ ბაგრატის მორჩილებას ისევ გურანდუხტის „ხელქვეითობა“ ერიოთ, ამიტომ დედა-შვილს შორის უთანხმოების ჩამოგდება სცადეს, და, როგორც ჩანს, მიაღწიეს კიდევ, რადგან ამ პერიოდისათვის ბაგრატსა და დედამისს შორის მთლად იდეალური ურთიერთობა არ ჩანს. მხედველობაში გვაქვს „მატიანე ქართლისასა“ ავტორის დიპლომატიურად ნათქვამი ფრაზა: „მოვიდა უფლისციხეს (ბაგრატ III – ი.ა.) და აღიღო ციხე დედისაგან თქსისა“ (ყაუხჩიშვილი 1955: 276). ჩვეულებრივ შემთხვევაში, ალბათ მემატიანე იტყოდა: დედამ „მიუბოძა“, ან „გადასცა ციხე თქსიო“ და არა „დედისაგან აღიღო“.

როგორც წაბა ალექსიძე წერს,

„მატიანე ქართლისაის“ ავტორი რატომღაც ცდილობს მკითხველს ისეთი შთაბეჭდილება შეუქმნას, თითქმის გურანდუხტის ნების გარეშე მოხდა ეს კონფლიქტი, სინამდვილეში ძნელი არაა იმის მიხედვრა, რომ ქართლის აზნაურობა და გურანდუხტი ერთ ბანაკში არიან (ალექსიძე 1978: 56).

ბაგრატისა და დედამისის ურთიერთობას ნათელს ჰფენს ატენის სიონის გერჯიუმ ერპასანის ძის სომხური წარწერა, რომელიც ატენის სიონის დასავლეთის ფასადის ცენტრალურ ნაწიანგზეა ამოკვეთილი და სადაც ნათქვამია, რომ ბაგრატმა აიძულა ქართველთა დედოფალი უფლისციხე დაეთმო⁵ (მურადიანი 1985: 107). ისიც გასათვალისწინებელია, რომ გერჯიუმი აღწერილი მოვლენის თანამედროვე და თვითმხილველია.

ბარუერ მურადიანი დედა-შვილის დაპირისპირებას 980-988 წლებს შორის ათავსებს ანუ ბაგრატის მიერ აფხაზეთის დაკავებიდან – ბაგრატისა და დავით კურაპალატის დაპირისპირებამდე (მურადიანი 1985: 107).

გემოთ მოტანილი წარწერიდან ირკვევა, რომ ბაგრატისადმი ქართლის აზნაურთა დაუმორჩილებლობა, გურანდუხტ დედოფლის მიერ ამ უკანასკნელთა მხარდაჭერის გარეშე არ მომხდარა. ნიშანდობლივია, რომ დიდებულთა დამარცხებისა და უფლისციხის დაბრუნების შემდეგ, ბაგრატმა დედას ქართლის „გამგეობა გამოართვა“ და თვითონ დაიჭირა (ჯავახიშვილი 1983: 126), საქმეები მოანესრიგა და, ამჯერად, დედასთან ერთად, ისევ აფხაზეთს გაემურა, რითაც დედოფალს მოუსპო დამოუკიდებელი პოლიტიკის გატარებისა და დიდამზაურთა მხარდაჭერის საშუალება (მინდორაშვილი 2008: 23).

ისიც საგულისხმოა, რომ წარწერაში გურანდუხტი მოხსენიებულია, არა როგორც ზოგადად „დედოფალი“, არამედ, დაკონკრეტებულია, როგორც „ქართველთა დედოფალი“. სავარაუდოდ, სწორედ ეს შეადგენდა ქართლის აზნაურთა პოლიტიკურ მიზანს – ადგილობრივი, და, შედარებით ნაკლები ძალაუფლების მქონე ხელისუფალი ჰყოლოდათ:

ერთი სიტყვით, ქართლში შექმნილია განვითარებული ფეოდალიზმისათვის დამახასიათებელი სოციალურ-პოლიტიკური სიტუაცია, როდესაც ფეოდალურ არისტოკრატის ძლიერი ცენტრალიზებული სახელმწიფო ხელისუფლების ნაცვლად სურს ჰყავდეს ადგილობრივი მართონეტული მთავრობა, რათა „თითოეულად განაგებდეს საქმეთა ქართლისათა“ (პაპასქირი 1990: 69).

თუმცა, ქართლის დამორჩილება ასე მარტივი არ აღმოჩნდა. კლდეკარის ერისთავმა და ატენის ციხის მფლობელმა რატი ბაღვაშმა მიიერთა „ქართლისაგან მტკუარს სამხრით-კერძო ყოველივე თრიალეთი, მანგლისის ხევი, სკვირეთი“ (ყაუხიშვილი 1955: 276), ატენის ციხე გაამაგრა და მის მახლობლად საგვარეულო ეკლესიაც ააგო.⁶

ნ. ბერძენიშვილის განმარტებით, გამომცემელს „ყოველივეს“ შემდეგ ორი წერტილი უნდა დაესვა (ბერძენიშვილი 1975: 321). ასეთ შემთხვევაში „ატენის ქუეყანაში“ ბევრად ვრცელი გეოგრაფიული არეალი შეიძლება მოვიპოროთ, ვიდრე უშუალოდ ტანას ხეობა.

ბაგრატმა რატი ბაღვაში კლდეკარის ერისთავად შეინიშნარა, მაგრამ გაძლიერებული მთავარი „არა მორჩილებდა კეთილად ბაგრატ მეფესა“ (ყაუხიშვილი 1955: 276). როგორც ნ. ბერძენიშვილი წერს:

საქმე, უჭევლია, იმაში იყო, რომ „კეთილად მორჩილობა“ სულ სხვადასხვანაირად ესმოდათ ბაგრატ მეფესა და ლიპარიტ ბაღვაშს [...] თრიალეთი და ატენი ბაღვაშს წყალობად არ მოუღია ბაგრატისაგან [...] ბაღვაშთა წინაპარმა „ქვეყანანი თრიალეთისანი“ შეიპყრნა და პატრონიც თვითონ შეარჩია. ასე რომ ის თავს მოხელე ერისთავად, დიდებულ მოსაკარგავედ კი არ გრძნობდა, არამედ ყმადნაფიცად და მხოლოდ ამ მიზნად ეწეოდა „მორჩილებას“ – ბაგრატი კი მთავრებს, ყმადნაფიცებს არ ითმენდა და მხოლოდ „მოსწრაფედ მორჩილებას“ ერისთავ-მოსაკარგავეებს სცნობდა. ეს იყო ახალი, რაც ბაგრატს შემოჰქონდა (ბერძენიშვილი 1975: 319).

მართლაც, ბაგრატ III ჯარის შეკრებას შეუდგა თავგასული ფეოდალის წინააღმდეგ, მაგრამ მისმა მოწინააღმდეგეებმა დავით III კურაპალატი დაარწმუნეს, „ბაგრატს შენი მოკვლა სწადიაო“ და შვილობილის წინააღმდეგ აამხედრეს. შინაურ დაპირისპირებაში შვილის მხარეს დადგა გურგენი, სამაგიეროდ, ბაგრატის პაპა ამავე სახელით – „რეგვენად“ წოდებული, დავით კურაპალატს მიემხრო, რადგან „ეშინოდა ძისა თჳისისა გურგენისაგან წაღებასა მეფობისასა“ (ყაუხჩიშვილი 1955: 277).

როგორც ჩანს, დავით კურაპალატს თავისი მხედრობა ეცოტავა და „უკმო ყოველთა მეფეთა სომხითისასა“.7 გურგენსა და დავით კურაპალატს შორის ბრძოლა მოხდა „გარდათხრილთა თავსა შავშეთისასა“, გურგენი იძლია და წევთის ციხეს შეაფარა თავი. კრიტიკულ მომენტში ბაგრატ III დიპლომატიურად გადაწყვიტა კონფლიქტი. იგი მართოდმართო ეახლა დავით კურაპალატს, „შენდობა“ სთხოვა და აუწყა: „ვითარმედ სხუასა არა რომლისა თჳს მოვიდე, გარნა არა მორჩილებისათჳს რატიისაო“. დავით კურაპალატმა შვილობილს შეცოდება აპატია და რატი ბაღვაშის დამორჩილებაზე დასტური მისცა: „მითავისუფლებისარ რატიის ზედა, დაიმორჩილე ვითარცა სახედ გნადიანო“ (ყაუხჩიშვილი 1955: 277).

989 წელს ანუ მეორე წელს ზამთარშივე, ბაგრატ III „ყოვლითა ძალითა თჳისითა უგრძნეულად“ შემოადგა კლდეკარს. რატი ბაღვაში „გამოვიდა გარე და გამოიტანა შვილი მისი ლიპარიტ თანა, შეავედრა ბაგრატ აფხაზთა მეფესა და მისცა ციხე თჳსი (ატენის – ი.ა.) ბაგრატს და თჳთ დაჰდა მამულსა თჳსთა არგუეთს“.

ბაგრატის მიერ რატი ბაღვაშის დამორჩილების „ნებადართვის“ დავით კურაპალატისეული ფორმულირება ერთობ საინტერესოა. როგორც სავარაუდოა, დიდი ფეოდალის მეფისადმი მორჩილების ფორმა იმ დროისათვის სხვადასხვა სახის იყო. ეს ჩანს მემამულიანის მინიშნებაში – რატი „არა მორჩილებდა კეთილად ბაგრატ მეფესაო“. ბაგრატის მიერ რატი ბაღვაშის დამარცხების შემდეგ მეფე-ფეოდალს შორის მორიგება შედგა: ერისთავთერისთავმა მეფეს ატენის ციხე დაუთმო, შვილი ლიპარიტიც „პატრონს შეავედრა“, სამაგიეროდ, თავისი სამკვიდრო მამული – არგვეთი უკლებლივ შეინარჩუნა. როგორც ნიკო ბერძენიშვილი წერს:

ამ გამოთქმაში „შევედრა“ მთელი მოვლენა იგულისხმება. ჩანს პატრონი და ვასალი ისე მორიგდნენ, რომ რატი ხელს აიღებდა თრიალეთზე, მაგრამ ისე, რომ კლდეკარსა და თრიალეთს პატრონი რატიის შვილს ლიპარიტს უწყალობებდა. ასე რომ ლიპარიტს საერისთავო კლდეკარ-თრიალეთი ამიერიდან მამისაგან მემკვიდრეობით მიღებული კი აღარ ჰქონდა, არამედ მეფისაგან ნაწყალობევი. გარდა ამისა, ბაგრატ მეფეს ამ თავისი ერისთავთერისთავისათვის საერისთავო ქვეყანა შეუმცირებია. მაინც და მაინც მტკვრის სამხრეთი ქართლი ატენის ციხით XI საუკუნეში კლდეკარის ერისთავს კი აღარ ეპყრა, არამედ საკუთრივ სამეფო იყო (ბერძენიშვილი 1974: 319).

სწორედ ბაღვაშთა მფლობელობის დროს უნდა მოეწვიათ ატენის სიონის სარესტავრაციო სამუშაოების საწარმოებლად თოდოსაკის სომხურ-ქართული „ამქარი“ (გაგოშიძე 2018: 129); რაც, სათანადოდ აისახა სიონის წარწერებში.8

საინტერესოა, რატომ უნდა აერჩია რატი ბაღვაშს თავისი სამფლობელოს უმათავრესი ტაძრის, ატენის სიონის შესაკეთებლად თოდოსაკის არცთუ მაღალი პროფესიონალების ჯგუფი, როდესაც იმ დროისათვის ტაო-კლარჯეთსა თუ იმერეთ-აფხაზეთში არაერთი კირით-ხერო და ოსტატი მოღვაწეობდა?

გიორგი გაგოშიძე თვლის, რომ რატი ბაღვაშს დაზიანებული სიონის აღსადგენად თავის სამეფო-ში მოღვაწე მშენებელ-მოქანდაკეები ტაშირ-ძორაგეტის მეფე გურგენმა გამოუგზავნა. ამ შემთხვევაში ქტიტორი რატი ბაღვაში ტაშირ-ძორაგეტის მეფის რეკომენდაციებს ითვალისწინებდა და ოსტატთა კონფესიური კუთვნილება მისთვის მეორე რიგის საკითხი იყო (გაგოშიძე 2018: 129).

მეორე მხრივ, შესაძლოა, კლდეკარის ერისთავს და ატენის პატრონს მაღალპროფესიონალი მშენებლების მოწვევის შესაძლებლობა არ ჰქონდა, რადგან ასეთ ოსტატებს სამეფო ხელისუფლება

აკონტროლებდა და მათ დაკვეთებს ასრულებდნენ. თუ გავითვალისწინებთ, რატი ბაღვაშის დაპირისპირებას ბაგრატ III, ნათელი გახდება, თუ რატომ მოიწვია დიდმა ფეოდალმა ქვემო ქართლში მოქმედი თოდოსაკის ამქარი და არა ტაო-კლარჯელი ოსტატები (გაგოშიძე 2018: 130).

ბაღვაშები მამულის დაკარგვას არ შეურიგდნენ. კლდეკარის ერისთავმა ლიპარიტ ლიპარიტის ძემ და ბაგრატ IV ნახევარძმამ (გიორგი I აღდესთან ქორწინებით) დემეტრემ, ბიზანტიის იმპერატორის ბასილი II დახმარებით ისარგებლეს, „მიერთნეს სხვანაცა ვინმე დიდებულნი და აზნაურნი“ და ატენის ციხის აღება სცადეს, მაგრამ ვერ აიღეს, „რამეთუ ციხეთა-უფალნი კაცნი მტკიცე იყვნეს ერთგულობასა ზედა ბაგრატისასა“ (ყაუხჩიშვილი 1955: 298).

გარკვეული წინააღმდეგობების შემდეგ, სულა კალმახელმა და მესხმა დიდებულებმა 1057 წელს ლიპარიტი და მისი ძე ივანე შეიპყრეს და ბაგრატ IV მიპყვარეს, ხოლო მეორე ვაჟმა ნიანიამ გაასწრო. ლიპარიტმა შვილი ბაგრატს შეავედრა, თვითონ ბერად აღიკვეცა და საბერძნეთში წავიდა. მცირე ხნის შემდეგ, მასთან ჩავიდა ივანე⁹ (ყაუხჩიშვილი 1983: 150).

ძლიერი ოპოზიციის დამარცხებით ისარგებლა ბაგრატ IV და X საუკუნის 60-იან წლებში ატენში ფართო საამშენებლო სამუშაოები წამოიწყო ატენის ციხისთვის – გორგანელ (გურგანელ) თარხონის ძისა და მირიან ერისთავის ხელით.¹⁰

ამ პერიოდში ატენის „ქუეყანაში“ ქალაქმშენებლობის ფართო მასშტაბებზე მიუთითებს ატენის სიონის არაერთი წარწერა, სადაც გიორგისა და დამიანეს მიერ „ზღუდის შექმნაზე“, ატენის სარქალის მიერ „ზღუდეების ქმნაზე“, ბაგრატის მიერ „კალაპოტის შექმნაზე“ (მოშიაშვილი 1980: 205-208) და სხვა სამუშაოებზეა საუბარი.

ბაგრატ IV ატენზე ზრუნვა სათანადოდ აისახა ატენის სიონის ფრესკულ მხატვრობაშიც, სადაც მას ქტიტორთა შორის გამორჩეული ადგილი უკავია (ხეთაგური, პაპლინსკი 1984: 144, 146).

მეცნიერთა ნაწილი მიიჩნევს, რომ ტაძარი 1080 წელს გიორგი II ნოველისიმოსის დროს მოიხატა (შმერლინგი 1947: 267); (ბარნაველი 1956: 201). თეიმურაზ ბარნაველი ტაძრის მხატვრობას ათარიღებს მის დასავლეთ აბსიდში, სამხრეთ ფრთაზე, იატაკიდან, დაახლოებით ორი მეტრის სიმაღლეზე არსებული დამიანეხელი წარწერის საფუძველზე¹¹ (ბარნაველი 1956: 42).

თუმცა, გ. აბრამიშვილმა ინფრანთელი სხივებით დაკვირვებისა და ფოტოფიქსაციის საფუძველზე დაადგინა, რომ წარწერაში მოხსენიებულია არა მეფეთამეფე გიორგი ნოველისიმოსი, არამედ გრიგოლ ლიპარიტ თორელის ძე, რომლის განკარგულებით შეუკეთებიათ და ნაწილობრივ გაუცხოველებიათ დასავლეთის აბსიდის მოხატულობის ცალკეული მონაკვეთები (აბრამიშვილი 1969: 32-37).

მართლაც საეჭვოა, საქართველოსათვის უმძიმეს 1080 წელს ატენის სიონის მოხატვა დაეწყოთ, მაგრამ მეფეთა რიგში გიორგი II-ის გამოსახვა, ატენის სიონის წინაშე მის გარკვეულ დამსახურებაზე უნდა მიუთითებდეს.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში გაზიარებულია ვარაუდი, რომ სიონის მოხატულობა შესრულებულია XI ს. 90-იან წლების შუა ხანებში, ხოლო ქტიტორთა რიგში ჭაბუკის პორტრეტი გაიგივებულია, არა გიორგი II-სთან, არამედ მის ვაჟთან – დავით IV აღმაშენებელთან (ხეთაგური, პაპლინსკი 1984: 6). გ. აბრამიშვილი ამ მოსაზრებას იზიარებს და სიონის მოხატულობას 1094-1096 წლებით ათარიღებს (აბრამიშვილი 1989: 31).

ატენმა კიდევ უფრო დიდი ფუნქცია შეიძინა დავით IV აღმაშენებლის დროს. 1094 წელს მეფემ საბოლოოდ მოუღო ბოლო ბაღვაშთა ბატონობას კლდეკარსა და ატენში და ისინი სამეფო დომენად გამოაცხადა. აქვე განათავსა სამეფო საჭურჭლე, სადაც არა მარტო ადგილობრივ მოჭრილი, არამედ ევროპულ მიმოქცევაში არსებული მონეტები: ღუკატი და ბოტინატიც ინახებოდა (ჟორდანია 2018: 52); (გამყრელიძე 2013: 63). მეფე ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ იგი მისი სისხლით მოპოვებულია და თავის მემკვიდრეს – დემეტრეს ანდერძს უტოვებს, ფასეულობიდან გამომდინარე, თუ ამ განძს

შეელო: დავითის უახლოეს ადამიანს - მის მოძღვარს უბოძოს სრულად: „ხოლო დუკატი და პოტინატი¹² ატენისა საჭურჭლისა, იგიცა ჩემის სისხლითა მოგებული, თუ ელეოდეს მეფე დიმიტრი, ყოველი მისცეს მოძღუარსა ჩემსა“ (დოლიძე 1965: 20).

სამეფო საჭურჭლის ატენში განთავსება, მის დიდ მნიშვნელობაზე მიუთითებს. დავით აღმაშენებლის ატენისადმი ღვაწლის დამადასტურებელი ჩანს მისი ატენის სიონის ფრესკებს შორის საპატიო ადგილას ქტიტორთა რიგში გამოსახვაც (აბრამიშვილი 1989: 29).

სად უნდა ყოფილიყო ატენში მეფის საჭურჭლე? ამასთან დაკავშირებით, შოთა მესხია წერს:

ატენის სიონის წარწერიდან კარგად ჩანს, რომ ქალაქის ნაგებობების შენებასთან ერთად, იწყება მეფის დარბაზის შენებაც, რაც, რა თქმა უნდა, საგანგებო ციხეში უნდა ყოფილიყო [...] ატენის ციხეში, მის დარბაზში, რომელიც ქალაქისაგან იყოფოდა და რომელიც ქალაქთან ერთად წარმოიშვა, იყო მეფის (ქალაქის მფლობელის) საჭურჭლეც (მესხია 1983: 123).

ივანე ჯავახიშვილიც მიიჩნევს, რომ მეფის დარბაზი ქალაქისაგან გამოყოფილ ნაგებობას წარმოადგენდა:

ისე გამოდის, თითქო ამ წარწერაში ქალაქი მოზღუდვილი ადგილის მნიშვნელობითაა ნახმარი და დარბაზი თუმცა ქალაქის მშენებლობასთანაა დაკავშირებული, მაგრამ მაინც მოზღუდულ ადგილის გარეშე ნაგებობად იყო ნაგულისხმევი (ჯავახიშვილი 1949: 34).

მართლაც, ატენის ციხისთავის გორგანელ თარხონის ძის სამშენებლო წარწერაში მკვეთრად გამოიჩნეა „სახლნი, ქულებანი“ და „დარბაზი და ქალაქი“. აქედან, ბაგრატ IV მირიან ციხისთავისთვის „მკვიდრად“ უბოძებია „სასახლენი ადგილნი და საქულებანი“, ხოლო „დარბაზი“ მეფის პრეროგატივად რჩება. იმდროინდელი პირობებიდან და ვითარებიდან გამომდინარე, „დარბაზი“ ციხის გარეთ, ან ციხისგან შორს ვერ იქნებოდა.

თუ გავითვალისწინებთ, რომ სამეფო საჭურჭლე სპეციფიკურ ადგილს წარმოადგენდა და განსაკუთრებულ დაცვას საჭიროებდა, იგი ატენის ციხისა და დღევანდელი დედათა მონასტერის ტერიტორიაზე უნდა მოვიპოროთ.

საკუთრივ ატენი და მთლიანად ტანას ხეობა ამის შემდეგაც მუდმივად იყო ბაგრატიონთა სამეფო კარისა და დიდი ფეოდალების (ციციშვილების, ორბელიანების, ერისთავების) ყურადღების, ზრუნვისა და დავის საგანი.

როგორც ხედავთ, ატენის ხეობას X-XII საუკუნის ქართულ სახელმწიფოსა და პოლიტიკაში ერთ-ერთი გამორჩეული ადგილი ეკავა.

შენიშვნები

- ¹ „გაღმა მხარში“ შედიოდა შიდა ქართლში, მტკვრის მარჯვენა ნაპირის, გვიანდელი სათავადოები: სათარხნო, საჯავახიანო და საციციანო (ბერძენიშვილი 1937: 68).
- ² სტეფანოს მამფლის ათსტრიქონიან ეპიტაფიაში ვკითხულობთ: „1. [ქ. ზეობას] ა კა ღ(მრ)თ(ი)კურგუნ(ოსანისა) 2. [არჩილისი, კე]თ(ი)ლადმსახურ(ებასა მ(ი)ნა) 3. მ[ე]ფ[ისა] ჩუენისასა, კელმწიფო 4. ბასა [სა]რკინოზთასა რკა, აღესრუ 5. ლა კუ[რ]თხეული მ(ამ)ფ(ა)ლი სტეფანოზ, 6. ღ(მრ)თ(ი)სა მ[ი]ერ) ქ(არ)თ(უე)ლთა და მ(ე)გრ(ე)ლთა ერის 7. თავე[რ]ისთა[ესთა] უფ(ა)ლი თ(თუეს)ა ოკდომზე 8. რსა [იდ], დღესა ოთხშაბათსა, ჟამს 9. ა ღამისასა] ა. ამას ზ(ედ)ა წელსა დღისა მ 10. თ[ავრობისა მო]ხრდილი კთ“ (აბრამიშვილი 1989: 90).
- ³ სულხან-საბას მიხედვით, „ზაკვა“ არის „პირით სიყვარულს იჩემებდეს და გულით ბოროტი დაიმარხოს“ (აბულაძე 1991: 275).
- ⁴ ტბელთა ფეოდალურ სახლს შიდა ქართლში დიდი გავლენა ჰქონდა. ერედვის 914, დოდოთის 914 წლის ახლოს და ტბეთის ბორცვისკურის (X ს. შუა წლები) წარწერებიდან ცნობილია ტბელთა რამდენიმე თაობა: ივანე ტბელი, მისი ძე ქავთარი, ქავთარის ძეები: პატრიკი, ოქროპირი და ქავთარი (ოთხმეფური 1996: 135-137).

5. მურადიანის მიხედვით, წარწერა შემდეგი შინაარსისაა: „მე [დავწერე] გერჯიუმ ერპასანის ძემ, ვინც ნაიკითხავს ამას, იმ ზაფხულს, როდესაც აფხაზთა მეფე ბაგრატმა აიძულა ქართველთა დედოფალი დაეთმო, ხოლო მომდევნო წელს დაიკავა უფლისციხე, რათა [...]“ (მურადიანი 1985: 107). რამდენადმე განსხვავებულად კითხულობს ამ წარწერას ზაზა ალექსიძე: „ეს მე გერჯიუმ ერპასანის ძე, ვინც ამას კითხულობს, ღმრთის მქანდაკებელი (მოიხსენიეთ). ბაგრატ აფხაზთა მეფე როცა დედოფალს ქართველთა შეედავა და (სატახტო) უფლისციხე დაიკავა“ (ალექსიძე 1978: 52).
6. წარწერის მიხედვით, ეკლესიის მშენებლობა რატი ლიპარიტისძე ბაღვაშს უწარმოებია: „ქრისტე აღიდეგსავე ცხოვრებასა აქა ხორციელდებ და წინაშე შენისა სულიერებრ რატ ერისთავი ძე იგი ლიპარიტ ერისთავისაი, რომელმან აღაშენა ესე სახლი ღმრთისაი და ბჭე ცათაი წმინდაი ეკლესია სალოცველათ სულთა მათისა“. წარწერა დათარიღებულია 982-989 წლებით (მოშიაშვილი 1980: 202-203). არსებობს თვალსაზრისი, რომ რატი ბაღვაშმა ეკლესია კი არ ააშენა, არამედ განაახლა (სიკიძე 1990: 60).
7. სომხების (ანისისა და ყარსის მმართველების) დავით კურაპალატისადმი მორჩილება დასტურდება ასოლიკის ცნობითაც (ეპინი 1864: 131).
8. ერთ-ერთი ასეთი ცნობით წარწერა ეკუთვნის ატენის სიონის სომეხ რესტავრატორს თოდოსაკს, რაც გახდა XIX საუკუნეში საქართველოში მყოფი ზოგიერთი ევროპელი მოგზაურის (დიუბუა დე მონპერე, მარი ბროსე) სიონის ტაძრის შეცდომით დათარიღების საფუძველი. ფრედერიკ დიუბუა დე მონპერემ ატენის სიონი X-XI საუკუნეებით დაათარიღა, შესაბამისად, თოდოსაკიც ამ პერიოდის რესტავრატორად მიიჩნია და ჩათვალა, რომ ატენის სიონი VII საუკუნის სომხური არქიტექტურის რიგისაა ტაძრის პროტოტიპს წარმოადგენს (დიუბუა დე მონპერე 1839: 213-214). მონპერეს ცნობაზე დაყრდნობით, მარი ბროსემ ატენის სიონი ბაგრატ IV მიერ აშენებულად, და, თოდოსაკიც ამ პერიოდის ხუროთმოძღვრად მიიჩნია (ბროსე 1849: 21-25). მოგვიანებით, ატენის სიონში აღმოჩენილმა VIII-X საუკუნეების წარწერებმა (აბრამიშვილი 1984: 164-168) საბოლოოდ გააბათილა ეს არგუმენტები.
9. თედო ჟორდანიას ლიპარიტისა და ივანეს დატყვევებას ბაგრატის მიერ 1055 წლით ათარიღებს (ჟორდანიას 1892: 200), რადგან საქართველოდან გადახვეწილი ნიანია გარდაიცვალა ანისში 1055 წლის ახლო ხანებში (ყაუხიშვილი 1955: 228).
10. ატენის სიონის ტაძრის სამხრეთ ფასადზე მოთავსებული ცამეტსტრიქონიანი წარწერის მიხედვით, ბაგრატ IV დავალებით, ფარით სამშენებლო სამუშაოები უწარმოებია ატენის ციხის თავს გორგანელ თარხონის ძეს: „1. ქ. სახელითა ღ-თისათა, მე გ-რე ნაშენ მირიანის ყმაჲმან, 2. თარხონის ძისაჲმან, ატენის ციხის თავჲმან, ავაგემ ატენს სახლი 3. და ქოლბაგი მას ჟამსა ოდეს, აღიღენ ღ-ნ ძლიერმან მეფეთ მეფეჲმან 4. ბაგრატ უბრძანეს მინას მათსა მირიანს, პატრონსა ჩემსა 5. სეფესა ზოგადსა მინა ქალაქისა შენებაჲ. გაუმზარჟოვა ღ-ნ 6. და ბედმან მეფეთ მეფობისა მათისაჲმან; ვითა სწაღდა მეფობას მათსა, ეგრე 7. ავაშენეთ დარბაზი და ქალაქი. შეგვიწყალა მეფობისაჲმან მათჲმან, სასახლენი ადგილნი და საქულბაგენი 8. მკჳრად ნებიერობით გვბოძა მირიანს და ყმათა მისთა, რომელთაცა შენებაჲ 9. შეეძლო, მე ავაგე სახლი და ქოლბაგი და შევსწირე წ-ასა სიონსა ატე 10. ნისასა საყოფელსა წ-ისა ღ-თისმშობლისასა სალოცველად ჰგინამჲ უკუნისამდე ძლიერო მე 11. ფეთა მეფე ბაგრატ სევასტოსი და ძე მათი გიორგი კ-ტი და სალოცველად სულისა მირიან მინისა მათისა 12. გამზრდელისა პატრონისა ჩემისათჳნ დავსდევ დღე თევდორობაჲ ალა 13. პად, გარდაიხდიდეს მამასახლისი წინამძღუარი სიონისაჲ ვინცა იყოს“ (ჟორდანიას 1892: 206). მიჩნეულია, რომ ვერეს ეკლესიასა და ატენის სიონის სამხრეთის ფასადის ქალაქმშენებლობის წარწერაში დასახელებული მირიან თარხუნის ძე და ატენის ციხისთავი გურგანელი ერთიდაიგივე პიროვნებაა. რაც შეეხება, ვერეს კიდევ ერთ წარწერაში მოხსენიებულ ნიანიას, ეს უნდა იყოს ნიანია ლიპარიტის ძე, ხოლო წარწერა მას საგვარეულოს ძლიერების ზეჩიბში, 1054-1055 წლებში უნდა განეთავსებინა, როდესაც ბაღვაშები ქართლსა და მთელ სამხრეთ საქართველოს ფლობდნენ (კავლეიშვილი 2016: 66-67).
11. თ. ბარნაველი წარწერას შემდეგნაირად კითხულობს: „1. [ქ. ყოვლ]ად წმიდაო დედ[ოფალო] 2. [ღმრ]თის მშობელო, მარადის [ქალ] 3. წულო მარიამ 4. აღიდეგ მეფობა ღვთივ დამყა[რე] 5. ბულისა მეფეთ მეფ[ისა] 6. გიორგისა წო[ქელ]ის[იმბოლისა] 7. რომლისა მიერ მიხატაა წმიდა [საყდარი] [ესე] 8. [ქ] ორთნიკონსა ტ-სა წულ[სა] მეფობ[ისა] 9. [მათისა] (ბარნაველი 1956: 282). იგივე წარწერა გურამ აბრამიშვილის წაკითხვით: „1. [ქ. ყოვლა]დ წ[მიდ]აო დედ[ოფალო] 2. [ღმრ]თის მშ[ო]ბ[ე]ლო, მ[არა]დის 3. ქ[ალ]ნ[ულ]ო მ[არ]იამ [მფა]რეველ 4. და მ[ე]ო[ხ] ექმენ შე[ნი]სა 5. ლოცვი თა სე[ი]ან[ი]თ მყ[ოფელი]სა 6. გრ[ი]გ[ო]ლსა ლ[ი]პ[არ]იტ თორ[ელ]ი[თ]სა [ძესა], 7. რ[ომლ]ისა მ[ი]ერ მოიწ[ა]ტა კედელი 8. ესე დასავლეთისა“ (აბრამიშვილი 1969: 34).
12. ცნობილია, რომ „ბოტანიტი“ ბიზანტიის იმპერატორ ნიკიფორე III ბოტანიტის (1078-1081 წწ.) დროიდან იჭრებოდა ბიზანტიაში და საქართველოში გადახდის ერთ-ერთ საშუალებას წარმოადგენდა, ხოლო ოქროს

დეკატი პირველად კონსტანტინე X (1059-1067) და მიხეილ VII დუკას (1071-1078) მიერ იქნა მოჭრილი (ქებულაძე 1965: 86-87). არ გამოვრჩევს, რომ ორივე ეს მონეტა დავითის მამიდის მართა-მარიამის დროს გაჩენილიყო საქართველოში, რადგან იგი ორგზის იყო ბიზანტიის დედოფალი: იყო იმპერატორების მიხეილ VII და ნიკიფორე III მეუღლე (ყაუხჩიშვილი 1966: 64-71, 156, 163-165). ატენის სიონის ფრესკულ ნარჩენებში ქტიტორთა რიგში გამოსახულ სუმბატ ამოტის ძის შესანიშნავში დასახელებულია ბოტანიაციც. სუმბატ ამოტის ძე ბაგრატიონთა რიგის წარმომადგენელი და ატენის ქვეყნის ძირძველი მემკვიდრეა, რომელსაც დავით IV ზეობაში დაუბრუნებია თავისი სამემკვიდრეო დომენი, ხოლო მისი გამოსახვა ატენის სიონში 1094-1096 წლებით თარიღდება (აბრამიშვილი 1989: 31). დასაშვებია, რომ მონეტები დავით აღმაშენებელს მოეჭრა ადგილობრივ ზარაფხანაში. როგორც ცნობილია, იგი თავად ჭრიდა ქართულ-ბიზანტიურ ვერცხლის მონეტებს (ფალავა 2015: 173). თუმცა, ანდერძში დავით IV გარკვევით მიუთითებს „დეკატი და პოტიანატი ატენისა საჭურჭლისა, იგიცა ჩემის სისხლითა მოგებულთა“, ანუ, ამ საქმეში სხვის მონაწილეობას გამორიცხავს. ზემოხსენებულთან გამომდინარე, დუკატისა და ბოტინატის არსებობა დავით აღმაშენებლის დროინდელ საქართველოში ეჭვს არ უნდა იწვევდეს.

დამონშებანი

აბრამიშვილი 1969: გ. აბრამიშვილი. ატენის სიონის საქტიტორო ნარჩენა, *ძეგლის მეგობარი*, N 19.

აბრამიშვილი 1984: გ. აბრამიშვილი. ატენის სიონის სამი გრაფიტი, *მნათობი*, N 9.

აბრამიშვილი 1989: *ფრესკული ნარჩენები*, ტ., I, ატენის სიონი, გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთეს გურამ აბრამიშვილმა და ზაზა ალექსიძემ, თბილისი.

აბულაძე 1991: სულხან-საბა ორბელიანი, *ლექსიკონი ქართული, მოამზადა ილია აბულაძემ*, ტ., I, თბილისი.

ალექსიძე 1978: ზ. ალექსიძე. ატენის სიონის სომხური ნარჩენები, თბილისი.

ალიშვარაშვილი 2020: ალიშვარაშვილი იოსებ. ტანას (ატენის ხეობის მოსახლეობის დინამიკა (დემოგრაფიული, ეთნიკური და სოციალური ცვლილებები), *ისტორია, არქეოლოგია, ეთნოლოგია*, N 3, თბილისი. ვებ-გვერდი: <http://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/321791/1/III%20e1%83%9c%e1%83%9d%e1%83%9b%e1%83%94%e1%83%a0%e1%83%98.pdf> (ნანახია: 20.10.2020).

ალიშვარაშვილი 2016: ი. ალიშვარაშვილი. დიმიტრი მელვიჩენკოვსკისიშვილი (ცხოვრება და მოღვაწეობა), თბილისი.

არახაშია 1990: სუმბატ დავითის ძე, ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონიანთა, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო გონელი არახაშიამ, თბილისი.

ბარნაველი 1956: თ. ბარნაველი. ატენის სიონის მხატვრობის თარიღის შესახებ, *საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე*, ტ., XVII, N 3.

ბარნაველი 1946: ს. ბარნაველი. ატენის ახალი ნარჩენები, *საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე*, ტ., VII, N 1-2.

ბერძენიშვილი 1985: დ. ბერძენიშვილი. ნარკვევები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიიდან, თბილისი.

ბერძენიშვილი 1966: ნ. ბერძენიშვილი. გზები რუსთაველის ეპოქის საქართველოში, თბილისი.

ბერძენიშვილი 1937: ნ. ბერძენიშვილი. ფეოდალური ურთიერთობიდან XV საუკუნეში (დოკუმენტები კრიტიკული წერილით), *მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის*, ნაკვ., I, თბილისი.

ბერძენიშვილი 1964: ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ., I, თბილისი.

ბერძენიშვილი 1974: ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ., VII, თბილისი.

ბერძენიშვილი 1975: ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ., VIII, თბილისი.

ბერძენიშვილი 1979: ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ., IX, თბილისი.

ბროსე 1851: M. Brosset. *Rapports sur un voyage archeologique dans la Georgie et dans l' Armenie*, exseute en 1847-1848 sous les auspices du prince Vorontzof, lieutenant de Caucase, T. I.

გაგოშიძე 2018: გ. გაგოშიძე. ატენის სიონის აღდგენითი სამუშაო X საუკუნის მიწურულს (თოდოსაკი და მისი ამქარი), *საქართველოს სიძველენი*, N 21.

გამყრელიძე 2013: *ქართლის ცხოვრების ტოპოარქეოლოგიური ლექსიკონი*, გელა გამყრელიძის რედაქტორობით, თბილისი.

- გვასალია 1983:** ჯ. გვასალია. აღმოსავლეთ საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ნარკვევები (შიდა ქართლი), თბილისი.
- დიუბუა დე მონპერე 1839:** Fr. Dubois de montpereux, Voyage autour du Caucaze, chez les Tcherkesses et les Abkases, en Colchide, en Georgie en Arménie et en Crimée, T. III, Paris. ვებ-გვერდი: http://apsnyteka.org/file/Dubua_de_Monpere_Voyage_autour_du_Caucase_III.pdf (ნანახია: 15.09.2020).
- დოლიძე 1965:** ქართული სამართლის ძეგლები, (საერო საკანონმდებლო ძეგლები X-XIX სს.), ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ისიდორე დოლიძემ, ტ., II, თბილისი.
- ემინი 1864:** Всеобщая история Стефаноса Таронского, Асохика по прозвиению, пер. Н.О. Эмина, Москва, ვებ გვერდი: <http://www.vostlit.info/Texts/rus17/Asohik/frame-text2.htm> (ნანახია: 20.10.2020).
- კაველიშვილი 2016:** ე. კაველიშვილი. დიმიტრი მელვინეთუხუცესიშვილი და ვერეს ღმრთისმშობლის სახელობის ეკლესიის წარწერები, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის ისტორიისა და არქეოლოგიის ცენტრის შრომათა კრებული, N 13.
- კაკაბაძე 1925:** ს. კაკაბაძე. ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია, საისტორიო მოამბე, წიგნი II, ტფილისი.
- ლორთქიფანიძე 2008:** საქართველოს ისტორია, რედაქტორი მ. ლორთქიფანიძე, ტ., I, თბილისი.
- მელიქიშვილი 1970:** საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, გ. მელიქიშვილის რედ., ტ., I, თბილისი.
- მესხია 1983:** შ. მესხია. საქართველოს ქალაქები XI-XIII საუკუნეებში, საისტორიო ძიებანი, ტ., II, თბილისი.
- მინდორაშვილი 2008:** დ. მინდორაშვილი. უფლისციხე შუა საუკუნეებში, თბილისი.
- მუსხელიშვილი 2014:** დ. მუსხელიშვილი. „მთა ქართლის“ ისტორიულ-გეოგრაფიული შესწავლისათვის, სამეცნიერო სტატიები, წერილები და პუბლიცისტიკა, თბილისი.
- მუსხელიშვილი 1980:** დ. მუსხელიშვილი. საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები, ტ., II, თბილისი.
- მურადიანი 1985:** П. Мурадян. Армянская эпиграфика Грузии, Ереван.
- ოთხმეზური 1996:** გ. ოთხმეზური. შიდა ქართლის მთიანეთის ეპიგრაფიკა, ოსთა საკითხი, აკაკი ბაქრაძისა და ომარ ჩუბინიძის რედ., გორი-თბილისი.
- პავლიაშვილი 2019:** ე. პავლიაშვილი. ატენი წერილობითი წყაროების მიხედვით, ნაშრომი შესრულებული ისტორიის მაგისტრის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად, თბილისი.
- პაპასქირი 1990:** ზ. პაპასქირი. ერთიანი ქართული ფეოდალური სახელმწიფოს წარმოქმნა და საქართველოს საკარეო-პოლიტიკური მდგომარეობის ზოგიერთი საკითხი, თბილისი.
- ჟორდანიას 1892:** ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა, შუკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი, ახსნილი და გამოცემული თ. ჟორდანიას მიერ, წიგნი I, ტფილისი.
- ჟორდანიას 2018:** ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, შუკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თედო ჟორდანიას მიერ, (1213 წლიდან 1700 წლებამდე), წიგნი II, თბილისი.
- სიკიძე 1990:** საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღწერილობა, ტ., V, თბილისი.
- სურგულაძე 1970:** დასტურლამალი, ქართული სამართლის ძეგლები, ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევები, ლექსიკონები და საძიებლები დაურთო ი. სურგულაძემ, თბილისი.
- ფაღავა 2015:** ი. ფაღავა. შუასაუკუნოვან საქართველოში ნუმისმატიკური ევოლუციის ანალიზი (VIII-XIII სს.), სადისერტაციო ნაშრომი ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის მეცნიერებისა და ხელოვნების ფაკულტეტზე ისტორიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად, თბილისი.
- ფუთურიძე 1969:** ისქანდერ მუნშის ცნობები საქართველოს შესახებ, სპარსული ტექსტი ქართული თარგმანითა და შესავლითურთ გამოსცა ვლადიმერ ფუთურიძემ, თბილისი.
- ქებულაძე 1965:** რ. ქებულაძე. საქართველოში ვენეციური ოქროს დუკატების მიმოქცევის საკითხისათვის (XI-XIX სს.), საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაგნე, N 4.
- ყაუხიშვილი 1955:** ქართლის ცხოვრება, ტ. I, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხიშვილის მიერ, თბილისი.
- ყაუხიშვილი 1973:** ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხიშვილის მიერ, ტ., IV, თბილისი.

- ყაუხნიშვილი 1957:** სტრაბონის გეოგრაფია, ცნობები საქართველოს შესახებ, მთარგმნელი თ. ყაუხნიშვილი, თბილისი.
- ყაუხნიშვილი 1966:** გეორგიკა, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტ., VI, ტექსტები ქართული თარგმანიურთა გამოსცა და განმარტებები დაურთო ყაუხნიშვილმა, თბილისი.
- შოშიაშვილი 1980:** ლაპიდარული წარწერები I, (აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველო, V-X სს), შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ნ. შოშიაშვილმა, თბილისი.
- შმერლინგი 1947:** რ. შმერლინგი. ატენის სიონის კედლის მხატვრობის დათარიღების საკითხისათვის. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ., VIII, N 4.
- ცაგარეიშვილი 1965:** იოანე დრასხანაკერტელი, სომხეთის ისტორია, სომხური ტექსტი ქართული თარგმანით, გამოკვლევითა და საძიებლებით გამოსცა ე. ცაგარეიშვილმა, თბილისი.
- ჭილაშვილი, პაპლინსკი 1970:** ლ. ჭილაშვილი. ქალაქები ფეოდალურ საქართველოში, ტ., II, თბილისი.
- ხეთაგური 1984:** ატენის სიონის მოხატულობა, რედ., გ. ხეთაგური და ვ. პაპლინსკი, თბილისი.
- ჯავახიშვილი 1949:** ი. ჯავახიშვილი. მშენებლობის ხელოვნება ძველ საქართველოში, მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის, რედ., ნ. ბერძენიშვილი, ტ., I, თბილისი.
- ჯავახიშვილი 1977:** ი. ჯავახიშვილი. თხზულებანი, ტ., VIII, თბილისი.
- ჯავახიშვილი 1983:** ი. ჯავახიშვილი. თხზულებანი, ტ., II, თბილისი.
- ჯანაშია 1942:** ს. ჯანაშია. აღმოსავლეთ ქართული სახელმწიფოს უძველესი კულტურულ-პოლიტიკური ხელი-სუფლების საკითხისათვის, ენიშკის მოამბე, N 13.

THE ROLE OF THE TOWN ATENI AND ATENI GORGE IN GEORGIAN POLITICAL LIFE (10TH -12TH CC)

Ioseb Alimbarashvili

The Basin of Tana River is located in the central part of the northern slope of the Trialeti Range, between the Trialeti, Satskhenisi and Tsereteli ridges. Tana starts at the east of Jamjama Mountain and joins the Mtkvari River from the right at the intersection of Gori and Khidistavi. Traces of the first inhabitants of the Tana Gorge can already be seen from the Middle Bronze - Late Bronze Age. The "Tana Gorge" was already known in the 4th -7th centuries and was included in the administration of Spaspeti. In addition to strategic importance, this place was attractive for its fertile lands, forests and pastures, and the road from the Shida Kartli to Kvemo Kartli, Armenia and Meskhet-Javakheti which through the Kldekari Saeristavo passed through the Tana Gorge. The Tana Gorge was owned by the Georgian Royal Court and the Church of Georgia for centuries, however at different times the feudal houses of Baghvas, Tsitsishvili, Orbelian and others also had large estates here. In the 10th century, this region - "country of Ateni" was owned by the most powerful feudal house of Bagvash. The first king of the united Georgian kingdom, Bagrat III, confiscated the fortress of Ateni from the Bagvashs and took possession of it. The Bagvashs did not give up the strategic Gorge without a fight, however eventually were defeated. The inscriptions of the Ateni Sioni Church indicate the large-scale construction at the initiative of Bagrat IV in the "country" of Ateni. Ateni became even more important during the reign of David the Builder. The Royal treasury was kept here. The town Ateni and entire Tana Gorge have since been the

subject of constant attention and care from the royal house of Bagrations. Thus, the town Ateni with its fortress as well as entire Ateni (//Tana) Gorge was one of the strategic places of Shida Kartli (region in Eastern Georgia) and played important role in the politics of Georgian state in pre-modern times.

In the present paper the history of this place is studied according to the archival documents and narrative sources. In particular, the period from 10th to 12th cc is concerned.

ნალენჯიხის ეთნოლოგიისათვის

ბაპუნა გაბისონია

სამეგრელოს ჩრდილო-დასავლეთით მდებარეობს ნალენჯიხის რაიონი, რომელსაც სამხრეთ-დასავლეთით ზუგდიდის, ხოლო სამხრეთ-აღმოსავლეთით და აღმოსავლეთით ჩხორონწყის მუნიციპალიტეტი ესაზღვრება. დასავლეთით მას გალის, ჩრდილოეთით კი - მესტიის მუნიციპალიტეტი საზღვრავს. საკუთრივ მუნიციპალური ცენტრი - ნალენჯიხა - თბილისიდან 343 კილომეტრით არის დაშორებული და ზღვის დონიდან 222 მეტრზეა გაშენებული. ქალაქ ზუგდიდთან ნალენჯიხას 25 კილომეტრი აშორებს, რომელთანაც მას ზემო სამეგრელოში მიმავალი გზატკეცილი აკავშირებს. სარკინიგზო ხაზი ნალენჯიხის რაიონში შეშვალა დაბა ჯვარამდე მიდის. ნალენჯიხასა და ჯვარს შორის მანძილი 16 კილომეტრია. მუნიციპალიტეტში 14 სასოფლო თემი შედის.

ნალენჯიხის რაიონში, ისევე როგორც მთლიანად სამეგრელოში, კლიმატი ნოტიო სუბტროპიკულია: ზამთარი რბილი და ზაფხული ცხელი. რაც შეეხება რელიეფს, რაიონის ჩრდილოეთი ნაწილი განიერი და მთიანია, სამხრეთით ვიწრო პლატოსებრი ვაკეა. მათ შორის გორაკ-ბორცვიანი მთისწინეთია გადაჭიმული. მთიანი ნაწილი მოიცავს ეგრისის და კოდორის ქედების სამხრეთ კალთების შტოქედებს და ღრმა ხეობებს. ეგრისის ქედზე აღმართულია ბევრი მწვერვალი, რომელთა სიმაღლე 3000 მეტრს აღემატება: ჭითაგვალა, თხიშ დუდი, დიდლაღ დუდი, ჭითა ალიში. ასევე შედარებით მომცრო მთები: ყვირა, ოხაჩქუე, ოთუფურა და სხვა. ნალენჯიხის რაიონის მთიანი ნაწილი დასერილია ენგურისა და ჭანისწყლის მრავალრიცხოვანი შენაკადების ღრმა ხეობებით. რაიონის სამხრეთ ნაწილში კი ხევ-ხეობებია. მდინარეთა ქსელი ხშირია. მთავარი მდინარეა ენგური, რომელიც ნალენჯიხის რაიონში საკმაოდ დიდ მანძილზე მიედინება. მისი მრავალრიცხოვანი შენაკადებიდან აღსანიშნავია: ჩხინა, ეცი, ოლორი (მარჯვენა შენაკადები), ხუბერი, მაგანა (მარცხენა შენაკადები). რაიონის აღმოსავლეთ მხარეს მიედინება მდინარე ჭანისწყალი, რომლის ორივე მხარეს არის ნალენჯიხა გაშენებული. მისი შენაკადებია: ინრა, სკურდილი და სხვა. ამ რაიონშია მდინარე ჯუმისა და ოჩხომურის ზემო დინება. ტბებიდან აღსანიშნავია ალაპური ტბა „ტობა ვარჩხილი“, რომელიც ეგრისის ქედზე მდებარეობს. ტბის წყალი ვერცხლისფერია და მისი სახელწოდებაც აქედან მოდის.

ნალენჯიხის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე ადამიანი უძველესი დროიდან მოსახლეობდა. 1965 წელს სოფელ ენწერში არქეოლოგებმა საცდელი გათხრები ჩაატარეს და ძველი ქვის ხანის ადამიანის ნამოსახლარი - გარე სადგომი გამოავლინეს. იქვე აღმოჩნდა იმ პერიოდის ქვის იარაღები. ასევე, სოფელ ლიაში არქეოლოგებმა ბრინჯაოს ხანის მრავალი ნივთი აღმოაჩინეს, რომელიც ძვ. წ. II-I ათასწლეულებს განეკუთვნება, ქვის ხანის არქეოლოგიური ძეგლები XX საუკუნის 30-40-იან წლებში ჯვარში გამოავლინა ცნობილმა სიძველეთა დამცველმა და ზუგდიდის მუზეუმის დამმარსებელმა აკაკი ჭანტურიაშვილმა. ნალენჯიხის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე წარმოდგენილია ანტიკური პერიოდიც. სოფელ ლიაში „დიდა ქირსას“ ტერიტორიაზე გათხრების შედეგად არქეოლოგებმა ამ პერიოდის სამარხები გამოავლინეს. რაც ყველაზე მეტად საინტერესოა, ამ სამარხების მიხედვით გაირკვა, რომ ამ რეგიონში ქრისტიანობა უკვე IV საუკუნეში ფართოდ იყო გავრცელებული, რადგან მიცვალებულები ქრისტიანული წესით იყვნენ დაკრძალული. ადრე და შუა ფეოდალური ეპოქის ისტორიული ძეგლები ნალენჯიხის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე მრავლად გვხვდება, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ ეგრისი (ლაზიკის), ეგრის-აფხაზეთის სამეფოს და გაერთიანებული საქართველოს სახელმწიფოს დროს ეს მხარე ერთ-ერთი დაწინაურებული რეგიონი იყო.

ნალენჯიხის სახელწოდების წარმომავლობასთან დაკავშირებით მკვლევრებს შორის აზრთა

სხვადასხვაობა არსებობს. საკითხს პირველი შეეხო იოსებ ყიფშიძე, რომელმაც ნალენჯიხის ეტიმოლოგია ჭანებს დაუკავშირა და მიიჩნია, რომ ეს არის ჭანების ციხე: ნალენჯიხა-ჭელენჯიხა-წენდიხა - წენი//ჭანი, დიხა-ჭიხა, ჭანების ციხე (ყიფშიძე 1914: 377). ნალენჯიხის ეტიმოლოგიას შეეხო არნოლდ ჩიქობავა. იგი არ დაეთანხმა ყიფშიძის მოსაზრებას „წენდიხას“ პირველობის შესახებ და გამოთქვა აზრი, რომ სწორედ ქართულმა შემოგვიწინა ამ სახელწოდების უძველესი ფორმა ნალენჯიხა. მეგრულ-ჭანურ ენაზე დაყრდნობით ა. ჩიქობავამ „ნალენჯი“ ახსნა როგორც „ქვემო“, ხოლო „ჭიხა“ შეესაბამება „ციხეს“. შესაბამისად „ნალენჯიხა“ „ქვემო ციხე“ გამოდის (ჩიქობავა 1937: 40-47).

მთაა მესხია, ნალენჯიხას ჭანების//წანების ტომს უკავშირებს. მისი დასკვნით:

ნალენჯიხა და მისი მიდამოები დასავლურ ქართველ ტომთა თავდაპირვანდელი სამოსახლო ადგილი იყო [...] უდავოა, რომ „ჭენ-ჭიხა“, „ჭალენ-ჭიხა“ და „ჭან-წყალი“ არის დიალექტური ვარიანტები „წენ-დიხისა“ (ნალენჯიხა) და „წენ-წყარის“. „წენ-ჭიხასა“ და „წენ-წყარში“ „ჭ“-ს მაგივრად სიტყვის თავში „წ“-ს გაჩენა ენათმეცნიერებს ახსნილი აქვთ ე.წ. რეგრესული ასიმილაციით. კერძოდ იმით, რომ ქართული „ჭ“ მეგრულში ხშირად გვაძლევს „წ“-ს (მაგ. შეადარე ქართული - ჭირისუფალი და მეგრული - „წირსუფალი“). ასე რომ, ყველა შემთხვევაში დასახელებული სიტყვების - „წენდიხა“, „წენწყარი“, პირველ ნაწილში გაისმის დასავლური ქართული სახელი „წან“//„წენ“, „ჭან“//„ჭენ“-ი. მეცნიერებს სადავოდ არ მოეჩინათ - სწორედ წანი ტომისაგან მიიღო სახელწოდება ამ ადგილმა და იმ ციხემ, რომელიც მათ ეკუთვნოდათ (წენ-ჭიხა) და იმ მდინარემაც, რომელიც ამ ციხეს ჩაუდიოდა (წენ-წყარი) (მესხია 1961).

ჭანები ერთ-ერთი დასავლურ ქართული მოდგმის ტომია, რომელსაც ყველაზე მეტი სიახლოვე მეგრელებთან აქვთ. ჭანების სამოსახლო სამხრეთ-დასავლეთ შავიზღვისპირეთშია. ძველი და ახალი წელთაღრიცხვების მიჯნაზე ჭანებმა დასავლეთ საქართველოში ძველი ეგრისის სამეფოს ახალი სიცოცხლე ჩაბერეს და პეკემონია მოიპოვეს. ძველი რომაელები და ბიზანტიელები იმ ჭანებს, რომლებიც პონტოს (ჭანეთის) მთებიდან კოლხეთის დაბლობში ჩამოსახლდნენ „ლაზებს“ უწოდებდნენ, ხოლო ახალ სახელმწიფოს - „ლაზიკას“. ჭანები ფართოდ განსახლდნენ მთელ დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე სხვა მეგრულ ტომებთან ერთად, რასაც მეგრულ-ჭანური დასავლურ-ქართული ეთნოსის სახელით ვიცნობთ. ისტორიოგრაფიაში მათ ზანებს უწოდებენ.

საისტორიო წყაროებში სახელწოდება „ნალენჯიხა“ პირველად XIII საუკუნეში გვხვდება. ნალენჯიხის მაცხოვრის ფერისცვალების ეკლესიაში დაბრძანებული ჯვარცმის ხატის წარწერა გვამცნობს:

ქ. რომელი ხსნისათვის ჩუენისა კაც იქმენ და ჯუარცმაი და სიკვდილი დაითმინე, რაი შევსწიროთ ღირსი წყალობათა შენთა, არამედ სურვილით ვამკობთ ჯუარსა შენსა მაცხოვარო ნალენჯიხისაო, მინდობილი შენნი: მანდატურთუხუცესი დადიანი ბედან და მე ძე მათი მეორედ მამკობთ დადიანი გიორგი (თაყაიშვილი 1914: 227).

ბედან და გიორგი დადიანები, მამა-შვილი, სამეგრელოს (ოდშის), ერისთავთერსთავეები არიან. ბედან II დაახლოებით XIII საუკუნის 40-იანი წლებიდან ამ საუკუნის 90-იან წლებამდე მართავდა სამეგრელოს, ხოლო გიორგი I - XIII საუკუნის მიწურულიდან 1323 წლამდე (არახაძე 2003: 43-44).

როგორც ვხედავთ, ჯვარცმის ხატზე მოცემულია ნალენჯიხა და არა წენ-დიხა ან ჭენ-ჭიხა. ამ კონკრეტული დასახლების სახელწოდება, სადაც მაცხოვრის ფერისცვალების ტაძარი აშენდა, იყო ნალენჯიხა. ასეთ მნიშვნელოვან წარწერას შეცდომით არ შეასრულებდნენ. ამის თაობაზე ორი აზრი არ არსებობს და მომდევნო საუკუნეებშიც, შესაბამისად, ნალენჯიხა გვხვდება. ასე მაგალითად, 1648 წლით დათარიღებულ წარწერაში, ნალენჯიხელ ეპისკოპოსად იხსენიება ევდემონ ჭიანინი: „ქ. მე ეპისკოპოსმან ნალენჯიხელმან ევდემონ ჭიანინან დავახატვინე ეკვდერის კარი ჩუენის ხელმწიფის დადიანის ლევანის სადღეგრძელოთ...“ (თაყაიშვილი 1914: 215-216). ეკლესიის მიგნით, ჩრდილოეთ სვეტზე ევდემონის მეორე წარწერაა: „უფალო იესო ქრისტე, ძეო და სიტყვაო ღმრთისაო, შეინყალე

ნალენჯიხელი. ევდემონს ჯაიანს შეუნდოს ღმერთმან“ (თაყაიშვილი 1914: 215).

ნალენჯიხის სახელწოდებასთან დაკავშირებით საინტერესო ცნობებს გვანდის 1633-1653 წლებში ოდიშის სამთავროში მისიონერული საქმიანობით მყოფი იტალიელი ბერი დონ არქანჯელო ლამბერტიც. ის ასახელებს მდინარე ჭანისწყალს და საინტერესო მოსაზრებასაც გვამცნობს. მისი აზრით, მდინარეს სახელი ეწოდა აქ ნავეებით სავაჭროდ მომავალი მეზობელი ხალხისაგან, რომელსაც ჭანები ჰქვიათ. ლამბერტი ცნობებს გვანდის ნალენჯიხის ეკლესიაზე და საეპისკოპოსოზე. სამეგრელოს საეპისკოპოსოების ჩამოთვლისას აღნიშნავს, რომ: „მეხუთეა ნალენჯიხელის, გორაკზე მდებარე, მისი ეკლესია ფერისცვალების სახელობაზეა აშენებული. აქ მარხავენ მთავრებს. მის ეპისკოპოსს ჰქვია ნალენჯიხელი“ (ჭყონია 1990: 107). ნალენჯიხელ ეპისკოპოსებს: მიტროფანეს და ილარიონს ახსენებენ სამეგრელოში მყოფი კათოლიკე მისიონერი ბერები (თამარაშვილი 1902: 199-200). დასავლეთ საქართველოს 1937 წლის რუკაზე დატანილია „ჭანისწყალი“ და „ნალენჯიხის მონასტერი“ (ბურჯანაძე 1957: 178-206). 1639 წელს სამეგრელოს სამთავროს რუსეთის მეფის ელჩები: ფ. ელჩინი და პ. ხახარევი ეწვივნენ და 8 დეკემბერს ისინი ნალენჯიხის მაცხოვრის ეკლესიაში წირვას დაესწრნენ. აქ მათ წინამძღვარი იოანე დახვდათ, რომელმაც სტუმრებს ტაძარი დაათვალიერებინა. ნალენჯიხა მათ „Ценажиги“-ს ფორმით აქვთ გადმოცემული (გამახარია 2005: 262-263).

საისტორიო წყაროებში ნალენჯიხას ჭელენჯიხის ფორმით მარტო XVIII საუკუნეში მოღვაწე ცნობილი სწავლული ვახუშტი ბაგრატიონი ასახელებს:

ამის ჩრდილოთ დის ჭანის-წყალი, წოდებული ჭელენჯიხის გამო. გამოსდის მასვე კავკასიას და დის აღმოსავლიდად დასავლეთად [...] მთის თხემზე არის ჭელენჯიხი, ეკლესია გუმბათიანი, დიდშენობა, შეუნიერი, კეთილს ადგილს, ზის ეპისკოპოში, მწყემსი ჭანის მდინარისა და დადის მდინარეს შორის ადგილთა, კავკასიიდან ზღვამდე (ყაუხჩიშვილი 1973: 167, 778).

ჩვენთვის უცნობია რა საისტორიო წყაროზე დაყრდნობით გადმოგვცა ვახუშტიმ ნალენჯიხის ალტერნატიული ვარიანტი ჭელენჯიხა. ამას ყურადღება თავის დროზე თამაზ ბერაძემ მიაქცია. მისი დაკვირვებით:

ვახუშტისეული „ჭელენჯიხი“ არც ერთ ეპიგრაფიკულ ძეგლში თუ საისტორიო საბუთში არ გვხვდება. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ სწორედ ქართული ნალენჯიხაა ამ სახელის უძველესი ფორმა. ამის გამო ვახუშტისეული „ჭელენჯიხი“ მეგრულის გავლენით დამახინჯებულ ფორმად მიგვაჩნია. „ჭელენჯიხი“ ზუსტი მეგრული შესატყვისობისაა ლიტერატურული ნალენჯიხის (ბერაძე 1967: 34-35).

ნალენჯიხის სახელწოდების წარმომავლობა ჭანებს (ლაზებს) რომ უკავშირდება, ზემოთ მითითებულ მკვლევართა მოსაზრებით მყარდება და ეს ეჭვს არ უნდა იწვევდეს. მაგრამ ვფიქრობთ, რომ არნოლდ ჩიქობავა ბევრად უფრო დამაჯერებელ ახსნას გვთავაზობს, როდესაც ნალენჯიხას ეტიმოლოგიას მეგრულ-ჭანურზე დაყრდნობით ხსნის, როგორც „ქვემო ციხეს“. მკვლევარს, მართალია, მაგალითებად სხვა ტოპონიმები არ დაუსახელებია, რომლებიც „ნალენით“ იწყება, მაგრამ ისტორიულ ჭანეთში, სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში, არის რამდენიმე ტოპონიმი, რომელშიც „ნალენი“ გვხვდება. მაგალითად: ნალენ კუტუნითი, ნალენ ნაფშითი, ნალენ პოტოჯური (ფუტკარაძე 2015: 16). ნალე ლივადი (ადგილი თიშაავათში, ართაშენი), ნალეჯორე, ნალენი გოლა (ღვანდი, ვიჭე), ნალენი ძღემი (ართაშენი), ნალენი ოფუტე (მოცხორა, ვინე), ნალენდალი (ტრევენდი) (ბუკია 2010: 49-59); (სიხარულიძე 1979: 168); (გოგობია 2017: 84). დღეისთვის მეგრულში ქვემოს ანუ „თედოს“ აღმნიშვნელი „ნალენი“ არ მოგვეპოვება, მაგრამ ძველ დროში სავსებით შესაძლებელია ეს სიტყვა მიმოქცევაში ყოფილიყო. უნდა აღინიშნოს, რომ ნალენიდან ნალენჯიხის წარმომავლობას იზიარებს გონელი არახამიაც. მისი თქმით, ლაზებს მასთან დაუდასტურებიათ სიტყვა ნალენის და ქვემოს ერთიდაიგივეობა (ინფორმაციის მოწოდებისათვის ბატონ გონელს მადლობას მოვასხენებ – პ.გ.).

ადგილობრივი მოსახლეობა წალენჯიხის ზოგჯერ „წენდისას“ ეძახის, რაც „წენის მიწას“ („დიხა“ – მიწა – პ.გ.) შეესაბამება. ტოპონიმი ცარიელ ადგილზე არ იქმნება და მის გაჩენას გარკვეული საფუძველი აქვს. ზეპირსიტყვიერებაში ტოპონიმების უმრავლესობა ხანგრძლივად ნარჩუნდება. ასეთ ფაქტთან გვაქვს საქმე „წენდისას“ შემთხვევაშიც. ზემოთ ნახსენები მკვლევრები „წენს“ ჭანებს უკავშირებენ და, შესაბამისად, თავდაპირველი ფორმა „ჭენდისა//ჭანდისა“ ანუ „ჭანების მიწა“ იქნებოდა, რომელიც დროთა განმავლობაში „წენდისად“ გადაიქცა. ამის ნათელი მაგალითია ჭანისწყალი, რომელიც წალენჯიხის ჩამოუდის. ადგილობრივები მას „წენწყარს“ (წყარი-წყალი – პ.გ.) ეძახიან.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში დადგენილია, რომ ძველი და ახალი წელთაღრიცხვის მიჯნაზე დასავლეთ საქართველოს ბარში, კოლხეთის დაბლობში და მთისწინეთში განსახლდნენ ჭანები, იგივე ლაზები. მათი ნაწილი აქ სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთიდან, ჭანეთიდან (ლაზეთი) მოვიდა. ამ ერთ-ერთი დასავლურქართული მოდგმის ხალხმა ჭანისწყლის ხეობაც აითვისა. დროთა განმავლობაში მდინარეს მათი სახელი, ჭანისწყალი ეწოდა. ჭანისწყლის ხეობის ნაწილს წენდისა დაერქვა, ხოლო უშუალოდ ციხეს, რომელიც დღევანდელ მუნიციპალურ ცენტრში იდგა – წალენჯიხა, ანუ „ქვემო ციხე“. დროთა განმავლობაში ხალხურ მეტყველებაში არსებული მიკრო რეგიონის სახელწოდება „წენდისა“ საკუთრივ წალენჯიხაზე გავრცელდა.

საინტერესოა, რომ მდინარე ჭანისწყლის ხეობაში, სოფელ ჭიხაშკარში (ზუგდიდის მუნიციპალიტეტი) დგას ციხე-სიმაგრე, რომელიც ისტორიულ წყაროებში ჭაქვინჯის ციხის სახელით არის ცნობილი. შესაძლებელია ჭაქვინჯის ციხის სახელწოდებაც ჭანებს უკავშირდებოდეს და ის ჭანების ძირს უნდა აღნიშნავდეს (მეგრული „ქვინჯი“ ძირს ნიშნავს, ხოლო „ჭა“ ჭანი. შედარებისთვის საინტერესოა, ნოქალაქევის ციხე-ქალაქთან დაკავშირებით ცნობილი ისტორიკოსის ილია ანთელავას დასკვნა: „ჭიხან ქვინჯი ციხე-გოჯ//არქეოპოლისის სახელია და „ძირის“ ციხეს ნიშნავს, რაც გაგებულ იქნა უნდა იქნას, როგორც მთავარი ან თავადი ციხე“ (ანთელავა 1988: 11). ჭაქვინჯთან დაკავშირებით ჯერ კიდევ 1949 წელს გამოთქვა თავისი მოსაზრება შოთა მესხიძე. მის აზრით, ჭაქვინჯი დამახინჯებული ჭიხა-ქუჯია და ის ეგრის ერისთავ ქუჯის უნდა უკავშირდებოდეს. ციხე-გოჯი არა ნოქალაქევის, არამედ ჭაქვინჯს უნდა მიემატებოდეს. ამ აზრს საფუძვლიანი იზიარებს თამაზ ბერაძე (ბერაძე 1967: 209-210). ამ საკითხზე განსხვავებული მოსაზრება აქვს ავთანდილ თორდიას. ის ჭაქვინჯის უძველეს სახელწოდებად ოდიშს მიიჩნევს, საიდანაც ეს სახელი შემდეგ ქვეყანას ეწოდა (თორდია 2012: 75-76). ასევე საინტერესოა ტოპონიმი „ოჭანე“ დაბა ჯვართან ახლოს. ეს სახელწოდება ჭანების გვარს, რომ უკავშირდებოდეს, მაშინ საჭირო ან ლეჭანე გვექნებოდა, როგორც ეს ხშირად სამეგრელოში კომპაქტურად დასახლებული გვარების თვითსახელწოდებების შემთხვევაში გვაქვს.

დამოწმებანი

ანთელავა 1988: ი. ანთელავა. XI-XIV სს. ქართული საისტორიო წყაროები, თბილისი.

არახაშია 2003: გ. არახაშია. ოდიშის საერისთავოს ისტორიიდან (XII-XVIII სს.), თბილისი.

ბერაძე 1967: თ. ბერაძე. ოდიშის ისტორიული გეოგრაფიიდან (XII-XVIII სს.), საკანდიდატო დისერტაცია ისტორიამ, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტი, თბილისი.

ბუკია 2010: მ. ბუკია. რთულფუძიანი ტოპონიმები ლაზურში, ქართველური ონომასტიკა, ტ. IV, თბილისი.

ბურჯანაძე 1957: შ. ბურჯანაძე. ლიხთ-იმერეთის 1737 წლის რუკა, როგორც ფეოდალური საქართველოს ისტორიის პირველწყარო, ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე, ტ. I, თბილისი.

გამახარია 2005: *Посольства Федота Елчина и Павла Захарьева в Менгрелию (1639-1640 гг), Материалы по церковной и этнополитической истории Абхазии*, изд. Д. Гамахария, Тбилиси.

გოგობია 2017: ბ. გოგობია. ლაზური გვარსახელები, ლაზური ანთროპონიმების საკითხები, თბილისი.

თამარაშვილი 1902: მ. თამარაშვილი. ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, ტფილისი.

თაყაიშვილი 1914: ე. თაყაიშვილი. არხეოლოგიური მოგზაურობიდან სამეგრელოში, არხეოლოგიური მოგზაუ-

რობანი და შენიშვნანი, წ. II, ტფილისი.

თორდია 2012: ა. თორდია. სამეგრელოს ისტორიული გეოგრაფიიდან, ოდიში, შ. მესხის სახ. სასწავლო უნივერსიტეტის სამეცნიერო შრომების კრებული, N5, თბილისი.

მესხია 1961: შ. მესხია. მცირე ცნობა წალენჯიხის უძველესი წარსულიდან, გაზ. კომუნიზმის დროში, N4, 8 იანვარი, წალენჯიხა.

სიხარულიძე 1979: ი. სიხარულიძე. ჭანეთი (ლაზეთი), საისტორიო გეოგრაფიის მასალები, ტ. II, თბილისი.

ფუტყარაძე 2015: ტ. ფუტყარაძე. ქართული ენა როგორც თურქეთის რესპუბლიკის ერთ-ერთი მდგენელი: პრობლემები, პერსპექტივები, ქართველოლოგიის აქტუალური პრობლემები, ტ. IV, თბილისი.

ყაუხიშვილი 1973: ვახუშტი ბაგრატიონი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხიშვილის მიერ, ტ. IV, თბილისი, საბჭოთა საქართველო.

ყიფშიძე 1914: И. Кипшидзе. Грамматика мингрельского//иверского языка, Санкт-Петербург.

ჩიქობავა 1937: ა. ჩიქობავა. წან პრევერების მნიშვნელობისათვის ქართულში, ენიშკის მოამბე, ტ. I, თბილისი.

ჭყონია 1990: დონ არქანჯელო ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა, იტალიურიდან თარგმნა ა. ჭყონიამ, გამოსაცემად მოამზადა ი. ანთელავამ, თბილისი.

FOR THE ETYMOLOGY OF TSALENJIKHA

Papuna Gabisonia

Tsalenjikha is located in the northwestern part of the Samegrelo region (western Georgia), in the gorge of the Chanistskali river. The municipal centre is located 343 kilometers from Tbilisi and is located at 222 meters above sea level. The Tsalenjikha municipality consists of twelve rural communities. The climate is subtropical humid. The Tsalenjikha municipality borders the municipality Gali (west), Mestia (north), Zugdidi (south) and Chkhorotsku (east). The main rivers of this microregion are Inguri and Chanistskali with their numerous tributaries. The Egrisi Ridge is located north of the municipality. The territory of the municipality has been inhabited since Palaeolithic times. Archaeological material of the ancient historical period was found here.

In historical sources, Tsalenjikha is first found in the iconography of the thirteen century. Some scientists believe that the toponym Tsalenjikha belongs to the Chan tribe and means the fortress of Chan. Chans in western Georgia settled in the II-I centuries BC. "Tsalen" in Chan (Laz) language means lower, "tsalenjikha" – lower fortress (I. Kipshidze). The Lazian word "tsaleni" means the lower part, and "jikha" – a Mingrelian fortress. Locals also called Tsalenjikha "tsendiha". This toponym means the "land of Chans". We think that the toponym Tsalenjikha means the lower fortress. This name was applied to the territory of the town itself. And in the middle of the Chanistskal gorge, Tsendikha was called because the Chan tribe settled here. Thus, that the name of this tribe is associated with the name of the Chakvindzhi fortress. This fortress is located in the gorge of the Chanistskali river.

როჯარ ბეკონი: ექსპერიმენტული საკითხები, გეოგრაფიული ცოდნა და სამეცნიერო მეთოდი XIII საუკუნეში

ალექსანდრე თვარაძე

სტატიაში განიხილება ექსპერიმენტული ხალხებთან, ბოლო ჟამთან და კასპიის კართან დაკავშირებული მასალა ინგლისელი ფილოსოფოსის და თეოლოგის, როჯერ ბეკონის (1214/20 – დაახ. 1292) „დიდი თხზულებიდან“ (დაახ. 1265-1267/68). ძირითადი ყურადღება ეთმობა საკითხს, თუ როგორ განსაზღვრავს ბეკონი სამეცნიერო (ექსპერიმენტული) მეთოდოლოგიის საფუძველზე, რომ კასპიის კარიდან გამოსული ხალხები არ უნდა იყვნენ ანტიქრისტეს დამხმარე ხალხები. იგივე მეთოდოლოგიის დახმარებით ბეკონი მსჯელობს ღონისძიებებზე, რომელთა საშუალებითაც შესაძლებელი უნდა იყოს მეორედ მოსვლის დროის დადგენა. აღნიშნულ პრობლემებთან ერთად სტატიაში კვლევის საგანია „დიდი თხზულებაში“ კასპიის კარის გეოგრაფიული ლოკალიზების საკითხიც. მასალის ზოგად კონტექსტში მოსათავსებლად თავიდან მოვიტან შესაბამისი მნიშვნელოვანი საკითხების მოკლე მიმოხილვას.

„დიდი თხზულება“ არის ენციკლოპედიური ხასიათის ნაშრომი. ბოლო ჟამის ხალხებზე და კასპიის კარზე ცნობები ძირითადად მოთავსებულია გეოგრაფიის ნაწილში, შედარებით მცირე რაოდენობა – ასტრონომიის და მორალის ფილოსოფიის ნაწილებში (ბეკონის ბიოგრაფიის ძირითადი ნაშრომების, კონკრეტულად და „დიდი თხზულების“ შესახებ იხ. (პეკიტი 1997ა: 9-19, 22); (პეკიტი 2003: 616-617); (პაუერი 2013: 32-83); (თორნდაიკი 1923: 619-629, 631, 678); (სარტონი 1931: 952-963); (თევზაძე 1996: 309-317); (გოგიბერიძე 1972: 345-346); (ბაქრაძე და სხვები 1962: 88-89).¹

XIX საუკუნეში ბეკონი გარკვეულწილად მიჩნეული იყო თანამედროვე მეცნიერების ფუძემდებლად. თუმცა XX საუკუნეში, სამეცნიერო კვლევების შედეგად, ბეკონის რომანტიკულმა სახემ ადგილი დაუთმო მის უფრო მეტად რეალისტურ პორტრეტს: ბეკონი, პირველ ყოვლისა, იყო XIII საუკუნის სქოლასტიკის წარმომადგენელი ფილოსოფოსი, შუა საუკუნეების მეცნიერი, მორალური და რელიგიური საკითხების კომენტატორი. თუმცა მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა ჰუმანიტარული, ან ზოგადად მეცნიერების განვითარებაში (პეკიტი 1997ა: 20); (პეკიტი 1997ბ: 303).

ექსპერიმენტული მეცნიერება (*Scientia experimentalis*), როგორც კატეგორია, ბეკონთან გულისხმობს მეთოდოლოგიას, რომელიც გამოიყენება ყველა მეცნიერებაში; ასევე პრაქტიკული ცოდნის გარკვეულ მთლიანობას, რაც მიიღება ექსპერიმენტის ან გამოცდილების (ცდის) საშუალებებით. როგორც მეთოდოლოგია, ის განამტკიცებს რაციონალური არგუმენტით მიღებულ დასკვნებს, უარყოფს ავტორიტეტს. ბეკონის ექსპერიმენტული მეცნიერება გულისხმობს საგულდაგულო დაკვირვებას თვითონ საგნებზე. ემპირიულად, დოქტრინებზე მსჯელობის ნაცვლად. თუმცა ის არის არა თანამედროვე გაგებით ექსპერიმენტული მეთოდი, არამედ – შუა საუკუნეების ექსპერიმენტული მეცნიერება. ბეკონის-თვის მნიშვნელოვანია საკითხი, თუ რა სამსახურის განევა შეუძლია ექსპერიმენტულ მეცნიერებას ბიბლიური ეგზეგეტიკისთვის, ურწმუნოთა მოქცევისთვის (ლინდბერგი 1987: 533-534); (პეკიტი 1997ბ: 278, შენ. 2; 280-283, 314); (თორნდაიკი 1914: 280-282); (სარტონი 1931: 953, 959); (თევზაძე 1984: 221-228); (თევზაძე 1996: 309, 315-317).

გადმოცემა გოგის და მაგოგის ბოლო ჟამის ხალხების შესახებ მომდინარეობს ბიბლიიდან (ეზეკიელი XXXVIII, 1-23, XXXIX, 1-16; გამოცხადება XX: 1-3, 7-10). იუდაისტურ-ელინისტურ წრეებში ის დაუკავშირდა ალექსანდრე მაკედონელის მიერ ჩრდილოეთში მომთაბარე ხალხების წინააღმდეგ

კარის (ზღუდის) აგების მოტივს. შემდგომში გადმოცემამ მიიღო ფორმა, რომლის თანახმადაც ალექსანდრე მაკედონელმა ჩრდილოეთში ჩაკეტა გოგის და მაგოგის ხალხები. აპოკალიპტური ხალხები თავისი სამყოფელიდან უნდა გამოსულიყვნენ მეორედ მოსვლის დროს. გოგის და მაგოგის იდენტიფიცირება ხდებოდა, როგორც წესი, იმ მომთაბარე ხალხებთან, ვისგანაც ბინადარი მოსახლეობისთვის შესაბამის პერიოდში მოდიოდა უშუალო საფრთხე. VII საუკუნიდან ლათინურ წყაროებში ალექსანდრე მაკედონელის ბარიერის და აპოკალიპტური ხალხების გადმოცემისთვის განმსაზღვრელი გახდა სირიული ტრადიცია (განსაკუთრებით, ფსევდო-მეთოდის სირიული „აპოკალიფსი“) (ვან დონზელი, შმიდტი 2009: 4-5, 10-30).

სირიულ და იუდაისტურ-ელისისტურ ტრადიციაში, ალექსანდრე მაკედონელის კარი ლოკალიზებულია კავკასიაში. ბერძნულ და ლათინურ გადმოცემაში ის ადგილი, სადაც ალექსანდრე მაკედონელმა, გადმოცემის თანახმად, ჩაკეტა ხალხები, აღინიშნებოდა ტერმინით „კასპიის კარი“. იმპერატორ ნერონის დროს სომხეთში კორბულოს ექსპედიციების შემდეგ (57-67) „კასპიის კარს“ უწოდებდნენ დარიალის გასასვლელს. ალექსანდრე მაკედონელმა იქ ორ მთას შორის ააშენა კარი. ძირითადად იმ პერიოდიდან, რაც ხოსრო ანუშირვანმა (531-579) დერბენტში ააგო რკინის კარი და კავკასიის ზღუდე, ალექსანდრე მაკედონელის ლეგენდა ნაწილობრივ დაუკავშირდა ქალაქ დერბენტსაც. ამ შემთხვევაში ალექსანდრე მაკედონელმა ხალხები მოაქცია მთას და ზღვას შორის (ვან დონზელი, შმიდტი 2009: 51-56).² ტერმინი „კასპიის კარი“ დასავლურ ტრადიციაში თავდაპირველად ეწოდებოდა გასასვლელს მიდიას და პართიას შორის, დაახლოებით ორმოცდაათი მილის მანძილზე რაგადან (თანამედროვე რაი), სამხრეთ-აღმოსავლეთის მიმართულებით. ეს გასასვლელი არის ერთადერთი ისტორიული კარი, სადაც ნამდვილად იყო ალექსანდრე მაკედონელი (ანდერსონი 1928: 130-134), თუმცა იქ აგებული არ იყო საფორტიფიკაციო ნაგებობები. ალექსანდრე მაკედონელის მიერ აპოკალიპტური ხალხების, გოგის და მაგოგის წინააღმდეგ აღმართული ბარიერი ლიტერატურული და ისტორიოგრაფიული ტრადიციიდან არის წმინდა ფიქცია და თავსდება ლეგენდის ფარგლებში (შმიდტი 2008: 89).

ბოლო ჟამის განწყობების უფრო გაძლიერებას ლათინურ დასავლეთში ხელი შეუწყო 1236-1242 წლებში დასავლეთის მიმართულებით მონღოლების დიდმა ლაშქრობამ. მონღოლების სურათი ლათინურ ტექსტებში არაერთგვაროვანია და სწრაფად იცვლება პოლიტიკური სიტუაციის კვალდაკვალ. მეხუთე ჯვაროსნული ლაშქრობის დროს მონღოლების არმია მიიწიეს ქრისტიანთა მხსნელ ძალად (შმიდტი 1994: 24, 248); (ჯეკსონი 2014: 21); (გოგოლაძე და სხვები 2015: 236-244, 270, 272-273, 277-287). 1238-1241 წლების სამხედრო ექსპედიციების შემდეგ მოხდა მონღოლების იდენტიფიცირება გოგის და მაგოგის აპოკალიპტურ ხალხებთან. ისინი წარმოდგენილი არიან როგორც ანტიქრისტეს სატელიტები, რომელთაც თავი დააღწიეს კასპიის მთებში ალექსანდრე მაკედონელის მიერ აგებულ ზღუდეებს (შმიდტი 1994: 27, 29, 123, 207, 258-259); (ჯეკსონი 2014: 139, 142, 144-147). მონღოლების შეფასება იცვლება, როდესაც 1245 წლიდან აღმოსავლეთში გაგზავნილი ელჩები და მისიონერები იწყებენ მათ შესახებ ინფორმაციების სისტემურ შეგროვებას. მათივე თანამედროვეებისაგან განსხვავებით ისინი ნაკლებად მიმართავდნენ სპეკულაციებს აპოკალიფსურ თემებზე მსჯელობისას.

XIII საუკუნის 40-იანი წლების მეორე ნახევარში კვლავ ვრცელდება ცნობები მონღოლების ქრისტიანობის შესახებ (ჯეკსონი 2014: 74, 98-99); (შმიდტი 1994: 32, 80-84). 1259-1260 წლებში სირიასა და პალესტინაში ჰულაგუს ლაშქრობის შემდეგ მონღოლებს ისევ ათანაბრებენ გოგის და მაგოგის ხალხებთან (შმიდტი 1994: 87). ვითარება იცვლება XIII საუკუნის 60-იანი წლების დასაწყისიდან, მონღოლების ერთიანი იმპერიის დანაწევრების შემდეგ, როდესაც, მონღოლები აღარ ქმნიან უშუალო საფრთხეს ლათინური დასავლეთისთვის. აღნიშნული პერიოდიდან მონღოლების სურათი ლათინურ წყაროებში იღებს შედარებით რეალისტურ ელფერს.

ბოლო ჟამის ხალხები თუ ქრისტიანთა მოკავშირე არმია

ბეკონის მიხედვით, კასპიის კართან (დერბენტში), ერთმნიშვნელოვნად იყვნენ ჩაკეტილნი მონღოლები, რომელთაც დატოვეს ის ადგილები, რადგან კასპიის კარი არის დარღვეული (ბრიჯესი 1897ა: 268-269); (ბერკი 1928ა: 289-290).³ მაგრამ მოტანილი მასალიდან ჩანს, რომ ის მონღოლებს არ განიხილავს, როგორც აპოკალიპტურ ხალხს. ბეკონი საუბრობს მონღოლთა მიერ მუსლიმების დამარცხების და ბაღდადის აღების შესახებ. ამგვარად აღსრულდა ალბუმაზარის (აბუ მაშარის, 787-886 წწ.) წინასწარმეტყველება, რომლის მიხედვითაც, მუჰამედის რჯული 693 წელზე მეტ ხანს ვერ იარსებებდა. სარკინოზთა რჯულს მალე უნდა დაესრულებინა არსებობა (ბრიჯესი 1897ა: 266); (ბერკი 1928ა: 287). მონღოლები აქ წარმოდგებიან, როგორც ქრისტიანთა თავისთავადი მოკავშირეები. გარკვეულ დადებით როლს ასრულებენ ქრისტიანების საკრალურ ისტორიაში ისლამთან დაპირისპირებით. მონღოლების ამგვარი სურათი შეესაბამება პოლიტიკური მოვლენების განვითარებას, როდესაც XIII საუკუნის 60-იანი წლების დასაწყისიდან ილხანთა სახელმწიფოს და ლათინებს შორის მიმდინარეობს მოლაპარაკებები მამულუქთა სახელმწიფოს წინააღმდეგ ჯვაროსნული ლაშქრობის ორგანიზებისთვის.⁴ მართალია, ბეკონი აღნიშნავს, რომ მუჰამედის აღმსარებლობის დასრულების შემდეგ ანტიქრისტეს რჯულის მოსვლამდე სხვა სარწმუნოება აღარ უნდა გამოჩნდეს (ბრიჯესი 1897ა: 268-269); (ბერკი 1928ა: 289-290), მაგრამ არ არის დამუსტებული, რა პერიოდს შეიძლება მოიცავდეს ეს დრო ანტიქრისტეს გამოჩენამდე. იმ დასკვნის გამოტანის საშუალებას კი, რომ კასპიის კარიდან მათი გამოსვლის მიუხედავად, მონღოლები არ არიან აპოკალიფსის ხალხი, ბეკონს, ერთის მხრივ, აძლევს აღმოსავლეთიდან მიღებული ახალი ცნობები.

მეორე მხრივ, აღნიშნული დასკვნის მხარდამჭერ არგუმენტებს ის აგრეთვე იღებს შუა საუკუნეების ტრადიციიდან. ბეკონი იმონებს ცნობებს, რომ ალექსანდრე მაკედონელის მიერ აგებული ზღუდეებიდან ადრეც გამოსულან ხალხები, რომლებიც იყვნენ მონღოლებზე მძლავრნი, სახელდობრ, ჰუნები, რომელთაც დაიპყრეს ეგვიპტეც და დაიკავეს ყველა ქვეყანა საფრანგეთამდე.⁵ ამდენად, ზემოხსენებული ზღუდეების გადმოლახვა არ წარმოადგენს აუცილებლობას, რომ ეს ხალხი იყოს აპოკალიპტური, ხოლო მოვლენა – ანტიქრისტეს მოახლოების ნიშანი. ის ფაქტი, რომ კასპიის კარიდან ადრეც დაძრულან ხალხები, ცნობილი იყო ადრე შუა საუკუნეების ავტორებისთვისაც, რომელთაც ეყარება ბეკონი. თუმცა ბეკონი არა მხოლოდ აფიქსირებს აღნიშნულ მოვლენას, არამედ რაციონალურად მსჯელობს მის შესახებ და გამოაქვს გარკვეული დასკვნები. განხილვის დროს მას აქვს გამოცდილების გათვალისწინების საშუალება, რაც მნიშვნელოვანია რწმენასთან დაკავშირებული საკითხის შეფასების დროს. მასალა შუა საუკუნეების ავტორიტეტებისგან, მათი ტექსტებიდან, ადასტურებს ახალ (აღმოსავლეთიდან მიღებულ) ინფორმაციას. კასპიის კარი (ქალაქ დერბენტში), სადაც გამოიარა რუბრუკმა, დარღვეულია (ბრიჯესი 1897ა: 364-365); (ბერკი 1928ა: 381-382), ხოლო ალექსანდრეს ზღუდეები (დარიალის კარი) დაინგრა უკვე ისიდორის დრომდე, როგორც ის წერს ამის შესახებ (ბრიჯესი 1897ა: 302-304, 364-365); (ბერკი 1928ა: 321-323, 381-382). საჭიროა მხოლოდ აღნიშნული მასალის კომბინირებულად განხილვა. ამდენად, ბეკონი აქ არ აუქმებს არსებულ გადმოცემას, რადგან შესაბამისი გადმოცემის საწინააღმდეგო არგუმენტები თავისთავად მოტანილი აქვთ ცალკეულ საეკლესიო ავტორებს. ბეკონს სურს იპოვოს ერთგვარი ახსნა, ტრადიციული გადმოცემის ცნობებს და ახალ ინფორმაციას შორის.

მიხედვად ამისა, წარმოდგენილი არგუმენტაცია და მსჯელობა აღნიშნულ საკითხზე არ არის წინააღმდეგობისგან თავისუფალი. რადგან „დიდ თხზულებაში“ მოცემულია აგრეთვე დებულება, რომ ანტიქრისტე და ბოლო ჟამის ხალხები გამომჩნებიან მხოლოდ მაშინ, როდესაც მოიშლება ალექსანდრე მაკედონელის მიერ აგებული ბარიერები (ბრიჯესი 1897ა: 303-304); (ბერკი 1928ა: 322). როდესაც ბეკონი განიხილავს ეთიკუს ისტერიის (VII-VIII სს) და იერონიმუსის (IV-V სს) ცნობებს, ის წერს, რომ

ალექსანდრეს კარის შემაკავებელი დუღაბის დაშლა შეუძლია მხოლოდ ძლიერ მიწისძვრას (ბრიკესი 1897ა: 302-304); (ბერკი 1928ა: 321-323), რაც შეიძლება მოხდეს მხოლოდ ღმერთის ნებით, ბოლო ჟამის წინ. თუმცა იქვე საუბრობს ალექსანდრეს ზღუდეებზე (დარიალის გასასვლელზე) და აღნიშნავს, რომ ალექსანდრეს კარი ჩამოიქცა დიდი ხნის წინათ, მიწისძვრის ან დროის მიზეზით (ბრიკესი 1897ა: 364-365); (ბერკი 1928ა: 381-382). კასპიის კარზე დერბენტში ბეკონმა უკვე თავიდანვე აღნიშნა, რომ ის დანგრეულია. შესაბამისად, გადმოცემის ინფორმაციის ნაწილში (ცალკეულ ცნობებში) აპოკალიპტური დატვირთვა უაღრესად შემცირებული (ან გამქრალი) გამოდის, რადგან თუ ალექსანდრეს კარი დროის მიზეზით დაირღვა, მას ესქატოლოგიური დანიშნულება მთლიანად დაკარგული ჰქონდა. რჩება შთაბეჭდილება, რომ წყაროების ინფორმაცია, ფაქტობრივი სურათი და გადმოცემა ბეკონს არ აძლევს ერთმნიშვნელოვანი დასკვნების გამოტანის საშუალებას. შეიძლება ასევე ვიფიქროთ, რომ ის თავს უყრის მის ხელთ არსებულ მასალას და ღიად ტოვებს რიგ საკითხებს, რომლებიც უნდა განეხილა უშუალოდ რომის პაპს (კლემენტ IV), ვისაც თავისი ნაშრომი გაუგზავნა. ამ მიზეზითაც, შესაძლოა, უცვლელად შეინარჩუნა ცალკეული, ერთმანეთის საწინააღმდეგო, მონაცემები წყაროებიდან. ცნობათა ერთი ნაწილის თანახმად კასპიის კარიდან ადრეც გამოსულან ხალხები; ხოლო სხვა მონაცემებით, ანტიქრისტე მოვიდოდა მაშინ, როდესაც კასპიის კარის ტერიტორიას დატოვებდა ჩაქეტილი ხალხი.

გადმოცემას ბოლო ჟამის ხალხების შესახებ გარკვეულწილად ინარჩუნებდა იუდეველთა ათი დაკარგული ტომის ლეგენდა.⁶ ბეკონი აღნიშნავს, რომ იუდეველთა ათი ტომი, რომლებიც ცხოვრობდნენ პირკანიში კასპიის ზღვასთან, ალექსანდრე მაკედონელის მიერ აკებული ბარიერის მიღმა, უნდა გამოსულიყო ბოლო ჟამის წინ (ბრიკესი 1897ა: 302-304); (ბერკი 1928ა: 321-323). ამდენად, ბეკონი ბოლო ჟამის შესაძლო ხალხად განიხილავს იუდეველთა ათ (დაკარგულ) ტომს. თუმცა, რადგან კასპიის კარიდან (ან ალექსანდრეს ორი კარიდან) სხვადასხვა დროს უკვე გამოვიდნენ ხალხები (დარიალის გასასვლელიდან – ჰუნები, ხოლო დერბენტიდან – მონღოლები), ბოლო ჟამი კი ჯერჯერობით არ იყო მოსული, მისი წინა არგუმენტაციის საფუძველზე, დასაშვები ჩანს ვარაუდი, რომ, შესაძლოა, აღნიშნულ შემთხვევაშიც არ ჰქონდეთ საქმე ბოლო ჟამის ხალხთან (თუმცა შესაბამისი მსჯელობა მოცემული საკითხის შესახებ ბეკონთან მოტანილი არ არის).

ბეკონმა დააფიქსირა გარკვეული კანონზომიერება კასპიის კარიდან გამოსულ ხალხებთან დაკავშირებით: პირველ შემთხვევაში ჰუნები, რომლებიც იყვნენ მონღოლებზე მძვინვარე, გახდნენ ქრისტიანები და მათმა შთამომავლებმა შექმნეს ლათინთა შორის უნგრეთის სამეფო (ბრიკესი 1897ა: 366-367); (ბერკი 1928ა: 383-385). მონღოლებმა კი დაამარცხეს ქრისტიანების უშუალო მტრები, მუსლიმები. თათრებს შორის ბევრი იყო ქრისტიანი და ისინი კეთილგანწყობილნი იყვნენ ქრისტიანების მიმართ. ბეკონი, შესაძლოა, ვარაუდობდა, რომ მონღოლთა შორის ქრისტიანობის გავრცელება იქნებოდა წარმატებული. შესაბამისად, ბეკონთან კასპიის კარის გააზრებამ განიცადა გარკვეული ტრანსფორმაცია. მართალია, იქიდან გამომდინარე მომთაბარე ხალხები, რომლებიც საწყის პერიოდში ემუქრებოდნენ ციცილიზაციას და ქრისტიანულ რწმენას, მაგრამ შემდეგ ეს ხალხები ან იღებენ ქრისტიანობას, ან ებრძვიან ქრისტიანთა უშუალო მონინააღმდეგეებს. აქედან გამომდინარე, კასპიის კარი კარგავს ესქატოლოგიურ დანიშნულებას. ქრისტიანებისთვის, შესაძლოა, ხსნა არ მოაქვს, მაგრამ თვალწინ აქვთ იქიდან გამოსული ხალხის, პირველ შემთხვევაში, ქრისტიანულ სამოგადოებაში ჩართვის მაგალითი, ხოლო, მეორე შემთხვევაში, – მათი დაპირისპირება ქრისტიანთა იმგვარ მონინააღმდეგეებთან, ვისთანაც ბრძოლა მათ უაღრესად უჭირდათ.⁷

მოცემულ საკითხებზე ბეკონის მუშაობის ფორმა (მეთოდოლოგია), სავარაუდოდ, თავსდება მისი ექსპერიმენტული მეცნიერების ფარგლებში. ბეკონი კრებს ცნობებს შუა საუკუნეების ტრადიციიდან (საეკლესიო მწერლებისგან). აგროვებს ახალ (ტრადიციის მონაცემებისგან ხშირად განსხვავებულ) ინფორმაციას, მოგზაურთა ჩამოტანილ ცნობებს. რაციონალური მსჯელობის ფარგლებში განიხილავს მონაცემებს ორივე სფეროდან. ამგვარად, ავტორი, ექსპერიმენტული მეცნიერების და რაციონალური

მიდგომის საფუძველზე, ფლობს უპირატესობას ახალ ინფორმაციას და ავტორიტეტული გადმოცემის მასალას შორის. ამავ დროს, ის რაციონალურად მსჯელობს ბოლო ჟამის რწმენასთან დაკავშირებულ საკითხზე. თუმცა აღნიშნული სამუშაო თავსდება სარწმუნოების ფარგლებში თუნდაც იმ მიზეზით, რომ ბეკონი, როგორც ითქვა, არ უარყოფს გადმოცემას. ის ცდილობს იპოვოს რაციონალური ახსნები, რაც შესაძლებელს გახდის გადმოცემის ჩართვას შეცვლილ პოლიტიკურ სურათში.

ბეკონთან, სავარაუდოდ, სირთულეს ქმნიდა აგრეთვე ფაქტი, რომ წყაროების მონაცემების მიხედვით კასპიის კარი არ იყო ერთი და აღნიშნული გარემოება მისთვის აშკარა უნდა ყოფილიყო.

კასპიის კარის გეოგრაფიული ლოკალიზება

რუბრუკის აქტუალური ცნობების საფუძველზე ბეკონი კასპიის კარს ათავსებს დერბენტში (ბრიჯესი 1897ა: 268-269); (ბერკი 1928ა: 289-290).⁸ დამატებითი კოორდინატების მეშვეობით კასპიის კარის ადგილმდებარეობა კიდევ უფრო დამუსტებულია: ის მდებარეობს ალაზნების და ლეკების საცხოვრებელის აღმოსავლეთით, კასპიის ზღვასთან (ბრიჯესი 1897ა: 363-364); (ბერკი 1928ა: 380-381). თავიდან ბეკონი წერს, რომ კასპიის კარი არის მთებში. ხოლო შემდეგ ამბობს: კასპიის კარი მოთავსებულია იქ, სადაც მთები ხვდებიან ერთმანეთს. განსაკუთრებით უკანასკნელ შემთხვევაში შეიძლება ვარაუდი, რომ ამ დროს ბეკონს თვალწინ ჰქონდა დარიალის კარის აღწერილობაც (ორ მთას შორის). აღნიშნულ ვარაუდს ადასტურებს ალექსანდრე მაკედონელის მიერ აგებული კასპიის კარის აღწერილობა, რომელიც ბეკონს მოაქვს ქალაქ დერბენტზე საუბრის დროს.⁹ ამ შემთხვევაში ბეკონს წყაროებიდან (ეთიკუსისგან და იერონიმუსისგან) გადმოაქვს დარიალის კარის აღწერილობა კასპიის კარისთვის დერბენტში (ღმერთის ნებით ორი მთა მიდის ერთმანეთთან ახლოს).¹⁰

როდესაც ბეკონი საუბრობს კავკასიის კარზე (დარიალის გასასვლელზე), პლინიუსის ცნობების საფუძველზე, ასხვავებს მას კასპიის კარისგან (დერბენტისგან). ეთიკუსის ცნობების მიხედვით, კვლავ მოაქვს ალექსანდრე მაკედონელის მიერ კარის აღმართვის ცნობა, რომელიც პრაქტიკულად არის დერბენტის კარის აღწერილობის იდენტური (როგორც აღინიშნა, ბეკონმა წყაროებიდან დერბენტის კარზე გადაიტანა დარიალის სიმაგრეების დახასიათება).¹¹ ორივე შემთხვევაში მთავარი მახასიათებელი ნიშანი, რაც მიუთითებს კარის აგებაზე დარიალის გასასვლელში, არის კარის აღმართვა ორ მთას შორის.

პლინიუსის ცნობების საფუძველზე ბეკონი ცდილობს უფრო ზუსტად განსაზღვროს კასპიის კარის ადგილმდებარეობა. ალექსანდრეს რკინის კარი (კასპიის კარი) განთავსებულია მიდიის და პართიის საზღვარზე (ბრიჯესი 1897ა: 353-355); (ბერკი 1928ა: 372-373). შესაბამისად, აქ ბეკონი უკვე ეხება ისტორიულ კასპიის კარს სპარსეთში, კასპიის ზღვის სამხრეთით (თუმცა ათავსებს მას უშუალოდ კასპიის ზღვის ნაპირზე). ოღონდ აღნიშნული კასპიის კარი მას იდენტიფიცირებული აქვს დერბენტთან. ეს გარემოება, გარდა იმ ფაქტისა, რომ ბეკონი არ საუბრობს ორი სხვადასხვა კასპიის კარის არსებობის შესახებ, აშკარაა შემდეგი დებულებიდან: ეს არის ქალაქი (ბრიჯესი 1897ა: 364-365); (ბერკი 1928ა: 381-382), შესაბამისად, დერბენტი. ამ ქალაქთან აღმოსავლეთის მიმართულებით იწყება ჰირკანია, ჰირკანიის (კასპიის) ზღვის მიღმა; ჰირკანია მდებარეობს კასპიის ზღვის სამხრეთ სანაპიროზე და ვრცელდება ინდოეთის საზღვრებამდე (ბრიჯესი 1897ა: 364-365); (ბერკი 1928ა: 381-382).

ამდენად, ბოლო შემთხვევაში უკვე გათვალისწინებულია არა გაცილებით ჩრდილოეთით მდებარე ქალაქ დერბენტის, არამედ ისტორიული, სპარსეთში მდებარე კასპიის კარის აღწერილობა პლინიუსის მიხედვით (თუმცა მანამდე დერბენტი ავტორმა კორექტულად მოათავსა ალაზნების და ლეკების საცხოვრებელის აღმოსავლეთით). ბეკონი აღნიშნავს, რომ კასპიის ზღვა იწყება კასპიის კართან, სიგრძეში ის ვრცელდება აღმოსავლეთისკენ, ხოლო სიგანეში – ჩრდილოეთისკენ (ბრიჯესი 1897ა: 365-366); (ბერკი 1928ა: 382-383).¹² შესაბამისად, კასპიის კარის ქალაქი, ალექსანდრეს

რკინის კარი, ანუ დერბენტი, ექცევა კასპიის ზღვის სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეში (ქალაქ დერბენტის რეალური ადგილმდებარეობიდან გაცილებით სამხრეთით და ისტორიული, სპარსეთის კასპიის კარიდან ჩრდილო-დასავლეთით).

რუბრუკთან კასპიის კარი მდებარეობს დერბენტში და სპარსეთის კასპიის კარს მასთან არ ვხვდებით. რუბრუკი საუბრობს კავკასიის კედლის შესახებ, მაგრამ არ იხსენიებს სხვა გასასვლელს მთებში. რუბრუკს არ მოაქვს აგრეთვე ალექსანდრეს კარის დახასიათება. აღნიშნული ნაკლის შესავსებად ბეკონმა მიმართა წყაროებს. გასასვლელებზე საუბრისას ემყარება პლინიუსს (პლინიუსი 1906: VI, 11 [12]; VI, [15]; VI, 14 [17], 15). პლინიუსი აღწერს კავკასიის კარს და ისტორიულ კასპიის კარს სპარსეთში (ვინრო გასასვლელს მთებში კასპიის ზღვის სამხრეთით), მაგრამ არ იცნობს დერბენტის გასასვლელს. ბეკონმა ალექსანდრეს კარის ამწეებასთან დაკავშირებით დაიმოწმა ეთიკუსი და იერონიმუსი.

ისტორიული კასპიის კარის დერბენტთან იდენტიფიცირებისთვის ბეკონისთვის შესაძლოა ამოსავალი წერტილი იყო სპარსეთში მდებარე კასპიის კარის აღწერილობის (პლინიუსის მიხედვით) მსგავსება დარიალის ხეობის დახასიათებასთან. ეს უკანასკნელი გამოიყენებოდა ზოგადად კასპიის კარის სურათისთვის (ვინრო გასასვლელი მთებს შორის). ბეკონმა სავარაუდოდ შენიშნა, რომ წყაროებში კასპიის კარის დახასიათება არ შეესაბამება დერბენტის აღწერილობას. სწორად განასხვავა ერთმანეთისგან კავკასიის და კასპიის კარი (თუმცა ჩათვალა, რომ პლინიუსთან მოხსენიებული კასპიის კარი არის დერბენტი). მაგრამ გაურკვევლობა სავარაუდოდ ჰქონდა წყაროთა მონაცემებთან, რადგან ალექსანდრეს მიერ კარის აგების (იდენტური) მოტივი დატოვა როგორც დარიალის გასასვლელთან, ასევე ქალაქ დერბენტთან. შესაძლოა, ეს განაპირობა იმ მიზეზმა, რომ წყაროთა დიდი ნაწილი კასპიის კარს ათავსებდა დარიალის გასასვლელთან.

ბეკონთან ფაქტობრივად მოცემულია ალექსანდრე მაკედონელის ორი კარი. ამასთანავე, პლინიუსის მონაცემების საფუძველზე გაასწორა მომდევნო საუკუნეების მცდარი ცნობა, როდესაც დარიალის გასასვლელში ათავსებდნენ კასპიის კარს. თუმცა შეცდომით მოახდინა დერბენტის იდენტიფიცირება სპარსეთის კასპიის კართან. ბეკონთან ის პუნქტი, რასაც ის კასპიის კარის სახელით იხსენიებს, შედგება როგორც დერბენტის, ასევე სპარსეთის კასპიის კარის გეოგრაფიული მახასიათებლებისგან. ხოლო ზღუდეების აღწერილობა გადმოტანილია წყაროების დარიალის გასასვლელიდან. ბეკონის „დიდი თხზულება“ ერთ-ერთი იშვიათი წყაროა, სადაც ერთდროულად კასპიის სამივე კარის შესახებ არის საუბარი, თუმცა გარკვეული შეცდომებით.¹³ ჩემთვის ცნობილ წყაროებში არ ჩანს, რომ კასპიის კარს სპარსეთში უკავშირდებოდნენ ალექსანდრე მაკედონელის მიერ ჩაკეტილი ხალები, თუნდაც დერბენტთან მისი იდენტიფიცირების შემთხვევაში. ბეკონთან კასპიის კარის საკითხის განხილვა წყაროების მონაცემების და ახალი (ელჩების, მისიონერების, თუ მოგზაურების ჩამოტანილი) ცნობების კომბინირების მაგალითია. სხვადასხვა პერიოდის წყაროების საფუძველზე მოცემულია გარკვეული „შრეებისგან“ შემდგარი სურათი, რაც სხვა შემთხვევებშიც დამახასიათებელია ბეკონის გეოგრაფიისათვის.

სავარაუდოდ, ამ შემთხვევაში ბეკონთან წარმოდგენილია შუა საუკუნეებში პირველი მცდელობა (ანტიკური ეპოქის შემდეგ), როდესაც კასპიის კართან დაკავშირებული წყაროების მონაცემები განიხილება გარკვეული რაციონალური არგუმენტაციის საფუძველზე. შუა საუკუნეების ავტორები, როგორც წესი, მხოლოდ იმეორებდნენ წინა ავტორების მონაცემებს კასპიის კარის შესახებ, როდესაც კასპიის კარს ჰქონდა ესქატოლოგიური დანიშნულება. ეს ფუნქცია კასპიის კარს ბეკონთან (ისევე, როგორც რუბრუკთან) ერთმნიშვნელოვნად დაკარგული აქვს. მაგრამ მას სურს სხვადასხვა წყაროების (ახალისა და გადმოცემულის) შეჯერების საფუძველზე შექმნას გარკვეული მწყობრი სურათი კასპიის კართან დაკავშირებით. ამასთანავე, მნიშვნელოვანია პლინიუსის, ანტიკური ხანის ავტორის, ცნობების გამოყენება შუა საუკუნეების ავტორების ცალკეული ცნობების შესწორებისათვის. აღნიშნული

მაგალითიდანაც ჩანს, რომ ანტიკური ხანის ავტორებს ემყარებოდნენ უკვე შუა საუკუნეებშივე და არა მხოლოდ აღორძინების ეპოქაში.

როდესაც ბეკონი ცალკეულ შემთხვევებში კორექტირებას უკეთებს რუბრუკის ცნობებს, მისთვის, შესაძლოა, წყაროებში კასპიის კართან დაკავშირებით მოცემული უხვი აღწერილობების ფონზე, კასპიის კარის ის დახასიათება, რომელიც შემოთავაზებული ჰქონდა რუბრუკს, ბოლომდე საკმარისი, თუ დამაჯერებელი არ იყო. ამდენად, მოგზაურის, უშუალო თვითმხილველის ცნობაც ყოველთვის არ ნიშნავს აუცილებელ უპირატესობას ტრადიციის წყაროსთან მიმართებაში. ავტორიტეტს ამ შემთხვევაში ქმნის გარკვეულწილად რაციონალური მიდგომა საკითხისადმი. შუშაობის ამგვარი ფორმა, როგორც ითქვამს, სავარაუდოდ, უნდა თავსდებოდეს ბეკონის ექსპერიმენტული მეცნიერების, ან ექსპერიმენტული მეთოდოლოგიის ფარგლებში. კასპიის კარის ესქატოლოგიური ფუნქციის გაუქმების სანაცვლოდ ბეკონს შემოაქვს ახსნა ხალხების გამოსვლებისთვის (რაც ნაწილობრივ უკვე მის წყაროებშია მოცემული): ალექსანდრე მაკედონელმა ნამდვილად ააგო ზღუდეები არა მხოლოდ კასპიის, არამედ კავკასიის კართან (ასევე სხვა ადგილებშიც). სხვადასხვა დროს ხალხები, მართლაც, გამოვიდნენ იქიდან, თუმცა ეს არ იყვნენ ბოლო ჟამის ხალხები. ამგვარად, აპოკალიპტური ხალხების გადმოცემა ნაწილობრივ კარგავს ძველ მნიშვნელობას.¹⁴

თუმცა ბეკონთან ინფორმაცია კასპიის კარის შესახებ მხოლოდ გარკვეულ ზღვრამდე თავსდება რაციონალური არგუმენტაციის კონტექსტში. სულ მცირე რუბრუკის ყარაყორუმში მოგზაურობის შემდეგ ცხადი უნდა ყოფილიყო, რომ „კასპიის მთები“ მდებარეობს გაცილებით სამხრეთით, ხოლო კასპიის კარი მიქცეულია არა დასავლეთისკენ, არამედ – სამხრეთისკენ. თანამედროვე გეოგრაფიის კატეგორიებით ვერ ავხსნით კავკასიის კართან ჰუნების, ხოლო კასპიის კართან მონღოლების „ჩაქეტვის“ ფაქტებს; ამასთანავე, თუ როგორ გადმოლაზავდნენ ისინი ბარიერებს ევროპაზე ლაშქრობისთვის, როდესაც კავკასიის და კასპიის კარი უყვრებდნენ სამხრეთს. აღნიშნული ან სხვა ამგვარი კითხვები ტექსტში ფორმულირებული არ არის (და, სავარაუდოდ, შუა საუკუნეების ნაშრომში ისინი არც უნდა ყოფილიყო დასმული).¹⁵

მოცემული საკითხის შესახებ გარკვეულ ახსნას გვთავაზობს შუა საუკუნეების გეოგრაფია. მაგალითისთვის შეიძლება ავიღოთ ლონდონის ფსალმუნის რუკა (დაახ. 1260-1265), რომელზეც აზიის კონტინენტი შუა საუკუნეების ლათინური გეოგრაფიისთვის დამახასიათებელი ფორმით არის წარმოდგენილი (მილერი 1895: ტაბ. 3). კასპიის ზღვა აქ არის ოკეანის ყურე. აღმოსავლეთიდან მომავალი მთაგრეხილი წინა აზიასთან აკეთებს რკალს, შემოსაზღვრავს კასპიის ზღვას და მიემართება ჩრდილოეთის ოკეანისკენ. ქვეყნიერების ვრცელი ტერიტორიები დაყვანილია უაღრესად მცირე სივრცეზე. იმგვარად, რომ მთაგრეხილში დატანებული კასპიის კარი ერთდროულად უყვრებს წმინდა მიწას, მცირე აზიას, ზოგადად წინა აზიას, რის შემდეგაც არის უკვე რუკაზე მოთავსებული ევროპის აღმოსავლეთი და დასავლეთი ნაწილები.¹⁶ აღნიშნული გეოგრაფიის ფარგლებში გასაგებია, თუ როგორ შეეძლოთ ელაშქრათ ჰუნებს, ან მონღოლებს კასპიის კარიდან ერთდროულად ევროპის და წმინდა მიწის მიმართულებით. ბეკონი გარკვეულ დონემდე რჩება შუა საუკუნეების გეოგრაფიის გავლენის ქვეშ (აქ არ ვხეხუთ საკითხს ბეკონთან კავკასიის მთაგრეხილის შესაძლო მოყვანილობის შესახებ). ამგვარი დამოკიდებულება ვრცელდება კასპიის მთების და იქიდან ხალხების გამოსვლის საკითხზეც. რადიკალურად განსხვავებული ტრადიციის გეოგრაფიული სურათი და რეალობა ერთმანეთს ეწინააღმდეგებოდა, რაც ძველ ავტორებში, სავარაუდოდ, აღძრავდა გაურკვევლობის განცდას.

როდესაც კასპიის (კავკასიის) მთებს აქცევენ ჩრდილოეთში (ან ჩრდილო-აღმოსავლეთში), ამ შემთხვევაში მისდევნენ ტრადიციას. კასპიის კარის და აპოკალიპტური ხალხების გადმოცემა ლათინურ დასავლეთში გავრცელდა წინა აზიიდან და სირიიდან. ლათინებმა ამ შემთხვევაში, სავარაუდოდ, გადაიღეს კონკრეტული გეოგრაფიული კონცეპტიც, რაც გულისხმობდა მთების მდებარეობას ჩრდი-

ლოეთის მიმართულებით (თუმცა ამგვარ ცნობებს ანტიკურ გეოგრაფიაშიც ვხვდებით გოგის და მაგოგის გადმოცემისგან დამოუკიდებლად). გოგის და მაგოგის საცხოვრებელს ჯერ კიდევ ბიბლიური ტრადიცია ათავსებდა ჩრდილოეთში, რაც იქცა გარკვეულ ნიმუშად შემდგომი გადმოცემისთვის. ტრადიციაში ჩრდილოეთში მდებარე მთები ლათინებმა განათავსეს ქვეყნიერების იმ ნაწილში, რომელსაც ნაკლებად იცნობდნენ. თუმცა ამგვარად ასევე ცდილობდნენ გადმოცემის შედარებით მწყობრ გეოგრაფიულ კონტექსტში მოქცევას, რომ ის შესაბამისობაში ყოფილიყო თანადროულ ისტორიასთან.

შუა საუკუნეების კარტოგრაფიულ ტრადიციაში კასპიის კარის მდებარეობასთან დაკავშირებით ვხვდებით განსხვავებულ მონაცემებსაც. გუილოს მსოფლიოს რუკაზე (1119) (ფონ დენ ბრინკენი 1985: 102) აზიის მთაგრეხილი სრულდება წინა აზიაში, ხოლო კასპიის კარი მიქცეულია სამხრეთისკენ. ლამბერ დე სენ-ომერის მსოფლიოს რუკაზე (დაახ. 1180) (მილერი 1895: ტაბ. 4) კასპიის კარი მიმართულია სამხრეთ-აღმოსავლეთისკენ. მსგავსი მაგალითების ფონზე, პირდაპირი გაგებით, შუა საუკუნეების გეოგრაფიისთვისაც რთული ასახსნელი იქნებოდა, როგორ უნდა ელაშქრათ კასპიის კარიდან გამოსულ ხალხებს (მაგალითად, მონღოლებთან მათი იდენტიფიცირების შემთხვევაში) ევროპის მიმართულებით.

როდესაც კასპიის კარი კარტოგრაფიულ ტრადიციაში მოქცეულია ევროპიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთით (სადაც მას ათავსებდა წინა აზიის ტრადიცია, რომლისთვისაც მთები მდებარეობდა ჩრდილოეთში), ამ დროს აღნიშნული მთები ლათინებისთვის, სავარაუდოდ, თავსდება საკრალური გეოგრაფიის სიბრტყეზე. არსებითი მნიშვნელობა ჰქონდა ტრადიციის საკრალურ ცნობას კასპიის კარიდან ბოლო ჟამის ხალხების გამოსვლის ფაქტის, ზოგადად ამგვარი მთების და კარის არსებობის, შესახებ და არა თუნდაც შედარებით რეალურ გეოგრაფიას. აღნიშნულ შემთხვევაში მიღებულ კონცეპტში მთავარი მნიშვნელობა ენიჭებოდა საკრალურ საკითხს, თვითონ გადმოცემას. რეალური გეოგრაფია მსგავსი დამოკიდებულების დროს მოექცა საკრალური გეოგრაფიის, გადმოცემის ფარგლებში. ეს გახლდათ ფიქსირებული საკრალური ცოდნა, რომ გარკვეულ ტერიტორიაზე მდებარეობს ამგვარი მთა, საიდანაც უნდა გამოვიდნენ ბოლო ჟამის ხალხები, რომელთაც შეიძლება ილაშქრონ როგორც წინა აზიის, ასევე ევროპის მიმართულებით. მთების რეალურ გეოგრაფიულ მდებარეობის ფაქტის გათვალისწინება კი აღარ ხდებოდა.¹⁷

ბოლო ჟამის საკითხი და სამეცნიერო მეთოდი

აქვე მოვიყვან დებულებებს „დიდი თხზულების“ ტექსტიდან, სადაც ჩამოყალიბებულია წინადადებები, თუ რა ღონისძიებებს უნდა მიმართონ, რომ განსაზღვრონ ანტიქრისტეს მოსვლის დრო.¹⁸ მონღოლები ნამდვილად გამოჩნდნენ კასპიის კართან მდებარე ადგილებიდან. თუმცა, რადგან იმ ტერიტორიებიდან გამოსულან სხვა ხალხებიც და მათ ისევე დაიპყრეს ქვეყნები, როგორც თათრებმა (მაგალითად, გუთები და ვანდალები აგრეთვე გამოვიდნენ ჩრდილოეთის რეგიონებიდან), ამიტომ მონღოლების შემოსევა არ არის საკმარისი საიმისოდ, რომ დადგინდეს ანტიქრისტეს მოსვლის დრო. საამისოდ საჭიროა სხვა მონაცემებიც (ბრიჯსი 1897ბ: 234-235); (ბერკი 1928ბ: 644-645). უფლის ეკლესიისთვის აუცილებელი უნდა იყოს იმ ფაქტის დადგენა, მოვა ანტიქრისტეს რჯული მალევე მუჰამედის სარწმუნოების დასრულებიდან, თუ გაცილებით მოგვიანებით (ბრიჯსი 1897ა: 268-269); (ბერკი 1928ა: 289-290). თუ ეკლესია განიხილავს წმინდა წერილს და მის წინასწარმეტყველებებს, ასევე სიბილას, მერლინის, აკვილას, სესტონის, იოახიმის წინასწარმეტყველებებს და ბევრ სხვას, მაგალითად, ისტორიის და ფილოსოფიის წიგნებს, მნიშვნელოვნად მიიჩნევს ასტრონომიის მონაცემების შესწავლას და გათვალისწინებას, მაშინ ანტიქრისტეს დროის განსაზღვრა მეტი სიზუსტით იქნება შესაძლებელი (ბრიჯსი 1897ა: 268-269); (ბერკი 1928ა: 289-290).

გარდა ამისა, ბეკონი ასახელებს დამატებით ღონისძიებებს, რომლებიც უნდა გატარდეს, რომ დადგინდეს ანტიქრისტეს მოსვლის დრო. ქვეყნიერების ადგილების ცოდნა აუცილებელია, რადგან ეკლესიას უნდა ჰქონდეს ცნობები იუდეველთა ათი (დაკარგული) ტომის განსახლების ადგილის და ვითარების შესახებ. ქრისტიანებმა და რომის ეკლესიამ გულდასმით უნდა შეისწავლონ ის ტერიტორიები (კასპიის კარის, კასპიის ზღვის მიმდებარე). განსაზღვრონ შემოსენებული ხალხების მძვინვარება. ამის საშუალებით უნდა შეეცადონ, რომ გამოავლინონ ანტიქრისტეს მოსვლის დრო და ასევე მისი წარმომავლობა, რადგან ეს ხალხები უნდა დაემორჩილონ მას (ბრიჯი 1897ა: 302-304); (ბერკი 1928ა: 321-323). გოგი და მაგოგი (რომელთა შესახებაც წინასწარმეტყველებითა მოცემული ეზიკიელთან და გამოცხადებაში), მათი ოცდარი სამეფო, რომლებიც უნდა გამოვიდნენ ანტიქრისტეს დღეებში, ალექსანდრე მაკედონელმა ჩააკტა ამ ადგილებში (იერონიმუსის, ეთიკუსის მიხედვით). პრელატებს და კათოლიკე მონაწილეებს ყურადღება უნდა ჰქონდეთ მიპყრობილი აღნიშნული ტერიტორიებისადმი, არა მხოლოდ აქ მყოფი ხალხების გაქრისტიანებისთვის, ან მონღოლების მიერ დატყვევებული ქრისტიანების ნუგემისცემისთვის, არამედ ანტიქრისტეს მიზნითაც, რომ იცოდნენ, საიდან მოვა ის და როდის (ბრიჯი 1897ა: 365); (ბერკი 1928ა: 382).

ამდენად, „დიდ თხზულებაში“ კასპიის კარის რეგიონთან შედარებით ახლოს მდებარე (არა უშუალოდ კასპიის კარის) ტერიტორიები ინარჩუნებენ გარკვეულ ექსტრელოგიურ მნიშვნელობას. ბეკონის მიდგომაში ორიგინალობას ქმნის, რომ ის მოითხოვს შესაბამის ტერიტორიებზე, ასევე იმ ხალხებზე, ვინც შეიძლება კიდევ ჩაკეტილი იყვნენ, დაკვირვებას და მათ შესწავლას (არა მონღოლების, რომელიც უკვე ერთ-ერთი ხალხია სხვებს შორის, არამედ შესაძლო ბოლო ჟამის ხალხების, რაც არსებით განსხვავებას ქმნის). ამ შემთხვევაში მას უნდა გადმოჰქონდეს ექსპერიმენტული მეცნიერებიდან საშუალება, რომლის გამოყენებასაც აუცილებლად მიიჩნევს რელიგიური გადმოცემის სფეროში.

იმის ნაცვლად, რომ დაელოდონ აპოკალიპტური ხალხების გამოსვლას, ბეკონი მოითხოვს გარკვეულ მოქმედებას (უშუალოდ ადგილზე შესწავლის და დაკვირვების გარდა უნდა გაეთვალისწინებინათ ტრადიციის ამსახველი წყაროების მონაცემები). საკითხისადმი ამგვარი მიდგომა, სავარაუდოდ, განაპირობა რეალურმა მოვლენებმაც, სახელდობრ, მონღოლების „გამოსვლამ კასპიის კარიდან“, რის შედეგადაც ლათინები, როგორც დანარჩენი ქვეყნიერება, აღმოჩნდნენ უშუალო საფრთხის წინაშე. ასეთი სახის მოქმედება აუცილებელი ჩანს უფრო მეტი საფრთხის თავიდან აცილების მიზნით. კონკრეტულ შემთხვევაში შესაბამისი ღონისძიებების გატარების საშუალებას მათ აძლევს სამეცნიერო მეთოდი (ან ექსპერიმენტული მეცნიერება). მონღოლების გამოჩენა ადასტურებს მეტი ცოდნის მოპოვების აუცილებლობას. სათანადო მოცემულობების რაციონალური შესწავლით შესაძლებელი უნდა გახდეს ბოლო ჟამის პერიოდის ასევე რაციონალური გამოთვლა.

გარდა ამისა, როდესაც ბეკონი დაკვირვების და შესწავლის (ექსპერიმენტული მეთოდის) გამოყენებას აუცილებლად მიიჩნევს ბოლო ჟამის ხალხებთან მიმართებაში, ამის მიზეზი უნდა გახლდეთ ისიც, რომ დაგროვდა ერთგვარი გამოცდილება. საუკუნეების განმავლობაში არსებობდა ბოლო ჟამის ხალხების გამოსვლის მოლოდინი (ამდენად, გადმოცემას იღებდნენ უშუალო რწმენის სახით). ის ტერიტორიები, საიდანაც ვარაუდობდნენ ამგვარი ხალხების გამოჩენას, რამდენჯერმე დატოვა სხვადასხვა ხალხმა. არცერთი მათგანი არ აღმოჩნდა ბოლო ჟამის ხალხი. ბეკონი, დასაშვებითა, თავიდანვე არ გამოირიცხავდა შედეგს, რომ დაკვირვება და შესწავლა გააუქმებდა კიდევ კონკრეტული ადგილიდან ერთ-ერთი სავარაუდო ბოლო ჟამის ხალხის, სახელდობრ, იუდეველთა ათი დაკარგული ტომის, გამოსვლის მცდარ მოლოდინს. მაგრამ ასეთ შემთხვევაში ექნებოდათ მეტი საშუალება, თავიდან აეცილებინათ ის შესაძლო საფრთხეები, რაც მოჰყვა მონღოლების ლაშქრობებს და რასაც ლათინები მოელოდნენ კასპიის კარიდან, თუ ზოგადად, აღმოსავლეთიდან ხალხების გამოჩენის შემთხვევაში.

როდესაც ბეკონი ითხოვს, დაადგინონ ანტიქრისტეს მოსვლის სავარაუდო დრო (თუნდაც რაციონალური საშუალებებით), ის, პირველ ყოვლისა, არის ფრანკისკანელთა ორდენის წევრი და თეოლოგი. მისი ნაშრომი, როგორც აღინიშნა, გაეგზავნა უშუალოდ რომის პაპს და ამგვარ საშუალებებზე მსჯელობას ჰქონდა პირდაპირი რეკომენდაციების სახე. ექსპერიმენტული მეცნიერების მიერ გასაწევი სამუშაო თავსდება რწმენის კონტექსტში. ის უნდა განხორციელებულიყო, უწინარეს ყოვლისა, ქრისტიანობისთვის, რომ მათ არ ეხელმძღვანელათ მცდარი შეხედულებებით შესაძლო მოწინააღმდეგეებთან დაპირისპირების დროს. ამავე მოტივაციით მოითხოვდა ბეკონი ასტროლოგიის ჩართვას ქრისტიანულ სწავლებაში. შესაბამისად, აღნიშნული კვლევა, ემპირეზე დაკვირვება, ნაწილობრივ პირობითი იყო, რადგან მისი წინასწარი ჩარჩო და კონტურები თავიდანვე გახლდათ მონიშნული. თუმცა ეს გარემოება ბეკონის მისწრაფების მნიშვნელობას, ვფიქრობთ, არ ამცირებს. ამგვარად, იქმნება გარკვეული ნიმუში რწმენის და ცოდნის ურთიერთმიმართების საკითხისთვის XIII საუკუნეში. ამ დროს ბოლო ჟამის მოლოდინი გარკვეულიად რაციონალურ კალაპოტში თავსდება.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ბეკონთან ფაქტობრივად ორ ცალკე დისკურსს ქმნის ბოლო ჟამის, ანტიქრისტეს მოლოდინის საკითხი და მისი შეხედულებები ტექნიკის, ცივილიზაციის განვითარებასთან დაკავშირებით. ბეკონის მიხედვით, მომავალში დაამზადებდნენ გემებს, რომელთაც მოძრაობაში მოიყვანდა ერთი ადამიანი ნიბოსნების გარეშე; მანქანები ცხოველების გარეშე იმოძრაავდნენ დაუჯერებელი სისწრაფით; ააწყობდნენ მფრინავ მანქანებს, ასევე მცირე ზომის მანქანებს დიდი ტვირთების ასაწევად; გამოიგონებდნენ წყალქვეშა მცურავ საშუალებებს (თორნდაიკი 1923: 654-655); (სარტონი 1931: 953). მსგავს ცნობებს უკავშირდება შთაბეჭდილებები აღმოსავლეთის ახლად გახსნილი ქვეყნიერების შესახებ, რომელიც აღმოჩნდა გაცილებით ვრცელი, ვიდრე ეს წარმოედგინათ მანამდე. თუ გვმოხსენებულ ორ სეგმენტს განვიხილავთ კომბინირებულად, მაშინ უნდა ვფიქროთ, რომ ბეკონი ბოლო ჟამის მოსვლის დროს ვარაუდობდა შორეულ მომავალში. თუმცა ასევე დასაშვებია, რომ სხვადასხვა პერიოდის ნაშრომებში მას აღნიშნული შეხედულებები ჩამოეყალიბებინა ერთმანეთისგან დამოუკიდებლად, გამომდინარე შესაბამისი სიტუაციის კონტექსტიდან, რაც შეიძლებოდა განე-საზღვრა მის პირად პოზიციებს, ასევე ცალკეულ პოლიტიკურ მოვლენას, ან ესქატოლოგიური წინასწარმეტყველებების აქტუალიზაციას გარკვეულ პერიოდში.

დასკვნა

როჯერ ბეკონთან კასპიის კარს აღარ აქვს ესქატოლოგიური დანიშნულება. ბეკონი გარკვეული სამეცნიერო მეთოდოლოგიის საშუალებით ახდენს ჯერ მის ლოკალიზებას დერბენტში და შემდეგ მის იდენტიფიცირებას ისტორიულ, სპარსეთის კასპიის კართან. კასპიის კარი მასთან წარმოადგენს წყაროების სხვადასხვა ცნობის საფუძველზე შექმნილ კონსტრუქციას, რომელზეც ბეკონს დამატებით გადმოაქვს დარიალის გასასვლელის აღწერილობა. კასპიის კარის შესახებ წყაროების განსხვავებული მონაცემების ახსნისთვის ბეკონი ავითარებს თეორიას ალექსანდრე მაკედონელის მიერ ბარიერების სხვადასხვა ტერიტორიებზე აღმართვის შესახებ (დარიალის ხეობაში; დერბენტსა და სპარსეთის კასპიის კარში; სავარაუდოდ გორგანში). ახალი ცნობების და ტრადიციის წყაროების საფუძველზე განისაზღვრება, რომ ალექსანდრეს ზღუდეებიდან (დარიალის კარიდან) გამოვიდნენ პუნები, ხოლო კასპიის კარიდან (დერბენტიდან) – მონღოლები. სამეცნიერო მეთოდოლოგიის საფუძველზე, შუა საუკუნეებში პირველად, ცდილობს სიცხადე შეიტანოს კასპიის კართან დაკავშირებულ ცნობებში. კასპიის კარის და კასპიის ზღვის მიმდებარე ტერიტორიებს გარკვეული ესქატოლოგიური დანიშნულება შენარჩუნებული აქვთ, რადგან დასაშვებად მიიჩნევა იქიდან კიდევ ერთი ბოლო ჟამის ხალხის გამოსვლა. ბეკონს სურს აღნიშნულ ტერიტორიებზე, ბოლო ჟამის შესაძლო ხალხებზე ექსპერიმენტული მეცნიერების მეთოდოლოგიის საფუძველზე დაკვირვება, რომ განსაზღვრონ ბოლო

ჟამის ხალხის გამოსვლის დრო და ქრისტიანებმა ამგვარად თავიდან აიცილონ საგარეოდ საფრთხეები. ბეკონთან კასპიის კარი და მასთან დაკავშირებული ხალხები თავსდება ესქატოლოგიური მოლოდინების, მათი ნაწილობრივი სახეცვლილების და ესქაპერიმენტული მეცნიერების კონტექსტებში. აღნიშნული საკითხების უფრო დეტალურად შესწავლისთვის სასურველია დამატებითი მონაცემების გათვალისწინება XIII საუკუნის სქოლასტიკური ტრადიციიდან, შუა საუკუნეების ესქაპერიმენტული მეცნიერებიდან და ასევე XIII საუკუნისთვის დამახასიათებელი ესქატოლოგიური განწყობებიდან თუ მიმდინარეობებიდან.

შენიშვნები

- ¹ „დიდი თხზულებაში“ საქართველოს ისტორიასთან დაკავშირებული ცნობების შესახებ იხ. (კუტალია 1981: 86, 87, შენ. 7, 92-93); (კუტალია 2018: 569-571).
- ² კასპიის კარის დარიალის გასასვლელში ლოკალიზებასთან დაკავშირებით იხ. (ანდერსონი 1928: 135-139, 142-152); (შმიდტი 2008: 95-97). მოცემული საკითხებისთვის იხ. ასევე: (ანდერსონი 1932); (ბოილი 1979: 123-136). კასპიის კარის შესახებ საქართველოს ისტორიასთან კავშირში, დარიალის გზის ისტორიისთვის იხ. (გოგოლაძე, გოგოლაძე 2010: 24-42); (მინდორაშვილი 2003: 95-100); (ინაძე 1996).
- ³ ბეკონი აქ ემყარება გიომ რუბრუკის ცნობებს. ბეკონის ერთ-ერთი მთავარი წყარო აღმოსავლეთის აღწერილობისთვის არის ფრანცისკანელი გიომ რუბრუკის „მოგზაურობა აღმოსავლეთის ქვეყნებში“ (ჯეკსონი 1987: 92-97); (შტაინიკე 2013: 488). რუბრუკი კასპიის კარის გარდა აღწერს ასევე ალექსანდრე მაკედონელის მიერ აგებულ ბარიერს (კედელს), რომელიც ერთი მთიდან მეორისკენ მიემართებოდა და არ იყო გასასვლელი მთის ქედებს შორის. ბარიერი აკავებდა ბარბაროს ხალხებს, მეჯოგებს უდაბური მხარეებიდან. რუბრუკი იხსენიებს კიდევ სხვა ზღუდეს, რომელთანაც ცხოვრობდნენ იუდეველთა ტომები, თუმცა მის შესახებ ვერაფრის დანამდვილებით გაგება ვერ შეძლო (ჯეკსონი 1990: 259-261). რუბრუკის მოგზაურობის ქართული თარგმანისთვის იხ. (რუბრუკისი 1943: 5-186).
- ⁴ აღნიშნულ დასკვნას მხარს უჭერს „დიდი თხზულების“ ის ნაწილიც, სადაც ბეკონი განიხილავს სხვადასხვა აღმსარებლობებს. მასთან რელიგიების იერარქიაში მონაწილეებს თავიანთი ადგილი აქვთ მიკუთვნებული და არ არიან წარმოდგენილნი, როგორც ბოლო ჟამის ხალხი იხ. მაგ., (ბრიჯესი 1897ა: 366-367); (ბერკი 1928ბ: 338).
- ⁵ ბეკონის მიხედვით, ჰუნები გამოვიდნენ აღმოსავლეთიდან, დიდი უნგრეთიდან, ეხლა მათ ეწოდებოდა ჰუნგარები (ბეკონი აქ ნაწილობრივ ითვალისწინებს რუბრუკის ცნობებსაც). გაერთიანდნენ ბულგარელებთან და ჩრდილოეთის სხვა ხალხებთან და გადმოლახეს, როგორც მოკვითხრობის ისიდორი (VI-VII სს.), ალექსანდრეს ზღუდეები (claustura Alexandri). აღნიშნული ტერმინით ბეკონი აღნიშნავს დარიალის კარს (ბრიჯესი 1897ა: 366-367); (ბერკი 1928ა: 383-385). კასპიის კარი, ალექსანდრეს რკინის კარი, ქალაქი დერბენტი, ბეკონთან აღინიშნება ტერმინებით: Portae Caspiae (ბრიჯესი 1897ა: 364), Porta ferrea Alexandri (ბრიჯესი 1897ა: 354).
- ⁶ გადმოცემა იუდეველთა ათი (დაკარგული) ტომის შესახებ (ძველი აღთქმის ტრადიციის მიხედვით, აქ უნდა იგულისხმებოდნენ ტომები, რომელთაც უარი თქვენ მოსეს რჯულზე (პირველი ნემტა: 5, 25-26) ლათინურ ტრადიციებში გოგის და მაგოგის ლეგენდას დაუკავშირდა პეტრუს კომესტორის „სქოლასტიკის ისტორიაში“ (1169-1173) (შმიდტი 1994: 260); (ჯეკსონი 2014: 22).
- ⁷ თუმცა, იმავე დროს, ბეკონს მოჰყავს ეთიოპის ცნობები, რომ კასპიის კართან ჩაკეტილი მოდგმა გამოვა ბოლო ჟამის დროს და შეხვდება ანტიქრისტეს (ბრიჯესი 1897ა: 268); (ბერკი 1928ა: 289).
- ⁸ ბეკონთან კასპიის კარის, მასთან მონაწილეების კავშირის შესახებ იხ. (შმიდტი 1994: 261).
- ⁹ როდესაც ალექსანდრე მაკედონელმა ვერ შეძლო გოგის და მაგოგის ხალხების დაპყრობა, დახმარება შესთხოვა ღმერთს. ღვთაებრივი ძალით მოხდა დიდი მიწისძვრა. მოპირდაპირე მხარეს აღმართული მთები დაუახლოვდნენ ერთმანეთს იმგვარად, რომ მათ შორის დარჩა მანძილი მხოლოდ ერთი ეტლისთვის. ალექსანდრე მაკედონელმა იქ აღმართა გასაოცარი ზომის კარი. და წაუსვა მას უცნობი სახის დუღაბი, რისი დამლაყ არ შეუძლია არც ცეცხლს, არც რკინას, არც წყალს, არც არაფერ სხვას, გარდა ძლიერი მიწისძვრისა (ბრიჯესი 1897ა: 302-304, 363-364); (ბერკი 1928ა: 321-323, 380-381).
- ¹⁰ ალექსანდრე მაკედონელის ზღუდის ადგილმდებარეობასთან დაკავშირებით მნიშვნელოვანია მიხეილ (მიქაელ) სირიელის ცნობა, რომლის მიხედვითაც დასტურდება, რომ აღნიშნული სიმაგრეები სირიული

- ტრადიციის მიხედვით მოგვიანებითაც, XII საუკუნეში, კვლავ ლოკალიზებული იყო კავკასიაში. მიხეილ სირიელის თანახმად, მხოლოდ ორ ადგილას არის კარი, საიდანაც შეიძლება გამოვიდნენ გოგის და მაგოგის ხალხები. ერთი კარი (დერბენტი) იხსნება აღმოსავლეთისკენ, სპარსეთისკენ, მეორე (დარიალის გასასვლელში) – ჩრდილოეთისკენ, საქართველოს შუაგულისკენ, სადაც მდებარეობდა სიმაგრეები. ეს უკანასკნელი (ნაკებობებია), რომელთა შესახებაც ჰყვებიან, რომ ისინი აღმართეს ალექსანდრე მაკედონელის ბრძანებით. მათ აღნიშნული ხალხებისთვის ხელი უნდა შეეშალათ გამოსვლაში (შმიდტი 2008: 95-96).
- ¹¹ ბეკონი აღნიშნავს, რომ კავკასიის კარი მდებარეობს საქართველოში. იმ ადგილებს, შემოჭრილი მთებით, ეწოდება ალექსანდრეს ზღუდეები (claustra Alexandri). ამ ზღუდეების საშუალებით ალექსანდრემ შეაკავა ჩრდილოეთის ხალხები. ალექსანდრე მაკედონელმა ღმერთის შემწეობით აღმართა კარი. ამ შემთხვევაშიც საუბარია, თუ როგორ მიიყვანა უფალმა მიწისძვრის საშუალებით მთები ერთმანეთთან ახლოს. კარი ამჟამად დანგრეულია. ის დაირღვა დიდი ხნის წინათ, ან მიწისძვრის, ან დროის მიზეზით (ბრიჯესი 1897ა: 364-365); (ბერკი 1928ა: 381-382).
- ¹² ბეკონი იმეორებს პტოლემოსის შეცდომას, რომ კასპიის ზღვა ყველაზე დიდ სიგრძეს აღწევს დასავლეთიდან აღმოსავლეთის და არა ჩრდილოეთიდან სამხრეთის მიმართულებით (ბრიჯესი 1897ა: 365, შენ. 1).
- ¹³ კლასიკური პერიოდის გეოგრაფებიდან სამივე გასასვლელს ერთმანეთისგან მართებულად ასხვავებს მხოლოდ პტოლემოსი. მათ ის უწოდებს: კასპიის კარს, სარმატიის კარს და ალბანეთის კარს (ანდერსონი 1928: 130).
- ¹⁴ თუმცა ბეკონი, როგორც ითქვა, საუბრობს იუდეველთა ტომებზე, რომლებიც ცხოვრობენ პირკანიაში, სავარაუდოდ, კასპიის ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ მხარეს, ბარიერის მიღმა, რომელიც აგო ასევე ალექსანდრე მაკედონელმა (ბრიჯესი 1897ა: 302-303); (ბერკი 1928ა: 321-322). ალექსანდრე მაკედონელის მიერ ხალხების ქვეყნიერების სხვადასხვა ადგილას ჩაკეტვის კონცეპტი გარკვეულწილად ხსნის წინააღმდეგობას გადმოცემაში, რომ შესაბამისი ხალხები ალექსანდრე მაკედონელის კარიდან უნდა გამო-სულიყვნენ ბოლო უამის დროს, როდესაც მსგავსი ზღუდეებიდან ხალხებმა ილაშქრეს სულ მცირე უკვე ორჯერ (მართალია, ალექსანდრე მაკედონელის მიერ აგებული ორი სიმაგრეიდან უკვე გამოვიდნენ ხალხები, მაგრამ აღმოსავლეთში კიდევ უნდა იყოს მის მიერ აშენებული ზღუდეები, რომლებთანაც, დასაშვებია, ცხოვრობდეს ბოლო უამის ხალხი). შესაძლოა, ამ დროს ბეკონი ითვალისწინებდა „გამოცხადებასაც“ (გამოცხადება 20, 8). მაგრამ „გამოცხადებაში“ საუბარია ქვეყნიერების ოთხივე მხრიდან ხალხების გამოსვლაზე. ბეკონთან ზღუდეები ლოკალიზებულია კასპიის ზღვის რეგიონში და ისინი დაკავშირებულია უშუალოდ ალექსანდრე მაკედონელის მიერ აგებულ ბარიერებთან. მართალია, ეს ხალხები აქედან გამოსვლის შემდეგ მიდიან სხვადასხვა მხარეს (ჰუნები, მონღოლები), მაგრამ ისინი ერთმნიშვნელოვნად არ არიან ესქატოლოგიური ხალხები. როდესაც ბეკონი საუბრობს პირკანიაში მდებარე ალექსანდრეს ზღუდეების შესახებ, დასაშვებია, აქ იგულისხმებოდეს გორგანის კედელი, სიმაგრეები. მის შესახებ ცალკეული ცნობების ჩამოტანა შეძლო ანდრე დე ლონჟიუმოსაც, რომელიც ყარაყორუმში გაემართა კასპიის ზღვის სამხრეთი მხრიდან (ჰეკსონი 1990: 36, 129). სავარაუდოდ, ლედივიკი IX-მ ანდრე დე ლონჟიუმო და გიომ რუბრუკი ყარაყორუმში რიგი მოსაზრებების გამო, გამიზნულად გაგზავნა ორი განსხვავებული, ჩრდილოეთის და სამხრეთის მარშრუტე-ბით. ამგვარად, რუბრუკმა დაადგინა, რომ კასპიის ზღვა არ უკავშირდება ჩრდილოეთის ოკეანეს. ელჩებს ასევე უნდა ჩამოეტანათ ინფორმაცია ალექსანდრე მაკედონელის მიერ აშენებული სხვადასხვა ბარიერების შესახებ.
- ¹⁵ ერთადერთი კითხვა ცალკეულ შეუსაბამოებთან დაკავშირებით ბეკონთან, შესაძლოა, ჩამოყალიბებული იყოს დიდ ბულგარეთში (ვოლგისპირეთის ბულგარეთში) მცხოვრები ბულგარელების შესახებ (სადაც ის მისდევს კვლავ რუბრუკს (ჰეკსონი 1990: 130-131). ბეკონი წერს: ეს ქვეყანა დამორბეულია კასპიის კარიდან ოცდაათი დღის მოგზაურობის მანძილზე; ამ დროს მისი მცხოვრებლები არიან სარკინოზები; უაღრესად უცნაურია, რომ მუჰამედის რელიგიამ მიაღწია ამ ხალხამდე, რომლებიც ამგვარად არიან დამორბეულნი სარკინოზებს (ბრიჯესი 1897ა: 366-367); (ბერკი 1928ა: 383-385). შესაძლოა, აქ იგულისხმებოდეს კითხვა, რომ თუ ისინი ჩაკეტილი იყვნენ ალექსანდრე მაკედონელის კარის მიღმა, როგორ გავრცელდა იქ ისლამი.
- ¹⁶ ის ფაქტი, რომ ფსალმუნის რუკაზე კასპიის კარი მიმართულია როგორც ევროპისკენ, ასევე წმინდა მიწის-კენ, შესაძლოა, განაპირობა რეალურმა პოლიტიკურმა მოვლენებმა (მონღოლების ლაშქრობამ). თუმცა კასპიის კარის მოტივს ყველა შემადგენელი ნაწილი (კარი, მთაგრეხილი, ადგილმდებარეობა) რუკის ავტორს უშუალოდ შუა საუკუნეების ტრადიციიდან აქვს აღებული. ზემოხსენებული მინიარსის აქტუალიზებას, დასაშვებია, განაპირობებდეს რუკის შესაბამის მონაკვეთზე შეტანილი მცირე ცვლილებები.
- ¹⁷ აქ ასევე არ ვხეხუბი მაგალითებს, როდესაც გოგის და მაგოგის საცხოვრებელს ლათინური ტრადიციაც ათავსებს უკიდურეს აღმოსავლეთში.

¹⁶ „დიდ თხზულებებში“ ესქატოლოგიური ხალხების, ასევე ანტიქრისტის მოსვლის დროის განსაზღვრასთან დაკავშირებით იხ. (პაუერი 2013: 200-201, 204); (ვუდვორდი, პაუ 1997: 212); (შმიდერი 1994: 262, იქვე, მენ. 344); (ჯეკსონი 2014: 152).

დამონშებანი

ანდერსონი 1928: A.R. Anderson. *Alexander at the Caspian Gates*, *Transactions of the American Philological Association*, 59.

ანდერსონი 1932: A.R. Anderson. *Alexander's Gate, Gog and Magog, and the Inclosed Nations*, Cambridge, Massachusetts.

ბაქრაძე და სხვები 1962: კ. ბაქრაძე, ს. წერეთელი, პ. გუჯაბიძე, ვ. კილაძე, მ. ჭელიძე, მ. ნემსაძე, *ფილოსოფიის ისტორია*, თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

ბერკი 1928ა: *The Opus Majus of Roger Bacon*, Transl. by R. B. Burke, Vol. I, Philadelphia, University of Pennsylvania Press.

ბერკი 1928ბ: *The Opus Majus of Roger Bacon*, Transl. by R. B. Burke, Vol. II, Philadelphia, University of Pennsylvania Press.

ბოილი 1979: J.A. Boyle. *Alexander and the Mongols*, *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 2.

ბრიჯესი 1897ა: *The 'Opus Majus' of Roger Bacon*, Ed. by J. H. Bridges, Vol. I, Oxford, Clarendon Press.

ბრიჯესი 1897ბ: *The 'Opus Majus' of Roger Bacon*, Ed. by J. H. Bridges, Vol. II, Oxford, Clarendon Press.

გოგიბერიძე 1972: მ. გოგიბერიძე, *ფილოსოფიის ისტორია*, მისივე, *რჩეული ფილოსოფიური თხზულებანი*, ტ. III, თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

გოგოლაძე, გოგოლაძე 2010: ა. გოგოლაძე, მ. გოგოლაძე. ტერმინ „ალექსანდრეს კარის“ წარმომავლობის საკითხი, *ისტორიულ-ეთნოლოგიური ძიებანი*, 12.

გოგოლაძე და სხვები 2015: ა. გოგოლაძე, თ. წითლანაძე, თ. ქარჩავა, ნ. სილაგაძე. *საქართველო და კავრისხედი ადრინდელი ერაყის ცხოვრების მიხედვით*, თბილისი: მერიდიანი.

ვან დონზელი, შმიდტი 2009: E. van Donzel, A. Schmidt. *Gog and Magog in Early Syriac and Islamic Sources, Sallam's Quest for Alexander's Wall* (Brill's Inner Asian Library, Vol. 22), Leiden, Brill.

ვუდვორდი, პაუ 1997: D. Woodward, H.M. Howe. *Roger Bacon on Geography and Cartography, Roger Bacon and the Sciences, Commemorative Essays*, Ed. by Jeremiah Hackett (Studien und Texte zur Geistesgeschichte des Mittelalters, Bd. LVII), Leiden, Brill.

თევზაძე 1984: გ. თევზაძე, ექსპერიმენტის ცნება როგორც ბეკონის ფილოსოფიაში, *შუა საუკუნეების ფილოსოფიის ისტორიის პრობლემები*, ნაწ. II, რედ. გ. თევზაძე, თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

თევზაძე 1996: გ. თევზაძე, *შუა საუკუნეების ფილოსოფიის ისტორია*, თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

თორნდაიკი 1914: L. Thorndike. *Roger Bacon and Experimental Method in the Middle Ages*, *The Philosophical Review*, 23 (3).

თორნდაიკი 1923: L. Thorndike. *A History of Magic and Experimental Science*, Vol. II, New York, Columbia University Press.

ინაძე 1996: მ. ინაძე. კასპიის კარი (დარიალი, დარუბანდი) ახ. წ. I-VI სს. საერთაშორისო დიპლომატიურ ურთიერთობებში, *ქართული დიპლომატია*, 3.

კუტალია 1981: გ. კუტალია. XIII საუკუნის ინგლისელი ქრონიკების ზოგიერთი ცნობა საქართველოს შესახებ, *საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია*, 2.

კუტალია 2018: გ. კუტალია. საქართველო XIII საუკუნის ინგლისელ ავტორთა ცნობებში, *შრომათა კრებული, გორის სახანაგლო უნივერსიტეტის პუბლიკაციური მუშაობებისათვის დაკავშირებული, ისტორიისა და არქეოლოგიის ცენტრი*, 15.

ლინდბერგი 1987: D. C. Lindberg. *Science as Handmaiden: Roger Bacon and the Patristic Tradition*, *Isis*, 78 (4).

- მილერი 1895:** K. Miller. *Mappaemundi. Die ältesten Weltkarten*, Bd. 3, Stuttgart, J. Roth.
- მინდორაშვილი 2003:** დ. მინდორაშვილი. დარიალის გზის ისტორიიდან, *ძეგანი*, 11.
- პაუერი 2013:** A. Power. *Roger Bacon and the Defense of Christendom* (Cambridge Studies in Medieval Life and Thought), Cambridge, Cambridge University Press.
- პლინიუსი 1906:** C. Plinius Secundus. *Naturalis Historia*, Ed. K. Mayhoff, Vol. I, Leipzig, Teubner.
- რუბრუკისი 1943:** გ. რუბრუკისი. მოგზაურობა აღმოსავლეთის ქვეყნებში, თარგმანი ფრანგულიდან გ. ქიქოძისა, *მსკი*, 4.
- სარტონი 1931:** G. Sarton. *Introduction to the History of Science*, Vol. II (= Carnegie Institution of Washington, Publication No. 376), Baltimore, Carnegie Institution of Washington.
- ფონ დენ ბრინკენი 1985:** A. D. von den Brincken. *Mundus figura rotunda, Ornamenta Ecclesiae, Kunst und Künstler der Romanik*, 1. *Katalog zur Ausstellung des Schnütgen-Museums in der Josef-Haubrich-Kunsthalle*, hrsg. v. A. Legner, Köln, Schnütgen-Museum.
- შმიდერი 1994:** F. Schmieder. *Europa und die Fremden: Die Mongolen im Urteil des Abendlandes vom 13. bis in das 15. Jahrhundert* (Beiträge zur Geschichte und Quellenkunde des Mittelalters, Bd. 16), Sigmaringen: Jan Thorbecke Verlag.
- შმიდტი 2008:** A. B. Schmidt. Die "Brüste des Nordens" und Alexanders Mauer gegen Gog und Magog, *Endzeiten: Eschatologie in den monotheistischen Weltreligionen* (Millennium-Studien zu Kultur und Geschichte des ersten Jahrtausends n. Chr., Bd. 16), hrsg. v. W. Brandes, F. Schmieder, Berlin, Walter de Gruyter.
- შტაინიკე 2013:** M. Steinicke. Zeichen des Antichrist im Fernen Osten: Franziskanische Missionsberichte vom Ende der Welt, *Abendländische Apokalyptik, Kompendium zur Genealogie der Endzeit*, hrsg. v. V. Wieser, Ch. Zolles, C. Feik, M. Zolles, L. Schlöndorff (Kulturgeschichte der Apokalypse, Bd. 1), Berlin, Akademie Verlag.
- ჯექსონი 1987:** P. Jackson. William of Rubruck: A Review Article, *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 1, Cambridge University Press.
- ჯექსონი 1990:** *The Mission of Friar William of Rubruck, His Journey to the Court of the Great Khan Möngke 1253-1255*, Ed. and transl. by P. Jackson, London, Hakluyt Society.
- ჯექსონი 2014:** P. Jackson. *The Mongols and the West, 1221-1410*, London, Routledge.
- ჰეკეტი 2003:** J. Hackett. Roger Bacon, *A Companion to Philosophy in the Middle Ages*, Ed. by J. J. E. Gracia and T. B. Noone, Malden (Blackwell Companions to Philosophy, 24), MA, Blackwell Pub.
- ჰეკეტი 1997ა:** J. Hackett. Roger Bacon: His Life, Career and Works, *Roger Bacon and the Sciences, Commemorative Essays*, Ed. by J. Hackett (Studien und Texte zur Geistesgeschichte des Mittelalters, Bd. LVII), Leiden: Brill.
- ჰეკეტი 1997ბ:** J. Hackett. Roger Bacon on Scientia Experimentalis, *Roger Bacon and the Sciences, Commemorative Essays*, Ed. by J. Hackett (Studien und Texte zur Geistesgeschichte des Mittelalters, Bd. LVII), Leiden: Brill.

ROGER BACON: ESCHATOLOGICAL ISSUES, GEOGRAPHICAL KNOWLEDGE AND SCIENTIFIC METHOD IN THE 13TH CENTURY

Aleksandre Tvaradze

The purpose of this article is to examine material connected with eschatological peoples, Caspian Gates and the end time in "Opus Majus" of Roger Bacon. By Bacon the concept of Caspian Gates is subject to change. Though nomadic peoples (Huns, Mongols) came from there, who in the beginning threatened civilization and Christian faith, but at the end these peoples either converted to Christianity or they fought imminent adversaries of the Christians. Thus, the Caspian Gates lost its eschatological task. However, Bacon doesn't abolish the tradition of enclosed peoples. Bacon tries to discover rational explanations, by which means he can incorporate the tale in an altered picture of historical and political events.

In "Opus Majus" the Caspian Gates are situated in the city of Derbent. An identical description of the barriers, which were built by Alexander of Macedon, is retained in the text for the Darial pass. Derbent is identified with the Caspian Gates proper in Iran. The Caspian Gates by Bacon are pieced together with characteristic traits of Derbent, the historical Caspian Gates in Persia and the Darial pass. When Bacon talks about Alexander's barriers in Hircania, he possibly had at his disposal the information about the great wall of Gorgan. Bacon provides the first attempt in the Middle Ages (though with some errors) to set in order partly differing statements of the sources with reference to the Caspian Gates.

To calculate the time of the coming of the Antichrist, Bacon considers it appropriate to survey and explore the possible end time people and territories around the Caspian Gates. This practice, in my opinion, represents the experimental science, or experimental method of Bacon. However, the work should be done within the context of the faith. One has to know, from where the Antichrist will come and when. Instead of waiting for the arrival of the apocalyptic peoples, Bacon demands they should act. In different historical times people overcame the barriers of Alexander (the Darial pass) and the Caspian Gates (the city of Derbent). In such way Bacon creates a model in which Alexander's barriers shift in an eastward direction so to speak. Alexander's barriers in Hircania preserved their eschatological function. Eschatological expectations, their partial modification and experimental science provide a framework in "Opus Majus" for the issues of end time peoples and the Caspian Gates.

თემის მმართველობითი ორგანოები გვიანი შუა საუკუნეების სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში – „ოლქობა“¹

ბექა მგელაძე

გვიანი შუა საუკუნეების სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში ყურადღებას იქცევს ხალხური მმართველობის ისეთი ფორმები, როგორებიცაა „მოყრიანობა“ და „ოლქობა“. უფრო ძველი ტერმინია „მოყრიანობა“ და ქართულ სამართლებრივ გარემოცვაშია განვითარებული, ხოლო „ოლქობა“ შედარებით გვიანდელი, ოსმალთა გავლენის დროინდელი სოციალური ინსტიტუტის აღმნიშვნელი სიტყვაა. ის გვიან შუა საუკუნეებში, ოსმალთა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში სამხედრო-პოლიტიკური დომინირების ხანაში ჩნდება. „ოლქობამ“ „მოყრიანობა“ ჩაანაცვლა, ფუნქციურად მისი ადგილი დაიკავა, თუმცა „მოყრიანობამ“ დიდხანს „ოლქობის“ პარალელურადაც გააგრძელა არსებობა. მართალია, ხალხური მმართველობის ამ ფორმათა ტერმინოლოგიური ჩანაცვლება მოხდა, მაგრამ თავად ინსტიტუტმა ტრადიციული ქართული ბუნება მისთვის დამახასიათებელი სამართლებრივი ელემენტებით გამოკვეთილად შეინარჩუნა. შესაძლოა ამიტომაცაა, რომ ისტორიულ, ეთნოლოგიურ და ფოლკლორულ, ისე როგორც სხვა ტიპის წერილობით-ლიტერატურულ წყაროებში, „ოლქობისაგან“ განსხვავებით ფაქტები „მოყრიანობის“ შესახებ შედარებით ნაკლებად არის შემორჩენილი. მოყრიანობის გვერდით ჩვენ ტერმინ „მოყრილობასაც“ ვხვდებით. „მოყრილობა“, როგორც სათემო თავყრილობა და ხალხური მმართველობის წესი, ჭოროხის აუზის არაერთ კუთხეში, მათ შორის, შავშეთსა და ტაო-კლარჯეთშიც გვხვდება. „ოლქა“ და „ოლქაობა“, გარდა მმართველობის ხალხური ფორმისა, ლექსიკოგრაფთა განმარტებით, უბრალოდ „ერთად შეყრას, შეკრებას, თავყრილობას, საჯარო ქეიფსა და დროსტარებას, ნადიმს, მოღვენას“, ასევე, „ჭარიანობას, ბრბოს, აჯანყებას, ომიანობას, ყიამეთს აღნიშნავს“ (ნიჟარაძე 1957: 151); (ნიჟარაძე 1971: 270).

ტერმინი „ოლქა“ პირველად XVIII საუკუნის 80-იანი წლების აჭარა-სამცხის ურთიერთობების ამსახველ წერილობით წყაროში, ე.წ. „ქრონიკაში“ იხსენიება, რომელიც ხელნაწერის სახით ახალციხის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის არქივშია დაცული (საქართველოს სიძველენი 1949: 145). გვიანი შუა საუკუნეების ამ ტიპის სხვა წყაროში იგი ჯერჯერობით არ დასტურდება, გარდა სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონისა, სადაც ლექსიკონის ქართულ-თურქულ ნაწილში ნათქვამია: „თემი ოლქაა“, ე.ი. თემი ოლქადაა განმარტებული (იორდანაშვილი 1949: 526). უფრო ადრეულ პერიოდში ანუ განვითარებულ შუა საუკუნეებში ეს ტერმინი საერთოდ არ ჩანს, რაც ბუნებრივიცაა, რადგან სიტყვა ქართულში უშუალოდ თურქული ენიდანაა დამკვიდრებული. როგორც ჩანს, განვითარებულ შუა საუკუნეებში მას სხვა ტერმინები ცვლიდა. მართალია, ტერმინი „ოლქა“ საქართველოში თურქული ენის მეშვეობით გავრცელდა, მაგრამ იგი ქართულ ენას ისე შეერწყა, რომ უცხო ენისათვის დამახასიათებელი ნიშან-თვისებები დაკარგა და, საბოლოოდ, ქართული ოლქა თურქული „ოლქეს“ (ölke) გაქართულებულ ფორმად იქცა. ამ ტერმინის ქართულ ენაში დამკვიდრება საქართველოსთან ოსმალეთის მეზობლობითა და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში თურქული მმართველობის დამკვიდრებით იყო განპირობებული. თავადაც სიტყვა, რომელიც წარმოშავლობით თურქულია, თურქულში „ქეყანას“, „მხარეს“, „რაიონს“ ნიშნავს (ჩლაიძე 2001: 1404). თურქულში იგი „იულქეს“ (ülke) ფორმითაც გვხვდება. „ოლქის“ სახით ამ სიტყვის ერთ-ერთი ვარიაცია – საქართველოში ადმინისტრაციული ერთეულის აღმნიშვნელად ჩამოყალიბდა. თურქულიდან შემოსულმა, თუმცა გაქართულებულმა „იულქემ“, გვიანი შუა საუკუნეების აჭარაში რამდენიმე ფორმით მოიკიდა ფეხი,

რომელთაგან „ოლქი“, „ოლქა“, „ოლქობა“ და „ოლქაობა“ ყველაზე მეტად იყო გავრცელებული. თითოეულ ამ სიტყვას საქართველოში შესაბამისი სოციოპოლიტიკური და სამართლებრივი დატვირთვა ჩამოუყალიბდა. ზეპირსიტყვიერ წყაროებში ტერმინი „ოლქობა“ პირველად ისტორიული ხასიათის ლექსს - „პაი გიდი ჩახალ-ოლღოში“ გვხვდება, სადაც ჩახალ-ოლღო ზენდიდელზე ნათქვამია: „დილაზედა ფაშამ ნახა, ჩახალ-ოლღოში დაინახა, უკან დადგა ოლქისაგან, სწორედ ხელი დაიანა“; ამ ლექსის მეორე ვარიანტში ვკითხულობთ: „შემოიღო ოლქობა, ხომ არ პქენი კაი ქარი“ (უმიკაშვილი 1937: 132).

ლექსის შემთხვევითი ჩახალ-ოლღოს საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ პოზიციას ახასიათებს, მაგრამ აქ ჩვენთვის საინტერესოა ის ფაქტი, რომ ლექსის ამ ორ ვარიანტში სიტყვა „ოლქის“ ორი სახენაცვალი ფორმა გამოყენებული: „ოლქი“ და „ოლქობა“. ამასთან, „ოლქი“ გვხვდება არა როგორც ადმინისტრაციული ურედის მნიშვნელობით, არამედ ადამიანთა, შეკრებილ პირთა ისეთი სოციოპოლიტიკური ერთობის გამოსახატავად, რომელთაც საერთოსთან ერთად, განსხვავებული მიზნებიც გააჩნდათ („უკან დადგა ოლქისაგან“). ამასთან, თავყრილობის წევრთათვის პრობლემა საერთო უნდა ყოფილიყო. ამდენად, აქ „ოლქი“ წარმოგვიდგება არა გეოგრაფიულ ცნებად, არამედ ცოცხალ სოციალურ და პოლიტიკურ ორგანიზმად. ლექსის მეორე ვარიანტში ტერმინი „ოლქობა“ სახალხო თავყრილობის მნიშვნელობით პირდაპირაა გამოკვეთილი: „შემოიღო, ოლქობა“.

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში ოლქობის სოციოპოლიტიკური და სამართლებრივი ინსტიტუტის შესახებ შედარებით სრულყოფილი და უფრო კონკრეტული ცნობები XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან ჩნდება. პეტრე უმიკაშვილიმა, რომელიც აჭარის ზეპირსიტყვიერებითა და ისტორიით დაინტერესებული მკვლევარი გახლდათ, პირველმა შეკრიბა „ოლქობის“ შესახებ ინფორმაცია. მის არქივში შემორჩა გამოუქვეყნებელი მოთხრობა - „პატარა ახმედა“, სადაც იგი „ოლქობის“ სოციო-პოლიტიკურ არსზე საუბრობს (არქივი 105).

XIX საუკუნის 70-იანი წლებიდან აჭარაში მიმდინარე სოციალურ და პოლიტიკურ საკითხებზე გაზეთ „დროვის“ ფურცლებზე კორესპონდენციები სისტემატურად იბეჭდებოდა, სადაც როგორც ტერმინი „ოლქა“, ისე „ოლქობა“ არაერთხელ გვხვდება (დროება 1876: №15, №25); (დროება 1879: №7, №12, №19). ამ ინსტიტუტის შესახებ რამდენიმე საყურადღებო ცნობა, აჭარული ხალხური სიტყვიერების ნიმუშებიცაა დაცული, რომელთაგან, როგორც ზემოთაც ითქვა, განსაკუთრებით „პაი გიდი ჩახალ-ოლღოში“ გამოირჩევა (უმიკაშვილი 1937: 132-133). საყურადღებოა ასევე პეტრე უმიკაშვილის პირად არქივში დაცული, მის მიერ ჩაწერილი „ქობულეთური ლექსები ოლქობაზე“, „ქალები ოლქას აწყობენ“ და „ქმარო მე ვკვდები შენ, გიხარია“ (მგელაძე 2014: 181). საგულისხმოა, რომ „ოლქობამ“ ქართულ პროზაშიც ჰპოვა ასახვა. ტერმინი „ოლქა“, როგორც თემობა, თემის, ქვეყნის ყრილობა არაერთხელაა მოხსენიებული ეგნატე ნინოშვილის ისტორიულ რომანში - „ჯანყი გურიაში“ (ნინოშვილი 1959: 59, 80, 48, 104).

„ოლქობის“, როგორც სოციოპოლიტიკური ტერმინის მნიშვნელობის შესახებ ქართულ ისტორიოგრაფიაში ბოლო ხანებში არაერთი საინტერესო აზრი გამოითქვა, მაგრამ მისი სამართლებრივი შინაარსი სრულყოფილად ჯერ კიდევ არაა შესწავლილი. როგორც ცნობილია, 1958 წლიდან სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში ხალხური მმართველობისა და ჩვეულებითი სამართლის ისტორიის კვლევის თვალსაზრისით სერიოზული ნაბიჯები გადაიდგა, ხოლო უკვე 1961 წლისათვის „ოლქობის“ ინსტიტუტის ეთნოლოგიურ ასპექტებზე კონკრეტულად გამახვილდა ყურადღება, რაც საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ბათუმის სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტში 1962 წელს წარდგენილ ინდივიდუალურ და საექსპედიციო ანგარიშებშიც აისახა. მეცნიერულ დონეზე ტერმინ „ოლქობის“ სოციალური და სამართლებრივი ბუნების შესწავლას ქართულ საისტორიო მწერლობაში პირველად ყურადღება ბათუმის სამეცნიერო კვლევით ინსტიტუტში რომ მიექცა სავსებით ბუნებრივი მოვლენა იყო, რადგან ინსტიტუტმა 1958 წელს აჭარაში საველე-ეთნოგრაფიული ექსპედიცია განახორციელა, სადაც

ალექსი რობაქიძის ხელმძღვანელობით ვლადიმერ მგელაძემ ამ სოციალური და სამართლებრივი ინსტიტუტის მიზანმიმართული შესწავლა დაიწყო (მგელაძე 1958); (მგელაძე 1959/1960). მოპოვებული ეთნოგრაფიული მასალების გათვალისწინებით 1959 წელს ვლადიმერ მგელაძემ ახლად მიკვლეულ პეტრე უმიკაშვილის გამოუქვეყნებელ მოთხრობას - „პატარა ახმედას“ სამეცნიერო ხასიათის საინფორმაციო სემინარი მიუძღვნა, რომლის მოკლე შინაარსი 1960 წლის 11 ივნისს გაზეთ „საბჭოთა აჭარის“ ფურცლებზე გამოაქვეყნა (მგელაძე 1960). სტატიაში ნათქვამია, რომ პეტრე უმიკაშვილის ამ გამოუქვეყნებელი მოთხრობის მიხედვით „ოლქობა“ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში, კერძოდ, აჭარაში, საზოგადოებრივი მმართველობის უმაღლესი ორგანო იყო. მასში თემის მამრობითი სქესის წარმომადგენლები მონაწილეობდნენ და მისი გადაწყვეტილებების დამორჩილება აუცილებელი იყო. მართლაც, სავლეთ-ეთნოგრაფიული წყაროები ამ ფაქტებს პირდაპირ ადასტურებს. მოპოვებულ მასალებსა და გამოვლენილ საარქივო დოკუმენტებზე დაყრდნობით არაერთი ნაშრომი მომზადდა, რომლებიც აჭარაში ხალხური მმართველობის სისტემას ეხებოდა. მათ საფუძველზე შემდეგ დაწერილი მოხსენების მოკლე შინაარსიც დაიბეჭდა (მგელაძე 1961: 6; 1964: 76-77). ამდენად, ეთნოგრაფიული, ფოლკლორული, საარქივო და წერილობითი წყაროების საფუძველზე გაირკვა ამ ინსტიტუტის არა მარტო სოციალური, არამედ სამართლებრივი და პოლიტიკური ბუნება, დადგინდა მისი ზოგიერთი მანამდე უცნობი ფუნქციაც.

„ოლქობაზე“, როგორც სოციოპოლიტიკურ მოვლენაზე, თავის დროზე ყურადღება ხარიტონ ახვლედიანმა გაამახვილა (ახვლედიანი 1943: 38), აზიზ ახვლედიანმა კი თავის წიგნში „აჭარის საგმირო-საისტორიო სიტყვიერებაში“ „ოლქობას“ ცალკე თავიც მიუძღვნა (ახვლედიანი 1970: 82-107).

„ოლქობის“ საკითხს ალექსანდრე ქათამაძეც შეეხო, თუმცა ავტორს მისი დაკვირვებები არ გამოუქვეყნებია და თავმოყრილი მასალები ხელნაწერის სახით შემოგვრჩა (ფონდი 250). 1970-იან წლებში ზურაბ ჩიტაძე XVI-XIX საუკუნეების აჭარაში ადგილობრივი მოსახლეობის ხალხური მმართველობის ფორმების, ადათებისა და ჩვევების კვლევისას „ოლქობის“ საკითხითაც დაინტერესდა. იგი წერდა, რომ ოსმალეთის დროინდელ აჭარაში მმართველობის თურქული სისტემის პარალელურად თვითმმართველობის სისტემაც მოქმედებდა, რომელიც ადგილობრივ მოსახლეობაში „ოლქასა“ და „ოლქობის“ სახელწოდებით იყო ცნობილი. იგი გადმოგვცემდა, რომ მმართველობის ამ ფორმის შესახებ, მონაწილეთა და მომხსრეთა მოგონებების გარდა, სამწუხაროდ, სხვა რაიმე წერილობით საბუთი დღემდე არაა მიკვლეული. იქვე, ზურაბ ჩიტაძე მიუთითებდა, რომ „ოლქობის“ ტიპის მმართველობის ფორმა და მასთან დაკავშირებული მრავალი საკითხი ჯერ კიდევ მეცნიერულად დამუშავებული არ იყო. ეს მას მომავლის საქმედ ესახებოდა. არსებული წყაროების საფუძველზე ავტორი პრობლემის კვლევასა და სათანადო დასკვნების გაკეთებას გვთავაზობდა (ჩიტაძე 1978: 36).

„ოლქობის“ შესახებ, წერილობით წყაროებსა და ფოლკლორულ მემკვიდრეობაში შემონახული ცნობები, მეტ-ნაკლებად ზოგადი სურათის რეკონსტრუქციის საშუალებას იძლევა. ჩანს, რომ „ოლქობა“ აჭარაში თავდაპირველი ბუნებით სათემო მმართველობის ერთ-ერთი ფორმა იყო. ოლქობა, როგორც ტერიტორიული გაერთიანების სათემო სათათბირო, ცნობილი იყო ისტორიული აჭარის ხეობათა ეთნოგრაფიულ ყოფაში. იგი ფართოდ გავრცელებული სოციალური მოვლენა გახლდათ და მას სამოსამართლო, საკანონმდებლო უფლებები და პოლიტიკური ფუნქციებიც კი ჰქონდა (მგელაძე 1961: 6; 1964: 81-84).

გემოთ აღნიშნული საკითხების გარდა მნიშვნელოვანია „ოლქობის“, როგორც პოლიტიკური, სამართლებრივი და სოციალური ინსტიტუტის გავრცელების არეალის გარკვევა. გვიანი შუა საუკუნეების საქართველოში მისი გავრცელების საზღვრების დადგენა მასთან დაკავშირებული რიგი ისტორიული, ეთნოლოგიური და ურთიდასახე საკითხის ინტერპრეტაციის საშუალებას იძლევა.

გასულ საუკუნეში ლაზეთში - სოფელ სარფსა და აჭარაში მცხოვრებ ლაზებში შეკრებილი სავლეთ მასალების მიხედვით ისე ჩანს, რომ „ოლქობა“ თითქმის მხოლოდ აჭარისათვის დამახასიათებელი

მოვლენა იყო. ასე თვლიდა ლაზური მოსახლეობა, თუმცა გაზეთ „დროების“ 1876 წლის ერთ-ერთ კორესპონდენციაში ნათქვამია, რომ 1873 წელს თურქეთის საადგილმამულო კომისიას ღარიბთა მამულები ძვირად შეუფასებია, ხოლო საპასუხოდ ხალხი არხავეს მთიან სოფელ ორქში და სხვა სოფლებში იოლქეს დაპირისპირებიან (დროება 1876: №23). საადგილმამულო გადასახადების გამწვანე კომისიის მუშაობა არა მარტო ორქში, არამედ ხოფას, კისეს და ათინას სოფლებშიც უშედეგოდ დამთავრებულია. ასეთივე ვითარება ყოფილა ქობულეთის მხარეშიც. ეს ცნობა გაზეთ „დროების“ რედაქციისათვის არხავეში მცხოვრებ 80 წლის ვინმე ოსმან-ალა ქელალ-ოღლის მიუწოდებია. ცნობა სანდო უნდა იყოს. ამგვარად, შეიძლება ითქვას, რომ „ოლქობის“ ინსტიტუტი ლაზეთშიც დასტურდება.

ეგნატე ნინოშვილის რომანში „ჯანყი გურიამი“ დაცულ ცნობებს თუ გავითვალისწინებთ, „თემობა“ სახელწოდებით „ოლქა“ გურიამშიც უნდა ყოფილიყო ცნობილი. თუმცა „ოლქობა“ – მოქმედი მმართველობითი ხალხური ორგანო, ეთნოგრაფიული მასალებით, ჯერჯერობით მაინც შედარებით სრული იერსახით აჭარის სინამდვილეში დასტურდება.

„ოლქა“ „თემის“ სინონიმი უნდა ყოფილიყო. ამგვარი სემანტიკით იყო ცნობილი იგი სულხან-საბა ორბელიანის დროინდელი გვიანი შუა საუკუნეების საქართველოში. სულხან-საბა ორბელიანი თემის მნიშვნელობას კიდევ უფრო აკონკრეტებდა და მას „ქვეყნის ერთ ნაწილად“ მიიჩნევდა (იორდანაშვილი 1949: 136, 526), ე.ი. ლექსიკოგრაფს „ოლქა“ ქვეყნის შემადგენლობაში შეჰყავდა. თურქულ ლექსიკონებში, მათ შორის, თურქულ-რუსულ ლექსიკონში ეს ტერმინი განმარტებულია, როგორც „ქვეყანა, მხარე“ (მაგაზანიკი 1945). ძველ საქართველოში, როგორც ქვეყანას, ისე თემს, ვიწრო და ფართო სემანტიკა გააჩნდა. ვიწრო მნიშვნელობით იგი ხეობაში ერთი ანდა რამდენიმე სოფლისაგან შემდგარ დასახლებას – თემს, იგივე, ხევს აღნიშნავდა, ხოლო ფართო მნიშვნელობით – ხეობათა იმ კავშირს, რომელიც ეთნოგრაფიული ჯგუფის განსახლების არეალს წარმოადგენდა. ჩვენ შემთხვევაში თემი მცირე და დიდი ხეობებისაგან შემდგარ აჭარისწყლის იმ ხეობას ეწოდებოდა, სადაც აჭარლები იყვნენ განსახლებულნი, იმავე დროს თემი მცირე დასახლებულ პუნქტთა ერთობლიობასაც ერქვა. იგივე უნდა ითქვას „ოლქასა“ და „ოლქის“ შესახებაც, გვიანი შუა საუკუნეებისათვის აჭარაში თემსა და მხარეს ვიწრო და ფართო მნიშვნელობებით ოლქა შეესაბამებოდა.

XIX საუკუნის 80-იან წლებშიც აჭარაში დასახლების სათემო ფორმა დასტურდებოდა. ივანე ჯავახიშვილის დაკვირვებით, ჯერ კიდევ XIX საუკუნის დამდეგს, საქართველოს ცალკეულ კუთხეში თემობრივი განსხვავება არსებობდა და იგი მმართველობაშიც იყო ასახული. საქართველოს ფეოდალური სახელმწიფო და მისი წყობილება სათემო გაერთიანებებზე იყო დამყარებული, შესაბამისად, საუწყებო მართვა-გამგეობის გვერდით სათემო ცხოვრების წესიც განმსაზღვრელი იყო. ქართული პროვინციები ამ სფეროში საერთოს გარდა კუთხური, ადგილობრივი ნიშან-თვისებებით ხასიათდებოდა (ჯავახიშვილი 1928ა: 1); (ჯავახიშვილი 1928ბ: 111-112, 115). ოსმალთა მმართველობის დროინდელ აჭარაშიც სხვადასხვა ტიპის ტერიტორიული, სოციალური და სამართლებრივი ინსტიტუტების გვერდით, სიტყვები „ოლქა“ და „ოლქობა“, მართალია, წარმოშობით უცხოური იყო, მაგრამ სოციალური არსით ისინი აჭარის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეს ასახავდა. ტერმინი „თემობა“, რომელიც ოსმალთა მმართველობის პერიოდში „ოლქობით“ შეიცვალა, არსებული სოციოპოლიტიკური გარდაქმნების შედეგი იყო. სათემო ცხოვრების პირობებში „ოლქობა“ ხალხური თვითმმართველობის ტრადიციულ ფორმას მოერგო, რომელიც, სხვათა შორის, გვიან შუა საუკუნეებში ოსმალურ ყაიდაზე მოწყობილ აჭარის ადმინისტრაციულ მმართველობას დაუპირისპირდა. საგულისხმოა „ოლქა“ რჩეულ მამაკაცთა მებრძოლ, მოლაშქრე რაზმსა და „ოლქობის“ გადანაცვრელებით განხორციელებულ აჯანყებას, საკუთრივ ოლქობა კი – თემის წევრთა მამაკაცთა ყრილობას წარმოადგენდა. ამავე დროს, „ოლქობა“ შინაურ და გარეშე მტრის წინააღმდეგ ხალხის ერთიანი, კოლექტიური ბრძოლის ფუნქციებით იყო აღჭურვილი. შესაძლოა ამიტომაც იყო ზოგიერთ ავტორს იგი მხოლოდ გლეხთა აჯანყებად რომ მიაჩნდა (იამვილი 1948: 97-102).

ოსმალეთის სახელმწიფომ აჭარა იძულებული გახადა ხალხური თვითმმართველობის არსებული ფორმა, რომელიც გვიან შუა საუკუნეებში „ოლქობის“ სახელით გახდა ცნობილი, დაეცვა და ახალ პირობებზე შეეგუებინა. „ოლქობა“ სათემო თუ საქვეყნო საკითხებს ძველქართულ, ადგილობრივ ადათობრივ სამართალზე დაყრდნობით წყვეტდა, თუმცა გვიან მასში შარიათის ელემენტები შეიჭრა. ფაქტია, რომ სათემო ტრადიციები და, საერთოდ, ხალხური მმართველობა აჭარაში XX საუკუნის გარიჟრაჟამდე იყო შენარჩუნებული, რასაც ხელს უწყობდა დასახლების სათემო ელემენტებისა და საკუთრების სათემო ფორმის დანარჩენები, ასევე სხვა ტიპის სპეციფიკური სოციალურ-პოლიტიკური გარემოებები. საკუთრივ თემისა და სათემო ტრადიციების შენარჩუნებას ხელს უწყობდა სარწყავი წყლის საერთო სარგებლობის წესი, სახელმწიფოს წინაშე კოლექტიური პასუხისმგებლობა და ამა თუ იმ სფეროში ჯგუფური მომსახურების აუცილებლობა, ასევე, თვითმმართველობის ტრადიციული ნორმების სიცოცხლისუნარიანობა (მელიქიშვილი 1959: 407). უფრო მეტიც, ოსმალთა მმართველობამ თემისა და ძველი სათემო ნორმების სიცოცხლისუნარიანობასა და ხალხური მმართველობითი სისტემის კონსერვაციას კიდევ უფრო მყარი ნიადაგი შეუქმნა (ახვლედიანი 1962: 76). აჭარის ხეობათა მიუვალმა ადგილმდებარეობამ და გარე სამყაროს დიდი ნაწილისაგან მოწყვეტამ მასზე დიდი გავლენა იქონია. ამიტომაც იყო, რომ „ოსმალთა“ გავლენები აჭარაში ზედაპირულ ხასიათს ატარებდა, მოსახლეობა ოსმალურ კანონებს არ ცნობდა, განსაკუთრებით არ ცნობდა ოსმალურ კანონებს საკუთრების სფეროში. ვ. ლისოვსკის დაკვირვებით, მართალია, აჭარის მოსახლეობამ მიიღო ისლამი, მაგრამ ასე თუ ისე საშინაო საქმეებში დამოუკიდებლობა მაინც შეინარჩუნა და თურქულ ადმინისტრაციას არ აღიარებდა (ლისოვსკი 1878: 2). ოსმალური ადმინისტრაცია ისლამს ნერგავდა, დევნიდა ქართველობას, მაგრამ მოსახლეობა ცდილობდა შეენარჩუნებინა ტრადიციული კულტურული ფასეულობები, ადათები, სახანკესა და სათეს მიწებზე, სათიბებსა და ტყეებზე სათემო საკუთრებასა და თემისათვის დამახასიათებელ ქართულ ტრადიციული ნორმები, სათემო მმართველობის ძველქართული სისტემა, თუმცა გვიანი შუა საუკუნეების მიწურულს აჭარაში თემის სოცოთრეულიზირი და ადმინისტრაციული ცენტრი უკვე იყო არა „საყდარი“ („ხატი“) და „სამამასახლისო“, არამედ „ჯამიკარი“ და „სამუხტრო“ – შესაბამისი ადმინისტრაციული ცენტრით, რომელსაც „მუხტარი“ განაგებდა. ნიშანდობლივია სამუხტროს თავყრილობა აჭარის ზოგიერთ ხეობაში სწორედ ოლქობად რომ იწოდებოდა.

ოლქობის ინსტიტუტს, რომლის ძველი ადგილობრივი სახელი „მოყრიანობა“ ყოფილა, სამოსამართლო, საკანონმდებლო, აღმასრულებელი, განმკარგულებელი უფლებები ჰქონდა. საზოგადოების ცვლილებებთან ერთად ოლქობის ბუნებაც იცვლებოდა. დროთა მსვლელობაში მან დემოკრატიული იერსახე თანდათანობით დაკარგა. ოსმალთა მმართველობის პერიოდში აჭარაში არსებულ საქვეყნო თუ ხეობის კრებას – მოყრიანობას თემისა და სათემო მმართველობის შენარჩუნების ახალი საფუძველი გაუწია: მოხდა ხალხური მმართველობის ძველი ფორმების ახალ მოცემულობაში განვითარება. უცხოური და ადგილობრივი სამართლებრივი და სოცოპოლიტიკური ინსტიტუტების ჭიდილში გამოიხატა მცდელობები ქვეყნისათვის სპეციფიკური, ქართული ტრადიციული და ადათობრივი უფლებების დაცვისა. ოსმალური მმართველობის დამყარების შემდეგ აჭარის ოლიგარქიულ წრეებსა და დანარჩენ სოციალურ ფენებს შორის წინააღმდეგობანი გაიზარდა, გაფართოვდა აჯანყების მოქმედების არეები და მიზანდასახულობაც. ოსმალთა დროინდელი გვიანი შუა საუკუნეების აჭარის თემთა აჯანყებები „ოლქობის“ სახელით დამკვიდრდა, რაც ოლქობის – თემის ანდა თემთა ფართო გაერთიანებების გადანწყვეტილებით ხორციელდებოდა. XIX საუკუნის ათიან წლებში ოლქობის გადანწყვეტილებით განხორციელებული წინააღმდეგობის – ოლქობის წინააღმდეგ „ჩახალ-ოლლი“ უნდა ყოფილიყო, თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ აჭარაში ოსმალთა და ოსმალთა წინააღმდეგ ოლქობას – აჯანყებას, უფრო ადრეც, XVII საუკუნის დამდეგიდანაც არაერთხელ ჰქონდა ადგილი, მაგრამ მკაფიოდ იგი ჩახალ-ოლლისადმი მიძღვნილ ხალხურ ლექსშია ასახული, სადაც „ოლქობა“, როგორც აჭარის სხვადასხვა ხეობაში გაერთიანებულ თემთა წარმომადგენლების გადანწყვეტილებით

მონყობილი სახალხო აჯანყება იხსენიება.

ხარიტონ ახვლედიანი ლექსის - „პაი გიდი ჩახალ-ოღლის“ შემთხვევლად ქედის რაიონის სოფელ ვაიოს მცხოვრებ სახალხო მელექსეს ბუჰანა შავიშვილს მიიჩნევდა (ახვლედიანი 1943: 38), თუმცა როგორც ზაქარია ჭიჭინაძე გადმოგვცემს, ლექსი 1859 წელს ჩაუნერიათ, ლექსი-სიმღერა, რომელიც ხალხში თქმულების სახითაც იყო შემორჩენილი და აჯანყებას - ოლქობას ეხებოდა. მისთვის თქმულება ქვემო აჭარაში სოფელ ზესოფლის მკვიდრს - ახმედ ბერიძეს მოუყოლია (ჭიჭინაძე 1916: 15). ზაქარია ჭიჭინაძის ცნობებზე დაყრდნობით, ასევე, მიანინათ, რომ ჩახალ-ოღლი სოფელ ზვარედან იყო (ჭიჭინაძე 1916: 15); (იაშვილი 1948: 98). მას აგრეთვე ბერიძე-თურმანიძედაც თვლიან (ახვლედიანი 1943: 40). პეტრე უმიკაშვილის ცნობით, კი იგი ბზუბზუდან ყოფილა (უმიკაშვილი 1937: 33, შენ. 5). ჩახალ-ოღლი დაბალი სოციალური წრიდან იყო გამოსული და, შესაბამისად, ამ წრის დამცველიც გახლდათ. იგი აჭარის თვითმყოფადობისა და დამოუკიდებლობისათვის წარმოებულ ბრძოლებს ხელმძღვანელობდა. ზაქარია ჭიჭინაძის თქმით, ჩახალ-ოღლი ქედის ბეგებთან კონფლიქტურ სიტუაციაში აღმოჩნდა, რის გამოც იგი ქედიდან ჩაქვში გადასახლებულა, ბოლოს ხიმშიაშვილებსაც დაპირისპირებია და ბეგების ქვითკირით ნაგები სახლების დაქვევა დაუწყია (ჭიჭინაძე 1916: 21-22).

იმ დროს ბეგები თურმე გლეხებს ქვითკირის სახლების აგების ნებას არ აძლევდნენ. ზეპირ-სიტყვიერი წყაროებით ირკვევა, რომ ჩახალ-ოღლი ყველა უსამართლოდ მოქმედსა და ოსმალის მომხრეებს შიშის ზარს სცემდა, ე.ი. ოლქაობის წინამძღოლი არსებულ მმართველობით სისტემასა და ადმინისტრაციას უპირისპირდებოდა, შესაბამისად, წინააღმდეგობაში იყო მმართველობის ოსმალურ წესთან. ამიტომაც იყო ოსმალის მოხელეები ოლქაობის, როგორც ხალხური მმართველობიდან აღმოცენებული შეიარაღებული გაერთიანების მომწყობსა და მის თანამგრძნობებსაც რომ სდევნიდნენ. ზენდიდელ „ოლქაბაშს“ აჭარის ყველა ხეობასთან ჰქონდა კავშირი. ხალხურ ლექსში - „პაი გიდი ჩახალ-ოღლი“ ასახვა ჰპოვა სელიმ-ფაშასა და ჩახალ-ოღლის შორის ატეხილმა ბრძოლამ. ლექსის მიხედვით ჩახალ-ოღლი თავისი რაზმით - ოლქათი ფაშას თავს დასხმია, რის გამოც, ხარიტონ ახვლედიანის ვარაუდით, მელექსე, ქედის რაიონის სოფელ ვაიოს მცხოვრები ბერჰან შავიშვილი, ოლქაობის - აჯანყების მეთაურს მიმართავს: „პეი-გიდი ჩახალ ოღლი, ერთხანაც გიქროდა ქარი./ შემოყვეი ოლქაობა, ხომ არ ქენი კაი ქარი./ ფაშას ყულე დეუმგვრიე, სასახლე გეულე მხარი./ სელიმ-ფაშამ რომ შეიტყვა, რომ შეიქმნა პერსით მოვრალი“ (ჭიჭინაძე 1916: 15); (უმიკაშვილი 1937: 132); (ახვლედიანი 1943: 38); (ახვლედიანი 1978: 94); (იაშვილი 1948: 98).

აქედან ჩანს, რომ ჩახალ-ოღლის ფაშისათვის ციხე-კოშკი - „ყულე“ და სასახლე დაუქცევია. ეს ფაშა კი სელიმი იყო. ვუკოლ იაშვილის თანახმად, რადგან ლექსში სელიმია ნახსენები, ამდენად აჯანყების - ოლქობის დაწყების ხანადაც მისი მოღვაწეობის პერიოდი უნდა განისაზღვროს: დაახლოებით 1815-იანი წლები, თუმცა, ზეპირი ნაამბობებიდან ჩანს, რომ თითქმის თეთრი სახლების წინააღმდეგ ოლქობა მუთი აღა თულუმბას დროს მომხდარიყო, როდესაც აჭარას სელიმის შვილი ახმედ ბეგი განაგებდა. გადმოცემით ჩახალ-ოღლი ახმედ ბეგის ხელით მოკლულა. თქმულების ამ მონაკვეთის საფუძველზე ვუკოლ იაშვილი ასკვნის, რომ ოლქობა სელიმ ფაშის დროს დაწყებულა, ხოლო გაგრძელებულა და დამთავრებულა ახმედ ბეგის დროს. აჯანყების საბაბად მოჩანს გადასახადების ზრდა, რის გამოც უკმაყოფილო გლეხებს ოლქობა დაუწყიათ და მას სათავეში ჩახალ-ოღლი ჩადგომია. როგორც ახასიათებენ იგი გაბედული, გამჭრიახი და მტკიცე სიტყვის კაცი ყოფილა (იაშვილი 1948: 98-101).

ლექსში მოხსენიებულ ოლქაობას პეტრე უმიკაშვილი ჭარიანობად განმარტავს (უმიკაშვილი 1937: 132, შენ. 1). ავტორს ოლქობა ომიანობად (ივერია 1877: №13), თედო სახოკიას კი - აჯანყებად მიიჩნდა (სახოკია 1950: 119). ირკვევა, რომ ოლქობა არა მხოლოდ თემებს შორის ატეხილი დავა-ჩხუბის, არამედ აჯანყების სახით უფრო ფართო ხასიათის გამომხატველი ცნება იყო. ლექსში, როგორც დავინახეთ, ოლქაობის - აჯანყების შემომღებად აჭარაში ჩახალ-ოღლია მიჩნეული. ამასთან ისიც დგინდება, რომ საქართველოს ამ კუთხეში - აჭარაში ოსმალისა და ოსმალების წინააღმდეგ

ოლქობა, აჯანყებები XVII საუკუნის დამდეგიდან მიმდინარეობდა.

XIX საუკუნის 30-40 წლებში ოსმალეთი აჭარაში რეფორმების გატარებას შეეცადა, რასაც შედეგად ხალხის აქტიური წინააღმდეგობა მოჰყვა. იმდროინდელი ვითარება ნათლადია აღწერილი პეტრე უმიკაშვილის მოთხრობა - „პატარა ახმედაში“, სადაც თანზიმათის დროინდელ ოლქობის შესახებაცაა საუბარი. ავტორის ცნობით, ოსმალეთის მთავრობას ბრძანება გამოუგზავნია:

აჭარასკერში (ჭარში) უნდა გავიყვანოთ, ბეგებს მამულები აღარ უნდათ, მათ ყმები ჩამოერთვათ. ამის გამო აჭარაში მღელვარება დაწყებულა, ბეგი და გლეხი მხარდახარ დამდგარან: „ოლქობა დიდი ადგა, თოფი-იარაღით გავედით, ბათომაძის მივედით და სულ კახაბრის მთა დავიჭირეთ (უმიკაშვილი 1937: 39).

როგორც ცნობებიდან ჩანს, იმ დროს რეფორმებში გამოხატული ოსმალური მმართველობის დამყარების წინააღმდეგ სხვადასხვა სოციალურ ფენას შორის კომპრომისი მომხდარა, რამაც ოსმალეთის მთავრობა აიძულა რეფორმები დროებით გადაედო. ძმები ჩახალ-ოღლებისა და მათი მებაირახტრის - მედროშის სიკვდილით დასჯამ აჭარის მოსახლეობა ვერ გატეხა, რაც იქედანაც ჩანს რეფორმების ხანაში ოლქობამ და ოლქობამ მასიური ხასითი რომ მიიღო. ამ პერიოდში ადგილობრივი ადათ-წესებისა და ხალხის თვითმყოფლობის დამცველთა რიგებში საღორეთელი ყიბეთ-ალა და ალი-ალა სამბაშოლები - დვალიძეები იდგნენ. ამ უკანასკნელს ხალხმა ლექსიც კი უძღვნა. ლექსი ზაქარია ჭიჭინაძეს ვინმე შემედ-ალა ქატიკაძისგან (?) ჩაუწერია. ლექსიდან ჩანს, რომ ალი-ალა მოსახლეობის ინტერესების დაცვის მიზნით შერიფ ბეგს დაპირისპირებია. მოსახლეობის ინტერესების დამცველთა რიგებში იდგა კიბელი ახმედ-ალა კიკინოლლი - კიკნაძე, რომელსაც ახალგაზრდა ჭაბუკებისაგან რაზმიც შეუდგენია. იმ დროს ყოველგვარი უსამართლობის წამომწყები ართვინის მახლობლად სოფელ სვეტში მცხოვრები ათაბაგის შვილი გამხდარა. ახმედ-ალას რჩეული ბიჭებისაგან შემდგარმა რაზმმა - ოლქამ ბეგი აიკლო, სასახლე დაუქცია და ბეგს პირობაც ჩამოართვა, რომ იგი „უსამართლო პირების მომხრე“ აღარ იქნებოდა. ოლქას წევრებმა „მთელი აჭარის ბეგობაც შეამინეს და ფიცე ჩამოართვეს, რომ სოფლის ფუხარას აღარ დავახრჩობთ“ (ჭიჭინაძე 1916: 21-22).

ოსმალთა მმართველობის უკანასკნელ პერიოდებში დაპყრობილსა და დამპყრობელს შორის ურთიერთობები კიდევ უფრო გამწვავდა. 1875 წელს ქობულეთის აჯანყებაც დაიწყო, რომელიც მთელ აჭარას მოედო. ხალხი ოსმალთის, ოსმალური რეჟიმის, მძიმე გადასახადების, თურქულ ნიადაგზე მოწყობილი ადმინისტრაციისა და ჭარში განვევის კანონის წინააღმდეგი იყო. ისინი თანახმა იყვნენ მხოლოდ მშობლიური მიწა-წყალი დაეცვათ (დროება 1875: №101, №106, №107, №109, №112, №117, №127); (დროება 1876: №16, №51, №74). 1876 წელს მდგომარეობა კიდევ უფრო გართულდა. კინტრიშის ხეობის მცხოვრებლების ოლქობამ კუთხის მმართველობაში ამჯერად თექვსმეტი კაცისაგან შემდგარი საბჭო აირჩია. გაზეთ „დროების“ ერთ-ერთ კორესპონდენციაში ამის თაობაზე ნათქვამი იყო, რომ ქობულეთის მცხოვრებთ თექვსმეტი კაცისაგან შემდგარი საბჭოსათვის ქობულეთის მართვა დაუვალებიათ (დროება 1876: №15). აქედან გამომდინარე უნდა დავასკვნათ, რომ ოლქობათა შორის პერიოდში, ზემო და ქვემო აჭარის ხეობებშიც, მმართველობის უმაღლეს ორგანოდ თექვსმეტი კაცისაგან შემდგარი საბჭო იყო დადგენილი. ამას ისიც მოწმობს, რომ 1879 წლის სექტემბერში, მუჰაკირობის დროს, ოსმალეთის პროვინციებში გახიზნის მსურველთათვის საცხოვრებელი ადგილების დასათვალიერებლად ზემო აჭარის ოლქობამაც თექვსმეტი ადამიანისაგან შემდგარი დეპუტაცია გამოყო (დროება 1879: №7).

1878 წლის აჯანყების შესახებ თედო სახოკია შემდეგს მოგვითხრობს:

ზემო აჭარაში რუსეთის ჯარის შემოსვლის დროს ოლქობა მომხდარა. ოლქობის მთავარი მოქმედი პირი სოფელ ხიხაძირიდან ვინმე ბერიძე ყოფილა. ბრძოლის ასპარეზიც ხიხაძირი გამხდარა. ბერიძეს მოგზაურზე უთქვამს: „მთელი ზემო და ქვემო აჭარა ფეხზე დადგა, ვისაც თოფის ალება შეეძლო სულ ოლქად გავედით“. ოსმალეთის მესვეურებმა მოსახლეობა შეცდომამში შეიყვანეს

და შერიგ-ბეგი კუთხის მოღალატედ გამოაცხადეს. ოლქას მონაწილეებმა ბეგს სხალთაში სახლი დაუხვრეს, ხოლო ხულოში - კანცელარია და ყველა ქაღალდი გადაუწვეს (დროება 1879: №7).

თედო სახოკიას მიხედვით, ოლქობის დროს ბერიძეც შეუპყრიათ, თუმცა შემდეგ გაუთავისუფლებიათ (სახოკია 1950: 129-130). თედო სახოკიას მონათხრობში მსჯელობაა 1878 წელს რუსეთის არმიის სხალთის ხეობაში შესვლის დროის მომხდარ ოლქობასა და ოლქობაზე, ასევე, 1879 წლის ბოლოს მომხდარ აჯანყებაზე. აქ ორი ოლქობის ეპიზოდი გაერთიანებულია და ისეა გადმოცემული (მგელაძე 2014: 179).

მუჰაჯირობის საკითხთან დაკავშირებით 1879 წლის აპრილის თვეში შეკრებილმა აჭარის ოლქობამ არაერთი პრობლემა განიხილა. მოსახლეობის სურვილი ყოფილა ოლქობას საქვეყნო საკითხი გადაეწყო: მშობლიურ აჭარაში დარჩენილიყვნენ თუ ოსმალეთში გახიზნულიყვნენ. ოლქობაზე დეპუტაციის ერთ წარმომადგენელს ხალხისათვის ადგილზე დარჩენა უქადაგია. სწორედ ეს ოლქობაა აღწერილი პეტრე უმიკაშვილის გამოუქვეყნებელ მოთხრობაში „პატარა ახმედა“. იმდროინდელი თექვსმეტი მამაკაცისაგან შემდგარი საბჭო ოლქობის წინაშე უნდა ყოფილიყო ანგარიშვალდებული, რასაც ასევე პეტრე უმიკაშვილის გამოუქვეყნებელ მოთხრობაში - „პატარა ახმედაში“ ასახული ცალკეული ეპიზოდები მოწმობს. მოვიტანთ ამ მოთხრობიდან:

1879 წლის აპრილის დამდეგს „აჭარის შუა ადგილას, დანდალოს გამლილ მინდორზე, ზედა და ქვედა აჭარიდან ჯგუფ-ჯგუფად, სოფელ-სოფელ შეყრილი ხალხი დიდს რჩევამა და დიდს საგონებელშია ჩავარდნილი. მოხუცებულთაგან ყმანვილამდე, თავით-ფეხამდე, თოფ-იარლით შეკამშული ხალხი, გაცხარებული და გულმწყრომარე ისეთი სანახავია, რომ პირველ შემხედვარეს საომრად გამზადებულ ლაშქარსა ჰგავს. ხალხის ხორხორი და მიქეფარე ლაპარაკი, ბაასი და ქდაგება, წყრომა და აღურხი, ბუზღუნი და მოფერება ემსგავსება ზღვის აღელვებულს ფურთვასა, რომლისაც ზვირთები ერთმანეთს ებრძვის და იძლება, იძლება განზე და ახალს მორთვენ, ზვირთებს ამოაბორცვენ, ერთმანეთს ახლის და გრგვინით [...] გრიადებს და ჰქუხს ... ნუ გეგონებათ, რომ ხალხს ომის წადილი აღელვებდეს. ოლქობაა საომარი ნუ გგონიათ, ერთობა შეყრილია დასაცვნას: დაჯრით აჭარაში თუ მუჰაჯირათ წავიდეთ [...] ოსმალთ რუსეთს დაუთმო აჭარა. რა ვქნათო [...] საჯარო სჯა და ლაპარაკის შემდეგ ხალხს გამოუცხადეს, რომ ვისაც სურს აქ ყოფნა დარჩით, ვისაც გნებავს გზა გაქვთ, წადითო. ორი წელიწადი კიდევ ვადა გვაქვს [...] ახლა თქვენზეა საქმე, რასაც იტყვით. ოლქობა უნდა დაიძალოს. სირხეუ ჩამოვარდა [...] მოლაპარაკე თავკაცებს გარს ეხვივნენ სხვა თავკაცები, ყველა ერთმანეთს უცდიდა. [...] „ - კაი რაც ბრძანეთ, ბოლოს შეწყვიტა ერთმა./ - არა, არა, მდურვით შეება მეორე, რაღა მთელი აჭარა აქ არის [...] და სხვაობა აზრისა თავს იჩენდა./ უნდა ვიფიქროთ კიდევ, მივიხედ-მოვიხედოთ [...] და თუ მოვწყნოთ, იქნება დავჯრით, ჭოჭმანობით თქვა ერთმა [...] დაიძალა ოლქობა, ერობა და ხალხი სოფლებით ჯგუფ-ჯგუფად აიყარა და შინისაკენ წავიდა [...] გზაზე ბაასი და ცლომა მაინც არ დანყარებულა [...] ნელ-ნელა ჩნდებოდა ბევრი სხვა აზრი. ოლქობის ამბავი ახმედამ დედას მეორე დღეს უამბო: როგორი ლაპარაკი ჰქონდათ, სოფლების თავკაცებს, მერე როგორ მოვიდნენ ბათუმიდან რუსეთისა და ოსმალეთის წარმომადგენლები და როგორ აუხსნეს ხალხს გახიზნვის ან ადგილზე დარჩენის ნება-ყოფლობა და ბოლოს ხალხის დამლა და საბოლოო გადაწყვეტილება: გახიზნა თუ დარჩენა ყველამ სოფელ-სოფელ გადაწყვიტონ თავისი ნებაყოფლობით (მგელაძე 2014: 139-143).

ამ ვრცელი ამონარიდიდან ჩანს, რომ ოლქობის შეყრა ხალხის სურვილზე იყო დამოკიდებული. გაზეთ „დროების“ ერთ კორესპონდენციაშიც იყო ნათქვამი, რომ ქობულეთში „მოვილაპარაკეთ ერთ ჯუმა (პარასკევი) დღეს და გადავწყვიტეთ, ოლქათ უნდა ავდგეთ“-ო. ხალხს თავისი სურვილი კიდევ განუხორციელებია - „ოლქად ამდგარა“ (დროება 1876: №15). რესპონდენტის თქმით: „გარდა თავდგირიძისა, ყველამ პირი მივყვით ერთმანეთს, რომ არაფერ საქმეში არ უღალატოთ ერთმა მეორეს“ (დროება 1876: №15). ამ ოლქობის დროს ქობულეთში ხუთასამდე კაცს მოუყრია თავი. იგივე გაზეთის 4 მარტის კორესპონდენციაში ნათქვამი იყო: „სრულიად ქობულეთი ამჟამად ოლქათ არის ამდგარი“ (დროება 1876: №25).

მოტანილი ცნობებიდან ასევე ირკვევა, რომ ოლქობა როგორც ზემო, ისე ქვემო აჭარას მოიცავდა,

ხოლო თავყრილობის ადგილად შუა ზონა - ქედასთან ახლოს მდებარე დანდალო იყო შერჩეული. ამდენად, ამ შემთხვევაშიც, ოლქობა, როგორც საზოგადოების სამართლებრივი, სოცოპოლიტიკური და სოცოტერიტორიული გაერთიანება მუდმივმოქმედი მმართველობითი ორგანოს სახეს ატარებდა. იგი საჭიროების შემთხვევაში პერიოდულად იმართებოდა, განსაკუთრებით მაშინ, როცა მოსახლეობას მთავრობისადმი თუ ზოგადად ხალხისადმი სათხოვარი და შესაკითხი ჰქონდა, ასევე, სათემო თუ საქვეყნო - საზოგადოებრივი მნიშვნელობის საკითხი იქნებოდა გასარჩევი და გადასაწყვეტი. გაზეთ „დროების“ ინფორმაციის თანახმად: „ნაპიო ქობულეთში გადასახადის თაობაზე „ოლქა (კრება) აქვთ ოთხი ათასამდის კაცს ხან ერთს, ხან მეორე ჯამზე“ (დროება 1876: №49).

გადასახადის შემცირების თაობაზე კრება მთავრობას ულტიმატუმს უყენებდა. 1879 წლის ინფორმაციით ოლქობის მოწვევის აუცილებლობის აზრი და ოლქობისათვის მზადება, დასახლების ერთ რომელიმე პუნქტში იწყებოდა და ასე თანდათანობით მთელ აჭარაში ვრცელდებოდა, ე.ი. განსაზღვრული პრობლემა აჭარის ამა თუ იმ ხეობის თემში თუ თემებში ყალიბდებოდა, რომელიც შემდეგ განსახილველად ყველა ხეობის თემს გადაეცემოდა. ერთი წერილობითი ცნობის მიხედვით, ზემო აჭარისა და, ნაწილობრივ, ქვემო აჭარის მოსახლეობა:

სულ ერთიანად არეულია, იყრიან თავს და გაცხარებული მოლაპარაკება აქვთ ერთმანეთში [...] კაი დღეებში შეგროვდებიან ჯერ თითო სოფლობით, შემდეგ რამდენიმე სოფლის ხალხი ერთად და აქვთ მსჯელობა თავიანთი საზოგადო საქმეების თაობაზე (დროება 1879: №12).

აქედანაც ჩანს, რომ ოლქობა ტრადიციული საზოგადოების სათემო, სახეობო და საქვეყნო პრობლემების მოგვარების სამართლებრივი ორგანო იყო და მიზნად ისახავდა ხალხის საერთო ინტერესების, კოლექტიური პრინციპების, ძველი ადათებისა და თვითმყოფადობის დაცვას.

ოლქობას, თემის, თემთა კავშირისა და სამხარეო მასშტაბით აჭარაში განსაკუთრებული თავშესაკრები ადგილები გააჩნდა. სხვადასხვა წყაროდან დგინდება რომ აჭარაში თავყრილობის ასეთი ადგილები იყო: ხინოს თემისათვის - ჭახათი, ხინოს ხევის ქვემო წელში არსებული სოფელი, კინტრიშის ხეობის ხუთი თემისათვის - ჭაინათის მინდორი, ჩაქვის ხეობის ორი თემისათვის - ჩაისუბანი, მაჭახლის ხეობის სოფლებისათვის - ზედა ხერთვისი, აჭარის აღმართი და აჭარისწყალი, წყაროებსა და კორესპონდენციებში დიდ - სამხარეო შესაკრებ ადგილებად კახაბერი, ბათუმი, ქედა - დაბა ქედა, დანდალო და ხულოც დამოწმდა, სადაც მათი შეკრება იმართებოდა და საჭირობოროტო საკითხებიც ხმის უმრავლესობით წყდებოდა (მგელაძე 2014: 185). ზემო ხინოში ჩანერილ ერთ ლექსში თავშესაყარ ადგილად მუხაესტატეა მითითებული: „ზედა და ქვედა აჭარა მუხაესტატეს შეიყარა“ (მგელაძე 2014: 139-187, 187). როგორც ვხედავთ, თემთა, ხევთა და ხეობათა განლაგების ასეთი მმართველობითი პრინციპი თვალნათლივას ასახული ლექსში, რომელიც ჩახალ-ოღლზე მოგვითხრობს (უმიკაშვილი 1937: 132). ლექსის ერთი ვარიანტი, „საქართველოს სიძველენის“ მესამე ტომშია შეტანილი (საქართველოს სიძველენი 1949: 145). სამხარეო მოყრიანობასა და ოლქობაზე რომ ხალხის დასწრება სავალდებულო ყოფილა, ამას კინტრიშის ხეობაში ჩანერილი სხვა ტიპის ცნობაც გვიდასტურებს, რომლის თანახმადაც:

ხალხმა მოაწყო ოლქობა და ყველა სოფლის ხალხი ჭაინათის მინდორზე ვიყრიდით თავს, სადაც სამი ათას კაცამდე იქნებოდა. კრებას ვერავინ ვერ დააკლდებოდა. ხინოდან მოკიდებული ყველა სოფლის კაცები თავს ხუცუბანში, ჭაინათის მინდორზე, მოიყრიდნენ, სადაც თავიანთ აზრს გამოთქვამდნენ (ფონდი 23).

აჭარის ამა თუ იმ თემსა თუ ხეობაში უხუცესებმა კონკრეტულად იცოდნენ მოყრიანობისა და ოლქობისათვის სად უნდა შეკრებილიყვნენ, მაგრამ ხდებოდა მთელი აჭარისათვის განკუთვნილი სამხარეო - თემთა გაერთიანებული შეკრებები, რისთვისაც ერთი ადგილი არ ყოფილა დადგენილი. ასევე, წერილობით წყაროებში გაბნეული ცნობებიდან და ეთნოლოგიური ფაქტებიდან იკვეთება,

რომ მოყრიანობისათვის და ოლქობისათვის შერჩეულ ადგილზე - გამოყოფილ მოედნებზე აჭარის ხეობებიდან წარგზავნილი ხალხი ჯგუფ-ჯგუფად, სოფლების მიხედვით სხდებოდა. თემობას ძირითადად ხანში შესული ავტორიტეტული პირები თაოსნობდნენ. აჭარის სახალხო მმართველობის ტრადიციული სისტემისათვის, სვანეთის მსგავსად, თემთა ფედერაციულ გაერთიანებათა პრინციპი უნდა ყოფილიყო დამახასიათებელი, როდესაც ტერიტორიული ერთიანობის საფუძველზე ლოკალური კავშირები იქმნებოდა. თითოეულ ამ ლოკალურ კავშირს, თემსა თუ ხეობას გამაერთიანებელი ცენტრი ჰქონდა. ოლქობის ბუნების არსში წვდომისათვის, მისი სტრუქტურისა თუ შედგენილობის გაგებაში ყველაზე უკეთ სწორედ „ერთობილ სვანეთის ჯეჟ ბედნიერის“ („ერთობილ ჯეჟს“) მმართველობის სტრუქტურასთან პარალელულების გავლება დაგვეხმარება. ჯეჟ ბედნიერის სახელით ცნობილი თემთა კავშირი სვანეთში, როგორც ეთნოლოგიურ ლიტერატურაშია მიჩნეული, ტომობრივი ხასიათის გაერთიანებას წარმოადგენდა, სატომო მმართველობის სისტემა საერთო კრებითა და სატომო საბჭოთი იყო გამოხატული. მას საერთო საჯეო საბჭო განაგებდა. წარსულში ქვემო ჯეჟ, „ერთობილ სვანეთის ჯეჟ-ი“, დადემქელიანების აღმევებამდე როგორც ბაღს ზემო, ისე ბაღს ქვემო სვანეთს აერთიანებდა. ერთობილ ჯეჟის ჰქონდა ალაში - ლემ, იგივე, ლომი, ჰყავდა არჩეული საპატიო თანამდებობის პირები - მედროშე (მელომე) და მეჭურჭლე (ხარაძე 1953: 165, 199).

სვანეთს ხალხისაგან არჩეული საბჭო განაგებდა, რომელიც წარსულში, სტრაბონის მოღვაწეობის პერიოდში, 300 მამაკაცისაგან შედგებოდა. ერთობილ სვანეთის ჯეჟის შეკრება გარკვეული წესით ხდებოდა: ერთი თემის - ჯეჟის ხალხი მეორე ჯეჟში მიდიოდა. იქ მახუშის დაავლებით „მესანყურიე“ შეკრების საჭიროებას ჯეჟს ატყობინებდა. ჯეჟს შეკრება, ბაღს ზემო ჯეჟის გამოყოფის შემდეგ, ლატალიდან იწყებოდა და ლატალის მაცხუარში ღვთიმ მარენი პირველად ფიცს ქორა მახუშებს ადებინებდნენ. ფიცის მიღება ტრადიციული წესით ხდებოდა (ხარაძე 1953: 169).

აჭარაში მოყრიანობისა და ოლქობისათვის სათემო, სახეობო და სამხარეო თავშესაკრები ადგილების იერარქიული შედგენილობა ტიპურად ემსგავსება სვანეთის მმართველობით სისტემაში არსებული თემების, თემთა კავშირებისა და მთელი მხარის ტერიტორიულ აგებულებას. „ჯეჟ ბედნიერის“ ყრილობას მუდმივ შესაკრებ ადგილად აღმოსავლეთით - უშგული, ხოლო დასავლეთით - ლალვერი ჰქონდა მიჩნეული, რომელიც ლახამულასა და ფარის თემებს შუა მდებარეობდა. ერთობილი სვანეთის ჯეჟს ფიცის დასადებ გამაერთიანებელ ცენტრად კალას თემის ლაგურკას ეკლესია იყო მიჩნეული. საკუთრივ სოფელი ჯე, სადაც ეკლესია მდებარეობდა, ისე როგორც ამავე თემში შემავალი სოფელი ლალხორი, საჯეო შესაკრებ ადგილს წარმოადგენდა (ხარაძე 1953: 166-167, 169-170). სახალხო შეკრებისას დასახლებულ პუნქტთა წარმომადგენლები ლამხუების მიხედვით იყო განლაგებული. მაგალითად, ლამხეთის თემის სოფელ ჟახუნდურში, სოფლის შუაგულში უზარმაზარ ცაცხვის ხესთან ერთად გალავან შემორტყმული „სუფი“ მდებარეობდა. „სუფის“ შუაში მოთავსებული იყო პატარა ნიში სახატეთი - ჟითინი“. გალავნის გასწვრივ ქვის დასაჯდომები იყო განლაგებული, რომელთა კვალი დღემდეა შენარჩუნებული. სადღესასწაულო პურობა და „ლალხორი“ სწორედ აქ იმართებოდა, სადაც ხალხი ლამხუებად დაყოფილი სხდებოდა. ასეთ კრებას, ისე როგორც მთელ თემს, ხალხისაგან ამორჩეული „მახუში“ მართავდა (ხარაძე 1953: 181). საკუთრივ თემს ჰქონდა სახალხო კრება, რომელსაც „ლუზორ“ ანდა „ლუხორ“ ეწოდებოდა. სვანეთში, ჩვეულებრივ, ერთობილ ჯეჟში შემავალი თემების მმართველობა საჯეო საბჭოს მმართველობის საერთო სისტემაზე იყო აგებული. ჯეჟის საბჭო სამი წლით ირჩეოდა, ისე როგორც თითოეული სოფლის წინამძღოლი - „ჯეისთაჟი“. კრებაზე ჯეჟს საბჭო სვანეთის ცხოვრებას განაგებდა, თუმცა იყო კიდევ განსაკუთრებული საკრებულო, რომელიც კომლზე კაცის მონაწილეობას გულისხმობდა და მათი შეკრება ხდებოდა მაშინ, როცა არჩეული პირები ხალხს საგანგებოდ იწვევდნენ (ხარაძე 1953: 167-168, 180-181, 185). ყოველგვარ საქმეს, რომელიც ჯეჟის საბჭოს განსახილველი უნდა გამხდარიყო, ჯერ სოფლის ჯეისთაჟებს ეცნობებოდა, ხოლო შემდეგ, თუ ეს საჭირო იქნებოდა, ჯეისთაჟები ჯეჟში მორაჯულს თვითონ ატყობინებდნენ, რომლებიც

საქმის განხილვასა და გადაწყვეტილების გამოტანას ახდენდნენ (ხარაძე 1953: 187).

აჭარაში ოლქობასა და ოლქას სოფლის, თემისა და მხარის ავტორიტეტული და ნდობით აღჭურვილი პირები ხელმძღვანელობდნენ, რომლებიც „წინადაც კაცებად“ და „თავი კაცებად“ იწოდებოდნენ, სოფელ ჭახათის (ქობულეთის რ-ნი) მკვიდრის ხ.ი. ხახუტაიშვილის გადმოცემით, „ოლქობაშათ ეირჩევდნენ იმფერ კაცს“, რომელიც გამორჩეული იყო „კლავითაც, ქონებითაც და შეძლებითაც“ (ახვლედიანი 1970: 102). საველე-ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით, „ოლქობაში“ ოლქობაზე აირჩეოდა. თავის მხრივ, იგი ოლქას წინაშე იყო ანგარიშვალდებული, თავად ოლქა კი არავის არ ემორჩილებოდა და ანგარიშსაც არავის არ აბარებდა. ამასთან, ოლქობის დროს ოლქაბაში შეკრებით თავშეყრის მიზანსა და განსახილველი თემის შინაარს მოახსენებდა, რომლის შემდეგაც აზრთა გამოთქმა და გამოთქმული აზრის გარშემო მსჯელობა მიმდინარეობდა. ჩვეულებრივ, საჭირობოროტო საკითხები ოლქობაზე სოფლის თუ თემის მოწინავე ხალხის მიერ არჩეულ პირს გამოჰქონდა, რომელსაც ძველი ადათობრივი სამართალი და „კანონზე ლაპარაკი“ უნდა სცოდნოდა. მოსაუბრე – „წინაი კაცი“ მაღალ ხეზე ადიოდა და ხალხს შეკრების მიზმს და მიზანს იქიდან ამცნობდა. ერთი გადმოცემით, რომელიც აზიზ ახვლედიანის მიერ იქნა დაფიქსირებული, შემდეგი შინაარსისაა: „ოლქობაზე ხალხს ოლქაბაში – ოლქობის წინამძღოლი ეძახდა და თემს ერთად შეყრიდა“ (ახვლედიანი 1962: 76, ახვლედიანი 1970: 82-107).

იყო შემთხვევა როცა ოლქობაზე ხალხის მოწვევას მუხტარი უზრუნველყოფდა, თუმცა იგი ოლქობაში არ ითვლებოდა. ეთნოგრაფიული მასალით დგინდება, რომ ოლქობაში – ოლქობის მეთაურის – სახელო დროებით ხასიათს ატარებდა და იგი მუდმივი თანამდებობა არ იყო. ამავე დროს, ოლქობის ხელმძღვანელობა არა ერთი პირის, არამედ თემის რჩეულ ადამიანთა ფუნქციას წარმოადგენდა. ოლქობაშიც ხალხს არა ოლქაბაში, არამედ სოფლების მიხედვით თავად ხალხი იწვევდა. ხალხივე ირჩევდა ოლქობაზე ოლქაბაშს. ამ ტიპის წყაროებზე დაყრდნობით დგინდება, რომ წინათ ოლქა სისტემატურად მოქმედი ხალხური მმართველობის ორგანოს წარმოადგენდა. ამასთან, აჭარის თავკაცებისა და ავტორიტეტული უხუცესების ასეთ წარმომადგენლობით ყრილობაზე დასწრება არა მხოლოდ აჭარის ყველა თემთა ინფორმირებულობისათვის, არამედ გადაწყვეტილების მიღებისათვისაც აუცილებელი იყო. სვანეთშიც თემსა და თემის სახალხო კრებას განსაკუთრებულად მათთვის გამოყოფილ ადგილზე თემისავე არჩეული „მახუში“ მართავდა. მას უვადოდ თემი ირჩევდა. „მახუშის“ უფლებები საერთო ყრილობით იყო შეზღუდული, რომლის ერთ-ერთ ფუნქციას მისი წინადადებების დამტკიცება თუ უარყოფა შეადგენდა. საჭო საქმეების გადასაწყვეტად შეკრებილი საბჭო ცალკეული ჯეჟების – თემების, კერძოდ, ცალკეული პატარ-პატარა სოფლებისაგან შემდგარი „სოფლობისა“ და „აბუასდის“ წარმომადგენელთა – „ჩენილთა“ შეკრებას გულისხმობდა: „ჯეჟე ჩენილნი კაცნი შეიყარა“, ანდა „შევიყარენით სრულიად სუანთ ჩენილები“ (ინგოროყვა 1941: 44, 181-182), ე.ი. საჭო საბჭო, რომელიც ერთობილ ჯეჟში გაერთიანებული სოფლის თემების – ჯეჟების წარმომადგენლებისაგან შედგებოდა, წერილობით წყაროებში მოხსენიებული „ჩენილების“ ანალოგიურად – „ლგთიმ მარენილ“ ანდა „ჯეჟია ლუთმუდ“ იწოდებოდა.

ჯევის კრებაზე სვანეთის თითოეული საზოგადოებიდან მახუშები – მამასახლისები, რამდენიმე დეჟუტატი და, განსაკუთრებულ შემთხვევაში, მეკომურიდან თითო კაცი ესწრებოდა. თემის „ქორა მახუშები“ თემის საერთო წარმომადგენლებს ირჩევდნენ, რომლებიც საჭო – სატომო საბჭოში შედიოდნენ და „ჯეჟის“ საერთო საქმეებს განაგებდნენ. იმავდროულად არსებობდა სატომო კრებაც, რომლის წევრად თითოეული „ქორა მახუში“ ითვლებოდა. საერთო კრება საბჭოს მიერ დასახულ ღონისძიებებს და მათ შესრულებას ფიცის ქვეშ სახლეულისა და ოჯახების წარმომადგენლებს ავალებდა (ხარაძე 1953: 166-167, 199). თავყრილობაზე სვანეთში, რომელსაც „ლუხრობი“, ასევე, ზოგან, „ჯეჟობი“ ერქვა, თითო ჯეჟიდან სამი წლით ორი-სამი ანდა მეტი კაცი ირჩეოდა. „ლგთიმ მარენი“ წარმომადგენდნენ თითოეული თემიდან საზოგადოებრივი ცხოვრების მმართველობისათვის

საგანგებოდ არჩეულ პირებს. „ლგთიმ მარე“ნი“ სვანეთის ჯეჭობისათვის - თემების წარმომადგენელთა სახით შეკრებილნი ერთ უფროსს ირჩევდნენ. ლგთიმ მარე“თა, რომელიც სისტემატურ ხასიათს ატარებდა და სამ წელიწადში ერთხელ დიდი სახლეულების უფროსთა - „ქორა მახუშების“ დაფიცების გზით ირჩეოდა, მთელ ჯეჭს ერთგულების ფიცს ადებინებდა (ხარაძე 1953: 168, 171). ამდენად, საბჭო თემთა დეპუტატებისაგან ე.ი. ჯეჭს საბჭო საზოგადოებათა მახუშებისა და თემის წარმომადგენლებისაგან - დეპუტატებისაგან შედგებოდა, თემთა კავშირის საერთო კრება კი - კომლზე კაცებისაგან და იგი კრებაზე სახლეულების მეთაურების - ქორა მახუშების მონაწილეობას გულისხმობდა. ჩენილები (ჩენილი) და დეპუტატები - „ლგთიმ მარე“, „ჯეჭი ლუთმუ“ და „მახუში“ სვანთა მმართველობის სისტემაში უმნიშვნელოვანესი პირები იყვნენ. ლგთიმ მარალ“ი, რომლის არჩეულ ხელმძღვანელს „ლგთიმ მარალ თხუიშ“ ეწოდებოდა, მთელ სვანეთს ერთგულების ფიცს ადებინებდა, რომლის განხორციელება ცალკეული ოჯახის უფროსის საშუალებით ხდებოდა. ქორა მახუშები ვალდებული იყვნენ ეს ფიცი მიეღოთ. ფიცის მიღების დროს ყველა სახლეულს - ოჯახს თავისი წარმომადგენელი უნდა ჰყოლოდა (ხარაძე 1953: 167-169).

ოლქობაზე შეიძლება ქალთან დაკავშირებული პრობლემატიკის საკითხიც განხილულიყო. ცოლ-ქმრის დავასთან დაკავშირებითაც, როგორც ჩანს, ოლქობა უფლებამოსილი ყოფილა სასამართლოს როლიც შეესრულებინა. სხვათა შორის, ქალთან მიმართებაში, ოლქობის სამოსამართლო ფუნქციებმა ზეპირსიტყვიერებაშიც ჰპოვა ასახვა. მასზე პეტრე უმიკაშვილის მიერ ჩანერილი და ვლადიმერ მგელაძის პირად არქივში შემონახული საყოფაცხოვრებო ხასიათის ერთი ლექსის ფარგმენტი მეტყველებს: „ქმარო, მე ვკდები, შენ გიხარია,/ვიცი თვალი გაქვს შენ სხვა ქალზე,/მომე ჩერჩები, ცხენს მე შევკდები./წავალ ოლქობაში, იქ გავსწორდებით“ (მგელაძე, 1959/1960; 2014: 181).

მართალია, სვანთა სათემო ყრილობებისაგან განსხვავებით, სადაც ყველა სრულწლოვანს, როგორც მამაკაცს, ისე - ქალს შეეძლო ყრილობაში მონაწილეობის მიღება, ოლქობის მიერ ორგანიზებულ სასამართლოზე, მიუხედავად იმისა, მასზე განიხილებოდა თუ არა ქალთა საკითხი, როგორც წესი, საკუთრივ ოლქას, როგორც მმართველობითი ორგანოს მუშაობაში, ქალები არ მონაწილეობდნენ (ხარაძე 1953: 182). აქვე დავძენთ იმასაც, რომ, მართალია, არის ცალკეული გამონაკლისები, აჭარის ოლქობაში ქალთა მონაწილეობის („ქალები ოლქას აწყობენ“) შესახებ, თუმცა ეთნოგრაფთა შორის მიღებული თვალსაზრისის მიხედვით, მიიჩნევა, რომ ოლქობაში ქალი არ მონაწილეობდა. ამის საპირისპიროდ ოლქობაზე დასწრება ყველა სრულწლოვანი მამაკაცისათვის სავალდებულო იყო და ასეთ შეკრებასაც მათგან ვერავინ დააკლდებოდა. სოფელ ხუცუნის (ქობულეთის რ-ნი) მცხოვრების, ს.უ. ქათამაძის გადმოცემით, ოლქობას ათი წლის ზევით და სამოცი წლის ქვევით ყველა მცხოვრები ესწრებოდა (ფონდი 250). ზოგიერთ ავტორს მიაჩნია, რომ ამ ტიპის ცნობები სარწმუნო არაა შემდეგი მოსაზრებების გამო: უპირველესად, ოლქობა, როგორც სახალხო მმართველობის ინსტიტუტი, როგორც ცნობილია, თავის კომპეტენციაში საკანონმდებლო, აღმასრულებელ და განმკარგულებელ უფლებებსა და ფუნქციებს აერთიანებდა და მისი საქმე თემებსა და მგობელ ოლქებთან ურთიერთობების მოგვარება იყო (მგელაძე 1964: 84). ამიტომ, სოფლის, თემისა და, მითუმეტეს, მთელი მხარისათვის ასეთი მნიშვნელოვანი და საჭირობო საკითხების გადაწყვეტაში ათი წლის მოზარდი საქმიან მონაწილეობას ვერ მიიღებდა, თუნდაც იმ უბრალო მიზეზის გამო, რომ მას ამ ასაკში არც ცხოვრების გამოცდილება ეყოფოდა და არც სათანადო მომზადება-განვითარება ექნებოდა. მეორე მხრივ, ასეთი დიდი მნიშვნელობის მქონე საკითხების განხილვა და გადაწყვეტისაგან განზე ვერ დარჩებოდნენ სამოცი წლის ასაკს გადაცილებული მცხოვრებლები (ჩიტაძე 1978: 37-38).

ოსმალთა მმართველობის პერიოდში თავდამსხმელი რაზმებს - „ოლქა“ (სხვადასხვა თემის მიხედვით იქმნებოდა), თავად შეირალებულ გამოსვლას კი „ოლქად ადგომა“ ეწოდებოდა. 1862 წლის 15 ივნისის ერთი ცნობიდან ვკებულობთ, რომ წარსულში რუსეთის სამფლობელოების მოსაზღვრე ქო-

ბუღეთისა და აჭარის სანჯაყებში მყოფ „დამნაშავეებსა“ და „ყაჩაღებს“ ოსმალეთის ხელისუფალნი დევნიდნენ, რომელნიც მათი გაგებით სამ „დამნაშავე“ ჯგუფად ნაწილდებოდა. ჯგუფები აჭარისა და ხინოს მთებს აფარებდნენ თავს იმ განზრახვით, რომ ახალციხისა და გურიის საკორდონო ხაზის მოსამღვრე სოფლებზე მტაცებლური თავდასხმები მოეხდინათ. ხინოს თავდამსხმელ რაზმში – ოლქაში ოცდახუთი, ქობულეთის რაზმში – თხუთმეტი, ხოლო შიდადმოიან აჭარისაში – ორასი კაცი ირიცხებოდა. ამ ტიპის რაზმები არა მარტო დევნილთა და „ყაჩაღთაგან“ შედგებოდა, არამედ მათში თემის რჩეულ მებრძოლთა ნაწილიც ერთიანდებოდა, რომელიც ხალხის ინტერესებს იცავდა. ნადავლის ჩაგდებასა თუ პირუტყვის მტაცების მიზნით იყო შემთხვევები მეზობელ თემებზე თავდასხმისა. ასეთი სახალხო რაზმებისაგან არსებითად ბეგების განკარგულებაში მყოფი ის რაზმები განსხვავდებოდნენ, რომლებიც ძირითადად „ოსმალბას“ და, ხშირად, ბეგების მდგომარეობის განმტკიცებას ემსახურებოდნენ (მგელაძე 2014: 182-183). როგორც ვხედავთ, ოლქა თემის შეიარაღებული ძალა, თემის რჩეულ მამაკაცთა მებრძოლი რაზმი იყო, რომელსაც ოლქობის გადანაცვტილება სისრულეში მოჰყავდა. ამასთან, ოლქა – თემის რჩეულ მამაკაცთა რაზმი, ქვეყნის დაცვის, მტრის უკუგდების, მეზობელი თემებისა თუ ქვეყნისა დალაშქვრისა და ხალხური ადამ-ნესების დამრღვევთა შესაპყრობად მეთემეთა სურვილით იქმნებოდა.

აჭარაში დამსწრეთა უმრავლესობა ოლქობაზე შეიარაღებული მიდიოდა. ამ მხრივ კი ოლქობის ორგანიზაციული სტრუქტურა, სათემო სამხედრო ბირთვის ჩათვლით, მართლაც, ძალიან ჩამოგავს განვითარებული და გვიანი შუა საუკუნეების საქართველოს სხვა კუთხეებში თემთა თავყრილობის აგებულებას, განსაკუთრებით, სვანეთში წარსულში არსებულ თემთა ფედერაციული ტიპის გაერთიანების სამხედრო ორგანიზაციის სტრუქტურას. სამხედრო რაზმისა და ლაშქრის პოლიტიკურ ბუნებასა და არქიტექტონიკაში აჭარული „ოლქა“ სვანურ „სუიმრას“ ანალოგად წარმოგვიდგება. ოლქასა და სვიმრაში, როგორც თემების შეიარაღებულ ძალასა და, შესაბამისად, მსგავს ინსტიტუტებში, სამეცნიერო ლიტერატურაში ცნობილი „სამხედრო დემოკრატის“ ნიშნებიც გამოსჭვივს.

ტერმინი „სამხედრო დემოკრატია“ გვაროვნული წყობიდან სახელმწიფოზე გადასვლის პერიოდის პოლიტიკურ ინსტიტუტებს შორის ხელისუფლების ორგანიზაციის აღსანიშნავად ეთნოლოგიის ჩამოყალიბებისა და განვითარების ადრეულ საფეხურზე ევოლუციონისტის – ლუის ჰენრი მორგანის მიერ იქნა გამოყენებული. სამხედრო დემოკრატია კლასიკური ფორმით პირველყოფილი ეპოქის რღვევის ხანაში არსებობდა, როცა ჭარბი პროდუქციის დაგროვება სამოგადოებრივ ცვლილებებს განაპირობებდა, ამასთან, ხელს უწყობდა ალაფის, მათ შორის, მიწების, მონებისა და მუშახელის მოსაპოვებლად თავდასხმით ბრძოლებს, რის საფუძველზეც ხელისუფლებაში სამხედრო ლიდერები წინაურდებოდნენ და მდიდრდებოდნენ. ასეთ გარდამავალ პირობებში თემში ჯერ კიდევ დიდი იყო სოლიდარობის გრძნობა, რადგან თემი ინარჩუნებდა სახალხო შეკრებებსა და უხუცესთა საბჭოს ძალაუფლებას, თუმცა იგი უკვე ტომის ბელადის ტრადიციულ ავტორიტეტსაც ეყრდნობოდა. თანდათანობით, სახალხო შეკრება მხოლოდ შეიარაღებული მეომრების თავყრილობის ადგილად გადაიქცა. სამხედრო ლიდერები და მისი მეომრები სხვა ბელადთა დამორჩილებით თავიანთ ხელში სულ უფრო და უფრო მეტ ძალაუფლებას უყრიდნენ თავს. სამხედრო ძალაუფლებაზე დაყრდნობით ასეთი გზა წარსულში მსოფლიოს ბევრმა ხალხმა – ძველმა ბერძნებმა, ეტრუსკებმა, რომაელებმა, სკვითებმა, სარმატებმა, კელტებმა, გერმანელებმა, ნორმანებმა, არაბებმა გაიარა და, ამ მხრივ, როგორც ჩანს, პარალელი მას ქართულ გამოცდილებაშიც ეძებნება. სამოგადოებრივ განვითარებაში „სამხედრო დემოკრატია“ მიჩნეულია სახელმწიფოს ჩამოყალიბებისაკენ თანმიმდევრული გზის ერთ-ერთ მონაკვეთად, სადაც ევოლუციის შუალედურ რგოლებში სამხედრო-იერარქიული და ოლიგარქიული სტრუქტურები წარმოიქმნებოდა. ზოგიერთი ავტორის მიერ ეს გზა განვითარების უნივერსალურ გზადაცაა აღიარებული, თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ მსოფლიოს ხალხების ერთი ნაწილი „სამხედრო დემოკრატის“ საერთოდ არ იცნობდა (კოსვენი 1960: 250); (ავერკიევა 1974);

(ბრომლეი 1981: 191); (ბრომლეი, შტრობახი 1986: 47-48).

საქართველოს მთიანეთში, კერძოდ, სვანეთში სუიძრა მეზობელი ტომების დასაბეგრად იმ შემთხვევაში ილაშქრებდა თუ ისინი მათზე დაკისრებულ ვალდებულებას დროულად არ შეასრულებდნენ (ხარაძე 1953: 190); (ხარაძე 1960: 121-122). წარსულში საქართველოს სხვა კუთხეების თემებსაც ჰყავდათ ლაშქარი, რომლებიც ერთმანეთის ან სხვა მხარის დასალაშქრად გამოიყენებოდა, თუმცა სათემო შეირაღებული რაზმის პოლიტიკური არსი ყველაზე უკეთ სვანეთის თემთა მოქმედ სადამსჯელო აღმასრულებელ ძალაში – „სუიძრაში“ ჩანს. იგი სატომო საბჭოს სამხედრო ძალა – რაზმი იყო, რომელიც მმართველობით აპარატთან ერთად არსებობდა და მას ჯეჟის წევრები ინახავდა, განსაკუთრებით, საჯეო შეკრების დროს, როცა მისი გამოკვება აუცილებლობას წარმოადგენდა. არსებობდა „შუანია სუიძრა“ და „ვეჟია სუიძრა“, რომელიც ცალკეული თემის სუიძრას აერთიანებდა. იგი საჯეო საბჭოს მოქმედი სამხედრო ძალისაგან – სუიძრისაგან, სუიძრა თხუიძის ხელმძღვანელობით თითოეული თემის – ჯეჟს სუიძრისაგან დგებოდა, რომლისგანაც თავის მხრივ გაერთიანებული „შუანია სუიძრა“ იქმნებოდა. სუიძრა ს ლაშქრისგან განსხვავებული ფუნქციები ჰქონდა. იგი ცალკეული თემის მიხედვით საუკეთესო ვაჟკაცებისაგან ყალიბდებოდა. სუიძრას ძირითად ფუნქციას შინაგანი საქმეების მონესრიგება შეადგენდა, რაც საჯეო და სათემო საბჭოს გადანყვეტილების შესრულებისათვის ყურადღების მიქცევაში მდგომარეობდა. მის მოვალეობას იმ ოჯახის დასჯა წარმოადგენდა, რომელიც თემისა და ერთობილ სუანეთის გადანყვეტილებას არ შეასრულებდა. ჯეჟის დადგენილების დარღვევისას სუიძრას მიერ დამნაშავე თემიდან იდენებოდა. სასჯელები სხვაგვარიც იყო: აყრა, გადანვა, დილეგზი ჩასმა, რასაც სათემო საბჭო გადანყვეტდა (ხარაძე 1953: 189-190). თუ ჯეჟს შეკრებაზე ლაშქრობა გადანყდებოდა, მაშინ თითო კომლიდან თითო მამაკაცი მაინც უნდა წასულიყო, უმეტესად კი – იარაღის მატარებელი ვაჟკაცობა მიდიოდა. ერთგულების ფიცის დადების დროს „ლგთიმ მარენი“ ორ კაცს ხელში ჯოხს დააჭერინებდნენ, ჯოხზე ზოგჯერ ხატსაც დაასვენებდნენ და ამ ჯოხის ქვეშ მთელ ჯეჟობს გაატარებდნენ. ეს იმას ნიშნავდა, რომ ყველას ერთი ჯოხი ეჭირა, ე.ი. ერთი პირი ჰქონდა (ხარაძე 1953: 169, 189).

ოლქობა – „ხალხის კრება“, იგივე, მოყრიანობა თავშესაკრები ადგილებითა და წინამძღოლებით, სამხედრო რაზმითა და შეირაღებული ლაშქრით ძველთაგანვე წესად რომ ყოფილა, ეთნოლოგთა ჩანაწერების მიხედვით გასული საუკუნის 60-იან წლებშიც კი დასტურდება. სოფელ ჩაქვისთავში ჩანწერილი ერთი ცნობით, ოსმალთა შემოსვლის დროს ჩაქვის ხეობაში ოსმალთა მოხელეების ულტიმატუმზე – გამუსლიმანდნენ თუ ებრძოლონ მრავალრიცხოვან მტერს, ხალხს ოლქობა მოუწვევია. ოლქობის გადანყვეტილებით მოსახლეობას მტერზე დამორჩილება მიზანშეწონილად მიუჩნევია (მგელაძე 1959/1960); (მგელაძე 1960); (მგელაძე 1961); (მგელაძე 1964: 2014). სხვა ცნობებით, ოლქასა და ოლქობაზე – სოფლისა და თემის ან მთელი მხარის ყრილობასა თუ კრებაზე საკითხის დასმა და მისი განხილვა ზეპირი ფორმით ხდებოდა. ნიშანდობლივია და, ამას ეთნოგრაფიულის გარდა სხვა ტიპის წყაროებიც გვისაბუთებს, რომ ოლქა გადანყვეტილებებს ძირითადად ადათობრივ ნორმებზე დაყრდნობით ახორციელებდა. ოლქაზე გადანყვეტილებები ხმათა უმრავლესობით მიიღებოდა და შესაბამისად მას კანონის ძალა ჰქონდა. მისი შეცვლა არავის შეეძლო და ყველას ამ კანონით უნდა ეხელმძღვანელა, მისი სისრულეში მოყვანა ოლქას ყველა მონაწილისათვის სავალდებულო იყო (ჩიტაძე 1978: 36-37). ხალხსა და მთავრობას შორის სადავო საკითხს ჯერ ოლქა განიხილავდა, იქ მიღებული გადანყვეტილების შესაბამისად მოქმედებდა მოსახლეობაც (მგელაძე 1964: 81).

ოლქობაში თემის წევრებს შორის ურთიერთვალდებულებათა წესრიგი დადგენილი იყო. ერთ საგაბეთო სტატიაში ზემო აჭარის მცხოვრებლის მიმართ ნათქვამია:

აქაურები [...] საქმეც, რომ არ ჰქონდეთ, მაინც შეიკრიბებიან და გამოიგონებენ რამეს [...]. რადგან აქ მთელი სოფელი თავის თავს მოვალედ ხდის მონახოს დამნაშავე, ამისათვის მონდომებულნი არიან მოძებნონ, თორემ თვითონ უნდა გადაიხადონ (დროება 1879: №12).

ხინოში, ერგესა და მარადიდში ვლადიმერ მეგელაძის მიერ ჩანერილი საველე მასალებით, მართალია, „თემობა – ოლქობა“ თემის წევრთა სამხედრო ორგანიზაციასთან და პოლიტიკასთან ასოცირებულ საკითხებს წყვეტდა, მაგრამ იგი სისხლისა და სამოქალაქო სამართალთან დაკავშირებულ სხვა მნიშვნელოვან სამოსამართლო საქმეებსაც განაგებდა: თუ დაიკარგებოდა რამე, დამნაშავის მოძებნაც მის ფუნქციებში შედიოდა (მგელაძე 1960: 181-182). ამას ასევე სხვადასხვა ტიპის საველე-ეთნოგრაფიული წყაროები და ზეპირსიტყვიერი ტექსტებიც გვიდასტურებს, რომლის თანახმადაც, „ოლქობაზე“ დამნაშავეებს ასამართლებდნენ და სასჯელის უმაღლეს ზომასაც მიმართავდნენ. ერთ-ერთი ინფორმაციით, დამნაშავე ქალი ჯოჭოს თემის „ოლქობას“ სიკვდილით დაუსჯია, ხოლო ქვემო მარადიდში გამოვლენილი გადმოცემით ბავშვის ქურდი მამაკაცი „ოლქობის“ გადანყვებილებით მდინარეში დაუბრუნიათ. აქ, სასამართლო პროცესს, ჩხალას ხეობიდან მოწვეული ორმოცდაათი მამაკაციც ესწრებოდა. ბჭეების მოწვევა საქართველოს სხვა თემებშიც, მაგალითად, ხევსურეთშიც წესად ყოფილა.

გვიანი შუა საუკუნეების აჭარაში თემი იყო პიროვნების, მისი თითოეული წევრის მფარველი. „ოლქობა“ თავის მოვალეობად მიიჩნევდა ქურდი, მძარცველი და თემის ადამ-ნესების დამრღვევი გამოველინა, თემიდან გაქცეული ფირალი მოენახა, თემში გაესამართლებინა და საერთო გადანყვებილებით გაემართლებინა ან სათანადოდ დაესაჯა (დროება 1879: №19). სოფელ ერგესა და მარადიდში მოპოვებული მასალებით, უმძიმესი დანაშაულის დროს „ოლქობის“ გადანყვებილებით ბოროტმოქმედი სიკვდილით ისჯებოდა. სხვა ცნობით, ოლქობაზე დამნაშავეს ასამართლებდნენ და სხვადასხვა ხასიათის სასჯელს დაუდგენდნენ. სიკვდილით დასჯა და თემიდან მოკვეთა სასჯელის უმაღლესი ზომა იყო. საერთოდ, სასამართლოს გმითსაკითხის გარჩევისას „ოლქობის“ გადანყვებილების დამშლელი არავინ იყო. ამაზე არაერთი ფაქტი მიგვანიშნებს. სოფელ ქობულეთსა და ჭახათში ჩანერილი საველე მასალებიდან ირკვევა, რომ „ქურდს ხალხი დუნყებდა ძებნას“. თუ თემის წევრის დანაშაული მძიმე იყო, მაშინ მას „სოფლიდან გარიცხავდნენ“ (მგელაძე 2014: 182). თემის წევრთა მოკვეთა და თემიდან განდევნა – „სოფლიდან გარიცხვა“ უკიდურეს ზომად და სასჯელის უმაღლეს ფორმად ითვლებოდა და იგი სიკვდილით დასჯის ტოლფასი იყო. ხალხური გადმოცემით, ასეთ დროს „ოლქობის“ მეშვეობით თემის არასანდო პირებისაგან წმენდა ხდებოდა, ე.ი. ხალხური გადმოცემით, „ოლქობა იყო არასანდო პირებისაგან ტერიტორიის წმენდა“ (მგელაძე 1960).

სვანეთშიც „ჯეისთაუბები“ ახლომდებარე სოფლების ჯეისთაუბებს მომხდარი ქურდობის შესახებ ატყობინებდნენ. ნაქურდალის ძებნაც რამდენიმე სოფელში ერთდროულად იწყებოდა. საერთოდ, სვანეთში თავკაცთა ისეთი საბჭოების არსებობდა, რომლებიც სამართალს განაგებდნენ. ასეთი იყო, მაგალითად, მესტიამი „ლუშნუდ სამართალ“, სადაც „ლუშნუდ მარე“ იყრიდა თავს. ისინი თვეში ერთხელ სადმე სახლში დასხდებოდნენ, წმიდა გიორგის სახელს ახსენებდნენ და საბჭოს გახსნიდნენ, შესაბამისად, ხალხის საჩივარს გაარჩევდნენ (ხარაძე 1953: 170, 184).

აჭარაში „ოლქობის“ ფუნქციად თემებს შორის დავის მოწესრიგებაც წარმოგვიდგება, რომელიც ადრე „მოყრიანობისათვისაც“ იყო დამახასიათებელი. ასეთი დავები უმეტესად მიწის, განსაკუთრებით, სათემო მიწების, მათ შორის, საზაფხულო საძოვრების საზღვრების გამო მიმდინარეობდა. ეს იმდენად რთულ პროცესს წარმოადგენდა, რომ ზოგჯერ კონფლიქტი სიცოცხლის ხელყოფითაც სრულდებოდა. შესაძლებელი იყო იგი თემებს შორის შეტაკებით დასრულებულიყო და უფრო ფართო კონფლიქტის სახეც მიეღო. ამგვარ კონფლიქტს ზოგჯერ, დღესაც აქვს ადგილი და მის მოგვარებაში ხელისუფლებაც ერთვება.

ამრიგად, როგორც ვხედავთ, ტერმინი „ოლქი“ ქართულ ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში საკმაოდ მოზრდილი გეოგრაფიული და საგამგეო-ადმინისტრაციული ერთეულის აღმნიშვნელ ცნებას წარმოადგენდა. აჭარაში „ოლქობის“ ინსტიტუტი მხოლოდ გვიანფეოდალურ ხანაში დასტურდება. იგი ძველი „თემობის“ – „მოყრიანობის“ ახალ პირობებთან შეგუებული ხალხური თვითმართველობის

ადგილობრივ ფორმას წარმოადგენდა, რომელიც აღჭურვილი იყო საკანონმდებლო, სასამართლო, განმკარგულებელი და აღმასრულებელი ფუნქციებითა და უფლებებით. „ოლქა“ თავდაპირველი მნიშვნელობით ტერმინ „თემის“ სინონიმი იყო, ზოგჯერ კი იგი თემის კრების მნიშვნელობითაც იხმარებოდა. საჭიროების დროს „ოლქობის“ გადანაცვლებით „ოლქა“ – სამხედრო შეიარაღებული ძალა – თავდასხმებს ანდა აჯანყებებს ახორციელებდა, რასაც „ოლქა“ – „ოლქად აღგომა“ ეწოდებოდა, ე.ი. „ოლქა“ რჩეულ მამაკაცთა მებრძოლი და მოლაშქრე რაზმი, ხოლო „ოლქობა“ თემის წევრთა – მამაკაცთა ყრილობა იყო.

შენიშვნები

¹ ნაშრომი გარკვეულწილად გასული საუკუნის 50-60-იან წლებში ვლადიმერ მგელაძის მიერ შეკრებილ საველე-ეთნოგრაფიულ მასალებსა და მკვლევრის საოჯახო არქივში თავმოყრილ სხვადასხვა ტიპის მასალას ეფუძნება (მგელაძე 1958); მგელაძე 1959/1960), რომლებიც წინამდებარე სტატიაში სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში ხალხური მმართველობის ისტორიის შესწავლის პრობლემებთან კონტექსტშია წარმოდგენილი.

დამონშებანი

ავერკიევა 1968: J.P. Averkieva. *On the Role of Military Democracy in the History of Society*, Moscow.

არქივი 105: პეტრე უმიკაშვილის პირადი არქივი, საქმე 105, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის შოთა რუსთაველის სახელობის ლიტერატურის ინსტიტუტის ფოლკლორის განყოფილების არქივი.

ახვლედიანი 1970: ა. ახვლედიანი. *აჭარის საგმირო-საისტორიო სიტყვიერება*, ბათუმი.

ახვლედიანი 1962: ა. ახვლედიანი. *ოლქა, ოლქობა, ლიტერატურული აჭარა*, №1, ბათუმი.

ახვლედიანი 1943: ბ. ახვლედიანი. *ნარკვევი აჭარის ისტორიიდან (მე-16-19 საუკუნეები)*, ბათუმი.

ახვლედიანი 1978: ბ. ახვლედიანი. *ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან*, ბათუმი.

ბრომლეი 1981: Ю.В. Бромлей. *Современные проблемы этнографии (очерки теории и истории)*, Москва.

ბრომლეი, შტრობახი 1986: *Свод этнографических понятий и терминов*, Выпуск 1, Социально-экономические отношения и соционормативная культура, Ю.В. Бромлей, Г. Штробах (ред.). Москва.

დროება 1875: გაზ. „დროება“, №101.

დროება 1875: გაზ. „დროება“, №106.

დროება 1875: გაზ. „დროება“, №107.

დროება 1875: გაზ. „დროება“, №109.

დროება 1875: გაზ. „დროება“, №112.

დროება 1875: გაზ. „დროება“, №117.

დროება 1875: გაზ. „დროება“, №127.

დროება 1876: გაზ. „დროება“, №15.

დროება 1876: გაზ. „დროება“, №16.

დროება 1876: გაზ. „დროება“, №23.

დროება 1876: გაზ. „დროება“, №25.

დროება 1876: გაზ. „დროება“, №49.

დროება 1876: გაზ. „დროება“, №51.

დროება 1876: გაზ. „დროება“, №74.

დროება 1879: გაზ. „დროება“, №7.

დროება 1879: გაზ. „დროება“, №12.

დროება 1879: გაზ. „დროება“, №19.

იაშვილი 1948: ვ. იაშვილი. აჭარა ოსმალთა ბატონობის პერიოდში, ბათუმი.

ივერია 1877: გაზეთი „ივერია“, №13.

ინგოროყვა 1941: პ. ინგოროყვა. სვანეთის საისტორიო ძეგლები, ნაკვეთი II, ტექსტები, თბილისი.

იორდანაშვილი 1949: სულხან-საბა ორბელიანი, სიტყვის კონა ქართული რომელ არს ლექსიკონი, ს. იორდანაშვილის წინასიტყვაობითა და რედაქციით, თბილისი.

კოსენი 1960: М.О. Косвен. *К вопросу о военной демократии, Проблемы истории первобытного общества*, Москва.

ლისოვსკი 1878: В.Я. Лисовский. *Чорохский край, (Военно-статистический очерк)*, Тифлис.

მაგაზანიკი 1945: Д.А. Магазаник. *Турецко-русский словарь*, Москва.

მგელაძე 1958: ვ. მგელაძე. *საველე-ეთნოგრაფიული ჩანაწერები*, პირადი საოჯახო არქივი, ბათუმი.

მგელაძე 1959/1960: ვ. მგელაძე. *მასალები ხალხური მმართველობის შესახებ აჭარაში, ხელნაწერები*, პირადი საოჯახო არქივი, ბათუმი.

მგელაძე 1960: ვ. მგელაძე. პ. უმიკაშვილის გამოუქვეყნებელი მოთხრობა აჭარელთა ცხოვრებიდან, საბჭოთა აჭარა, №115, ბათუმი.

მგელაძე 1961: ვ. მგელაძე. ხალხური თვითმმართველობის ისტორიიდან აჭარაში („ოღუბა“), სამეცნიერო სესია, მოხსენებათა თეზისები, ბათუმი.

მგელაძე 1964: ვ. მგელაძე. ხალხური მმართველობის ისტორიიდან აჭარაში, ლიტერატურული აჭარა, №3, ბათუმი.

მგელაძე 2014: ვ. მგელაძე. *პეტრე უმიკაშვილი და ოსმალთა დროინდელი სამხრეთ საქართველო*, ბათუმი.

მელიქიშვილი 1959: Г. А. Меликишвили. *К истории древней Грузии*, Тбилиси.

ნინოშვილი 1959: ე. ნინოშვილი. ჯანყი გურიაში, თხზულებათა სრული კრებული, ტ. I, თბილისი.

ნიჭარაძე 1957: შ. ნიჭარაძე. *მემოაჭარულის თავისებურებანი, გამოკვლევა და ტექსტები ლექსიკონითურთ*, თბილისი.

ნიჭარაძე 1971: შ. ნიჭარაძე. *ქართული ენის მემოაჭარული დიალექტი*, ბათუმი.

საქართველოს სიძველენი 1949: *საქართველოს სიძველენი*, თბილისი.

სახოკია 1950: თ. სახოკია. *მოგზაურობანი, გურია, აჭარა, სამურზაყანო, აფხაზეთი*, თბილისი.

უმიკაშვილი 1937: პ. უმიკაშვილი. *ხალხური სიტყვიერება*, თბილისი.

ფონდი 23: აჭარის სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი, საქმე 23.

ფონდი 250: აჭარის სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი, საქმე, 250, ფურცელი 103.

ჩიტაძე 1978: ზ. ჩიტაძე. *მმართველობისა და თვითმმართველობის ფორმები აჭარაში (XVI-XIX სს.)*, ბათუმი.

ჩლაიძე 2001: *თურქულ-ქართული ლექსიკონი*, ლია ჩლაიძის რედაქციით, სტამბოლი.

ჭიჭინაძე 1916: ზ. ჭიჭინაძე. *ქართველ მაჰმადიანთა ცხოვრება*, ტფილისი.

ჯავახიშვილი 1928ა: ი. ჯავახიშვილი. *ქართული სამართლის ისტორია*, წიგნი I, ქუთაისი. ტფილისი.

ჯავახიშვილი 1928ბ: ი. ჯავახიშვილი. *ქართული სამართლის ისტორია*, წიგნი II, ნაკვეთი 1, თბილისი, ტფილისი.

ხარაძე 1953: რ. ხარაძე. *სახალხო მმართველობის სისტემა სვანეთში, მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის*, ტ., VI, თბილისი.

ხარაძე 1960: რ. ხარაძე. *სოფლის თემი ბალყარეთში, მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის*, ტ., XI, თბილისი.

THE SELF-GOVERNING POPULAR BODIES IN SOUTH WESTERN GEORGIA IN THE LATE MIDDLE AGES (OLKOBA)

Beka Mgeladze

In the Late Middle Ages in one part of Georgian highlands feudal relations were the basis of the country's socio-political structure, while in the other part, the life cycle was built on traditions with appropriate popular institutions. The local popular authorities regulated the social, economic and legal spheres of the settlements and this was especially evident when the influence of the Georgian central authorities on the regions, in particular in Samtskhe and Adjara, was weakened or stopped functioning altogether.

In Adjara valleys since Middle Ages existed popular self-governing organizations. They were leaded by councils of elders. The council of elders previously was called “mokrianoba” (მოკრიანობა), however later on, during the Ottoman rule, the term “mokrianoba” was replaced by the “okloba” (ოლქობა).

“Olkoba” represented judicial, legislative, executive body. Time after time it even assembled military unit called “olka” which consisted of young worriers. Their armed actions were called “upraising of olka”.

Thus, “olkoba” was self-governing social body in the region. It was well marched with the patriarchal way of life and popular stereotypes.

გოდერძის უღელტეხილის ნამოსახლარები შუა საუკუნეებში (ნაგებობანი, მეურნეობა და ცხოვრების წესი)

ნუგზარ მეგლაძე
გოდერძი ნარიშანიშვილი

გოდერძის უღელტეხილი არსიანის მთათა სისტემის ერთ-ერთი საუღელტეხილო გადასასვლელია. გოდერძის საუღელტეხილო გადასასვლელი არსიანის ქედზე, ზღვის დონიდან 2025 მეტრის სიმაღლეზე, ერთი მხრივ, ქვაბლიანის ხეობასთან, ხოლო, მეორე მხრივ, მდინარე აჭარისწყლის სათავეებთან, კონკრეტულად კი – მდინარე ძინძეს სათავეში მდებარეობს. არსიანის მთის ეს მონაკვეთი ქართველი ხალხის ორი ტერიტორიულ-ეთნოგრაფიული ჯგუფის მოსახლეობით – სამცხელი და აჭარელი მოიაღალებითაა დასახლებული, რომლებიც იქ გადარეკვითი მესაქონლეობით არიან დაკავებული. უღელტეხილის მთის კალთები მათი სემონური დასახლებებითა და საძოვრებითაა მოფენილი. სამცხელებისა და აჭარელების ეს საბალახოები სამცხის – უდესა და არაღის, ასევე, აჭარის ქვედა ზონის სოფლებს ეკუთვნის, რომელთა დროებითი სადგომები მაღალმთიან ზონაში აჭარა-გურიისა და არსიანის მთათა სისტემის წყალგამყოფ ქედებზეა მოქცეული (ლომოური, ბერძენიშვილი 1941: 134); (ყაბბევი 1960: 104); (მეგლაძე 1973: 5, 7-8, 12).

გოდერძის უღელტეხილსა და მის მიდამოებში მთა-ტყისა და მთა-მდელოს ნიადაგებია წარმოდგენილი და იქ ძირითადად ფოთლოვანი და წიწვოვანი მცენარეებია გავრცელებული. ფლორის სახეობებიდან ცნობილია სამეფო გვიმრა, უთხოვარი, ქართული ნეკერჩხალი, არმაზის ნარჩიტა, წაბლი, მუხა, კაკლის ხე, კოლხური ყოჩივარდა, ფურისულა, ვერხვი და თელა. გოდერძის უღელტეხილის ქვედა ზონები მდიდარია ხილით და სამკურნალო მცენარეებით. ფაუნა წარმოდგენილია კავკასიური ირმით, კავკასიური მურა დათვით, ბეგობის არწივით, დურაჯით, კავკასიური შურთხით, მცირეაზიური ტრიტონითა და კავკასიური სალამანდრით. გოდერძის უღელტეხილი და მისი მიდამოები გამოირჩევა სხვადასხვა ბუნებრივი რესურსებით: სასარგებლო წიაღისეულით – სამშენებლო და მოსაპირკეთებელი ქვებით, გაქვავებული ხის მარაგით, მინერალური წყლებით. ამასთან, გოდერძის უღელტეხილის არეალში განთავსებულია ნამარხი თუ გაქვავებული ტყე, რომელიც „კაჟის ტყის“ სახელითაცაა ცნობილი. ტერიტორია პლიოცენის პერიოდის განამარხებული ფლორისა და ფაუნის უნიკალურ ადგილსამყოფელს წარმოადგენს (ჯანელიძე 2015); (სურმანიძე 1975: 14); (მეგლაძე და სხვები 2019: 79-84).

გოდერძის უღელტეხილის ფერდობებსა და მდელოებზე მრავლად შეინიშნება ქვყრილები და ძველი ნამოსახლარები. ისტორია და არქეოლოგიური არტეფაქტები ადასტურებს, რომ გოდერძის უღელტეხილის მიმდებარე ტერიტორიებს, მდინარეთა აუზის მცხოვრებლებს შორის ბუფერული ზონის როლი უძველესი დროიდან, უკვე ნეოლითის ეპოქიდან უნდა შეესრულებინათ. გადასასვლელების მეშვეობით მოსახლეობას ბარსა და მთასთან ინტენსიური კავშირი ჰქონდა. მოგვიანებით, ქართლის სამეფოს ჩამოყალიბების პერიოდიდან, მაღალმთიანეთზე გავლით ამ მაგისტრალით აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობა შავ ზღვას, შავიზღვისპირეთის დასახლებები კი – აჭარისწყლის ხეობითა და გოდერძ-წყალსაქციელის უღელტეხილებით, ხოლო შემდეგ ქვაბლიანის ხეობის გავლით მტკვრის აუზს, შესაბამისად, საქართველოს ცენტრალურ პროვინციებსა და ცენტრალურ ადმინისტრაციას უკავშირდებოდა. ამდენად, გემო ქართლის სამცხე-აჭარის აღნიშნული საუღელტეხილო მონაკვეთი და მიმდებარე მიწა-წყალი საშუალებას იძლეოდა ქვაბლიანისა და აჭარისწყლის ხეობათა მოსახლეობას მჭიდრო და ორგანული კავშირები ჰქონოდათ არა მხოლოდ შიდა ქართლთან და შავიზღვისპირა

ბართან, არამედ სამხრეთ საქართველოს სხვადასხვა თემთან – შავშეთთან, კლარჯეთთან, ტაოსთან, კოლა-არტანთან და ჯავახეთთან (მგელაძე, ნარიშანიშვილი 2002); (მგელაძე, ნარიშანიშვილი 2007); (ნარიშანიშვილი, მგელაძე 2011).

ძვ. წ. IV-III საუკუნეებიდან მტკვრის სათავეები და ჭოროხის აუზის დიდი ნაწილი ქართლის სამეფოში იყო მოქცეული, უფრო ზუსტად, მტკვრის მთელი აუზი ალვანეთის მიჯნამდე, ჭოროხის აუზიც – ქართლის სამეფოში შედიოდა და სახელმწიფო საზღვარი სამხრეთ-დასავლეთით ჭოროხ-მტკვრისა, ერთი მხრივ, და ეფრატ-არაქსის, მეორე მხრივ, წყალგამყოფზე გადადიოდა (მგელაძე და სხვები 2019: 51-78). აქედან გამომდინარე, ასე ფართო ტერიტორიაზე ჩვენთვის საინტერესო რეგიონი – სამხრეთ საქართველო საერთო ეთნოსოციალურ და ეთნოპოლიტიკურ სივრცეში გაიზარებოდა და, ბუნებრივია, სამომოსვლო გზებიც, მდინარეზე გადასასვლელი ხიდებით, ქარვასლებითა და ღამის გასათევი ნაგებობებითა თუ სასტუმროებით, სწორედ ერთიანი ეთნოსოციალური და ეთნოპოლიტიკური ორგანიზმის ფარგლებში სავაჭრო-საკომუნიკაციო ფუნქციებს ატარებდა, შესაბამისად, ქვეყნის ეკონომიკური ინტერესებიდან გამომდინარე, ადგილობრივი და ცენტრალური ხელისუფლების მხრიდან გზები ციხე-სიმაგრეებითა და სხვა საფორტიფიკაციო ნაგებობებით იყო დაცული. აჭარის-წყლის ხეობაზე და შენაკად ხევებზე გამავალი გზებიც ქვის თალიანი ხიდებითა და სხვადასხვა ტიპის სამხედრო, სამეურნეო და საზოგადოებრივი დანიშნულების ნაგებობებით იყო მოფენილი (ბერძენიშვილი 1964: 128, 311); (ბერძენიშვილი 1966: 14-15, 88); (ბერძენიშვილი 2004); (რუსიძე 1957 : 61-69); (სიხარულიძე 1962); (სიხარულიძე 1963); (გარშანიძე 1979: 29, 77); (შარაშენიძე 1982: 9-14); (მაშულაძე 1991); (მაშულაძე 1993: 27-72); (მგელაძე, ფალავა 1999); (მგელაძე 2000); (მგელაძე, ქურდიანი 2008); (ხალვაში 2011); (გოილაძე 2015: 46-61).

დასახლებები ისეთ ადგილებში ჩნდებოდა, სადაც შესაბამისი სამეურნეო ნედლეული არსებობდა. ნეოლითში კავისა და ოხსიდიანის, შემდგომში კი მეტალურგიული – სპილენძის, ბრინჯაოსა და რკინის კერების არსებობა, ხშირად, დასახლების ადგილს განსაზღვრავდა. როცა ადამიანმა საბადოების სხვადასხვა დანიშნულებით გამოყენება შეძლო, ბუნებრივია, მათგან წარმოებული პროდუქცია ცხოვრებისეული ციკლის უზრუნველყოფას დაუქვემდებარა და საკუთარი კეთილდღეობისათვის მეზობელ არეალებშიც გაავრცელა. მართალია, გოდერძის უღელტეხილიდან აჭარისწყლის ხეობაზე გამავალი გზის ჩანასახი უკვე ნეოლითის ხანიდან გაჩნდა, მაგრამ მისი სავაჭრო-სატრანზიტო გზად ჩამოყალიბება ბრინჯაოს ეპოქაში უნდა დაწყებულიყო, რაც ბრინჯაოს და რკინის მეტალურგიის განვითარებასთან იყო დაკავშირებული. ისტორიულ ხანებში, ადამიანთა დიდ მანძილზე გადაადგილების პროცესში, რასაც ვაჭრობა და აუცილებელი მოხმარების საგნების გაცვლა-გამოცვლაც თან სდევდა, ცხადია, გზების მნიშვნელობაც ერთი-ორად გაიზარდა. ადრე და განვითარებულ შუა საუკუნეებშიც სახელმწიფოებრივი სტრატეგიიდან გამომდინარე გზების დიდი ნაწილი ისე ეწყობოდა, რომ მასზე გადაადგილება არა მხოლოდ ადამიანთა მცირე ჯგუფს, არამედ სათანადოდ აღჭურვილ ლაშქარსაც შეძლებოდა. სამომოსვლო გზებით უზრუნველყოფას, შესაბამისად, საგზაო მშენებლობას, პირველ რიგში, ცენტრალური ხელისუფლების საჭიროებანი განაპირობებდა. ამდენად, გოდერძის უღელტეხილის არეალში დასახლებათა სისტემა და ბინადარი ცხოვრება ინტენსიური მუერნობით ადრე და განვითარებული შუა საუკუნეების ხანაშიც დასტურდება. გოდერძის უღელტეხილი გახლდათ ის ზონა, სადაც განვითარების ყველა ეტაპზე ადამიანთა ბინადრობა უწყვეტად მიმდინარეობდა, რასაც, ფაქტია, მისი განსაკუთრებული სატრანზიტო და სტრატეგიული დანიშნულება განსაზღვრავდა. ჩრდილოეთის, აღმოსავლეთისა და სამხრეთის, კასპიისა და შავი ზღვის აუზების წყალგამყოფ ქედებზე მდებარე გოდერძის უღელტეხილი, უძველესი დროიდან, მნიშვნელოვანი სავაჭრო-სატრანზიტო მაგისტრალის ერთ-ერთი ცენტრალური პუნქტი უნდა ყოფილიყო. კასპიისა და შავ ზღვებს შორის არსებული ტერიტორია სამხედრო და სავაჭრო-ეკონომიკური მიზნით ადამიანთა დიდი ჯგუფების ადგილმონაცვლეობის ადგილს წარმოადგენდა. ამ არეალში საქართველოს მინა-

წყალს განსაკუთრებული ადგილი ეჭირა, რომლის ტერიტორიაც, შესაბამისად, უმნიშვნელოვანეს საკომუნიკაციო ზონად ითვლებოდა.

ახლო აღმოსავლეთის ძველ ცივილიზაციებსა და ჩრდილოეთის ნომადურ ტომებს შორის მოქცეული ეს რეგიონი, კულტურათა შეხვედრის ადგილსაც წარმოადგენდა. მნიშვნელოვან როლს კავკასიის ქედი თამაშობდა, რომელიც, ბუნებრივთა ერთად, რადიკალურად განსხვავებულ კულტურებს საზღვრავდა. თავის მხრივ, სამხრეთ კავკასია, აღმოსავლეთ-დასავლეთის და ჩრდილოეთ-სამხრეთის დამაკავშირებელ ერთ-ერთ უბნად ითვლებოდა. ისიც უძველესი დროიდან კულტურათა გზაჯვარედინზე მდებარეობდა, რაც ათასწლეულთა მანძილზე ხელს უწყობდა კულტურათა დიფუზიას, ინოვაციურ პროცესებს, მატერიალური, ეკონომიკური, სოციალური და სულიერი კულტურის სფეროში სხვადასხვა ტიპის ფასეულობათა დაღეწვას. გოდერძის უღელტეხილის ანუ სამცხესა და აჭარას შორის ბუფერული ზონის საკვანძო მდებარეობა განაპირობებდა იმას, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე მიმდინარე პოლიტიკური, ეკონომიკური და კულტურული პროცესები ამ რეგიონზე მუდმივად აისახებოდა. გოდერძის უღელტეხილის მიდამოებში მიკვლეული სხვადასხვა პერიოდის ნამოსახლარები და კულტურული არტეფაქტები ამის ნათელი დასტურია.

გოდერძის უღელტეხილის არეალში განსაკუთრებით ბეშუმში გამოიყოფა. ბეშუმში გოდერძის უღელტეხილიდან შვიდი კილომეტრის მოშორებით მდინარე ფოცხოვის ხეობაში, მდინარე ძინძეს მარჯვენა შენაკადის - „ბეშუმის წყლის“ სათავეებში მდებარეობს. ბეშუმის ტყიანი მასივის ღელე-მდინარეთა აუზებში - ღელე-მდინარეთა სანაპიროების გორაკ-ბორცვებზე სხვადასხვა დროისა და სხვადასხვა ხასიათის ცალკეული ნამოსახლარები და ნამოსახლართა ჯგუფებია წარმოდგენილი. ნამოსახლართა ერთი ნაწილი ადრეული ადამიანის მიერ უნდა ყოფილიყო აგებული, რომლებიც შემდეგ არა მარტო წარმართული, არამედ ქრისტიანული თემების საცხოვრისად გამოიყენებოდა. იგი გვიანი შუა საუკუნეების მიწურულამდე დასახლებული უნდა ყოფილიყო. ამდენად, ბეშუმის შემოგარენის ნამოსახლარებზე წინასწარი დაკვირვებები გვაფიქრებინებს, რომ იქ წარმოდგენილი იყო არა მარტო არქაული, არამედ საკმაოდ დიდი ქრისტიანული სამოსახლოები, მათ შორის, განვითარებული შუა საუკუნეების ნაეკლესიარები, ქრისტიანული სამარხები, ქრისტიანული სიბოლოები, ქვაკვარები (მგელაძე 1998); (მგელაძე 1999); (მგელაძე, ტუნაძე 2014). მათ გვერდით უძველესი კულტურული ფენებიც შეინიშნება, სადაც ნეოლითისა და ბრინჯაოს ხანის კულტურული შრეებიც ივარაუდება. ბრინჯაოს ხანაში საქართველოს მთიანეთი, განსაკუთრებით, მისი სამხრეთ ნაწილი, მაგალითად, თრიალეთის ყორღანული კულტურის არეალი, საფუძვლიანადაა ათვისებული. იმ პერიოდში მთაში ინტენსიურ კულტურულ ცხოვრებას ჰქონდა ადგილი. ადრე, განვითარებულ და გვიან შუა საუკუნეებშიც, აქ სეზონურად თუ მუდმივად მოხინაღრე მესაქონლეთა უწყვეტ ცხოვრებასთან უნდა გვეკონოდა საქმე. შესაძლოა, მართლაც, უზარმაზარი ქვის მონოლითებით ნაგები ნამოსახლარები, რომლებიც მისი მითოვების მიუხედავად მომდევნო პერიოდშიც უცვლელად იყვნენ შემონახულნი, ბინადარი ცხოვრებისთვის სხვადასხვა დროისა და სარწმუნოებრივი ორიენტაციის მოსახლეობის მიერ გამოიყენებოდა.

გოდერძის უღელტეხილის ბეშუმის ზონაში, სადაც ქრონოლოგიურად სხვადასხვა პერიოდის ნამოსახლარები და ძველი ადამიანის ცხოვრების ნაკვალევაც შეინიშნება, განვითარებული შუა საუკუნეების ნამოსახლარები უნდა გამოიყოს. ამ ტიპის ნამოსახლარები მდინარისპირა ბორცვებზეა განლაგებული და სხვადასხვა ფორმისა და ზომის შენობათა კომპლექსს წარმოადგენს. ეს შენობები ძირითადად ღელე-ბეშუმისა და მდინარე ფოცხოვის მარცხენა შენაკადი ღელეების აუზშია გავრცელებული. ისინი საკმაოდ დიდ ნამოსახლართა კომპლექსებს ქმნის, რომელთაც ერთმანეთთან ქვაყრილიანი გზები აკავშირებს (სურათი 1-2). ნამოსახლარები გორაკების სახითაა წარმოდგენილი. თითოეულ ნამოსახლარს აქვს მოედანი. ამასთან დიდ გორაკზე ყველა სათავის საერთო ცენტრალური მოედანის აქვთ. სწორედ გორაკების გარშემოა გამართული საცხოვრებელი კომპლექსები. ბორცვების

ირგვლივ განლაგებული საცხოვრებლები ნახევრად მიწურია და დიდი - მონოლითური ქვებითაა ნაშენი (სურათი 3-4, 6). ჩანს, რომ ადრე გოდერძის საუღელტეხილო ზონა მიმდებარე მიწა-წყლით გარკვეული კულტურის მატარებელი სატომო გაერთიანების ეთნოგრაფიული განტოტებით უნდა ყოფილიყო წარმოდგენილი, რადგან სამოსახლოებში თავს იჩენს მკაფიოდ გამოხატული სპეციფიკური არქიტექტურული და კონსტრუქციული ხელნერა, ვლინდება ერთგვაროვანი კულტურის კვალი.

ბეშუმის წინვოვან ტყეში არსებული განვითარებული შუა საუკუნეების „ნაქალაქარ 1-ის“ შესასვლელის მარცხენა მხარის სენაკის გადახურვა, ოთახის, სადაც შუაყცხლი - მიწაზე დაძვრნილი წრიული კერა, გვერდით კი, ალბათ, მოგვიანებით გაჩენილი, პურეულის ცხობისათვის განკუთვნილი კერის მაგვარი თონე მდებარეობდა, ქვის დიდი მონოლითებით - ბრტყელი გადახურვით იყო წარმოდგენილი (სურათი 3-7). დაძვრნილი წრიული კერები და თონეს მაგვარი კონსტრუქციები ნაქალაქარის სხვა ბორცვებზეც არის გამოვლენილი და ისინი მსგავსი იერსახისანი არიან (სურათი 3-6).

ყურადღებას იქცევს კედლის ღუმელები და სხვადასხვა დანიშნულების ქვის კონსტრუქციის სათავსოები (სურათი 8-9). ეთნოგრაფიულად ხელმისაწვდომ სამცხურ მიწურ სახლებშიც ბრტყელი გადახურვა უცხო არ იყო. იგი მიწურ სახლებად სახელდებულ სამყოფებსაც ახასიათებდათ. შეუძლებელია, აქ არ გავიხსენოთ ისეთი მიწურები, რომლებსაც თეიმურაზ ჩიქოვანი „გომური სახლის“ სახელწოდებით მოიხსენიებს. მიუხედავად იმისა, რომ ეს ტერმინი ხალხური ჩანს და კონკრეტულად დარბაზის რეალობას თითქოსდა არ გამოხატავს („გომური“ სამეურნეო დანიშნულების - პირუტყვის სადგომი იყო), ჩვენთვის იგი მაინც სწორედ ბეშუმის ნამოსახლარებთან მიმართებაშია საინტერესო. სამცხისა და ბეშუმის ნამოსახლართა სამყოფების, ოთახებისა და სენაკების განლაგება, მიწურბანიან გადახურვის კონტექსტში, ერთმანეთს ძალიან ემსგავსება. ამდენად, ბეშუმის ნამოსახლარების მიწური და ნახევრად მიწური დარბაზული ტიპის საცხოვრებლების ძირითადი მახასიათებლების გაგებისათვის, ჩვენი აზრით, საყურადღებოა ეთნოგრაფიულ ყოფაში დადასტურებული, ე.წ. „გომური სახლების“ კონსტრუქციულ და ფუნქციურ მხარეებზე დაკვირვება, რადგან, ვფიქრობთ, აქ არაერთი საინტერესო ანალოგის დადგენა შეიძლება. თეიმურაზ ჩიქოვანის აღწერილობით, აღმოსავლეთ საქართველოს ბარსა და ზეგანში, დარბაზული სახლების გავრცელების არეალში, ქვითა და ტალახით ნაშენი ბრტყელბანიანი სახლები არსებობდა, რომლებსაც „გომური სახლი“ ეწოდებოდა.

ამ ტიპის სახლი კომპლექსური ნაგებობა იყო. მას ერთიანი ბრტყელი გადახურვა ჰქონდა, ხოლო ბრტყელი სახურავის - ბანის - ქვეშ სამი სხვადასხვა დანიშნულების ოთახი იყო მოქცეული, კერძოდ, ოჯახის საცხოვრისი ოთახი, საქონლის სადგომი - გომური და მათ წინ არსებული კარაპანი. ოჯახის სამყოფ-საცხოვრისი, უპირატესად, კვადრატული მოყვანილობის იყო. ერთ-ერთი კედლის სიახლოვეს - კარის მოპირდაპირე კედელთან ღია კერა იყო განთავსებული, რომელიც ორი ცეცხლგამძლე ქვის პატარა ბლოკისაგან შედგებოდა. კერის გასწვრივ, კედლისა და ჭერის შესაყართან, ერდო იყო გაკეთებული, რომლის საშუალებითაც კვამლი სახლის გარეთ გადიოდა, მაგრამ ერდო მხოლოდ საკვამურის მოვალეობას არ ასრულებდა. წინა საფასადო კედელში გამოჭრილი ორი სარკმელი ოთახის გასაშუქებლად გამოიყენებოდა. ხაზი უნდა გავსვას იმ ფაქტს, რომ „გომურა სახლი“ დაბალჭერიანი ნაგებობა იყო, რის გამოც კერის თავზე აყარის გამართვა არ შეიძლებოდა. აყარის ნაცვლად კერაზე მოგრძო ოთკუთხედის მოყვანილობის რკინის ზედადგარი იდგა. თეიმურაზ ჩიქოვანის მრავალფეროვანი ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით ირკვევა, რომ ზოგიერთ გომურა სახლში კერა უკვე კედელში იყო გადატანილი და ბუხრის სახეს ატარებდა. ღია კერის კედელში გადატანა იმით ჩანს გამოწვეული, რომ სახლს დაბალჭერიანი იყო. დაბალი და ბრტყელი გადახურვის გამო ერდო კვამლს სათანადოდ ვერ იწოვდა. ბუხარმა კი აღნიშნული ხარვეზი გამოასწორა, მიუხედავად იმისა, რომ ამის გამო ოთახში გათბობამ იკლო. ამასთან დაკავშირებით თეიმურაზ ჩიქოვანი ფიქრობს, რომ იმგვარ ქვატალახა ნაგებობებში, სადაც კერა კედელთან ფიქსირდებოდა, საფიქრელია, ყველა ბრტყელბანიანი ყოფილიყო. მკვლევრის აზრით, ძველებური ტიპის მიწურიატაკიანი სამყოფ-საცხოვ-

რისისათვის დამახასიათებელი ელემენტების, ვთქვათ, კერისა და გამაგრებული იატაკის ერთ რომელიმე სათავსოში ფიქსირება ყველა ვითარებაში იმის მაუწყებელი ჩანს, რომ ეს ოთახი თავის დროზე ოჯახის უშუალო საცხოვრებელი იყო (ჩიქოვანი 1989: 54-55).

საყურადღებოა ის ფაქტიც, რომ გოდერძის უღელტეხილის ტყიანი მასივის ნამოსახლარების მკვიდრთა კულტურაში მესხური – სამცხური ეთნიკური სუბსტრატის კვალი შეინიშნება, რაზეც საცხოვრებელ ნაგებობათა ტიპები – მინურბანიანი, ნახევრად მინური, მონოლითური თლილი და ნახევრად თლილი, ხშირად თარაზული წყობით ნაგები საცხოვრებლები, მათი გეგმარება და კონსტრუქცია მიუთითებს. ისინი იქვე მთებში სეზონურად მობინადრე ადიგენის რაიონის მოსახლეობის (არალი, უდე...) მინური – დარბაზული ტიპის საცხოვრებელი ნაგებობებისაგან შემდგარ დასახლებებს ემსგავსება. შეიძლება მათ შორის გარკვეული მემკვიდრეობითობა ვივარაუდოთ. თუმც, ამ ვარაუდის დასაბუთება დამატებით კვლევას მოითხოვს. ერთი რამ ფაქტია: ქართული ხალხის კულტურულ მემკვიდრეობაში ერდოიან-გვირგვინიან საცხოვრებელ სახლს – „დარბაზს“ გამოირჩეული ადგილი უკავია. იგი ხალხური არქიტექტურული შემოქმედების საინტერესო ნიმუშია და მისი ძირითადი კონსტრუქციული ელემენტები ღრმა ისტორიული წარსულიდან იღებს სათავეს.

ეთნოარქეოლოგიური მასალების მიხედვით, მტკვარ-არაქსის კულტურიდან მოყოლებული თითქმის XIX-XX საუკუნეებამდე, შესაძლებელია საქართველოში დარბაზული საცხოვრებლის ისტორიულ განვითარებას მეტ-ნაკლებად უწყვეტად დავაკვირდეთ. ყველა ხალხისა და დროის საცხოვრებელი, მათ შორის, ქართული – სამცხური დარბაზი სოციალური, სამეურნეო და საკომუნიკაციო ფუნქციების საინტერესო სინთეზს წარმოადგენს. ის გარკვეული კონსერვატულობით ხასიათდება. დარბაზული საცხოვრებლის ცალკეულ ფუნქციურ მახასიათებელს ხანგრძლივი ემპირიული ცოდნა-გამოცდილება ედო საფუძვლად. საცხოვრებელი კონკრეტულ გეოგრაფიულ პირობებთან, სამეურნეო და საზოგადოებრივი ცხოვრების თავისებურებებთან იყო შეხამებული. დარბაზული საცხოვრებელი, ბუნებისა და ადამიანის ეკოლოგიური წონასწორობის პროცესში, საზოგადოების არსებობისათვის აუცილებელი ბიოსოციალური ნიშნების – საკვების, უსაფრთხოების, შინამრეწველობის, ეკოლოგიის, სულიერი კულტურის თანაფარდობას ხანგრძლივი დროის მანძილზე ინარჩუნებდა და ყოველი ინოვაციური ელემენტის ადაპტირებას რადიკალური ცვლილებების გარეშე ახდენდა (ჩიტაია 1997: 184-197); (ჩიტაია 2001ა: 220); (მგელაძე 1963); (ჩიქოვანი 1967: 65); (ჩიქოვანი 1989: 4-5, 39-40; 42, 44-47, 54); (მგელაძე და სხვები 2019: 139-177).

მკვლევრის ინტერესს, ბუნებრივია, მეტ-ნაკლებად აძლიერებს ის ფაქტიც, რომ, როგორც აღვნიშნეთ, გოდერძის უღელტეხილი წარმოადგენდა აჭარისწყლისა და სამცხის, მათ შორის, ფოცხოვ-ქვაბლიანის ხეობების მოსახლეობისათვის ბუფერულ-საკომუნიკაციო და სატრანზიტო ზონას. ბეშუმის წინვოვან ტყეში ყველაზე მკაფიოდ გზათა სისტემის ქსელი ადრე და განვითარებული შუა საუკუნეებისათვის იკვეთება, რასაც როგორც ძველი ქართული წერილობითი წყაროები, ისე არქეოლოგიური და უშუალო ვიზუალური დაკვირვებებიც მოწმობს. ადრე და განვითარებულ შუა საუკუნეებში, როგორც ჩანს, სწორედ ამ გზით ხდებოდა შავი ზღვის და, შესაბამისად, მდინარე ჭოროხის აუზის მოსახლეობას შორის მიმოსვლა. გოდერძის უღელტეხილის მიწისქვეშა ციკლოპური საცხოვრებლების ბინადარი ამ სავაჭრო-საქარავნო გზებზე მიმოქცევის უსაფრთხოების უზრუნველყოფის გარანტი უნდა ყოფილიყვნენ და, ერთგვარად, მოქარავნეთა გამცილებლის როლიც უნდა შეესრულებინათ, თუმცა, ბუნებრივია, დასახლებათა სისტემის შექმნა და იქ მოსახლეთა სიცოცხლისუნარიანობა დამატებით სხვა ფაქტორებსაც უნდა განესაზღვრათ. ნამოსახლარის გზა დასახლების მიმართულებით დამცავ კედლებთან ერთად თანდათანობით მაღლდებოდა და ბორცვის მოედანს უსწორდებოდა. ეს გზა სამოსახლოს მოედანზე შედიოდა, მოედანს გაივლიდა და სამხრეთისაკენ გრძელდებოდა, ჩვენი დაკვირვებით, დაახლოებით ორი კილომეტრის სიგრძეზე (სურათი 1-2). როგორც ჩანს, ეს გზა არა მხოლოდ სოფლების დამაკავშირებელი იყო, არამედ სატრანზიტო გზის ნაწილსაც წარმოადგენდა,

რომელიც მარშმიდან გოდერძის ნასოფლარის გავლით ბეშუმისაკენ მიემართებოდა და შემდეგ აჭარისწყლის ხეობით ჭოროხის სხვა ხეობებისაკენ და, რაც მნიშვნელოვანია, ზღვისაკენ ეშვებოდა. მთებიდან ხეობებში არსებულ დასახლებულ პუნქტებთან დამაკავშირებელი საცალფეხო მოკლე გადასასვლელებიც არსებობდა, მაგრამ სწორედ ბეშუმის ტერიტორიაზე გამავალი გზა იყო ერთ-ერთი მთავარი სატრანზიტო-საქარავნო გზა, რომელიც აჭარისწყლის ხეობით ერთმანეთს მტკვრის ხეობის მოსახლეობას და, შესაბამისად, ქართლს შავიზღვისპირეთის რეგიონებთან აახლოვებდა. საფიქრებელია, რომ ბეშუმის ნამოსახლარები („ნაქალაქარი“, „ვაშლობი“, „ლეკნარი“, „ყვერული“, „პანტნარი“, „ლოდიძირი“...) და მათზე გამავალი გზები საერთაშორისო სავაჭრო-სატრანზიტო სისტემაში ჩართული გზის – „აბრეშუმის გზის“ ერთ-ერთ მნიშვნელოვან განშტოებას წარმოადგენდა.

ნამოსახლარები წინფოვან და დაბურულ ტყეშია გაფანტული. X საუკუნეში ამ მიდამოებში ასეთი გაუვალი ტყის შესახებ წმ. სერაპიონ ზარზმელის „ცხოვრებაში“ მითითებული. ხეეს, რომელიც გოდერძის სახელს ატარებდა, საკმაოდ დიდი ფართობი უნდა ჰქონოდა. გოდერძიც დიდი დასახლება უნდა ყოფილიყო, რომელიც სამცხეში, ქვაბლიანის ხეობაში მდებარეობდა. ამ ნასოფლარისა და იაილის სახელწოდებამ დღემდე მოაღწია. ნამოსახლარები ბეშუმის ტყიან ზონაში არსებულ ღელე-მდინარეთა მახლობლად მდებარე ტერასებსა და ფერდობებზე იყო გაშენებული. თითოეული დასახლება უმეტესად ქვის მონოლითებით ნაგებ ერთი ანდა რამდენიმე საცხოვრებლის ჯგუფს წარმოადგენდა. ამდენად, ამ ტიპის დასახლებები ერთ სახლს, შესაძლოა, რამდენიმე სახლელსაც მოიცავდა. საერთო ჭერქვეშ თაობებსა და მრავალ საქონლით წყვილს უნდა ეცხოვრათ. მათ საერთო მეურნეობა, სოციალურად რეგლამენტირებული ცხოვრების წესი და კულტმსახურება ჰქონდათ. ტერიტორიული და სოცოროვლიგიური კავშირი საკუთრივ ფერდობებზე შეფენილ ნამოსახლარებს შორისაც იგრძნობა, რაც ურთიერთისაკენ მიმავალი, ხშირად, მოკირწყლული გზებით ხორციელდებოდა. ჩვეულებრივ გზები ნამოსახლარის ცენტრალურ ნაწილში მოედანთან გადიოდა. ამგვარ ნამოსახლართა ახლომდებარე ჯგუფი სათემო დასახლების იერს ატარებდა, თუმცა ეს არ უნდა ყოფილიყო ტიპური სოფელი და თემი, არამედ იგი დიდ ფართობზე ურთიერთდაკავშირებულ გორა-ნამოსახლართა ერთობას წარმოადგენდა.

განსაკუთრებით საინტერესოა გორა-ნამოსახლარების მკვიდრთა სოციალურ ცხოვრებაზე დაკვირვება და მათი სოციალური და სამეურნეო ცხოვრების რეკონსტრუქცია. ეს გორა-ბორცვები ლოკალიზებულ ნათესაურ ჯგუფთა დასახლებები იყო, სადაც თითოეულ გორაზე ერთი ან რამდენიმე ურთიერთმონათესავე სახლელი უნდა ყოფილიყო წარმოდგენილი, ე.ი. თითოეული ბორცვის ირგვლივ საერთო ჭერით ანუ ბანით რამდენიმე სახლად საცხოვრებელ და სამეურნეო შენობათა კომპლექსი იყო განლაგებული. ამ ტიპის ბორცვის ერთ მხარეს, ცალკე მდებარე საცხოვრებელ კომპლექსში რამდენიმე თაობას უნდა ეცხოვრა და იგი, ალბათ, დაახლოებით თხუთმეტამდე ადამიანს აერთიანებდა. ბორცვის ირგვლივ წარმოდგენილი სხვა შენობა-ნაგებობები კი, რომელიც გაუყოფლად ანდა უკვე ერთი სახლიდან გაყოფილ საქონლით წყვილებს – ოჯახებს ეკუთვნოდათ, დაახლოებით ამავე რაოდენობის ადამიანს ითვლიდა, რაც ერთიანობაში ერთ ბორცვზე დასამშვებია ორმოცდაათ ადამიანამდე აღწევდა. მეზობელი გორა-ბორცვებიც ასევე ნათესაური ჯგუფებით უნდა ყოფილიყო დასახლებული. მთლიანობაში საერთო ტერიტორიაზე რამდენიმე ბორცვის სახით ერთი დიდი ლოკალიზებული გვარი იქმნებოდა, რომელიც იერარქიულად რამდენიმე გენეალოგიურ სეგმენტად დიფერენცირდებოდა.

თითოეული ასეთი სეგმენტი – გენეალოგიური გაერთიანება კონკრეტული ბორცვის გარშემო სახლობდა. ბორცვზე წარმოდგენილი საერთო და უახლოესი წინაპრიდან წარმოდგარი და ბორცვის ირგვლივ ლოკალიზებული ნათესავების ასეთი ჯგუფი ერთმანეთთან არა მარტო საერთო ჭერით – ბანით, არამედ სამეურნეო, სოციალური ინტერესებისა და კულტმსახურების თანხვედრით იყო დაკავშირებული. ისინი სოლიდარულები იყვნენ სოციალურ და იდეოლოგიურ ურთიერთობებში, რაც

ქონებრივ-უფლებრივ სფეროშიც აისახებოდა, ჰქონდათ უსაფრთხოებისათვის ზრუნვის კოლექტიური განცდა, თავდაცვაზე და თავდასხმაზე ჯგუფური პასუხისმგებლობა, შრომითი დახმარების ვალდებულება, ჰქონდათ უფლებები და მოვალეობები საქორწინო ურთიერთობების, ოჯახის შექმნის პროცესში, ბავშვის დაბადებისას თუ აღმზრდის გარდაცვალებისას, დაკრძალვისა და სამგლოვიარო რიტუალის დროს. ეთნოგრაფიულად ხელმისაწვდომ პერიოდამდე ასე იყო ეს ქართულ ტრადიციულ სამოგადოებებში - გოდერძის უღელტეხილზე გარემორტყმული სოფლების მოსახლეობაში და, ბუნებრივია, ამ მხრივ გამონაკლისს არც ბეშუმის გორა-ნამოსახლართა მკვიდრი იქნებოდნენ.

ეს გორა-ბორცვები ბუნებრივი და, შესაძლოა, ხელოვნურად მოზიწვებიც იყო, რომლებიც ზოგან სამხმრთი კედლით ქვის მშრალი წყობით მიწაში იგებოდა ისე, რომ სახურავი ოდნავ ზევით ჰქონოდა ანეული, რითაც ქვაბლიანის ხეობაში არსებულ ე.წ. დარბაზულ სახლებს ემსგავსებოდა. სახურავი ზოგან ქვის ძელებით იყო გადახურული, ანდა ასეთი მონოლითური ძელით მხოლოდ ოთახის შესასვლელი იყო გარდი-გარდმო შეკრული, დანარჩენი სიყვარულე კი, ალბათ, ხის მორებით მიწაში თანმიმდევრულად ასული კედლების სახურავად იკვებოდა და, საბოლოოდ, ბრტყლად ანდა სხვა სახითაც იხურებოდა, რომელსაც თავზე მიწა ეყრებოდა, იზინებოდა და იტკეპნებოდა, რის საფუძველზეც ბანი და, შესაბამისად, მოედანი, შესაძლოა, კალოც წარმოიქმნებოდა.

მიწური სახლების მოზიწვის პროცედურა ეთნოგრაფიულ ყოფაში უკვე აღწერილია და ნამოსახლარებზე მიწურებიც, დასაშვებია, მსგავსი ტექნოლოგიებით იქმნებოდა. ბორცვთა ასეთი მოედნები როგორც სამეურნეო, ისე სოციალური ფუნქციის მიხედვით სხვადასხვაგვარი იყო. სამეურნეო თვალსაზრისით, ბორცვის ბანზე, საქართველოს მთიანეთის სხვა კუთხეების მსგავსად, უმეტესად მაინც, კალო ეწყობოდა, ხოლო სოციალური ნიშნის მიხედვით იგი გასართობ თუ სადღესასწაულო და, როგორც ეს საქართველოს ზოგიერთ კუთხეშია დამოწმებული, უხუცესთა შეკრების ადგილსაც წარმოადგენდა, სადაც მათ მიერ დასახლების - სოციალური, სამართლებრივი, რელიგიური თუ სამეურნეო ხასიათის საჭირობოროტო საკითხები განიხილებოდა.

ამდენად, შეიძლება წარმოვიდგინოთ ბეშუმის ნიწვოვანი ტყის ჩვენთვის ცნობილ ურთიერთ-დაკავშირებულ და ერთმანეთისაგან გარკვეული მანძილით დაცილებულ ბორცვებზე მათი მოცულობის მიხედვით დიდი და პატარა ბანი და მოედანი თუ როგორ ეწყობოდა. მათი დატვირთვაც ამის მიხედვით განისაზღვრებოდა. ნაქალაქარის ნამოსახლარები ასეთი „მოძმე ბორცვების“ საუკეთესო ნიმუში უნდა ყოფილიყო, რომელიც ერთობლიობაში საერთო ცენტრალური - მთავარი მოედნითა და კულტმსახურების ადგილით ერთი საგვარეულოს დასახლებად გამოიყურება, ე.ი. ნაქალაქარის გორა-ბორცვები განაყარი ჯგუფებით იყო დასახლებული, სადაც ალბათ ერთი ისეთი ფუძე - ძირი გორა-სამოსახლო არსებობდა, საიდანაც ბუნებრივად ან ხელოვნურად შექმნილ ახალ გორა-ბორცვებზე სახლეულთა ზრდა-სემენტაციის საფუძველზე მონათესავე სახლეულები გაჩნდა.

2018-2019 წლებში ჩვენ მიერ არქეოლოგიურად ნაწილობრივ შესწავლილი ე.წ. „ნაქალაქარის“ სამი სამოსახლო ბორცვისაგან შემდგარი ერთ-ერთი ნამოსახლარი ნიწვოვანი ტყით იყო დაფარული. იგი სამი სამოსახლო ბორცვის გარდა მიმდებარე ტერიტორიაზე სამაროვანსაც, ე.წ. „მეგლეულებს“ აერთიანებდა, რომელსაც მდინარე ბეშუმის წყლის მარცხენა შენაკადი ღელე - „დიდელის წყალი“ ჩამოედის. დასახლება დიდი კომპლექსებისაგან შედგებოდა, რომლებიც ერთ სწორ ხაზზე განლაგებულ სამ შემადგენელ ბორცვზე იყო განთავსებული. ეს ბორცვები ერთმანეთისაგან 100-150 მეტრით იყო დაცილებული. ისინიც ქვაფენილიანი გზით იყვნენ დაკავშირებულნი. ეს გზა ნაქალაქარს სამხრეთ-დასავლეთიდან ჩრდილო-აღმოსავლეთის მიმართულებით კვეთდა. სავსე დაზვერვებმა აჩვენა, რომ ძველი საურმე გზები, გარდა ნაქალაქარისა, ხეობის სხვა მეზობელ ნასოფლარებსაც აერთიანებდა. სამივე ბორცვი თავდაპირველად ბუნებრივი ყოფილა, რომლის ფერდობებში საცხოვრებელი და სამეურნეო სივრცეები იყო ჩაჭრილ-ჩაშენებული და მიწური საცხოვრებელი კომპლექსები მოწყობილი. ნაკვობათა კედლები დიდი ზომის ცუდად დამუშავებული ან დაუმუშავებელი

ქვებით იყო ამოყვანილი. ყველა ნაგებობას ბანური გადახურვა ჰქონდა. ბანის ქვის და ხის კოჭები უშულოდ ქვის კედლებს ეყრდნობოდა. ნაგებობათა გამართვის შემდეგ მიწა ისე იყო მოზვინული, რომ მხოლოდ საფასადო მხარე ჩანდა. ამ ბორცვების სიმაღლე სამიდან ხუთ მეტრს შორის მერყეობდა. ასე წარმოქმნილი ბორცვის ცენტრი დიდ მოედანს წარმოადგენდა, რომელიც ამ ბორცვზე მოსახლეობა საზოგადოებრივი და სამეურნეო საქიროებისათვის იყო განკუთვნილი.

ჩვენ მიერ არქეოლოგიურად შესწავლილი ბორცვის მოედნის კიდეებში ერდო-საკვამურები ამოდიოდა. თითოეული ბორცვის მოედანზე ზემოთ აღწერილი გზა გადაივიდა. ამდენად, ცალკეული კომპლექსის გადახურვა ბრტყელი იყო და იგი დასახლების ცენტრალური მოედნის გაგრძელებასაც წარმოადგენდა. ასეთივე სურათს ქმნის ნაქალაქარის ჩვენ მიერ არქეოლოგიურად ნაწილობრივ დამუშავებული მეორე ბორცვიც. ყველაზე დიდი მოედანი სწორედ ამ მეორე ბორცვს ჰქონდა და, ალბათ, სათემო სისტემაში იგი დასახლების ცენტრიც იყო. სხვა სამოსახლოთა მოედნები, როგორც ჩანს, საუბნო ხასიათს ატარებდნენ. მათ გარშემო იყო გამართული საცხოვრებელი კომპლექსები, რომლებიც ბაზალტის ნატეხი და, ზოგჯერ, დამუშავებული ქვითაც იყო ნაგები. გეგმარება ერთიან პრინციპს უფუძნებოდა. აქედანაც ჩანს, რომ ნამოსახლარების მკვიდრნი მიწურ და ერდო-გვირგვინით მომთავრებულ სახლებში ცხოვრობდნენ. თითქმის ყველგან სამოსახლოდ ბორცვის არჩევა ადამიანებს საშუალებას აძლევდა ფერდობების ვერტიკალურად ჩატრით მიწური საცხოვრებლები მოეწყოთ. ბორცვის ირგვლივ, სადაც ქვის შენობა არ იდგა, ბორცვი ვერტიკალურად იყო ჩატრილი და ქვის კედლებით ამოყვანილი. მათ სასიმაგრო-თავდაცვითი ფუნქციაც უნდა ჰქონოდა. თითოეული საცხოვრებელი კომპლექსი რამდენიმე დიდი და მცირე სათავსისაგან შედგებოდა. სათავსები სხვადასხვა დანიშნულების ჩანს. აქ როგორც ადამიანთა სამყოფი, ისე სამეურნეო ნაწილები გამოიყოფოდა. კვლევის ამ ეტაპზე გამოვლენილია იატაკზე დაძვრნილი მრგვალი ფორმის თიხის კერა, სამი ქვით შედგენილი კერა, პურის საცხობი თონე, კედელში დატანილი ღუმელები თუ სათავსები (სურათი 1-9), საოჯახო-საყოფაცხოვრებო და სამეურნეო ხასიათის თანხლები არტეფაქტები - კერამიკული მასალები: კეცები, ჯამები, ღოჭები, ქოთნები, მოჭიქული მძივი, რკინის დანის ფრაგმენტი, განუმარხავი - გაქვავებული ხისაგან დამზადებული სალესი, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ დასახლება შუა საუკუნეების პერიოდში, კერძოდ, XI-XIII საუკუნეებში აქტიურად ფუნქციონირებდა და რეგიონის ცხოვრებაში ნამყვან როლს ასრულებდა.

ბეშუმის ნაქალაქარზე მოპოვებული მასალები, განსაკუთრებით, მრავალფრად მოჭიქული თიხის ჭურჭელი კიდევ უფრო ამყარებს თვალსაზრისს, რომ დასახლება ძირითადად სწორედ XI-XIII საუკუნეებში არსებობდა. როგორც ჩანს, იგი სემონურისაგან განსხვავებული მუდმივი საცხოვრებელი იყო, რომლის მოსახლეობა მესაქონლეობასა და მინამთქმელებას მისდევდა. პალეოლოგიური და ისტორიული მონაცემების მიხედვით სამხრეთ კავკასიაში და, ზოგადად, სამხრეთ ევროპაში განვითარებული შუა საუკუნეების ის პერიოდი, რომელიც X-XII საუკუნეებს მოიცავდა, თბილი კლიმატური პირობებით ხასიათდებოდა. ამ დათობას „შუა საუკუნეების დათობას“ უწოდებენ და მისი პიკი X საუკუნეში იყო. განათხარი ტერიტორიის მიმდებარე ადგილებში არსებული სინჯების ლაბორატორიულმა ანალიზმა დაადასტურა, რომ განვითარებულ შუა საუკუნეებში გოდერძის უღელტეხილის არეალშიც იგივე კლიმატური გარემო იყო, რამაც ტყის მოშენებას უღელტეხილის მაღალ ფერდობებზეც შეუწყო ხელი, რის გამოც მიმდებარე ტერიტორიებზე თანდათან ჩნდება ადამიანთა სამოსახლოები (რუსიშვილი 2019: 267-270); (ყვავაძე 2019: 271-273).

საინტერესოა უფრო კონკრეტულად როდის უნდა გაჩენილიყო აღნიშნული ნამოსახლარები გოდერძის უღელტეხილზე და ვინ ან რატომ უნდა დასახლებულიყო ამ მიდამოებში. ვფიქრობთ, რომ ისინი არ იყვნენ მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოდან „მიმანობას“ („აჭრილობის“) - ომიანობას ან ეპიდემიებს გამორიდებული მოსახლეობა. გურამ გრიგოლიას ვარაუდით, ისინი ყოფილათა მთაბოძელები უნდა ყოფილიყვნენ (გრიგოლია 2007: 110), რასაც ჩვენ დაბეჭდვითი არქეოლოგიური

ეკსპედიციების მონაცემების გათვალისწინებით არ ვიზიარებთ.

ეპიზოდური მიგრაციები გოდერძის უღელტეხილის არეალებში, მათ შორის, ბეშუმის წინვოვან ტყეშიც, არაბობის ხანაში, შესაძლოა, უფრო ინტენსიურიც ყოფილიყო. მსგავსი ვითარება ძველქართულ წყაროებშიც დადასტურდება:

სამცხე და ყოველი ადგილი საქართველოსა ილტვოდა ხიზნობად შიმისათჳს ხვარაზმელთაჲსა გამოქცევასა და მოწყვლადსა და ზედა ლაშქართასა და მრავალთა და კაცისშვილთასა წარწყმევასა და მოჭრება(ა)სა დედა-ქალაქისა ტფილისისა და უმეტესთა ადგილთა ღიხთა საქართველოსა [...] დს შუარტყალს (ბუარტყალს?) შინა მყოფი თვნიერ ნეტარისა იოსებისა და მისთა სახელელთაჲსა არვინ დარჩა ულტოლველი კერძოდ აჭარისათაჲსა და [...] (ქორდანი 1897: 118).

ამა თუ იმ დასახლების ჩამოყალიბებაში არ უნდა გამოირჩეოს ინდივიდუალური და ჯგუფური მიგრაციების როლიც. ეს ჩვეულებრივი ამბავი იყო ადრე და განვითარებულ შუა საუკუნეებში მას სამხრეთ საქართველოშიც ჰქონდა ადგილი. ხშირ მიგრაციებსა და მოსახლეობის მიმოქცევას სხვა-დასხვა ტიპის საზოგადოებრივ-ეკონომიკური, სოციალურ-პოლიტიკური და რელიგიური პროცესები განსაზღვრავდა. ეპიდემიების გვერდით უმნიშვნელოვანესი ფაქტორი იყო მცირემიწიანობა, რთული სამეურნეო პირობები, სოციალური დაპირისპირება, მესისხლეობა ა.შ. მტრისაგან თუ მოსისხლეოვან თავდაცვის მიზნით ინდივიდები და ადამიანთა ჯგუფები მთიან, მიუვალ და უშიშარ ადგილებში ეძებდნენ ნავსაყუდელს. ძნელბედობის დროს საქართველოს ერთი კუთხიდან მეორე კუთხეში, ერთი ხეობიდან მეორე ხეობაში გადასვლა ყოველთვის ხდებოდა, თუმცა ეს ადგილობრივთა კულტურულ ვითარებას რადიკალურად ვერ ცვლიდა. ჩვენი ამრით, ადგილი უნდა ჰქონოდა ამ მიდამოებში ქვაბლიანის ხეობის მცხოვრებთა თანმიმდევრულ განსახლებას. როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოში სწორედ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოდან ხდებოდა მესხური ნაკადის ინფილტრაცია. ადრე და განვითარებულ შუა საუკუნეებში ქვის ლოდებით ნაგები მიწური და ერდო-გვირგვინიანი დარბაზული საცხოვრებლების მატარებელი კულტურის მოსახლეობის გარკვეული ნაწილის სამცხიდან ბუნებრივი განსახლება ჩვეულებრივი მოვლენა უნდა ყოფილიყო, რადგან მას ყველაგან კულტურული ფასეულობებით ერთმანეთთან ახლოს მდგომი კეთილგანწყობილი მონათესავე და მეზობელი ხეობების მოსახლეობა ხდებოდა. მკვლევართა შორის კითხვებს ბადებდა საკულტო ნაგებობათა, ნიშნიანი ქვების, ქვაზე ანთროპომორფული, ე.წ. ქვაკაცებისა და სხვა გამოსახულებათა მიმართების საკითხი ნამოსახლართან. ზოგადად ასეთი ზომორფული და ანთროპომორფული გამოსახულებანი მაღალმთიან და ალპურ ზონებში ხშირად გვხვდება. გოდერძის უღელტეხილის არეალი – მისი მაღალი და ქვედა ზონებიც ამ მხრივ გამონაკლისი არ იყო. გამოვლენილ ფენებში ქრისტიანული და წარმართული შრეების ერთობლივ არსებობის გამო შეიძლება გამოითქვას ვარაუდი, რომ არ ეკუთვნოდა აღნიშნული ნამოსახლარები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის იმ ნაწილს, რომელმაც ადრეფეოდალურ ხანაში, ქრისტიანული რელიგიის წინააღმდეგ უთანასწორო ბრძოლაში დამარცხებულმა, საკუთარი წარმართობის დასაცავად მუდმივ საცხოვრებლად ბარის ცენტრალური რაიონებიდან შედარებით მიუდგომელ და მყუდრო მთაში გადაინაცვლა. ფაქტია, რომ XI-XIII საუკუნეებში გოდერძის უღელტეხილის არეალში ყოველმხრივ გამართული სამოსახლოები არსებობდა, შესაბამისი სამეურნეო ინფრასტრუქტურითა და ცხოვრების წესით განსახლება ბეშუმის ღელე-მდინარეთა სანაპიროებთან და ხევებში ადრე შუა საუკუნეებიდან და გაიყვანით უფრო ადრეც უნდა დაწყებულიყო.

ბეშუმის წინვოვან ტყეში უკვე ადრე შუა საუკუნეებიდან, განსაკუთრებით, X საუკუნიდან როგორც აჭარისწყლის ხეობიდან – ხელოს ზემო დასახლებული პუნქტებიდან, ისე სამცხიდან – ქვაბლიანის ხეობიდან ადამიანთა გარკვეული ჯგუფების ახალი განსახლება იწყება, უფრო ზუსტად კი, სამცხისა და შავშეთის მსგავსად, გოდერძის უღელტეხილის არეალში X საუკუნეში ძველის გვერდით ზოგი ახალი სოფელი – დასახლებული პუნქტი უნდა გაჩენილიყო, ზოგიც კი მოოხრებული იყო და ხელახლა გაშენდა.

VIII საუკუნის მეორე ნახევრიდან საქართველოს ცალკეული კუთხეები ეტაპობრივად თავისუფლდებიან არაბთა ბატონობისაგან; რასაც, როგორც ითქვა, ზოგიერთი უკაცრიელი ადგილის ხელახალი დასახლება მოჰყვა.

ჩვენთვის საინტერესო ტერიტორიებზე, აღნიშნულ პერიოდებში დასახლების არსებობის ფაქტის დასტურად მიგვაჩნია წმ. სერაპიონ ზარზმელის „ცხოვრებაში“ დაცული შემდეგი ცნობა: „რამეთუ აღვყავით პირსა რასმე ღრმასა და უღალსა, რომელსა გოდერძისა ეწოდების [...] ფრიად ძალით შევედით მას შინა, ვინაცა სიხშირისა მისგან მყოვარ ჟამ ველარა ვიხილეთ ცად, ანუ მზისა შარავანდელი“ (აბულაძე 1964: 329).

თავის დროზე, ზარზმის მონასტრის ასაშენებლად მინისძერისაგან დაზიანებული ეკლესიის ნანგრევები გამოუყენებიათ, ადგილიც, როგორც ბასილ ზარზმელი გვამცნობს, „უმნადს“ სახელით ყოფილა ცნობილი. მკვლევრები „უმნადს“ დღევანდელ „უნასთან“ აიგივებენ, რომელიც (უნა//უმნა) ოცხისწყლის მარჯვენა მხარეს მდებარეობს (სიხარულიძე და სხვები 2013). ბასილ ზარზმელის თხზულებიდან ჩანს, რომ „უმნად“ იმ დროს ჩორჩანის სამთავროს ფარგლებში, ე.ი. სამცხის სამღვრებში იყო მოქცეული. როგორც დადგენილია, ჩორჩანის ქვეყნის ჩრდილოეთი სამღვარი ღადოს ქედს გასდევდა. წმ. სერაპიონ ზარზმელის „ცხოვრებიდან“ კი ჩანს, რომ ჩორჩანის ქვეყნის მიწები გოდერძისხევის სათავეებთან გადიოდა და, შესაბამისად, გზა აქეთაც მოემართებოდა: ზარზმის მონასტრის მამულს გარემემომწერნი დიდი „ჭირითა და შრომით დაყოვნებულნი [...] ავიდნენ [...] თავსა მას ხევისასა [...] იხილეს [...] მცირენი რაიმე ყანობირნი და მცირე დაბად“ (აბულაძე 1964: 329). ავტორთა ერთი ნაწილი ასკვნის, რომ აქედან მგზავრებმა მიმართულება სამხრეთით შეიცვალეს, რადგან ეტყობა, ალპური ზონა, რაც იქ იწყებოდა, მონაზვნებს არ აინტერესებდათ, თუმცა ეს მდელოები არსიანის ქედის თხემამდე ჩორჩანის ქვეყანაში შემავალი უნდა ყოფილიყო (სიხარულიძე და სხვები 2013).

მიმართულების ასეთი ცვლილება სასულიერო პირთა საქმიანობის ინტერესებიდან გამომდინარეობდა და უგზოობასთან არ უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული, რადგან შავშეთში, კლარჯეთსა და ტაოში მგზავრობა გოდერძის უღელტეხილზე გასასვლელი გზებითაც შეიძლებოდა. გოდერძისხევის სათავედან წმ. სერაპიონი და მისი მხლებლები „აღმოსავლით კერძო [...] მიიქცნენ და ტყიანთა რაიმე მაღალთა, ტყიანთა და ღადოიანთა [...] ვიდოდნენ“. როცა მათ ქედის უმაღლეს მწვერვალს – „უმაღლესთა ადგილთა“ მიატანეს, წმ. სერაპიონმა მეგზურს, ადგილობრივ მდაბიორს ამ ადგილის სახელი ჰკითხა და მან მეგზურისაგან ასეთი პასუხი მიიღო: „რამეთუ არს შესაკრებელი ნადირთა ველისათა, ბაკთა ეწოდების“. წმ. სერაპიონმა კი „აღიღო ხელითა თვისითა ორთოხი რკინისად და გამოაქანდაკა ჯვარნი ლოდთა რათმე ზედა დიდდათა“. ვფიქრობთ, გზათა ამ ტოტებში ჩვენ ბეშუმისა და გოდერძის უღელტეხილის გზებიც უნდა მოვიანოთ, მაგრამ მათ შესახებ ოდნავ განსხვავებულმა დაკვირვებებმა მაინც იჩინა თავი. იური სიხარულიძე, იგორ კეკელია და კახაბერ ქებულაძე ამ ცნობის საფუძველზე მსჯელობენ იმ გზათა მიმართულებების შესახებ, რომელთაც წმ. სერაპიონ ზარზმელი და მისი თანმხლებნი ადგნენ. მათ განიხილეს ხარიტონ ახვლედიანის სტატია და სრულიად მართებულად მასში გარკვეული კორექტივი შეიტანეს. ხარიტონ ახვლედიანი წმ. სერაპიონ ზარზმელის „ცხოვრების“ ანალიზის საფუძველზე გამოთქვამდა თვალსაზრისს, რომ თხზულებაში მოხსენიებული „ბაკთა“ სხალთის ხეობის სათავეში მდებარე სოფელი ბაკთა. ასეთ შეხედულებამდე იგი იმ ჯვრიდან ლოდს მიუყვანია, რომელიც მას ამ სოფლის მდინარისპირა მიდამოებში უნახავს. ეს ჯვრიანი ლოდი ხარიტონ ახვლედიანმა წმ. სერაპიონ ზარზმელის ნახელავად მიიჩნია. იქვე მიუთითა, რომ გიორგი ჩორჩანელსა და წმ. სერაპიონ ზარზმელს ეკლესიის ასაშენებელი ადგილის საძებნელად გზაში – გოდერძის უღელტეხილთან ადგილობრივი მცხოვრები შეხვედრია, სახელად ია. იგი გზის საჩვენებლად წაუყვანიათ, ალბათ, სოფელ თხილვანში, გოდერძის უღელტეხილიდან გადასულან და იქედან თითქმის ახლანდელი ბაკოს ვაკეზე გასულან, სადაც, როგორც ავტორს მიაჩნდა, ჯვრები ამოუკვეთიათ (ახვლედიანი 1955: 52, 54). ხარიტონ ახვლედიანის ასეთი დაკვირვებები იური სიხარულიძემ, იგორ

კეკელიამ და კახაბერ ქებულაძემ არ გაიმიარეს და არაერთ შეუსაბამობაზე მიუთითეს: 1. ბასილის თხზულებაში საკუთრივ გიორგი ჩორჩანელის „გარემქმონერაზე“ წასვლის თაობაზე რაიმე ცნობა არ გვხვდება. ხარითონ ახვლედიანს დიდ მთავარში შეეშალა ის კაცი, რომელიც გიორგი ჩორჩანელმა წმ. სერაპიონ ზარზმელს გააყოლა; 2. ისინი ეკლესიის ასაშენებელ ადგილს კი არ ეძებდნენ, როგორც ეს მკვლევარს ეგონა, არამედ იმ ადგილ-მიდამოს შემოსასაზღვრავად იყვნენ წასულნი, რომელიც მათ ჩორჩანის მთავარმა უბოძა; 3. „ვინმე ია“ მონაზვნებს გოდერძის უღელტეხილთან კი არ შეხვედრია, როგორც ამას მეცნიერი ირწმუნება, არამედ გოდერძისხევის სათავესთან, რომელთა შორის საკმაოდ დიდი მანძილია; 4. გოდერძის უღელტეხილიდან ბაკოში სოფელ თხილვანიდან შეიძლება მგზავრი მოხვედრილიყო, მაგრამ ბასილ ზარზმელის ცნობების გულდასმითი შესწავლა ამ თვალსაზრისს უარყოფს, კერძოდ, არაა მართებული ვიფიქროთ, რომ მონაზვნებმა ეს გზა თითქმის მაშინ გაიარეს, როცა მათ გოდერძისხევის თავს მიაღწიეს. იური სიხარულიძის, იგორ კეკელიასა და კახაბერ ქებულაძის მიხედვით, მწუხრამდე დიდი დრო არ იყო დარჩენილი და ასე „დაყოვნებულთ“ გოდერძის გადასასვლელიდან სხალთის სათავეში გასვლა და შემდეგ თავიანთ სამყოფელში დაბრუნება – მისწრება არ შეეძლოთ. ამასთან, აჭარის ბაკო გოდერძისხევის სამხრეთ-დასავლეთითა და არა აღმოსავლეთით, როგორც ეს ბასილ ზარზმელის თხზულებაშია მითითებული; 5. არც ადგილმდებარეობით ჰგავს აჭარის ბაკო წმ. სერაპიონ ზარზმელის „ცხოვრების“ ბაკთას. ეს უკანასკნელი ქედის უმაღლესი ადგილია, ბაკო კი არსიანის კალთაზე – სიხანის ძირას შეფენილი სოფელია. ავტორთა საბოლოო დასკვნით, წმ. სერაპიონ ზარზმელის „ცხოვრებაში“ მოხსენიებული ბაკთა იმ ქედზეა საძიებელი, რომელიც არსიანს ბეშუმის მიდამოებში უცალკავდება და ქვაბლიანისა და შუარტყალის ხეობებს ერთმანეთისაგან ჰყოფს (სიხარულიძე და სხვები 2013).

მკვლევრები მსჯელობენ თხზულებაში ნახსენები მთა „თავიშეშეთაის“ შესახებ, რომელიც მონაზონთა მეგზურმა განმარტა როგორც „თავი არს ყოველთა ამათ მაღანართაი“, რომელსაც შეშის-თავი უწოდა და დაახასიათა როგორც „უვალ [არს] კაცთა და პირუტყვთა სიმაღლისა მისისა“ (აბულაძე 1964: 330). შეშის-თავთან მიმართებაში ავტორები, მათი აზრით, დამახინჯებულ ტოპონიმ შაშვინვერს წარმოგვიდგენენ, რომელსაც ისინი სოფელ ამხერისა და იჯარეთის მიდამოებში ათავსებენ და ამტკიცებენ, რომ მთის - „შაშვინვერის“ ადგილმდებარეობა იმ მანძილს შეესატყვისება, რაც მონაზვნებს გოდერძისხევის სათავედან უნდა გაევიდნენ (სიხარულიძე 1964: 134). როცა მათ ამ ხევის სათავეს მიაღწიეს, შუადღე გასული იყო, ხოლო როცა ტბასთან მივიდნენ უკვე „მწუხრის“ იდგა და დღე მიდრეკილი იყო. საბოლოოდ იური სიხარულიძე, იგორ კეკელია და კახაბერ ქებულაძე ასკვნიან, რომ მიუხედავად იმისა, რომ ამ ადგილთა ლოკალიზებისათვის მწირი მასალები გვაქვს, ერთი რამ ნათელია, იმ დროს ზარზმის სამამულო ქვეყნის საზღვარი სამხრეთით არსიანის ქედის აღმოსავლეთის შტოზე გადიოდა, სადაც ქედზე ჩორჩანის ქვეყნის სამხრეთი მიჯნაცაა საგულვეტელი. ამავე ქვეყანაში ქვაბლიანის ზემო წელიც იგულისხმება (სიხარულიძე და სხვები 2013). ბასილ ზარზმელის წმ. სერაპიონ ზარზმელის „ცხოვრების“ ზემოთ წარმოდგენილი ვრცელი მიმოხილვიდანაც ნათლად ჩანს, რომ საქართველოს ერთ-ერთი დიდი „ქვეყნის“ – ჩორჩანის ფარგლებში და მის გარეთაც ადრე შუა საუკუნეებიდან გზათა ურთიერთდაკავშირებული სისტემა არსებობდა, სადაც ბეშუმისა და გოდერძის უღელტეხილის საგზაო გასასვლელებს მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა.

ხანგრძლივ და დამქანცველ გზებზე მოგზაურობის პირობებში მექარავეებს მეგზურები სჭირდებოდათ. ასე იყო საქართველოშიც. მეგზურები საჭირო იყო არა მარტო გზის გასაკვლევადა, არამედ უსაფრთხოებისათვისაც. ეს ფაქტი კარგადაა ასახული წმ. სერაპიონ ზარზმელის „ცხოვრებაში“. როგორც ცნობილია, წმ. სერაპიონს „უნადა, რათა ტბაჲ იგი მარჯუნით წარევიდოთ [...] და [...] ღელეთა მურ“ წასულიყვნენ, რაც მათ წინ იყო, მაგრამ „ვინმე კაცნი უკეთურნი“ გადაელობნენ და აიძულეს „დასავლით“ ევიდოთ. ამგვარად მათ „თავსა შთასავალსა მას ქედისასა“ მიუღწევით, იქედან კი „ბაბგენს“, ხოლო შემდეგ „ბოხხად“ წოდებულ ადგილს მიდგომიან. ამ დაბაში მცხოვრები გარბანელის

მეგზურობით, ღამით უკან დაბრუნებულან. ასევე, მონაზვნებს ადგილობრივი მცხოვრები სახელად ია შეხვედრით. იგი მათ გზის საჩვენებლად წაუყვანიათ (სიხარულიძე და სხვები 2013). „უკეთურ კაცთაგან“ ქარავნებზე თავდასხმას – ქარავნის ძარცვას წმ. გრიგოლ ხანძთელის მოღვაწეობის ეპოქაშიც ჰქონია ადგილი, რაც, ცხადია, დასჯადი იყო. სისხლის სამართალი მართო მპარავსა და ქურდს კი არ სჯიდა, არამედ პასუხისმგებლობას ნაპარავის მიძთვისებელსა და შემნახველსაც აკისრებდა (გოგოლიშვილი 2011: 94). ქარავნებზე თავდასხმა განვითარებული შუა საუკუნეების, კერძოდ, XIII საუკუნის სამხრეთ საქართველოშიც არც თუ ისე იშვიათი მოვლენა იყო, რაზეც ბექა-ალბულას სამართლის წიგნის 65-ე მუხლიც თვალნათლივ მიუთითებს:

თუ ქარავანსა ქურდად თავსა ზედა დასხმარა შიგა წაწდომილი იცნას კაცმან, თუ ესე ფიცოს მან სხვამან, რომე იგი ქურდად არა ყოფილიყოს, თავის მეტს არა ემართლებს [...] და თუ ვერ შეფიცოს, რასაც წაწდომილსა პატრონი იფიცავს, ყველა უზღოს ამან კაცმან [...] თუ თავად კაცი ყოფილიყოს და თავ-ლაშქარი ყოფილიყოს, რაც მისი ალაფისაგან ფიცით მინახვედრებ თქვას, იგიცა ეზღოს უკლებლად (დოლიძე 1953: 316).

შესაძლოა, ბეშუმის ტყიანი ზონის ბინადარნიც იმ დროს ამ გზის მცველები და მექარავნეები ყოფილიყვნენ. როგორც ჩანს, ნასახლარების მკვიდრნი, ძირითადად, სტრატეგიული მეტალურგიული ცენტრების, მაგისტრალური გზის დაცვითა და სავაჭრო ურთიერთობების საჭიროებათა უზრუნველყოფითაც იფარგლებოდნენ. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა, რომ გოდერძის არეალში ყოფილა ადგილი, რომელსაც „ჭედელეთი“ ერქვა, სადაც ზოგიერთი მკვლევარი რკინის საბადოების არსებობასაც ვარაუდობს (ჭანტურია 1954: 48-49). ვარაუდობენ იმასაც, რომ ნანგრევების სახით წარმოდგენილი ძეგლები წინაქრისტიანულ ხანას ეკუთვნის, თუმცა ცხადია ისიც, რომ ამ დანგრეული ქალაქის მცხოვრებლებმა ქრისტიანობა ადრევე მიიღეს, რომლის მატერიალურ დასაბუთებად ნაეკლესიარები, არაერთი ქვის ჯვარი გამოდგება (ჭანტურია 1956: 7-9). იმ დროს, სამხრეთ და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში, გამომდინარე იქედან, რომ იგი არაბთა მმართველობის გამო უკვე ნაწილობრივ გაუკაცრიელებული იყო, დიდი სამონასტრო მშენებლობები დაიწყო, გაჩაღდა მცირე და დიდ ეკლესიათა აგება (ლორთქიფანიძე 1955: 431-432). ამ დროსვე უნდა აგებულიყო ბეშუმის ტყიან ზონაში ჩვენ მიერ მიკვლეული ეკლესიაც, რომელიც ინტერესს იწვევს შესაბამისი არტეფაქტებით, განსაკუთრებით, ქვაჯვარებით. იმ დროს გოდერძის უღელტეხილის არეალში დათბობის წყალობით დასახლებისათვის და მუდმივი ცხოვრებისათვის კლიმატიც შესაფერისი იყო.

ნამოსახლართა პალინოლოგიური და პალეობოტანიკური კვლევა მრავლისმეტყველია. ველურ მცენარეთა მტკვრი როგორც ხეების, ისე ბალახოვნების არსებობაზე მიუთითებს და გვიჩვენებს თუ როგორი იყო იმ დროს გოდერძის უღელტეხილის არეალში გარემოს მცენარეულობა. მოსწორებულ ადგილებზე და მდელოებზე ადამიანს ხორბლეული მოჰყავდა, მაგრამ მთის კალთებზე ტყის მასივები იზრდებოდა, სადაც ნაძვი ჭარბობდა, მეორე დომინანტი – ფიჭვი უნდა ყოფილიყო. სოჭიც იზრდებოდა. ნაპოვნი წიფლის, რცხილას, არყას, თხილისა და მურყნის მტვრის მარცვლები კი იმ ფაქტს ადასტურებს, რომ ფოთლოვანი ტყე საცხოვრისებიდან არც თუ ისე შორს იზრდებოდა. მურყანი, მაგალითად, უფრო ტენიან ხეობებში, ასევე, ღრმა ხეობებში ვრცელდებოდა, რომელიც დაცული იყო ცივი ქარისაგან. აგრეთვე, მიდამოებში არყას, წიფლისა და რცხილას ტყის ფართობები არსებობდა. იქვე ტყის გვიმრა იზრდებოდა, რომლის სპორებიც საველე ნიმუშებში უხვადაა წარმოდგენილი. ნამოსახლართა განათხარ ნაწილში ამოღებული მინის სინჯების პალინოლოგიური და არქეობოტანიკური ლაბორატორიული ანალიზის შედეგად, რაც განსაზღვრული გვარის განსახლების ფარგლებში განხორციელდა, ხის სხვადასხვა ჯიშები, კულტურული სარეველა და ველური მცენარეები იქნა იდენტიფიცირებული, სტანდარტული მეთოდებით დამუშავდა უმაღლესი მცენარეების მტკვრი და სპორები.

სხვა წყაროების პარალელურად, პალინოლოგიური სპექტრის მიხედვით, ახ.წ. XI-XIII საუკუნეებში ადამიანი აქ საკმაოდ დიდი პერიოდის მანძილზე ცხოვრობდა. ამაზე ისეთი სარეველა

მცენარეთა მტვერიც მტყველებს, როგორიცაა მრავალძარღვა, ავშანი, ვარდკაჭაჭა, ფარსმანდუკი, ასტრა და ბაია. ყველა ჩამოთვლილი მცენარე საცხოვრებელ ეზოებში, ბილიკებსა და გზის პირებზე იზრდება. პალინოლოგიურ სპექტრში ხორბლისა და სხვა სათესი მარცვლოვნების მტვრის და ხორბლის ნათესების სარეველა მცენარეთა მტვრის პოვნა ადამიანის არსებობის და მისი მოღვაწეობის ინდიკატორია.

ყანებში ისეთი სარეველა იზრდება, როგორიცაა მათიტელა, ნარი, ნაცარქათამა და ნარშავი. არანაკლები ღირებულებისაა ნამოსახლართა შენობის იატაკზე სელებისა და ბამბის ქსოვილის ბოჭკოს არც თუ ისე მცირე რაოდენობით გამოვლენა, რაც ასევე ადამიანთა ხანგრძლივ ბინადრობაზე მტყველებს. სათანადო კლიმატის ნარმოქმნამ ისეთი სამინათმოქმედო კულტურის განვითარება განაპირობა, როგორიც მარცვლეულის უძველესი ჯიშები - ფეტვი, ჭვავი და ქერი იყო. მათი მოვლა-პატრონობა ერდო-გვირვინით გამართულ სამოსახლო ბორცვების სახურავზე, ბანზე - მიწით მოსწორებულ მოედნებზე კვერით მარცვლეულის ცეხვას ითვალისწინებდა. ამას ადასტურებს მცენარეული ნარჩენების გამოსავლენად ფლოტაციური მეთოდით ნიადაგის ოთხი ნიმუშის დამუშავება. ორგანული ნარჩენების გამოვლითა და მიკროსკოპის გამოყენებით მცენარეული ნარჩენების ამოკრეფითა და, შესაბამისად, მორფოლოგიურ ნიშანთა კომპლექსით მცენარეთა განამარხებულ ნაყოფთა და თესლთა იდენტიფიკაციით მცენარეულთა რიგი ისეთი სახეობა დადგინდა, რომელთაც ბუშუმის ნამოსახლარების ბინადარნი XI-XIII საუკუნეებში მოიხმარდნენ. ესენია, ხორბალი (*Triticum* sp.), რბილი ხორბალი (*Triticum Aestivum* L.), ბარდა (*Pisum* sp.), ფეტვი (*Panicum Miliaceum* L.), ოსპი (*Lens Culinaris/Lens culinaris* Medik), სარეველა ჭვავი (*Secale Segetale*), კილიანმარცვლიანი ქერი (*Hurdum Vulgare* L.), ხოვერა (*Galium Spurium* L.), ნაცარქათამა (*Chenopodium Album* L.), კომბოსტურა (*Brassica* sp.), მუაუნა (*Rumex Acetosa*), ფხუნა (*Asperula Humifusa*), ხვართქლა (*Convolvulus Arvensis*), ისლი (*Carex Leporine*), ფუჩფუჩა (*Lapsana Communis*), თიკაქასრა (*Poa* sp.), მწარა (*Chenopodium Album* L.), ღოღო (*Rumex* sp.). აქედან კარგად ჩანს, რომ გოდერძის ულელტეხილის ნამოსახლართა მკვიდრნი განვითარებულ შუა საუკუნეებში კულტურული მცენარეებიდან რბილ ხორბალს (*Triticum Aestivum*), კილიანმარცვლიან ქერს (*Hordeum Vulgare*), ფეტვს (*Panicum Miliaceum*), ოსპსა (*Lens Culinaris*) და ბარდას (*Pisum Sativum*) იყნობდნენ (რუსიშვილი 2019: 267-270); (ყვავაძე 2019: 271-273).

პარკოსანი მცენარეებიდან ბარდასა და ოსპის გამოვლენა მნიშვნელოვანი ფაქტია, რაც კიდევ ერთხელ გვიდასტურებს, რომ უძველესი ხანიდან სამხრეთ კავკასიაში ისინი უკვე ცნობილი უნდა ყოფილიყვნენ. საერთოდ, პარკოსნები მცენარეული ცილის მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენდა და ძველი სამყაროს მოსახლეობის საკვებ რაციონში ფართოდ გამოიყენებოდა. ეს სახეობები ჯერ კიდევ ნეოლითის პერიოდიდანაა ცნობილი. ამერიკის ალმოჰენის შემდეგ ისინი ლობიომ ჩაანაცვლა. საინტერესოა ნიმუშებში სარეველა ჭვავის დაფიქსირება. ჭვავის სამშობლოდ კავკასია არის მიჩნეული. კულტურული ჭვავი შედარებით გვიან, სარეველა ჭვავისაგან ხორბლის ნათესებში წარმოიშვა. ჩვეულებრივ ჭვავი ნათესებში ხორბალს კონკურენციას ვერ უწევდა, ჩრდილოეთის ფერდობებზე და მთიან რეგიონში კი არასაკმარისი სითბოსა და განათების გამო ხორბლის ნათესები ითრგუნებოდა. ჭვავი დაბალ ტემპერატურას კარგად უძლებდა და დომინანტურ მდგომარეობას იკავებდა. მოპოვებულ მასალებში ქერის ნიმუშები რაოდენობრივად ხორბალს, ფეტვსა და პარკოსან მცენარეებს აღემატება.

გოდერძის ულელტეხილის ძველ ბინადართა მაღალ სამინათმოქმედო კულტურაზე შერეული თესვის წესების სათანადო ფლობაც მტყველებს. ასეთი ნათესები ორივე კულტურისთვის იყო: ქერი ფესვთა სისტემას კარგად ივითარებდა და ნიადაგის სიღრმიდან წყალს მოიპოვებდა, ხორბალსაც მასში გახსნილი მინერალური და საკვები ნივთიერებებით ამარაგებდა. ასეთი ნათესები უფრო ადრე იღებდა ნაყოფს. მთის მოსახლეობა, სადაც შედარებით მოკლე ზაფხულია, წარსულში თესვის ამ მეთოდს ფართოდ იყენებდა (რუსიშვილი 2019: 267-270); (ყვავაძე 2019: 271-273). საერთოდ,

შერეული თესვის წესები საქართველოში ბოლო პერიოდამდე შემოინახა. უფრო მეტიც, იცოდნენ მიწის დასვენება და მარცვლეული კულტურის წლების მიხედვით შენაცვლებაც. ხორბლისა და ქერის შერეული თესვის შესახებ ცოდნა აჭარის მთის მოსახლეობასაც ჰქონდა. ხდებოდა მიწის დასვენება – შენაცვლებითი თესვა და მარცვლების შერევით თესვაც. მიწის დასვენების და ნიადაგის სტრუქტურის აღდგენის რაციონალური საშუალებანი გოდერძის უღელტეხილის ქვედა სოფლებში ძველთაგანვე გამოიყენებოდა, რომელთაგან ერთი-ერთი კულტურათა თანამონაცვლეობა იყო. მიწის დასვენების მიზნით ძველად სამშინდერიანი სისტემა იყო წარმოდგენილი და, შესაბამისად, ამ სისტემისათვის თესლის მონაცვლეობაც არ იყო უცხო. თესლბრუნვა მიწის ხარისხზე იყო დამოკიდებული. საუკეთესო მიწებს ზედიზედ თესავდნენ, მაგრამ მარცვლეულს ცვლიდნენ. მიღებული ტრადიციით, ნაპურალში – სიმინდი, ხოლო ნაქერალში – პური, ასევე, სიმინდი ითესებოდა. ნაპურალსა თუ ნაქერალში ღეროს ძირები, ფესვები და ბალახი ზამთარში ლპებოდა და მიწას ანოყიერებდა (მგელაძე 2013: 143-153). მეზობელი სამცხის – ქვაბლიანის ხეობის მემინდვრობაშიც თესლშენაცვლება, თესლბრუნვა ძველთაგანვე ყოფილა მიღებული. აქ ორ-სამ წელიწადში ერთხელ პურს სიმინდს და კარტოფილს უნაცვლებდნენ. სიმინდი და კარტოფილი – გაფხეკის გამო სარეველების მოსპობასა და მიწის გაფხვიერებას უწყობდა ხელს. მესხეთის ურწყავ და სათოხნად ვარგის მიწებზე დოღის პურს ქერსაც უნაცვლებდნენ. სარწყავებში შერეული თესლის, ქერისა და დიკას შერევის – „ქერჭრელი“ დათესვის შემთხვევებიც იყო. სიმინდისა და ხორბლის შენაცვლებისას მოჭრილი ძირები მიწაში რჩებოდა, ლპებოდა და ნიადაგს ანოყიერებდა (ბერიაშვილი 1964: 135). პური და სიმინდი მონაცვლეობით საქართველოს სხვა კუთხეებშიც, კერძოდ, რაჭასა და ლეჩხუმშიც ითესებოდა (ბრეგაძე 1959: 88). შერეული თესვის წესები საქართველოში სხვა კუთხეებშიც მიწის დასვენებასა და მარცვლეული კულტურის წლების მიხედვით შენაცვლებას გულისხმობდა. თავის დროზე, არქანჯელო ლამბერტი წერდა, რომ დასავლეთ საქართველოში, კერძოდ, სამეგრელოში „ჩვეულებრივ კარგი მიწა სადაც არის, ასეთ წესს ადგიან: პირველ წელიწადს სთესენ ღომს, მეორეს – ფეტვს (miglio) და მესამეს – პურს. შემდეგ ამისა მიწას სამი თუ ოთხი წლით ასვენებენ“ (ასათიანი 1938: 55).

გოდერძის უღელტეხილის ქვედა ზონის სოფლებში თავდაპირველად ღომი გაზაფხულზე წმინდა სახით ყანებში, ხოლო გასული საუკუნის პირველ მეოთხედში – ბოსტნებში ან წინასწარ შემზადებულ, გაფხვიერებულ ნიადაგში ითესებოდა. იქ, სადაც მესაქონლეობა და მიწათმოქმედება ერთად ვითარდებოდა, ნიადაგი ყველაგან ნაკელით ნოყიერდებოდა. ასე იყო ზემო აჭარაში და ზემო აჭარისა და გოდერძის უღელტეხილის მეზობელ სამცხეშიც (ბერიაშვილი 1964: 141). საუღელტეხილო მონაკვეთის ქვედა სოფლებშიც მარცვლეულთა შორის ღომს ყველაზე გრძელი სავეგეტაციო პერიოდი ჰქონდა და მთიან ადგილებში დამნიფებაც უჭირდა. ამიტომაც იყო, რომ მეურნეობიდან ღომი სხვა მარცვლეულმა კულტურებმა ადრიდანვე გამოდევნა. იგი მთიან აჭარაში XIX საუკუნის მეორე ნახევარში წამყვან კულტურა აღარ იყო. ერთი ლიტერატურული წყარო გვამცნობს, რომ თურქეთის ქვეშევრდომი ქართველები და მეოტიის ჭაობის სრუტიდან ტრაპიზონამდე შავი ზღვის სანაპიროს ყველა მცხოვრები მხოლოდ და მხოლოდ ღომით იკვებებოდა. არქანჯელო ლამბერტის მიხედვით „პური სამეგრელოში არავის არ შემოაქვს, რადგან მეგრელები ჩვეულებრივ, პურით კი არა, ღომით იკვებებიან“ (ასათიანი 1938: 11, 4-23, 50-51).

აჭარაში ადრე გავრცელებული ღომის სახეობების დადგენა ჭირს. ივანე ჯავახიშვილი საქართველოში ღომის რამდენიმე ჯიშის არსებობის შესახებ მიუთითებდა: „კირჩხელურა“, „ბურჩხა“, „ბანარა“ და „ჯაშური“ (ჯავახიშვილი 1930: 369). ეთნოგრაფთა შეკრებილი მასალებით, ღორჯომის ხეობაში ღომის შემდეგი სახეობები ფიქსირდება: „ურუმნარი ღომი“ და „თეთრი წვიტა ღომი“. ღომის გვერდით აჭარის მთიანეთში მნიშვნელოვანი ადგილი პურს, ფეტვსა და ქერს ეჭირა. ღორჯომის მცხოვრებთა სამეურნეო ყოფაში ქერი და პური ერთ-ერთი უძველესი მარცვლეული კულტურა იყო (მგელაძე 2013: 143-153). ეთნოგრაფიული წყაროები იმაზეც მიგვანიშნებს, რომ ადრე პური

გეოგრაფიის პირობებში დაბალ ადგილებში არ მოდიოდა, რის გამოც ხალხი მთებში ცხოვრობდა და პურსაც იქ თესდა. ამდენად გასაკვირი არაა გოდერძის უღელტეხილის ტერიტორიაზე და ოდნავ ქვედა ზონის სოფლებთან წარსულში პური რომ ითესებოდა.

დადგენილია, რომ უღელტეხილიდან არც თუ ისე შორს, დიდაჭარის თემის მიწებზე XX საუკუნის პირველ მეოთხედამდე პური და ქერი ითესებოდა და ფეტვსა და ღომთან შედარებით იგი უფრო მაღალმოსავლიანი ყოფილა. მთიან აჭარაში, საკუთრივ კი - ღორჯომის ხეობაში, პური შემოდგომაზე და გაზაფხულზე ითესებოდა: გაზაფხულზე - „ზაფხულის კაკალი“, ხოლო შემოდგომაზე - „დიკა“. მოსავლიანობით დიკას პირველი აჭარბებდა. ნიკო კეცხოველის დაკვირვებით, დიკა იყო შუამთის ზონისათვის (კეცხოველი 1957: 286), რომელიც ზღვის დონიდან ჩვეულებრივ 1000-დან 2000-სი მეტრის სიმაღლეზე გვხვდებოდა. ღორჯომის ხეობაში მისი ძირითადი სახეობა ნითელთავთავიანი მესხური ჯიშის ვარიანტია უნდა ყოფილიყო, რადგანაც ქერისა და ხორბლის თესლი იქ ყოველთვის მესხეთიდან, უმთავრესად - ქვაბლიანიდან გადაჰქონდათ (მგელაძე 2013: 143-153). საერთოდ, გოდერძის უღელტეხილის ქვედა ზოლის სოფლებში მესხური დოლის პურის ვარიანტებიდან „ნითელთავიანი ხორბალი“ ყოფილა გავრცელებული. იგი მთის პირობებს საუცხოოდ იყო შეგუებული. საშემოდგომო ჯიშის ამ ხორბალს შედარებით მსხვილი მარცვალი, მკვრივი და მაგარი ღერო ჰქონდა. ხორბალი ზემო აჭარის გრილ და მთიან ადგილებში ითესებოდა, რადგანაც იგი შედარებით დაბალი მთის ჰავის ტემპერატურასა და ნალექების სიჭარბესაც კარგად ეგუებოდა (ლომოური 1946: 151).

ღორჯომის ხეობაში პურეულს ე. წ. „დელიჯი“ ასარევენ. მოსახლეობის დაკვირვებით, „დელიჯიანი პური“ მაწყენარი იყო. სარევიანი ყანა ჯეჯილშივე იმარგლებოდა. იქ, ტოპონიმი „ნაას-ლევი“ იმის მიმანიშნებელია, რომ წარსულში აქ „ასლი პურიც“ ითესებოდა. შემოდგომაზე ჯერ მიწა მოიხენებოდა, შემდეგ დათესავდნენ და ზემოდან მიწას ფარცხით გადაუვლიდნენ. დაბამთრებისას ჯეჯილი თოვლის ქვეშ უნდა მოქცეულიყო, რითაც კარგ მოსავალს უზრუნველყოფდნენ (მგელაძე 2013: 143-153).

გოდერძის უღელტეხილის ქვედა ზონის სოფლებში ყანებს ნამგალით მკიდნენ. XX საუკუნის 20-იან წლებიდან თიბვამ ინტენსიური ხასითი მიიღო. პურის თიბვა ივლისის შუა რიცხვებში იწყებოდა. მოთიბულ ყანაში ჯერ პურის ბულულები კეთდებოდა, ხოლო შემდეგ იგი იზვინებოდა. გამომხმარი და გამოქარული პური კალოზე მარხილით, ზოგჯერ, ხელით გადაჰქონდათ. პური კარაპანში იყრებოდა. მზეზე გახმობის შემდეგ კი - პურს კევრით კალოზე გალენავდნენ (ბაქრაძე 1878: 55). საქართველოს მთიანეთში კალო პურეულისათვის ხელოვნურად გასწორებული, დატკეპნილი მოედანი იყო. იგი სახლის წინ, ყანასთან ახლოს ანდა სახლის ბანზე კეთდებოდა (ჩიტაია 1997: 324). ღორჯომის ხეობაში გალენილ პურს „მერულით“ ჰაერში შეიქნევდნენ იმიტომ, რომ ქარს ბზე მიჰქონდა, ხოლო პური (/ ხორბალი) - ადგილზე რჩებოდა. კალოზე დარჩენილ ხორბალს „ცხავში“ გაატარებდნენ, შემდეგ კი გაცხრილავდნენ და ბეღელის ხაროში ჩაყრიდნენ. ბზე პირუტყვის საკვებად იყო განკუთვნილი და საბძელში ინახებოდა (მგელაძე 2013: 143-153).

საკუთრივ გოდერძის უღელტეხილზე არსებობს კონკრეტული ადგილი - „ბულულასერი“, რაც იქ ოდესღაც პურეულის თესვის ფაქტის დასტურად შეიძლება მივიჩნიოთ. „ბულული“ ქართლსა და რაჭაშიც თივის ან გათიხული პურის პატარა ზეინს ნიშნავდა (ჩიტაია 2001ბ: 291). ეთნოგრაფიული წყაროების მიხედვით ირკვევა, რომ აჭარაში ხორბლის გვერდით ადრე ღომი, ოსპი, ფეტვი, ჭავი, ქერი ითესებოდა. ასე მაგალითად აჭარისწყლის სათავეების, განსაკუთრებით, ღორჯომის ხეობის სოფლების სინამდვილეში ოსპის კულტურის მოყვანის ხსოვნა არავის აღარ აქვს, თუმცა ადგილთა გეოგრაფიული სახელები ოსპის, თუნდაც ფეტვის, ამ და სხვა ხეობაშიც გავრცელებულობის პირდაპირ მანიშნებელია. ადგილთა ამგვარი სახელები სოფლებში არაერთგანაა დამოწმებული, მაგალითად, ფეტვიძირი, ნაოსპარი, ნაოსპისერი, ნაოსპირები, ნაოსპრევი (სიხარულიძე 1958: 47, 82, 92, 111, 115).

ჯავახური სახეობის ფეტვიც იყო ცნობილი. სათეს კულტურებში მნიშვნელოვანი იყო ქერიც.

ქერი არა მარტო სამხრეთ, არამედ მთელ საქართველოში ერთი უძველესი კულტურათაგანი იყო. ის უძველესი ხანიდან მოჰყავდათ. ხორბალთან შედარებით ქერი უფრო დაბალი იზრდებოდა, მოსავალი კი უხვი და ბარაქიანი იყოდა. ეთნოგრაფიული მასალით, გაზაფხულზე ყველაზე ადრე ქერი ითესებოდა. ქერს უმთავრესად სადაც ნოყიერი მიწები იყო, იქ თესდნენ, მაგრამ მაინც სარეველა ბალახი ძალუმად ეკიდებოდა. ნიკო კეცხოველის დაკვირვებით, შუამთისა და მაღალი მთის ნათესებს ჭვავი იმდენად ძლიერად ასარეველებდა, რომ მოგვიერ ძირეული ნათესი იკარგებოდა (კეცხოველი 1957: 291). სხვა ცნობით, მთის ზედა ზოლში ნათესებში სარეველას შერევის პროცესი უფრო მეტად ჭვავის სასარგებლოდ იხრებოდა და იგი შემუშნეულად წმინდა ნათესების მდგომარეობაში გადადიოდა (ლომთური 1946: 270). გოდერძის უღელტეხილის ქვედა სოფლებში, მათ შორის, ღორჭომის ხეობაში უპირატესად ქერი იმითომ ითესებოდა, რომ იგი ცხენის საკვებად გამოიყენებოდა. ადამიანთა საკვებად ასეთი ქერი უვარგისი ყოფილა. ირკვევა, რომ ქერს საკვებად აჭარელთაგან ის მეკომური გამოიყენებდა, რომელსაც მცირე რაოდენობის ჭირნახული მოსდიოდა და ჭალაბობის გამოკვება უმთავრესად ნაყიდი მარცვლეულით უხდებოდა. ამდენად, ფაქტია, რომ მარცვლეულის, მათ შორის, ხორბლის სახეობათა სიუხვე აქ ჯიშების მრავალფეროვნებასაც გულისხმობს. ამასთან, მარცვლეული კულტურების მრავალსახეობის არსებობა იმის მაუწყებელია, რომ ქართველი ხალხი ხანგრძლივ მუშაობას ეწეოდა ამ დარგში. დადგენილია, რომ ზანდურის, დიკას, იფქლის, დოლის პურის, ასლის, მახას და სხვა მრავალი სახეობის სამშობლო საქართველო იყო (გვრიტიშვილი 1965: 4, 9, 11).

ისიც ცნობილია, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე ხორბლის დღემდე დადასტურებული თექვსმეტი ჯიშიდან თერთმეტი ჯიშში დიდი სახესხვაობებითაა წარმოდგენილი. ბევრი მათგანი საქართველოსათვის ენდემურია. ამიტომ საქართველოს ხორბლის თავისებურ მუხეზმად შემთხვევით არ მიიჩნევდნენ, სადაც, როგორც ითვლება, კულტურული ხორბლის ევოლუციის საწყისი ჯიშები იყო შემონახული (ჩიტაია 2001ა: 531). ეს ვითარებაც საყურადღებო მინიშნებაა, რადგან სწორედ ამგვარი ეთნოგრაფიული ფაქტების არქეოლოგიურ არტეფაქტებთან შედარების საფუძველზე შესაძლებელი ხდება, მაგალითად, ჩვენს კონკრეტულ შემთხვევაში, განვითარებული შუა საუკუნეების გოდერძის უღელტეხილის - ბეშუმის ნიშვოვანი ტყის ბინადართა სამინათმოქმედო და სამესაქონლეო კულტურასთან დაკავშირებული მეურნეობრივი ცხოვრებისეული ციკლის რეკონსტრუქცია განვახორციელოთ. თუ დავამატებთ იმასაც, რომ ძველ ნამოსახლარებზე აღმოჩენილ მასალებში ქვისაგან ნაკეთები სანაყი და პურის მარცვლის საცხეველი ჩნდება, ასევე, სარწყავი არხებისა და ნისქვილების კვალიც შეინიშნება, მაშინ გასაკვირი ხდება დასახლებებში სტრუქტურულად და ორგანიზაციულად როგორ ჩამოყალიბებულ სამეურნეო სისტემასთან გვექონდა საქმე. ყველაფერს ამას გოდერძის უღელტეხილის განვითარებული შუა საუკუნეების ნამოსახლარებიდან აღებული მიწის ნიმუშების არქეობოტანიკური და პალითოლოგიური ანალიზიც ადასტურებს. აქედან გასაკვირი არაა გოდერძის უღელტეხილის მიდამოებში საუკუნეების მიღმა ქართველთა წინაპრებს სხვადასხვა ჯიშის მარცვლეული კულტურა რომ ჰქონოდათ, რაც სამხრეთ საქართველოში, მათ შორის, ქვაბლიან-აჭარისწყლის ხეობებს შორის არსებული განვითარებული შუა საუკუნეების ნამოსახლარებზე არქეოლოგიურადაც კიდევ ერთხელ დამოწმდა. ნამოსახლარების განათხარადგილებში კულტურული ხორბლეულის ჯიშების ფიტოლიტები და მათი სახამებელი უხვადაა. ხორბლის სახამებლის დიდი რაოდენობა კი ფქვილისა და მისგან დამზადებული პროდუქტის არსებობაზე მეტყველებს. ეს არც არის გასაკვირი, რადგან ნასახლარის ერთ-ერთი სათავსოს გვერდით კერა და საცხობი თონეა აღმოჩენილი.

ბეშუმის განვითარებული შუა საუკუნეების ბინადარი საკვებად მაყვალსაც (*Rubus fruticosus*) მოიხმარდნენ, მაყვალი ნიშვოვან ტყეში მაშინ საკმაოდ ყოფილა და უხლაც ტყეში ბუჩქების სახით სეზონზე მრავლად გვხვდება. სავარაუდოა, ნამოსახლართა ბინადარი მონადირეებიც ყოფილიყვნენ, განსაკუთრებით, წვრილფეხა ცხოველებზე მონადირეები. ამაზე ნამოსახლართა არქეოლოგიურ ფენებში საშურდულ ქვების მიკვლევაზე მეტყველებს. XI-XIII საუკუნეებში აქ არსებული ფაუნა დღევანდელ

გოდერძის უღელტეხილის არეალების ფაუნას ესადაგება. მაგალითად, ფრინველებიდან: შურთხი, როჭო, ტბის გადამფრენი იხვი, ორბი, ყვავი, ყორანი, მიმინო, შაშვი, კოდალა, ოფოფი, შოშია, თეთრი გადამფრენი მერცხალი, ბოლოქანქარა, წითელგულა, ბელურა, შავი ჩიტი – ქორჩიანი; დათვი, მგელი, მელა, შველი, კურდღელი, ციყვი; მდინარეში, რომელიც „ჩეგალის“ სახელს ატარებს – კალმახიც არის.

გოდერძის უღელტეხილის განვითარებული შუა საუკუნეების სამოსახლოთა ბინადარი მონათ-მოქმედების პარალელურად მესაქონლეობასაც მისდევდნენ, ამას პალინოლოგიურ სპექტრში იმ სო-კოს სპორები მოწმობს, რომელიც მცონხელთა და ჩლიქოსნების ნაკვალავზე იზრდებოდა. ესენი იყო სოკო სორდარია, პოდოსპორა, ცერკოპსორა და პეტომიუმი (რუსიშვილი 2019: 267-270); (ყვავაძე 2019: 271-273).

სამცხეში – ქვაბლიანის ხეობასა და ზემო აჭარაში მემინდვრეობა და მესაქონლეობა ერთ-დროულად ვითარდებოდა თუმცა პრიორიტეტული მსხვილფეხა მეცხოველეობა იყო. მეურნეობის ეს დარგი მთიან აჭარაში თავისებური სახით იყო წარმოდგენილი. მესაქონლეობის ამ ტიპის ჩამო-ყალიბებამე გავლენა არა მარტო ზოგადად გარემომ, რელიეფმა და მცენარეულმა საფარმა, არამედ კლიმატმა და ძირითადად და დამხმარე სამეურნეო ბაზემაც მოახდინეს. ბინადარი ცხოვრებისა და მინათმოქმედების ხელშეწყობით საიალალო – ნახევრად მომთაბარე მესაქონლეობა ვითარდებო-და. მოსახლეობა მსხვილფეხა პირუტყვის – ძროხისა და კამეჩის მოშენებასთან ერთად მეთხეობასა და მეცხვარეობასაც მისდევდა. მესაქონლეობის ეს თავისებურება დასახლების ფორმათა სისტემაში და საკარმიდამო კომპლექსის ორგანიზაციაშიც აისახებოდა. საკარმიდამო კომპლექსი თანაბრად მესაქონლეობა-მემინდვრეობის ყველა ელემენტს აერთიანებდა. ადგილობრივი მოსახლეობა შინაური პირუტყვის ყოლაში ოჯახის რჩენის წყაროს ხედავდა და ამიტომაც პირუტყვის მოშენება-გამრავლებასა და გამოკვებაზეც ყოველდღიურად ზრუნავდა. აჭარის მაღალმთიან ხეობებში მესაქონლეობის გარეშე ცხოვრება წარმოდგენილი იყო.

როგორც აღინიშნა, არქეოტანიკური და პალინოლოგიური ანალიზიც ნათლად გვიჩვენებს, რომ ძველ ნამოსახლარებზეც განვითარებული უნდა ყოფილიყო როგორც მესაქონლეობა, ისე მინათ-მოქმედება, სადაც რბილი ხორბალი და ქერი ითესებოდა. ქერი და ხორბალი ნამოსახლარებიდან აღებულ ნიმუშებში ერთად არის დაფიქსირებული და ვერტიკალური ზონალობის გათვალისწინებით, შესაძლებელია, იქ შერეულ თესვასაც ჰქონოდა ადგილი. პარკოსანი მცენარეებიდან ნამოსახლარის ბინადარი ოსპსა და ბარდას მოიხმარდნენ. ადგილობრივ მინათმოქმედებას, ასევე, სარეველა ჭვავის და სარეველა მცენარეთა ფართო ასორტიმენტის გამოვლენა ადასტურებს.

ამდენად, ბეშუმის ნაქალაქარი, რომელიც მოიცავს სამ ბორცვს, რომელიც სავარაუდოდ, XI-XIII საუკუნეების ძეგლია, სამხრეთ საქართველოს ეკონომიკურ, სოციალურ და პოლიტიკურ ცხოვრებაში აქტიურად იყო ჩართული.

დამონებანი

აბულაძე 1964: ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, (V-XI სს), წიგნი I, ილია აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით, თბილისი.

ასათიანი 1938: არქანჯელო ლამბერტი. სამეგრელოს აღწერა, თარგმანი იტალიურიდან ალექსანდრე ჭყონიასი, ლევან ასათიანის წინასიტყვაობით, რედაქციით და კომენტარებით, თბილისი.

ახვლედიანი 1955: ხ. ახვლედიანი. ხიხანის ციხის და ეკლესიის შესახებ, ქართული მატერიალური კულტურის ძეგლები აჭარაში, ბათუმი.

ბერიშვილი 1964: ლ. ბერიშვილი. მემინდვრეობის ხალხური წესები მესხეთში, საქართველოს ეთნოგრაფიის საკითხები, თბილისი.

ბერძენიშვილი 1964: ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები, წიგნი I, თბილისი.

ბერძენიშვილი 1966: ნ. ბერძენიშვილი. გზები რუსთაველის ეპოქის საქართველოში, თბილისი.

ბერძენიშვილი 2004: დ. ბერძენიშვილი. წმინდა ანდრია მოციქულის ნაკვალევი საქართველოში, ქრისტიანობის 20 საუკუნე საქართველოში, თბილისი.

ბრეგაძე 1959: ნ. ბრეგაძე. რაჭა-ლეჩხუმის მივლინების ანგარიში, მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, X, თბილისი.

გვრიტიშვილი 1965: დ. გვრიტიშვილი. ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან (XV-XVII სს), ტ., II, თბილისი.

გოგოლიშვილი 2011: თ. გოგოლიშვილი. საქართველოს სამართლის ისტორია (ხალექციო კურსი), ბათუმი.

გოილაძე 2015: ვ. გოილაძე. ანდრია პირველწოდებულის მიერ მისიონერული მოღვაწეობა აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში, თბილისი.

გრიგოლია 2007: გ. გრიგოლია. ქვის ხანა აჭარის აჭარის: ქვედა პალეოლითური ძეგლი აჭარის მაღალმთიანეთში, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები - აჭარა, (ქვევლესი დროიდან ახ. ნ. V საუკუნემდე), ტ., I, თბილისი.

დოლიძე 1953: ი. დოლიძე. ძველი ქართული სამართალი, თბილისი.

ვარშანიძე 1979: შ. ვარშანიძე. გზები და საგზაო ნაგებობანი ძველ აჭარაში, ბათუმი.

კეცხოველი 1957: ნ. კეცხოველი. კულტურულ მცენარეთა ზონები საქართველოში, თბილისი.

ლომოური 1946: ი. ლომოური. მარცვლეული კულტურები, თბილისი.

ლომოური, ბერძენიშვილი 1941: ვახუშტი ბაგრატიონი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თ. ლომოურისა და ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, თბილისი.

ლორთქიფანიძე 1955: მ. ლორთქიფანიძე. ფეოდალური საქართველოს გაერთიანების საკითხისათვის, ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, ტ., I, თბილისი.

მამულაძე 1991: შ. მამულაძე. აჭარისწყლის ხეობის საფორტიფიკაციო ნაგებობანი (ჭვანის ციხე), სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები, XIX, თბილისი.

მამულაძე 1993: შ. მამულაძე. აჭარისწყლის ხეობის შუა საუკუნეების არქეოლოგიური ძეგლები, ბათუმი.

მგელაძე 1963: ვ. მგელაძე. მესხეთის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის დღიურები, სოფელი უდე (ქვაბლიანის ხეობა), ავტორის პირადი საოჯახო არქივი.

მგელაძე 1973: ვ. მგელაძე. ზემო აჭარული სოფელი ძველად, ბათუმი.

მგელაძე 2013: ვ. მგელაძე. სამინათმოქმედო კულტურის საკითხები აჭარაში, ხარიტონ ახვლედიანის აჭარის მუშეების მაცნე, VI, ბათუმი.

მგელაძე 1998: ნ. მგელაძე. ჯვრის გამოსახულებიანი ქვის სტელა გოდერძის უღელტეხილიდან, ჯვარი ვაზისა, I, თბილისი.

მგელაძე 1999: ნ. მგელაძე. ქვა-ჯვარი გოდერძის უღელტეხილიდან, ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, III, ბათუმი.

მგელაძე, ფალავა 1999: ანდრია პირველწოდებული სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში და კულტურული მემკვიდრეობის საკითხები აჭარაში, ლიტერატურული აჭარა, №3, ბათუმი.

მგელაძე 2000: ნ. მგელაძე. ოძრხეს საერისთოს მოქცევა და ქრისტიანობის გავრცელება აჭარაში, ქრისტიანობა: ნარსული, ანგელო, მომავალი, თბილისი.

მგელაძე, ნარიშკინიშვილი 2002: ნ. მგელაძე, გ. ნარიშკინიშვილი. გოდერძის უღელტეხილის ძველი ნამოსახლარები, ჯავახეთი, ტ., I, ახალციხე.

მგელაძე, ნარიშკინიშვილი 2007: ნ. მგელაძე, გ. ნარიშკინიშვილი. აჭარისწყლის ხეობაზე გამავალი სავაჭრო-სატრანსპორტო გზების შესახებ, იბერია-კოლხეთი (საქართველოს კლასიკური და ადრემედიევური პერიოდის არქეოლოგიურ-ისტორიული კვლევანი), 3, თბილისი.

მგელაძე, ჟურდიანი 2008: ნ. მგელაძე, მ. ჟურდიანი. ანდრია პირველწოდებული და პირველი სამოციქულო ეკლესიის მშენებლობის ისტორია საქართველოში, წმიდა ანდრია პირველწოდებულის გზით (სამეცნიერო კონფერენციის მასალები), ხულო.

მგელაძე, ტუნაძე 2014: ნ. მგელაძე, თ. ტუნაძე. სიახლეები ქართული ეკლესიის ისტორიაში (გოდერძის უღელტეხილის - ბეშქმის ნაეკლესიარი), ჩვენი სულოერების ბალავარი, VI, თბილისი.

მგელაძე და სხვები 2019: ნ. მგელაძე, გ. ნარიშკინიშვილი, მ. ხალავაძე, თ. ტუნაძე, ნ. შანშაშვილი, კ. ქამადაძე, ს. ოქროპირიძე. გოდერძის უღელტეხილის ისტორია და ეთნოარქეოლოგია, ბათუმი.

ნარიმანიშვილი, გეგლაჲ 2011: გ. ნარიმანიშვილი, ნ. გეგლაჲ. აჭარისწყლის ხეობა საქართველოს ტერიტორიაზე გამავალი საერთაშორისო სავაჭრო-სატრანზიტო გზების სისტემაში, ლინგვოკულტუროლოგიური ძიებანი, II, ბათუმი.

ჟორდანია 1897: თ. ჟორდანია. *ქრინიკები*, ტ., II, ტფილისი.

რუსიჲე 1957: შ. რუსიჲე. დარჩიდეებისა და შუახევის ციხე-სიმაგრეები, აჭარის სახელმწიფო მუზეუმის შრომები, ტ., II, ბათუმი.

რუსიშვილი 2019: ნ. რუსიშვილი. „ნაქალაქარის“ მეორე ბორცვის არქეობოტანიკური იდენტიფიკაციის შედეგები, გოდერძის უღელტეხილის ისტორია და ეთნოარქეოლოგია (კოლექტიური მონოგრაფია. ავტორები: ნ. გეგლაჲ, გ. ნარიმანიშვილი, მ. ხალვაში, თ. ტუნაჲ, ნ. შანშაშვილი, კ. ქამადაჲ, ს. ოქროპირიჲე), ბათუმი.

სიხარულიჲე 1958: ი. სიხარულიჲე. *სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმიკა*, წიგნი I, ბათუმი.

სიხარულიჲე 1962: ი. სიხარულიჲე. აჭარის მატერიალური კულტურის ძეგლები, ბათუმი.

სიხარულიჲე 1963: ი. სიხარულიჲე. ამიერკავკასიის სამარშრუტო გზები, IX-X სს. არაბული წყაროების მიხედვით, მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიის საკითხები, თბილისი.

სიხარულიჲე 1964: ი. სიხარულიჲე. მასალები სამცხის ისტორიული გეოგრაფიისათვის (ტოპონიმიკა), საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული, II, თბილისი.

სიხარულიჲე და სხვები 2013: ი. სიხარულიჲე, ი. კეკელია, კ. ქებულაჲე. ჩორჩანის ქვეყანა და გიორგი ჩორჩანელი, ქუთაისის სამეცნიერო ბიბლიოთეკის დაარსების 140 წლისთავსიდაში მიძღვნილი წელიწდეული, ილია ჭავჭავაძის სახელობის ქუთაისის სამეცნიერო ბიბლიოთეკა, ქუთაისი.

სურმანიჲე 1975: რ. სურმანიჲე. *ბეშუმი*, ბათუმი.

ყაზბეგი 1960: გ. ყაზბეგი. სამი თვე თურქეთის საქართველოში, გიორგი ყაზბეგი აჭარის შესახებ, ბათუმი.

ყვავაჲე 2019: ე. ყვავაჲე. „ნაქალაქარ I-ის“ მეორე ბორცვზე მოპოვებული მასალის პალინოლოგიური კვლევის წინასწარი შედეგები, გოდერძის უღელტეხილის ისტორია და ეთნოარქეოლოგია (კოლექტიური მონოგრაფია. ავტორები: ნ. გეგლაჲ, გ. ნარიმანიშვილი, მ. ხალვაში, თ. ტუნაჲ, ნ. შანშაშვილი, კ. ქამადაჲ, ს. ოქროპირიჲე), ბათუმი.

შარაშენიჲე 1982: ლ. შარაშენიჲე. მატერიალური კულტურის ძეგლები აჭარაში, ძეგლის მეგობარი, №59, თბილისი.

ჩიტაია 1997: გ. ჩიტაია. გლეხის სახლი ქვაბლიანში (დარბაზული ტიპი), ქართველი ხალხის სამეურნეო ყოფა და მატერიალური კულტურა, შრომები, I, თბილისი.

ჩიტაია 2001ა: გ. ჩიტაია. XX ს., ქართული ეთნოგრაფია. საველე-ეთნოგრაფიული ძიებანი, მეთოდოლოგია, შრომები, ტ., III, თბილისი.

ჩიტაია 2001ბ: გ. ჩიტაია. საუნივერსიტეტო ლექციების კურსი ეთნოგრაფიაში, შრომები, ტ., IV, თბილისი.

ჩიქოვანი 1967: თ. ჩიქოვანი. ამიერკავკასიის ხალხურ საცხოვრებელ ნაკებობათა ისტორიიდან, თბილისი.

ჩიქოვანი 1989: თ. ჩიქოვანი. ეთნოარქეოლოგიური ეტიუდები, თბილისი.

ჭანტურია 1954: ვ. ვ. ჭანტურია. გოდერძის მიდამოებში ერთი, დღემდე უცნობი „ნაქალაქევაჲ“ წოდებული განსაკუთრებული ნამოსახლარის შესახებ, საქართველოს პედაგოგიური ინსტიტუტის სტუდენტთა VI სამეცნიერო კონფერენციის თეზისები, ქუთაისი.

ჭანტურია 1956: В. Д. Чантурия. *Просвещение в Аджарии*, Батуми.

ხალვაში 2011: რ. ხალვაში. *ანდრია პირველწოდებული საქართველოში*, ბათუმი.

ჯავახიშვილი 1930: ი. ჯავახიშვილი. საქართველოს ეკონომიური ისტორია, წიგნი I, თბილისი.

ჯანელიჲე 2015: თ. ჯანელიჲე. 15 მილიონი წლის წინანდელი ტყე ქვაში (მასალა მომზადებულია თედო ჯორბენაძის მიერ), *ბათუმელები*, ვებ-გვერდი: netgazeti.ge და batumelebi.ge (ნანახია: 26. 09. 2015).

სურ. 1.

ბეშუმის ნამოსახლარების - ნაქალაქარის
№2 ბორცვის რეკონსტრუქცია
ბორცვზე გამავალი გზით, მიწისქვეშა
საცხოვრებლებითა და სამეურნეო
ნაგებობებით. რეკონსტრუქცია
გოდერძი ნარიმანიშვილისა, 2018 წელი

სურ. 2.

ბეშუმის ნამოსახლარების - ნაქალაქარის
№2 ბორცვის რეკონსტრუქცია
ბორცვზე გამავალი გზით, მიწისქვეშა
საცხოვრებლებითა და სამეურნეო
ნაგებობებით. რეკონსტრუქცია
გოგი ტატიშვილისა, 2019 წელი

სურ. 3.

ბეშუმის ნამოსახლარების - ნაქალაქარის
№2 ბორცვის სამოსახლოს ფრაგმენტი
მიწაზე დაძვრნილი კერით

სურ. 4.

ბეშუმის ნამოსახლარების - ნაქალაქარის
№1 ბორცვის ერთ-ერთ სამოსახლო ოთახში
მიწაზე დაძვრნილი წრიული კერა

სურ. 5.

ბეშუმის ნამოსახლარების - ნაქალაქარის
№2 ბორცვის ერთ-ერთი სამყოფი ოთახის
კერა-თონეები

სურ. 6.

ბეშუმის ნამოსახლარების - ნაქალაქარის
№2 ბორცვის სამოსახლოს ფრაგმენტის
მიწაზე დაძვრნილი კერიტა და თონით

სურ. 7.

ბეშუმის ნამოსახლარების - ნაქალაქარის
№1 ბორცვის სამოსახლო ოთახის
კონსტრუქცია და გადახურვის სისტემა

სურ. 8.

ბეშუმის ნამოსახლარების - ნაქალაქარის
№2 ბორცვის ერთ-ერთი კედლის სათავსო

სურ. 9.

ბეშუმის ნამოსახლარების - ნაქალაქარის №2 ბორცვის ერთ-ერთი კედლის სათავსო

SETTLEMENTS AROUND THE GODERDZI PASS IN MIDDLE AGES (BULDINGS, FARMING TYPES, LIFESTYLE OF THE POPULACE)

Nugzar Mgeladze
Goderdzi Narimanishvili

Goderdzi pass is one of the crossroads of Arsiani Mountain System in Georgia, a key location of the buffer zone between Samtskhe and Adjara territorial-ethnographic groups. The settlements and cultural artefacts of different periods traced around Goderdzi pass are clear evidence of the above-mentioned. Beshumi is especially distinguished in the area of Goderdzi pass. In the river basins of the Beshumi forest massif, on the hills of the rivers, there settlements and groups of settlements of different times and different types are presented. In Beshumi zone of Goderdzi pass, where chronologically different settlements and traces of old human life are observed, especially the settlements of the XI-XIII centuries should be distinguished. These types of settlements are located on the riverbanks and are a complex of buildings of different shapes and sizes.

The settlements were cultivated on terraces and slopes at the rivers near Beshumi forest zone. Each settlement was mostly a group of one or more dwellings built of monolithic stones. Thus, these types of settlements may have included one or several houses. Under the common roof, several generations and many families must have lived. They were connected to each other by the common farm and socially regulated lifestyle, and a cult service. Therefore, socio-religious ties were also felt among the settlements on the slopes, which were often carried out by interconnected paved roads. Usually the roads passed through the square in the central part of the settlement. A close group of such settlements looked like a community settlement; however, it must not have been a typical village, but rather a unity of hill-dwelling settlements interconnected over a large area.

On one side of this type of hill, several generations had to live in a separate residential complex, housing about fifteen people. Other buildings around the hill, which belonged to unmarried or already married couples separated from one house - families, were to have about the same number of people, which together numbered up to fifty people on one hill. Neighboring hills may have been populated by similarly localized, possibly related, groups. In general, one large localized genus was formed in the form of several hills in the common area, which was hierarchically divided into several genealogical segments. Each such segment - a genealogical union lived around its particular hill. Such a group of relatives of the common and closest ancestor, localized around the hill, had a collective sense of danger and security, group responsibility for defense and attack, commitment to labor assistance, rights and responsibilities at the funeral, marriage, family formation, and childbirth and during a funeral ritual.

The findings of archaeobotanical and paleontological analysis also clearly show that both old livestock and farming, where soft wheat and barley were sown, must have been developed in the old settlement. Barley and wheat are recorded together in samples taken from settlements, and given the vertical zoning, it is possible that mixed sowing took place there. The inhabitants of the settlement consumed lentils and peas from legumes. Local farming is also evidenced by discovery of a wide range of weeds. Based on ethno-archaeological research, it can be concluded that the end of the Beshumi forest massif, formed on the river hills and semi-end - residential complexes built of underground monolithic stone boulders were located in the permanent residence of the local population where the social, religious, and economic cycles of life in all sections of the year were of a full traditional nature.

რუსეთის პოლიტიკური თაბაში სოლომონ I-თან და კავითან შტაფარის მისია იმერეთში

დავით მერკვილაძე

როგორც ცნობილია, მიუხედავად სოლომონ I-ის გამოკვეთილი ანტიოსმალური ორიენტაციისა, რუსეთის საიმპერატორო კარმა თავი შეიკავა იმერეთის მფარველობაში მიღებისაგან. თავშეკავების მიზეზად ოსმალეთთან დადებულ ქუჩუკ-კაინარჯის ხელშეკრულება სახელდებოდა (მერკვილაძე 2017/2018: 148); (დუბროვინი 1886: 55). აღნიშნული შეთანხმება რუსეთმა ყირიმის სახანოს დაუფლებით ერთხელ მანამდე საკმარისად შელახა, მაგრამ ყირიმის ანექსიის შემდეგ, პორტას მოთმინების ფილა სამიშ დონემდე რომ აღარ ავსებულობო, ამავე ხელშეკრულებით ფორმალურად ოსმალეთის გავლენის სფეროში აღიარებულ იმერეთის სამეფოსთან ოფიციალური მფარველობითი ხელშეკრულების გაფორმება რუსეთში უფრო ხელსაყრელი მომავლისათვის გადადეს (მერკვილაძე 2018: 113-114); (მერკვილაძე 2019: 30). რუსეთში ამჟერად იმითაც ძალიან კმაყოფილი იქნებოდნენ, თუ მათ მიერ ყირიმისა და ყუბანისპირეთის შეერთებას ოსმალეთი ფაქტობრივად „გადაყლაპავდა“ (მერკვილაძე 2018: 111). სამხრეთ კავკასიის გამო კი თავის ტრადიციულ სამხრეთელ მეტოქესთან ომისათვის რუსეთი იმხანად ჯერ მზად არ იყო. თუმცა იქ არასასურველი, მაგრამ მოსალოდნელი ომისათვის თადარიგს მაინც იჭერდნენ.

ამის მიუხედავად, რუსეთის იმპერიის მესვეურნი დასავლეთ საქართველოში თავის პოლიტიკურ გავლენას გულმოდგინედ უფრთხილდებოდნენ. ოსმალეთის მიერ რუსეთისათვის ომის გამოცხადების შემთხვევაში იმერეთის მეფის ჯარს, ქართლ-კახეთის ჯართან ერთად, ოსმალთა წინააღმდეგ თავიანთ სასარგებლოდ აბრძოლებდნენ და ამით მოწინააღმდეგეს დამატებით თავსატეხს გაუჩენდნენ (მარკოვა 1966: 192). სოლომონ I-ის მფარველობაში მიღების თხოვნაზე გაცემული უარის გამო რუსეთის მთავრობაში ფრთხილობდნენ, რომ მეფის პოლიტიკური სიმპათიები ოსმალეთისაკენ არ გადახრილიყო. მით უფრო, როცა რუსეთთან ომის ზღვარზე მდგარი სულთნის კარი ყოველ ღონეს ხმარობდა, იმერეთის მეფესთან ურთიერთობები მაქსიმალურად დაეთმო.

პ. პოტიომკინი შემოფოთებული იყო მეფის კარზე ოსმალური დიპლომატიის გააქტიურების შესახებ მისი ჯაშუშების მიერ იმერეთიდან მოწოდებული ცნობებით. იგი უკვე ხედავდა სასწრაფო ზომების მიღების საჭიროებას, რომ სოლომონთან ურთიერთობის ინიციატივა არ გადასულიყო ოსმალების ხელში. ნიშანდობლივია, რომ 6 სექტემბერს, იმავე დღეს, როგორც კი მეფე სოლომონის წერილი მიიღო, პ. პოტიომკინმა იმერეთის მეფესთან გააგზავნა დივიზიონის კვარტერმეისტერი კაპიტანი ლეონ ფონ შტედერი (მაჭარაძე 1968: 69, 71).

აღსანიშნავია, რომ შტედერის აღნიშნული მისია საერთოდ ამოვარდნილია XIX ს-ის რუს ისტორიკოს ნ. დუბროვინთან. იგი აღნიშნავს, რომ, როცა სოლომონ I ერეკლე II რუსეთის მფარველობაში მიღების ამბავი შეიტყო და თვითონაც იმავე საფუძველზე მოითხოვა მფარველობაში მიღება, პ. პოტიომკინმა მას გაუგზავნა საჩუქრები და შესთავაზა რწმუნებით აღჭურვილი პირი გამოეგზავნა, ვისაც ქვეშევრდომობის პირობებზე დაელაპარაკებოდა. მაგრამ შემდეგ იგი ასეთი რწმუნებულის გაგზავნას აღარ დალოდებია და საქართველოში მომავალ პოლკ. ტომარასთვის დაუვალვებია, რომ თბილისში საქმის მოგვარების შემდეგ ქუთაისში ჩასულიყო იმერეთის მეფესთან (დუბროვინი 1886: 55-56). შტედერის მისიის უგულებელყოფასთან ერთად სხვადასხვა დროს მომხდარი მოვლენები აქ გარკვეულწილად აღრეულიყა ერთმანეთში. იმერეთში ვ. ტომარას მოგვიანებით შემდგარ ამ მეორე მისიის შესახებ სხვაგან გვექნება საუბარი. რაც შეეხება პოტიომკინის მიერ საჩუქრებისა და წერილის გაგზავნას, დუბროვინი

ამას 24 სექტემბრით ათარიღებს (დუბროვინი 1886: 56, შენ. 1). მაგრამ მის მიერ დასახელებული საჩუქრები (ინგლისური ოქროს საათი, სათუთუნე, ბენველი, ქაღალდები, კალენდარი და ა.შ.), პოტიომკინმა გააგზავნა 31 ივლისს, როცა სოლომონ მეფეს ერეკლე II-სთან ტრაქტატის დადების ამბავს ატყობინებდა (მერკვილაძე 2019: 22, შენ.1); შდრ. (დოკუმენტები 2014: 220-221) და არა სოლომონ I-ის საპასუხო წერილის შემდეგ. ხოლო რწმუნებულის გაგზავნის შეთავაზება მეფესთან 7 სექტემბერს უკვე მიწერილი ჰქონდა. ამის თაობაზე ზემოაღნიშნული დღით დათარიღებულ წერილში პ. პოტიომკინი აცნობებდა გრ. პოტიომკინს (მაჭარაძე 1968: 68). ძნელი გამოსაცნობი არ უნდა იყოს, რომ სანდო პირის გაგზავნის შეთავაზების შესახებ წერილს კავკასიის ჯარის სარდალი წინა დღით, 6 სექტემბერს გაატანდა იმერეთში კაპიტან შტედერს.¹

მეორე მხრივ, პ. პოტიომკინმა მითითებები გაუგზავნა თბილისში მყოფ რუსეთის რწმუნებულ ს. ბურნაშევს, რათა მას თავისი ადგილსამყოფელი მცირე ხნით იმერეთში გადაეტანა, ვინაიდან, როგორც კავკასიის ხაზის სარდლისათვის შეუტყობინებით, თურქები ხშირ და მჭიდრო ურთიერთობას ამყარებდნენ სოლომონთან და ცდილობდნენ მეფის მიმხრობას. პ. პოტიომკინი აღნიშნავდა, რომ იმერეთის მეფის გულწრფელობისა და სიჭიუტის გათვალისწინებით, მეფე ერეკლესთან ტრაქტატის დადებას შეიძლებოდა სოლომონ მეფის იმედგაცრუება მოჰყოლოდა ან შეურაცხყოფილად ეგრძნო თავი. თვითონ კავკასიის ხაზის სარდალი კი ვერ დაუშვებდა, რომ ამის გამო იმერეთის მეფეს პოლიტიკური ორჭოფობა დაეწყო. ხოლო ვინაიდან ბურნაშევი სოლომონთან ყველაზე ახლო მანძილზე იმყოფებოდა, მას ყველა ღონე უნდა ეხმარა მეფის მიმართ თურქების გეგმების დასაშლევრევად (მაჭარაძე 1968: 68).

რუსეთის ხელისუფლების პოზიცია იმერეთის სამეფოს მიმართ ნათლად იკვეთება პ. პოტიომკინის 7 სექტემბრის ზემოდასახელებულ წერილში გრ. პოტიომკინისადმი: „თქვენი 3 აპრილის მითითების შესაბამისად ძალ-ღონე არ დამიზოგავს, რომ სოლომონ მეფე რუსეთის მფარველობაში შესასვლელად წამექმებინა, მაგრამ ცდა რად მინდოდა, როცა თვითონ სოლომონიც ამ საქმის დიდი მოსურნეა“ (მაჭარაძე 1968: 68).

კავკასიის ხაზის სარდალს ასევე აინტერესებდა, რამდენად იძლეოდა არსებული პოლიტიკური ვითარება ამ აქტის განხორციელების საშუალებას. განაწყენებულ სოლომონს რუსებზე გული რომ არ აეყარა, პ. პოტიომკინს მისთვის მიუწერია მასთან წარმომადგენლის გამოგზავნის შეთავაზების შესახებ და ამიტომ მეფის წარმომადგენლის მოსვლამდე ითხოვდა საკითხში გარკვევას, რათა შესაბამისად ემოქმედა.

ამ წერილიდან ცხადი ხდება, რომ პ. პოტიომკინს სოლომონისათვის ხელშეკრულების პირობებზე წარმომადგენლის გამოშვების შეთავაზების რწმუნება არ ჰქონია (მაჭარაძე 1968: 80). როცა ამ ნაბიჯს დგამდა, მას იმერეთთან მსგავსი ხელშეკრულების დადების გადანყვეტილების შესახებ არც შესაბამისი ინსტრუქცია ჰქონდა მიღებული პეტერბურგიდან. მაგრამ გენერალ-პორუჩიკი შიშობდა, რომ იმერეთის სამეფო კარზე ოსმალურ დიპლომატიურ აქტიურობას ქართლ-კახეთის სამეფოს მფარველობაში მიღებისა და იმერეთთან ასეთი ხელშეკრულების დადებაზე უარის თქმის პირობებში, გასაკვირი არ იქნებოდა, რუსეთზე გულაცრუებული სოლომონ მეფე ოსმალებს თავის მხარეზე გადაეხარათ. ამიტომ ამ გზით იგი ოსმალური დიპლომატიისათვის ინიციატივის წართმევას ლამობდა. პ. პოტიომკინი ამ ნაბიჯით სოლომონს უქმნიდა წარმოდგენას, თითქოს მის თხოვნას აკმაყოფილებდა მფარველობაში მიღების საკითხზე მოლაპარაკებების წარმოების დასაწყებად რუსეთში მეფის წარმომადგენლის გაგზავნის თაობაზე, ვინაიდან მორიგი პირდაპირი უარი შეიძლებოდა რუსეთს იმერეთის დაკარგვის ფასად დაჟდომოდა. ამიტომ აღნიშნული ყალბი აქტიურობით მეფეს რუსეთის მხარდაჭერის ცრუ იმედებს რომ უღვივებდა, პ. პოტიომკინი არაფერს კარგავდა და მხოლოდ დროის მოგებას ცდილობდა. დრო კი არ ითმენდა. სანამ ჩრდილო კავკასიიდან მისი გაგზავნილი საგანგამო სიგნალი პეტერბურგში ჩააღწევდა და შემდეგ იქიდან სათანადო მითითებებს მიიღებდა, შეიძლებოდა

ძალიან გვიანი ყოფილიყო. ამიტომ ჯერ შტედერი გააგზავნა საგანგებო დავალებით და მეორე დღეს, უკვე პოსტ ფაქტუმ – პატაკი გრ. პოტიომკინთან, რათა ახალი სამოქმედო გეგმის მიღება მოესწრო, სანამ სოლომონის წარმომადგენელი გეორგიევსკი მის რეზიდენციას მიაღებოდა.

პ. პოტიომკინისაგან მიღებული უწყების საფუძველზე 13 ოქტომბერს გ. პოტიომკინი ეკატერინე II-ს აცნობებდა სოლომონ I-ის მიერ „უზენაესი პროტექციის“ თაობაზე თხოვნის განახლების ამბავს და უმატებდა, რომ ამის გამო მას პ. პოტიომკინისათვის დაუვალებია, განეგრძო მეფესთან მიწერა-მოწერა და გზრუნა რუსეთის მიმართ მისი უეტველი კეთილგანწყობის შესანარჩუნებლად (მარკოვა 1966: 193). მაშასადამე, პ. პოტიომკინს, ზემოდან მიღებული მითითებით, სოლომონ I ხშირი კორესპოდენციებით უნდა შეეყოლიებინა და, ამგვარად, იგი „მოკვლეზე დაება“, რათა რუსებზე განწყობილი მეფე ოსმალებისკენ არ შეტრიალებულიყო.

მოვლენებს ცოტა გავუსწრებ და აქვე აღვნიშნავ, რომ რუს მოხელეთა შიში სოლომონ I ორიენტაციის შესაძლო ცვალებადობისადმი იმის შემდეგაც გაგრძელდა, რაც იმერეთის მეფის კეთილგანწყობა რუსეთის მიმართ სხვადასხვა ცნობებით უცილობლად დადასტურდა. ასე მაგალითად, დეკემბრის დასაწყისში მიღებული შტედერის მოხსენებით კვლავ დადასტურდა სოლომონ I-ის „ერთგულება იმპერატორის ტახტისადმი“, მაგრამ პ. პოტიომკინს ეს დამშვიდების საფუძველს მაინც არ აძლევდა: მას აცნობეს, რომ მეფე სოლომონს ოსმალეთიდან ჩამოსული ელჩებიც კეთილად გაუსტუმრებია. მეფის ზოგიერთი მოხელის რუსებისადმი არაკეთილგანწყობილებისა და დადიან-გურიელის მერყეობის, ვაითუ სოლომონი „თურქების ცრუ დაპირებებს წამოგებოდა“, გენერალ-პორუჩიკი კვლავ ავალებდა პოლკოვნიკ ბურნაშევს, გადაბარებულყოფი ქუთაისში, სადაც ძალზე საჭირო იყო ამ დროს მისი ყოფნა. რუს რეზიდენტს სოლომონისათვის უნდა აეხსნა, რაოდენი „სარგებელი“ ნახა ერეკლემ რუსეთთან „მეგობრობით“ და ამ გზით იმერეთის მეფეში „მოშურნეობა გაეღვიძებინა“; ასევე ცდილიყო, გადმოებრიებინა ყველა გავლენიანი თავადი, რომელიც ეჭვის თვალით უცქერდა რუსეთისადმი ერთგულებას, ხოლო მფარველობით დაეიმედებინა ის დიდებულნი, ვინც ისედაც ამჟღავნებდნენ იმპერიისადმი ერთგულებას. „ერთი სიტყვით, ამჟამინდელი მდგომარეობა, – წერდა ბოლოს პ. პოტიომკინი, – ითხოვს უზუსტეს ყურადღებას, რათა ერთი უმცირესი შემთხვევაც კი არ გამოგზრჩეთ, სადაც თურქები განიზრახავენ, ჩვენგან მეფე სოლომონის წართმევის მცდელობას“ (მაჭარაძე 1968: 76-77).

პ. პოტიომკინი უკვე ისედაც გვემავდა, სოლომონ I და მის დიპლომატიურ ურთიერთობებზე მუდმივი კონტროლი ჰქონოდა. თუ აქამდე იმერეთის მეფესთან ურთიერთობის დამყარება ქართლის გავლით ხდებოდა, ახლა საჭიროდ ჩაითვალა ახალი გზის გაკვალვა კავკასიის ხაზიდან პირდაპირ იმერეთისაკენ. ამიტომაც გეორგიევსკიდან გამომგზავრებული შტედერი ამ გზის დასაშვრად ალაგირიდან მდ. არდონს ამოუყვანა წარისაკენ (ისტორიულ დვალეთის მხარეში) და მამისონის უღელტეხილით გადმოვიდა რაჭაში, სოფ. გლოლაში. პ. ბუტკოვის სიტყვით, გლოლა მდ. რიონზე მდებარეობს, რომლის სათავე ახლოსაა არდონის სათავესთან (ბუტკოვი 1869: 136). მაგრამ მამისონით შტედერი გადმოვიდოდა მდ. ჭანჭახის ხეობაში, რომელიც რიონის მარცხენა შენაკადია და რომლის ნაპირზეცაა სინამდვილეში გაშენებული სოფ. გლოლა. შემდეგ აქედან უწერა-ონის გავლით შტედერი ჩასულა ქუთაისში (მაჭარაძე 1968: 76-77).

თავის მხრივ, ს. ბურნაშევმა თბილისიდან იმერეთში გაუშვა მთარგმნელი ტამაზინი (თამაზინი). ის იმერეთის სამეფო კარზე არსებულ ვითარებას უნდა გასცნობოდა და ამის თაობაზე ბურნაშევისათვის უნდა მოეხსენებინა.

შტედერსა და ტამაზინს სოლომონ მეფე მიძიმედ ავად დახვედრიათ ლომსიათხევი (მხარე იმერეთში, დღევანდელ ზესტაფონის მუნიციპალიტეტში). მეფის ავადობა იმდენად გართულებული ყოფილა, რომ მის კარზე შიშობდნენ, რომ შეიძლებოდა, იგი დღე-დღეზე გარდაცვლილიყო. აკი შტედერისათვის უთქვამთ კიდევ: ის ან მეფის ავადობის შემსუბუქებას უნდა დალოდებოდა, ან მის გარდაცვალებას. შტედერისავე გადმოცემით, გამოჯანმრთელების იმედი აღარც სოლომონს ჰქონია:

მეფეს იგი თავისთან მოუხმია სამეფოს დიდებულთათვის, უბრძანებია, სანოლთან მიეტანათ მისი ხმალ-იარაღი, რომელსაც ცრემლმორეული მთხვევია და ყველა რუსეთის ერთგულებამ დაუფიცებია. შემდეგ მეფე გამომშვიდობებია ყველა იქ შეკრებილთ, ამ უკანასკნელთა მოთქმა-ტირილის თანხლებით (მაჭარაძე 1968: 74-75).

შტედერს ლომსიათხევში 15 დღე დაუყვია, რის შემდეგადაც სოლომონი გამომჯობინებულა და ქუთაისში გამგზავრება გადაუწყვეტია. მეფეს შტედერიც თან წაუყვანია (მაჭარაძე 1968: 74). ვინაიდან მეფე 20 ოქტომბერს გამოკეთებულა, გამოდის, რომ შტედერს ავადმყოფი მეფისათვის ლომსიათხევში 5 ოქტომბერს მიუკითხავს.

რაც შეეხება ტამაზინს, მას მეფის ავადმყოფობის ხანაში მისთვის ყველა საჭირო ცნობები მოუგროვებია. იგი ეტყობა, დაელოდა მეფის ბედის გარკვევას და როგორც კი ნათელი გახდა სოლომონის გამოჯანმრთელების საკითხი, ტამაზინი იმავე დღეს უკან გამობრუნებულა და ერთ კვირაში, 27 ოქტომბერს ს. ბურნაშევს იმერეთის ცხელ-ცხელი ამბები და სოლომონ მეფის წერილი ჩამოუტანა თბილისში. იმერთა მეფე რუსეთის წარმომადგენელს აუწყებდა, რომ აპირებდა, ერეკლეს კარზე თავისი მოძღვრის გამოგზავნას ორ მეფეს შორის შეთანხმების მისაღწევად (მაჭარაძე 1968: 72).

1 ნოემბერს შტედერს პ. პოტიომკინისათვის გაუგზავნია ორი პატაკი (ერთი გერმანულ ენაზე ყოფილა დანერილი). ამ მოხსენებებში თავისი მგზავრობის შესახებ თხრობის შემდეგ იგი იუწყებოდა იმერეთის მეფის ავადობის თაობაზე, რომ გაჯანმრთელებულმა სოლომონ მეფემ ბრძანა მისი თან წაყვანა ქუთაისში, სადაც შეიტყო, რომ მეფე მასთან ერთად პ. პოტიომკინთან მოსალაპარაკებლად აპირებდა დავით ბეგის (სავარაუდოდ, უნდა იგულისხმებოდეს მეფის მდივანბეგი დავით კვინიხიძე (მაჭარაძე 1968: 74, შენ. 1) გაგზავნას. შტედერი იწერებოდა ასევე სოლომონის კარზე ოსმალთა ელჩების ვიზიტების შესახებაც და ბოლოს იმედს გამოთქვამდა, რომ ამ მოხსენების გამოგზავნიდან მალევე შეძლებდა უკან გამობრუნებას და თავისი მისიისა და იმერეთში არსებული პოლიტიკური ვითარების შესახებ გენერალ-პორუჩიკს უფრო დანვრელებით მოახსენებდა (მაჭარაძე 1968: 74-75).

10 ნოემბერს ტამაზინის მიერ იმერეთიდან ჩამოტანილ ცნობებზე დაყრდნობით პ. პოტიომკინს მოხსენებას უგზავნის ს. ბურნაშევიც. ს. ბურნაშევი საუბრობს იმერეთში ოსმალთა დიპლომატიურ გააქტიურებაზე. ამ კონტექსტში მას საეჭოდ ეჩვენება მეფის ცოლისძმების, ორი ძმა წულუკიძის რუსებთან ცივი დამოკიდებულება და გამოთქვამს ეჭვს, რომ სამეფო ტახტზე მეფის პირდაპირი მემკვიდრის არარსებობის პირობებში მათ, შესაძლოა, მეფის გარდაცვალების შემდგომ ხელისუფლების დაუფლება ოსმალთა დახმარებით სურდეთ, ვინაიდან ამ მხრივ რუსეთის იმპერატორიკას მართლმსაჯულებამ მათ შეიძლება ძალაუფლება დააკარგვინოს. მათ საპირისპიროდ კი რუსეთის ერთგულებად ს. ბურნაშევი მიიჩნევს ძმებ წერეთლებს, რომელთაგან ერთი სამეფოს სარდალია, ხოლო მეორე – სახლთუხუცესიო. პ. პოტიომკინისათვის ყველაზე მნიშვნელოვანი – მეფის კეთილგანწყობა რუსეთისადმი და მისი სწრაფვა, ესარგებლა იმპერატორიკას იგივე მონყალებით, რითაც ერეკლემ ისარგებლა – უცვლელი იყო. მეტიც, სოლომონი სიამაყით აღნიშნავდა, რომ უკვე თხუთმეტი წელიწადია, რაც თავს რუსეთის იმპერატორიკას სრულ ქვეშევრდომად მოიაზრებდა (მაჭარაძე 1968: 72-73).

პ. პოტიომკინი გაოცებას ვერ მალავდა, რომ მის მიერ იმერეთში გაგზავნილი კაპიტანი შტედერი უკვე მესამე თვე იყო, რაც არ ჩანდა და არც რაიმე სმენოდა მის შესახებ. ამიტომ 16 ნოემბერს, ჯერ კიდევ ს. ბურნაშევის ზემოაღნიშნული წერილის მიღებამდე, იგი ინტერესდებოდა რა, რამდენად სარწმუნო იყო გავრცელებული ხმები ოსმალეთის სამხედრო სამზადისის შესახებ, დასავლეთ საქართველოში რუსეთის წარმომადგენელს შემუშოებული თხოვდა, ეცნობებინა მისთვის, თუკი რაიმე უწყება მოეპოვებოდა მეფე სოლომონისაგან (ცაგარელი 1901: 14).

ამასობაში ს. ბურნაშევთან მიბრძანდა ქართლში ჩამოსული სოლომონ მეფის მოძღვარი, რომელსაც იმერეთის მეფისაგან ერეკლე მეფესთან შერიგების პირობები ჩამოუტანა. ამის თაობაზე პოლკოვნიკი ბურნაშევი ოთხი დღის შემდეგ ატყობინებდა კავკასიის ხაზის სარდალს (მაჭარაძე 1968: 72-73).

ს. ბურნაშევის 10 ნომბრის მოხსენება პ. პოტიომკინმა ნომბრის ბოლოს მიიღო, ხოლო შტედერისა – დეკემბრის დასაწყისში. როგორც ვნახეთ, ორივე ცნობა იმერეთის მეფის რუსეთისათვის მყარად საიმედო პოლიტიკურ განწყობაზე მიუთითებდა. მაგრამ პ. პოტიომკინისათვის ეს გულდამწვდომების საშუალებას მაინც არ იძლეოდა. 6 დეკემბერს იგი ს. ბურნაშევს წერდა, რომ საქმე მოითხოვდა მის გადაბარებას ქუთაისში. პ. პოტიომკინს, ერთი მხრივ, აშფოთებდა, სოლომონის მიერ სულთნის ელჩების თბილი მიღება და, მეორე მხრივ, ბურნაშევის ჩასვლა უნდა ყოფილიყო დასავლეთ საქართველოს დიდებულთა შორის ოსმალეთის შესაძლო მომხრეებისათვის ერთგვარი თითის დაქნევა, რომ მათ მეფის პოლიტიკური ორიენტაციაში რაიმე მერყეობა არ გამოეწვიათ. გენერალ-პორუჩიკს განსაკუთრებით დადიანისა და გურიელის სანდოობაში ეპარებოდა ეჭვი, რომელნიც, მისი აზრით, იოლად შეიძლებოდა, წამოგებულიყვნენ ოსმალთა დაპირებებზე. ს. ბურნაშევს ძალისხმევა არ უნდა დაემურებინა ოსმალთა ელჩების მიერ მეფისათვის მორთმეული წერილების „პირდაპირი შინაარსის“ დასადგენად. მას ასევე უნდა გაერკვია, ეს წერილები ოსმალეთის მთავრობისაგან იყო მოწერილი, თუ – რომელიმე ფაშისაგან. პოტიომკინი იმედოვნებდა, რომ იმპერატორისადმი ესოდენი ერთგულების გამომხატველი მეფე მას არაფერს დაუმაღავდა. ბურნაშევს ასევე ევალებოდა მეფეში აღედგრა მოშურნეობა ერეკლეს მიერ რუსეთთან პოლიტიკური კავშირის გაფორმების შედეგად მიღებულ სარგებელთა განმარტებით. იმერეთში ჩასვლამდე კი ს. ბურნაშევს ევალებოდა სოლომონ I-თან გაეგზავნა ამ უკანასკნელის მოძღვარი, რომელიც ქართლში იმერეთის მეფეს ერეკლე II-სთან მოსარიგებლად ჰყავდა მოვლინებული. ამ მოძღვრის პირით სოლომონისათვის ბურნაშევს იმედი უნდა მიეცა, რომ მეფის თხოვნა მფარველობის მიღების თაობაზე შეუსრულებელი არ დარჩებოდა. ამას გარდა, რუსეთის რწმუნებულს სოლომონ I-სათვის უნდა ეთხოვა, რომ მეფეს ოსმალეთიდან მიღებული წერილები ან თვითონ, ან ბურნაშევის ხელით გაეგზავნა პ. პოტიომკინთან (მაჭარაძე 1968: 79).

პ. პოტიომკინი იმავე დღეს გ. პოტიომკინის სახელზე წერს მეორე წერილს და უგზავნის შტედერის პატაკთან, ჩრდილოეთ კავკასიიდან ამ უკანასკნელის მიერ იმერეთისაკენ გაკავალული გზის რუკებთან და ს. ბურნაშევისადმი გაგზავნილი წერილის ასლთან ერთად. წერილში გენერალ-პორუჩიკი თავის ზემდგომს ახარებდა, რომ ყველაფრის მიუხედავად, სოლომონი რუსეთისადმი ერთგულებას ინარჩუნებდა. მაგრამ მეფის ავადმყოფობა და სისუსტე მეფის დიდი ხნის სიცოცხლის იმედს არ იძლეოდა. ამიტომ ითხოვდა მითითებებს მეფის გარდაცვალების შემთხვევაში მისაღებ ღონისძიებათა თაობაზე. თან იუწყებოდა, რომ ვინაიდან სამეფო ტახტზე პირდაპირი მემკვიდრე არ არსებობდა, თუ იმერეთთან პოლიტიკური კავშირის საკითხი სოლომონის სიცოცხლეშივე არ გადაიჭრებოდა, შემდგომ „იმერეთისათვის დამლუპველი შედეგები“ იყო მოსალოდნელი. რამეთუ სხვადასხვა მემკვიდრენი თავ-თავიანთ მომხრეების შემოკრებას დაიწყებდნენ, გარდა ამისა, არც დადიანი და გურიელი აღიარებდნენ ხალხით იმერეთის მეფის მორჩილებას (მაჭარაძე 1968: 75-76).

ნათელია, რომ რუსი დიპლომატ-მოხელეები სოლომონ I-ს საქმეს ისე უხატავდნენ, რომ მისი რუსეთის მფარველობა-ქვეშევრდომობაში შესვლა მხოლოდ იმერეთს მეფის უცილობელ ინტერესებში შედიოდა, იმპერიისათვის კი ამას არავითარი მნიშვნელობა არ ჰქონდა და ისინი უბრალოდ კმაყოფილები იყვნენ იმერეთის მეფის მხრიდან გამოჩენილი ერთგულებით, ხოლო მისი სურვილის განხორციელებისა და სამეფოს ბედ-იღბალის გადანყვეტის საკითხი ოდენ „გულუხვი იმპერატორისა“ კეთილ ნებაზე იყო დამოკიდებული.

სოლომონისათვის, რასაკვირველია, სრულიად დაფარული იყო იმერეთის მიმართ რუსეთის ნამდვილი ზრახვები, რომელიც ოსმალეთთან დიპლომატიურ-პოლიტიკური ჭიდილის პირობებში იყო ჩამოყალიბებული. ასეთ ვითარებაში უკვე ისედაც ხშირი ავადმყოფობით დასუსტებულ მეფეს გაუჭირდა არსებული პოლიტიკური ვითარებისა და ამის შედეგად ორი ურთიერთმოქმედი იმპერიისათვის იმ ჯერზე იმერეთის სამეფოს მნიშვნელობის უცდომლად შეფასება. მკაფიოდ გამოხატულმა ცალსახა მიმართულების პოლიტიკურმა კურსმა მეფეს არ მისცა საშუალება, ლავირების საშუალებით ოსმა-

ლეთის მხრიდან იმერეთთან ურთიერთობის დათბობის მცდელობისაგან რაიმე ხელშეშასები სარგებელი მიეღო. არადა, შექმნილი განსხვავებული პოლიტიკური ვითარება საამისოდ მეფის წინაშე დიდ ასპარეზს ხსნიდა. უნდა ვიფიქროთ, რომ ოსმალთა ელჩები მეფისაგან სასურველი შედეგის გარეშე ბრუნდებოდნენ უკან. ასევე რუსეთის მიმართ გადაჭარბებული და თან მუდმივი ერთგულების გამოხატვა რუს მოხელეებს უჩენდა განწყობას, რომ სოლომონი თურქების დიპლომატიური აქტიურობის მიუხედავად, მაინც რუსეთის ერთგული რჩებოდა. ამის გამო იმერეთის მეფის მიმართ რაიმე მნიშვნელოვანი სურვილის დასაკმაყოფილებლად, რაც უშუალოდ რუსეთის გეგმებში ჯერ არ შედიოდა, თავს საერთოდ აღარ იწუხებდნენ. ამრიგად, როგორც ობიექტური, ასევე სუბიექტური მიზეზების გამო იმერეთის სამეფო კარზე მხედველობიდან გამორჩათ ახალი პოლიტიკური მდგომარეობის შედეგად მათ ხელში აღმოჩენილი შესაძლებლობათა ფართო სპექტრი და, შესაბამისად, იგი სრულიად გამოუყენებელი დარჩათ.

მაღე რუსეთის ხელისუფლებამ ოსმალეთის მთავრობასთან არსებული დაპირისპირების საკითხი თავის სასარგებლოდ დიპლომატიური გზით მოაგვარა. 1783 წლის 28 დეკემბერს (ახ. სტილით 1784 წლის 8 იანვარს) ოსმალთა დედაქალაქში ხელი მოეწერა რუსეთსა და ოსმალეთს შორის ახალ სახელმწიფოთაშორის ხელშეკრულებას, რითაც პორტამ რუსეთის მიერ ყირიმ-ტაშანის ანექსია აღიარა. პართალია, ეს მხოლოდ წინასწარი შეთანხმება იყო, რომლის რატიფიკაცია მოგვიანებით განხორციელდა, მაგრამ ოსმალეთის მხრიდან ყირიმის ანექსიის ოფიციალურმა აღიარებამ რუსეთის საიმპერიო კარზე დიდი აღტაცება გამოიწვია. ეს იმდენად მნიშვნელოვან წარმატებად იქნა განხილული, რომ მიღწეულის უმტიკივლოდ შენარჩუნების მიზნით გადანყდა, ამიერიდან, გარკვეულ დრომდე მაინც, ოსმალეთთან მშვიდობიანი ურთიერთობა შენარჩუნებულიყო (მარკოვა 1966: 161)

ამრიგად, პეტერბურგმა არასასურველი ომი თავიდან აიცილა და იმერეთის ოსმალეთის წინააღმდეგ გამოყენების საჭიროება დღის წესრიგიდან მოიხსნა. შესაბამისად, შემოხსენებულმა აქტმა იმერეთის მეფესთან რუსეთის ხელისუფლების პოლიტიკური თამაშის აქტიურ ფაზას საბოლოო ნერტილი დაუსვა.

შენიშვნები

1. ნ. დუბროვინის ზემოაღნიშნულ შეცდომებზე დაყრდნობით შტედერის მისია საერთოდ გამორჩენილია ზოგიერთი ქართველი მკვლევრის ნაშრომშიც (ცინცაძე 1960: 114); (ბურჯანაძე 1961: 138). შტედერს მხოლოდ ერთხელ და გაკვრით ახსენებს პ. ბუტკოვი. ისიც როგორც იმერეთისაკენ ახალი პირდაპირი გზის გამკვალავს. შტედერის დიპლომატიური დავალების შესახებ კი სიტყვაც არაა დამრული იხ. (ბუტკოვი 1869: 135-136). უცნაურია, მაგრამ ამ მისიას არ ახსენებს არც ო. მარკოვა თავის ზემოდასახელებულ საყურადღებო ნაშრომში. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ შტედერის მისიის შესახებ მნიშვნელოვანი საარქივო მასალები სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოიტანეს ვ. მაჭარაძემ და ო.პ. მარკოვამ, რომელთაც დანერვილებით შეისწავლეს ეს საკითხი (მაჭარაძე 1968: 69-86); (მარკოვა 1966).

დამონშებანი

ბურჯანაძე 1961: შ. ბურჯანაძე. იმერეთის სამეფო 1768-1784 წლებში, *ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე*, ტ. III, თბილისი.

ბუტკოვი 1869: П. Г. Бутков. *Материалы для новой истории Кавказа с 1722 по 1803 год*, ч. 2. СПб.

დოკუმენტები 2014: Из истории российско-грузинских отношений, сборник документов, Москва.

დუბროვინი 1886: Н. Дубровин. *История войны и владычества русских на Кавказе*, том II, СПб.

მარკოვა 1966: О. П. Маркова. *Россия, Закавказье и международные отношения в XVIII веке*, Москва, Наука.

მაჭარაძე 1968: ვ. მაჭარაძე. *ბესიკი დიპლომატიურ სარბიელზე*, თბილისი, მერანი.

მერკვილაძე 2017/2018: დ. მერკვილაძე. იმერეთის სამეფოს საკითხი ქუჩუკ-კაინარჯის სამავალ ხელშეკრულებაში, *ქართული წყაროთმცოდნეობა*, ტ., XIX/XX.

მერკვილაძე 2018: დ. მერკვილაძე. იმერეთის სამეფოს რუსეთის იმპერიის მფარველობაში მიღების საკითხი (1781-1783 წლის დასაწყისი), *ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები*, N22.

მერკვილაძე 2019: დ. მერკვილაძე. იმერეთის სამეფოს რუსეთის იმპერიის მფარველობაში მიღების საკითხი (1783 წლის აპრილი-სექტემბერი), *ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები*, N23.

ცაგარელი 1901: Новые Материалы для жизнеописанія и дѣятельности С. Д. Бурнашева, бывшаго въ Грузіи съ 1783 по 1787 г., Собралъ и издалъ съ приложеніемъ картъ, портретовъ и факсимиле С. Н. Бурнашева, подъ редакціей профессора А. А. Цагарели, С.-Петербург.

ცინცაძე 1960: ი. ცინცაძე. 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი, მასალები რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის, თბილისი, საბჭოთა საქართველო.

RUSSIAN POLITICAL GAMES WITH SOLOMON I AND CAPTAIN STEDER'S MISSION IN IMERETI

Davit Merkviladze

After the annexation of Crimea, in order to avoid irritating the Ottomans, the Russian Imperial court postponed the signing of an official protection treaty with the Kingdom of Imereti.

At the same time, if the Ottomans declared war on Russia, the Russian government planned to use the Imereti army, along with the Kartli-Kakheti army, against the Ottomans. The Russian government therefore feared that Solomon I would change his political orientation due to refusal for the patronage of the King of Imereti.

Commander of Russian troops in the Caucasus Paul Potemkin was concerned about the intensification of Ottoman diplomacy at the court of the King of Imereti. Therefore, on September 6, he immediately sent Captain Leon von Steder to Solomon I.

On December 28, 1783, the Russian ambassador to Constantinople I. Bulgakov and Ottoman Admiral Hasan Pasha signed a new agreement. Under this treaty, the Sultan's government recognized the annexation of Crimea-Taman by Russia. As a result, St. Petersburg avoided an unwanted war. Consequently, the need to use the Kingdom of Imereti against the Ottomans was removed from the agenda and Russian political games with Imereti ended at that stage.

68. დავით გარეჯელის „ცხოვრების“ კიმენურ ვერსიაში შესული ისტორიული ფაქტები და ტოპოსები

ლაღო მირიანაშვილი

საქართველოში ადრექრისტიანული სამონასტრო ცხოვრების შესწავლისას, შესაბამისი პერიოდის წერილობითი წყაროების დეფიციტის პირობებში, მკვლევრები იძულებული ვართ ისტორიული ღირებულების მქონე, თუნდაც მცირედი ინფორმაციის მოსაპოვებლად, პაგიოგრაფიულ თხზულებებს მივყავართ. თუმცა, მათში დაცული ინფორმაციის ისტორიული სანდოობის საკითხი ყველა კონკრეტულ შემთხვევაში ცალკე უნდა იყოს შესწავლილი. საქმე ისაა, რომ აღმოსავლეთ და დასავლეთ ქრისტიანულ სამყაროებში ჩამოყალიბებული ტრადიციის შესაბამისად, პაგიოგრაფიული თხზულებების შექმნისას ზოგად და ტიპურ სიუჟეტებს – ტოპოსებს იყენებდნენ, რომლებიც ერთი თხზულებიდან მეორეში გადადიოდა. ამ მიზნით ფართოდ მოიხმობდნენ ძველალექსისეულ და სახარებისეულ სიუჟეტებსაც. ყოველივე ამის გამო, სხვადასხვა წმინდანთა ცხოვრებებში აღწერილი ცალკეული ისტორიები ერთმანეთს ემსგავსება. ამგვარ დამოკიდებულებას წმინდანთა ცხოვრებების შეთხზვისადმი ახსნა მოეძებნება. საქმე ისაა, რომ პაგიოგრაფიული თხზულება არ არის ზუსტი საისტორიო ქრონიკა. პაგიოგრაფები აქცენტს აკეთებდნენ არა იმდენად მათ მიერ მოხმობილი ცნობების სიზუსტეზე, არამედ წმინდანის პიროვნული თვისებებისა და მისი საქმეების სრულად წარმოჩენაზე. ამიტომაც სარგებლობდნენ ისინი გარკვეულწილად დაკანონებული სტანდარტული ტოპოსებით და ამგვარი მიდგომის წყალობით, უკეთესი კუთხით წარმოაჩენდნენ წმინდანის შინაგან ბუნებასა და მისი მოღვაწეობის შედეგებს. ჯერ კიდევ რ. სირაძემ მიაქცია ყურადღება, რომ წმ. იოანე ზედაზნელისა და თითოეული ასურელი მამის „ცხოვრებაში“ მრავალადაა გამოყენებული ბიბლიური პარადიგმები (სირაძე 1992: 78). სახარებიდან და ძველი აღთქმიდან ნასესხები ლიტერატურული მოდელების გამოყენება განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო ისეთი მცირერიცხოვანი ქრისტიანი ერისთვის, როგორიც ქართველები ვართ, რათა ეროვნული წმინდანების მიერ ზოგადად ქრისტიანობის ისტორიაში შეტანილი წვლილი უკეთესად წარმოჩენილიყო და ისინი ბიზანტიელი თუ სპარსი წმინდანების თანასწორად ყოფილიყვნენ აღიარებული.

სტანდარტული ტოპოსების პაგიოგრაფიულ თხზულებებში ჩართვის პროცესი მეტაფრასული ვერსიების შექმნის დროიდან გააქტიურდა. მაგალითად, XI საუკუნეში ამ ხერხს წარმატებით იყენებდა ბიზანტიის სახელმწიფო მოღვაწე და მწერალი მიქაელ ფსელოსი (1018 - 1078/1096). თუმცა, ტოპოსების გამოყენება წინარე პერიოდშიც, კერძოდ, კიმენურ თხზულებებშიც დასტურდება.

წინამდებარე სტატიის მიზანია წმ. დავით გარეჯელის „ცხოვრების“ კიმენური ვერსიის ანალიზი მასში დაცული ისტორიული ფაქტების გასამიჯნად გამონაგონი ამბებისაგან, რომლებიც პაგიოგრაფის მიერ ფართოდ ცნობილი ტოპოსების მოხმობითაა შექმნილი. უნდა ითქვას, რომ წმ. დავით გარეჯელის „ცხოვრებაში“ გამოყენებული პაგიოგრაფიული ტოპოსები სპეციალური კვლევის საგანი არასდროს გამხდარა, თუ არ ჩავთვლით ზოგადად ასურელ მამათა „ცხოვრებების“ კონტექსტში გამოთქმულ რამდენიმე მოსაზრებას. ამა თუ იმ პაგიოგრაფიულ თხზულებაში გამოყენებული ტოპოსების დადგენა აუცილებელია ზოგადი ტექსტიდან მათ გამოსახშირად, რაც მკვლევრებს დაეხმარება ისტორიული ფაქტების გამიჯვნაში ისეთი სიუჟეტებისგან, რომლებიც თხზულებაში პაგიოგრაფიული, სახარებისეული თუ ძველალექსისეული ტოპოსების ზეგავლენითაა შეტანილი.

წმ. დავით გარეჯელის „ცხოვრების“ თანახმად, გარეჯის უდაბნოში გასვლის პირველ ეტაპზე, წმ. მამები დავითი და ლუკიანე მძოვრობდნენ, ანუ საკვებად მხოლოდ უმ ბალახეულობასა და

მცენარეულ ფესვებს მოიხმარდნენ. მძოვრობის თემა არის არა ტოპოსი, არამედ ისტორიული ფაქტი. ამ ტრადიციას საფუძველი ევგიპტის, სირიისა და პალესტინის ადრეულ მეუღაბნოთა ცხოვრების წესში იძებნება. მძოვრები ცხოვრობდნენ ღია ცის ქვეშ, ან ბუნებრივ მღვიმეებს აფარებდნენ თავს. ისინი უარს ამბობდნენ ცეცხლის გამოყენებაზე, როგორც საჭმლის მოსამზადებლად, ისე საცხოვრისის გასათბობად. მძოვრებს არ ჰქონდათ ეკლესიები, ამიტომ ისინი ღია ცის ქვეშ ლოცულობდნენ. მსგავსად იქცეოდა მამა დავითიც: იგი მართო გადიოდა ბუნებრივ გამოქვაბულში, ზეპირი გადმოცემით დღევანდელი ორმოცი სებასტიელი მონაშის სამარტიელის ადგილას, და იქ აღავლენდა ლოცვას (აბულაძე 1964: 234). შესაძლოა, რომ წმ. დავითის ლოცვის გულწრფელობის გასამძაფრებლად ჰაგიოგრაფმა გამოიყენა ტოპოსი, რომელიც რეალურ სირიულ ტრადიციას ეფუძნება: ლოცვისას წმ. დავითი ცრემლად იღვრებოდა და მის ცრემლთა ნაკადული უდაბნოს მიწას რწყავდა (აბულაძე 1964: 234).

შემდგომ, ტექსტში გამოყენებულია ფართოდ გავრცელებული ჰაგიოგრაფიული ტოპოსი: წარჩინებული ბერის მონაფეხისა და მიმდევრების გამოცდა გაჭირვების ჟამს. ამ დროს, მიმდევრები კარგავენ ნებისყოფას და წინამძღვრისაგან დასახული მიზნის შეცვლას მოითხოვენ. წინამძღვარი კი შექმნილ კრიტიკულ სიტუაციას ძმების დასამოძღვრად და ღმერთისადმი მსახურების გზაზე დასაყენებლად იყენებს. მაგალითად, მსგავსი ტოპოსი გამოყენებულია იუდეის უდაბნოში სამონასტრო ცხოვრების ერთ-ერთი დამფუძნებლის, წმ. ევთიმიე დიდის „ცხოვრებაში“ (377-473): როდესაც ხანგრძლივი გვაღვით გამოწვეული წყლის ნაკლებობის გამო ძმობის წევრებმა წმ. ევთიმიეზე ზეწოლა დაიწყეს, რათა მას რაიმე მოემოქმედა, წმ. ევთიმიემ, თავდაპირველად, ღმერთის სათხოვრით შეწუხებაზე უარი განაცხადა: „სიმრავლისაგან ცოდვათა ჩემთადას არა მაქუს კადნიერებად, რადთამც ვევედრე ღმერთსა ამის საქმისათჳს“. ამის შემდეგ, მან ბერების დამოძღვრა დაიწყო (იონაიშვილი 1975: 160).

წმ. დავით გარეჯელის „ცხოვრებაში“ იგივე ტოპოსი შემდეგნაირადაა გადმოცემული: როცა გარეჯის უდაბნოში მისვლის პირველ წელს, ზაფხულის ხვატის შემდეგ, მამა დავითი და მისი მონაფე ლუკიანე უსაზრდოდ დარჩნენ, რადგან ზაფხულის სიცხეების შემდეგ მათი ერთადერთი საკვები – მინდვრის ბალახი გადახმა, ლუკიანეს სულმოკლეობამ წახსდია და უდაბნოს მითოვების აუცილებლობაზე დაიწყო საუბარი. წმ. დავითმა კი იგი დამოძღვრა: ნუთუ არ იცი, რომ ქვეყნიერებაზე ყველაფერი წარმავალია? და განა არ გსმენია წმინდა წერილიდან „მოთმინებითა თქვენითა მოიპოვნეთ სულნი თქუენნი“? (ლუკა 21.19). ხოლო შენ კი სულმოკლეობას ამჟღავნებ. ჩვენ ქრისტეს მცნებათათვის წყურვილისა და შიმშილის გამო კიდევაც რომ დავიხოცოთ, ღმერთის წინაშე ცხოველ ვიქნებით უკუნისამდე (აბულაძე 1964: 231). როგორც ვხედავთ, ჰაგიოგრაფი ზემორე ეპიზოდში ცნობილ სახარებისეულ ფორმულას მოიხმობს. აქვე ვახსენებ იმ ბიბლიურ პარალელსაც, რომელიც „ცხოვრებაში“ ციტირებულ მონაკვეთამდე გვხვდება. როცა უდაბნოს „იწროებით“ შემოწეული ლუკიანე ეჭვს გამოთქვამს თუ რამდენად შესძლებენ ისინი ამგვარ მკაცრ პირობებში ბერულ მოღვაწეობას, წმ. დავითი მიუგებს:

ძმაო ლუკიანე, რომელ იგი უდაბნოს გამოზარდა ერი იგი ისრაელთად და კლდისაგან მყარისა წყალი აღმოუყენა და მწყერ-მარჭილი უწმა შორის ბანაკისა მათისა, და ელია ყორნისა მიერ გამოიზარდა და წმიდასა ანტონის და სხუათაცა მამათა წმიდათა, რომელ დამკვდრებულ იყვნეს მათათა და უდაბნოთა შინა და მისცა მათ საზრდელი, იგივე ღმერთი და ანკა შემძლებელ არს მოცემად საზრდელისა ნუგეშინის-საცემლად ჳორცთა ჩუენთა უძღურებისა (აბულაძე 1964: 230).

ზემორე ამონარიდში ყურადღებას იპყრობს ადრეული ხანის ქართული მწერლობისთვის სახასიათო ტერმინის „მწყერ-მარხილი“ გამოყენება, რომელიც ბიბლიის მოგვიანო ვერსიებში „მანანა“-თი ჩანაცვლდა.

გვაღვისა და ლუკიანეს სულმოკლეობის ჟამს უცბად გამოჩნდა სამი ირემი ნუკრებთან ერთად.

ისინი წმინდა მამების წინაშე მორჩილად, ცხვრებით დადგნენ. მამა დავითმა ლუკიანეს პინაკის ალება და ირმების მოწველა დაავალა. ცხოველებმაც მორჩილად გაიღეს რძე. მას შემდეგ, ირმები მამებთან ყოველდღე, ოთხამაბათ-პარასკევის გარდა, დადიოდნენ და თავს მორჩილად აწველინებდნენ (აბულაძე 1964: 231). ოდნავ მოგვიანებით, აღწერილია კიდევ ერთი ამბავი, როცა ქორისაგან დევნილი კაკაბი თავშესაფარს მამა დავითთან პოულობს (აბულაძე 1964: 234).

წმინდანების მშვიდობიანი და მეგობრული ურთიერთობა ცხოველებთან გავრცელებული ტოპოსია. მას ვხვდებით დათვის ეპიზოდის სახით ნმ. იოანე ზედამხელის „ცხოვრებაში“ და ვირისა და მგლის ეპიზოდის სახით ნმ. შიო მღვიმელის „ცხოვრებაში“. ამ ტოპოსის მრავალი ნიმუში გვხვდება ბიზანტიურ და დასავლეთევროპულ ჰაგიოგრაფიაში. ამ უკანასკნელიდან გამორჩეულია ფრანცისკო ასისელის მეგობრობა ცხოველებთან.

გრიგოლ ფერაძე ნმ. შიო მღვიმელის „ცხოვრებაზე“ მსჯელობისას ვარაუდობდა, რომ ცხოველების მოტივი ჰაგიოგრაფიულ თხზულებაში ნმ. სვიმეონ უმცროსის „ცხოვრებიდან“ უნდა ყოფილიყო გადმოღებული. ამის საბუთად, გარდა სიუჟეტური მსგავსებისა, მოჰყავდა ისიც, რომ გადამჩეხილი სახედრის პატრონის სახელი – ბერი კონონი, რომელმაც ნმ. შიოს მიერ მონასტრის სახედრების მწყემსად განწესებულ მგელს პირუტყვის შეჭმა დააბრალა, ნმ. სვიმეონის ცხოვრებიდან იყო ნასესხები (ფერაძე 2004: 34, შენ. 55). შესაძლოა, რომ ეს ასეც იყოს, მაგრამ ზოგადად ბუნებისა და ყოველი სულიერის სიყვარული ნმ. მამების მიერ, ფართოდ გავრცელებული ტოპოსია, რომელიც სირიელი ასკეტების ცხოვრების წესიდან მომდინარეობს. ადრეული პერიოდის სირიელი ასკეტები ბუნებასთან სიახლოვით მონანიების მიღწევას ცდილობდნენ. ფერემ ასურის (IV ს) ცნობით, ისინი უმი ბალახეულობით იკვებებოდნენ და გარეული ცხოველების გარემოცვაში ცხოვრობდნენ. ამ გზით, ასკეტი ბერები დედამიწაზე ქმნიდნენ ერთგვარ სამოთხეს სახებად ციური სამოთხისა, სადაც ყველა სულიერი არსება ერთმანეთთან სიამტკბილობით ცხოვრობდა. ნმ. დავით გარეჯელის „ცხოვრების“ ჰაგიოგრაფი ნახსენებ ტოპოსს შექანიკურად არ იმეორებს და ნმ. დავითის განსაკუთრებულობის წარმოსაჩენად, მასში გარკვეული დეტალი შეაქვს. კერძოდ, ცხოველები ნმ. დავითს კი არ მორჩილებდნენ, როგორც სხვა წმინდანთა შემთხვევებშია, არამედ საკუთარი ნებით უწევდნენ სამსახურს. ეს ჩანს ნმ. დავითის დამოკიდებულებიდან ირმებთან, რომლებიც მას და მის მოწაფე ლუკიანეს საკუთარი ნებით კვებავდნენ.

ირმის რძით გამოკვებაც გავრცელებული ჰაგიოგრაფიული ტოპოსია. ჯუანშერისეული ტექსტის გვიანდელ ჩანართში, იქ სადაც გარეჯელ მამებზეა საუბარი, ნათქვამია: „ვითარცა მამა დიდისა ბასილისა, ირემთა მიერ გამოიზარდეს“ (ყუხჩიშვილი 1955: 209). იგივე ტოპოსი დასავლეთის ეკლესიის წმინდანის ნმ. ჭაილსის (650 – დაახლ. 710) „ცხოვრებაშიც“ არის გამოყენებული: როცა წმინდანი ნიმის (ქალაქია სამხრეთ საფრანგეთში) მახლობლად მდებარე უღრან ტყეში მრავალი წლის განმავლობაში სრულიად მარტო მოღვაწეობდა, მისი ერთადერთი ამხანაგი ირემი იყო, რომელიც წმინდანს საკუთარი რძით კვებავდა. ნმ. ჭაილს, ნმ. დავითის მსგავსად, ირემთან ერთად გამოსახვენ. არსებობს სხვა მაგალითებიც.

ნმ. დავით გარეჯელის „ცხოვრების“ კიმენურ ვერსიაში გვხვდება ერთ-ერთი ყველაზე ფართოდ გავრცელებული ტოპოსი, რომლის არსი იმაში მდგომარეობს, რომ მოსახლეობამ და ფეოდალებმა არაფერი იციან მათ მამულზე წმიდა მამების დასახლების შესახებ. ისინი მათ შემთხვევით, ნადირობისას აღმოაჩენენ ხოლმე, რის შემდეგ მამების მთავარი შემწირველები ხდებიან. ასე იყო ნმ. დავით გარეჯელის შემთხვევაშიც. კახეთიდან გარეჯში სანადიროდ გადმოსული მონადირეები იყვნენ პირველნი, ვინც უდაბნოში დავითისა და ლუკიანეს ყოფნა შეიტყვეს და შემდეგ სხვებსაც გააგებინეს (აბულაძე 1964: 233). მამა დავითს შემთხვევით გადაეყარა რუსთავიდან გარეჯში სანადიროდ ამო სული ვინმე „ბარბაროში“ დიდებულიც.

იგივე ტოპოსია გამოყენებული ნმ. სერაპიონ ზარზმელის „ცხოვრებაშიც“. დიდებულმა გიორგი ჩორჩანელმა ნადირობისას შეამჩნია, რომ მისი კუთვნილი მამულის ერთ-ერთი ბორცვიდან კვამლი

ამოდიოდა და ამბის შესატყობად მსახური გააგზავნა. რომლისგანაც იქ სერაპიონის დასახლების ამბავი გაიგო. იგივე ტოპოსს ვხვდებით წმ. შიო მღვიმელის „ცხოვრებაშიც“. წარჩინებულმა დიდებულმა ევავგრემ ორდლიანი ნადირობისას ორჯერ შენიშნა მტრედი, რომელსაც წმ. შიოსთვის საზრდო მიჰქონდა. ევავგრე დაინტერესდა, თუ სად მიფრინავდა მტრედი, უკან გაჰყვა მას და წმ. შიოსთან მღვიმეში აღმოჩნდა. ასე შემთხვევით გაიგნო ევავგრემ მის სანახებში მოღვაწე ბერი.

არაერთი მსგავსი მაგალითი იძებნება ბიზანტიურ პაგიოგრაფიულ თხზულებებშიც.

„ცხოვრებაში“ კიდევ ერთი ტოპოსია გამოყენებული, რომელიც უკავშირდება სუბიექტის არასწორ ქმედებას წმინდანის, რაიმე სინწინდისა თუ კეთილი საქმის მიმართ, რასაც შედეგად მოჰყვება ღვთიური სასჯელის მოვლინება ავადმყოფობის სახით. დასჯილი შეცდომას ინანიებს და წმინდანს განკურნების თხოვნით მიმართავს. განკურნებას თან სდევს დასჯილის მიერ უხვი შეწირულების გაღება. სწორედ ეს ტოპოსია გამოყენებული მამა დავითისა და „ბარბაროზის“ პირველი შეხვედრის სცენაში, როცა ამ უკანასკნელმა წმინდა მამის მოკვლა განიზრახა, მაგრამ ეს ვერ შეძლო, რადგან მოსაკლავად აღმართული ხმლიანი ხელი განუხშა. შეინანა რა თავისი საქციელი, „ბარბაროზმა“ წმინდანს ხელის განკურნება თავმდაბლად სთხოვა. მამა დავითი შეეხო მის გამხმარ ხელს და მყისვე განუკურნა. მანვე, თავისი ლოცვით, „ბარბაროზის“ ორივე ფეხით კოჭლი ვაჟიც ფეხზე დააყენა. მაღლიერმა ფეოდალმა მამა დავითის მიერ შეკრებილ ძმობას სურსათ-სანოვაცე შესწირა, ოჯახითურთ ქრისტეს სჯულზე მოექცა და სპეციალურად წამოყვანილ „მუშაკს“ მონასტრის ძმებისთვის პირველი შესაქერებელი ეკლესია გამოაკეთინა (აბულაძე 1964: 235).

წმ. დავით გარეჯელის „ცხოვრებაში“ გვხვდება კიდევ ერთი ფართოდ გავრცელებული ტოპოსი. ესაა ვეშაპის, ანუ გველის განდევნის ამბავი. გარეჯში მოსახლე ვეშაპმა ერთი ნუკრთაგანი გადაყლაპა. წმ. დავითმა, ირმების ჩივილის შემდეგ, ვეშაპი ძალის გამოყენების გარეშე, სიტყვით განდევნა. „ძალითა უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტესითა ჩემითა ამით კუერთხითა მუცელი შენი განვხეთქო და საჭმელ მატლთა გყო შენ“. ოტებულ ქვეწარმავალს მეხი დაეცა და დაიწვა (აბულაძე 1964: 231-232).

წმ. იპატიუსის „ცხოვრებაში“ აღწერილია ამბავი, რომლის თანახმად ვეშაპი სამეფო საგანძურს დაეპატრონა. მისი მოკვლა ან განდევნა ვერავინ შეძლო. მაშინ, წმ. იპატიუსმა მეფეს საჭმილის დანთება სთხოვა, რის შემდეგ ვეშაპს სამღვდლო კვერთხი პირში ლაგამივით ამოსდო და უბრძანა იესო ქრისტეს სახელით უკან გაჰყოლოდა. ვეშაპიც მორჩილად გაჰყვა წმინდანს. წმ. იპატიუსმა გველი საჭმილთან მიიყვანა და ცეცხლში შესვლა უბრძანა. ვეშაპი მსწრაფლ ცეცხლში შევარდა და დაიფრფულა.

არის ვეშაპთან დაკავშირებული სხვა ტიპის (არა უბრალოდ განდევნის, არამედ შებრძოლების) ისტორიებიც, რომლებიც წმ. გიორგისა და წმ. დემეტრეს სახელებს უკავშირდება. წმ. იულიანე საბამ უზარმაზარი გველი ჯვრის ნიშნის გადასახვით მოაკვდინა. V საუკუნის პაგიოგრაფიული თხზულებაში წმ. სილვესტერზე ნახსენებია უზარმაზარი გველი, რომელიც რომში ტარპეის კლდის ქვეშ მდებარე გამოქვაბულში ცხოვრობდა და თავისი შხამიანი ამონასუნთქით დღეში 300 ადამიანს ანადგურებდა. წმინდანმა ბანრით, ცვილითა და ჯვრის ნიშნის გადასახვით ურჩხულს პირი დაუხშო. წმ. პანტელეიმონის ცხოვრებაში არის ეპიზოდი, როცა ის გველის მიერ დაგესლილ, გარდაცვლილ ბავშვს წააწყდა. მან დაიწყო ლოცვა, შესთხოვდა რა ბავშვის გაცოცხლებასა და გველის მოკვლას. ღმერთმა ისმინა მისი ვედრება და ორივე სასწაული მოახდინა.

წმ. დავით გარეჯელის „ცხოვრებაში“, ვეშაპის განდევნის სცენაში მოხმობილია ტოპოსი, რომელიც მოქმედი პირის ძლიერი შიშისაგან გულის წასვლას უკავშირდება: „ხოლო სვლასა მას ვეშაპისასა ლოდნი იგი მის ადგილიანი ირყეოდეს; და იხილა რად ესე ლუკიანე, შეეშინდა და დაეცა პირსა ზედა და იღვა ვითარცა მკუდარი“ (აბულაძე 1964: 232).

კიდევ ერთი გავრცელებული ტოპოსი: წმინდა მამები სიკვდილის მოახლოებას წინასწარ გრძნობენ. ასე მოხდა წმ. დავით გარეჯელთან მიმართებაშიც. იგრძნო რა მამა დავითმა ამქვეყნიური

ცხოვრებიდან გასვლის მოახლოება, ძმობის წევრები დამოძღვრა, ეზიარა და მშვიდად განუტევა სული (აბულაძე 1964: 239-240).

არსებობს ზეპირი გადმოცემა წმ. დავითის თბილისში მოღვაწეობის შესახებ, სადაც ერთმა ნამუსგარეცხილმა ქალმა წმინდანი მრუშობაში და მუცლად მყოფი ნაყოფის მამობაში დაადანაშაულა. წმ. დავითი ქალის მუცელს კვერთხით შეეხო და ნაყოფს ჰკითხა თუ ვინ იყო მამამისი, რაზეც პასუხი მიიღო, რომ მამამისი მჭედელი იყო. ესაც პაგიოგრაფიული ტოპოსია, რომელიც ანტიოქიურ-ასურული წარმომავლობისაა. მსგავსი ამბავი გვხვდება ეფრემ ასურის ცხოვრებაში. ერთმა მოშურნე მნათემ და ფეხმძიმე ქალმა წმ. ეფრემს ბავშვის მამობა დასწამეს. წმ. ეფრემმა, წმ. დავითის მსგავსად, მუცლად მყოფ ნაყოფს მიმართა:

შენ გეტყვ ყრმაო, და გაფუცებ სახელსა ღმრთისა ცხოველისასა, რომელ არს შემოქმედი ცათა და ქუეყანისაი [...] ალაღე პირი შენი და უთხარ სამართალი „ვინ არს მამაი შენი?“. მიუგო ყრმამან მან ჳმითა მალღითა: „ეფრემ, მნათე არს მამაი ჩემი [...] (გარიტი 1957: 83).

მსგავსი ამბავი აღწერილია, აგრეთვე, ანტიოქიის ეპისკოპოსის წმ. ევსტათის (გარდაიცვალა დაახლოებით 340 წელს) „ცხოვრებაში“. წმ. ევსტათი იყო ნიკეის კრების თავმჯდომარე და არიანელობის ერთ-ერთი ყველაზე სერიოზული მოწინააღმდეგე. 331 წელს მწვალებლებისაგან შემდგარმა სინოდმა იგი ეპისკოპოსობიდან განაყენა და გადაასახლა. ამ გადაწყვეტილებას საფუძვლად დაუდეს არიანელების მიერ მოსყიდული მეძავის კრებაზე ჩვილთან ერთად გამოცხადება და ევსტათისთვის ბავშვის მამობის დაბრალება.

ანალოგიურ ტოპოსებს ვხვდებით წმინდანების მაკარი დიდი ეგვიპტელის, დანიელ ეგვიპტელისა და მავრიანეს „ცხოვრებებში“. შესაბამისი მონაკვეთები ზემორე ცხოვრებებიდან მიმოხილული აქვს დავით მერკვილაძეს (მერკვილაძე 2012).

წმ. დავით გარეჯელის „ცხოვრებაში“ იძებნება კიდევ ერთი ტოპოსი, რომელიც ძველი აღთქმის ტექსტებიდან მომდინარეობს. ერთხელ, როცა მამა დავითი ერთ-ერთ განშორებულს ესტუმრა და მოიკითხა, ამ უკანასკნელმა იმ სასმელი წყლის სიმწარეზე დაიჩივლა, რომელიც კლდიდან მოწვეთავდა. წმ. დავითი წყლის დატკობას ღმერთს შეევედრა, რის შემდეგ ალაგსო სარწყული, ჳვარი გარდასახა და ბერს მიანოდა. წყალი, მართლაც, დამტკბარიყო (აბულაძე 1964: 239). ანალოგიური სასწაული აღწერილია ბიბლიაში, კერძოდ ნიგნში „გამოსლვათად“:

მოვიდეს იგინი წყაროსა ერთსა, რომელსა სახელი ერქუა მერათ და ვერ სუმიდეს მისგანსა, რამეთუ იყო იგი მწარე. ამისთჳს სახელ-ედვა ადგილსა მას სიმწარე. დრტვნად დგა ერი იგი მოსესა და ჰრქუეს: ან უკუე სადა არს წყალი? რა ვსუათ? ღალად-ყო მოსე უფლისა მიმართ და უჩუენა მას ღმერთმან ძელი ერთი და შთაჳ[ა]და იგი თუალსა მის წყაროსასა და დაატკბნეს წყალნი იგი მწარენი (გამოსვლა 15:23-25).

იგივე სასწაულის აღწერას ვხვდებით „ივლითში“: „მუნ წყალნი მწარენი დაუტკბნა სასმელად მათდა და ჳეცით საზრდელი უწჳმა ორმოცთა წელთა“ (ივლითი 5:15).

წმ. დავით გარეჯელის „ცხოვრებაში“ შესულია ცნობები სამონასტრო ცხოვრების თავისებურებების შესახებ მონასტრის ფუნქციონირების სხვადასხვა ეტაპზე. პაგიოგრაფის ცნობით, როცა მამა დავითმა მიმდევრები შემოიკრიბა, მათი ნაწილი „დაეყუდნის ნაპრაღსა კლდეთასა“ (აბულაძე 1964: 239). ანუ ბერების ერთმა ნაწილმა ბუნებრივ გამოქვაბულებში მარტომყოფელობის წესით დაიწყო მოღვაწეობა. მამა დავითი ყოველდღიურად დადიოდა განშორებულ ძმათა მოსანახულებლად, ნეკემის საცემად და მათში რწმენის განსამტკიცებლად. ოდნავ ადრე, პაგიოგრაფი გვეუბნება იმასაც, რომ „ბარბაროზმა“ მისი გამხმარი მარჯვენის განმრთელებისა და ჳუჳის განკურნების შემდეგ, მაღლიერების ნიშნად, მამა დავითს „შეუქმნა ეკლესიაჲ სალოცველად ძმათა“, ანუ გარეჳის ძმობას საკრებულო ტაძარი გამოუკვეთა ერთობლივი ლოცვის აღსავლენად. ამ დროისთვის სამონასტრო ცხოვრებას გარეჳში

უკვე საკმაო ხნის ისტორია ჰქონდა. ამაზე მიუთითებს ის ფაქტი, რომ „ბარბაროსის“ მიერ ლავრისთვის შესანიშნავად მიტანილი სურსათის ნაწილი, მამა დავითმა წმ. დოდოს მიერ დაარსებულ მონასტერში გაატანა. მამასადაც, გარეშე პირველი მონასტრის დაარსებიდან საკმაო ხანი იყო გასული. მონათხრობიდან ჩანს, რომ წმ. დავითის ლავრის მრავალწლიანი ფუნქციონირების მანძილზე (როცა გარეშე მეორე მონასტერიც უკვე დაარსებული იყო), ძმებს საკრებულო ტაძარი არ ჰქონდათ: წმ. დავითის ლავრაში ერთადერთი, ადრეული ხანის საკრებულო ტაძარია – ფერისცვალების ეკლესია. სავარაუდოდ, საკრებულო ტაძარი არ ჰქონდათ წმ. დოდოს მიერ დაარსებულ მონასტერშიც, თუმცა „ცხოვრებაში“ ეს ფაქტი პირდაპირ არ არის ნახსენები. ზემოთ იმაზე მიგვანიშნებს, რომ მამა დავითის მიერ დაფუძნებული ძმობა ორივე მონასტერში ანაქორეტული ტიპისა იყო. პაგიოგრაფის მიერ მოწოდებული ამ ცნობის სისწორე ჩვენამდე მოღწეული მატერიალური კულტურის ნაშთების ანალიზით დასტურდება. უკვე დიდი ხანია, რაც მკვლევართა ჯგუფი ლადო მირიანაშვილის, დავით ჩიხლაძისა და თემო ჯოჯუას შემადგენლობით ვმუშაობთ დოდორქის მონასტრის სამონასტრო ქვაბების აღწერასა და მათ სტრუქტურულ ანალიზზე. კვლევის დროს VI-VIII საუკუნების დროინდელი მონასტრის მატერიალური ნაშთები არ გამოვლენილა. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ადრეული პერიოდის მღვიმეები თუ ქვაბები IX საუკუნეში საფუძვლიანად გადააკეთეს. IX-XI საუკუნეებით დათარიღებული ბერების საცხოვრებელი ქვაბების სტრუქტურულმა ანალიზმა აჩვენა, რომ შედარებით გვიანდელ ეტაპზეც კი დოდორქა ანაქორეტულ მონასტრად რჩებოდა. ამაზე მიანიშნებს ის, რომ გამოკვლეული და გაანალიზებული ქვაბოვანი კომპლექსები (რეალურად, ყველა არსებული ქვაბოვანი კომპლექსი, მიწაში ჩამარხული ქვაბების გამოკლებით, რომელთა შესწავლა ვერ მოხერხდა) ავტონომიურია, რაც მათში მცხოვრები ბერების სრულ იზოლირებულობას უზრუნველყოფდა: ქვაბოვანი კომპლექსები განლაგებულია მიწის ზედაპირიდან მნიშვნელოვან სიმაღლეზე და მათში მოხვედრა მხოლოდ შვეული შახტის მეშვეობით შეიძლება. კომპლექსები რამდენიმე ქვაბისგან შედგება, რომლებიც კომპლექსის ბირთვის – საცხოვრებელი ქვაბის ირგვლივაა განლაგებული. ამ უკანასკნელში ხშირად სამლოცველოა ინტეგრირებული. ზოგჯერ, სამლოცველო დამოუკიდებელ ქვაბადაც გვევლინება. ხშირ შემთხვევაში ბერი საცხოვრებელ ქვაბს საძინებლის ფუნქციითაც იყენებდა, რაც კლდეში ნაკვეთი საძინებელი მერხის არსებობით დასტურდება, ზოგჯერ კი საძინებელი ცალკე ქვაბში იყო მოწყობილი. კომპლექსს აქვს წყლისა და პროდუქტების შესანახი საკუჭნაო (ზოგ კომპლექსს წვიმის წყლის შესაგროვებელი, გასაფილტრი და შესანახი საკუთარი სისტემაც კი გააჩნია). რიგ შემთხვევებში ცალკე გამოიყოფა სამზადი და დერეფნის მეშვეობით კომპლექსის შორეულ კიდეში გატანილი ფეხისადგილი. სათავსების მრავალფუნქციურობა კომპლექსში დაყუდებული ბერის ხანგრძლივი დროის განმავლობაში იზოლირებულ ცხოვრებას უზრუნველყოფდა. დოდორქის ერთ-ერთი ტიპური ქვაბთა კომპლექსის აღწერილობა ახლახან გამოქვეყნდა (ჩიხლაძე 2020). ამჟამად მიმდინარეობს ერთობლივი მუშაობა დოდორქის მონასტრის ინტერდისციპლინური კვლევის შედეგებისადმი მიძღვნილი წიგნის მომზადებაზე.

ჩემი აზრით, მატერიალურ ნაშთებთან ერთად, წმ. გრიგოლ ხანცთელის „ცხოვრებაც“ მიგვანიშნებს იმაზე, რომ IX საუკუნეში, ანუ იმ დროს, როცა წმ. გრიგოლმა ტაო-კლარჯეთის მიწაზე მონასტრები დაარსა, გარეგის სავანეები ანაქორეტული იყო. ამის ვარაუდს მიიჩნის გიორგი მერჩულეს სრული დუმილი გარეგის მონასტრებთან დაკავშირებით. იმ დროს, როცა იგი აღფრთოვანებით წერს ტაო-კლარჯეთში მიმდინარე სამონასტრო მშენებლობასა და ადგილობრივ ბერთა მოღვაწეობაზე, პაგიოგრაფი გაკვრითაც კი არსად ახსენებს გარეგის მონასტრებს, არაფერი რომ ვთქვათ ამ სახელგანთქმულ სავანეებთან ტაო-კლარჯეთის მონასტრების რამენაირ შედარებაზე. ამგვარ დუმილს იმ ახსნას ვუძებნი, რომ გრიგოლ ხანცთელმა, წმ. დავით გარეჯელისაგან განსხვავებით, ზოგადსაცხოვრებელი მონასტრები (კვინოზები) დააარსა. ამ მონასტრების სიახლოვეში მცირე რაოდენობის მარტოდმყოფელებიც მოღვაწეობდნენ. წმ. გრიგოლ ხანცთელი მკაცრად მოითხოვდა,

რომ თავად მონასტრებში ერთობლივი ლიტურგიის წესი ყოფილიყო დაცული და ბერებს კერძო სამლოცველოები არ აეშენებინათ: „ამას მონასტერსა შინა სენაკებსა თანა ეგუტერსა ჟამის-საწირვად ნუვინ აღაშენებს, რამეთუ უკეროვება არს, უკეთუ ერისა ნებად არ იყოს, თვინიერ დიდისა მის საეროსა ეკლესიისა ამის მიზეზისათვის“ (აბულაძე 1964: 307).

ამ მოთხოვნისაგან განსხვავებით, ჩვენი სამეცნიერო ჯგუფის მიერ შესწავლილი დოდორქის მონასტრის საცხოვრებელი კომპლექსების უმრავლესობას თავისი კერძო სამლოცველო (ეგეტერი) აქვს, თანაც თითოეულ მათგანში კლდისაგან განუცალკევებლად ნაკვეთი ტრაპეზის ქვაა აღმართული, რაც იმაზე მიგვანიშნებს, რომ დოდორქის კერძო სამლოცველოები იმთავითვე ჟამისწირვის აღსასრულებლად იყო გამოკვეთილი. გრიგოლ მერჩულე სრულად იზიარებდა ნმ. გრიგოლ ხანცთელის ხედვას და, ჩემი აზრით, ანაქორეტულ სავანეებს სრულფასოვან მონასტრებად არ მიიჩნევდა. სწორედ ამიტომაც, მან საჭიროდ არ მიიჩნია თავის თხზულებაში იმ დროისთვის სახელგანთქმული გარეჯის მონასტრების რაიმე სახით მოხსენიება, მით უფრო მათთვის კლარჯეთის სავანეების შედარება.

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ ნმ. დავით გარეჯელის „ცხოვრების“ კიმენური ვერსია არის სარწმუნოებისა და დროის მოთხოვნების შესაბამისად სტრუქტურირებული ჰაგიოგრაფიული თხზულება, რომელშიც დიდი ქართველი წმინდანის შინაგანი ბუნებისა და მოღვაწეობის უკეთესი კუთხით წარმოჩენის მიზნით, ჰაგიოგრაფმა ტექსტი დაკანონებული სტანდარტული ტოპოსებით გაამდიდრა. ტოპოსების უხვად მოხმობასთან ერთად, თხზულების ავტორი ობიექტურად, რაიმე შელამაზების გარეშე გადმოგვცემს სამონასტრო ყოფის დეტალებსაც და ამ კუთხით ნმ. დავით გარეჯელის „ცხოვრების“ კიმენური რედაქცია სანდო ისტორიული წყაროა შესაბამისი პერიოდის სამონასტრო ცხოვრების რეკონსტრუქციისთვის, რაც სამონასტრო ტიპიკონისა და სხვა წერილობითი წყაროების არარსებობის ფონზე, მეტად მნიშვნელოვანია.

დამონებები

აბულაძე 1964: ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი I (V-X სს.), დასაბეჭდად მოამზადეს ი. აბულაძემ, ნ. ათანელიშვილმა, ნ. გოგუაძემ, ლ. ქაჯიაძემ, ც. ქუციციძემ, ც. ჭანკიევმა და ც. ჭლამაიამ, ილია აბულაძის რედაქციით, თბილისი.

გარიტი 1957: G. Garitte. Vie géorgienne de S. Syméon Stylite l'Ancien et de S. Ephrem: *Corpus Scriptorum Christianorum Orientalis, Scriptores Iberici*, vol. 171, Louvain.

იმნაიშვილი 1975: მამათა ცხოვრებანი (ბრიტანეთის მუზეუმის ქართული ხელნაწერი XI საუკუნისა), ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ვახტანგ იმნაიშვილმა, თბილისი.

მერკვილაძე 2012: დ. მერკვილაძე. ნმ. მამა დავით გარეჯელი და მისი სავანეები, თბილისი.

სირაძე 1992: რ. სირაძე. „შატბერდის კრებულის“ შედგენილობისათვის, ქრისტიანული კულტურა და ქართული მწერლობა, ნ., 1, თბილისი.

ფერაძე 2004: გრიგოლ ფერაძე, ქართველი თეოლოგი ევროპაში, სემინარი, 18 თებერვალი, 2004 გოეთეს ინსტიტუტი, თბილისი.

ყაუხიშვილი 1955: ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხიშვილის მიერ, ტომი I, თბილისი.

ჩიხლაძე 2020: D. Chikhladze. Architecture of the Dodorka Monastery of Gareji, *Proceedings of the International Conference "Multidisciplinary Study and Development Strategy"*, April 18, 19, 20, 2019, Georgia.

HISTORICAL FACTS AND TOPOI FOUND IN THE PREMETAPHRASTIC VERSION OF THE *LIFE* OF ST. DAVIT GAREJELI

Lado Mirianashvili

When composing hagiographic narratives, the aim of the hagiographers was not to compose an exact biographical record of the saint, but rather to portray the saint as a learned ascetic, exemplary hermit and wonderworker. To score the goal, the hagiographers employed the literary models found in the Bible and earlier hagiographic works. These common themes were known as topoi which passed from one work to another. The use of widely accepted topoi was especially important for Georgian hagiographers who were eager to establish importance of the national saints to the Christian history, and to place them on an equal footing with Byzantine and Persian saints.

Examples of the topoi used in the *Life* of St. Davit Garejeli are given in the paper. They are compared with examples from the lives of other saints.

Certain features of monastic life in Gareji described in the *Vita* are compared with the results of recent material culture studies in Gareji. The conclusion is made that despite of the abundant use of topoi in the *Vita*, they all concern only personal portrait of the saint. Details of the monastic life described in the narrative are reliable. They are supported by material evidence. Namely, the studies show that anachoretic style of life in Gareji described in the *Vita* was favoured for long. It is attested in the structure of living caves dating to the 9th-11th centuries. Monks in Gareji lived in multi-cave, self-sustained complexes which were accessed through communication shaft. The larger dwelling cave used for everyday life activities of the monks was a focal point of a complex. It was simultaneously used as a bedroom, as suggested by existence of a rock-cut sleeping bench in the cave. Sometimes a separate cave was used as a bedroom. Majority of dwelling rooms had a private liturgical space: a naveless altar apse cut into the east wall. Sometimes a complex had a detached private chapel. The dwelling complex also had a small storage cave for storing water and food. At a remote edge of the multi-cave complex was located an individual latrine accessed by means of a corridor.

პროზელიტიზმი კავიოგრაფიულ ტექსტში: კლასიფიკაცია და ნაციონალური თავისებურებები

ნინო პოპიაშვილი

პროზელიტიზმი ბერძნული სიტყვაა. თანამედროვე მნიშვნელობით აღნიშნავს სარწმუნოების შეცვლას, ერთი რელიგიური მიმდინარეობიდან სხვა რელიგიურ მიმდინარეობაზე გადასვლას: „1. მისწრაფება თავის სარწმუნოებაზე სხვების მოქცევისაკენ. 2. მხურვალე ერთგულება ახლად მიღებული მოძღვრებისა, რწმენისა“ (ჭაბაშვილი 1989).

ბიბლიაში „პროზელიტი“ გულისხმობს ადამიანს, რომელიც არ არის წარმოშობით იუდეველი, ანუ ებრაელი, მაგრამ ცხოვრობს იუდეველთა შორის (მოციქულთა 2: 10-11).

კორნელი კეკელიძე საქართველოში ებრაული და ქრისტიანული საზოგადოებების ურთიერთ-მიმართებისა და პროზელიტიზმის შესახებ აღნიშნავს, რომ ქრისტიანული პროზელიტიზმი საქართველოში ებრაელ მოსახლეობას უკავშირდებოდა:

ებრაელობის შესახებ უნდა შევნიშნოთ, რომ, თუმცა, საქართველოში, კერძოდ, მცხეთაში, ბევრი ებრაელი იყო, მაგრამ ისინი არამცთუ წინააღმდეგობას არ უწევდნენ ქრისტიანობას, პირიქით, ნიადაფიც კი მოუშადას მას: პირველი პროზელიტები ქრისტიანობამ მათ წრეში ჰოვა და ისინი ხელს უწყობდნენ მის გავრცელებას, როგორც, მაგალითად, აბიათარი, სიდონია და სხვები (კეკელიძე 1980: 472).

პროზელიტიზმზე მსჯელობისას უნდა აღინიშნოს, რომ ისტორიული და თანამედროვე პროზელიტიზმი განსხვავებულ კონტექსტებს ქმნის. შეიძლება ვისაუბროთ „ბუნებრივ“ და „არაკეთილ-სინდისიერ პროზელიტიზმზე“. თუ ბუნებრივი პროზელიტიზმი ჩვეულებრივი, ეგზისტენციური მოვლენაა, არაკეთილსინდისიერი პროზელიტიზმი განისაზღვრება, როგორც ინდივიდის იძულების ფორმა. მაგალითად, ბერძნული კანონმდებლობა პროზელიტიზმს განმარტავს როგორც პიროვნების რელიგიურ რწმენაში ჩარევის ნებისმიერ, პირდაპირ თუ არაპირდაპირი მცდელობას, რაც მიზნად ისახავს რწმენის დაკნინებასა და მიმართულ ნებისმიერი სახის ცდუნების ან მორალური თუ მატერიალური დახმარების დაპირების მეშვეობით, ცრუ საშუალებით ან შესაბამისი პირის გამოყენებით, ნდობის, საჭიროების, დაბალი ინტელექტისა და გულუბრყვილობის გამოყენებით (აბაშიძე და სხვები 2002).

ამგვარად, პროზელიტიზმს აქვს ზოგადი ხასიათი და ეფუძნება რწმენის, აზრის თავისუფლებასა და მის გავრცელება-გადაცემას; რწმენის, როგორც ფუნდამენტური შეხედულებების, მოსაზრებების გაზიარებას. ამასთან, პროზელიტიზმი თავის თავში მოიცავს თანამოაზრეობას, შთაგონებასა და გაზიარებას, შეხედულებების, მოსაზრებების მიღებას. რელიგიური შეხედულებებისა და წარმოდგენების თანაზიარობას.

რელიგიურ, ისევე როგორც ეთნიურ სფეროში, პროზელიტიზმი სავსებით ბუნებრივი მოვლენაა. არაბუნებრივი სწორედ ის იქნებოდა, რომ რომელიმე სარწმუნოების ადვოკატს არ ჰქონოდა სურვილი საკუთარი მრწამსის გადაცემისა პიროვნული შთაგონებისა თუ საჯარო ქადაგების ძალით. რწმენის ბუნება ისეთია, რომ იგი ვერ ეტევა ერთი ადამიანის ცნობიერებაში, შეგნებაში, და როგორც ადი-ღებული მდინარე, გადადის ნაპირებზე. ადვოკატი გრძნობს მოწოდებას და მას არ შეუძლია არ გაუ-ზიაროს სხვას თავისი რწმენა, როგორც წინასწარმეტყველს, რომელიც ატარებს ღვთის სიტყვას, არ შეუძლია არ იქადაგოს (აბაშიძე და სხვები 2002: 10).

პროზელიტიზმის გავრცელებას რამდენიმე მიზეზი აქვს. აქ შეიძლება დასახედდეს პოლიტიკური, ისტორიული, კულტურული, სოციალური, ეკონომიკური, ფსიქოლოგიური, პედაგოგიური ფაქტორები.

პოლიტიკური და ისტორიული ფაქტორები ხელს უწყობდა პროზელიტიზმის მასობრივ გავრცელებას სხვადასხვა ეტაპზე. ფსიქო-სოციალური და კულტურული ფაქტორები კი პროზელიტიზმის გავრცელების ინდივიდუალურ შემთხვევებზე აქტიურად მოქმედებს.

პროზელიტიზმის მეორე სახეობა, ე.წ. „არაკეთილსინდისიერი პროზელიტიზმი“, იძულებითი, ძალდატანებითი პროზელიტიზმი, სხვა რეალობაში აღმოცენდება. ამ შემთხვევაში უპირველესი მნიშვნელობა ენიჭება ეკონომიკურ საფუძველს, სარგებლიანობას. შესაძლებელია ვისაუბროთ უტილიტარულ და პრაგმატულ დამოკიდებულებებზე:

ვნახოთ, რა პირობები კვებავს არაკეთილსინდისიერ პროზელიტიზმს? მას გასავალი აქვს, ის ფეხს იკიდებს მოსახლეობის გაჭირვებულ ფენებში, სადაც შესაძლებელი ხდება ნებისმიერი ნაბიჯის გადადგმვინება ადამიანისთვის მატერიალური დაინტერესების მოტივით, რაც მოსყიდვის ზოგად კვალიფიკაციაში ერთიანდება; იმ ფენებში, სადაც დაბალი ინტელექტუალური, მწეობრივი და კულტურული დონე შესაძლებელად ხდის რწმენისმიერი ღირებულებებისადმი პრაგმატულ დამოკიდებულებას; ადამიანებში, რომელთა განუვითარებელი პიროვნული საწყისი, პრიმიტიული შინაგანი სამყარო, შინაგანი თავისუფლების, ნებულობის და საკუთარი პიროვნული ღირსებისადმი პატივისცემის დეფიციტი შეუძლებელს ხდის თავსმოხვეული წარმოდგენებისა თუ ღირებულებების მიმართ წინააღმდეგობას (აბაშიძე და სხვები 2002).

პაგიოგრაფიის წარმოშობის მნიშვნელოვან მიზეზად შესაძლებელია დასახელდეს ქრისტიანული პროზელიტიზმი და წარმართობასთან ბრძოლა, ვინაიდან ქრისტიანობის დევნის ეპოქაში პროზელიტიზმის ფაქტების აღწერა და წარმართობის სანიშნაობაზე პოზიციების პოპულარიზაცია იყო ქრისტიანობის განვითარების ერთ-ერთი საფუძველი.

ქრისტიანული პროზელიტიზმი ხშირად იყო მარტვილოლოგიური თხზულებების ან მოკლე მარტვილოლოგიური ჩანაწერების, „მონამეთა აქტების“ (Acta Martyrum) წყარო. ქრისტიანობის ადრეულ ეტაპზე აღინიშნება აქტიური პროზელიტიზმი და ამგვარ ფაქტებს მასიური ხასიათი აქვს. როგორც წესი, ახლადმონათლული ქრისტიანი მონათვლისთანავე იღებს სრულფასოვანი ქრისტიანის სტატუსს. ქრისტიანულ სამყაროში პირველი პროზელიტები პირველი ქრისტიანები იყვნენ, ვინც კერპთაყვანისმცემლობიდან ქრისტიანულ სარწმუნოებაზე მოინათლა. ქრისტიანობის გავრცელების ადრეული ეტაპის შემდეგ პროზელიტიზმი აღარ არის აქტიური მოვლენა, რადგან დამკვიდრებულ რელიგიაში სარწმუნოების შეცვლა ძირითადად უცხოელთა მიერ იყო შესაძლებელი.

ქართული პაგიოგრაფია, როგორც ბიზანტიური და აღმოსავლეთის პაგიოგრაფიის ტრადიციების ერთ-ერთი შემკვიდრე და გამგრძელებელი, იცნობს და ეყრდნობა პაგიოგრაფიული ნაწარმოების შექმნისა და ასახვის მეთოდებსა და თავისებურებებს. ამასთან, ქმნის ახალ, ორიგინალურ მიმართულებებს, რაც საქართველოს ისტორიის, ეთნიკურ და სოციალურ, ასევე, პოლიტიკურ და კულტურულ გარემოსთან არის კავშირში. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა პროზელიტიზმის ფაქტები და მისი ასახვის თავისებურებები ქართულ ისტორიოგრაფიასა და პაგიოგრაფიაში, ვინაიდან პროზელიტიზმი, როგორც მოვლენა, ძირითადად, ადრეული ქრისტიანობის ეპოქისთვის იყო დამახასიათებელი, თუმცა საქართველოს ისტორიის თავისებურებებიდან გამომდინარე, გვხვდება განსხვავებული პროზელიტიზმიც, რაც ლიტერატურული ასახვის წინაპირობად იქცა.

პროზელიტიზმი ისტორიულად სხვადასხვა ფორმას იღებდა. წყაროებზე დაყრდნობით და ისტორიული განვითარების კვალდაკვალ შეგვიძლია ვიმსჯელოთ პროზელიტიზმის ფაქტების რაოდენობრივ მხარეზე, კერძოდ, მასობრივ, კვდურ და ინდივიდუალურ პროზელიტიზმზე. ამასთან, შესაძლებელია გამოვყოთ პროზელიტიზმის თვისებრიობის რამდენიმე სახე, პროზელიტიზმის განვითარების ეტაპები, რომლებიც ვლინდება საქართველოს ისტორიული და პოლიტიკური ვითარების შესაბამისად და ასახულია წერილობით ძეგლებში – ისტორიოგრაფიულ წყაროებსა და პაგიოგრაფიულ თხზულებებში.

1. ნებადართული პროზელიტიზმი. ეს არის საქართველოში ქრისტიანული პროზელიტიზმის პირველი ეტაპი. პირველი ქართველი ქრისტიანები და ქრისტიანობის ოფიციალურ რელიგიად გამოცხადება. აღნიშნული ეტაპი, შესაძლოა, დათარიღდეს ქართლში ქრისტიანობის პირველი ქადაგებიდან ქრისტიანობის ოფიციალურ რელიგიად გამოცხადებამდე და მას გავრცელებული, მასობრივი ხასიათი აქვს; 2. იძულებითი პროზელიტიზმი. როგორც ცნობილია, საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელების ადრეულ ეტაპზე პროზელიტიზმს იძულებითი ხასიათიც ჰქონდა. მაგალითად, ამგვარ ფაქტს წყაროები აღწერენ აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში; 3. აკრძალული პროზელიტიზმი ქართველთა შორის. საქართველოში ქრისტიანობის შემოღების დასაწყისში შეინიშნება წარმართობისა და ქრისტიანობის დაპირისპირება, ქართველთა აკრძალული ქრისტიანობა. ეს ხდებოდა საქართველოში ქრისტიანობის ქადაგებისა და გავრცელების ადრეულ ხანაში, მათ შორის, ქრისტიანობის ოფიციალურ რელიგიად გამოცხადების დროს და შემდეგაც, ვიდრე ქრისტიანობა საბოლოოდ არ დამკვიდრდებოდა ოფიციალურ რელიგიად; 4. აკრძალული პროზელიტიზმი უცხოელთა შორის. აქ იგულისხმება უცხო სარწმუნოების, საქართველოს მაგალითზე, დამპყრობლის პროზელიტიზმი, უცხოელთა აკრძალული ქრისტიანობა. პროზელიტიზმის აღნიშნული ტალღა უშუალო კავშირშია პოლიტიკურ მოვლენებთან, კერძოდ, ქართლის დაპყრობებთან სპარსეთისა და არაბების მიერ. პროზელიტიზმის ეს ტალღა, უცხო რჯულისა და ეთნოსის წარმომადგენლის პროზელიტიზმი, წარმოადგენს ერთგვარ გამონაკლის შემთხვევებს და აქვს მნიშვნელოვანი ფუნქციური, იდეოლოგიური და ზოგადქრისტიანული მნიშვნელობა.

ქართულ პაკიოგრაფიასა და ისტორიოგრაფიულ ძეგლებში პროზელიტიზმის ოთხივე ტალღის შესახებ მრავალრიცხოვანი ცნობებია დაცული. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ქართულ პაკიოგრაფიასა და ისტორიოგრაფიაში დადასტურებული პროზელიტიზმის კლასიფიკაცია სრულად ემთხვევა საქართველოში ქრისტიანობის განვითარების ისტორიულ ეტაპებს.

განვიხილოთ ქრისტიანული პროზელიტიზმის გავრცელების ზემოთ აღნიშნული კლასიფიკაცია პაკიოგრაფიულ და ისტორიოგრაფიულ თხზულებებში დადასტურებული ცნობების მიხედვით.

1. ნებადართული პროზელიტიზმი.

პროზელიტიზმის ეს სახე, ნებადართული ქრისტიანული პროზელიტიზმი, საქართველოს ისტორიაში ქრისტიანობის გავრცელების დასაწყისში აღინიშნება, ქრისტიანობის ოფიციალურ რელიგიად გამოცხადების პერიოდში და მას ძირითადად მასობრივი ხასიათი ჰქონდა. ამ ეტაპზე განსაზღვრა ქვეყნის პოლიტიკური, სოციალური, კულტურული და სხვა საკითხები საქართველოს მთელი შემდგომი ისტორიისათვის.

ნებადართულ პროზელიტიზმში შესაძლებელია ვიმსჯელოთ აგრეთვე ნებაყოფლობით პროზელიტიზმზე ანუ ქრისტიანობის გავრცელების პოლიტიკურ ასპექტებთან ერთად, ინდივიდუალურ ინტერესებზე, რაც მეტად ადამიანური და ჰუმანურია. სწორედ ნებაყოფლობით პროზელიტიზმს ვხვდებით პირველი ქართველი ქრისტიანი მეფის მირიანისა და მისი ოჯახის მონათვლის ისტორიაში, რომელიც, ერთი მხრივ, დედოფლის, ხოლო, მეორე მხრივ, მირიანის პირად ნებაზე, პირად გამოცდილებამზე, ინტერესსა და სურვილზეა დამოკიდებული. აღნიშნულ ფაქტს დიდი პოლიტიკური და ისტორიული მნიშვნელობა ჰქონდა და მან მნიშვნელოვნად განსაზღვრა ქვეყნის განვითარების შემდგომი პოლიტიკური, კულტურული, სოციალური და სხვა ასპექტები. სამეფო ოჯახის ნებაყოფლობითი პროზელიტიზმი ასახულია წმ. ნინოს „ცხოვრების“ „ქართლის ცხოვრებისეულ“ რედაქციაში:

მაშინ ნათელ-ილო მეფემან ჯელსა ქუეშე წმიდისა ნინოსსა, და შემდგომად დედოფალმან და შვილთა მათთა ჯელსა ქუეშე მათ მღვდელთა და დიაკონთასა. და შემდგომად ამისსა აკურთხეს მდინარე მტკვარი, და ეპისკოპოსმან შემებასა ადგილი ერთი, მწიურვით ჳიდისა კარსა მოგუეთისასა, სადა ყოფილ იყო სახლი ელიოზ მღვდლისა, და მუნ ნათელს-ცემდა წარჩინებულთა თვითსა და ეწოდა ადგილსა მას მთავართა სანათლო. ხოლო ქუეშოთ მისსა, მდინარისა-ვე პირსა, ორგან, ორნი იგი მღვდლნი და დიაკონნი ნათელს-ცემდეს ერსა. და მიატყდებოდა ერი იგი ურთიერთსა

მოსწრეფებით დე ევედრებოდეს მდღელთა, რათე პირველად მას ვის-მე ნათელს-ცეს. დე ესრეთ სურვიელ იყო ერი იგი ნათლის-ღებისათეს, რამეთუ ესმინა ქადაგება წმიდისა ნინოსი, რომელსე იტყვენ: „ყოველმან რომელმან არე ნათელ-ილოს, არე პოვოს მან ნათელი საუკუნო“ დე ამისთვის მოსწრაფე იყვნეს ნათლის-ღებად ყოველნი იგი. დე ესრეთ სახედ ნათელ-ილეს ყოველმან ერმან დე სიმრავლეშან ქართლისამან, თვნიერ ხოლო არე ნათელ-ილეს მთიულთე კავკასიანთე, არ-ცე მოვიდეს მოფენასე მას ნათლისასე, არამედ დაადგრეს ბნელსე შინე ჟამ რე-ოდენ-მე. დე პურიათე მცხეთელთე არე-ვე ნათელ-ილეს, გარნე ბარბიანთე ნათელ-ილეს ორმოცდაათმან სახელმან დე იქმნეს ქრისტიანე ჭემშარიტ. ამისთვის-ცე დიდ იქმნეს იგინი წინაშე მეფისე; დე მიუბოძე მათ დებე, რომელსე პქვან ციხე-დიდი. არამედ არე ნათელ-ილო ფეროზ, სიძემან მირიან მეფისამან, რომელსე პქონდა რანი ბარდავამდინ მიცემულად მირიან მეფისეგან; არ-ცე ერმან მისმან ნათელ-ილო, არამედ ჯორციელ ოდენ მსახურებე მირიან მეფესე. მაშინ წარავლინე მირიან მეფემან ეპისკოპოსი იოვანე დე მის თანე წარჩინებულე ერთი წინაშე კოსტანტინე მეფისე, დე ითხოვე ნაწილი ძელისე ცხოვრებისე, რომელი მას ოდენ ჟამსე გამოეჩინე ღმრთის-მოყუარესე ელენე დედოფალსე. დე ითხოვნე მდღელნი მრავალნი, რათე განავლინეს ყოველთე ქალაქთე დე ადგილთე დე ნათელს-ცემდენ ერსე, რათე მსწრაფელ ნათელ-ილოს ყოველმან სულმან ქართლისამან. დე ითხოვნე ქვით-ხურონი აღმენებისათეს ეკლესიათე. ვითარ მიიწვენეს წინაშე კოსტანტინე კეისრისე, სიხარულიტ მოანიჭე ნაწილი ძელისე ცხოვრებისე, დე ფიცარნი იგი, რომელთე ზედე ფერწნი დამსჭეულელ იყვნეს უფლისანი დე სამსჭეულნი ჯელთანი. დე წარმოგავენე მდღელნი დე ხურონი ფრიად მრავალნი: რამეთუ კოსტანტინე მეფემან მეფობასე შინე მისე აღაშენე წმიდე ეკლესიე, ტაძარი ღმრთისე ხუთასი. დე მოსცე განძი დიდ-ძალი ეპისკოპოსსე იოვანეს დე უბრძანე: „სადე-ცე ჯერ იჩინო ადგილთე ქართლისათე, აღაშენენ ეკლესიანი სახელსე ზედე ჩემსე; დე ნიჭნი ესე დაამკვდრენ ქალაქთე ქართლისათე“ (ყუხნიშვილი 1955: 116-117).

ქართლის გაქრისტიანების პირველი პერიოდის შესახებ „წმ. ნინოს ცხოვრების“ რედაქციებში აღნიშნულია, რომ წარმართთა მონათვლას მასობრივი ხასიათი ჰქონდა. მოწყობილი იყო მოსანათლი ადგილი მტკვარზე, აღმართული იყო ჯვარი დე იაკობ მღვდელი დე მთავარდიაკონი ნათლავდნენ მთავართე შვილებს. ამ ადგილს ამიტომ მთავართე სანათლო ადგილი დაერქვა. ე. თაყაიშვილის მიერ გამოცემულ „მოქცევაი ქართლისაის“ შატბერდულ რედაქციაში ვკითხულობთ:

ხოლო სახლი ელიოზისი იყო ქალაქსე შინე დასავალისე, იყო კარსე მოგუეთისასე, მტკვარსე ზედე, დე იყო მცირე ბაგინი სამარხოვ მათი, რომელსე ზედე აღმართე წმიდამან ნინო ჯვარი ქრისტესი, დე ერთი ერთსე ნათელ-სცემდა მუნ შინე ჯელითე იაკობ მღვდელისაგთე დე პროსილა მ[თა]ვარ-დიაკონისაგ მთავართე მ[თა]ვარსე [ილ]ებსე [ნი]ალთე ქ[ალაქ]ისათე. დაერქვა ადგილსე-მას მთავართე სანათლოდ, დე ფრიად დიდებულ იყო ადგილი იგი დღეთე ჩუენთე, რამეთუ დგე იგი ველსე თვნიერ ნაშენებისე. დე მათ დღეთე შემემურენეს ფრიად პურიანი მცხეთელნი ჩემ ზედე, დე დასცეს სხ იგი კალამოდ, რომელი დგე კარსე ზედე ბაგინისასე, რომელი განაშენებდა ადგილსე-მას, რამეთუ გარდაერთნეს რტონი მისნი ყოველსე-მას სტოვასე ბაგინისასე, დე იწყეს სადგირთე წარსლვად თვნიერ ხოლო ბარბაბანთასე, რომელნიცე მოინათლნეს ორმოცდა ათი სული სახლისე მათისად დე მკვდრ იქმნეს მცხეთასე შინე, დე მიუბოძე მირიან მეფემან დაბაბ ერთი, რომელსე პქვან ციხე-დიდი. დე იყვნეს დიდ წინაშე მეფისე დე [ყოველთა] ქრისტიანეთასე მადლითე ნეტარისე ნინოვითე დე მოძღვრებითე მისითე (თაყაიშვილი 1891: 53-54).

იგივე ეპიზოდი „მოქცევაი ქართლისაის“ სინური რედაქციის მიხედვით ანალოგიურად არის გადმოცემული:

ხოლო სახლი ელიოზისი [ი]ყო ქალაქსე დასავალით, კარსე დასავ[ა]ლით მოგუეთისასე, მტკვარსე ზედე. დე იყო მცირე ბაგინი სამარხოვ მათი, რომელსე ზედე აღმართე ჯვარი ქრისტესი ნინო, დედამან ჩემმან. ერთიერთსე ნათელ-სცემდა მუნ შინე ჯელითე იაკობ მღვდელისაგთე დე პროსილა მთავარდიაკონისაგთე მთავარ[თა] შვილებსე ნიელ ქალაქისათე. დე ერქვა ადგილსე მას მთავართე სანათლოდ. დე ფრიად დიდებულ იყო ადგილი იგი დღეთე ჩუენთე, რამეთუ დგე იგი ველსე თვნიერ ნაშენებისე. დე მათ დღეთე შემშალნეს პურიანი ჩემ ზედე მცხეთით დე დასცეს სხ იგი კალამოდ, რომელი დგე კარსე ზედე [რ]ბაგინისასე, რომელი განაშენებდა ადგილსე მას, რამეთუ გარდაერთნეს რტონი მისნი ყოველსე მას სტოვასე ბაგინისასე. დე იწყეს წარსლვად სადგირთე თვნიერ ბარბაბანთასე, რომელ მოინათლა ორმოცი სული სახლისე მათისად დე მკვდრ იქმნეს

მცხეთას შინა. და მიუბოძა მეფემან დაბად, რომელსა რქვან ციხე-დიდი და იყვნეს დიდ წინაშე მეფისა და ქრისტიანე ჭეშმარიტად მადლითა ნეტარისა ნინოვსითა და მოძღურებითა მისითა (აღუქსიძე 2007: 365).

ნებადართულ ქრისტიანულ პროზელიტიზმში შესაძლებელია ვიმსჯელოთ აგრეთვე მაგალითის ძალის ფენომენზე, რაც პატიოგრაფიულ თხზულებებში გამოყენებული ასახვის წესის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი კომპონენტია. „წმ. ნინოს ცხოვრება“ მოგვითხრობს დედოფლის გაქრისტიანებას და ამ მაგალითით სამეფო კართან დაახლოებული პირების პროზელიტიზმის შესახებ.

და იყო, მათვე ჯამთა შინა მირიან მეფისათა, რაჟამს მოინათლა დედოფალი ესე სუჯი და მის თანა მთავარი მრავალნი ჯელსა შინა ნინოვსსა ბოდს შინა, აღიძრა შურითა საღმრთოთა და სურვილითა წმიდისა სიონისა კათოლიკე ეკლესიისადთა, რომელ-იგი წმიდისა ნინოვს მიერ მოენიჭა სოფელსა ცნობად ნათელი ჭეშმარიტი (აღუქსიძე 2009: 334).

„წმ. ნინოს ცხოვრებაში“ მრავალგან არის მითითებული, რომ ცალკეული შემთხვევების, სასწაულების მოხდენის შემდგომ მორწმუნეთა რაოდენობა იზრდება. ასეთ შემთხვევაში, შეიძლება ითქვას, რომ ეს არის ნებადართული მასობრივი პროზელიტიზმი, რომელსაც თავისი პოლიტიკურ-კულტურული და ფსიქო-სოციალური მოტივები აქვს. მმართველი ძალა ხელს უწყობს მასობრივ პროზელიტიზმს და ახალი რელიგიის მშვიდობიან გავრცელებას. მასობრივ პროზელიტიზმში იკარგება ინდივიდუალობა და ფაქტს აქვს მასობრივი ლეგიტიმაციის ფუნქცია.

[...] ვითარცა სასწაული იგი დასცხრებოდა, ეგრეცა ძრვა იგი დასცხრებოდა. ვითარცა იხილეს სასწაული იგი, დაუკრდა ყოველთა, და უფროსად და უმეტესად ადიდებდეს ღმერთსა. და ვითარცა იქმნებოდეს წლითი-წლად სასწაულნი იგი, და ყოველი ერი ხედვიდეს შიშით და ძრწოლით; მოვიდოდეს თაყუანისცემად გულსმოდგინედ (ყაუხჩიშვილი 1955: 122).

მეფის ძის, რევის სწეული შვილის მორჩენის შემდეგ, მორწმუნეთა რაოდენობა კვლავ იზრდება:

მას ჯამსა რევის, ძესა მეფისასა, ესუა ყრმა-წული. მცირე, და იყო სწეულ, და მინეწულ იყო სიკუდილად. რამეთუ იგი ოდენ მხოლოდ ესუა მათ, მოიღო და დადვა იგი წინაშე ჯუარისა და ცრემლით იტყოდა: „უკეთუ მომიბოძო ყრმა ესე ცოცხალი, აღვაშენო კუბო საყუდელად შენდა“. და შეუქუეს-ვე განიკურნა ყრმა იგი, და განკურნებული და განცოცხლებული წარიყვანა. მერმე მოვიდა აღნათქუამისა აღმასრულებელად და ყო მადლისა მიცემა დიდითა სიხარულითა. და გულ-მოდგინებით აღაშენა კუბო ჯუარისა მცხეთისა რევ, ძემან მეფისამან, და წლითი-წლად მოვიდის და აღასრულის აღნათქუამი იგი მსხუერპლისა. და მიერითგან უფროს მოვიდოდეს ყოველნი უძღორნი და სწეულნი, განიკურნებოდეს და სიხარულით ადიდებდეს ჯუარსა წმიდასა ქრისტესსა (ყაუხჩიშვილი 1955: 123).

„ქართლის ცხოვრების“ ტექსტში წარმოდგენილ „წმ. ნინოს ცხოვრების“ რედაქციაში ყურადღება გამახვილებულია ქრისტიანობის გავრცელების, ნებადართული პროზელიტიზმის როგორც მასობრივ, ისე ინდივიდუალურ შემთხვევებზე. ინდივიდუალური შემთხვევების პერსონიფიკაცია მიზნად ისახავს ადამიანური, ჰუმანური ისტორიების პოპულარიზაციას და გავრცელებას: „იყო ვინმე მამაკაცი ჭაბუკი, და ორნი-ვე თუალნი დასდგომოდეს. ჯდა იგი წინაშე ჯუარსა ქრისტესსა, და შემდგომად შუდისა დღისა აღეხილნეს თუალნი: ხედვიდა და ადიდებდა პატიოსანსა ჯუარსა“ (ყაუხჩიშვილი 1955: 123).

აღსანიშნავია ისიც, რომ ნებადართული პროზელიტიზმის მასობრივი და ინდივიდუალური შემთხვევების გარდა, შეგვიძლია ვიმსჯელოთ პროზელიტიზმის გენდერულ ასპექტებზე. ინდივიდუალურ პროზელიტიზმში შორის არიან როგორც მამაკაცები, ისე ქალები:

მერმე დედაკაცი ვინმე იყო, მარადის გუეშული სულისაგან უკეთურისა ეგეოდენ, რომელ ძალი და გონება მისი მიეღო რვასა წელსა, და სამოსელსა თესსა დაიპებდა. და ვითარ მოიყვანეს და პატიოსანსა ჯუარსა შეამთხვევს, შემდგომად თორმეტისა დღისა განიკურნა და თვსითა ფერვითა წარვიდა. და ადიდებდა ღმერთსა და თაყუანის-ცემდა პატიოსანსა ჯუარსა (ყაუხჩიშვილი 1955: 123).

ნებადართული მასობრივი პროზელიტიზმის ფაქტების შესახებ აღნიშვნისას ხაზგასმულია ახლად მონათლულთა დადებითი განწყობა:

იხილეს რა სასწაული და კურნება ყოვლად წმიდისა ჯუარისა, მრავალნი უშვილონი მოვიდოდეს და ითხოვდეს შვილიერებასა, და შვილ-მრავალ იქმნებოდეს, და შესანიშნავთა და მადლთა ჰყოფდეს. არა თუ რომელნი მოვიდიან მათ ოდენ მიიღიან კურნება, არამედ რომელნი შორით ილოცვიდიან წმიდასა ჯუარსა, მუნქუეს-ვე შენეებითა მისითა მიიღიან მადლი, მძლე ექმნებიან მტერთა და მოსწრაფედ მოვიდიან შენირვად მადლისა. მრავალნი უკუე უღმრთონი ჭირსა შთაცვიან, და რაჟამს ხადოდიან წმიდასა ჯუარსა, მუნქუეს-ვე განერიან ჭირისაგან და მოვიდოდნიან შემთხვევად პატიოსნისა ჯუარისა, და მსწრაფელ ნათელ-ილიან და აღიდებდიან პატიოსანსა ჯუარსა. მრავალნი უკუე, მრავალსა ჭირსა შთაცვნილნი, ძალითა პატიოსნისა ჯუარისათა განიკურნებოდეს პირად-პირადთაგან სატანჯველთა, მოივლიედ ვედრებად და მყის განიკურნებიედ მოღღენძელად-ღღედმდე და აღიდებდეს მამას, და ძესა, და წმიდასა სულსა (ყაუხნიშვილი 1955: 124).

2. იძულებითი პროზელიტიზმი.

იძულებითი ქრისტიანული პროზელიტიზმი პოლიტიკურ ხასიათს ატარებს. და ქართლში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების შემდეგ ახალ სარწმუნოებაზე მოქცევა სავალდებულო ხდება. პროზელიტიზმის ეს ტიპი ასახულია ნმ. ნინოს „ცხოვრების“ „ქართლის ცხოვრებისეულ“ რედაქციაში:

და წარვიდა წმიდა ნინო და ეპისკოპოსი იოვანე, და მათ თანა წარატანა მეფემან ერისთავი ერთი. მივიდეს და დადგეს წობენს, და მოუწოდეს მთელთა, პირუტყუთა სახეთა მათ კაცთა, ჭრათალელთა, ფხოვლთა, ნილკანელთა და გუდამაყრელთა. და უქადაგეს მათ სჯული ქრისტიანეთა ჭეშმარიტი, მიმყვანებელი ცხოვრებად საუკუნოდ. ხოლო მათ არა ინებეს ნათლის-ღება. მაშინ ერისთავმან მეფისამან მცირედ წარმართა მახვლი მათ ზედა, და ძლევით შემუსრნა კერპნი მათნი. გარდამოვიდეს მუნით და დადგეს ჯალეთს, და უქადაგეს ერწო-თიანელთა. ხოლო მათ შეინწყარეს და ნათელ-იღეს. ხოლო ფხოვლთა დაუტევეს ქუეყანა მათი და გარდავიდეს თუშეთს. და სხუანიცა მთელნი უმრავლესნი არა მოიქცეს, არამედ დაუმძიმა მათ მეფემან ხარკი, ოდეს არა ინებეს ნათლის ღება. ამისთჳს წარკრბეს იგინი და შესცთეს, და რომელნი-მე უკანასკნელ მოაქცივნა აბიბოს ნეკრესელ ეპისკოპოსმან და რომელნი-მე მათგანნი დარჩეს წარმართობასავე შინა დღეს-აქამომდე (ყაუხნიშვილი 1955: 125-126).

იძულებითი პროზელიტიზმის ილუსტრირების თვალსაზრისით მნიშვნელოვანია მირიან მეფის ანდერძიც, რომელიც, „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, მემკვიდრეებს დაუტოვა შესასრულებლად: „და სადა პოვნე ვნებანი იგი ცეცხლისანი კერპნი, ცეცხლითა დაწუნე, და ნაცარი შეასუ რომელნი მათ ესვიდენ. და ესე შვილთაცა შენთა ამცენ“ (ყაუხნიშვილი 1955: 130).

3. აკრძალული პროზელიტიზმი ქართველთა შორის.

ქართულ პაგიოგრაფიულ თხზულებებში აღწერილია ქრისტიანობის წარმართობასთან დაპირისპირებების შემთხვევები და აკრძალული პროზელიტიზმი, რომელიც მონამეობრივი აღსასრულით მთავრდება. ეს არის მარტვილობის ერთგვარი ლეგიტიმაცია, სადაც მარტვილობა, მონამეობრივი აღსასრული ლეგიტიმურია.

ცნობილი ფაქტია, რომ მონამეთა გადაკეთება უნდა მოხდეს, რომ გახდეს „მონამე“ ... პაგიოგრაფმა უნდა წარმოადგინოს (ნამდვილი ან მოჩვენებითი) ადამიანის (ნამდვილი ან წარმოსახვითი) გარდაცვალება, როგორც ქრისტესთვის განხორციელებული გმირული მოქმედება. მონამე, როგორც ახალი ქრისტიანული გმირი, მოწოდებული იყო, ჩაენაცვლებინა ყველა მანამდე არსებული მენამეობრივი მაგალითი (პესტი-სიმონი 2017: 157).

როგორც უკვე აღინიშნა, ქართულ პაგიოგრაფიულ თხზულებებზე დაყრდნობით შესაძლებელია ვიმსჯელოთ აკრძალული პროზელიტიზმის ორ მოდელზე: ქართველი ქრისტიანი პროზელიტებისა და უცხოელი ქრისტიანი პროზელიტების მაგალითზე.

აკრძალული პროზელიტიზმი ქართველთა შორის გადმოცემულია უცნობი ავტორის „ნმ. კოლაელ

ყრმათა მარტივობაში“. ტექსტის არქიტექტონიკა, ასევე, ქრისტიანული წესებისა და ღვთისმსახურების აღწერა მიუთითებს, რომ იგი ადრექრისტიანულ ხანაშია შექმნილი. ტექსტში გადმოცემულია ქრისტიანობის დამკვიდრების პირველი პერიოდი, როდესაც ქრისტიანობა ჯერ კიდევ არ არის ფართოდ აღიარებული. აკრძალული ქრისტიანული პროზელიტიზმის მიმართ განსაკუთრებული სისასტიკე და დაუნდობლობა ვლინდება. ჩანს, რომ გაბატონებული რწმენა, წარმართობა, ძლიერია, მკვიდრად ფესვგადგმულია მოსახლეობაში, ამასთან, ჩანს, რომ ქრისტიანობასაც აქვს უკვე გარკვეული გავლენა მოპოვებული, სოფელ კოლაში მოქმედი ეკლესიაა, სადაც ქრისტიანები წირვა-ლოცვას აღასრულებენ, თუმცა, მიუხედავად ამისა, ქრისტიანობა ახალი რელიგიაა და ძველი სარწმუნოება მას წინააღმდეგობას უწევს. წმ.კოლაელ ყრმათა „მარტივობა“ შემორჩენილია გვიანდელი ხელნაწერებით და ამჟღავნებს რედაქციული გადამუშავების ნიშნებს. ტექსტის დაწერის თარიღთან დაკავშირებით გამოთქმულია არაერთი განსხვავებული თვალსაზრისი. ბოლო ხანს გამოქვეყნებული კვლევების მიხედვით, ტექსტი დაწერილია, სავარაუდოდ, IV-V საუკუნეებში დეტალურად იხ. (კუჭუხიძე 2003); (გრიგალაშვილი 2012). ბიძინა ჩოლოყაშვილის აზრით, წმ. კოლაელ ყრმათა „მარტივობა“ უნდა იყოს შექმნილი 260-303 წლებს შორის თანამედროვეს მიერ. კერძოდ, თხზულებიდან გამომდინარე, შესაძლებელია ვიმსჯელოთ, რომ იმ პერიოდში კოლა, სამხრეთ საქართველო უნდა ყოფილიყო რომის გავლენის ქვეშ. ნაწარმოებში ჩანს რომაული კანონები, რომლითაც მამებს შვილის დასჯის, მოკვლის უფლება ჰქონდათ (319 წლამდე), თანაც სასამართლოს გარეშე; 313 წლიდან, მილანის ედიქტის მერე, ქრისტიანების სიკვდილით დასჯა შეუძლებელი იყო (ჩოლოყაშვილი 2003). ი. გრიგალაშვილის აზრით, წმ. კოლაელ ყრმათა „მარტივობა“ დაწერილია II საუკუნის ბოლოს და არაუგვიანეს III საუკუნის შუა წლებისა. დედანი არაერთხელ გადაუწერიათ, სავარაუდოდ, IX-X საუკუნეებშიც“ (გრიგალაშვილი 2016: 317).

წმ.კოლაელ ყრმათა „მარტივობა“ ჩვენი კვლევისათვის მრავალმხრივ საყურადღებო თხზულებაა. ტექსტი ეხება ჯგუფური პროზელიტიზმის შემთხვევას. ასევე, თხზულებაში ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საკითხი არის ბავშვთა პროზელიტიზმი, რომელიც გამორჩეული ფაქტია. როგორც უკვე აღინიშნა, პროზელიტიზმი არის სულიერი მისწრაფებების, იდეების, მოსაზრებების გადაცემა და გაზიარება. ასევე, პროზელიტიზმს ხშირ შემთხვევაში აქვს მსოფლმხედველობრივი, პოლიტიკური ან ეკონომიკური საფუძვლები. კორნელია ჰორნი ჰაგიოგრაფიულ ტექსტში მცირეწლოვანი პერსონაჟების ასახვასთან დაკავშირებით აღნიშნავს:

ბავშვები ოჯახისა და მათი გარემომცველი საზოგადოების ყველაზე სუსტი წევრები არიან. ამასთან, ბავშვებს ყველაზე მეტად აქვთ ზრდისა და განახლების შესაძლებლობა. კავკასიის ძველ და შუა საუკუნეების ეპოქების ჰაგიოგრაფიაში უპირატესად ასახავდნენ თავიანთ გზავნილებს წარმართული, ან შემდგომში, ისლამის ქრისტიანული რელიგიით შეცვლასთან დაკავშირებით, ბავშვი პერსონაჟების გამოყენებით (ჰორნი 2007: 262).

ბავშვთა პროზელიტიზმი და მათი მონამეობრივი აღსასრული აღწერილია აგრეთვე უცნობი ავტორის „წმ. დავითისა და ტირიჭანის მარტივობაში“ და უცნობი ავტორის „აბდალ მესიას მარტივობაში“.

4. აკრძალული პროზელიტიზმი უცხოელთა შორის.

აკრძალული ქრისტიანული პროზელიტიზმი უცხოელთა შორის საინტერესო ისტორიულ კონტექსტს ქმნის. თუ ნებადართული პროზელიტიზმის აღწერას ჰქონდა ქრისტიანული სარწმუნოების გავრცელების მიზანი, უცხოელი პროზელიტის ცხოვრებასა და მონამეობრივი აღსასრულის აღწერას ქრისტიანობისათვის ჰქონდა სარწმუნოების შენარჩუნებისა და განმტკიცების მნიშვნელობა.

ქრისტიანობის განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე მნიშვნელოვანი იყო ქრისტიანობისათვის თავგანწირვა. საქართველოს მაგალითზე იმ ეპოქაში, როდესაც ქრისტიანობა ოფიციალური რელიგიაა, მორწმუნისათვის ქრისტესთვის სიკვდილი აქტუალური ხდება გადატანითი მნიშვნელობით: ქრისტიანული წესების დაცვით ცხოვრებით, მათ შორის, სამონასტრო ცხოვრებით. თუმცა სწორედ ასეთ

ეპოქაში, როდესაც ქრისტიანობის გავრცელებას ხელი არ ეშლება და არ ისვება დაბადებით ქრისტიანი, იკრძალება და იდევნება უცხო ეთნოსისა და სარწმუნოების პირთა ქრისტიანული პროზელიტიზმი.

საქართველოში მყოფს უცხოელთა შორის აკრძალული პროზელიტიზმის მაგალითებს ვხვდებით უცნობი ავტორის „წმ. ვესტათი მცხეთელის მარტივლობაში“, იოანე საბანისძის „წმ. აბო თბილელის მარტივლობაში“ და ასევე, ბესარიონ ბარათაშვილ-ორბელიშვილის „წმ. რაფდენ პირველმონაშის წამებაში“. უცხოელთა პროზელიტიზმი და მონაშემობრივი აღსასრული ისტორიული მოცემულობის შედეგია, რომელიც თავდაპირველად ქრისტიანული ქვეყნების მამდენური სპარსეთის ჰეგემონიის პირობებში შეინიშნება:

სპარსული კანონებით მამდენიანის გაქრისტიანება იყო მხოლოდ აკრძალული და, თუ ბრალდებული დაბადებიდანვე თავის ქრისტიანობას დაამტკიცებდა, ის პასუხისმგებლობისაგან განთავისუფლებული იყო ხოლმე. მაგრამ მამდენიანური სარწმუნოების მცნებათა ასასრულებლად გამოცემული საერთო ხასიათის განკარგულებანი ქრისტიანებს მაინც აწუხებდნენ და ცუდ მდგომარეობაში აგდებდნენ (ჯავახიშვილი 1977: 248).

სპარსელების მიერ სპარსი ქრისტიანი პროზელიტების წამება აღწერილია ქართულ და სომხურ ჰაგიოგრაფიაში.

საქართველოში პროზელიტიზმთან დაკავშირებით კ. კეკელიძე უცნობი ავტორის „წმ. ვესტათი მცხეთელის მარტივლობაზე“ დაყრდნობით აღნიშნავს:

სარწმუნოებრივი მდგომარეობაც ქართლისა საკმაოდ დახასიათებული ამ მარტივლობაში. აქედან, პირველ ყოვლისა, ჩვენ ვგებულობთ, რომ ჩვენში პროზელიტიზმი ძლიერი ყოფილა: ქართლის ეკლესიას იმდენი ძალა ჰქონია, რომ ქრისტიანობას ხშირად ღებულობდნენ, მთელი ჯგუფებით, სხვა სარწმუნოების მიმდევარნი, მაგალითად, ცეცხლთაყვანისმცემელი სპარსელები, მიუხედავად იმისა, რომ ასეთი პროზელიტიზმი სპარსეთის უზენაესი გამგისაგან აკრძალული ყოფილა. ეს რომ ასეა, იქიდანა ჩანს, რომ ვესტათის გარდა მარტივობა სხვა შვიდ ქრისტიანს იხსენიებს სპარსთაგან, რომელთა სახელებია: გუშნაკ, ბახდიად (ბახტიარ), ბურზო, პინაგუსნასპ, პეროზაკ, ზარმილ (სამოელ) და სტეფანე. უკანასკნელის, სტეფანეს, ცოლშვილი, დედშამა და დამძნევი ქრისტიანები ყოფილან. ამათ სტანჯავენ და აწვალებენ იმიტომ, რომ შიარტოვს „მამული რჯული“, ქრისტიანობა მიიღეს, მაშასადამე, ქრისტიანობის მიღება და გავრცელება აკრძალული ყოფილა (კეკელიძე 1980: 507).

„წმ. ვესტათი მცხეთელის მარტივობა“, ერთ-ერთი უძველესი ჰაგიოგრაფიული ნაწარმოებია. მეცნიერთა აზრით, იგი იაკობ ცურტაველის „წმ. შუშანიკის მარტივლობის“ შემდეგ ჩვენამდე მოღწეული მეორე თხზულებაა. კ. კეკელიძისა და ი. ჯავახიშვილის აზრით, VI საუკუნეში (კეკელიძე 1980); (ჯავახიშვილი 1977). მ. ჩხარტიშვილის აზრით, VII საუკუნეში (ჩხარტიშვილი 1994). ტექსტში გამოიყოფა რამდენიმე მნიშვნელოვანი საკითხი, მათ შორის, ცეცხლთაყვანისმცემლობასთან ბრძოლის, ქრისტიანობისა და ზოროასტრიზმის დაპირისპირების თეორიული და იდეოლოგიური ასპექტები.

იოანე საბანისძის „წმ. აბოს მარტივობა“ VIII საუკუნის თხზულებაა. ამ შემთხვევაში ჩვენ საქმე გვაქვს არაბთა ბატონობასთან და აკრძალული ქრისტიანული პროზელიტიზმის გამო ქრისტიანთა დევნასთან.

„წმ. აბოს მარტივობა“ ჟანრული თვალსაზრისით წარმოადგეს ჰაგიოგრაფიული და სხვა ქრისტიანული ლიტერატურული ჟანრების (ჰიმნოგრაფიის, ჰომილეტიკის) ერთგვარ სინკრეტიზმას. თხზულების მთავარი ღერძი არაბი აბო თბილელის მონაშემობრივ აღსასრულთან ერთად არის ქართლის მამინდელი პოლიტიკურ-სოციალური და რელიგიური ვითარება, ის ისტორიული კონტექსტი, რომელიც მოქმედების განვითარების ერთგვარი წინასტორია და ამასთან, საფუძველიც არის. ავტორი ახერხებს ჰაგიოგრაფიული გმირის ასახვასთან ერთად წარმოაჩინოს VIII საუკუნის ქართლის

პოლიტიკური სურათი, რომელსაც ერთვის სოციალური, კულტურული, რელიგიური, ფსიქოლოგიური და სხვა საკითხები.

„ნმ. რაუდენ პირველმონამის მარტვილობის“ ჩვენამდე მოღწეული ტექსტი, როგორც უკვე ითქვა, ეკუთვნის ბესარიონ ბარათაშვილ-ორბელიშვილს, XVIII საუკუნის სასულიერო მოღვაწეს, გარეჯის ლიტერატურული სკოლის წარმომადგენელს.

„ქართლის ცხოვრებაში“ ვახტანგ გორგასლის ისტორიაშიც აღნიშნულია ვახტანგ მეფის დამსახურებები და, მათ შორის, ნიქოზის ეკლესიის აშენების ამბავი, მოხსენიებულია ნმ. რაუდენ პირველმონამე და გაკვრით არის მოთხრობილი ნმ. რაუდენის ამბავი ვახტანგ გორგასლის ისტორიასთან კავშირში:

შემდგომად მისსა აღაშენა ეკლესია ნიქოზისა საგმებელსა თანა ცეცხლისასა. და დასუა ეპისკოპოსი, სადა-იგი ეფლა გუამი წმიდისა რაუდენისი, რომელი ინამა სპარსთა მიერ წყობასა ვახტანგისსა. ესე რაუდენ იყო მამამძევე ვახტანგის ცოლისა, რომელი-იგი პირველ მოყვანა სპარსთა მეფისა ასული; და მოიქცა იგი ქრისტიანედ, და იქმნა იგი დიდად მორწმუნე; და იყო იგი ბრძოლასა მას შინა ძლიერ, შეიპყრეს იგი სპარსთა და აიძულებდეს, რათამცა უარყო ქრისტე. ხოლო მან წმიდამან აღირჩია წარუვალი იგი დიდება და ინამა ქრისტესთვის (ყაუხიშვილი 1955: 199).

ეთნიკურად სპარსი რაუდენის პირველმონამეობას აქვს დიდი მნიშვნელობა, რადგან ის იყო პირველი პროზელიტი მარტვილი, პირველმონამე. ვფიქრობთ, ნმ. რაუდენის პროზელიტიზმი და მონამეობრივი აღსასრული აღწერილი იქნებოდა მონამის გარდაცვალებიდან ახლო ხანებში, ხოლო ტექსტის დაკარგვის გამო, ბესარიონ ორბელიშვილმა გადაამუშავა იმ მასალებზე დაყრდნობით, რომლებიც მას იმ დროისათვის ხელთ ექნებოდა, მათ შორის, „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით.

უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ გარდა ორიგინალური პაგიოგრაფიული თხზულებებისა, პროზელიტიზმის ფაქტებს ვხვდებით ქართულად ნათარგმნ პაგიოგრაფიაშიც, მაგალითად, უცნობი ავტორის „ნმ. დავითისა და ტირიჭანის მარტვილობაში“, რომელიც შემორჩენილია მხოლოდ ქართული რედაქციით; პროზელიტიზმშია აღწერილი უცნობი ავტორის „ნმ. აბდალ მესიას მარტვილობაში“, რომელიც ასევე მხოლოდ ქართული რედაქციის არის შემორჩენილი, პროზელიტი გმირის მარტვილობაა აღწერილი უცნობი ავტორის „ნმ. ივლიანე ემენელის წამებაში“. ეს ძეგლიც მხოლოდ ქართული თარგმანით არის შემონახული. ასეთ ვითარებაში, ცხადია, ქართულად ნათარგმნ ტექსტებს ორიგინალის ფუნქცია აქვს. მათში სრულად არის წარმოადგენილი ქართული პაგიოგრაფიის ტრადიციები, როგორც ლიტერატურული მოდელები, ისე ენობრივი ასპექტები. უძველესი ქართული ორიგინალური და ნათარგმნი პაგიოგრაფიული ტექსტები, შეიძლება ითქვას, რომ ერთ ენობრივ სისტემას ქმნის. ქართულ ენაზე უთარგმნიათ ბიზანტიური პროზელიტური ძეგლი „ნმ. გულანდუხტ სპარსის წამება“. აღსანიშნავია, რომ ქართული თარგმანი ბერძნულ დედანთან შედარებით რედაქციულ სხვაობას ამჟღავნებს (კეკელიძე 1955). ქართულ ენაზე სამი თარგმანითა და განსხვავებული რედაქციებით არის შემორჩენილი „წამებაჲ პირველმონამისა და მოციქულთა სწორისა თეკლადის“. ამ თხზულების ქართული მოკლე, კიშნური რედაქცია სომხურიდან არის თარგმნილი. ვრცელი, მეტაფრასული რედაქცია, რომელიც სვიმეონ მეტაფრასს განუვრცია ბერძნულ ენაზე, ქართულად ორი თარგმანით არის შემონახული: თეოფილე ხუცესმონაზონს XI საუკუნეში უთარგმნია ბერძნულიდან და ასევე, ანონიმ მთარგმნელს, შესაძლოა, ეფრემ მცირეს, XI საუკუნეში უთარგმნია ასევე ბერძნული პირველწყაროდან. ბერძნულიდან არის თარგმნილი ნმ. თეკლას „მარტვილობის“ მოკლე, სვინაქსარული საკითხავიც (აბულაძე 1974); (გოგუაძე 1986); (დოლაძე 2002).

ამრიგად, პროზელიტიზმი, როგორც რელიგიის გავრცელების გზა ქართულ პაგიოგრაფიულ და ისტორიულ ტექსტებში მრავალგან არის აღწერილი. პროზელიტური თხზულებების ქართული თარგმანები, მათ შორის, ერთი ტექსტის რამდენიმე თარგმანი მონაშთს, რომ პროზელიტიზმს დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ ქრისტიანობის გავრცელებისა და განმტკიცების მიზნით და პროზელიტიზმის მიმართ არსებობდა დიდი ინტერესი.

ქრისტიანული პროზელიტიზმის ასახვა ქართულ პაგიოგრაფიაში ხდებოდა პაგიოგრაფიული სტერეოტიპებისა და კანონის სრული დაცვით, ამასთან, რეგიონალური და ნაციონალური თავისებურებების გათვალისწინებით. პროზელიტიზმის აღნიშნული სახეობები, თავის მხრივ, გავლენას ახდენდა პაგიოგრაფიული ჟანრის თხზულებების („ცხოვრებების“ და „მარტივობების“) ლიტერატურულ დიზაინზე. ამის მიხედვით შეგვიძლია დავაკვირდეთ როგორც პროზელიტიზმის ფენომენს მთლიანობაში, ისე მისი გამოვლინების ცალკეულ შემთხვევებს.

შენიშვნები

¹ საბერძნეთის კონსტიტუციაში ჩანანერი „პროზელიტიზმი აკრძალულია“ (მუხლი 13, პარაგრაფი 3) ეხება არაკეთილსინდისიერ პროზელიტიზმს, ძალისმიერ გადაბირებას, პროზელიტიზმს იძულებითი მეთოდებით.

დამოწმებული

აბაშიძე და სხვები 2002: ლ. აბაშიძე, ზ. კიკნაძე, თ. ქალდანი. *რელიგიურ ურთიერთობათა სამართლებრივი რეგულირების ზოგიერთი ასპექტი (პროზელიტიზმი)*, რედ., ელგუჯა დადუნაშვილი, თბილისი, კავშირი "ჰუმანური საზოგადოებისათვის", ფრიდრიხ ებერტის ფონდი.

აბულაძე 1974: ი. აბულაძე. *შრომები*, ტ. I, თბილისი.

ალექსიძე 2009: მოქცევა ქართლისაი, შატბერდული რედაქცია, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა და შენიშვნები დაურთო ზ. ალექსიძემ, წმინდა ნინოს ცხოვრება და ქართლის მოქცევა, ლიტერატურის ინსტიტუტის გამაგვლეჯი, თბილისი, ვებ-გვერდი: <http://literaturatmcodneoba.tsu.ge/cminda%20nino.pdf> (ნანახია: 15.04.2020)

ალექსიძე 2007: ახლად აღმოჩენილი სინური რედაქციები, გამოსცა ზ. ალექსიძემ, თბილისი.

გოგუაძე 1986: ნ. გოგუაძე. *ძველი მეტაფრასული კრებულები*, თბილისი.

გრიგალაშვილი 2012: ი. გრიგალაშვილი. უძველესი გალობა „წმინდა კოლაელ ყრმათა წამებაში“, ქართველოლოგი, N2, ვებ-გვერდი: <http://kartvelologi.tsu.ge/public/ge/archive/2/7> (ნანახია: 15.04.2020)

დოლაძე 2002: მ. დოლაძე. სვინაქსარული საკითხავი, საეკლესიო კალენდარი 2003 წლისათვის, თბილისი, 2002 (24 IX).

თაყაიშვილი 1891: ახალი ვარიანტი წმ. ნინოს ცხოვრებისა ანუ მეორე ნაწილი ქართლის მოქცევისა, გამომცემლი რედაქტორობით და წინასიტყვაობით ე. თაყაიშვილისა, ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების გამომცემა, ტფილისი, სტამბა ი.ა. მანსვეტოვისა.

აკეკელიძე 1955: კ. აკეკელიძე. *ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან*, ტ. III, თბილისი.

აკეკელიძე 1980: კ. აკეკელიძე. *ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია*, თბილისი, გამომცემლობა მეცნიერება.

კუჭუხიძე 2003: გ. კუჭუხიძე. „ცხრათა ყრმათა კოლაელთა წამება“, „წამება დავითისა და ტირიჭანისა“ (დათარიღების საკითხისათვის), ლიტერატურული ძიებანი, N 24.

პესტი-სიმონი 2017: M. Pesthy-Simon. "The Models of the Martyr". In *Isaac, Iphigeneia, and Ignatius: Martyrdom and Human Sacrifice*, 157-70. Budapest; New York: Central European University Press.

ყაუხიშვილი 1955: ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხიშვილის მიერ, ტ. I, თბილისი.

ჩოლოყაშვილი 2003: ბ. ჩოლოყაშვილი. უძველესი ქართული მარტიროლოგიური თხზულება, რედ., რ. ბარამიძე, თბილისი.

ჩხარტიშვილი 1994: მ. ჩხარტიშვილი. „მარტივობა და მოთმინება წმიდისა ევსტათი მცხეთელისა“, „ცხოვრება და მოქალაქეობა წმიდისა სერაპიონ მარშმელისა“ (წყაროთმყოფნობითი გამოკვლევა), თბილისი.

ჭაბაშვილი 1989: მ. ჭაბაშვილი. უცხო სიტყვათა ლექსიკონი, შეადგინა და წინასიტყვა დაურთო მიხეილ ჭაბაშვილმა, მე-3 შესწორებული და შევსებული გამოცემა, თბილისი, განათლება.

ჯავახიშვილი 1977: ი. ჯავახიშვილი. ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ახლად, წ. 1,

თბილისი 12 ტომად, ტ., 8. ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, თბილისი, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია.

პორნი 2007: C. Horn. The Lives and Literary Roles of Children in Advancing Conversion to Christianity: Hagiography from the Caucasus in Late Antiquity and the Middle Ages, *Church History*, 76(2).

PROSELYTISM IN A HAGIOGRAPHIC TEXT: CLASSIFICATION AND NATIONAL PECULIARITIES

Nino Popiashvili

This work addresses the theoretical and methodological aspects of proselytism, the causes and peculiarities of the spread of proselytism, the specifics of historical and modern proselytism. Taking into account the views received on proselytism, a different classification of proselytism is given based on Georgian historical and hagiographic sources.

Four types of proselytism are distinguished:

Permitted proselytism, which is observed at the first stage of the spread of Christianity, from preaching and introducing Christianity to Kartli to its declaration as an official religion, and it has a widespread, mass character;

Forced proselytism that appears in the early stages of the introduction of Christianity, especially in the highlands of eastern Georgia;

Forbidden proselytism among Georgians – a confrontation between paganism and Christianity, forbidden Christianity of Georgians. This period can be dated to the early period of the preaching and spread of Christianity in Georgia, including during and after the declaration of Christianity as an official religion, until Christianity was finally established as an official religion;

The fourth stage of proselytism – a forbidden proselytism among foreigners, the proselytism of a different faith, of the conqueror, the forbidden Christianity of foreigners. This wave of proselytism is directly connected with political events, in particular, with the conquest of Kartli by Persia and Arabs. This wave of proselytism, proselytism of a representative of a different faith and ethnos, is a kind of exceptional cases and has important functional, ideological and common Christian significance.

When classifying proselytism, the corresponding historiographic and hagiographic material is used, the peculiarities of the forbidden proselytism and the regional and national aspects of the martyr death of Christian proselytism of foreigners are marked out.

In conclusion, it is noted that the reflection of Christian proselytism in Georgian hagiography occurred in full compliance with hagiographic models and canons, while taking into account regional and national peculiarities. These types of proselytism, in turn, create hagiographic models of the Lives and Martyrdom genre, according to which we can observe a single model of proselytism and its individual types.

ნეჩისძეთა თბილელი საყდრისშვილების საგვარეულო¹

ნიკოლოზ ჟღენტი

წინამდებარე ნაშრომი ეძღვნება ნეჩისძეების საგვარეულოს, რომელიც შუა საუკუნეების რამდენიმე ქართულ წერილობით ძეგლში გვხვდება. ეს ძეგლები საკმაოდ საინტერესო ინფორმაციის შემცველი აღმოჩნდა როგორც უშუალოდ ამ გვარის, ასევე თბილისის საეპისკოპოსოსა და ქართული დიპლომატიის ისტორიის რიგ ეპიზოდებთან მიმართებაში.

ნაშრომი წარმოადგენს ნეჩისძეთა თბილელი საყდრიშვილების საგვარეულოს ისტორიის შესწავლის პირველ მცდელობას.

გარეჯის ორი ეპიგრაფიკული ძეგლი.

დავით გარეჯის უდაბნოს მონასტრის სამარტილეში, სამხრეთ კედლის აღმოსავლეთ კუთხეში ამოკანრულია, სავარაუდოდ, ვინმე ნეჩის სავედრებელი წარწერა. წარწერა გამოქვეყნებულია მხოლოდ ერთხელ ზ. სხირტლაძისა და დ. კლდიაშვილის მიერ და პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით XIII-XIV სს-ითაა დათარიღებული (კლდიაშვილი, სხირტლაძე 1999: 248). ქვემოთ მოყვანილია წარწერის ნაკითხვა ამ გამოცემის მიხედვით:

უფალო [ი(ესო)ჲ] ქრისტე, [შ(ე)ნ(ი)თა] მ(ა)დლით[ა] |² და ლოცვი[თა შეიწყა] |³ლე [__]ველი ნ(ე)ქი
(?) [ფრ] |⁴იად ცოდვილი [...] |⁵რ[__] სმ[__]ს[__]ნ[__]ვი[__] |⁶თა [__] [__] [შე] |⁷ნდობა თქუას
შე(უ)ნ(დგა)ს [დ(მერ)თ(მ)ან, ამ(ი)ნ].

დაზიანების გამო, ბევრი სიტყვა, მათ შორის წარწერის ავტორის სახელის აღდგენა, ვერ იქნება ეჭვმიუთხელი. თუმცა, სახელ ნეჩის ვხვდებით ასევე ამავე მონასტრის ხარების ეკლესიის სამხრეთ კედლის უკიდურეს დასავლეთ კუთხეში ამოკანრულ სამ სტრიქონიან მხედრულ მოსასხენებელ წარწერაში. ეს წარწერაც, ზემოთ მოყვანილი წარწერის მსგავსად, მხოლოდ ერთხელ გამოქვეყნდა და დათარიღებულია (სავარაუდოდ, პალეოგრაფიული ნიშნების საფუძველზე) XV საუკუნის პირველი ნახევრით (კლდიაშვილი, სხირტლაძე 1999: 274):

„წმიდ[ა] დავით, მოხე |² ცოდვილსა დანიელს, |³ ძესა ნეჩისს[ა].“ (ტექსტის ამგვარი ნაკითხვა და პუნქტუაცია ჩემია – ნ. ჟ.).

გამომცემელთა მიერ წარწერა განსხვავებული სახითაა ამოკითხული: ტექსტის ავტორად მიჩნეულია არა დანიელი, ძე ნეჩისა, როგორც ამას მე ვკითხულობ, არამედ ნეჭი, ძე დანიელისა: „წმიდ[ო] დავით, მოხე | ცოდვილსა დანიელ(ი)ს | ძესა ნეჩისს“ (კლდიაშვილი, სხირტლაძე 1999: 274). ჩემი ნაკითხვა ძირითადად ემყარება XV საუკუნის ორ საისტორიო საბუთს, რომელშიც გვხვდება პიროვნება მსგავსი სახელით – დანიელ ნეჩისძე. თუმცა, სანამ ამ საბუთების განხილვაზე გადავალ, ვფიქრობ, ჩემუელი ნაკითხვა მაინც უფრო მართებულია თუ გავითვალისწინებთ, რომ წარწერაში ყველა სიტყვა სრულადაა ნაწერი. შესაბამისად, ტექსტის მეხუთე სიტყვა უნდა იყოს „დანიელს“, და არა „დანიელ(ი)ს“. გარდა ამისა, წარწერის ბოლოს, სიტყვა „ნეჩისს“ დამატებითი ბოლოსართი „ს“, ჩემი აზრით, მიანიშნებს უფრო ამ სახელის კუთვნილებით ფორმაზე, და არა სახელის ნათესაობით ბრუნვაზე (ვგულისხმობ, იკითხება ნეჩის ძე, და არა დანიელის ძე).

ამგვარად, სამარტილეშ წარწერაში კითხვის ნიშნით აღდგენილი სახელი ნეჩის მართებულობა უფრო მყარდება იმავე მონასტრის ხარების ტაძრის წარწერაში სახელი ნეჩის არსებობით.

სახელი ნეჭი ძალზედ იშვიათი აღმოჩნდა ქართულ ონომასტიკონში, რადგან ეს სახელი ისტორიულ წყაროებში, მხოლოდ ამ ოჯახთან მიმართებაში გვხვდება.²

როგორც ვნახეთ, პალეოგრაფიული ნიშნებით ნექის წარწერა XIII-XIV საუკუნეებით თარიღდება, ხოლო დანიელ ნექის ძის წარწერა – XV ს-ის პირველი ნახევრით. ამ ორ წარწერაში მოხსენიებული უიშვიათესი სახელისა და ერთი სამონასტრო სივრცის გათვალისწინებით, ვფიქრობ, არ შეეცდები, თუ ამ ორ პიროვნებას ერთმანეთს დავუკავშირებ. შესაბამისად, ორივე წარწერის შემოთავაზებული ქრონოლოგიური ჩარჩოს მიხედვით, სამარტვილეს XIII-XIV საუკუნეების წარწერის ავტორი ნექი უნდა იყოს ხარების ეკლესიის XV საუკუნის პირველი ნახევრის წარწერის ავტორის – დანიელ ნექის ძის მამა, ან, შუა საუკუნეების საქართველოში დამკვიდრებული მამის სახელის შვილისათვის დარქმევის ტრადიციის მიხედვით, დანიელის დიდი პაპა მამის მხრიდან.

პირველი წარწერა საკმაოდ დაზიანებულია, ხოლო მეორე – ძალზე ლაკონიური. ეს წერილობითი ძეგლები, ინფორმაციულობის თვალსაზრისით, ძალიან ღარიბია. პირველ წარწერაში, უშუალოდ სახელ ნექიმდე, გვხვდება დამიანეული სიტყვა „[...]ველი“, რომელსაც, ჩემი აზრით, ახლავს გეოგრაფიული წარმომავლობის ამსახველი ბოლოსართი „ელი“. შესაბამისად, ამ სიტყვის აღდგენა მოგვანვდიდა დამატებით ინფორმაციას ნექის წარმომავლობის შესახებ. თუმცა, სამწუხაროდ, წარწერის ეს დაზიანებული ადგილი ვერც გამომცემლებმა ამოიკითხეს, და კვლევის ამ ეტაპზე ვერც მე აღვადგინე. ამის გამო ნექისთან დაკავშირებული ეს მნიშვნელოვანი გარემოება უცნობი რჩება.

მიუხედავად იმისა, რომ სახელების მსგავსების და ერთი სამონასტრო სივრცის გამო ეს ორი წარწერა ერთმანეთთან დავაკავშირებ და ვივარაუდებ მათი ავტორების ნათესაური კავშირი, შეიძლება გვეფიქრა, რომ ნექიც და დანიელ ნექის ძეც, ზემოთ განხილული მონაცემებით, გარეჯის უდაბნოს მონასტრის უბრალო მომლოცველები იყვნენ. თუმცა, საბედნიეროდ ჩვენამდე შემორჩა ორი XV საუკუნის საისტორიო საბუთი, რომლებიც ძვირფას ბიოგრაფიულ ცნობებს გვანვდიან გარეჯის ამ წარწერებში მოხსენიებული პირების საგვარეულო კუთვნილების, ოჯახის სხვა წევრებისა და მათი მაღალი სოციალური სტატუსის შესახებ.

1442 წლის წყალობის წიგნი გრიგოლ მანგლელ-თბილელისა ნექისძეებისადმი.

1442 წლის 3 თებერვალს გაცემული ყოფილა წყალობის სიგელი, რომლითაც მანგლელ-თბილელმა ეპისკოპოსმა გრიგოლმა ქორეპისკოპოს³ დანიელ ნექისძეს და მის შვილებს – მირიანს და საბას – განუახლა თბილისში მთაწმინდის ხევის წყალობა და ეს მიწები კვლავ სავენახედ განაწესა. ამ წყალობის სანაცვლოდ ნექისძეებს ორი საპალნე (დაახლ. 300-450 ლიტრი) საზედამნე ტკბილი ღვინო სიონის საკათედრო ტაძრისათვის უნდა მოეხმარათ. ამ საბუთს ახლდა თვით გრიგოლისა და ორი მოწმის – დიძის და იოსების ხელმოწერა. საბუთის დედანი დღეისათვის დაკარგულად ითვლება, თუმცა, მის შინაარსს ვიტყობთ 1818 წელს შედგენილი საბუთის აღწერილობიდან⁴ (სურგულაძე და სხვები 2014: 17).

ვფიქრობ, არ შეეცდები თუ ქრონოლოგიის თანხვედრის და სახელების არსებითი იდენტურობის ფაქტის გათვალისწინებით დავასკვნი, რომ გარეჯის უდაბნოს მონასტრის ხარების ეკლესიაში შესრულებულ XV საუკუნის პირველი ნახევრით დათარიღებულ ნაკანრ წარწერაში მოხსენიებული დანიელი ძე ნექისა და 1442 წლის 3 თებერვალს გაცემული საბუთის ადრესატი დანიელ ნექისძე, ერთი და იგივე პიროვნებაა.

როგორც ზემოთ ვნახეთ, ხარების ეკლესიის ნაკანრ წარწერაში დანიელი უბრალოდ ნექის ძედ იხსენიებს თავს, ხოლო 1442 წლის საბუთში იგივე დანიელი მანგლელ-თბილელის ქორეპისკოპოსისა და თბილისში საკმაოდ დიდ ტერიტორიას – მთაწმინდის ხევის ფლობს. ამ მოცემულობას მივყავართ ლოგიკურ ვარაუდამდე, რომ ხარების ეკლესიის წარწერა დანიელის ქორეპისკოპოსად დადგენამდეა შესრულებული, ხოლო ვინაიდან დანიელის ქორეპისკოპოსობა, შემორჩენილი წყაროების მიხედვით, ყველაზე ადრე სწორედ ზემო განხილულ საბუთში გვხვდება, ნაკანრი წარწერის შესრულების ზედა ქრონოლოგიური ზღვარიც 1442 წელი უნდა იყოს.

ამასთანავე, დ. ფურცელაძეს გამოქვეყნებული აქვს 1442 წლის კიდევ ერთი საბუთის მოკლე

აღწერილობა, რომლის გამცემი ასევე თბილელი გრიგოლი იყო. აღწერილობის მიხედვით გრიგოლს თბილისი „ოთხს საეკლესიოდ“ გაუყვია და სასულიერო პირებზე უშუალო ზედამხედველობა ქორეპისკოპოს დავითს დაავალა (ფურცელად 1881: 52). თუ ქორეპისკოპოსის სახელი (დავითი) სწორად არის ამოკითხული და აქაც დანიელი არ იხსენიებოდა, გამოდის, რომ 1442 წელს გრიგოლ თბილელის ქორეპისკოპოსი იყო ვინმე დავითი, ხოლო 1442 წელსვე, 3 თებერვალს ქორეპისკოპოსად გვევლინება უკვე დანიელი. ლოგიკურად, დანიელ ნექისძეს ქორეპისკოპოსი დავითი შეუცვლია 1442 წელსვე (მიმდინარე წლის 3 თებერვლამდე).⁵ დიდი ალბათობით, დანიელი მემკვიდრეობით მიიღებდა „ოთხს საეკლესიოდ“ დაყოფილი დედაქალაქის სამღვდელოებაზე უშუალო ზედამხედველობის პასუხისმგებლობასაც.⁶

ბუნებრივია შეგვეძლო დაგვემა, რომ გარეჯის ნაკანრი წარწერა დანიელ ნექისძის ქორეპისკოპოსობაშივეა შესრულებული, ხოლო წარწერაში მისი ტიტულის გამოტოვება დანიელის თავმდაბლობის გამოხატულება იყო. თუმცა, წარწერა რომ დანიელის ცხოვრების უფრო ადრეულ ეტაპზე უნდა იყოს შესრულებული ვიდრე 1442 წელია, ამაზე მიუთითებს კიდევ ერთი გარემოება: ნაკანრი წარწერაში დანიელი თავს უწოდებს ნექის ძეს, ხოლო 1442 წლის საბუთში ნექის ძეობა უკვე გვარის ფორმით – ნექისძეადაა ქცეული, რადგან ნექისძეებად იწოდებიან ასევე დანიელის ვაჟები – მირიანი და საბა.

ამგვარად, გამოდის, რომ დანიელი იყო ნექისძეთა საგვარეულოს პირველი წარმომადგენელი, რომელმაც გვარის ფუძედ მამის სახელი აიღო. თუ უდაბნოს მონასტრის სამარტვილეს XIII-XIV საუკუნეების წარწერაში მოხსენიებულ ნექის გაგაიგივებთ არა დანიელის მამასთან, არამედ მამის პაპასთან (დანიელის დიდ პაპასთან), მივიღებთ, რომ უიშვიათესი სახელი ნექი იყო იმ საგვარეულოში გავრცელებული სახელი, რომელსაც დანიელი ეკუთვნოდა. ხარების ეკლესიაში წარწერის შესრულებისას და გვარის ახალი განშტოების – ნექისძეების დაარსებამდე (ზედა ზღვარი – 1442 წელი). ამ ძველი საგვარეულოს სახელი, სამწხაროდ, უცნობია.

1442 წლის 3 თებერვლის საბუთის აღწერილობა საკმაოდ მდიდარია ცნობებით და კიდევ ბევრი საინტერესო დასკვნის გაკეთების საშუალებას გვაძლევს. თუმცა, მანამდე საჭიროა განვიხილოთ კიდევ ერთი წყარო, რომელიც დანიელის ბიოგრაფიის შესახებ უფრო მეტ ცნობას მოიცავს და საბოლოო დასკვნები თუ დაკვირვებები ყველა მონაცემის საფუძველზე გამოვიტანოთ.

1462 წლის წყალობის წიგნი იოანე მანგლელ-თბილელისა ნექისძეებისადმი.

1462 წ-ის 20 მარტს მანგლელ-თბილელმა ეპისკოპოსმა იოანემ ქორეპისკოპოს დანიელ ნექისძეს მისცა წყალობის წიგნი.⁷

ქვემოთ მოყვანილია საბუთის ფრაგმენტი, რაც აღნიშნული კვლევისთვისაა საჭირო:

...ესე წიგნი და სიგელი მოგეცით ზეუნ, ქრისტეს მიერ მანგლელ თბილელმან იოანემ, თქვენ ნექისძეთა საყდრის შვილთა, ქ(ო)რეპისკოპოსსა დანიელს და შენსა შვილსა საბას და მირიანს, მოგეცით ქაშოეთანა მკუიდრი საყდრის მინა სავენაჲ და აშენო, ასრ და ამა პირსა ზედა, როგორაცა საყდრისა მკუიდრსა მართებს აგრე ვერავინ გამოგენახოს, გაჰყიდო თუ გაზიოთ. ამაღ, რომე ორჯელ პატრონსა სულ კურთხეულსა მეფესა კოსტანტინეს ურდოს ხლებოდი და თბილელობა შეცლილიყო და მოგეჭირვა პატრონსა წ(ინა)შე და სულ კურთხეულსა მეფესა კოსტანტინეს ახლად გაეჩინა. გიბედნიეროს ღ(მერ)თ(მა)ნ თქვენ საყდრის შვილთა, ქ(ო)რეპისკოპოსსა დანიელს და შენსა შვილსა საბას და მირიანს¹⁶. ვინცა და რამანცა გუარმან კაცმან¹⁷ შეგიცვალოს, რისხავსმცა დაუსაბამო¹⁸ მამა, ძე და სული წმიდა და ამა წმიდათა¹⁹... დაიწერა²⁰ ქ(ორონი)კ(ო)ნსა რკლ, თუესა მარტსა ოცსა, ჴელითა²¹ აბაზაზძისა ჴუარისმტურთველისა ბართ²²ლომესითა, და მონამეცა ვარ.

¹⁶ ნ. მე, ქ(რისტ)ეს მიერ თბილელი ი(ოან)ე ¹⁷ ვამტკ(ი)ცებ.

წყალობის წიგნის მიხედვით, საბუთის გამცემია მანგლელ-თბილელი მღვდელმთავარი იოანე, წყალობის მიმღები კი კვლავ ქორეპისკოპოსი დანიელ ნექისძე და მისი ძეები – საბა და მირიანი არიან. ეს ნექისძეები ამავე დროს ყოფილან საყდრისშვილები.⁸ წყალობის ობიექტი იყო თბილისში, ქაშუეთთან

მდებარე მკვიდრი საყდრის სავენახე მიწა. ეს მიწა დანიელს, როგორც თბილისის საყდრისპირის, ადრიდანვე ეკუთვნოდა, თუმცა, მოგვიანებით სიტუაცია შეცვლილა. დანიელ ნექისძე კოსტანტინე მეფეს ორჯერ თან ხლებია ურდოში. ამის შემდეგ თბილისის ეპარქიაში გარკვეული პრობლემები შექმნილა („თბილისელობა შეცვლილიყო“). როგორც ჩანს დანიელის კუთვნილ ამ სავენახე მიწასაც საფრთხე დაემუქრა. დანიელს მეფე კოსტანტინესთვის უთხოვია დახმარება, რომელმაც ძველი ამაგის (ურდოში ორჯერ თანხლების) გათვალისწინებით განუახლა ადრე ნაწყალობევი ქაშუეთთან მდებარე სავენახე მიწა. ეს უნდა მომხდარიყო 1407-1412 წლებს შორის პერიოდში, კოსტანტინეს მეფობისას. ხოლო 1462 წლის 20 მარტს იოვანე თბილელ-მანგლელმა, სწორედ ამ 1407-1412 წლის საბუთის საფუძველზე, ასევე განუახლა დანიელ ნექისძეს მათი ძველი წყალობა.

დანიელ ნექისძისა და ზოგადად ნექისძეების შესახებ აღნიშნული 1442 წლისა და 1462 წლის დიპლომატიური აქტებიდან საკმაოდ დიდი და საინტერესო ინფორმაციის ამოღებაა შესაძლებელი. ამ მხრივ უნდა გაირკვეს რამდენიმე ბუნდოვანი საკითხი, რითიც აღდგება საბუთში ასახული კონკრეტული ისტორიული სურათი.

ვინ იყო საბუთში ნახსენები მეფე კოსტანტინე?

1462 წლის საბუთის მიხედვით, დანიელ ნექისძე ორჯერ ახლდა მეფე კოსტანტინეს ურდოში.

XV საუკუნეში მეფობდა ორი კოსტანტინე – კოსტანტინე I, ბაგრატ V-ის ძე (1407-1412) და კოსტანტინე II, დიმიტრის ძე (1465-1505). მიჩნეულია, რომ საბუთში უნდა იხსენიებოდეს კოსტანტინე I (შარაშიძე 1954ა: 248); (კლიმაშვილი 1961: 103); (კლიმაშვილი და სხვები 1991: 317); (ბერიძე 2001: 11). საბუთში საუბარი, მართლაც, კოსტანტინე I-ზე უნდა იყოს, რადგან საბუთში მეფე კოსტანტინე ორჯერ იხსენიება და ორივეჯერ სულკურთხეულად. ეს უნდა მიუთითებდეს იმაზე, რომ 1462 წლისთვის იგი უკვე გარდაცვლილი იყო. კოსტანტინე II კი ამ დროისთვის ცოცხალი იყო, ხოლო მეფედ, საისტორიო საბუთების მიხედვით, 1464 წლიდან იწოდება (სურგულაძე და სხვები 2014: 137).⁹

გავარკვიეთ რა საბუთში მოხსენიებული კოსტანტინე მეფის ვინაობა, საჭიროა გადავიდეთ შემდეგ საკითხზე და დავადგინოთ თუ რას ნიშნავს ტერმინი ურდო ამ კონკრეტულ შემთხვევაში და რა იგულისხმება დანიელ ნექისძის მიერ ურდოში კოსტანტინესთან ორჯერ „ხლებად“.

„ორჯელ... ურდოს ხლებად“.

1462 წლის საბუთში წყალობის მთავარი საფუძველი, ზნეობრივი მიზეზი, კოსტანტინე მეფის ერთგული სამსახურია, რაც გამოიხატა დანიელ ნექისძის მიერ ურდოში ორჯერ კოსტანტინეს თანხლებით.

ტერმინი „ურდო“ შუა საუკუნეების ქართულ ნარატიულ და დოკუმენტურ წყაროებში, მემორ-ენილი ტექსტების მიხედვით, XIV საუკუნის მეორე მეოთხედში ჩნდება. ჟამთააღმწერლის „ასწლოვან მათიანეში“ ეს ტერმინი მხოლოდ მონღოლებთან მიმართებაში გამოიყენება და აღნიშნავს მონღოლი ყაენისა თუ სარდლების სამხედრო ბანაკს, სადაც ქართველი მეფეები და სხვა დიდებულები დიპლო-მატიური მისიით ჩადიან. ქართულ იურიდიულ ენაში ეს ტერმინი, ჟამთააღმწერლის თხზულების შედგენის პერიოდშივე იგივე მნიშვნელობით მკვიდრდება და მონღოლთა ჯარის შემადგენელ ქართველთა ლაშქართან მიმართებაში გამოიყენებოდა. „ურდო“ შეტანილი აქვს თავის ლექსიკონში სულხან-საბა ორბელიანს. იგი აღნიშნავს, რომ ეს სიტყვა უცხო ენიდანაა შემოსული და ქართულად მეფის ჯარს ნიშნავს (აბულაძე 1993: 166). ქართულ დიპლომატიკაში ურდოში ყოფნა გამოიყენებოდა ორი მნიშვნელობით:

1. მოწინააღმდეგის სამხედრო ბანაკში დიპლომატიური მისიით ყოფნა;
2. დამპყრობლისადმი ნაკისრი სამხედრო ვალდებულების ფარგლებში მათ ლაშქარში ყოფნა (ვრცლად ამ ტერმინის შესახებ, იხ. (ჟღენტი 2019: 83-84).

ამგვარად, დანიელ ნექისძის შემთხვევაში, კოსტანტინე I-თან ერთად ურდოში მისი ორჯერ ყოფნა შეგვიძლია გავიგოთ ორი განსხვავებული მნიშვნელობით:

1. დანიელ ნექისძე ორჯერ იყო კოსტანტინე მეფის სამხედრო ბანაკის წევრი (ურდოს ლაშქრის ფარგლებში, რისი ანალოგიებიც ქართულ იურიდიულ აქტებში გვხვდება);
2. დანიელ ნექისძე ახლდა კონსტანტინეს მეფეს მისი მონინალმდგის სამხედრო ბანაკში - მტრის ურდოში, დიპლომატიური მისიის ფარგლებში (რისი ანალოგიებიც უხვადაა ჟამთააღმწერლის „ასწლოვან მათიანში“).¹⁰

იმისათვის, რომ დაგადგინოთ, თუ რომელია უფრო რეალური ამ ორი შესაძლო ვარიანტიდან, საჭიროა თვალი გადავავლოთ კოსტანტინე I-ის ბიოგრაფიის იმ მონაკვეთებს, სადაც ასახულია მისი სამხედრო და დიპლომატიური მოღვაწეობა.¹¹

კოსტანტინე I-ის სამხედრო მოღვაწეობა.

პირველად კოსტანტინეს აქაც სამხედრო მოქმედებაში მონაწილეობა ჩანს 1387 წლის მოვლენებისას, როდესაც ის, თემურ-ლენგის მიერ დატყვევებული მამის - ბაგრატ V-ის საიდუმლო დავალებით, უფროს და უმცროს ძმებთან - გიორგი და დავით უფლისწულებთან ერთად უსაფრდებო თემურის გამოგზავნილ 12 ათასიან ლაშქარს და ამარცხებს მათ (ტაბატაძე 1974: 75-86). ეს ცნობა თომა მეწოფეცს ეკუთვნის. თუმც არსებობს მოსაზრებაც, რომ მსგავსი ფაქტი საერთოდ არ მომხდარა (კაციტაძე 1975: 138).

ამის შემდეგ კოსტანტინე 1398 წლის სამხედრო მოვლენებში ჩანს. თემურ-ლენგის ერთ-ერთი მთავარი მოწინააღმდეგე - უფლისწული თაპერი - ნახჭევანში მდებარე ალინჯის (იგივე ერწყაყის) ციხეში იყო გამაგრებული, რომელსაც თემურის ჯარი რამდენიმე წლის განმავლობაში ალყაში ამყოფებდა. ციხეზე განხორციელებული იერიშები კი უშედეგოდ მთავრდებოდა. მეფე გიორგი VII-მ ჩათვალა, რომ თემურ-ლენგის წინააღმდეგ უფლისწული თაპერი შესაძლოა მისი მთავარი მოკავშირე გამხდარიყო და გადაწყვიტა მისი დახმარება. 1398 წელს ქართველი მეფე მოულოდნელად დაესხა თავს თემურის ჯარს, რომელსაც ალინჯის ციხე ალყაში ჰქონდა მოქცეული, დაამარცხა ის და გაათავისუფლა თაპერი. მეფემ მისი მოკავშირე საქართველოში წამოიყვანა, ხოლო ციხეში საკუთარი მეციხოვნეები დატოვა (ტაბატაძე 1974: 98-101); (კაციტაძე 1975: 142). ერთი თანადროული სომხური ხელნაწერის ანდერძის მიხედვით, ამ უმნიშვნელოვანეს სამხედრო ოპერაციაში უფროს ძმასთან ერთად უფლისწული კოსტანტინეც იღებდა მონაწილეობას (აბდალაძე 1978: 130).

ამის შემდეგ, 1400 წელს, კოსტანტინე, უმცროს ძმასთან - დავითთან ერთად კვლავ ეხმარება უფროს ძმას, მეფე გიორგი VII-ს, ქვემო ქართლში შემოსეულ თემურ-ლენგის ლაშქრის წინააღმდეგ ბრძოლაში (ტაბატაძე 1974: 128).

საისტორიო წყაროებით, ამის შემდეგ კოსტანტინე კიდევ ერთხელ და ბოლოჯერ ჩანს ბრძოლის ველზე. კოსტანტინე მეფემ, შაქისა და შარვანის გამგებლებთან ერთად შექმნა სამხედრო კოალიცია და დაუპირისპირდა შავბატკნიან თურქმანებს. 1412 წელს მდ. მტკვართან (ჩალალასთან) მომხდარ ბრძოლაში მოკავშირეები დამარცხდნენ ყარა-იუსუფთან. კოსტანტინე მეფე და ქართველთა 2000 კაციანი ლაშქარი, მდგარი წინააღმდეგობის მიუხედავად, ვერას გახდა მრავალრიცხოვან მტერთან და დამარცხდა. ტყვედ ჩაგდებული მეფე და 300-მდე აზნაური თურქმანებმა დახოცეს. ყარა-იუსუფის შვილმა ფირ-ბუდაყმა საკუთარი ხელით მოაჭრა კოსტანტინეს თავი (ტაბატაძე 1974: 221-223); (კაციტაძე 1975: 162-163).

შემორჩენილი წყაროებით, კოსტანტინეს სამხედრო კარიერის მხოლოდ ეს ფაქტები შემორჩა. როგორც ზემოთ ვნახეთ, კოსტანტინე ოთხჯერ თუ არა, სულ მცირე სამჯერ მაინც იღებდა მონაწილეობას სამხედრო ოპერაციებში - 1387 წელს (?), 1398 წელს, 1400 წელს და 1412 წელს. თუმცა, ყველა შემორჩენილი ცნობა ეხება საქართველოს სამეფოს მიერ დამოუკიდებლად წარმოებულ სამხედრო მოქმედებებს და არა დამპყრობლისადმი ნაკისრი სამხედრო ვალდებულების ფარგლებში მათ ლაშქარში ყოფნას, რაც, როგორც ზემოთაც ითქვა, ნარატიულ წყაროებსა და იურიდიულ აქტებში გამოყენებულ ტერმინ „ურდოში“ ყოფნის ერთ-ერთი მნიშვნელობა უნდა ყოფილიყო. შესაბამისად,

1462 წლის საბუთში ნახსენები ფაქტი - დანიელ ნეჩისძის მიერ კოსტანტინესთან ერთად ურდოში ხლება - არ უნდა გულისხმობდეს ზემო ჩამოთვლილ სამხედრო ოპერაციებში მის მონაწილეობას.¹²

სულ სხვა სურათს მივიღებთ ამ მხრივ, თუ 1462 წლის საბუთში ნახსენებ „ურდოს“ მნიშვნელობას გავაიგივებთ არა კოსტანტინეს დაქვემდებარებულ ლაშქართან ერთად დამპყრობლის წინაშე ნაკისრ სამხედრო ვალდებულებასთან, არამედ მტრის სამხედრო ბანაკთან, სადაც დიპლომატიური მისიით წასულ კოსტანტინეს ორჯერ თან ახლდა დანიელ ნეჩისძე.

კოსტანტინე I-ის დიპლომატიური მოღვაწეობა.

1401 წელს უფლისწული კოსტანტინე, უფროსი ძმის - გიორგი VII-ის დავალებით, ხელმძღვანელობდა მრავალრიცხოვან ელჩობას, რომელიც საქართველოსკენ მომავალ თემურ-ლენგს შამქორში ესტუმრა. გიორგი მეფემ ბოდიში შეუთვალა თემურს ურჩობის გამო, ძვირფასი საჩუქრები გამოუგზავნა და გადასახადების (ჭიზისა და ხარაჯის) გადახდა იკისრა. ასევე მან აღუთქვა დამპყრობელს ლაშქრით დახმარება საჭირო დროს.¹³ თემური დათანხმდა ზავის პირობებს და ქართველთა ელჩობაც კოსტანტინეს ხელმძღვანელობით წარმატებით დასრულდა (ტაბატაძე 1974: 155-160); (კაციტაძე 1975: 150-151).

მსგავსი სცენარი განმეორდა 1403 წელსაც, როდესაც ყარსის გავლით საქართველოსკენ წამოსულ და კოლას ველზე დაბანაკებულ თემურ-ლენგს კოსტანტინე შეხვდა. კოსტანტინეს ახლდა ასევე ივანე ათაბაგი, რომლის უშუალო სამფლობელოსაც ემუქრებოდა თემურისგან საფრთხე. წყაროთა ერთი ნაწილის მიხედვით კოსტანტინეს ელჩობა, რომელიც გიორგი VII-ს დავალებით მოქმედებდა, წარუმატებლად დასრულდა. თემურმა იგი უკან დააბრუნა და გიორგი მეფესთან შექარა დააბარა (ტაბატაძე 1974: 163-165). წყაროთა მეორე ნაწილი კი გვაძლავს, რომ კოსტანტინე ამ დროს გამდგარი იყო ძმისგან, ისევე როგორც ივანე ათაბაგი, და რომ ისინი თემურთან მივიდნენ არა როგორც გიორგი VII-ს ელჩები, არამედ დამორჩილდნენ მას და დახმარებაც აღუთქვეს. გარდა ამისა, ისინი თან ახლდნენ თემურს ბირთვისის ციხის აღებისას (კაციტაძე 1975: 121-123, 131, 153-157). არსებულ წყაროთა მონაცემებით რთულია სიღრმისეულად გავერკვეთ 1403 წლის მიმდინარე მოვლენებში, თუმცა, კოსტანტინე ერთ დროს რომ მართლაც შერისხული იყო ძმისგან და თავს სამცხე-საათაბაგოს აფარებდა, დოკუმენტურად დასტურდება. შემოგვრჩა მორჩილადქცევისადმი გაცემულ საბუთი(1407-1412 წწ), რომელშიც კოსტანტინე აღნიშნავს:

...[მას] ჟამსა ოდეს მეფემან გ(იორგი) მამული[საგან გან]გაყენა და სამცხეს წავე... და თქუნთანა... მრავალნი ნამსახური [მინანი] და გარენი და... [ჩუქნებდა] ჳმელზედაცა და ზღუაშიგანცა. რა... ინება ღმერთმან და მეფემან ჩუენი მამული კუ[ალად] ჩუენვე გუიბოძა... (ენუქიძე და სხვები 2013: 98).

თუმცა, ამას წინამდებარე ნაშრომისთვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა არ აქვს, რადგან, იმის მიუხედავად თუ რა სტატუსით იყო კოსტანტინე თემურ-ლენგთან - ქართველთა მეფის ელჩის თუ მისი ოპოზიციის სახით, ორივე შემთხვევაში, მისი ვიზიტი თემურის ურდოში ატარებდა დიპლომატიურ ხასიათს.

კოსტანტინეს დიპლომატიური მოღვაწეობის შესახებ სხვა ცნობები არ შემონახულა.

როგორც ვნახეთ, კოსტანტინეს დიპლომატიური მოღვაწეობიდან ცნობილია მხოლოდ ორი, თუმცა, ორივე შემთხვევაში ძალზედ მნიშვნელოვანი ეპიზოდი - 1401 წლის წარმატებული ელჩობა მისი ხელმძღვანელობით, როდესაც ქართველების დიპლომატიური მისია ეწვია საქართველოსკენ მომავალ თემურ-ლენგის სამხედრო ბანაკს შამქორში და 1403 წლის ელჩობა იგივე კოსტანტინეს ხელმძღვანელობით, როდესაც ქართველების დიპლომატიური მისია ეწვია საქართველოსკენ მომავალი თემურ-ლენგის სამხედრო ბანაკს კოლას ველზე. ისტორიაში ასახული ეს ორი ელჩობა და 1462 წლის საბუთის ცნობა დანიელ ნეჩისძის მიერ ურდოში კოსტანტინეს ორჯერ თანხლება არ უნდა იყოს უბრალო დამთხვევა. ჩემი აზრით, არსებული წყაროების მონაცემების შეჯერების საფუძველზე, 1462

წლის საბუთში დაფიქსირებული ფაქტები სწორედ 1401 და 1403 წლების ელჩობებში მონაწილეობას უნდა ასახავდეს. ამ პერიოდში დანიელ ნექისძე ჯერ კიდევ საკმაოდ ახალგაზრდა უნდა ყოფილიყო, რადგან 1462 წლის ელჩობებიდან დაახლოებით 60 წლის შემდეგაც ის ჯერ კიდევ ცოცხალი ჩანს.

საინტერესოა, დანიელ ნექისძის სტატუსი ამ ელჩობების ფარგლებში. იყო ის უშუალოდ ელჩობის წევრი თუ კოსტანტინე მეფის ამალის წევრი? ამ კითხვაზე პასუხის ძიებისას გასათვალისწინებელია დანიელ ნექისძის სოციალური სტატუსი – საყდრისშვილობა.

თბილისის საყდრისშვილობა.

საყდრისშვილობა შუა საუკუნეების საქართველოში წარმოადგენდა კონკრეტულ საეპისკოპოსო საყდართან არსებულ საეკლესიო ყმათა ინსტიტუტს, რომელიც აერთიანებდა აზნაურთა პრივილეგიურულ ჯგუფს. საყდრისშვილებში გადანაწილებული იყო საეპისკოპოსოს სამამულო-ორგანიზაციული (სამეურნეო) მოვალეობები (ხოშტარია-ბროსე 1984: 109-110). ბ. ლომინაძის აზრით, საყდრისშვილები არ მოქცეულან ეკლესიის კერძო საბატონო დამოკიდებულებაში და მეფის უშუალო დასაყრდენ სამხედრო და სოციალურ ძალას წარმოადგენდნენ (ლომინაძე 1979: 779-780). საყდრისშვილების სამხედრო ვალდებულებებზე ყურადღება გაამახვილა ასევე ა. კლიმიაშვილმა. მისი აზრით, ლაშქარი საეკლესიო მამულებიდან მეფეს გაჰყავდა, თუმცა ისინი მაინც ეკლესიის განმგებლობაში იყვნენ (კლიმიაშვილი 1961: 97).

როგორც ვნახეთ, 1462 წლის საბუთში ნექისძეები პირდაპირ იწოდებიან საყდრისშვილებად. წლის დაკარგული საბუთის აღწერილობაში იგივე არ იკითხება, თუმცა, იმავე აღწერილობაში დანიელი უკვე ქორეპისკოპოსია, ხოლო მისი სახლი ფლობს მთაწმინდის ხევს. ეს უნდა მიუთითებდეს იმაზე, რომ უფრო ადრე თუ არა, 1442 წელს ნექისძეები უკვე თბილისის კათედრის (სიონის) დაწინაურებული საყდრისშვილები იყვნენ.¹⁴

1462 წლის საბუთით, მანგლელ-თბილელმა იოვანემ ნექისძეებს უბოძა სავენახე მიწა ქაშუეთთან, რომელიც საყდრის მკვიდრი მიწა ყოფილა. ეს მიწა მათ იმ პირობით ჰქონდათ, რომ აქ მხოლოდ ვენახი უნდა გაეშენებინათ და, როგორც საყდრის მკვიდრს მართებდა, ეს მიწა ვერც გაიყიდებოდა და ვერც გამხითვდებოდა. ამის შემდეგ იოვანე ახსენებს ძველ ამბავს, რომლის მიხედვითაც დანიელ ნექისძე კოსტანტინე მეფეს ორჯერ ახლდა ურდოში. ამავე პერიოდში „თბილელობა შეცლილიყო“. ამ ფრაზაში მკვლევრები ვარაუდობენ თბილელის საყდრის დროებით მოშლას (შარაშიძე 1954ა: 248); (კლიმიაშვილი 1961: 103); (კლიმიაშვილი და სხვები 1991: 317); (ბერიძე 2001: 11). ბუნებრივია, ისეთი ფაქტი, როგორიც სამეფოს დედაქალაქის საყდრის გაუქმება იყო ძალზე დიდი პოლიტიკური თუ ეკონომიკური კატაკლიზმით უნდა ყოფილიყო გამოწვეული. ასეთ მოვლენად კი კონკრეტულ პერიოდში, თემურ-ლენგის 1400 წლის გამანადგურებელი შემოსევა უნდა ჩაითვალოს, რა დროსაც მან თბილისიც აიღო (ტაბატაძე 1974: 113-130). როგორც ზემოთ ვივარაუდეთ, საბუთში ნახსენები მეფე კოსტანტინესა და დანიელ ნექისძის ურდოში მისვლა ორჯერ, 1401 და 1403 წლებში უნდა მომხდარიყო.¹⁵ საბუთში მოცემული ქრონოლოგიის მიხედვით, თბილელობის მოშლა ამ თარიღების ახლო პერიოდშივე მომხდარა.¹⁶ 1400 წლის შემოსევის დროს თბილისს თავს აფარებდა კათალიკოსი ელიოზიც (1399-1419), რომელიც იძულებული გამხდარა თბილისიც დაეტოვებინა და საეკლესიო სინამდვილესთან ერთად გაიხიზნულიყო. ამ სინამდვილეს შორის ყოფილა ქაშუეთის წმ. გიორგის ხატიც (ცინცაძე 1994: 16, 128).

ჩემი აზრით, იმავე მოვლენას უნდა უკავშირდებოდეს თბილისისა და მანგლისის საყდრების დროებითი გაერთიანებას. ჯერ კიდევ 1402 წლის ერთ საბუთში მანგლელი ეპისკოპოსი (იოსები) ცალკე იხსენიება (ენუქიძე და სხვები 2013: 87). ხოლო 1427-1438 წლების და უფრო გვიანი პერიოდის იურიდიულ აქტებში ვხვდებით თბილელ-მანგლელ, ასევე მანგლელ-თბილელ ეპისკოპოსებს (ენუქიძე და სხვები 2013: 148, 223). როგორც ჩანს, თემურ-ლენგის შემოსევების გამო გაუქმებული თბილელობა დროებით მანგლელმა მღვდელმთავარმა შეითავსა.¹⁷

თბილელის მოშლა, ბუნებრივია, უარყოფითად აისახა ამ საყდრის მეურნეობაზე, რომელსაც თბილელი საყდრისშვილები განაგებდნენ. ამის გამო საჭირო გამხდარა დანიელ ნექისძის მიწის მფლობელობის განახლება მეფის მიერ. 1462 წლის საბუთის ეს ცნობა პირდაპირი მოწმობაა, რომ ნექისძეები 1401-1403 წლებამდე უკვე თბილელის საყდრისშვილები იყვნენ, რომლებიც მეფის მიერ წყალობის განახლებამდე უკვე ფლობდნენ სავენახე მიწას ქაშუეთთან. ამგვარად, ფაქტია, რომ დანიელ ნექისძე კოსტანტინე მეფეს ურდოში ახლდა როგორც სამეფოს დედაქალაქის საყდრისშვილი. ახლა კი გასარკვევია, რა სტატუსი ექნებოდა დანიელს როგორც უფლისწულ კოსტანტინეს თანმხლებ პირს.

დადგენილია, რომ საყდრისშვილების მოვალეობაში, გარდა საეპისკოპოსოს სამეურნეო ვალდებულებებისა, შედიოდა ლაშქრობის ვალდებულებაც (იხ. ზემოთ). შესაბამისად, დასაშვებია, რომ დანიელ ნექისძე უფლისწულ კოსტანტინეს პირად ამალაში ყოფილიყო. ამ შემთხვევაში გასათვალისწინებელია დანიელის ასაკი.

როგორც ზემოთ უკვე ითქვა, დანიელ ნექისძე ქორეპისკოპოსად 1442 წელს (3 თებერვლამდე) უნდა დაედგინათ.

საეკლესიო სამართლით ქორეპისკოპოსად კათალიკოსს ან ეპისკოპოსს სჯულისა და საღმრთო წიგნთა მცოდნე მღვდელი ან დიაკონი უნდა დაედგინა. ამასთანავე, მღვდლად შეიძლებოდა ეკურთხებინათ პირი, რომლის ასაკი 30 წელზე ნაკლები არ იქნებოდა, ხოლო დიაკონის შემთხვევაში – 25 წლის (გაბიძაშვილი 1978: 185-188).

ამგვარად, თუ დანიელი 1442 წელს დაადგინეს ქორეპისკოპოსად, ხოლო 1401-1403 წლებში იგი უკვე ზრდასრული პირი იყო, რომელიც უფლისწულს ურდოში ახლდა, გამოდის, რომ იგი დაახლოებით 1470/80-იან წლებში დაიბადა და 1462 წელს, როდესაც ის ბოლოჯერ იხსენიება საისტორიო წყაროში, სავარაუდოდ, 85/6 წლის იქნებოდა.

ამგვარად, დანიელ ნექისძე კოსტანტინე I-ს ურდოში ნამდვილად ახლდა როგორც თბილისის საყდრისშვილი. საყდრისშვილების სამხედრო მოვალეობის ხასიათისა და დანიელ ნექისძის ახალგაზრდა ასაკის გათვალისწინებით, უფრო მეტად ვიხრები იმ აზრისკენ, რომ ურდოში დანიელი უფლისწულ კოსტანტინეს ახლა უფრო როგორც პირადი სამხედრო ამალის წევრი, და არა როგორც ელჩი. თუმცა, დასაშვებად მიმაჩნია ასევე შესაძლებლობა, რომ იგი ყოფილიყო ქართველთა ერთ-ერთი ელჩი. მითუმეტეს, თუ გავითვალისწინებთ ნიშან ად-დინ შამის ცნობას, რომლის მიხედვითაც 1401 წელს ქართველთა ელჩობა განსაკუთრებით მრავალრიცხოვანი ყოფილა (ტაბატაძე 1974: 155).

მინათმფლობელობა.

როგორც აღინიშნა, საყდრისშვილ ნექისძეებს თბილისში ქაშუეთთან მდებარე სავენახე მიწა ჯერ კიდევ თბილელის მოშლამდე და კოსტანტინეს მიერ წყალობის განახლებამდე ეკუთვნოდათ. გაურკვეველი მიზეზების გამო, 1462 წელს კიდევ ერთხელ გამხდარა საჭირო ამ მიწის ნექისძეებისადმი წყალობის განახლება.

1442 წლის საბუთით კი ვიტყვით, რომ ნექისძეებს ასევე ეკუთვნოდათ მთაწმინდის ხევი, რომლის წყალობაც განუახლებია გრიგოლ მანგლელ-თბილელს. ეს ნაწყალობები მიწაც, ქაშუეთთან მდებარე საყდრის მკვიდრი მიწის მსგავსად, თბილელს სავენახე განუწესებია.

როგორც აღინიშნა, საყდრისშვილებში გადანაწილებული იყო საეპისკოპოსოს მამულები სხვადასხვა დანიშნულებით. ბუნებრივია, საყდრისშვილების რიცხვი შეზღუდული იქნებოდა. სამწუხაროდ, უცნობია თბილელის საყდრისშვილების რაოდენობა. სავარაუდოდ, თბილისის საყდარი იმეორებდა მცხეთის საყდრისშვილების მოდელს, სადაც, მცხეთისშვილების საერთო რაოდენობა 12 იყო.¹⁸ ზემოთ მოყვანილი საბუთებიდან ჩანს, რომ ნექისძეები განსაკუთრებით დაწინაურებული საყდრისშვილები არიან, რადგან ამ საგვარეულოს წარმომადგენელი დედაქალაქის ქორეპისკოპოსად დაუდგენიათ. გარდა ამისა, ნექისძეების, როგორც საყდრისშვილების მოვალეობა ყოფილა მევენახეობა და მეღვინეობა. ეს დასკვნა გამომდინარეობს იქიდან, რომ ორივე საბუთში საუბარია

სავენახე მიწებზე, რომლებიც ნექისძეებს უნდა გაეშენებინათ.¹⁹ გარდა ამისა, როგორც უკვე აღინიშნა, 1442 წლის საბუთით პირდაპირაა განსაზღვრული მთაწმინდის ხევის სავენახედ წყალობის საპასუხო ვალდებულება - ნექისძეებს ყოველწლიურად თბილისის სიონის საკათედრო ტაძრისათვის უნდა შეენიერთ ორი საპალნე (დაახლ. 300-450 ლიტრი) სამედაშე ტკბილი ღვინო.

მთაწმინდის ხევიც და ქაშუეთიც ძველი თბილისის დასავლეთ და სამხრეთ-დასავლეთ მხარეს მდებარეობდა, რომელსაც ვახუშტის მიხედვით „გარეთუბანი“ ეწოდებოდა (ყაუხჩიშვილი 1973: 337-338). სავენახე მიწის ზუსტი ადგილმდებარეობა, რომლის წყალობაც 1462 წელს ნექისძეებს განუახლეს, ამ საბუთის მიხედვით ვერ დგინდება. თუმცა, ეგზარხოსი ევსევის 1872 წლის 6 ივლისის წერილის მიხედვით, ქაშუეთთან მდებარე ეს სავენახე მიწა ყოფილა დღევანდელი რუსთაველისა და ჭორჭაძის ქუჩების კუთხეში (ქაშუეთის ეკლესიის სამხრეთ-დასავლეთ მხარეს). საბედნიეროდ, იმავე წერილით ცნობილი ხდება ამ სავენახე მიწის ფართობიც - 106 საუენი (ცინცაძე 1994: 16, 52, 70-72, 129-130, 186).²⁰

უფრო რთულადაა საქმე „მთაწმინდის ხევთან“ მიმართებაში. თბილისის გეგმით, რომელიც ვახუშტი ბატონიშვილის შედგენილია, მთაწმინდა ეწოდება ეკლესიას, რომელიც დღეისათვის მამა დავითის ეკლესიის სახელწოდებითაა ცნობილი. ზოგადად, მთის აღმოსავლეთ ფერდობი ხევებითაა დასერილი, თუმცა, ძველი „მთაწმინდის ხევის“ ლოკალიზება ამ ხევებს შორის სწორედ იმ ხევთან უნდა იყოს დაკავშირებული, რომლის თავზეც ეს ეკლესია მდებარეობს.²¹ ამასვე უნდა მიუთითებდეს ის, რომ ამ ხევის ბოლოს მდებარეობს ასევე ქაშუეთის ეკლესია. ნექისძეთათვის დაქვემდებარებული თბილისის საყდრის სავენახე მიწები - მთაწმინდის ხევი და სავენახე მიწა ქაშუეთთან - დიდი ალბათობით, ერთმანეთს ესაზღვრებოდა.

მთაწმინდის ეკლესია, გადმოცემით ჯერ კიდევ VI საუკუნეში აუგია ასურელ მამა დავით გარეჯელს. გვაქვს ცნობები აქ ივირონის პორტაიტის ღმრთისმშობლის ხატის სახელობის ეკლესიის შესახებ შუა საუკუნეებში. XVI საუკუნეში აქვე მოღვაწეობდნენ შემონახვენი ქართლის მეფე დავით X (დამიანეს სახელით) და პროველი ეპისკოპოსი ნიკოლოზი (ყაუხჩიშვილი 1973: 399); (იოსელიანი 1866: 52); (შოშიაშვილი 2019: 43-44). აქ ეკლესიის არსებობა დოკუმენტურად დასტურდება 1542 წელს. ორ მონაზონს - დავითს და ნიკოლოზს - ნიკოლოზ ქართლის კათალიკოსისა და იოანე თბილელის ნებართვით, აუშენებიათ (ან აღუდგენიათ) ღმრთისმშობლის სახელობის ეკლესია და შეუნიერავთ „ორსა ხრამსა შორის უდაბნოსა“, რომელსაც მთაწმინდა ეწოდებოდა. შეწირულობა მოიცავდა ასევე მთის ფერდობს ბოლომდე „ვიდრე შარამდის“ (სურგულაძე 2016b: 167). 1442 წლის საბუთში მოხსენიებული მთაწმინდის ხევის სავენახე მიწები რომ მართლაც მამა დავითის ეკლესიასთან უნდა ყოფილიყო კავშირში, ადასტურებს ასევე 1556 წლის შეწირულობის საბუთი ლუარსაბ და სვიმონ მეფეებისა მთაწმინდის წმ. დავითის მონასტრისადმი, რომლითაც ეკლესიას ამ შემთხვევაშიც ვენახები შესწირეს (სურგულაძე 2016b: 224-225). ამგვარად, მთაწმინდის ეს მიდამოები თბილისის ეპარქიის მევენახეობა-მეღვინეობის მნიშვნელოვანი პუნქტი იყო. მიუხედავად იმისა, რომ განსხვავებით ქაშუეთთან მდებარე სავენახე მიწისა, ამ შემთხვევაში ვერ ხერხდება მთაწმინდის ხევის ისეთივე ზუსტი ლოკალიზება, შესაძლებელი ხდება მთაწმინდის ხევში გაშენებული ვენახ(ებ)ის სახეობის მიახლოებითი დადგენა. ამ მიდამოებში ნექისძეებს გაშენებული ჰქონიათ წითელი ფერის ჯიშის ყურძენი, რადგან 1442 წლის საბუთის მიხედვით, ამ წყალობის სანაცვლოდ მათ სწორედ ტკბილი სამედაშე ღვინო უნდა მიერთმიათ სიონისათვის. სამედაშე ღვინო კი, უმეტეს შემთხვევაში, წითელი უნდა ყოფილიყო (გოცირიძე 2006: 61).²²

აქვე, სანამ კვლევის შემდგომ ეტაპზე გადავალ, მინდა ყურადღება გავამახვილო ნექისძეებთან დაკავშირებულ ერთ ძალზედ საინტერესო ისტორიულ-გეოგრაფიულ დეტალზე. ზემოთ უკვე ითქვა, რომ ვინზე ნექი და დანიელ ძე ნექისა გვხვდებიან გარეჯის უდაბნოს მონასტრის XIII-XIV და XV საუკუნეების ნაკანონ წარწერებში. ხოლო XIV-XV საუკუნეებში, იმავე დანიელ ნექისძისა და მისი შვილების მიწები,

რომლებიც მათ ეკუთვნოდათ როგორც თბილისის საყდრისშვილებს, დაკავშირებულია თბილისის ორ ისტორიულ-გეოგრაფიულ პუნქტთან – მთაწმინდასთან და ქაშუეთთან. ამგვარად, ზემოთ განხილული ოთხივე წერილობითი წყარო ნექისძეების მოხსენიებით, გარკვეული სახით უკავშირდება წმ. დავით გარეჯელს.

არსებობს ცნობები, რომ გარეჯში დამკვიდრებამდე ეს ასურელი მამა სწორედ თბილისში, იმ მთაზე მოღვაწეობდა, სადაც მოგვიანებით წმ. მამა დავითის ეკლესია აიგო. წმ. დავით გარეჯელის თბილისში მოღვაწეობასვე უკავშირდება ქაშუეთის ამბავიც (ცინცაძე 1994: 9-15, 118). ეს ცნობები საკმაოდ დამაჯერებელია ზემო ხსენებული 1556 წლის ლუარსაბ და სვიმონ მეფეების შეწირულობის საბუთის ფონზე, სადაც მთაწმინდის მონასტერი პირდაპირ იხსენიება წმ. დავითის მონასტრად (სურგულაძე 2016b: 224-225). ამ მონასტერს ასევე უდაბნო ეწოდებოდა (სურგულაძე 2016b: 167), ისევე როგორც დავით გარეჯის უდაბნოს მონასტერს, სადაც ნექიმ და დანიელ ნექის ძემ სავედრებელი წარწერები შეასრულეს.

ბუნებრივია, შეგვიძლია ჩავთვალოთ, რომ ეს მსგავსებები მხოლოდ დამთხვევებია. თუმცა, ამავე დროს საკვებით დასაშვებია მგონია, რომ ამ წერილობით ძეგლებში აისახა კანონმომცემი კავშირები ნექისძეებსა და წმ. დავით გარეჯელს სამოღვაწეო ადგილს შორის. როგორც ზემოთ აღინიშნა, 1442 წელს თბილელს დედაქალაქი „ოთხს საეკლესიოდ“ დაუყვია და ზედამხედველობა ქორეპისკოპოსისათვის დაუვალებია. არსებული მონაცემებით, მიახლოებითაც, ვერ მუსტდება ამ საეკლესიო-ადმინისტრაციული დაყოფის პრინციპები და სამღვრები. არაა გამორიცხული, ერთ-ერთ ასეთ ერთეულად გამოვეყთ თბილისის „გარეთუბანი“, სადაც მთაწმინდა და ქაშუეთი მდებარეობდა.

სიონის მგალობელი პეტრე ნექაძე.

ზემოთ განხილული წყაროების მიხედვით ცნობილი ხდება ნექისძეების თბილელი საყდრის-შვილების XIV-XV საუკუნეებში მოღვაწე სამი წარმომადგენელი – დანიელი ძე ნექისა (ნექისძეების გვარის პირველი წარმომადგენელი), თბილისის ქორეპისკოპოსი, და მისი ძეები – საბა და მირიანი. მათ გარდა ცნობილია კიდევ ერთი ან ორი, ერთი და იგივე სახელის მატარებელი პირი – ნექი, რომელიც/რომლებიც ამ საგვარეულოს ეკუთვნოდნენ (ნექისძეების განმტობების ცალკე გამოყოფამდე). თუ დანიელის მამას და გარეჯის უდაბნოს სამარტვილეს წარწერაში მოხსენიებულ ნექის ერთ პირად მივიჩნევთ, ამ საგვარეულოს ოთხი წარმომადგენლის შესახებ იქნება ცნობილი, ხოლო თუ მათ ორ სხვადასხვა პირად მივიჩნევთ – დანიელის მამად და მამის პაპად – ეს რიცხვი ხუთამდე გაიზრდება.

სხვა ცნობები ნექისძეების შესახებ წერილობით ძეგლებში XVII საუკუნემდე არ მოიძებნა.

XVII საუკუნეში კი ჩანს ერთი წარჩინებული პირი, რომელიც ასევე ამ საგვარეულოს წევრი უნდა ყოფილიყო. XIX საუკუნის ქართულ ხელნაწერებში გვხვდება ცნობები ვინმე პეტრე ნექაძეზე, სიონელ მგალობელზე და თბილისის მოქალაქეზე („ტფილისის ქალაქელი“), რომელიც გამოჩენილი პოეტი ყოფილა (შარაშიძე 1954b: 215-220); (ბრეგაძე და სხვები 1986: 192-193); (ბრეგაძე და სხვები 2004: 239-241); (ბაქრაძე და სხვები 1961: 261, 306); (ბრეგაძე და სხვები 1967: 201-202); (ქუთათელაძე, კასრაძე 1946: 394-395); (შარაშიძე 1948: 45). აღნიშნულ ხელნაწერებში მისი ბიოგრაფიის შესახებ სხვა ცნობები არ გვხვდება. პეტრე მგალობელს ასევე ეკუთვნის არჩილ მეფისადმი (1647-1713) მიძღვნილი ქება, რის გამოც ამ მეფის თანამედროვედ ითვლება (კეკელიძე 1952: 263, 482).²³ ამ შემთხვევაში, ჩემი ყურადღება მიიქცია არა მარტო გვარმა (ნექისძე – ნექაძე), არამედ მისმა სტატუსმა და წარმომავლობამაც (სიონელი მგალობელი და „ტფილისის ქალაქელი“). ეს მსგავსებები ნამდვილად არ უნდა იყოს უბრალო დამთხვევა და საქმე უნდა გვქონდეს ნექისძეების საგვარეულოს შთამომავალთან, რომელიც ასევე თბილისის საყდრისშვილი უნდა ყოფილიყო. არც პეტრე ყოფილა რიგითი საყდრისშვილი – იგი თავისი დროის გამორჩეული მგალობელი (რაზეც მისი მეტსახელი მიუთითებს) და მეფესთან დაახლოებული პოეტი ყოფილა. ეს გვაჩვენებს, რომ თბილელი საყდრისშვილი ნექისძეების საგვარეულო XIV-XV საუკუნეების მერეც არ წყვეტს არსებობას და XVII-XVIII საუკუნეების მიჯნაზეც კი ინარჩუნებენ მაღალ სტატუსს თბილისის ეპარქიაში.

შენიშვნები

- ¹ მოხსენება განსხვავებული სახელწოდებით წავიკითხე საერთაშორისო კონფერენციაზე „დავით გარეჯი: მულტი-დისციპლინარული კვლევა და განვითარების სტრატეგია“ (18, 19, 20 აპრილი, 2019). მოხსენების შედარებით მოკლე ვარიანტი ინგლისურ ენაზე გამოქვეყნდა ამავე კონფერენციის მასალებში (ჟღენტი 2020: 71-76).
- ² კახთა მეფე ალექსანდრე II-ის 1594 წლის შეწირულობის ნიგში შუამთის მონასტრისადმი, ჩამოთვლილ პირებს შორის იხსენიება „ნექასშვილი ობლები ორი“ (ხარშილაძე 2014: 64). ს. კაკაბაძე ამ ადგილს განცალკევებულად კითხულობს „ნექას შვილი ობლები ორი“ (კაკაბაძე 1913: 59). საბუთის პუნქტუაცია არ იძლევა ზუსტ მონაცემებს იმის შესახებ, თუ როგორ უნდა იკითხებოდეს ეს ადგილი – როგორც ვინმე ნექას შვილები თუ როგორც გვარი ნექასშვილი. თუმცა, როგორც არ უნდა იყოს, ნექისძეების მსგავსად, ამ შემთხვევაშიც საქმე უნდა გვქონდეს სახელი ნექის ოდნავ განსხვავებულ ვარიანტთან.
- ³ სულხან-საბას მიხედვით ქორეპისკოპოსი აღნიშნავდა „უსამწყსო ეპისკოპოსს“. ვერცხლად მის შესახებ იხ. (გაბიძაშვილი და სხვები 2007: 919).
- ⁴ საბუთის მოკლე შინაარსი გამოაქვეყნა პ. იოსელიანმა 1866 წელს, თუმცა საბუთის ადრესატების გვარი მან ამოიკითხა როგორც *Некладзе* (იოსელიანი 1866: 210). იოსელიანის აღწერილობა გაიმეორა თავის ნაშრომში მ. ტყემალაძემ (ტყემალაძე 1904: 109). საბუთის მოკლე შინაარსი გამოქვეყნებული აქვს კ. ცინცაძესაც, თუმცა ავტორი, ეგზარხოს ევსევის ერთი წერილის მიხედვით, საბუთის თარიღად 1432 წელს უთითებს (ცინცაძე 1994: 16, 129-130).
- ⁵ ის რომ 1442 წელსვე დანიელმა შეცვალა დავით ქორეპისკოპოსი და არა პირიქით, ნათელია ქვემოთ განხილული 1462 წლის საბუთის მიხედვით, სადაც დანიელ ნექისძე კვლავ ქორეპისკოპოსის პატივით იხსენიება.
- ⁶ საბუთის ლაკონიური აღწერილობა არ გვაძლევს შესაძლებლობას დავადგინოთ თუ რა საეკლესიო-ადმინისტრაციული პრინციპით მოხდა ასეთი დაყოფა.
- ⁷ ამჟამად საბუთის დედნიდან შემორჩენილია მხოლოდ ბოლო 17 სტრიქონი (ეს ფრაგმენტი ინახება ცენტრალურ საისტორიო არქივში, შიფრით 1448-5240), თუმცა საბუთი კარგადაა ცნობილი სამეცნიერო ლიტერატურაში: მისი მოკლე აღწერილობა შეტანილი აქვს 1462 წლის ქვეშ სიონის გუჯრების სიაში პ. იოსელიანს (იოსელიანი 1866: 216). ძალზე მოკლე აღწერილობა გამოაქვეყნა დ. ფურცელაძემ 1881 წელს. თარიღად გამოცემულმა 1462 წელი განსაზღვრა (ფურცელაძე 1881: 53). 1897 წელს საბუთის აღწერილობა და ტექსტის ფრაგმენტი გამოაქვეყნა თ. ჟორდანიამ, თუმცა არ გაიზიარა ქორონიკონის დედნისეული მოცემულობა და თარიღად 1432 წელი მიიჩნია. თ. ჟორდანიას უთითებს, რომ მ. ბროსე საბუთს 1434 წლით ათარიღებდა (ჟორდანია 2018: 239, 0025). საბუთს ახსენებს თავის ნაშრომში მ. ტყემალაძეც, რომელიც ავტორმა თბილისის სიონის ეკლესიას მიუძღვნა. საბუთის აღწერილობა ავტორს მოყვანილი აქვს პ. იოსელიანის მიხედვით (ტყემალაძე 1904: 110). საბუთის მოკლე აღწერილობა შეადგინა ასევე კ. ცინცაძემ, თუმცა საბუთის მიმღების გვარი ავტორმა ამოიკითხა როგორც ნექსიძე (ცინცაძე 1994: 16). საბუთის სრული ტექსტი გამოქვეყნდა 1913 წელს, ს. კაკაბაძის მიერ „ისტორიული საბუთების“ II ტომში და 1970 წელს ი. დოლიძის მიერ „ქართული სამართლის ძეგლების“ III ტომში (კაკაბაძე 1913: 6-7); (დოლიძე 1970: 186-187). როდის და რა გარემოებებში დაიკარგა საბუთის მნიშვნელოვანი ნაწილი, უცნობია. ი. დოლიძის გამოცემა იმეორებს ს. კაკაბაძისეული გამოცემის ტექსტს. შესაბამისად, უნდა ვივარაუდოთ, რომ დედნის დიდი ნაწილი 1913 წლის შემდეგ დაიკარგა, ხოლო 1970 წელს, საბუთის გამოცემისას, ი. დოლიძე დაეყრდნო არა საბუთის დედნის, არამედ ს. კაკაბაძის 1913 წლის გამოცემას. ამას ადასტურებს ისიც, რომ ს. კაკაბაძე, დედნის ზომამი უთითებს 105X181/2 სანტიმეტრს, ხოლო ი. დოლიძე საბუთის დღეისათვის შემორჩენილი ფრაგმენტის ზომებს – 24,5X18 სანტიმეტრს (დოლიძე 1970: 1150). აღსანიშნავია, რომ ორივე გამოცემაში გაპარულია შეცდომა – ქორონიკონად ამოკითხულია არა ქორონიკონი რკლ, როგორც ეს დედნის შემორჩენილ ფრაგმენტზეც გარკვევით იკითხება, არამედ ქორონიკონი რკმ. როგორც ჩანს, მეცნიერები (ან მხოლოდ ს. კაკაბაძე) შეცდომაში შეიყვანა ქორონიკონში ათეულების აღმნიშვნელი ორი გრაფემის – კ-ანის (20) და ლ-ასის (30) ერთდროულად გამოყენებამ, ხოლო ერთეულების აღმნიშვნელი გრაფემის საერთოდ გამოტოვებამ. სავარაუდოდ, ამის გამო, გარკვევით დაწერილი ქორონიკონის მესამე ასო ლ-ასი, რომლის ადგილზეც უმრავლეს შემთხვევაში ერთეულების აღმნიშვნელი ასო წერია (ა-ნიდან (1) თ-ანის (9) ჩათვლით), მეცნიერებმა, მოხაზულობის მიხედვით, მ-ად მიიჩნიეს. ამის გამო, ორივე გამოცემაში საბუთის თარიღად შეცდომით მითითებულია 1440 წელი. აღსანიშნავია, რომ საბუთის თარიღად, ქორონიკონში ათეულების აღმნიშვნელი ორი გრაფემის ერთად გამოყენება არ იყო ხშირი მოვლენა, თუმცა, პრაქტიკაში მაინც საკმარაოდენობით გვხვდება. მაგალითად იხ. (სურგულაძე და სხვები 2014: 166, 205, 210, 217, 241, 243, 245). წყალობის წიგნის ზუსტ თარიღთან დაკავშირებული ეს ხარვეზი გამოსწორდა 2014 წელს გამოცემულ

- „ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსის“ III ტომში, სადაც ქორონიკონის მესამე ასოდ მართებულად იქნა ამოკითხული 30-ის რიცხვითი მნიშვნელობის მქონე გრაფემა ლ-ასი და, შესაბამისად, წყალობის წიგნის ქორონიკონი რკლ-ით ($100+20+30=150$), ანუ 1462 წ-ით ($1312+150=1462$) განისაზღვრა. თუმცა, ამ გამოცემამაც გააიპარა შეცდომა - გამოქვეყნებულია მხოლოდ შემორჩენილი ფრაგმენტის ტექსტი, ბოლო 17 სტრიქონი. არ არის მითითებული არც წინა გამოცემები და აღნიშნულია, რომ საბუთი პირველად ქვეყნდება (სურგულაძე და სხვები 2014: 127).
- ⁸ საყდრისშვილების შესახებ უფრო გრცლად ქვემოთ ვისაუბრებ.
- ⁹ ამის მიუხედავად, კოსტანტინე მეფე, სხვა საბუთების მიხედვით, თავის მეფობის ინდიქტიონს ითვლის ხან 1471/2, ხან კი 1477/8 წლიდან (სურგულაძე და სხვები 2014: 205, 272, 281, 295)
- ¹⁰ ა. კლიმიაშვილი დანიელ ნექისძეს საერო პირად თვლიდა, რომელიც საყდრისშვილის სამხედრო მოვალეობას ასრულებდა და კოსტანტინე მეფეს შორეულ ურდოში ლაშქრობისას ახლდა (კლიმიაშვილი 1961: 103). ქ. შარაშიძე კი ამ საბუთის მიხედვით უფრო განსხვავებულ სურათს აღადგენდა: მისი აზრით, საყდრისშვილები თბილელი მიტროპოლიტის დავალებით მეფესთან ურდოს გამგზავრებულნი მისთვის მეფესთან მოციქულობენ და მოშლილი თბილელის ალდგენას ახერხებენ (შარაშიძე 1954ა: 249). ვფიქრობ, ის მოსაზრება, რომ საბუთში იგულისხმება არა დანიელ ნექისძის მიერ კოსტანტინე მეფის ორჯერ ურდოში თანხლება, არამედ დანიელი თვით ეახლა კოსტანტინეს ურდოში ორჯერ, მისაღები არაა, რადგან წყალობის საბუთში უნდა ყოფილიყო დაფიქსირებული წყალობის აღდგენის პირადი ამაგი წყალობის გამცემისადმი, „ურდოს ლაშქარში“ მეფის ხლება კი წყალობის საბუთებში გამოყენებული ერთგულების გამოხატულება იყო (სურგულაძე 2006: 124). საბუთით არც თბილელის ალდგენა ჩანს. 1462 წლის საბუთის კონტექსტიდანაც ვიცით, რომ დანიელ ნექისძის ამაგი, რისთვისაც მას კუთვნილი მიწების წყალობა განუახლეს, კოსტანტინე მეფის ურდოში ორჯერ თანხლება და არა კოსტანტინე მეფესთან თბილელის მოციქულის სახით ურდოში ორჯერ სტუმრობა.
- ¹¹ როგორც ცნობილია, კოსტანტინე I-ის მეფობის ამსახველი ქართული საისტორიო ნარატიული ძეგლი, რომელიც ვახტანგის სწავლულ კაცთა კომისიის მიხედვით ნამდვილად არსებობდა (ყაუხჩიშვილი 1959: 326), ჩვენამდე არ შემორჩენილა. მისი ცხოვრება და მოღვაწეობა ასახულია მოგვიანო ქართულ წყაროებში: ფარსადან გორგიჯანიძესთან (XVII ს.), ქართლის ცხოვრების სწავლულ კაცთა კომისიის შედგენილ მატეანეში (XVIII ს.) და ვახუშტი ბატონიშვილთან (XVIII ს.). ამ მხრივ კანსაკუთრებით მნიშვნელოვანია აღმოსავლური წყაროები, რომლებიც ქრონოლოგიურად უფრო ახლოსაა კოსტანტინეს ცხოვრებისა და მოღვაწეობის პერიოდთან, ხშირ შემთხვევაში კი თანადროულ წყაროსაც წარმოადგენს ვრცლად იხ. (ტაბატაძე 1974: 5-26); (კაციტაძე 1975: 7-26).
- ¹² თუ არ ჩავთვლით ქვემოთ განხილულ ცნობას, რომლის მიხედვითაც კოსტანტინე მეფე თან ახლავს სამხედრო ბანაკში თემურ-ლენგს 1403 წლის ბირთვისის ციხის აღებისას.
- ¹³ სწორედ ამაში უნდა იგულისხმებოდეს ტერმინი „ურდოს“ მეორე მნიშვნელობა ქართულ დიპლომატიკურ აქტებში.
- ¹⁴ რადგან ორივე საბუთის გამცემი ორივე შემთხვევაში მანგლელ-თბილელი ეპისკოპოსია შეიძლება დაიხადოს სამართლიანი კითხვა: კონკრეტულად რომელი საყდრისშვილები იყვნენ ნექისძეები - მანგლისის თუ თბილისის? ვფიქრობ პასუხი ნათელია. ორივე საბუთის მთავარი თემა (Arenga) ნექისძეებისადმი ნანესალობევი თბილისური მინათმფლობელობის (სავენახე მინა ქაშუეთთან, მთაწმინდისხევი) განახლებაა. 1462 წლის საბუთის მიხედვით ნექისძეებს ქაშუეთთან მდებარე მინათმფლობელობის პრობლემები დაკავშირებული იყო თბილელის მოშლასთან. ყოველივე ეს მიუთითებს, რომ ნექისძეები თბილისის საყდრისშვილები იყვნენ.
- ¹⁵ 1462 წლის საბუთში დანიელის ურდოში ხლებისას კოსტანტინე მეფედ იწოდება, თუმცა, 1401 და 1403 წლებში იგი ჯერ მეფე არ ყოფილა. ეს ანაქრონიზმი უნდა აიხსნას იმით, რომ 1462 წელს თბილელი მღვდელმთავარი ხელმძღვანელობს უშუალოდ კოსტანტინეს მეფის მიერ 1407-1412 წლებში გაცემული წყალობის აქტით, რომლითაც ნექისძეებს, ერთგული სამსახურის სანაცვლოდ მან პირადად განუახლა წყალობა.
- ¹⁶ თბილელის მოშლის ქვედა ქრონოლოგიურ ზღვრად, ჩემი აზრით, 1400 წელი უნდა განისაზღვროს, ხოლო თბილელის აღდგენის ქვედა ქრონოლოგიური ზღვარი ვერ დგინდება. ბუნებრივია, სამეფოს დედაქალაქის ეპარქიის აღდგენა ძალზე მნიშვნელოვანი საქმე იყო. შესაბამისად, ეს მალევე უნდა მომხდარიყო. თუმცა, დოკუმენტურად თბილელის აღდგენა არ დასტურდება 1427-1438 წლებამდე, როდესაც თბილელის მოშლის შემდეგ, შემორჩენილი წყაროების მიხედვით, პირველად ვხვდებით თბილელ ეპისკოპოსს. ამ პერიოდით თარიღდება იოვანე მანგლელ-თბილელის ერთგულების წიგნი კათალიკოს თეოდორესადმი (ენუქიძე და სხვები 2013: 148). აღსანიშნავია, რომ პ. იოსელიანი თბილელ ეპისკოპოსს იოანეს (მისი ნუმერაციით იოანე I-ს) მოქმედად მიიჩნევს ჯერ კიდევ 1413 წელს, ხოლო 1429 წელს თბილელად მიიჩნევს

მეფე ალექსანდრე I-ის ძეს დავითს, რომელიც მოგვიანებით კათალიკოსი გახდა (იოსელიანი 1866: 171). მ. ტყემალაძე კი ეპისკოპოს იოანეს (მისი ნუმერაციით იოანე III-ს) მოღვაწეობას 1405-1427 წლებით განსაზღვრავს, ხოლო დავითის თბილელობას, რომელსაც ავტორი კოსტანტინე მეფის ძედ მიიჩნევს, 1427-1430 წლებით (ტყემალაძე 1904: 142). თ. ბერიძე თავის ნაშრომს ბოლოში ურთავს თბილელი ეპისკოპოსების ქრონოლოგიურ რიგზე განწყობილ საის, სადაც ჩვენთვის საინტერესო პერიოდში მოხსენიებული ჰყავს ორი თბილელი მღვდელმთავარი - იოანე II (1413-1422) და დავითი (მეფე ალექსანდრე I-ის შვილი - 1429). პ. იოსელიანი და მ. ტყემალაძე იოანე თბილელის მოღვაწეობის დასათარიღებლად ეყრდნობიან მეფე ალექსანდრე დიდის საბუთის მალის ამოკვეთის შესახებ, რომლის ერთ-ერთი დამამტკიცებელია იოვანე თბილელიც. თუმცა, საბუთი 1440 წელსაა დაწერილი (ენუქიძე და სხვები 2013: 219-221). როგორც ჩანს, ზემოთ ჩამოთვლილი ავტორები იოანე თბილელის მოღვაწეობის პერიოდის დადგენისას შეცდომაში შეიყვანა ამ საბუთის მინაარსმა, სადაც მეფე ალექსანდრე ქრონოლოგიურად ჩამოთვლის მანამდე მომხდარ მოვლენებს სხვადასხვა ქორონიკონის მიხედვით. რაც შეეხება უფლისწულ დავითის თბილელობას, ეს არც ერთი შემორჩენილი საბუთით არ დასტურდება და ჩემთვის უცნობი რჩება ავტორთა ამ მოსაზრების კონკრეტული საფუძველი. შესაბამისად, თბილელობის მოშლის შემდეგ პირველად თბილელი ეპისკოპოსი დოკუმენტურად 1427-1438 წლამდე არსად გვხვდება. საერთოდ, თბილისის ეპარქიის ისტორიის ეს კონკრეტული ეპიზოდი უაღრესად საინტერესო საკითხია და ძირეულ კვლევას საჭიროებს. გასარკვევია, ზუსტი მიზეზი თუ რატომ გაერთიანდა თბილისის ეპარქია მაინც და მაინც მანგლისის საყდართან. ამასთანავე, პირველი საბუთი, რომელშიც თბილისის საყდრის აღდგენის შემდეგ გვხვდება თბილელი მღვდელმთავარი, წარმოადგენს ზემოხსენებულ ერთგულების ფიცის წიგნს მცხეთის კათალიკოსისადმი. ერთგულების ფიცის წიგნები უცხო არაა ამ პერიოდისათვის, რადგან სამცხის ათაბაგები ცდილობდნენ მანყვერელი ეპისკოპოსის იერარქიულ გათანაბრებას მცხეთის კათალიკოსთან. უცნაურია ამ აქტის ისტორიულ-გეოგრაფიული პრინციპი, რადგან ჩვენთვის საინტერესო პერიოდიდან შემორჩენილი ფიცის წიგნების უმეტესობა სწორედ სამცხე-საათაბაგოს მღვდელთაყვების მიერაა გაყვანილი. ასევე გარკვეული ახსნა შეიძლება მოეძებნოს ფიცის წიგნებს შორის აღაყვრდელი ეპისკოპოსის ფიცის წიგნსაც (ფიცის წიგნი დავითის ცალკე სამეფოდ ჩამოყალიბების პროცესში). თუმცა, თბილელ-მანგლელის ფიცის წიგნი მცხეთის კათალიკოსისადმი სწორედ იმდენად რომ ბევრ კითხვას ბადებს. ამ საბუთში მიზეზი მითითებული არაა, თუმცა აღნიშნულია, რომ ამ მღვდელმთავრის ქცევა იმდენად მიუღებელი აღმოჩნდა კათალიკოსისათვის, რომ მას დროებით ომფორაც კი ჩამოართვეს, რაც მღვდელმთავრების შეჩერებას ნიშნავს. ისმის კითხვები: ხომ არ ჩანს ამ პროცესებში ათაბაგების კვალი და ხომ არ ცდილობდა ათაბაგი მანგლისის ეპარქიის ანეორისადმი დაქვემდებარებას, რაც ამ პერიოდში ავტომატურად თბილისის ეპარქიის სტატუსზეც აისახებოდა? თუმცა, როგორც აღვნიშნე, ეს საკითხები ცალკე სიღრმისეულ კვლევას საჭიროებს.

¹⁷ განსხვავებული მოსაზრება აქვთ ამის შესახებ პ. იოსელიანს და თ. ბერიძეს. ავტორები მანგლელისა და თბილელის საყდრის დროებით გაერთიანებას ასევე უკავშირებენ მტრების შემოსევას, თუმცა, მათი აზრით ეს გამონეწეული იყო მანგლისის ეპარქიის გაუქმებით (იოსელიანი 1866: 171-172); (ბერიძე 2001: 13).

¹⁸ შუა საუკუნეების საქართველოში საყდრისშვილობა ყველაზე ძლიერი ინსტიტუტი სვეტიცხოველს, როგორც მცხეთის საკათედრო და საკათალიკოსო ტაძარს, ჰქონდა. ამ ინსტიტუტს „მცხეთისშვილები“ ეწოდებოდა. ვფიქრობ, არ შეეცდები თუ ვიტყვი, რომ ქართულ ისტორიოგრაფიაში სხვადასხვა საეპისკოპოსოს საყდრისშვილებიდან მცხეთისშვილები ყველაზე კარგადაა შესწავლილი (ლომინაძე 2010); (სურგულაძე 2016ა: 72-151). ლოგიკურად, შუა საუკუნეებში საქართველოს სხვადასხვა საეპისკოპოსოს, ყოველ შემთხვევაში მცხეთის საკათალიკოსოს დაქვემდებარებული კათედრების, საყდრისშვილების ინსტიტუტის მცხეთის-შვილების მოდელზე უნდა ყოფილიყო დაფუძნებული. შესაბამისად, საინტერესო იქნება მცხეთისშვილებსა და თბილისის საყდრისშვილების ამ კონკრეტული შემთხვევას შორის პარალელების გაცვლა.

¹⁹ საინტერესო დამთხვევაა, რომ საისტორიო საბუთებმა შემოგვინახეს XV საუკუნეში მეღვინეობასთან დაკავშირებული კიდევ ერთი პირი, რომელმაც თავი ასევე ურდოში უფლისწულის თანხლებით გამოიჩინა. ეს იყო სალდინის მოლარე ახალციხეელი ქვათარისძე, რომლის ოჯახიც მეფე კოსტანტინე II-მ 1487 წელს, მის ძესთან ურდოში თანხლებისათვის უხვად დააჯილდოვა. სხვათაშორის, ნაწყალობეუვ მამულებს შორის იხსენიება ქაშუეთი თავისი ეკლესიით, თუმცა, ეს არა თბილისის, არამედ შიდა ქართლის სოფ. ქაშუეთია (სურგულაძე და სხვები 2014: 272-274).

²⁰ ამ პერიოდში 1 საუკუნი უდრიდა 213, 36 საწინამეტრს. ამ მონაცემით ქაშუეთთან მდებარე სავენახე მიწა გამოდის 229, 3416 მეტრი თუმცა, ბუნებრივია, სავენახე მიწა გამოიღო იქნებოდა არა სიგრძით, არამედ ფართობით. ამიტომ, ვვარაუდობ, რომ საბუთში უნდა იგულისხმებოდეს 106 კვ. საუკუნი. ამავე პერიოდში 1 კვ. საუკუნი იყო 9 კვ. არმინი, 1 არმინი კი 71,12 საწინამეტრს უდრიდა. შესაბამისი გამოთვლებით და თანამედროვე მეტრულ სისტემაზე მორგებით მივიღებთ, რომ თუ ქაშუეთთან მდებარე სავენახე მიწის ფართობად ვიგულისხმებთ 106

- კვ. საუენს, მისი ფართობი იქნებოდა დაახლ. 482,53 კვ. მ. ($106 \times 9 = 954$; $0,7112^2 = 0,5058$; $954 \times 0,5058 = 482,53$).
- ²¹ აღსანიშნავია, რომ თბილელს ჰქონია ბალი მთანმინდასთან, იმ ხევში, რომელიც ვახუშტის თბილისის გეგმაზე დატანილი აქვს როგორც „სალალაკის“ (დღევ. სოლოლაკის) ხევი (ბერიძე 2001: 13). არაა გამორიცხული, 1442 წლის საბუთში ნახსენებ მთანმინდის ხევში სწორედ მოგვიანო პერიოდის სალალაკის ხევიც იგულისხმებოდეს. თბილელის ბალის შესახებ ასევე იხ. (იოსელიანი 1866: 272).
- ²² აღსანიშნავია, რომ სიონის ეკლესიის ჰქონია საკუთარი საზედაზე მარანი, რომელიც აუშენებია ან აღუდგენია („აღუაშენე“) თბილელ ქრისტეფორე თუმანიშვილს (1756-1766) (ტყეშელაშვილი 1904: 149). საზედაზე ღვინოს ცალკე ქვევრებში ასხამდნენ, რომლებიც ხშირ შემთხვევაში ვენახშივე ყოფილა დაფლული (გოცირიძე 2006: 60). საფიქრებელია, რომ მთანმინდის ხევის არქეოლოგიური შესწავლა ძალზედ საინტერესო მასალას გამოავლენს საკვლევი თემის ირგვლივ.
- ²³ არსებობს მოსაზრება, რომ პეტრე ნექაძე სხვა გამოჩენილ ქართველებთან ერთად რუსეთში გადაიხვეწა და იქ მოღვაწეობისას 1751 წელს ქართულად თარგმნა პიესა „სინავა და ტრუკორი“ (რუხაძე 1938: 4). თუმცა, ეს მოსაზრება მცდარადაა მიჩნეული, რადგან ეს პიესა არა პეტრე ნექაძემ, არამედ პეტრე ქებაძემ თარგმნა (მიქაძე 1968: 77); (კასრაძე 1997: 396-400); (ტატიშვილი 2000: 216-227), იხ. ვებ-გვერდი <http://www.nplg.gov.ge/emigrants/ka/00000629/>.

დამოწმებანი

აბდალაძე 1978: *სომხურ ხელნაწერთა XIV-XV საუკუნეების ანდერძების (პიშტაკარანების) ცნობები საქართველოს შესახებ*, ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი, კომენტარები და შენიშვნები დაურთო ალექსანდრე აბდალაძემ, თბილისი, მეცნიერება.

აბულაძე 1993: *სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული*, ტ. II, ავტორგრაფული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკვლევა და განმარტებათა ლექსიკის საძიებელი დაურთო ილია აბულაძემ, თბილისი, მერანი.

ბაქრაძე და სხვები 1961: *ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, ყოფილი ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების (S) კოლექციისა*, ტ. II, შედგენილი და დასაბეჭდად მომზადებული: ა. ბაქრაძის, თ. ბრეგაძის, ე. მეტრეველისა და მ. შანიძის მიერ. ე. მეტრეველის რედაქციით. თბილისი, მეცნიერება.

ბერიძე 2001: თ. ბერიძე. თბილელი, ძეგლის მეგობარი, №1 (112).

ბრეგაძე და სხვები 1967: *ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, ყოფილი ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების (S) კოლექციისა*, ტ. V, შედგენილი და დასაბეჭდად მომზადებული: თ. ბრეგაძემ, თ. ენუქიძემ, ლ. კიკნაძემ, მ. შანიძემ და ც. ჭანკიევმა. ე. მეტრეველის რედაქციით, თბილისი, მეცნიერება.

ბრეგაძე და სხვები 1986: *ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, ყოფილი საეკლესიო მუზეუმის (A) კოლექციისა*, ტ. II, შეადგინეს და დასაბეჭდად მოამზადეს: თ. ბრეგაძემ, ც. კახაბრიშვილმა, მ. ქავთარიამ, ლ. ქუთათელაძემ, ც. ჭანკიევმა, ლ. ხევსურიაშვილმა. ელენე მეტრეველის რედაქციით. თბილისი, მეცნიერება.

ბრეგაძე და სხვები 2004: *ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, ყოფილი საეკლესიო მუზეუმის (A) კოლექციისა*, ტ. II, შეადგინეს და დასაბეჭდად მოამზადეს თ. ბრეგაძემ, ც. კახაბრიშვილმა, ელ. მეტრეველმა, მ. ქავთარიამ, ც. ჭანკიევმა. ელენე მეტრეველის რედაქციით, თბილისი.

გაბიძაშვილი 1978: ე. გაბიძაშვილი. *რუის-ურბნისის კრების ძეგლისწერა*, (ფილოლოგიურ-ტექსტოლოგიური გამოკვლევა), თბილისი, მეცნიერება.

გაბიძაშვილი და სხვები 2007: *საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის ენციკლოპედიური ლექსიკონი*, ავტორ-შემდგენლები: ე. გაბიძაშვილი (ხელმძღვანელი), მ. შანიძე, ა. ლაშაშვილი. თბილისი.

გოცირიძე 2006: გ. გოცირიძე. ზედაშეს კულტურა საქართველოში, *ქართველური მემკვიდრეობა*, X, თბილისი.

დოლიძე 1970: *ქართული სამართლის ძეგლები*, ტ. III, საეკლესიო საკანონმდებლო ძეგლები (XI-XIX სს.), ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ. თბილისი, მეცნიერება.

ენუქიძე და სხვები 2013: *ქართული ისტორიული საბუთები*, XIV-XV საუკუნეები, *ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი*, ტ. II, შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს: თინათინ ენუქიძე, ნინო თარხნიშვილმა, ბაბილიანი ლომინაძემ.

იოსელიანი 1866: *Описание древностей города Тифлиса*, сочинение Платона Юселиани, Тифлис.

კაკაბაძე 1913: ს. კაკაბაძე. *ისტორიული საბუთები*, წიგნი II, ტფილისი.

- კასრაძე 1997:** თ. კასრაძე. ქართული წიგნის ბეჭდვა-გამოცემის ძველი ოსტატები ძველ საქართველოში, ნარკვევები ქართული წიგნის ბეჭდვის ისტორიიდან, თბილისი, მეცნიერება.
- კაციტაძე 1975:** დ. კაციტაძე. საქართველო XIV-XV საუკუნეთა მიჯნაზე, თბილისი, მეცნიერება.
- აკეპელიძე 1952:** კ. აკეპელიძე. ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, ტ., II, თბილისი, უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- კლდიაშვილი და სხვები 1991:** პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, XI-XVII სს. ქართული ისტორიული საბუთების მიხედვით, I, გამოსაცემად მოამზადეს: დ. კლდიაშვილმა, მ. სურგულაძემ, ე. ცაგარეიშვილმა, გ. ჯანდიერმა, თბილისი, მეცნიერება.
- კლდიაშვილი, სხირტლაძე 1999:** დ. კლდიაშვილი, მ. სხირტლაძე. გარეჯის ეპიგრაფიკული ძეგლები, ტ. I, ნაკვ. I (წმ. დავითის ლავრა, უდაბნოს მონასტერი – XI-XVIII სს.), თბილისი.
- კლიმაშვილი 1961:** ა. კლიმაშვილი. საეკლესიო ლაშქრის საკითხისათვის ფეოდალურ საქართველოში, ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე, III, თბილისი, მეცნიერება.
- ლომინაძე 1979:** ბ. ლომინაძე. ცვლილებები საზოგადოებრივი კლასების მდგომარეობაში XIII-XV, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ., III, თბილისი, მეცნიერება.
- ლომინაძე 2010:** ბ. ლომინაძე. საქართველოს საპატრიარქო და მისი მიწათმფლობელობა, თბილისი, ნეკერი.
- მიქაძე 1968:** გ. მიქაძე. ძველი ქართული მწერლობის ბიბლიოგრაფია, ტ., 2, თბილისი, მეცნიერება.
- ჟორდანიას 2018:** თ. ჟორდანიას. ქრონიკები, ტ., II, თბილისი, არტანუჯი.
- ჟღენტი 2019:** ნ. ჟღენტი. საქართველოს ერთიანი სამეფოს დაშლისა და XV საუკუნის ბოლო მეოთხედის საქართველოს ისტორიის საკითხებიდან: მეფე კოსტანტინე II-ის მიერ იმერეთის მეოთხედ შემოერთება (მთის წმ. გიორგის მონასტრის 1491 წლის საბუთის ისტორიულ – წყარომცოდნეობითი ანალიზი). საისტორიო კრებული, ტ., 7, თბილისი, მხედარი.
- ჟღენტი 2020:** N. Zhgenti. Identifying Neki and Daniel Nekis Dze (son of Neki), Authors of the 13th-14th cc. Scratched Inscription, made in the Davit Gareji Udabno Monastery's Martyrium and the Scratched Inscription of the first half of the 15th c., made in the Annunciation Church, *International Conference "Davit Gareji -Multidisciplinary Study and Development Strategy", Proceedings*, Tbilisi.
- რუხაძე 1938:** თ. რუხაძე. უძველესი ქართული დრამატული თხზულება, ლიტერატურული საქართველო, № 23, თბილისი.
- სურგულაძე 2006:** მ. სურგულაძე. ქართული საისტორიო აქტები (XI-XV) სს, თბილისი, არტანუჯი.
- სურგულაძე 2016ა:** მ. სურგულაძე. „მცხეთის სახლი“, თბილისი, უნივერსალი.
- სურგულაძე 2016ბ:** ქართული ისტორიული საბუთები, XV საუკუნის პირველი ნახევარი, ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, ტ., IV, შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა მზია სურგულაძემ, თბილისი.
- სურგულაძე და სხვები 2014:** ქართული ისტორიული საბუთები, XV საუკუნის მეორე ნახევარი, ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, ტ. III, შეადგინეს: თ. ენუქიძემ, დ. კლდიაშვილმა, მზია სურგულაძემ, გამოსაცემად მოამზადა მზია სურგულაძემ, თბილისი.
- ტაბატაძე 1974:** კ. ტაბატაძე. ქართველი ხალხის ბრძოლა უცხოელ დამპყრობთა წინააღმდეგ XIV-XV საუკუნეების მიჯნაზე, თბილისი, მეცნიერება.
- ტატიშვილი 2000:** ლ. ტატიშვილი. „ვეფხისტყაოსნის“ გადამწერნი, თბილისი.
- ტყეშელაძე 1904:** П. М. Ткемаладзе. Тифлисский Сіонскій Кафедральный Собор, Тифлиси.
- ფურცელაძე 1881:** Грузинские Церковные Гуджари (Грамоты), составил Д. П. Пурцеладзе, Тифлиси.
- ქუთათელაძე, კასრაძე 1946:** საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების ყოფილი მუზეუმის ხელნაწერები (H კოლექცია), აკად. ს. ჯანაშიის საერთო რედაქციით, ტ. I, დასაბეჭდად მომზადებულია ხელნაწერთა განყოფილების თანამშრომლების ლ. ქუთათელაძისა და ნ. კასრაძის მიერ. ი. აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით. თბილისი, მეცნიერება.
- ყაუხჩიშვილი 1959:** ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ., II, თბილისი, საბჭოთა საქართველო.
- ყაუხჩიშვილი 1973:** ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ., IV, თბილისი, საბჭოთა საქართველო.
- ცინცაძე 1994:** კ. ცინცაძე. ქვაშეთის წმიდის გიორგის ეკლესია ტფილისში, გამოსაცემად მოამზადა, ბოლოსიტყვა და საძიებელი დაურთო მ. ქავთარიამ, თბილისი, კანდელი.

- შარაშიძე 1948:** ხელნაწერთა აღწერილობა, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო სამოგადოების ყოფ. მუზეუმის ხელნაწერები (H კოლექცია), კ. კეკელიძის საერთო რედაქციით, ტ., III. შედგენილია და დასაბეჭდად დამზადებული ქრისტიანე შარაშიძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით, თბილისი, მეცნიერება.
- შარაშიძე 1954ა:** ქ. შარაშიძე. საქართველოს ისტორიის მასალები (XV-XVIII სს.), მასალების საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ., 30, თბილისი, მეცნიერება.
- შარაშიძე 1954ბ:** საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, ყოფილი საეკლესიო მუზეუმის ხელნაწერები (A კოლექცია), კ. კეკელიძის საერთო რედაქციით, ტ. IV, შეადგინა ქრისტიანე შარაშიძემ. თბილისი, მეცნიერება.
- შოშიაშვილი 2019:** ქ. შოშიაშვილი. თბილისისა და მცხეთა-მთიანეთის კულტურის ძეგლები, თბილისი.
- ხარშილაძე 2014:** ნ. ხარშილაძე. კახეთის მეფე ალექსანდრე II-ის წერილობითი მემკვიდრეობა (ისტორიული საბუთები და ეპიგრაფიკა), თბილისი.
- ხოშტარია [ბროსე] 1984:** ე. ხოშტარია [ბროსე]. ფეოდალური ხანის საქართველოს მთისა და ბარის ურთიერთობის საკითხები, თბილისი, მეცნიერება.

FEUDAL FAMILY OF NEKISDZE - SAKDRISHVILI

Nikoloz Zghenti

The information about the Nekisdzes' feudal family is preserved in several Georgian historical sources of 13th-19th centuries. These are: two scratched inscriptions of 13th-14th cc. and 15th c. written by Neki and Daniel son of Neki from Davit Gareji Udbano Monastery; two deeds of donation of 1442 and 1462 years granted by the bishops of Manglisi-Tbilisi to Daniel Nekisdze and his sons; identical brief information about the chorister of Sioni Cathedral Petre Nekadze who is mentioned in the several manuscript books of 19th c.

These sources are well-known in scientific literature. However, their information was not related to each other and the facts mentioned in them were often interpreted differently: the researchers provided different dates for these documents and their evidences. Even the name Nekisdze was often read incorrectly (Neksadze, Nekladze).

In the present paper all available data about the feudal family under the consideration are gathered and grouped according the source's type, content and chronology. As a result of the research the history of Nekadzes' family is represented in general outlines:

Neki, mentioned in the 13th-14th cc. scratched inscription of Gareji's Udbano Monastery, according to the rarest name and chronology, should be considered as father, or great grandfather of Daniel (son of Neki), mentioned in the scratched inscription of the first half of 15th c., made in the same Monastery. In later period Daniel took his father's name as a new family name Nekisdze. The former family, the member of which was Daniel before, even at the edge of 14th-15th cc. had the title of "Sakdrishvili" – an institution of the noblemen of the Tbilisi Sioni Cathedral and Eparchy.

The duty of Nekisdzes, as the privileged "Sakdrishvili" family, was related to the viticulture and wine-making. They governed the lands of the eparchy in Tbilisi's "Garetubani" – vineyards at Kashueti and Mtatsmindis Khevi.

რუსეთ-საქართველოს 1921 წლის ომი და სანგარი №4

დimitრი სილაქაძე

პაატა გიგაური

რუსეთ-საქართველოს 1921 წლის ომი საქართველოს მეოცე საუკუნის ისტორიის ერთ-ერთი საკვანძო ეპიზოდია – ეპიზოდი, რომელმაც პირველი რესპუბლიკის დამოუკიდებლობის დაკარგვა გამოიწვია და ქვეყნის მომავალი საგრძნობლად შეცვალა. ამიტომ ამ ომის ისტორიის მრავალმხრივი შესწავლა ძალიან მნიშვნელოვანი, აქტუალური და ამავდროულად საინტერესოა ქართული ისტორიოგრაფიისა და მთელი საზოგადოებისათვის. 2017 წლის სექტემბერში გენერალ მაზნიაშვილის სახელობის ახალგაზრდული ლეგიონის ინიციატივითა და საქართველოს პრეზიდენტის სარეზერვო ფონდის დახმარებით არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ ზურაბ ბრატაგაძის ხელმძღვანელობით შეისწავლა სოფელ ტაბახმელასთან მდებარე №4 სანგრის პირველი ზოლის მარჯვენა ფრთა. რუსეთ-საქართველოს ომის დროს ეს სანგარი თბილისის თავდაცვის მარჯვენა სექტორში მნიშვნელოვან სტრატეგიულ სიმაღლეს წარმოადგენდა და მის დასაუფლებლად დიდი ბრძოლები მიმდინარეობდა 19-24 თებერვლის განმავლობაში.

ჩვენ კვლევაში მოგიტხრობთ თუ როგორ წარიმართა საბრძოლო მოქმედებები სანგარ №4-ზე, ასევე გავაანალიზებთ რამდენად ემთხვევა სანგრის გათხრისას მოპოვებული არქეოლოგიური მასალა საარტივო დოკუმენტებსა და სხვა ტიპის წერილობით წყაროებში არსებულ ინფორმაციას ქართული არმიის შეიარაღებისა და საბრძოლო მასალების შესახებ.

№4 სანგრის აღწერა, მიმდინარე ბრძოლები და მისი როლი თბილისის დაცვის მარჯვენა სექტორში

თბილისის შემოგარენში, მათ შორის, კოჯორ-ტაბახმელაში თავდაცვითი საფორტიფიკაციო ნაგებობები 1914-15 წლებში ნაჩქარევად მოეწყო. ნაჩქარევად, რადგანაც პირველი მსოფლიო ომის კავკასიის ფრონტზე ოსმალურმა არმიამ სარიყამიშის ბრძოლის დასაწყისში დიდი საფრთხე შეუქმნა რუსულ არმიას და წარმოშვა საშიშროება რუსული არმიის ალყაში მოქცევისა და განადგურებისა. რაც შემდეგ კავკასიის ცენტრს – თბილისსაც – უქმნიდა საფრთხეს. თუმცა რუსები ამ გამოწვევას მალევე გაუმკლავდნენ და, პირიქით, სარიყამიშის ბრძოლის მეორე ეტაპზე დიდი მარცხი აგემეს ოსმალურ არმიას. ამის შემდეგ, თბილისის თავდაცვის ზოლში სანგრების და სხვა თავდაცვითი ნაგებობების გაფართოება, ან კიდევ სრულყოფილი რესტავრაცია აღარ მომხდარა. თუ არ ჩავთვლით 1920 წლის მაისს, როდესაც გენერალ გიორგი კვინიტაძის ცნობით საბჭოთა რუსეთის მე-11 არმიის საქართველოში შემოჭრის მცდელობის პარალელურად 10 მილიონი მანეთი გამოიყო თბილისის გასამაგრებლად (კვინიტაძე 1954: 14). გამოყოფილი თანხის მიუხედავად 1921 წლის რუსეთ-საქართველოს ომისათვის, კოჯორ-ტაბახმელას მონაკვეთზე არსებული სანგრები ცუდ მდგომარეობაში იყო. ამას ადასტურებს 1921 წლის ომში საშხედრო სკოლის მეთაურის, იმ დროისათვის პოლკოვნიკისა და შემდგომში პოლკოვნიკი არმიის ბრიგადის გენერლის ალექსანდრე ჩხეიძის და ასევე იუნკრების (მომავალში კი ფრანგული და პოლკოვნიკი არმიის ოფიცრების) ნიკოლოზ თოხაძის, მიხეილ დადიანის, ნიკოლოზ მათიკაშვილისა და მიხეილ კვალიაშვილის მოგონებები. ისინი წერდნენ, რომ როდესაც სანგრებზე ავიდნენ, რეალურად მათ დახვდათ ნიაღვრებისაგან გავერანებული თხრილები, რომლებიც მხოლოდ მცირედით თუ ფარავდა მებრძოლებს და დიდად არ განსხვავდებოდა მეომარი იქ იჯდა თუ ტრიალ მინდორზე იწვა (ბრატაგაძე 2018ბ: 161). თუმცა ნიკოლოზ მათიკაშვილი და მიხეილ კვალიაშვილი

მოგონებებში წერდნენ, რომ მტრის პირველ შემოტევამდე - „გულდასმით ვმუშაობდით და სანგრების, სადარაჯო პუნქტების, ტყვიაფრქვევთა სადგომების მოწყობა და შენილბა მოვასწარი“ (მათიკაშვილი, კვალიაშვილი 1990: 13).

თბილისის თავდაცვის მარჯვენა სექტორის ტაბახმელის მონაკვეთზე ქართული ქვედანაყოფები 1921 წლის 17 თებერვლის საღამოს 17:00 საათზე ავიდნენ, მონინალმდევე კი ამ მონაკვეთზე იერიში 19 თებერვლის დღის პირველ ნახევარში მიიტანა (ჩხეიძე 1933: 32, 35). ქართველებს თავდაცვითი ზოლის წესრიგში მოსაყვანად ერთ დღეზე ცოტა მეტი დრო ჰქონდათ, რაც გარკვეული სამუშაოების მოსასწრაფად და თავდაცვითი ზოლის ნაწილობრივ მოსაწესრიგებლად საკმარისი იყო. პოლკოვნიკ ალექსანდრე ჩხეიძის მიერ შედგენილი რუკის მიხედვითა და გამოთვლით ტაბახმელის მინიმუმ 8 ვერსიან? მონაკვეთზე განლაგებული იყო ცხრა სანგარი - № 000; 00; 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6. თავად №4 სანგარი, ჩხეიძის შედგენილი სქემის მიხედვით, შედგებოდა თავდაცვის სამი ზოლისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან მათი შემაერთებული ხაზისაგან (ჩხეიძე 1933: 32-33, 44, 51).

არქეოლოგიური გათხრების დაწყებამდეც სანგრის კონტურები, კერძოდ, მისი თავდაცვის პირველი ზოლის კონტური კარგად იყო გამოკვეთილი. გამომდინარე იქიდან, რომ სანგრის მეორე და მესამე ზოლი და ასევე პირველი ზოლის მარცხენა მონაკვეთი კერძო საკუთრებაშია, არქეოლოგებმა გათხარეს მხოლოდ თავდაცვის პირველი ზოლის მარჯვენა 116 მეტრიანი მონაკვეთი. არქეოლოგიურმა გათხრებმა, როგორც ეს არქეოლოგიური ანგარიშიდან ჩანს, დაადასტურა, რომ ტრანშეები გათხრილი იყო კლდოვან ქანში და ღრმა არ იყო. სანგრის თხრილი ზიგზაგისებურად მიემართებოდა აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ, სანგრის სიღრმე 30 სანტიმეტრს, ხოლო სიგანე - 1-1.2 მეტრს და ზოგან კი 2 მეტრს აღწევდა. პოზიციის თავსა (აღმოსავლეთი) და ბოლოში (დასავლეთი) დაფიქსირდა ბლინდავის ტიპის ჩაღრმავება. ცენტრში განთავსებული იყო სადამკვირვებლო პოსტი საველე ტელეფონით, რისი ვარაუდის საშუალებასაც იძლევა ამ ადგილას აღმოჩენილი გაღვანური ელემენტების ნაწილი, რაც საველე ტელეფონის კვების წყაროს წარმოადგენდა. სადამკვირვებლო - სატალეფონო წერტილიდან 18 მეტრით დასავლეთით ტრანშეაში ამოთხრილი იყო ორმო, სადაც ეყარა პოზიციამ შეგროვებული, სხვადასხვა კალიბრის ვაზნებისთვის განკუთვნილი 120-ზე მეტი მჭერი (მჭიდი), ასევე ვაზნები, უნიფორმის ნაფუთები და სასიგნალო მაშალის ნაწილი. სანგარი გათხრილია სტრატეგიულ სიმაღლეზე - ბორცვზე, საიდანაც კარგი ხილვადობის შემთხვევაში ადვილად კონტროლდება რამდენიმე ათეულ კილომეტრიანი მონაკვეთი (ბრაგავაძე 2018ა: 159-160). ამავდროულად, ბორცვის ციცაბო ფერდები სანგარს უკიდურესად რთულად ასაღებს ხდოდა. შემტევი მხარის მიერ სანგრის ალების შემთხვევაში, დამცველთა მიერ კონტრშეტევის განხორციელებისას მონინალმდევეც სანგრის შენარჩუნება და ფეხის მოკიდება გაუჭირდებოდა. თუნდაც იმიტომ, რომ რთული იქნებოდა პოზიციის შენარჩუნება ჩრდილო-დასავლეთის მხრიდან კონტრშეტევის განხორციელებისას, რადგანაც ამ მიმართულებაზე სანგარს შემაერთებული ზოლი არ ჰქონდა. შემტევი მხარის მიერ პოზიციის შენარჩუნების შემთხვევაში კი, მონინალმდევეც შეეძლო არტილერიით დაეხმობა თბილისის ცენტრალური უბნები და იქ არსებული სამთავრობო დაწესებულებები, ან განევიტარებინა შემდეგი შეტევა თბილისისაკენ. სანგარი №4 ტოპოგრაფიულ რუკებზე დატანილია როგორც სიმაღლე 1046 (ზოგჯერ კი 1045.5).

რუსეთ-საქართველოს ომის პირველ ეტაპზე, 11-16 თებერვლის ბრძოლებში სამხრეთ-აღმოსავლეთ ფრონტზე განლაგებულმა ქართულმა ჯარმა დიდი მარცხი განიცადა და 17 თებერვლიდან მონინალმდევე უკვე თბილისისაკენ მოიწევდა. გენერალ ილია ოდიშელიძის ნაცვლად დანიშნულმა ახალმა მთავარსარდალმა გენერალმა გიორგი კვინიტაძემ დედაქალაქის სამხრეთ-აღმოსავლეთით სამი თავდაცვითი სექტორის შექმნა დაიწყო, აქედან მარჯვენა სექტორი მოიცავდა კოჯორ-ტაბახმელის სიმაღლეებს. მარჯვენა სექტორს მეთაურობდა გენერალი ალექსანდრე ანდრონიკაშვილი, ხოლო უშუალოდ ტაბახმელის მონაკვეთს კი პოლკოვნიკი ალექსანდრე ჩხეიძე. ჩხეიძის მოგონებების

მიხედვით 1921 წლის 17-18 თებერვალს №4 სანგარი სამხედრო სკოლის ნაცვალთა (სერჟანტთა)³ ათასეულის (ბატალიონის), პირველმა გუნდმა (ასეულმა)⁴ დაიკავა, ხოლო მისი მიმდებარე №5 და №6 მცირე ზომის სანგრები კი - თითო ათეულმა (ჩხეიძე 1933: 32-33).

მოწინააღმდეგე მთილისზე, მათ შორის, ტაბახმელის მონაკვეთზე იერიში 19 თებერვალს დაიწყო. ამ დროს №4, №5 და №6 სანგრები ეკავა ნაცვალთა ათასეულის მეორე ასეულს, ხოლო პირველი ასეული კი მათ უკან რეზერვში იდგა. მოწინააღმდეგის მიერ საარტილერიო დაბომბვის დაწყების შემდეგ, პოლკოვნიკი ალექსანდრე ჩხეიძე ნაცვალთა სასწავლებლის ახალგაზრდა ჯარისკაცების გასამხნეველად მივიდა. ათასეული ომის დროს სამი ასეულისაგან შედგებოდა და ჯარში რამდენიმე დღით ადრე განუვლთაგან იყო დაკომპლექტებული:⁵

№4 სანგრებს უკვე უმენდა მტრის არტილერია, ჩამოვქვეითდი და გავიარე სანგრებში; ძალიან მაინტერესებდა ახალგაზრდა ჯარისკაცების სულისკვეთება; მთაბეჭდილება მივიღე პირდაპირ სახისარული! არავითარი შიში მათ სახზე! გამომეტყველება ჰქონდათ გონიერი; თუმცა დაჭიმული, მაგრამ სრულიად მშვიდი. როდესაც კი ვინმეს რაიმე შევეკითხე, მოინდობა ფეხზე აღდგომა. ძალაუნებურად გავიფიქრე: - ეს ამაყადინე ესენი ერთი წელიწადი! მაშინ პირდაპირ ლომები იქნებიან! [...] სანგრებიდან მაშველ გუნდში გამოვედი. ამ მომენტში დაეცა ყუმბარა გუნდის მარცხენა ფრთაზე, განაპირა ჯარისკაცმა კონტუზია მიიღო და ერთი დაიჭრა. მალე მეორე ყუმბარა დაეცა გუნდიდან 15 ნაბიჯის მანძილზე (გრანატები); პირდაპირ საკვირველებაა! არცერთი ჯარისკაცი არ დაძვრა ადგილიდან, არც სხვანიარად გამოუჩენია თავისი სამიში მდგომარეობა! მიუგებრენდი და უუთხარი მაიორ შერვაშიძეს, რომელიც თან მახლდა: - ესლა კი მაგათი ჯავრი აღარა მაქვს, ნამდვილი გმირები არიან! (ჩხეიძე 1933: 34-35).

19 თებერვალს მთელი დღის განმავლობაში ტაბახმელაში №1-დან №5 სანგრის ჩათვლით, მათ შორის, №4 სანგარზე შეტევები არ შეწყვეტილა, მაგრამ მოწინააღმდეგე ამ სანგრების აღება ვერ შეძლო (ჩხეიძე 1933: 37). 20-23 თებერვალს №4 სანგარზე მნიშვნელოვანი შეტაკება არ მომხდარა, პოზიცია პერიოდულად საარტილერიო ცეცხლით იბომბებოდა.

თბილისის დაცვის ბოლო დღეს - 24 თებერვალს ფრონტის ხაზის ყველა სექტორში დიდი ბრძოლები გაიმართა, მათ შორის, კოჯორ-ტაბახმელის სიმაღლეებზე. ტაბახმელის მონაკვეთზე სანგარი №4, იგივე სიმაღლე 1046 გახდა მნიშვნელოვანი შეტაკებების ადგილი. 24 თებერვალს ამ სანგარს იცავდა რეგულარული არმიის პირველი ათასეული (ჩხეიძე არ აკონკრეტებს, მაგრამ, ჩვენი აზრით, პოზიციის ზომებიდან გამომდინარე, უშუალოდ სანგრებში, სავარაუდოდ, ერთი-ორი ასეული იყო განთავსებული, ხოლო ათასეულის დანარჩენი ნაწილი კი რეზერვში იდგა). სანგრის უკან მარჯვენა მხარეს კი, 23 თებერვლიდან, განლაგდა საარტილერიო ბატარეის ერთი მწყობრი (ოცეული) ლეიტენანტ მესხიშვილის მეთაურობით. მთელი ტაბახმელის მონაკვეთზე კი იმ დროისათვის განლაგებული იყო არმიის სამი: პირველი, მეხუთე და მეათე ათასეული, სამხედრო სკოლა (იუნკერთა ასეული და ნაცვალთა ათასეული) და გვარდიის ერთი ბატალიონი (ჩხეიძე 1933: 46; 49-50). რაც შეეხება ტაბახმელის მომიჯნავე კოჯორის მონაკვეთს, 24 თებერვლისათვის, იქ განლაგებული უნდა ყოფილიყო გვარდიის სამი და არმიის ერთი - მეოთხე ათასეული.⁶

საერთო ჯამში, 24 თებერვლისათვის, კოჯორ-ტაბახმელის თავდაცვის სექტორს იცავდა არმიისა და გვარდიის რვა ბატალიონი და სამხედრო სკოლა იუნკერთა ასეულითა და ნაცვალთა ათასეულით. ტაბახმელის მონაკვეთზე ქვეით ნაწილებს ზურგს უმაგრებდა არტილერიის ორნახევარი ბატარეა (მაიორ ბახუტაშვილის ბატარეა; მაიორ ჩრდილელის ბატარეა; მაიორ მახარაძის ბატარეის ერთი მწყობრი ლეიტენანტი მესხიშვილის მეთაურობით) ათი ქვემეხი⁷ (ჩხეიძე 1933: 35;45). თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ ქართული არმიის საარტილერიო პარკი ძირითადად მცირე კალიბრისანი 76.2 მმ. საველე და სამთო ქვემეხებისაგან შედგებოდა (ფონდი 1836ა).

თბილისის თავდაცვის მარჯვენა სექტორს, 24 თებერვალს, პირდაპირ უტევდა და პარალელურად მანგლის-დიდშის მიმართულებით გვერდს უვლიდა წითელი არმიის 54-ე მსროლელი ბრიგადის

ერთი ნაწილი,⁹ 96-ე მსროლელი ბრიგადა, აღმოსავლეთის კურსანტთა ბრიგადა, ერთი ცალკეული ქვედანაყოფი, აჯანყებულთა რაზმი (უნდა იგულისხმებოდეს ლაზიანის სომხური რაზმი, რომელთაც 11/12 თებერვლის ღამეს ბორჩალოს მამრის ნეიტრალურ ზონაში წითელი არმიის ქვედანაყოფების შეტევასთან კოორდინირებული „აჯანყება“ დაიწყო), მეოცე მსროლელი დივიზიის ცხენოსანი პოლკი, სომხური ცხენოსანი ბრიგადა, ორი საარტილერიო ბატარეა (კადოშევი 1960: 393), ასევე ბაქოს სამეთაურო სასწავლებლის კურსანტები (ფონდი 1969ბ). ამ სამხედრო ნაწილებიდან ბრძოლაში პირველად ემბეობოდა აღმოსავლეთის კურსანტთა ბრიგადა (ბრიგადა საქართველოში შემოვიდა ორი პოლკით, ცხენოსანი ესკადრონითა და კავშირის ასეულით) და ბაქოს სამეთაურო სასწავლებლის კურსანტები (ფონდი 1969ბ). დანარჩენი რუსული და სომხური ჯარების პირადი შემადგენლობა, წინა დღეების ბრძოლებში განცდილი მარცხის შედეგად, ისევე როგორც ქართული ნაწილებისა შეთხლე-ბული იქნებოდა. ამავდროულად, უნდა აღინიშნოს, რომ რუსული ბრიგადები, როგორც წესი, სრულად არ იყო დაკომპლექტებული. მონინააღმდეგის საბრძოლო ჯგუფის დავალება იყო კოჯორ-ტაბახმელის სიმაღლეების დაკავება, მათ შორის, განსაკუთრებული ყურადღება ექცეოდა 1046 -ე სიმაღლეს და 1496-ე სიმაღლეს (ესაა იგივე სიმაღლე 3150),⁹ რომელიც კოჯრის სიახლოვეს მდებარეობდა. 1496-ე სიმაღლის აღება კოჯრისა და წყნეთისაკენ გაუხსნიდა გზას წითლების დაჯგუფებას.

ჩვენთვის საინტერესოა თუ როგორ განვითარდა მოვლენები 24 თებერვალს სტრატეგიულ 1046-ე სიმაღლეზე (იგივე სანგარ №4-ზე). არქეოლოგიური მასალის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, სანგარზე ნაპოვნი 38 მასრა და 5 გაუსროლელი ვაზნა (ბრაგვაძე 2018ა: 161) არ გვიხატავს ინტენსიური ბრძოლის სურათს, მაგრამ სულ სხვა რამეს ამბობს ქართული და რუსული წერილობითი წყაროები. აღსანიშნავია, ის ფაქტი, რომ გაითხარა სამშოლიანი სანგრის მხოლოდ პირველი ზოლის ერთი ნაწილი, რაც მთელი პოზიციის, რომელიც შედგება სამი ზოლისა და ამ ზოლებს შორის არსებული სივრცისაგან, მხოლოდ უმნიშვნელო ნაწილს წარმოადგენს. ამავდროულად არ გამოირიცხება გასროლილი მასრების მოგროვება ბრძოლის შემდეგ ხელახლა დასატენად, რაც იმ დროისათვის მიღებული პრაქტიკა იყო ან დამტკიცებულ-დაზიანებული იარაღის აკრეფა ბრძოლის ველიდან შეკეთების მიზნით. ამიტომ მოპოვებული მწირი მასალა ვერ გამოდგება იმის მტკიცებულებად, რომ სანგარზე დიდი შეტაკება არ მომხდარა.

ქართული მხრიდან სანგარზე 24 თებერვლის შეტაკება, ტაბახმელაში მებრძოლთაგან აღწერილი აქვს პოლკოვნიკ ალექსანდრე ჩხეიძეს, იუნკერ ნიკოლოზ თოხაძეს და იუნკერ ალექსანდრე ხიმშიაშვილს.

ალექსანდრე ჩხეიძის მტკიცებით, ბოლშევიკები გათენებიდან ჯიუტად ხან ერთ სანგარს უტევდნენ, ხან მეორეს. მათი შეტევები ქართველებმა მოიგერიეს, მაგრამ ნაშუადღევს №4 სანგარზე შეტეხეს პირველი ათასეულის წინააღმდეგობა, აიღეს სანგარი და გავიდნენ სანგრის ბოლოს მდგომ საარტილერიო ბატარეასთან (ჩხეიძე 1933: 49-50). იუნკერ თოხაძის მონათხრობის მიხედვით, რუსებმა 24 თებერვლის დილიდანვე გახსნეს საარტილერიო ცეცხლი. შემდეგ ამას მოჰყვა მათი შეტევები, მაგრამ ქართველებმა შემოტევა მოიგერიეს. საღამო ხანს კი ახალი ძალით გაძლიერებულმა მონინააღმდეგემ მძლავრი იერიშით, რომელიც ხელჩართულ ბრძოლაზე მივიდა, პირველი ათასეულის წინააღმდეგობა გატეხა და მეოთხე სანგარი აიღო, შემდეგ განაგრძო წინსვლა და გავიდა მესხიშვილის ორ სამთო ზარბაზნთან. ამ ყველაფერს კი თოხაძე თავისი თვალთა უყურებდა ერთ-ერთი საარტილერიო ბატარეიდან (თოხაძე 1981: 61).¹⁰ იუნკერი ხიმშიაშვილის მონათხრობი ბოლომდე ზუსტი არ არის, რადგანაც ის წერს, რომ რუსმა კურსანტებმა ტყვიის გაუსროლელად დაიკავეს, იუნკერთა მარცხნივ. გვარდიელების მიერ მიტოვებული პოზიცია და ნისლში ჩუმად დაიძრნენ იუნკრებისაკენ. ხიმშიაშვილი არ აკონკრეტებს პოზიციის ნომერს, მაგრამ ის რომ სანგარ №4-ს გულისხმობს, ჩანს მის მიერვე აღწერილი მოვლენების განვითარებიდან, კერძოდ, იუნკერთა კონტრშეტევიდან, რომელსაც კაპიტანი ჩოჩუა მიუძღოდა და იუნკერი შალვა ერისთავი შეენირა (ხიმშიაშვილი 2001: 485-488). ჩვენ კი ზუსტად

ვიცი, რომ იუნკერი ერისთავი, მართლაც, სანგარ №4-ის დაბრუნებას შეეწირა და ამ იერიშს კაპიტანი ჩოჩუა მიუძღოდა. ასევე ვიცი, რომ იუნკერთა სამმა ოცეულმა განახორციელა კონტრშეტევა სანგარ №4-ზე. ამავდროულად ჩხეიძისა და თხაძისაგან ზუსტად ვიცი, რომ სანგარს არა გვარდიელები, არამედ არმიის პირველი ათასეული იცავდა, და მონიალმდეგემ პოზიცია არა უბრძოლველად, არამედ ბრძოლის შედეგად აიღო. ხიმშიაშვილის მოგონებაში საინტერესოა იმის აღნიშვნა, რომ ნისლიანი დღე იყო, თუმცა იუნკერთა კონტრშეტევისას ნისლი გაიფანტა (ხიმშიაშვილი 2001: 486). ის, რომ 24 თებერვალი ნისლიანი დღე იყო, ადასტურებს კიდევ ერთი იუნკერი ნიკოლოზ მათიკაშვილიც:

24 თებერვალი ჟანდითა და ზარბაზნის გრილით გათენდა. ოც ნაბიჯს იქით აღარაფერი სჩანს. ბოლშევიკები სარგებლობენ სიბნელით, ტაბახმელას წინამდებარე ქედებით ხევებში წითელი კურსანტები ჩამოჰყავთ და მოულოდნელად ხელჩართულზე გადმოდიან (მათიკაშვილი 1934: 95).

ნისლის, როგორც ფაქტორის, აღნიშვნა ერთ-ერთი ახსნაა იმისა თუ როგორ მოახერხეს რუსებმა ძალიან რთულად ასაღები სიმაღლის პოზიცია №4-ის აღება 24 თებერვლის ნაშუადღევს. პირადი გამოცდილებიდანაც შეგვიძლია დავადასტუროთ, რომ სტრატეგიულ 1046-ე სიმაღლეზე არცთუ იშვიათია ძლიერი ნისლი, რომლის დროსაც ერთი-ორი მეტრის მიღმა არაფერი არ ჩანს. როგორც ზემოთ ვნერდით, პოზიციის აღების შემდეგ რუსები შეიჭრნენ სანგარის უკან მარჯვენა მხარეს მდგარ ქართველ არტილერიისტა განლაგებაში, საარტილერიო მწყობრის მეთაურმა ლეიტენანტმა გოგი მესხიშვილმა სხვა არტილერიისტებთან ერთად ხმალი იძრო და ბატარეის ირგვლივ მონიალმდეგესთან ხელჩართულ ბრძოლაში ჩაება. ამ დროს, ბატარეასა და №4 სანგარის მარჯვნიდან, ბაღში, რემერში მყოფი იუნკერთა სამი ოცეული დაიძრა კონტრშეტევის განახორციელებლად, ოფიცრების: შავდიას, ხოშტარაის და ჩოჩუას მეთაურობით. იუნკერებმა ბატარეიდან განდევნეს რუსი კურსანტები, რომელთაც მეოთხე სანგარის მიმართულებით დაიხიეს. პოზიციაზე დადგეს ტყვიამფრქვევი და ქართველების კონტრშეტევის შეფერხებას შეეცადნენ. ამ დროს იუნკერმა შალვა ერისთავმა, როგორც ყოფილმა ფეხბურთელმა და ყველაზე მუხლმარდმა პირველმა შეძლო ტყვიამფრქვევამდე მანძილის სირბილით დაფარვა, ტყვიამფრქვევს გადაეფარა და მემჩნე ოფიცერი ხიმშიაშვილი მოკლა. „ამ ბრძოლაში იუნკერების რაინდობისა და მისი დიადი სილამაზის სამარადისო სიმბოლურ სურათად დარჩება ტყვიამფრქვევზე მწოლარე, განგმირული შალვა ერისთავი!“ (ჩხეიძე 1933: 52). კონტრშეტევას შეეწირა სამი იუნკერი: შალვა ერისთავი, ოთარ ლორთქიფანიძე და იოსებ ჯანდიერი. დაიჭრა სამი ოფიცერი და ათეულზე მეტი იუნკერი (ჩხეიძე 1933: 49-52); (თხაძე 1981: 61). ხელჩართული შეტაკების სცენას საკმაოდ დეტალურად აღწერს და ბრძოლის ველის ატმოსფეროს ძალზე ზუსტად გადმოსცემს იუნკერი ხიმშიაშვილი:

გიჟური ყიფინა ორივე მხრიდან: ვაშა! ვაშაა! და მტრის ურა! ურაა!-ს და ჩვენ მკერდით მკერდს შევეჯახეთ ერთმანეთს. გაჩაღდა ხელჩართული ბრძოლა – ხიმშიაშვილის ხმაური, თოფების კონდახით თავში ცემა, დროგამოშვებით თოფის გასროლაც ერეოდა სისხლისაგან დაცლილ-დაჭრილთა კვნესას და უკანასკნელ ამოძახილს. ვიბრძოდით გამხეცებული, თავდავინწყებით. ბრძოლის ველი წითლად შეივსა და დაჭრილ-დახოცილებით დაიფარა ბრძოლის ველი [...] ისე, რომ დახოცილთა გვამები ფეხებში გვებანდებოდნენ და თავისუფალი მოძრაობის საშუალებას აფერხებდა (ხიმშიაშვილი 2001: 487).

ქართველებმა მონიალმდეგეს კონტრშეტევის შედეგად სანგარი №4 უკან გამოგლიჯეს:

ქვევით, დაღმართზე მოსჩანან მტრის შემცირებული ნაწილები, რომელნიც ჩვენი გმირულ შეტევისგან უნსწრივოდ გარბოდნენ. დავიკავეთ რა გასავალი, ჩვენ სასწრაფოდ გავიშალეთ ნახევარ წრეთ და მივეცი თოფებიდან ცეცხლი (ხიმშიაშვილი 2001: 487).

ის, რომ სანგარი ქართველებმა უკან დაიბრუნეს, ჩანს გენერალ მაზნიაშვილის ერთი ირიბი ცნობიდანაც. მაზნიაშვილის თანახმად, 24 თებერვალს საღამოს თბილისის თავდაცვის ცენტრალურ

სექტორში, რომელსაც თავად მეთაურობდა, საღამოს 6 საათზე მონინააღმდეგემ სოფელ თელეთი-დან გაარღვია პოზიცია და დაიკავა ტრიგონომეტრიული სიმაღლე. გენერალმა მომიჯნავე სექტორის სარდალს გენერალ ალექსანდრე ანდრონიკაშვილს თხოვა პირველი ათასეულის¹¹ ერთი ასეული პოზიციის დასაბრუნებლად. ანდრონიკაშვილმა მას მაშინვე ამ ათასეულის ორი ასეული გაუგზავნა, მებრძოლთა ამ ჯგუფმა საღამოს 6:40 წუთზე პოზიცია დაიბრუნა (მაზნიაშვილი 1927: 171-172). როგორც ჩანს, ამ დროისათვის ქართველებს თავდაცვის მარჯვენა სექტორში სანგარი № 4, იგივე ტრიგონომეტრიული სიმაღლე 1046, უკვე დაბრუნებული ჰქონდათ, ნინააღმდეგე შემთხვევაში ანდრონიკაშვილს არ ექნებოდა საშუალება ორი ასეული მაზნიაშვილის სექტორში გადაესროლა.

ვნახოთ რა ინფორმაციას გვაძლევს რუსული ისტორიოგრაფია და დოკუმენტური წყაროები 1046-ე სიმაღლესათვის 24 თებერვალს წარმოებულ ბრძოლებზე. რუსეთ-საქართველოს 1921 წლის ომზე რუსული ისტორიოგრაფიის ყველაზე დეტალური კვლევის ავტორი კადიშევი წერს, რომ 24 თებერვალს განსაკუთრებულად სასტიკი ბრძოლები გაიმართა 1046-ე სიმაღლისათვის. შემდეგ ავტორს აღწერილი აქვს პოზიციის მიუდგომლობა და თოვლიანი გარემო, წერს გამუდმებულ იერიშებსა და კონტრიერიშებზე ქართველების მხრიდან. ბოლოს კი დასძენს, რომ რუსებმა 25 თებერვალს დილის 8 საათზე ღამის შეტევის შემდეგ დაიკავეს სიმაღლე 1046 (კადიშევი 1960: 394). კადიშევის ეს ცნობა ადასტურებს იმას, რომ 24 თებერვალს მონინააღმდეგის ხელში არ დარჩენილა სანგარი №4 და ისინი მხოლოდ 25 თებერვალს დილის 8 საათზე დაეუფლნენ მას. რეალურად 25 თებერვალს მონინააღმდეგეს არანაირი შეტევა არ დასჭირდებოდა სიმაღლის ასაღებად, რადგანაც თბილისის შესაძლო ალყაში მოქცევის საფრთხის გამო მთავარსარდალის გენერალ გიორგი კვინიტაძის ბრძანების თანახმად, 24 თებერვლის 24 საათზე ქართულ ჯარს თბილისიდან უკანდახევა უნდა დაეწყო (ბახტაძე 2013: 86), ამიტომ 25 თებერვლის დილას რუსებს სანგარში არც არავინ დახვდებოდა. ის, რომ რუსებმა 1046-ე სიმაღლისათვის ბრძოლა 24 თებერვალს ვერ მოიგეს, ასევე ჩანს მეთერთმეტე წითელი არმიის საველე შტაბის 1921 წლის 28 თებერვლის ცნობაში. სადაც აღნიშნულია, რომ 24 თებერვლის 24 საათისათვის 96-ე ბრიგადა აკონტროლებდა 3150-ე სიმაღლეს,¹² ხოლო სრულიად უშედეგო გამოდგა აღმოსავლეთის კურსანტთა ბრიგადის ბრძოლა კოჭრის სიმაღლეებისათვის (ბელოვი და სხვები 1961: 530-531). აქ კოჭრის სიმაღლეები ზოგადად უნდა იყოს ნახსენები და უნდა გულისხმობდეს კოჯორ-ტაბახმელას სიმაღლეებს, რადგანაც ჩვენ ვიცით, რომ კურსანტებს მონინააღმდეგე იყენებდა ტაბახმელაშიც, მათ შორის, 1046-ე სიმაღლისათვის ბრძოლაში.

მთლიანობაში უნდა ითქვას, რომ მონინააღმდეგემ 19-24 თებერვლის ბრძოლებში სანგარი №4, იგივე ტრიგონომეტრიული სიმაღლე 1046, ხელში ვერ ჩაიგდო და მას მხოლოდ ქართველების მიერ პოზიციების დატოვების შემდეგ დაეუფლა 25 თებერვალს. ასევე უნდა ითქვას, რომ მიუხედავად, არქეოლოგიური მასალის სიმწირისა (რასაც, როგორც ითქვა, თავისი ლოგიკა აქვს), როგორც რუსული, ასევე ქართული წერილობითი წყაროები ადასტურებს 24 თებერვალს სანგარზე გამართულ დიდ შეტაკებებს.

სანგარში აღმოჩენილი არტეფაქტების შეჯვრება წერილობით წყაროებთან

როგორც არქეოლოგიური გათხრების ანგარიშიდან ჩანს, სულ აღმოჩენილ იქნა 182 არტეფაქტი: მასრა - 38 ცალი; გაუსროლელი ვაზნა - 5 ცალი; მჭიდი - 115 ცალი; საველე ტელეფონის ელემენტი - 16 ცალი; შინელის ღილი - 1 ცალი; მაშხანის ჩამკეტი - 1 ცალი; სასიგნალო მაშხალის მასრა - 2 ცალი; უნიფორმის 3 ნაჭერი; სამხედრო ჩექმის ნალი - 1 ცალი. ყველა არტეფაქტი ჩაბარდა რუსთავის ისტორიულ მუზეუმს (ბრაგვაძე 2018ა: 161).

მასრების უმეტესობა ეყარა მინაყრილობე სამხრეთის ფერდზე, ანუ ძალიან დიდი ალბათობით გასროლილი იყო ქართველი ჯარისკაცების მიერ. ვაზნები ამერიკული, ბრიტანული, გერმანული,

ავსტრიული და რუსული წარმოებისაა. ასევე, აღმოჩენილი იაპონური „არისაკას“ მჭიდის მიხედვით, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ბრძოლაში ქართველები იყენებდნენ იაპონურ ვაზნებსაც, მჭიდების უმეტესობა კი ბრიტანული „ლი ენფილდის“ ფირმისაა (ბრაგავაძე 2018ა: 160).

რუსული კალიბრის 7.62X5.4 მმ. ვაზნები დამზადებულია პეტერბურგისა და ლუგანსკის ქარხნებში, ასევე ამერიკულ ქარხნებში და სპეციალური პროგრამით For Russia პირველი მსოფლიო ომის დროს მიენოდა რუსულ არმიას. რუსულ კალიბრს ასევე განეკუთვნება გერმანულ და ავსტრიულ ქარხნებში დამზადებული ვაზნები, ბრიტანული კალიბრის 7.7X5.6 მმ. ვაზნები კი, რამდენიმე ბრიტანულ ქარხანაშია ნაწარმოები. ვაზნები გამოშვებულია 1905-1917 წლებში და აღსანიშნავია მათი მარკერთა მრავალფეროვნება (ბრაგავაძე და სხვები 2017: 6-7).

აღმოჩენილი მასრების, ვაზნებისა და მჭიდების მიხედვით შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ №4 სანგარზე ქართველები იყენებდნენ სამი სხვადასხვა კალიბრის ქვეითთა ნაწილების იარაღს:

1) 7.62x5.4 მმ. (რუსული „მოსინის“ შაშხანა, „მაქსიმის“ დაზგის ტყვიამფრქვევი და ამერიკაში რუსული არმიისათვის დამზადებული „ლუისის“ ხელის ტყვიამფრქვევები);

2) 7.7x5.6 მმ. იგივე 303 British (ინგლისური „ლი ენფილდის“ შაშხანა და ინგლისში რუსული არმიისათვის დამზადებული „ლუისის“ ხელის ტყვიამფრქვევი);

3) 6.5x5.0 მმ. (იაპონური. „არისაკას“ შაშხანა).

რუსული არმიის ძირითადი შაშხანა – მოსინის 1891 წლის ნიმუში და მაქსიმიმ 1910 წლის ნიმუშის დაზგის ტყვიამფრქვევი, საქართველოს, რუსეთის საიმპერიო არმიის კავკასიური საწყობებიდან დარჩა და ეს მოდელები წარმოადგენდნენ საქართველოს შეიარაღებული ძალების ძირითად შაშხანასა და ტყვიამფრქვევს დამოუკიდებლობის პერიოდში (სილაჟაძე 2017: 6). ბრიტანული „ლუისის“ ხელის ტყვიამფრქვევი პირველი მსოფლიო ომის პერიოდში მიენოდა რუსეთის არმიას, ხოლო დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ კავკასიური რუსული არმიის „ლუისები“ ქართულ არმიას დარჩა. მაგალითად, 1918 წლის 21 ივლისის მონაცემებით, საქართველოს რესპუბლიკის საარტილერიო საწყობებში ინახებოდა 222 ერთეული ლუისის ტყვიამფრქვევი 203 768 ვაზნით (ფონდი 1836ბ). „ლი ენფილდის“ შაშხანები, დიდი ალბათობით, საქართველოს დარჩა 1920 წლის „სომხური ტრანზიტის“ წილიდან. ბრიტანელებმა 1920 წლის ივლისში შეიარაღების მოზრდილი პარტია გაუგზავნეს სომხეთის რესპუბლიკას: 25 000 შაშხანა; 56 მილიონი შაშხანის ვაზნა; 400 ტყვიამფრქვევი და 40 000 კაცის აღკაზმულობა. ამ იარაღის 27 პროცენტი კი საქართველოს დარჩა საკუთარ ტერიტორიაზე იარაღის პარტიის გატარების საფასურად (ფონდი 371); (ფონდი 1864ბ). ცნობილია, რომ ამ ტიპის ბრიტანული შაშხანებით შეიარაღებული იყო 1921 წლის 16 თებერვლის შემდეგ მობილიზაციის დროს ფორმირებული არმიის თბილისის მეშვიდე ათასეულის მოხალისე სტუდენტ-მოსწავლეთა რამდენიმე ასეული (დაახლ. 250 კაცი), რომლებიც ფონიჭალის სიმაღლეებზე იდგნენ (ლაბაძე 2017: 15). იაპონური არისაკას შაშხანები ასევე რუსული არმიისაგან დარჩა ქართულ არმიას მემკვიდრეობით. 1918 წლის 21 ივლისის მონაცემებით, საქართველოს საწყობებში ინახებოდა არისაკას 157 შაშხანა – 3 686 900 ვაზნით (ფონდი 1836ბ).

ვაზნების მრავალფეროვნება და ის ფაქტი, რომ ვაზნები ერთი ყუთიდან არ არის და სხვადასხვა მარკერები აქვს, მათ კატასტროფულ სიმცირეზე, ქოთურ განაწილებაზე, ან სულაც მათი ნაწილის თბილისის არსენალის სახელსონოში კუსტარულ დამზადებაზე მიუთითებს. აღმოჩენილი მასალა ადასტურებს საარქივო დოკუმენტებსა და მემუარულ ლიტერატურაში ცნობილ ფაქტს, ქართული არმიის ვაზნების სიმცირის შესახებ. პოლკოვნიკ გიორგი გედევანიშვილის მიერ 1920 წლის თებერვლის დასაწყისში პარიზში ქართული მისიისადმი წარდგენილი მოხსენებიდან ირკვევა, რომ იმ დროისათვის საქართველოს შეიარაღებულ ძალებს მხოლოდ 2.5 მილიონი ვაზნა ჰქონდა დარჩენილი, მაშინ, როდესაც გედევანიშვილისავე ცნობით, საჭირო იყო 100 მილიონი ვაზნა (ფონდი 1864ა). 1920 წლის მაისისათვის კი, თუ გენერალური შტაბის უფროსის, გენერალ ალექსანდრე ზაქარაიძის, მოგონებებს

ვერწმუნებით, ვაზნების რიცხვი საერთოდაც 1,8 მილიონზე ჩამოვიდა (ზაქარიძე 2003: 260). ვაზნების ნაკლებობა იმდენად დაუძლეველი პრობლემა იყო, რომ დამფუძნებელი კრების სამხედრო კომისიამ 1920 წლის 23 ივნისის სხდომაზე ტრაგიკომიკური ხასიათის რეკომენდაციაც კი გასცა: კომისიის აზრით, საჭირო იყო ბრძოლის ველზე გასროლილი ვაზნების მოგროვება და შენახვა, ვაზნების მოგროვება ნაყოფიერად რომ წარმოებულყო, მომგროვებლებს უნდა დანიშნვოდათ პრემია (ფონდი 1833).

მიუხედავად იმისა, რომ 1920-1921 წლებში ქვეყანაში იარაღის და საბრძოლო მასალის რამდენიმე მცირე პარტია შემოვიდა, პარალელურად კი თბილისის არსენალში გასროლილი ვაზნების მასრებს თავიდან ტენიდნენ, პრობლემა მაინც ვერ აღმოიფხვრა. საქართველოში რუსეთის სამხედრო ატაშე პავლე სიტინი, რომელიც ამავდროულად საქართველოში რუსულ დაზვერვასაც უძღვებოდა 1920-1921 წლების მიჯნაზე საიდუმლო ანგარიშებში წერდა, რომ ქუთაისის საწყობებში ქართველებს 8-8.5 მილიონი ვაზნა ჰქონდათ (ფონდი 1874ა), ხოლო თბილისში 10 მილიონი (ფონდი 1874ბ). ეს რაოდენობა კი საკმარისი არ იყო. საქართველოს არმიის გენერალური შტაბის 1920 წლის დეკემბრის ცნობით ქართული ჯარის დანაკლისის შესავსებად და კიდევ 75 000 კაცის გამოსაყვანად 100-150 მილიონამდე ვაზნა სჭირდებოდა შაშხანებისათვის და 25 მილიონი კი ტყვიამფრქვევებისათვის, ასევე 60-75 000 შაშხანა; 470 ტყვიამფრქვევი; 126 საარტილერიო დანადგარი 342 000 ჭურვი (ფონდი 1864გ). რუსეთ-საქართველოს 1921 წლის ომის დროს, ვაზნების ნაკლებობას ადასტურებს ის ფაქტიც, რომ შეტაკებებს შორის შესვენებისას მებრძოლები სანგრებიდან ამოდიოდნენ და მიწიდან იღებდნენ გასროლილ მასრებს და ზურგში აგზავნიდნენ, რათა თავიდან დაეტენათ (ღამბაშიძე 2017: 36).

ამრიგად, დარწმუნებით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ არქეოლოგიურმა მასალამაც დაადასტურა საარქივო დოკუმენტებსა თუ სამხედროების მოგონებებში არსებული ცნობები საბრძოლო მასალის დეფიციტისა და ამავდროულად ქართული არმიის შაშხანებისა თუ ტყვიამფრქვევების ტიპების მრავალფეროვნების შესახებ. ეს მრავალფეროვნება კი სულაც არ წარმოადგენდა სახარბიელო ფაქტს და იარაღის ნაკლებობის პრობლემას წარმოაჩენდა.

შენიშვნები

- 1 მათიკაშვილი და კვალიაშვილი მოგონებაში შეცდომას უშვებენ, როდესაც ვარაუდით წერენ, რომ მოწინააღმდეგე ტაბახმელაში შეტევა მათ წინააღმდეგ 14 თებერვალს დაიწყო, რაც სინამდვილეში 19 რიცხვში მოხდა.
- 2 სიგრძის და მანძილის საზომი ძველი რუსული ერთეული. 1 ვერსი უდრის 1.06 კილომეტრს.
- 3 სამხედრო სკოლაში იუნკრებთან ერთად, რომლებიც მომავალ ოფიცრებად მზადდებოდნენ, არსებობდა ნაცვალთა ანუ სერჟანტთა მოსამზადებელი სკოლაც.
- 4 საქართველოს შეიარაღებული ძალების რეგულარულ არმიაში ოცეულის შესატყვისი სახელწოდება იყო - მწყობრი; ასეულის - გუნდი; ბატალიონის - ათასეული; პოლკის კი - ლეგიონი.
- 5 ალექსანდრე ჩხეიძე წერს, რომ ნაცვალთა ათასეულის სამი ასეული მთლიანობაში შედგებოდა 350 ახალწვეულისაგან (ჩხეიძე 1933: 31; 33-34), ხოლო სამხედრო განვევის დოკუმენტებიდან ჩანს, რომ 6-13 თებერვალს ჯარში განვეულ ახალგაზრდათაგან 487 ჩარიცხეს ნაცვალთა სკოლაში (ფონდი 1969ა). საფიქრებელია, რომ ყველა მათგანი ვერ მოხვდებოდა ბრძოლის ველზე.
- 6 18-21 თებერვლის მონაკვეთში გენერალმა გიორგი კვინიტაძემ კოჯორ-ტაბახმელას სექტორში გადაისროლა გვარდიის ოთხი და არმიის სამი ბატალიონი. ამ ბატალიონების მისვლამდე კოჯორ-ტაბახმელაში მხოლოდ არმიის ერთი მეოთხე ბატალიონი და სამხედრო სკოლა იდგა (ბახტაძე 2013: 46, 55-58, 61, 72). შესაბამისად, თუ 24 თებერვლისათვის ტაბახმელაში განლაგებული იყო სამხედრო სკოლა, არმიის სამი და გვარდიის ერთი ბატალიონი, კოჯორში იქნებოდა არმიის ერთი (მეოთხე) და გვარდიის სამი ბატალიონი.
- 7 ბატარეაში შედიოდა ოთხი ქვემეხი, ნახევარბატარეაში ანუ ერთ მწყობრში (ოცეულში) ორი ქვემეხი.
- 8 თბილისის მექმევი რუსული დაჯგუფება 24 თებერვლისათვის დაყოფილი იყო მარჯვენა და მარცხენა ჯგუფად. თავის მხრივ, მარცხენა ჯგუფი იყოფოდა მარჯვენა და მარცხენა საბრძოლო უბნად. აქედან მარცხენა უბნის

ძალები უტევდნენ თბილისის თავდაცვის მარჯვენა სექტორს, ხოლო მარჯვენა უბანი კი ძირითადად თბილისის თავდაცვის ცენტრალურ სექტორს, თუმცა ამავე უბნის ჯგუფის დავალებად შედიოდა 1046-ე სიმაღლის ალების ამოცანაც, რომელიც თბილისის თავდაცვის მარჯვენა სექტორს განეკუთვნებოდა. მარჯვენა საბრძოლო უბნის შემადგენლობაში შედიოდა 26-ე; 54-ე და 58-ე მსროლელი ბრიგადები და მძიმე არტილერიის დივიზიონი. ჩვენი მტკიცება იმის შესახებ რომ ამ სამი ბრიგადიდან 54-ე მსროლელი ბრიგადის ნაწილი იღებდა ტაბახ-მელაში განლაგებული ქართული ნაწილების წინააღმდეგ იერიშში მონაწილეობას დაფუძნებულია ორ ფაქტზე: ერთი ის, რომ მარჯვენა უბნის ამოცანაში შედიოდა სიმაღლე 1046 (№4 სანგარი) და მეორე ის, რომ სწორედ ამ ბრიგადის ძალები უტევდნენ შავნაბადას სიმაღლესა და 1046-ე 19 თებერვალს (კადიშვილი 1960: 391).

- ⁹ სამეცნიერო ლიტერატურაში ზოგიერთ შემთხვევაში სიმაღლე 1496 გვხვდება როგორც სიმაღლე 3150, რადგანაც იმ პერიოდში სიმაღლეებს ძირითადად ჯერ კიდევ საუენებში ზომავდნენ. ერთი მეტრი საუენებში უდრის 213.36 სმ-ს, შესაბამისად, 1496 = 3150.
- ¹⁰ მეოთხე სანგრის შეტაკების ამბავი საკუთარ მოგონებაში აღწერა იუნკერმა მიხეილ დადიანმა, მაგრამ, როგორც თავადვე წერს, ის თოხაძის მოხსენებაზე დაყრდნობით აღწერს 24 თებერვლის ბრძოლას, რადგანაც, მას თავად არ უნახავს ეს ბრძოლა. 24 თებერვალს ავადმყოფობის გამო დადიანს ფრონტი დაატოვებინეს და თბილისში გაუშვეს (დადიანი 2007: 21).
- ¹¹ მაშინაშეილი ათასეულს უწოდებს ლეგიონს. ომის დროს ათასეულები ლეგიონებიდან ანუ პოლკებად უნდა გაშლილიყვნენ, მაგრამ ეს ვერ მოხერხდა და პირველი ათასეული ბატალიონის ზომის ქვედანაყოფს წარმოადგენდა ომის მიმდინარეობისას.
- ¹² 3150-ე სიმაღლის მოწინააღმდეგის მიერ დაკავებას, გარდა მეთერთმეტე არმიის სავლე შეტების 28 თებერვლის ცნობისა, სხვა რუსული დოკუმენტიც ადასტურებს, რომელიც წარმოადგენს კავკასიის ფრონტის სარდლის გიტისის მიერ 25 თებერვლის 2:45 წუთზე მეთერთმეტე არმიისადმი გაცემულ ბრძანებას. ბრძანებაში წერია, რომ რუსებმა დაიკავეს სიმაღლე 3150 და კოჯრის სიმაღლეები, მაგრამ ამ ბრძოლებში გამონეული დანაკარგების გამო სარდლობა შიშობდა რომ მეორე დღეს ქართველები უკან წაართმევდნენ დაკავებულ სიმაღლეს რუსებს (ამოვეცი და სხვები 1974: 379). ვფიქრობთ, რომ 28 თებერვლის დოკუმენტი უფრო სანდოა, რადგანაც 25 თებერვლის დამდეგს რუსულ სარდლობას ფრონტის ყველა მონაკვეთზე ვერ ექნებოდა ზუსტი სურათი, თუმცა, ამის მიუხედავად, სიმაღლე 3150-ის აღებას ორივე ცნობა ადასტურებს. კადიშვილი საკუთარ კვლევაში კი წერს, რომ ცხენოსანმა ჯგუფმა ვერ აიღო სიმაღლე 1496 (ანუ იგივე 3150) და ამის შემდეგ ცხენოსნებმა გადაწყვიტეს პოზიციისათვის მოვევლით დასავლეთიდან და მდინარე ვერეს ხეობით ჩასულიყვნენ წყნეთში (კადიშვილი 1960: 394). გენერალი კვინიტაძეს კი საკუთარ მემუარებში 3150-ე სიმაღლის მდებარეობა საერთოდ ეშლება და კოჯრის სიახლოვის ნაცვლად, სოლანულის (თელეთის) ქედზე ათავსებს (გოგიჩაიშვილი, ქაჯაია 1999: 81-82). როგორც ჩანს, კვინიტაძე მემუარებში 3150-ე სიმაღლეს და მაშინაშეილის სექტორში მოწინააღმდეგის მიერ აღებულ სიმაღლეს ერთმანეთში ურევს.

დამოწმებანი

აზოვეცი და სხვები 1974: Н.Н. Азовцев, П.Н. Дмитриев, В.В. Душенькин, С.Ф. Найда. Директивы Командования фронтов Красной Армии (1917-1922), *Сборник Документов в 4 Томах*, Т., III, Москва, Воениздат.

ბახტაძე 2013: მ. ბახტაძე. 1921 წლის რუსეთ-საქართველოს ომის საბრძოლო მოქმედებების ისტორიიდან, თბილისი, არტანუჯი.

ბელოვი და სხვები 1961: Г.А. Белов, Н.Ф. Кузьмин, Г.Г. Алахвердов, Л.М. Данилова. Из Истории Гражданской Войны В СССР, *Сборник Документов и Материалов В Трех Томах*, Том 3, Москва, Советская Россия.

ბრაგვაძე და სხვები 2017: მ. ბრაგვაძე, დ. სულხანიშვილი, ნ. კაპანაძე, თ. ჩეკურიშვილი. *ტაბახმელის № 4 სანგარზე 2017 წელს ჩატარებული არქეოლოგიური სამუშაოების ანგარიში*, თბილისი.

ბრაგვაძე 2018ა: მ. ბრაგვაძე. 2017 წელს ტაბახმელის № 4 სანგარზე განხორციელებული არქეოლოგიური სამუშაოების მოკლე ანგარიში, *2017 წელს ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების მოკლე ანგარიშების კრებული*, მთავარი რედაქტორი, ნ. ანთიძე, თბილისი, საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის სააგენტო.

ბრაგვაძე 2018ბ: ზ. ბრაგვაძე. პირველი რესპუბლიკის ბრძოლები დამოუკიდებლობისათვის (ტაბახმელის № 4 სანგრის არქეოლოგიური კვლევა), ახალი ეპოქის დასაწყისი – საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა (1918-1921), საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია მიძღვნილი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დაარსების 100 წლისთავისადმი, 1-2 ივნისი, 2018, შრომების კრებული, მთავარი რედაქტორი რ. მეტრეველი, თბილისი, კავკასიის უნივერსიტეტის გამომცემლობა

დადიანი 2007: მ. დადიანი. რაც მახსოვს. პუბლიკაცია მოამზადა გიორგი მამულიამ, თანამემამულე, N 3 (24), პარიზი.

ბაქარიძე 2003: ა. ბაქარიძე. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა, გ. შარაძე, ქართული ემიგრანტული ჟურნალისტიკის ისტორია, ტ., IV, თბილისი, მეცნიერება.

თოხაძე 1981: ნ. თოხაძე. წარმოთქმული სიტყვა, ქართული სათვისტომოს კრებაზე, პარიზში, 1971 წლის 19 მარტს, დაპყრობის 60 წლისთავი, რედ., გ. ურატაძე, ლ. ფალავა, გ.წერეთელი, პარიზი.

კადიშევი 1960: А.Б. Кадишев. *Интервенция и Гражданская Война в Закавказье*, Москва, Воениздат.

კვინიტაძე 1954: გ. კვინიტაძე. ჩემი პასუხი, პარიზი, ქართული სტამბა არჩილ მეტრეველისა.

გოგიჩაიშვილი, ქაჯიაი 1999: გ. კვინიტაძე. მოგონებანი, ნ. II, რუსულიდან თარგმნეს ნ. გოგიჩაიშვილმა და ნ. ქაჯიაიმ, თბილისი, ლომისა.

მამნიაშვილი 1927: გ. მამნიაშვილი. მოგონებანი, თბილისი, სახელგამი.

მათიკაშვილი 1934: ნ. მათიკაშვილი (ნ-მალი). ტაბახმელა, მხედარი, N17, პარიზი.

მათიკაშვილი, კვალიაშვილი 1990: ნ. მათიკაშვილი, მ. კვალიაშვილი. იუნკრები, თბილისი, მეცნიერება.

სილაქაძე 2017: დ. სილაქაძე. საქართველოს პირველი რესპუბლიკის არმიისა და გვარდიის შეიარაღება, თბილისი, სეზანი.

ღამბაშიძე 2017: გ. ღამბაშიძე. ომის დღეები, მოგონებები რუსეთ-საქართველოს 1921 წლის ომის შესახებ, თბილისი, სეზანი.

ჩხეიძე 1933: ა. ჩხეიძე. სამხედრო სკოლა. მხედარი, N13, პარიზი.

ხიმშიაშვილი 2001: ა. ხიმშიაშვილი. ტაბახმელა-კოჯორის უკანასკნელი დღეები. ქართული ემიგრანტული ჟურნალისტიკის ისტორია, ტ., I, თბილისი, ბეჭდვითი სიტყვის კომბინატი.

ფონდი 371: დიდი ბრიტანეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივი, FO 371/4945/1/E10762/58

ფონდი 1833: საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 1833, აღწერა 1, საქმე №1081: 10.

ფონდი 1836ა: საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 1836, აღწერა 1, საქმე №184: 22; 26.

ფონდი 1836ბ: საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 1836, აღწერა 1, საქმე №184: 22.

ფონდი 1864ა: საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 1864, აღწერა 2, საქმე №129: 189.

ფონდი 1864ბ: საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 1864, აღწერა 2, საქმე №312: 38-40.

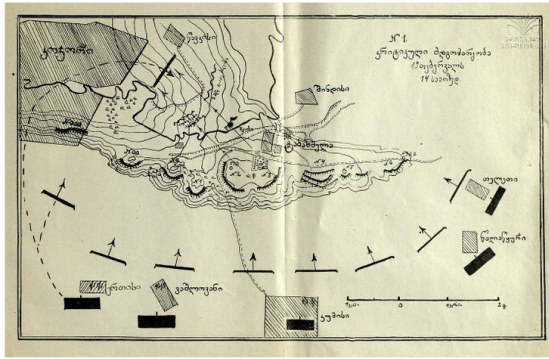
ფონდი 1864გ: საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 1864, აღწერა 2, საქმე №534: 2; 5.

ფონდი 1874ა: საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 1874; აღწერა 1, საქმე №3: 27.

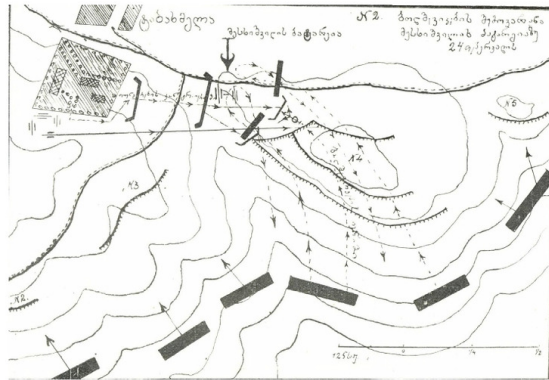
ფონდი 1874ბ: საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 1874; აღწერა 1, საქმე №5: 20.

ფონდი 1969ა: საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 1969, აღწერა 2, საქმე №173: 169-170.

ფონდი 1969ბ: საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 1969, აღწერა 2, საქმე №287*: 6; 44.

**პოლკოვნიკ ალექსანდრე ჩხეიძის მიერ შედგენილი ტაბახშელის
სანგრების რუკა და 19 თებერვლის მდგომარეობა**

**პოლკოვნიკ ჩხეიძის მიერ 1921 წლის 24 თებერვალს ტაბახმელის
სანგარ №4-ზე მომხდარი ბრძოლის შესახებ შედგენილი რუკა**

№4 სანგრის პირველი ზოლის მცირე მონაკვეთი და ხედი ქვემო ქართლზე სტრატეგიული სიმაღლიდან. დამრეცი ფერდობის გამო რთულად ასაღები სიმაღლიდან კარგი ამინდის შემთხვევაში ვიზუალურად კონტროლდებოდა რამდენიმე ათეულ კილომეტრიანი სივრცე (დ. სილაქაძისა და პ. გიგაურის ფოტო).

RUSSIAN-GEORGIAN WAR OF 1921 AND THE TRENCH №4

Dimitri Silakadze

Paata Gigauri

The Russian-Georgian War of 1921 is one of the most important and tragic episodes in Georgia's modern history, an episode that ended the existence of the First Democratic Republic of Georgia and plunged the country into a 70-year Soviet experiment. For Georgian historiography, a comprehensive study of this war is a very important issue, this applies equally to the political and diplomatic components of this war, as well as its culmination - the military component. In 2017, an archeological expedition lead by Zurab Bragvadze explored the right section of one of the most important positions of the Tbilisi battle during the Russian-Georgian war of 1921, the Tabakhmela's trench №4. We compared the materials obtained by archaeologists with the archival documents and memoir sources obtained by us. The research paper consists of two parts.

In the first part, based on Georgian and Russian written sources, the ongoing combat operations on the Trench №4, (the same strategic height 1046) including February 19-24, are investigated. This part of the paper shows that a particularly large battle for the trench took place on 24 February, as described by Georgian soldiers who took part in the battle, also this is confirmed by Russian historiography and documents. This information contradicts a small amount of ammunition found during archeological excavations; however, it is noteworthy that only one part of the first strip of the three-lane trench was excavated, which is only a small insignificant part of the entire position (Consisting of a three-lane defensive line and the space between these lanes). At the same time, it is not excluded that the collected masses will be reloaded after the battle, which was an adopted practice at the time, as well as the collection of broken and damaged weapons for repair from the battlefield. Therefore, the obtained scarce material cannot be used as an evidence that there was no major clash on the trench. The second part of the study summarizes the relevance of the information obtained by archaeologists to the archival information or memoirs we have found about the lack of ammunition and types of ammunition. Despite the scarcity of firearms obtained in this regard, their diversity clearly confirms the information preserved in written sources the shortage of ammunition and the diversity of rifles and machine guns systems.

საქართველოში „შავი ჭირის“ გავრცელების ისტორიიდან (XIV-XVIII სს)

გიორგი სოსიაშვილი

კაცობრიობის ისტორიას რამდენიმე მძიმე პანდემია ახსოვს. მომაკვდინებელი დაავადებები კონტინენტიდან კონტინენტზე ვრცელდებოდა და განსხვავებული წარმომავლობის და რელიგიური აღმსარებლობის მქონე ხალხებს მუსრს ავლებდა. შუა საუკუნეებში არსებული ეპიდემიები საეკლესიო წრეების წარმომადგენლებს ადამიანთა ცოდვების გამო მოვლენილ ღვთიურ სასჯელად მიაჩნდათ. განსაკუთრებული სისასტიკით დააწყდა მსოფლიოს „შავი ჭირი“, რომელსაც „მეორე პანდემიასაც“ უწოდებენ.¹ როგორც მკვლევრები მიუთითებენ, „შავი ჭირის“ ეპიდემიის გავრცელება მონღოლეთ-ჩინეთის სამღვარზე არსებული გობის უდაბნოდან დაიწყო (კელი 2005: 6). ინფექციის სწრაფ აღმასვლას ხელი შეუწყო მონღოლთა ჯარის გადაადგილებამ, მათ მიერ ჩატარებულმა საბრძოლო ოპერაციებმა და აბრეშუმის გზაზე არსებულმა სავაჭრო ტვირთბრუნვამ. XIV საუკუნეში ევროპაში გენუელი ვაჭრების მიერ იქნა შეტანილი „შავი ჭირი“, რომელსაც მოგვიანებით „შავი სიკვდილი“ უწოდეს (კელი 2005: 23). ცნობილია, რომ ეპიდემიას სახელწოდება დასწავლავს სხეულზე გაჩენილი შავი, ან მუქი მენა-მული ლაქების გამო დაერქვა (ვოზიანოვა 2002: 152).

XIV საუკუნის 40-იანი წლების ბოლოს „შავი ჭირის“ ეპიდემია სწრაფად გავრცელდა აზიის და ევროპის კონტინენტებზე. ცენტრალური აზიიდან ეპიდემია შევიდა დონის ვოლგის ქვემო წელზე, შემდეგ კი ფართო გავრცელება ჰპოვა ყირიმის ნახევარკუნძულზე, კონსტანტინოპოლში, ახლო აღმოსავლეთში, საბერძნეთში, დასავლეთ რუმინეთსა და ბულგარეთში. ეპიდემიის კერები გაჩნდა ასევე კვიპროსში. განსაკუთრებული მასშტაბი ეპიდემიამ ევროპის ქვეყნებში მიიღო. აზიიდან წამოსულ მომაკვდინებელ დაავადებას მოსახლეობის დიდი ნაწილი შეენირა: იტალიაში, საფრანგეთში, სამხრეთ და დასავლეთ ინგლისში, ირლანდიაში, სკანდინავიის ქვეყნებში და რუსეთში, სადაც „შავმა ჭირმა“ ათეულობით მილიონი ადამიანი იმსხვერპლა (ენციკლოპედია 1998: 197).²

„შავი ჭირის“ გავრცელებამ ევროპაში განსაკუთრებით დიდ მასშტაბს 1397-1534 წლებში მიაღწია. ამ პერიოდში ევროპის კონტინენტზე ეპიდემიის ჩვიდმეტი მასობრივი გავრცელების შემთხვევა დაფიქსირდა.

„შავი ჭირის“ ეპიდემია კაცობრიობისთვის უცნობი არც მანამდე იყო. მას ჯერ კიდევ შუმერულ-ბაბილონურ სამყაროში იცნობდნენ. აღნიშნულ ეპიდემიაზე ცნობებს ვხვდებით ბიბლიაშიც. „შავი ჭირი“ გავრცელებული იყო ძველ საბერძნეთშიც, ბიზანტიაში აღნიშნულმა დაავადებამ განსაკუთრებული გავრცელება VI საუკუნის 40-50-იან წლებში ჰპოვა (სამუშია 2015: 89-90).

ევროპაში შეღწეულმა ეპიდემიამ XIV-XV საუკუნეებში არაერთი სამეფო ოჯახის წევრი შეინირა. მათ შორის: ბიზანტიის იმპერატორის მანუელ II პალეოლოგოსის ორი შვილი – მიხეილი და დიმიტრი. 1417 წელს „შავ ჭირს“ ემსხვერპლა იმპერატორ იოანე VIII-ის მეუღლე, მოსკოვის დიდი მთავრის ვასილ I-ის ასული ანნა და სხვ. (სამუშია 2015: 92); (სამუშია 2020ა: 12).

საქართველოში „შავი ჭირი“ 1346 წლიდან გავრცელდა (სამუშია 2015: 102). ამას ადასტურებს ერთ-ერთი რუსული თხზულება, ე.წ. „ერმოლინის მატთანე“. რუსული წყაროს მიხედვით სამინელი სენი აღმოსავლეთის ქვეყნებში, „თათრებში“, „ორმენებში“ და „ობეზებში“ გავრცელდა. „ობეზების“ სახელით XII-XIV საუკუნეების რუსული წყაროები ქართველებს იხსენიებდნენ (კიკნაძე 2016/2017: 219). თუმცა, „შავი ჭირის“, როგორც ავადმყოფობის, შესახებ ცნობებს უფრო ადრეული პერიოდის ქართულ წყაროებშიც ვხვდებით. კერძოდ, XI საუკუნის ქართულ სამედიცინო ძეგლში „უსწორო კარაბადინში“

- „შავი ჭირი“ - „ავი ჟამის“, „ტყალუნის“ სახელწოდებით არის ცნობილი (კუხიანიძე 1997: 520). XIII საუკუნის სამედიცინო ტრაქტატში „ნიგინი სააქიმო“, ჟამის სახელად არაბული სიტყვა „ტააუნი“ გამოიყენება (სამუშია 2020b: 10). აღნიშნულ დაავადებას XVI საუკუნეში დავით ბატონიშვილის მიერ შექმნილი სამედიცინო-სამკურნალო წიგნი „იადიგარ დაუდიც“ იცნობს: „ამა ვისა ჟამისა შეყრა და მიზეზი ავისა პავისაგან, ავისა სულისაგან, და ხმელისა და ავისა საჭმლისგან შეექმნების ესე სენი“ (ბაგრატიონი 1992: 585).

თუმც მანინ საქართველოში გავრცელებული ე.წ. მეორე პანდემიის - „შავი ჭირის“ შესახებ ცნობები მწირია. ზუსტად არ ვიცით მომავლდინებელმა სენმა რა ზარალი მიაყენა ჩვენს ქვეყანას. ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომლის თანახმადაც ეპიდემიის შედეგად გარდაიცვალა გიორგი V ბრწყინვალე (კიკნაძე 1989: 115). XIV საუკუნეში საქართველოში პანდემიის შედეგად არსებული სიკვდილიანობა დაფიქსირებული აქვს ქსნის ერისთავების კარზე მოღვაწე მნიგნობარს - ავგაროზ ბანდაისძეს. 1348-1365 წლებში მის მიერ გადაწერილ პარაკლიტონზე არსებულ მინაწერში ვკითხულობთ:

სახელითა ღვთისაითა და თანა შეწევნითა წმიდის თევდორე ლარგვისისაითა ღირსთ ვიქმენ არაღირსი მწერალი ავგაროზ ბანდაისძე აღწერად წმიდისა ამის წიგნისა [...] ხელგყავ და ვინცე წერად დიდსა სიგლახაკესა და ეტრატის სიძვრესა და შფოთსა უცალობასა შინა წელსა მას, რომელსა იყო დიდი სიკუდილობა. ქორონიკონი იყო ლვ (1348) [...] ოდეს ვინცე წერად ყრმა ვიყავ და აქა მიმხცოვანებულმან სრულგყავ ქორონიკონსა მიგ (1365) (მესხია 1954: 319).

ავგაროზ ბანდაისძის ტექსტში ხაზგასმული „სიკუდილობა“, ეპიდემიას უნდა უკავშირდებოდეს. ვ. კიკნაძის აზრით, „შავი ჭირი“ ქსნის ხეობის ზედა წელზე კავკასიის ქედის ჩრდილოეთიდან, „ოჭროს ურდოს“ ტერიტორიიდან უნდა შემოსულიყო (კიკნაძე 2016-2017: 221, 224). XIV საუკუნის პირველ ნახევარში, საქართველოში შავი ჭირის გავრცელებას ადასტურებს სვანეთში, კერძოდ, სეტის და ლალამის თემების მიერ შედგენილი საბუთები. ერთ-ერთი დოკუმენტიდან ირკვევა, რომ თუ ვინმე თემის უკითხავად ოსეთში წავიდოდა, სადაც ეპიდემია მძვინვარებდა, „ორასი თეთრის იბარა“ უნდა გადაეხადა. თუ ვინმეს დაავადება „ჰავი სენი“ დაუდასტურდებოდა და მისი ოსეთში ყოფნის ეჭვი გაჩნდებოდა, ისიც „ორასი თეთრის იბარით“ დაჯარიმდებოდა (კიკნაძე 2016-2017: 221). როგორც ვ. კიკნაძე განმარტავს, „იბარა“ ეს იყო სვანეთში არსებული ადგილობრივი გადასახადი, რომელსაც თემი ვინმეს განსაკუთრებულ შემთხვევაში აკისრებდა და როგორც ფულადი, ისე ნატურის სახით გადაიხდებოდა (კიკნაძე 2016-2017: 222). სვანეთში შედგენილ ერთ-ერთი დოკუმენტიდან ჩანს, რომ დაავადება ოსეთიდან შვიდ მოსახლეს შემოუტანია: „შუილმან მოსახლემან სნეულობა ოსეთით მოიღეს ამოსწყვიდა ქვეყანად“ (კიკნაძე 2016-2017: 222). დასნეოვნებულ ადამიანებს სვანეთში, კერძოდ, სეტის თემში სპეციალურად მოწყობილ დიდ საკირუმ კრძალავდნენ (კიკნაძე 2016-2017: 223-224).

XVIII საუკუნის ისტორიკოსი და გეოგრაფი ვახუშტი ბატონიშვილი „შავი ჭირის“ მომავლდინებელ ეპიდემიას უკავშირებს საქართველოს მეფის ბაგრატ V (1360-1393) მეუღლის - ელენეს გარდაცვალებას: „ამას ჟამსა იქმნა მომსვრელი ჟამი, სვრა და სიკვდილი ძლიერი და მოისპნენ სულნი ურიცხვნი და მოკუდა ცოლი მეფისა ბაგრატისა დედოფალი ელენე“ (ვახუშტიშვილი 1973: 262). როგორც ვახუშტის სიტყვებიდან ჩანს, მეორე პანდემიამ ჩვენს ქვეყანაში ბევრი ადამიანი იმსხვერპლა, მათ შორის, დედოფალიც. „ჟამიანობამ“, იგივე „შავი ჭირის“ ეპიდემიამ საქართველოში მომდევნო საუკუნეებშიც არა ერთხელ იჩინა თავი. „შავი ჭირის“ გავრცელება დასტურდება XVI საუკუნის 60-იან წლებშიც. 1661 წლის „ჟამნ გულანის“ მინაწერში ვკითხულობთ: „1566 აქა დიდი ჟამი შეიქმნა“. 1566 წელს, საქართველოში „შავი ჭირის“ არსებობა XVII საუკუნის „ჟამნის“ მინაწერთაც ჩანს: „დიდი ჟამი გაჩნდა“. ამავე ფაქტს ადასტურებს XVII საუკუნის გულანზე არსებული მინაწერიც: „1566, აქა ჟამი შეიქმნა“ (ოდიშელი 1968: 30, 33, 48). ორიოდე წლის შემდეგ, „ჟამი“ დასავლეთ საქართველოშიც დაფიქსირებულა. ამის შესახებ ინფორმაციას გვაწვდის XVIII საუკუნის II ნახევრის კინკლოსი: „1568

აქა იყო დიდი ჟამი იმერეთს“ (ოდიშელი 1968: 56).

მინაწერებში არ ჩანს, რა შედეგით დასრულდა ეპიდემია. სავარაუდოდ, მას სხვა ქვეყნებთან შედარებით ნაკლები მსხვერპლი უნდა მოჰყოლოდა, დიდი სიკვდილიანობის შემთხვევაში ცნობების ავტორები ამაზე უსათუოდ მიუთითებდნენ. გვაქვს ინფორმაცია საქართველოში „შავი ჭირის“ გავრცელების შესახებ 1683 წელსაც: „იკორთის ძილისპირის“ მინაწერში ვკითხულობთ: „1683 წ-ქ-ს: ტოა: აქა: მარიამ დედოფალი მიიყვალა: ჯ-ი(ჯვარი?) აქა) თამარ დედოფალი მიიყვალა და ჟამი გაჩნდა“ (ჟორდანი 2018: 497). ეპიდემია საქართველოში მომდევნო წელსაც მძვინვარებდა, რის გამოც თბილისიდან მოსახლეობა გახიზნულა (ჟორდანი 2018: 498). 1636 წლის „ჟამნ გულანზე“ არსებული მინაწერების მიხედვით საქართველოში „შავი ჭირის“ ეპიდემიამ XVII საუკუნის ბოლოს და XVIII საუკუნის დასაწყისშიც იფეთქა: „1694 წ. აქა ამილღაბარ მიიყვალა ჟამითა [...] 1718 აქა ჟამობა, ელენე მიიყვალა“ (ჟორდანი 2018: 64). მინაწერიდან არ ჩანს, ვინ იყო ამილღაბარი, ან ელენე, შესაძლოა, ისინი სამეფო ოჯახის, ან წარჩინებული საგვარეულოს წარმომადგენლები იყვნენ. XVIII საუკუნის დასაწყისში თბილისში „ჟამის“ გაჩენას ადასტურებს ერთი ცნობა, რომელიც პ. კარბელაშვილის მიერ შედგენილ XVII-XVIII საუკუნეების ქართლ-კახეთის ქრონიკებშია შეტანილი: „1716 წ. ჟამს ამას იყო ჟამი მომსვრელი თბილისში“. ჩანს, რომ დაავადებას საქართველოს დედაქალაქში მნიშვნელოვანი მსხვერპლი მოჰყვა (იოსელიანი 1980: 50).³

საქართველოში ეპიდემიის შემთხვევები XVIII საუკუნის 20-იან წლებშიც დაფიქსირდა. როგორც ვახუშტი ბატონიშვილი წერს:

არამედ კჳალად იყო მათგანვე უფროსად ტყუევნა და ოჯრება და ბრძოლისაყა უმეტეს იგინი მრე ექმნებოდიან, ვინაითგან განმრავლდა სიძვა-მრუშება, სოდომია, ტყვეს ყიდვა, შური, სვრა, ურთიერთთა და სხუანი ბოროტნი, და ამისთჳსცა მოუშვა ღმერთმან ბოროტი, რამეთუ მხეცნიცა მოეტყვენ და სჭამდნენ ურიდალ მრავალთა. კჳალად მოვიდა სირი ჭიჭჭავი, რომელთა დააბნელიან მზე სიმრავლით და მოჭამა ნაშრომი სრულიად, რომელი არა თქმულ არს საუკუნით. კჳალად იყო სვრაცა მომსვრელი, ჟამი ძლიერი, გარნა არავინ შეიშინებდა ღუთისასა (ვახუშტი 1973: 512-513).

„შავი ჭირი“ ამით არ ჩამცხრალა. დაავადება თბილისში 1770 წელს კვლავ გაჩნდა. პ. კარბელაშვილის მიერ შედგენილ „ქართლ-კახეთის XVII-XVIII საუკუნეების ქრონიკებში“ მოყვანილი ცნობით ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლე II ეპიდემიისაგან თავის დაღწევის მიზნით პატარა ლიახვის ხეობის სოფელ ბელოთში გაიხიზნა:

1770 წ. 6 ივნისს გაჩნდა დიდი ჭირიანობა თბილისში, ერეკლე გაიხიზნა ქართლში ნოებერში ბელოთს.⁴ მეჯვრისხევიდან გორში ჩამოიბარგა დედანულით, 1771 წ. აპრილში გაჩნდა ჭირი თბილისში, სამი თვე მძვინვარებდა, ოთხი ათასი კაცი დაიხოცა სოფლებს გარდა. ერეკლე გაიხიზნა არტაშანში 28 ივნისს. რაკი თელავშიაც იყო ჭირი, გორში წაბრძანდა, მოურავიც აქ იყო. ჭირი მძვინვარებდა ქართლში, კახეთში, იმერეთში (იოსელიანი 1980: 126).

1770 წელს თბილისში გაჩენილი ეპიდემიის გამო ერეკლე II პატარა ლიახვის ხეობაში არსებულ სოფელ ბელოთში გაიხიზნას ადასტურებს იესე ბარათაშვილიც, რომელიც მეფის ოჯახს ოდნავ მოგვიანებით შეუერთდა. მისი ცნობით, ქართლ-კახეთის მეფემ მცირე ხნის შემდეგ ბელოთიდან მეჯვრისხევში გადაინაცვლა:

ქორანიკონსა 458 (1770 წ.), ივნისს 6, დიდი ჭირვება გაჩნდა ქალაქში. ბატონი აიყარა, წაბრძანდა. იოანე ავაღმყოფი მყვანდა, ბატონს ვერ ვიახელ, ავაღმყოფი სად შეტარებინა! ღმერთს ვადიდებ, რომელმან მომცა ძალი. ორი ურემი და ხუთი ცხენი ვიყიდე, ალკიტვირთენი და ნაველ ზემო ქართლს. მომგება ქსნის ერისთავი დავით, ტყვიას დამაყენა დიდის ხელის შეწყობით. რომ დაცხა, ბელოთს წავედით [...] ბელოთით მეჯვრისხევს მიგვიპატიჟეს და ყოელსა ამას სლვასა გვექონდა ნებიერობა, სიხარული, განსვენება, ცხენთაზე თამაშა, წყალთა წურვა და ყოელი განცხრომა (ბარათაშვილი 1983: 633).

იმავე წლის ნოემბერში ერეკლე II ოჯახთან ერთად გორში ჩავიდა: „გიორგობისთვეში ბატონი (ერეკლე II - გ.ს), დედანულით გორს მობძანდა“ (ბარათაშვილი 1983: 633). დედაქალაქიდან გახიზნული იესე ბარათაშვილი თბილისში 1771 წლის აპრილში დაბრუნდა და ძალზე მძიმე სურათი დახვდა. მისი ყმების ერთი ნაწილი ეპიდემიის შედეგად გარდაცვლილიყო, ნაწილს კი კახეთისთვის შეეფარებინა თავი: „ქორანიკონს 459 (1771 წ.), აპრილს, ქალაქს ჩამოვედით. რაც ყმა დავაგდე, ზოგი ამოწყვეტილი იყო, ზოგი კახეთს წასულიყო, და ვარ ღვთის წყალობით ჯერეთ ცოცხალი“ (ბარათაშვილი 1983: 634). 1770 წლის ივნისში თბილისში „შავი ჭირის“ გავრცელებას შესახებ ინფორმაციას გვანდის პ. კარბელაშვილის „ქრონიკებში“ შემონახული სხვა ცნობაც: „ქკ-ს უწმქ დიდი ჭირი რომ განხდა ქალაქსა თიბათვის იდ“ (ბარათაშვილი 1983: 353); (ჟორდანიას 1967: 317). 1770 წელს „შავი ჭირს“ თბილისში საკმაოდ დიდი მსხვერპლი მოჰყვა. ამას ადასტურებს თ. ჟორდანიას მიერ მიკვლეული კიდევ ერთი ცნობა: „ქკ-ს უნც პირველ რომ რუსები მოვიდნენ-ქალაქში დიდი ჭირიც ამ თარიღში იყო, ქალაქში რომ მრავალი განყვითა“ (ჟორდანიას 1967: 316). XVIII საუკუნის 70-იან წლებში საქართველოში გავრცელებულ „შავი ჭირის“ ეპიდემიას წარჩინებულ საგვარეულოთა წარმომადგენლებიც ემსხვერპლნენ. პერიოდი, როდესაც ქვეყანაში მომავკდინებელი ინფექცია მძვინვარებდა, „ჭირიანობის“ დროდ იყო მიჩნეული 1775 წლის 20 აპრილს შედგენილ დოკუმენტში: „არზა გაბაშვილებისა მამულის თაობაზე ერეკლე II-ის ოქმით“, ვკითხულობთ:

ქ. ღმერთმან ბედნიერის ჯელმნიფის ჭირი მოსცეს გაბაშვილის ქაიხოსროვის შვილს გოგიას და რევაზის შვილს ანდრეას. ზემოთ კარზედ მაშად შარიფისაგან ნაყიდი მამული გვაქვს; ნახევარი ჩვენია, ნახევარი იედიგარას შვილის საღუხასი, იედიგარას შვილს მთლად ზავთი უქნია, წილს აღარ გვიდებს. ამას წინათაც ელაპარაკათ რევაზთან. ნეტარსენებულს ჯელმნიფეს მამათქვენს ოქმი უბოძებია და ჩვენ გვეჭირა. ჭირიანობას რევამ თქვენის ჭირი სანაცვლოდ შეიქმნა; ჩვენ ობლები დავრჩით. და იედიგარაშვილმა გვიბრიყვა, თითონ ზავთი ქნა. ხუთის წლისა ქირას ვედა[ვ]ებით და ის მამულსაც არ გვანებებს. ამის მეტი აღარსად ყმა გვყავს და აღარსად მამული. გვევდრებით ცხებულის ჯელმნიფის ნაბოძები ოქმი და ნასყიდობის სიგელიც და სამართალი გვიბოძოთ. ღმერთი გაგიმარჯვებს. აპრილის ივ, ქორნიკონს უგ (დოლიძე 1981: 284).

ეპიდემიის გავრცელების დროს ერეკლე II რამდენჯერმე შეუცვლია ადგილსამყოფელი, ბოლოს ის გორში გახიზნულა. როგორც ჩანს, მეფის ოჯახი თავს იქ შედარებით უსაფრთხოდ გრძნობდა. „შავმა ჭირმა“ XVIII საუკუნის 70-იან წლებში განსაკუთრებით დაამარალა თბილისი. ამ ფაქტს ადასტურებს ალექსანდრე ამილახვარი. როგორც ცნობილია, ერეკლე II-ის წინააღმდეგ შეთქმულებაში მონაწილეობის გამო მან ხუთი წელი პატიმრობაში გაატარა. სწორედ ამ დროს გაჩნდა ქალაქში მომავკდინებელი დაავადება. სახლს, სადაც ეპიდემია აღმოჩნდებოდა, ა. ამილახვრის გადმოცემით, ცეცხლს უკიდებდნენ და თოფს ესროდნენ:

როცა მსახური დაბრუნდა, გვიამბო, თქვენი დამბეზლებელი, ახლად მოვლენილი „ევანგელისტის“ სახლისთვის ცეცხლი წაუკიდებიათ, მთელი ქალაქის მცხოვრებთ იქ მოუყრიათ თავი და თოფის სროლა აუტეხიათ“. საქმე ისაა, რომ შავი ჭირი პირველად იმ სახლში გაჩენილიყო, ქართველებს კი, საუკეთესო ღონისძიებად, ამ სენის გავრცელების წინააღმდეგ, ცეცხლის წაკიდება და თოფის სროლა მიაჩნიათ (ამილახვარი 1997: 88-89).

ცეცხლის წაკიდება დაავადების კერის მოსპობას ისახავდა მიზნად, ხოლო თოფის სროლა გარკვეულ ცრუ რწმენასთან იყო დაკავშირებული. მოსახლეობას სჯეროდა, რომ ტყვიის სროლით ეპიდემიას შეაჩერებდნენ.

თბილისში სამეფო ხელისუფლების დავალებით გასასვლელი კარი მკაცრად კონტროლდებოდა. თუმცა, ალექსანდრე ამილახვარს გაღწევა მაინც მოუხერხებია. როგორც მისი თხზულებიდან ჩანს, ქართლის სოფლების მოსახლეობა ეპიდემიის გამო პანიკაში იყო ჩაყვარნილი და ხალხი შედარებით უსაფრთხო ადგილებში იხიზნებოდა. მოსახლეობას უცხო ადამიანების დანახვისას შიში უშმაფრდებოდა.

ალექსანდრე ამილახვარი წერს:

ურმების გავლის შემდეგ ნამოვდეგი და მახლობელ სოფელში მივედი, რომელიც წინათ ჩვენ გვეკუთვნოდა. მაგრამ როგორც კი, იქაურმა მცხოვრებლებმა მეტეხის მხრიდან მომავალი დამინახეს, საშინელი ღრიანცელი ასტეხეს და ჩემსკენ გამოიქცნენ. მე გმიდან გადავუხვიე და სოფელს გავშორდი. ჩემს გამოდევნებას თავი დაანებეს, მაგრამ თოფის სროლა ამიტეხეს, ვინაიდან ჭირით დაავადებული მეტეხის მცხოვრები ვეგონე (ამილახვარი 1997: 98-99).

ალექსანდრე ამილახვარის გადმოცემით, ეპიდემიას ხალხი ღვთის მიერ მოვლენილ სასჯელად მიიჩნევდა:

მწუხრის ზარები დარეკეს, როცა ქალაქის კარიბჭესთან მივედი. მცველებს აზრადაც არ მოსვლიათ, რომ ასე გვიან შორ გზას გავუდგებოდი. ლაპარაკი ჩამოვაგდე შავ ჭირზე, რომელიც ქალაქში მძინევარებდა. ჩვენი ცოდვების დასასჯელად, ესეც ცოტააო, მიპასუხეს (ამილახვარი 1997: 92).⁵

თბილისიდან გამოპარული ალექსანდრე ამილახვარი გორში ჩავიდა. იმ დროისთვის ქართლის შუაგულ ქალაქში, ეპიდემიის კერები არ იყო. „შავ ჭირს“ გორი XVIII საუკუნის ბოლომდე გადაურჩა. იულონ ბატონიშვილის ერთ-ერთი წერილიდან ირკვევა, რომ ამილახვრები გორში შემოსული მგზავრების გადაადგილებას მკაცრად აკონტროლებდნენ (ფონდი 1448); (ალიმბარაშვილი 2007: 55). პ. კარბელაშვილის მიერ შედგენილ „ქართლ-კახეთის XVII-XVIII საუკუნეების ქრონიკებში“, გვხვდება ასეთი ცნობა: „ქ. ესე პირი, ჭარისაგან რომ ავიყარენით, მაშინ ვსწერე აქა იქ სოფლებში და თელავს. ხოლო სრულ იქმნა წელსა ჩლეთ ნ უპმ ქკს, ოქტომბერს ლ“ (იოსელიანი 1980: 213). „ქრონიკების“ გამომცემელი პროფ. ა. იოსელიანი სქოლიოში აღნიშნავს: „ჭარიდან აყრის ცნობა ქრონიკების შემდგენელს თითქოს უადგილოდ აქვს მოტანილი. ვტოვებთ უცვლელად, როგორც ეს ხელნაწერებშია დაცული“ (იოსელიანი 1980: 213).

ვფიქრობთ, რომ აქ პ. კარბელაშვილის მიერ ტექსტი არასწორად იქნა გადმოწერილი, შემდეგ კი გამომცემელმა არასწორად წაიკითხა. ჩვენი აზრით, საუბარი უნდა იყოს არა ჭარიდან აყრაზე, არამედ „ჭირისაგან აყრაზე“. ტექსტის ავტორი, სავარაუდოდ, გავრცელებული ეპიდემიისაგან თავის დაღწევის მიზნით გახიზნებაზე საუბრობს. როგორც ჩანს, იგი ჩანანერებს სხვადასხვა ადგილზე, მათ შორის, თელავში ქმნიდა.

1797 წელს, „შავმა ჭირმა“ ჩვენს ქვეყანას კვლავ შეახსენა თავი. ერეკლე II დედოფალთან ერთად კახეთში გაიხიზნა. ამის შესახებ საინტერესო ცნობებს გადმოგვცემს პლატონ იოსელიანი:

1797 წელსა გაჩნდა ჭირი თფილისისა ქალაქსა. მცხოვრებნი გაიხიზნენ და მოედვნენ სოფლებსა. განსრულთა სოფლებად, განთესეს მომსწრელი სენი ქართლსა და კახეთსა; მეფის ძე გიორგი და მეფის რძალნი განვიდნენ ავჭალასა და შეპკრეს იგი ყოვლისა მხრით. ესე დრო იყო სეკდემბრის თვისა და განსრულთა ქალაქიდან მცხოვრებთა ადგილათ ჰპოვეს ბინა ტყეთა შინა, მთის ძირთა და ხეობებთა ახლოს თფილისისა. დიდი იყო დღეთა ამათ ტყება და ვაება დიდთა და მცირეთა, ობოლთა და ქვრივთა. მონასტერნი და უდაბნონი, რომელთაცა წინა უძღოდა ევთიმი მოძღვარი მეფისა⁶ მოეშველენ განბნეულთა პურითა და ღვინითა (იოსელიანი 1978: 119-120).

1797 წლის სექტემბერში ეპიდემიის მასშტაბი კიდევ უფრო გაიზარდა და ინფექცია ქართლ-კახეთს მოედო. მეფის ძე გიორგი და სამეფო ოჯახის წევრები ავჭალას შეეფარნენ. გახიზნულმა მოსახლეობამ თბილისის სიახლოვეს არსებულ ხეობებსა და მთებს მიაშურა. მძიმე მდგომარეობაში მყოფ, პანიკაში ჩავარდნილ ხალხს მეფის მოძღვრის ევთიმის წინამძღოლობით სხვადასხვა მონასტერში მყოფი ბერები საკვებით ეხმარებოდნენ. ქართლ-კახეთის მეფის ერეკლე II გარდაცვალება „შავი ჭირის“ ახალი ტალღის გავრცელებას დაემთხვა. როგორც პლატონ იოსელიანი წერს: „დროთა შფოთისა დღეთა ამათ იყო ჭირი დიდსა ქალაქსა თფილისს და გარემო სოფლებთა“ (იოსელიანი 1978: 51). პლატონ იოსელიანის ცნობას, ერეკლე II გარდაცვალების დროს საქართველოში „შავი ჭირის“ გავრცელების შესახებ იულონ ბატონიშვილის მნიშვნელოვანი იოანე ქართველიშვილიც ადასტურებს:

წელიწადსა 1798, ქორნიკონს უკვ(486), გარდაიცვალა იანვრის ია(11), სანატრელ სახსოვარი, მეფე ირაკლი. მოგვივიდა პამბავი ესე გორს. განუცხადეთ ძესა მისსა იულონს და ფომილიასა მისსა. გარდისადა კვირა რაოდენიმე შესაბამის გლოვით. შემდგომად შემოეყარა ქართველნი, სამღვდელთნი და საერონი; წარვიდა თელავს სატირლად წმიდისა. ორმოცისა დაწყებასა შინა ამ ჟამს, იყო ტფილისში სენი მომსვრელი ცოდვათა ჩუენთა ძლით და განბნეულ იყო ხალხი მუნებური (იოსელიანი 1952: 79).

ერეკლე II ცხედარი გარდაცვალებიდან ორმოცი დღის შემდეგ გადასვენეს მცხეთაში: „ჭირი დასცხრა და ამისთვის შემდგომად 40 დღისა წაასვენეს გვამი მცხეთას დასასაფლავებლად და თვით მეფე მობრძანდა ქალაქსა თფილისსა, სადაცა არღა იყო ჭირი და დაბინავდა მუნ“ (იოსელიანი 1978: 51). თელავიდან გადმოსვენებული პატარა კახი სვეტიცხოველში დაკრძალეს. პლატონ იოსელიანი ერეკლე II დაკრძალვის შესახებ მოგვითხრობს:

ოდეს მეფე ირაკლი მწუხარე გარდაიცვალა თელავს, ჭირი ესე იყო მიგზი, რომელ მცირედითა კაცითა და არა დღესასწაულებით გარდაიტანეს გვამი მეფისა მცხეთასა დასასაფლავებლად. არავგისა პირსა დადებული კუბო მეფისა მიიღეს მცხეთელთა და დასაფლავეს და კახნი, არღარა გასრულნი არავგსა, უკუიქცნენ კახეთად (იოსელიანი 1978: 120).

ერეკლე II უკანასკნელ განსასვენებლამდე მიაცილა მღვდელმა ქრისტეფორე ბადრიძემ. 1798 წელს გამეფებულმა გიორგი XII-მ თბილისში, სიონის ტაძარში, სომეხთა კათალიკოსისაგან ენშიაძინის ტაძრიდან გამოგზავნილი ქრისტიანობის ერთ-ერთი სიმინდე, „ქრისტეს ლახვარი“, დააბრძანა, რომელსაც მოსახლეობის რწმენით, მომაკვდინებელი სენის შეჩერება შეეძლო. ამის შესახებ პლატონ იოსელიანი წერს:

გამეფებულმან მეფემან გიორგი 1798 წელსა მოინება, რათა ძველთა ჩვეულებათა გამო მოსთხოვონ⁷ სომეხთა კათალიკოსსა ლუკას, მოსვენება ლახვრისა. წარგზავნეს კაცნი და მოსცეს იგი გარნა სიფრთხილითა დიდითა და შიშითა, რათა ქართველთა მეფემან არ მიითვისოს თვისად საუნჯე ესე ენშიანინისა (იოსელიანი 1978: 121).

1798 წლის თებერვალში, თბილისში „შავი ჭირის“ ახალი ტალღის შესახებ გვამცნობს პ. კარბე-ლაშვილი „ქრონიკებიც“. ამ დროს ალექსანდრე ერეკლეს ძეს დედაქალაქის დაკავება ჰქონია გადაწყვეტილი, მაგრამ ეპიდემიამ მას ხელი შეუშალა: „1798 წლის თებერვალში, ალექსანდრე ბატონიშვილი შეეცადა თბილისის დაპყრობას, მაგრამ კახეთში გამძვინვარებულმა ჭირიანობამ აიძულა უკანვე გაბრუნებულიყო“ (იოსელიანი 1980: 209). მცირე ხნის შემდეგ ეპიდემიამ გადაიარა. გიორგი XII თბილისში დაბრუნდა (იოსელიანი 1980: 122).

XVIII საუკუნის ბოლოს, საქართველოში „შავი ჭირის“ გარდა სხვა გადამდები დაავადებებიც იყო გავრცელებული, მათ შორის, „სახადი“, რომლითაც დასნეულებულა გიორგი XII-ის ვაჟი ილია ბატონიშვილი. პლატონ იოსელიანის გადმოცემით, ექიმებს ბატონიშვილის გამოჯანმრთელების იმედი აღარ ჰქონიათ. მეფის ბრძანებით სიონის ტაძარში არსებული ლუსკუმიდან წმ. იოანე მანგლელის ნაწილები ამოუღიათ და ავადმყოფი მისი მეოხებით განკურნებულა. მეორე წელს წმინდანის ნაწილები მეფის დასნეულებული ასულის განასკურნადაც ამოუსვენებიათ (იოსელიანი 1980: 160).⁸

გიორგი XII-ის მმართველობის დროსაც „შავი ჭირს“ ბევრი ადამიანი იმსხვერპლა. ეპიდემიის შედეგები განსაკუთრებით მძიმედ აისახა დაბალი სოციალური ფენის ცხოვრებაზე. წარჩინებული საგვარეულოს ზოგიერთი წარმომადგენელი, რომელთაც კუთვნილი ყმა-გლეხები დაეხოცათ, მეფის ხელისუფლებისაგან საგადასახადო შეღავათს ითხოვდნენ. ამას ადასტურებს ვახუშტი ჭავჭავიძელის მიერ გიორგი XII-ისადმი 1799 წლის 11 აპრილს შედგენილი არხა:

ქ. მათის უმაღლესობის ბედნიერის ხელმწიფის წინაშე მოსახსენებელი მათის მონის ჭავჭავიძელი ვახუშტი მდივანებისაგან. ჭირისაგან საშოცდა ცამეტი სული დამეხოცა ყმა და ჩემოდენი ჩემს სახლის კაცებს არ დახოციათ. ამას გვევდრებით, როგორც ჩემის ძმის წულებისათვის წყალობა

მიგილიათ, ის ჩემზე მოიღოთ. აპრილის ია, ქ-კს უპზ. ოთხიოდ კომლი კაცი მამირჩა და ისინიც ასე, ზოგს ძმა და ზოგს შვილი მოუკვდათ (ბერძენიშვილი 1953: 199).

ირკვევა, რომ ეპიდემიისაგან დაზარალებულ ვახუშტი ჯავახიშვილს გიორგი XII-მ გადასახადზე შეღავათი გაუნია:

ქ. ჩვენ მაგიერად სარდალ სალთუხუცესს მუხრანის ბატონს იოანეს და მდივნებს ასე უწყოსთ, მერმე ამ მდივანბგეს ვახუშტის ამისთანა ზარალი მოსვლია და ამდენი სული დახოცია. ოთხი კომლი კაცი გადარჩენია, ამისი ოთხი კომლი კაცი ორს წელიწადს გაგვიჟაბებიან. ამის კაცებს წულარაფერს შეანერთ ამ ვადის შესრულებამდინა და მასუკან, როცა შეძლება ექმნებათ, თავიანთის შეძლებით იმსახურებენ. რომელნიც იასაულები მიხვიდეთ, თქვენც ასე იცოდეთ. აპრილის იბ, ქ-კს უპზ. (ბერძენიშვილი 1953: 199).

გიორგი XII მეფობის დროს ეპიდემიის შემთხვევები მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოში არ იყო. 1800 წელს, „ჟამი“ გავრცელდა რაჭაში: „რაჭას ჟამი იყო ჩყ-1800“ (ჟორდანი 1967: 635). თუმცა, წარმოდგენილი ცნობიდან არ ჩანს, მსხვერპლის შესახებ. „შავი ჭირის“ ეპიდემია მძიმედ დაატყდა პირიქითა ხევსურეთსაც. დაავადებამ შეინირა შატილიდან 2-3 კილომეტრის დაშორებით, ჩრდილო-აღმოსავლეთ მხარეს არსებული სოფელ ანატორის მოსახლეობა. ეპიდემიის მსხვერპლთა ოსტეოლოგიური ნაშთები დღემდეა შემორჩენილი ე.წ. ანატორის აკლდამებში. გადმოცემის თანახმად ერთ-ერთმა მკვიდრმა შეურცხყო „ანატორის ჯვარი“, რომელიც დასახლების მფარველ სალოცავად ითვლებოდა და ამის გამო ღმერთმა სოფელი დასაჯა. ეპიდემიის გავრცელება რომ შეეჩერებინათ, დასწებოვნებული ხევსურები თავისი ნებით შედიოდნენ წინასწარ ფიქალის მშრალი წყობით აგებულ აკლდამებში და სიკვდილს იქ ელოდნენ (ენციკლოპედია 1975: 432); (სიკაძე 2008: 335).

ანატორში გავრცელებულ ეპიდემიასთან და „შავი ჭირის“ შედეგად პირიქითა ხევსურეთში არსებულ მსხვერპლთან დაკავშირებით საინტერესო მოსაზრება აქვს პროფესორ გ. თევზაძეს. მკვლევარი მომაკვინებული სენით გარდაცვლილ ადამიანებს XIV საუკუნეში ევროპიდან საქართველოში შემოსულ ტამპლიერებთან აიგივებს. მისი აზრით, 1307 წელს პორტ რომელიდან ფილიპე IV „ლამაზს“, რომელიც ფრანგი რაინდების მიმართ სისასტიკით გამოირჩეოდა, ტამპლიერთა 18 ხომალდი გამოექცა. ხომალდებზე დაახლოებით 2000 ტამპლიერი იმყოფებოდა. მსახურებთან ერთად ისინი საქართველოს შემოეხიზნენ და ხევსურეთში დასახლდნენ. სწორედ მათ სახელს უკავშირდება პირიქითა ხევსურეთში აგებული საფორტიფიკაციო ნაგებობანი (თევზაძე 2018: 77-78). მკვლევრის აზრით, შესაძლოა, სახელი „ხევსურეთიც“ ტამპლიერებთან კავშირზე მიუთითებდეს. ზოგიერთი ვერსიით, ტამპლიერები თავს იმ უხუცეს ებრაელთა შთამომავლებად თვლიან, რომლებიც რომაელებს ახ.წ. 70 წელს, იერუსალიმის აღების შემდეგ გაექცნენ ევროპაში და Rex Deus ოჯახებს დაუდეს სათავე: „ამიტომ შესაძლებელია, რომ ახალი სამშობლოსთვის სახელის დარქმევას, საკუთარი მითური სამშობლო გამოეყენებინათ: „ხევის ურიები“, „ხევის ურიეთი“ (თევზაძე 2018: 78-79). გ. თევზაძის აზრით, პირიქითა ხევსურეთში დამკვიდრებული ტამპლიერები „შავი ჭირის“ ეპიდემიამ გაანადგურა:

2005 წელს გენეტიკოსებმა საინტერესო აღმოჩენა გააკეთეს: აღმოჩნდა, რომ არსებობენ ადამიანები, რომლებსაც აქვთ იმუნური წინააღმდეგობა შავი ჭირისადმი. მეცნიერებმა იპოვეს გენი CCR5-V 32, რომელსაც პირდაპირი ან ირიბი კავშირი აქვს შავი ჭირისადმი იმუნურ წინააღმდეგობასთან. შუა საუკუნეების ევროპაში ასეთი გენი 20000 კაცში ერთს ჰქონდა. მაგალითად, დღესდღეობით რუსების და ფინელების 16% აქვს ეს გენი, მაშინ როდესაც სარდინიელების მხოლოდ 4 %-ს. შავ ჭირს იმიტომაც ჰქონდა ასეთი დამანგრეველი გავლენა ცენტრალურ ევროპაზე, რომ იქ ძალიან ცოტა იყო ამ გენის მატარებელი (განსხვავებით ჩრდილო ევროპისგან). მეცნიერების ჰიპოთეზით, ამ იმუნური წინააღმდეგობის წარმოშობა უკავშირდება ყვავილის ეპიდემიას, რომელიც საუკუნეების განმავლობაში ვრცელდებოდა ევრაზიაში და, ძირითადად, კლავდა პუბერტატის ასაკს მიღწეველ მოზარდებს. ისტორიულად ასევე ცნობილია, რომ სავაჭრო გზებზე და მოგზაურობის ადგილებში მცხოვრებ პოპულაციებს ჰქონდათ ყვავილის აცრის საკუთარი ვერსია: იმდენად, რამდენადაც

ყვავილი შინაურ ცხოველებსაც ემართებოდათ, ისინი ყვავილის მსუბუქ ფორმას (მაგ. ყვავილიანი ძროხის რძის ხელეზე გადავლებით ან ინექციით) შეჰყრიდნენ მონარდებს, რათა მათ ორგანიზმს ანტისხეულები გამოემუშავებინა ყვავილის მიძიმე ფორმის მიმართ. როგორც ზემოთ აღვნიშნე, შუა საუკუნეებში ცენტრალური აზიიდან უმოკლესი გზა ევროპისკენ ხევსურეთზე გადიოდა. ამიტომ, სავარაუდოა, რომ შავი ჭირის ეპიდემიაც ამ გზით შევიდა ევროპაში. ქართველებს, როგორც იმუნიტეტის (შეძენილი, „აყრით“, ან შემკვიდრუბით მიღებული) მქონეთ, არაფერი არ დაემართებოდათ, მაშინ, როდესაც ამ გენის არმქონე ფრანგებს და მათ შთამომავლობას – აუცილებლად შეეყრებოდა, ისევე როგორც ეს მოხდა ცენტრალურ ევროპაში (თევზაძე 2018: 81-82).

გ. თევზაძე პირიქითა ხევსურეთში არსებულ ტოპონიმს – „ანატორის“, „სანატორიუმს“ უკავშირებს და მიიჩნევს, რომ ანატორის აკლდამებში ტამპლიერების ძვლებია:

როგორც ჩანს, ის ფრანგები, ვისაც შავი ჭირი ემართებოდა, სანატორიუმში გადაჰყავდათ და იქვე იხსებოდნენ. სავარაუდოა, რომ მე-14 საუკუნის შუა წლებისათვის (1350 წელი, ევროპაში შავი ჭირის დასასრული), პირიქითა ხევსურეთში არცერთი ფრანგის შთამომავალი აღარ დარჩა (თევზაძე 2018: 82).

როგორც მკვლევარი მიუთითებს, პირიქითა ხევსურეთში ტამპლიერების მიერ არის დამკვიდრებული ტოპონიმები: „შატილი“, „გური“, „ქაჩუ“, „არხოტი“, „არდოტი“, რომელთა ახსნა ფრანგული ენით არის შესაძლებელი (თევზაძე 2018: 75-76).

1800 წელს თბილისში კვლავ გაჩნდა „შავი ჭირი“. ეპიდემიის საფრთხე თურქეთიდან მოდიოდა. პლატონ იოსელიანის ცნობით, გიორგი XII საკარანტინო წესების შემოღება ვერ მოახერხა, თუმცა თურქეთთან, ყოველგვარი სავაჭრო ურთიერთობა აკრძალა:

1800 წელსა გაჩნდა ჭირი ქალაქსა: შემოიტანეს ესე ახალციხის მხრითა. რუსთა ჯარისა შეფთა და თვით კოვალენსკიმ სთხოვა მეფესა, მიიღოს ზომა და ღონე კარანტინებისა. მეფემან წერილითა უწყებულმან წერილითვე აცნობა: ყარანთინსა უნდა ყარაულებით და ძნელია მოვნა ესოდენთა ყარაულისა რიცხვთა, რომ ვერვინ შემოვიდეს მუნით აქეთ ჩემს სამეფოშიო. ამისთვის კმარა ეს ზომაო: მე მივსწერე ახალციხის ფაშასა გამოუცხადოს ვაჭართა ყოველგან აქეთ მავალთა: თუ შემოვა ვინმე ჩემს სამძღვრებში, არავის მივიღებთო, სავაჭროსა წავართმევთო და თვით მასცა თოფსა ჰკერუნო. გაიციენს შეფთა ესრეთსა პასუხზედ: გარნა მეფემან ჰქმნა ესე; აცნობა ფაშასა ბრძანება თვისი და ნამდვილ აღარავინ შემოვიდა და ექვსსა თვეზედ ჭირიცა გაჰქრა და შემდეგ ვაჭრობაცა კვალად გაიმართა. იტყვიან მომსწრენი დღეთა ამით მწარეთა: მართლად ერთმანცა კაცმან ვერ გაბედა შემოსვლა სოფლებშიაცო; მიწერილი ბრძანება ესრეთ აღსულდა მტკიცედ, რომელ არავინ უნახავთ არავისა მისრული სამძღვრებისა სოფლებში კაცი ოსმალთა ადგილებიდან (იოსელიანი 1978: 167).

გიორგი XII-ის მოხელეები მეფის მიერ გამოცემული ბრძანების აღსრულებაზე საგანგებო მონიტორინგს ახორციელებდნენ. ისინი სოფლებს ამოწმებდნენ, რომ ახალციხის მხრიდან არავინ შემოსულიყო:

გაგზავნილთა ამ სოფლებში კაცთა აზნაურთა მოხელეთა აღსრულებისათვის ბრძანებისა, მოახსენეს მეფესა: „ვხედავდით მხოლოდ ლეკთა გუნდ-გუნდათ მიმავალთა შორის ტყისა და მთებისა გზებითა ანუ ახალციხეს, ანუ მუნით დაღესტანსა (იოსელიანი 1978: 167).

როგორც ჩანს, ლეკთა მარბიელი რაზმების მოძრაობას ეპიდემიაც ვერ აფერხებდა. გადაადგილების შეზღუდვის მიუხედავად, თბილისიდან ახალციხეში 4 რუსი ჯარისკაცი გაქცეულა, რომლებიც მეფის მოხელეებმა შეიპყრეს და გიორგი XII-ეს მიჰგვარეს (იოსელიანი 1978: 168).

გიორგი XII-ე ეპიდემიისადმი განსაკუთრებულ სიფრთხილეს იჩენდა. მეფის დავალებით ფულის დეზინფექციაც კი ხდებოდა, რათა ის დაავადების წყარო არ გამხდარიყო. ეპისკოპოს იოანე ავალიანის (1782-1858) ცნობით:

ფული თეთრი, რომელიცა მუშაობდა დროთა ამით ქალაქსა, და რომელიცა მიერთმეოდა მეფესა,

ყოველთვის ჩაპყრიდნენ ადულებულს ნაცრიანს წყალში და ესრეთ ფულსა განმწმენდილსა და ჩირქიდა მოშორებულსა, მართმევდნენ მეფესა (რეხვიაშვილი 2020).

შენიშვნები

- ¹ პირველ პანდემიად ითვლება ბიზანტიის იმპერატორის იუსტინიანე დიდის (527-565) მმართველობის პერიოდში გავრცელებული ჭირი, ხოლო მესამე პანდემიად კი XIX საუკუნის დასასრულს და XX საუკუნის დასაწყისში რამდენიმე კონტინენტზე მოდებული „ისპანკა“, რომელმაც მსოფლიო მოსახლეობის 3% (50-70 მლნ ადამიანი) იმსხვერპლა (სამუშია 2015: 84). „ისპანკას“ შესახებ იხ. (გრიშკაშვილი 2020: 38).
- ² „შავი ჭირის“ შესახებ უამრავი გამოკვლევაა დანერგილი. აღნიშნულ პანდემიასთან დაკავშირებით იხ. (ენციკლოპედია 2012).
- ³ აღსანიშნავია, რომ XVIII საუკუნეში საქართველოში გავრცელებულ ეპიდემიას თან დაერთო კალიების შემოსევა. ამის შესახებ ინფორმაცია შემონახულია XVII-XVIII საუკუნეების ქართლ-კახეთის ქრონიკებში: „1750 წ. თბათვეში მოვიდა შკალი ურიცხვი, ყანები მოჭამა, კაბდოებით ხვედნენ, ვერა გააწყვეს რა“ (იოსელიანი 1980: 94).
- ⁴ როდესაც ერეკლე II-მ 1777 წელს, ქსნის საერისთავო გააუქმა, ბელოთი და პატარა ლიხვის ხეობის ზემო წელზე არსებული რამდენიმე სოფელი იულონ ბატონიშვილს უბოძა. XVIII საუკუნის ბოლოს იულონ ბატონიშვილი გარკვეული პერიოდი ბელოთში სახლობდა (სოსიაშვილი 2011: 140). ბელოთში იყო ქსნის ერისთავების სასახლეც (სოსიაშვილი 2011: 133-134).
- ⁵ ალექსანდრე ამილახვარი თავის თხზულებაში ეპიდემიის გავრცელებას საკმაოდ დიდ ადგილს უთმობს. ამის შესახებ იხ. (შენგელია 1981: 231-236).
- ⁶ პლატონ იოსელიანი მეფის მოძღვართან დაკავშირებით განმარტავს, რომ ევთიმი მჭედელაშვილი დავით გარეჯის უდაბნოში, სერაპიონის შემდეგ იოანე ნათლისმცემლის მონასტრის წინამძღვარი ყოფილა. ერეკლე მეფის მოძღვარი გიორგი XII-ის დროს გარდაცვლილა (იოსელიანი 1978: 119).
- ⁷ საქართველოში ეპიდემიების გავრცელების დროს ქრისტეს ლახვარი ადრეც ჰქონიათ ჩამობრძანებული ემნაძინიდან.
- ⁸ საქართველოში გავრცელებულ მომაკვდინებელ დაავადებად ითვლებოდა ყვავილი, რომლითაც ერეკლეს ერთ-ერთი ვაჟი ვახტანგ ბატონიშვილი დაინფიცირდა. მეფის ძე გამოკეთდა, მაგრამ დაავადება ხელახლა შეეყარა და გარდაიცვალა: „მორჩენილი სენისაგან, ნარიყანეს აბანოდ შემდგომად 40 დღისა. ესრეთმან გაუფრთხილებულმან ბანჯამან, შეაქცია და გარდაიცვალა თფილისს“ (იოსელიანი 1978: 164). ვახტანგ ბატონიშვილი ამ დროს 16 წლისა ყოფილა. ერეკლემ მისი სახელი დაარქვა მესამე ცოლთან შეძენილ ვაჟს, რომელსაც ალმასხანადაც მოიხსენიებენ (იოსელიანი 1978: 164).

დამონშებანი

ამილახვარი 1997: ა. ამილახვარი. *ბრძენი აღმოსავლეთისა, გამოსაცემად მოამზადა, შენიშვნები და ბიოგრაფიული ნარკვევი დაურთო ვაჟა კიკნაძემ, თბილისი.*

ალიშბარაშვილი 2007: ს. ალიშბარაშვილი. *ომარ-ხანის თავდასხმები საქართველოზე, რედ., გ. სოსიაშვილი, თბილისი.*

ბაგრატიონი 1992: დ. ბაგრატიონი. *იადიგარ დაუდი, გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთეს ი. ქურჩიშვილმა და ბ. ქურჩიშვილმა, თბილისი.*

ბარათაშვილი 1983: ი. ბარათაშვილი. *ცხოვრება-ანდერძი, ქართული პროზა, ტ., V, თბილისი.*

ბერძენიშვილი 1953: *დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, ნ. ბერძენიშვილის რედაქტორი, ტ., II, თბილისი.*

გრიშკაშვილი 2020: ა. გრიშკაშვილი. *ესპანური გრიპი, ახალი დროის ყველაზე დიდი პანდემია, ისტორიანი, N4 (12).*

დოლიძე 1981: *ქართული სამართლის ძეგლები, ტექსტები გამოსცა, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო ი. დოლიძემ, ტ., VII, თბილისი.*

ენციკლოპედია 1975: *ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ., 1, თბილისი.*

- ენციკლოპედია 1998:** *The Cambridge Encyclopedia of Human Paleopathology*, Cambridge University Press.
- ენციკლოპედია 2012:** *Encyclopedia of the Black Death*, vol. I, By Joseph Patrick Berne, Santa Barbara California, Denver Colorado, Oxford England.
- ვოზიანოვა 2002:** Ж.И. Возианова. *Инфекционные и паразитарные болезни*, т. 3, Киев.
- თევზაძე 2018:** გ. თევზაძე. *სხვა ისტორია*, თბილისი.
- იოსელიანი 1978:** პ. იოსელიანი. *ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა*, თბილისი.
- იოსელიანი 1952:** ი. ქართველიშვილი, *მემუარები*, ა. იოსელიანის გამოკვლევით, რედაქციით და შენიშვნებით, თბილისი.
- იოსელიანი 1980:** *საქართველოს ისტორიის ქრონიკები*, ა. იოსელიანი რედაქტორი, თბილისი.
- კელი 2005:** J. Kelly. *The Great Mortality, An Intimate History of the Black Death, the Most Devastating Plague of All Time*. New York, Toronto, Sydney, London.
- კიკნაძე 1989:** ვ. კიკნაძე. *საქართველო XIV საუკუნეში*. თბილისი.
- კიკნაძე: 2016/2017:** ვ. კიკნაძე. ახალი მასალა XIV საუკუნეში საქართველოში შავი ჭირის ეპიდემიის გავრცელების შესახებ, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის შრომები, ტ., XIV-XV, თბილისი.
- კუხიანიძე 1997:** უსწრო კარაბადინი, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა დ. კუხიანიძემ, თბილისი.
- მესხია 1954:** ძეგლი ერისთავთა, შ. მესხიას გამოცემა, *მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის*, ნაკვ., 30, თბილისი.
- ოდიშელი 1968:** მცირე ქრონიკები (*კინკლესების ისტორიული მინაწერები*), ტექსტები გამოსცა, შესავალი წერილი და კომენტარები დაურთო ჯ. ოდიშელმა, თბილისი.
- ჟორდანია 1967:** თ. ჟორდანია. *ქრონიკები*, გამოსაცემად მოამზადეს გივი ჟორდანიამ და შოთა ხანთაძემ, ტ., III, თბილისი.
- ჟორდანია 2018:** თ. ჟორდანია. *ქრონიკები*, ტ., II, თბილისი.
- რეხვიაშვილი 2020:** ჯ. რეხვიაშვილი. ქრისტეს ლახვარი ეპიდემიის წინააღმდეგ, ვებ-გვერდი: <https://www.radiotavisupleba.ge/a/ქრისტეს-ლახვარი-ეპიდემიის-წინააღმდეგ/30512850.html> (ნანახია: 28.08.2020).
- სამუშია 2015:** ჯ. სამუშია. შავი ჭირის ეპიდემია საქართველოში, 1802-1804 წლებში გენერალ სერგეი ტუჩკოვის ცნობების მიხედვით, *საისტორიო კრებული, წელიწადეული*, ტ., 5.
- სამუშია 2020ა:** ჯ. სამუშია. შავი ჭირი, ეპიდემიები მსოფლიოსა და საქართველოში, წერილი I, *ისტორიანი*, N 4 (112).
- სამუშია 2020ბ:** ჯ. სამუშია. შავი ჭირის ეპიდემია საქართველოში, *ისტორიანი*, N5 (113).
- სიკაძე 2008:** *საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღწერილობა*, ტ., 2, თბილისი.
- სოსიაშვილი 2011:** გ. სოსიაშვილი. *ნარკვევები ლიახვის ხეობის ისტორიიდან*, თბილისი.
- ფონდი 1448:** საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფ. 1448, საბ. 3534.
- ყაუხიშვილი 1973:** ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, *ქართლის ცხოვრება*, ტესტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხიშვილის მიერ, ტ., IV, თბილისი.
- შენგელია 1981:** მ. შენგელია. ალექსანდრე ამილახვარი და მისი მოგონებები ქოლერისა და შავი ჭირის შესახებ, *ძიებანი ქართული მედიცინის ისტორიიდან*, თბილისი.

FROM THE HISTORY OF THE BLACK DEATH SPREAD IN GEORGIA (14TH – 18TH CC)

Giorgi Sosiashvili

Many pandemics are known in the world history. They spread from country to country, from the continent to the continent and terrified people of all social classes and adherents of all confessions. In the Middle Ages there was believed that the mortal diseases were God's punishment. Among the pandemics, the most dangerous was so called second pandemic – Plague ("Black Death"). The "Black Death" is known since the Sumer-Babylonia period. It is also mentioned in the Bible. The "Black Death" was spread in the ancient Greece. It had taken the form of pandemic during the middle sixth century. The pandemic had taken the lives of many royal family members in Europe. In total the "Black Death" had taken the lives of the tens of millions.

In Georgia the "Black Death" had spread from 1346. This is attested in one Russian source.

In the present paper on a ground of various historical sources and academic literature are considered evidences showing spread of this disease in Georgia. There are described the measures undertaken during the centuries by Georgian authorities to stop the outbreak of the epidemy and also economic and social outcomes of it. The special attention is paid to the facts of stigmatization of those who were infected.

რომელი გიორგის სახელითაა მოჭრილი გიორგისა და თამარის მონეტა?

ირაკლი ფაღავა

გაერთიანებული საქართველოს ნუმისმატიკური ისტორია მონეტათა ტიპოლოგიის თვალსაზრისით სათანადოდ არის შესწავლული (პახომოვი 1970: 74-111); (პატარიძე, ფაღავა 2013); (ფაღავა 2011); (ფაღავა 2012); (ფაღავა და სხვები 2017); (ფაღავა 2015ა); (ფაღავა 2018: 50-63); გაანალიზებულია ამ პერიოდში სახელმწიფოში სამონეტო მიმოქცევის საკითხი (ფაღავა 2018: 66-86). თუმცა, ცხადია, არის საკითხები, რომლებზეც პასუხები დაზუსტებას და, შესაბამისად, შემდგომ კვლევებიდან საჭიროებს.

ასეთად, პირველ რიგში, გვესახება ე.წ. თამარ-გიორგის¹ მონეტა, თამარის და გიორგის სახელით მოჭრილი. ვინ არის ეს გიორგი? თამარის მამა გიორგი III? თამარის პირველი მეუღლე გიორგი რუსი? თუ თამარის ძე გიორგი IV ლაშა?

ნაშრომის მიზანია, განვიხილოთ ქართულ ისტორიოგრაფიაში დამკვიდრებული მოსაზრება აღნიშნული მონეტის ატრიბუციასთან დაკავშირებით (ემიტენტი გიორგიდ გიორგი III-ის მიჩნევა), და ჩვენი ანალიზის შედეგები წარმოვადგინოთ.

საკითხის გასარკვევად თანადროულ საარქივო დოკუმენტებს, ნარატიულ წყაროებს ჩვენამდე არ მოუღწევია. შესაბამისად, ჩვენი დასკვნები ეყრდნობა თავად ნუმისმატიკური მასალის ანალიზს. კერძოდ, ვითვალისწინებთ: 1. გაერთიანებული ქართული სახელმწიფოს სხვადასხვა ტიპის მონეტათა მონაცემებს მიმოქცევის, დადამღვისა და გადაჭედვის შესახებ; 2. გიორგი III-ის, თამარისა და გიორგი IV-ის საფასის ტიპოლოგიას; 3. წინამორბედთა არგუმენტების კრიტიკულ განხილვას.

ამგვარი მასალის ანალიზის შედეგად გაკეთებული დასკვნების მტკიცებულებითი ძალა შედარებით შეზღუდულია. თუმცა მონაცემების ერთობლიობას, რაც შემთხვევაში, საკმაო ვალიდურობა შეიძლება ჰქონდეს.

1. პირველ რიგში შევეცდებით გავარკვიოთ არის თუ არა ჩვენთვის ამჟერად საინტერესო მონეტის ერთ-ერთი ემიტენტი მეფე გიორგი IV.

მსჯელობის დაწყებამდე მოგვყავს სამონეტო ტიპის აღწერილობა იხ. (პახომოვი 1970: 87-88); (კაპანაძე 1944: 191); (კაპანაძე 1949: 59).

შუბლი:² ოთხღერძიანი ვარდულის ცენტრში თამარის სახელი დაქარაგმებით (სხვადასხვა ვარიანტად):

Թ ან ԹԻ ან ԹԺԻ ან ԹԺ

თ(ამარი) ან თ(ამა)რ(ი) ან თ(ა)მ(ა)რ(ი) ან თ(ა)მ(არი)

ირგვლივ, ვარდულის რვა ბუდეში:

ՇԾԾԴ / ԿԻԿ / ԺԳԴ / ԾԸ / ԶԴ / ԳԸ / ԽԴ

ად(ი)დე- / ნ დ(მერთმა)ნ / მ(ე)ფე / და / დე- / დო- / ფა- / ლი

ზურგი: ექვსღერძიანი ვარდულის ცენტრში გიორგის სახელი დაქარაგმებით

ՂԻ

გ(იორგ)ი

ირგვლივ, ვარდულის ექვს ბუდეში:

საბოლოო ტიპის კვლევის ისტორია განხილული აქვს ევგენი პახომოვის (პახომოვი 1970: 88-89).

ამიტომ პირდაპირ გადავდივართ საკითხის გარკვევაზე.

თავიდანვე ვიტყვი, ჩვენ ვეთანხმებით მოსაზრებას, რომ გიორგი IV-ის თამარ-გიორგის მონეტების ემიტენტად მიჩნევის შესახებ აზრი ნაკლებად სარწმუნოა.

აღნიშნული აზრის დასასაბუთებლად ტრადიციული არგუმენტია, რომ ამ ქართველი მონარქის სამივე ცნობილ სამონეტო ტიპზე (მაგრამ არა თამარ-გიორგის მონეტაზე), მითითებულია თამარისგან მისი წარმომავლობა: „ძე თამარისაი“ (პახომოვი 1970: 89). აღნიშნული არ გამოირიცხავს, რომ კიდევ ერთ, ორიგინალურ, მეოთხე სამონეტო ტიპზე, გიორგი თამარის ძეს ეს ფორმულა არ გამოუყენებინა.

თუმცა, ამის ალბათობა ნაკლებია: მხოლოდ მისი სახელით (საფიქრებელია, დედის გარდაცვალების შემდეგ) მოჭრილ მონეტებზე გიორგი IV „თამარის ძეა“. ასე რომ, ნაკლებ მოსალოდნელია, რომ დედის სიცოცხლეში გამომშვებულ ერთობლივ ემისიაზე მას ეს ეპითეტი არ ეტარებინა.

აღნიშნულის შესაძლებლად დავამატებთ ორ არგუმენტს.

იმ შემთხვევაში თუ მივიჩნევთ, რომ მონეტაზე მოხსენიებული გიორგი არის გიორგი IV, შეუძლებელი ხდება მოვიპოვოთ ქრონოლოგიური პერიოდი, რომელშიც შეიძლება მოთავსდეს თამარ-გიორგის საფასის მოჭრის ფაქტი. 1210 წლით (თამარის გარდაცვალების წლით?) არის დათარიღებული გიორგი IV ლაშას გამოსახულებიანი წესიერი ჭედვის უნიკალური მონეტა (პატარიძე, ფაღავა 2013), და, ასევე, მისი უკლებლივ ყველა სხვა უნესო ჭედვის მონეტა (პახომოვი 1970: 96-97). 1210 წლის შემდგომ თამარის სახელით მონეტა ვეღარ მოიჭრებოდა. შეიძლება თუ არა ვივარაუდოთ ამ მონეტის გამოშვება დედა-შვილის სახელით 1210 წლამდე? ამის დაშვება, ცხადია, შესაძლებელია, თუმცა, გასათვალისწინებელია, რომ ამ პერიოდში, გიორგი IV ლაშას გამეფებამდე უკვე იჭრებოდა მისი, როგორც ჯავახთ უფლის, წესიერი ჭედვის მონეტა (ფაღავა 2011). ეს ფაქტი, ცხადია, ვერ გამოირიცხავს მის მიერ კიდევ ერთი, უნესო ჭედვის სამონეტო ტიპის, გამოშვებას, თუმცა ალბათობას კი ამცირებს.

საყურადღებოა თბილისის 1857 წლის განძიც, რომელიც შეიცავდა დემეტრე I-ის, გიორგი III-ის, თამარისა და თამარ-გიორგის მონეტებს; მათი პროცენტული წილი, სამწუხაროდ, უცნობია (ფაღავა 2018: 68), მაგრამ, საყურადღებოა, რომ, განძში, როგორც ჩანს, არ შედიოდა გიორგი IV-ის მონეტები. ეს დიდი ალბათობით იმაზე მიუთითებს, რომ განძის ტეზავრაცია მოხდა 1210 წელს გიორგი IV-ის მონეტების ემისიის დაწყებამდე. განძში თამარ-გიორგის მონეტების არსებობა ზრდის იმის ალბათობას, რომ ამ ტიპის მონეტების ემისია 1210 წლამდე განხორციელდა.

2. ამის შემდეგ ისმის საკითხი უკვე ასე: გიორგი III თუ გიორგი რუსი? აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით XX საუკუნის ისტორიოგრაფიაში დისკუსია წარიმართა. ევგენი პახომოვი იხრებოდა იმ აზრისკენ, რომ მონეტაზე მითითებული – გიორგი – გიორგი რუსი იყო (პახომოვი 1970: 89-90); მას დაეთანხმა თამარ ლომოურიც და ალექსეი ბიკოვიც (ლომოური 1938: 288); (ბიკოვი 1938: 83); დავით კაპანაძე კი სცადა, დაემტკიცებინა, რომ გიორგი რუსი ვერ იქნებოდა და სინამდვილეში გიორგი III იყო; არგუმენტაცია ავტორს ორ, თითქმის იდენტურ, ქართულ და რუსულენოვან სტატიებში აქვს მოყვანილი (კაპანაძე 1944); (კაპანაძე 1949); შემდგომში, მკვლევარმა თავისი დასკვნა უფრო განავრცო (კაპანაძე 1969: 74-75, 77) და საბოლოოდ მისი შეხედულება დამკვიდრდა ისტორიოგრაფიაში (ლენგი 1955: 23); (დუნდუა, დუნდუა 2006: 205); (ბერიკაშვილი, პატარიძე 2019: 52, 56, 118).

აუცილებლად მიგვაჩინა როგორც ევგენი პახომოვის, ასევე დავით კაპანაძის არგუმენტაციის მიმოხილვა.

ევგენი პახომოვმა მონეტის გიორგი ჩათვალა გიორგი რუსად ორი ფაქტის საფუძველზე (პახომოვი 1970: 89-90):

1) მონეტაზე თამარი გიორგის სწორუფლებიან პიროვნებად არის წარმოსახული (ორივეს მონეტის თითო მხარე ეთმობა); თამარის დაქვემდებარებული სტატუსი არ არის რამენაირად ხაზგასმული; და არც მისი წარმომავლობაა მითითებული (ორივე, დავუშვათ, ფრაზით, „თამარი ასული გიორგისა“ - გიორგი IV ლაშას მონეტების მსგავსად, სადაც მისი წარმომავლობა ხაზგასმულია ფორმულით „გიორგი ძე თამარისა“).

ეს ნუმისმატიკური თანასწორობა ნაკლებად უდგება ახალგაზრდა ქალიშვილის, თამარის, გიორგი III-ის თანამეფედ ფორმალურად გამოცხადებას; მაგრამ, შესანიშნავად შეესაბამება გიორგი რუსის ვერსიას - მეუღლეების რეალურ თუ დეკლარირებულ თანასწორუფლებიანობას, რომლის ფარგლებშიც უცხოეთიდან მოწვეული მამაკაცი (გიორგი რუსი) „მეფეთა მეფედ“ გამოაცხადეს, ხოლო ქალი (თამარი, საკუთარი, ადგილობრივი დინასტიის წარმომადგენელი) კი „მეფე და დედოფალია“.

თამარის წარმომავლობა არ არის მითითებული, რაც ლოგიკური იქნებოდა გიორგი III-ისათვის, რომელსაც სურვილი ექნებოდა, ხაზი გაესვა ერთადერთი ქალიშვილისთვის ტახტის გადაცემის ლეგიტიმურობისათვის;

2) საქართველოში არ არსებობდა მონეტაზე (თანა)მეფედ ნაკურთხი მემკვიდრის სახელის აღნიშვნის ტრადიცია; შესაბამისად, ნაკლებ სავარაუდოა, რომ ეს გიორგი III-ს გაეკეთებინა.

ორივე არგუმენტი საკმაოდ დამაჯერებლად გვეჩვენება (დავით კაპანაძის კრიტიკასა და კონტრ-არგუმენტაციას ქვემოთ წარმოვადგენთ).

ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ევგენი პახომოვმა თავის ძირითად ნაშრომში მაინც, კატეგორიული მტკიცებისგან თავი შეიკავა; გიორგი რუსის ვერსიაში, მისივე სიტყვებით, დარწმუნებული კი არ იყო, არამედ მისკენ „იხრებოდა“ და ამ მოსაზრებას ვარაუდად გამოთქვამდა (პახომოვი 1970: 89). საყურადღებოა, რომ, შემდგომშიც, 1920-იან წლებში, არ იყო ბოლომდე დარწმუნებული ამგვარი ატრიბუციის სისწორეში (პახომოვი 1926: 94); თუმცა, ცხოვრების ბოლოსკენ, კაპანაძის სტატიების მიუხედავად, მონეტის გიორგი უკვე ცალსახად გიორგი IV მიიჩნია (პახომოვი 1957: 42, N1791).

ახლა შევხვთ დავით კაპანაძის არგუმენტაციას. მკვლევარმა სცადა გაებათილებინა ევგენი პახომოვის არგუმენტები; ამასთან გიორგი III-ის ვერსიის სასარგებლოდ საკუთარი არგუმენტიც მოიყვანა. მსჯელობა ხუთ ნაწილადაა ჩამოყალიბებული.

1) მკვლევარი ცდილობს გაებათილოს ევგენი პახომოვის თვალსაზრისი, კერძოდ ის, რომლის თანახმადაც, გიორგისა და თამარის მონეტის სხვადასხვა მხარეს თანასწორუფლებიან პირებად მითითება³ არ შეესაბამება მამის მიერ თანამეფედ ნაკურთხი თამარის დაქვემდებარებულ სტატუსს. დავით კაპანაძის აზრით, გიორგი III და მისი ასული თამარიც იმდენად სახელგანთქმული პირები იყვნენ, რომ მათ სახელებს კარგად იცნობდნენ საქართველოშიაც და მის საზღვრებს გარეთაც. ამიტომ, რაიმე განმარტების დართვა საჭიროებას არ წარმოადგენდა. დავით კაპანაძის შეხედულებით, პირიქით, გიორგი III-ის მიზანი იყო თამარი ტოლად წარმოეჩინა, მისი წოდებაც მეფე და დედოფალი ამ მიზანს ემსახურებოდა; გიორგი III-ს სურდა, „კიდევ ერთხელ და ხაზგასმით აღენიშნა ისეთ გავრცელებულ საბუთზე, როგორიცაა მონეტა, ის გარემოება, რომ მისი ასული მემკვიდრე კი არა, არამედ სრულუფლებიანი თანამოსაყდრე და მეფის ბადალი დედოფალია“ (კაპანაძე 1944: 192-193); (კაპანაძე 1949: 60-61).

2) ქართულენოვან სტატიაში დავით კაპანაძე ევგენი პახომოვს მიაწერს მოსაზრებას, რომ თამარი „მეფის“ ტიტულს მხოლოდ „მშობლის სიკვდილის შემდეგ მიიღებდა“ და, ამგვარად, აჩვენებს ხარვეზს მის მსჯელობაში, რადგან ევგენი პახომოვმა იცოდა შუა საუკუნეების საქართველოში მემკვიდრის კურთხევისა და მისთვის სამეფო წოდების მინიჭების ფაქტების შესახებ (კაპანაძე 1944: 193); სტატიის გვიანდელი, რუსული ვერსიის მიხედვით, პახომოვის მოსაზრება, რომ რეალურად თამარი ტიტულს მხოლოდ მამის გარდაცვალების შემდეგ მიიღებდა, ეწინააღმდეგება თანამეფობის ცნებას (კაპანაძე

1949: 61). როგორც ჩანს, დავით კაპანაძეს მსჯელობა იქითკენ მიჰყავს, რომ თუ თამარს მეფის წოდება მამის სიცოცხლეშივე ჰქონდა, მონეტის წარწერაშიც ეს აისახებოდა, რომ თამარის სახელთან მეფის წოდების მითითება ვერ გამოირიცხავს ამ სამონეტო ტიპის ემიტირებაში გიორგი III-ის მონაწილეობას (კაპანაძე 1949: 61).

ვფიქრობთ, დავით კაპანაძის მსჯელობა მოკლებულია სიზუსტეს.

სინამდვილეში ევგენი პახომოვი არ ამტკიცებს, რომ თამარმა „მეფის“ ტიტული მამის სიკვდილის შემდეგ მიიღო; ევგენი პახომოვის მიხედვით, თამარს „მეფის“ ტიტული მხოლოდ მამის სიკვდილის შემდეგ დაუმკვიდრდებოდა (პახომოვი 1970: 89). ევგენი პახომოვი აშკარად იმისაგან განსხვავებულ ვითარებას გულისხმობდა, ვიდრე ეს წარმოდგენილი აქვს დავით კაპანაძეს; კერძოდ, მეტ-ნაკლებად რეალური ძალაუფლების და არა მეფის ფორმალური წოდების მიღებას; და ამ შემთხვევაში ევგენი პახომოვი მართალია: კარგად ვიცით, რომ თანამედროვე კურთხევა არ აღმოჩნდა საკმარისი გიორგი III-ის ქალიშვილისთვის მამის სიკვდილის შემდეგ ტახტის უმტკივნეულოდ მისაღებად, და გამეფებისთანავე თამარს საკმაოდ სერიოზულ ოპოზიციასთან მოუწია კონფრონტაცია, მათ შორის, დაქორწინების საკითხშიც (ჯავახიშვილი 1983: 245-256); (პაპასქირი 1982: 124-127).

როდესაც ევგენი პახომოვი შუა საუკუნეების საქართველოში მემკვიდრის (თანა)მეფედ კურთხევის წესზე წერს, განაგრცობს: მიუხედავად საქართველოში მემკვიდრის (თანა)მეფედ კურთხევის ტრადიციის არსებობისა, საქართველოში არ არსებობდა მონეტაზე (თანა)მეფედ ნაკურთხი მემკვიდრის სახელის აღნიშვნის ტრადიცია. ეს არგუმენტი დავით კაპანაძესთან იგნორირებულია.

საკამათო არაა, რომ თამარმა მიიღო მეფის წოდება მამის სიცოცხლეშივე, და აქედან გამომდინარე, შეიძლება დავუშვათ, რომ ეს ფაქტი მონეტის წარწერაშიც ასახულიყო. მაგრამ იგივე ვითარება შეიძლება წარმოვიდგინოთ გიორგი რუსთან ერთობლივი ემისიის შემთხვევაშიც. ამრიგად, აშკარაა, რომ მსჯელობა თამარის ტიტულთან დაკავშირებით ვერ დაგვეხმარება საკითხის გარკვევაში;

3) დ. კაპანაძე ევგენი პახომოვს ასევე მიაწერს განზრახვას თითქოს მკვლევარს სურს „ამ ფულადი ტიპის გამოშვებაში გიორგი III მონაწილეობა სრულებით გამოთქმოს“, და, ამ მიზნით, განაცხადოს, რომ „შეუძლებლად სთვლის ერთი მთავრობის მიერ ორი სხვადასხვა ტიპის სიქის ხმარებას“ (კაპანაძე 1944); შემდეგ, რომ დაამტკიცოს, რომ ევგენი პახომოვი „აქაც სცდება“, დავით კაპანაძე მიუთითებს, რომ ამ ეპოქის საქართველოს ნუმისმატიკური ისტორიიდან ცნობილია შემთხვევები, „როდესაც ერთი და იგივე მთავრობა, ფულის მოჭრის დროს ორსა და მეტ სიქას ხმარობდა“; იგი შემდეგნაირად მსჯელობს:

უდავოდ თვით გიორგი III სახელით მოჭრილ ფულთა შორის ოთხი სხვადასხვა სიქით მოჭრილი ტიპია ცნობილი და ამიტომ კიდევ ერთი ზედმეტი ტიპის გამოშვება, რომელზედაც მის სახელთან ერთად მისი თანამოსაყდრის სახელიც იქნებოდა აღბეჭდილი, არ უნდა გვეუცხაუროს და სრულებით ნორმალურ და ბუნებრივ მოვლენად უნდა ჩავთვალოთ, მით უმეტეს, რომ თანამოსაყდრეობის გამოცხადება მთავრობის შემადგენლობის ერთგვარი ცვლილება არის (კაპანაძე 1944: 193-194), (კაპანაძე 1949: 60-61).

შემდეგ დავით კაპანაძე განიხილავს ევგენი პახომოვის მსჯელობას, თუ რა დროს შეიძლება გამოეშვათ თამარისა და გიორგი რუსის მონეტა და ცდილობს გააბათილოს ყველა შესაძლებლობა (ევგენი პახომოვის მოსაზრება და დავით კაპანაძის კრიტიკა წილადის ხაზებით გვაქვს გამოყოფილი):

1. თამარის ქორწინებიდან 1187 წლით (ქორთიკონის 407) დათარიღებული უნესო სპილენძის ემისიამდე / 1187 წელს მომხდარი ქორწინებიდან და იმავე წელს მხოლოდ თამარის სახელით უნესო სპილენძის გამოშვებამდე იმდენად მოკლე შუალედია, რომ ეს ვარიანტი, „როგორღაც, თავისით გამოირიცხება“ (კაპანაძე 1949: 61); 2. 1187 წლიდან 1192 წლამდე (გიორგი რუსის საქართველოდან გაძევებამდე) შუალედში / ამ პერიოდში თამარ-გიორგის მონეტის ემისია წინააღმდეგობაში მოვიდოდა თავად ევგენი პახომოვის მიერ პოსტულირებულ პრინციპთან – ერთი და იგივე მთავრობის მიერ

ერთდროულად ორი განსხვავებული ტიპის გამოშვების შეუძლებლობა (კაპანაძე 1949: 61); 3. გიორგი რუსის გაძევებამდე და თამარის მეორე ქორწინებამდე – გიორგი რუსის აჯანყებული მომხრეების მიერ / აბსოლუტურად წარმოდგენილია, რომ ტახტის პრეტენდენტი, რომლის უფლებებიც მხოლოდ თამართან კავშირს თუ ეფუძნებოდა, თავის თავს *მეფეთ მეფეს* უწოდებდა, თამარს კი მეფესა და დედოფალს უწოდებდა – ჯერ კიდევ დაუმთავრებელ ბრძოლაში ეს „რამდენადმე ნაადრევი იქნებოდა“ (კაპანაძე 1949: 61);

რა შეიძლება ითქვას ამ არგუმენტაციასთან დაკავშირებით?

ევგენი პახომოვი არ ცდილობს სამონეტო „ტიპის გამოშვებაში გიორგი III მონაწილეობა სრულყოფილად გამოთიშოს“, როგორც ამას დავით კაპანაძე მას მიანერს; ევგენი პახომოვის შესაბამისი პასაჟი ამოღებულია ნაშრომის იმ ადგილიდან, სადაც მკვლევარი მსჯელობს სამონეტო ტიპის ემისიის ქრონოლოგიაზე, იმ შემთხვევაში, თუ ის ნამდვილად გიორგი რუსის სახელით მოიჭრა (პახომოვი 1970: 90).

ევგენი პახომოვი გახლავთ ავტორი ჯერ კიდევ 1910 წელს გამოცემული წიგნისა, რომელშიც სრულყოფილად და დანწრილებით არის განხილული ქართული ემისიები დანაყებული დემეტრე I-დან რუსუდანის ჩათვლით); ამ ნაშრომს დღემდე არ დაუკარგავს თავისი მნიშვნელობა, და მასზე ქართველ ნუმიზმატთა მრავალი თაობა გაიზარდა. რთულია ევგენი პახომოვის დადანაშაულება იმის არცოდნაში, რომ ამ პერიოდის საქართველოში ერთი და იგივე მონარქი სხვადასხვა სამონეტო ტიპს უშვებდა. ევგენი პახომოვს ეს არცოდნა არც გამოუმულავნებია – დავით კაპანაძის ქართულენოვან სტატიაში მოყვანილი ციტატა ორიგინალის არაზუსტი თარგმანია – აკლია ერთადერთი, მაგრამ ძალიან მნიშვნელოვანი სიტყვა, რომელიც აზრს ძირეულად ცვლის: დავით კაპანაძის თარგმანშია „შეუძლებლად სთვლის ერთი მთავრობის მიერ ორი სხვადასხვა ტიპის სიჭის ხმარებას“, დედანში კი არის „შეუძლებლად ვთვლი ერთი მთავრობის მიერ ორი სხვადასხვა ტიპის სიჭების *ერთდროულ* (კურსივი ჩვენია – ი.ფ.) გამოყენებას“.

ცდება დავით კაპანაძე, როდესაც საუბრობს გიორგი III-ის „ოთხ“ სამონეტო ტიპზე (თამარ-გიორგის საფასის გარდა); პახომოვს კი ცალ-ცალკე აქვს აღწერილი, მაგრამ წესიერი ჭედვის მონეტების ორ ტიპად დაყოფა ძალდატანებითია (პახომოვი 1970: 80-86) – უფრო ქვე-ტიპებია.

სპეციალურ ლიტერატურაში არსებობს თვალსაზრისი, რომლის მიხედვითაც თამარის პირველი ქორწინება 1185 და არა 1187 წლით თარიღდება (პაპასქირი 1982: 130), შესაბამისად, 1187 წლამდე რჩება საკმარისი დრო, რომ ამ პერიოდში ცალკე სამონეტო ტიპი გამოეშვათ.

ზოგი მკვლევარი გიორგი რუსის საქართველოდან გაძევებას 1187 წლით ათარიღებს (პაპასქირი 1982: 133). ასე რომ, ორი სამონეტო ტიპის ემისია (თამარ-გიორგისა და თამარის) დროში თანმხვედრი აღარაა; მაგრამ, კიდევ რომ იყოს, ეს არ იქნებოდა გადაულახავი წინაღობა. დავით კაპანაძე მართალია, როდესაც წერს, რომ გიორგი III-ს შეეძლო გამოეშვა ახალი სამონეტო ტიპი, თანამოსაყდრესთან ერთად, მით უფრო „რომ თანამოსაყდრეობის გამოცხადება მთავრობის შემადგენლობის ერთგვარი ცვლილება არის“; მაგრამ ამის გაკეთება ასევე შეეძლო გიორგი რუსსაც. დავით კაპანაძე ისევ ცდება, როდესაც წერს, რომ გიორგი რუსის პერიოდში თამარ-გიორგის, და ცალკე თამარის მონეტების გამოშვების შემთხვევაში „აქაც ერთი და იმავე მთავრობის ორი სხვადასხვა ტიპის სიჭასთან გვექნებოდა საქმე“; თუკი „თანამოსაყდრეობის გამოცხადება მთავრობის შემადგენლობის ერთგვარი ცვლილება არის“, და ამიტომ შესაძლებელია დავუშვათ ცალკე გიორგი III-ის მონეტების, და ცალკე გიორგი III-ისა და თამარის მონეტების ემისია, მაშინ თამარის გათხოვება და მეფედ გიორგი რუსის გამეფება ასევე „მთავრობის შემადგენლობის ერთგვარი ცვლილება არის“, და ამიტომ ასევე შესაძლებელია დავუშვათ ცალკე თამარის მონეტების, და ცალკე გიორგი რუსისა და თამარის მონეტების ემისია. ამრიგად, ამ არგუმენტით შეუძლებელია ჩვენთვის საინტერესო მონეტაზე დაფიქსირებული გიორგის გიორგი რუსთან გაიგივების გამორიცხვა და გიორგი მესამესთან გაიგივების ვერსიის დადასტურება;

4) დავით კაპანაძე მიანერს ევგენი პახომოვს „ამ ჩვენი მონეტის გიორგი რუსისათვის მიკუთვნების ერთ-ერთ დამამტკიცებელ საბუთად“ იმის მტკიცებას, რომ ასეთი მონეტები არასოდეს არ იდამტკიცებდნენ „რ“-ით, როგორც ეს თამარის დანარჩენ უნესო მონეტებზეა, და ეს ვითომ იმით უნდა აიხსნას, რომ ისინი ცენტრალური ხელისუფლების მიერ არ ყოფილა მოჭრილი და მთავრობის მოხელეთა ხელში არ გაუვლიათ“ (კაპანაძე 1944: 194); (კაპანაძე 1949: 62-63). დავით კაპანაძის აზრით, ეს დამლა „არც გიორგი III დროს ყოფილა ხმარებაში“ (კაპანაძე 1944: 194); (კაპანაძე 1949: 63). ანუ, იგულისხმება, რომ თამარ-გიორგის მონეტებზე დამღების არარსებობა ადასტურებს გიორგი III-ის ვერსიას; გარდა ამისა, აჯანყებულებს რომ მოეჭრათ თამარ-გიორგის მონეტები, არ გაუჭირდებოდათ დამღის ფალსიფიციერებაცო (კაპანაძე 1949: 63). რამდენად სარწმუნოა ეს არგუმენტები?

მონეტებზე დაფიქსირებული გიორგის ვინაობაზე მსჯელობისას პახომოვს საერთოდ არ მოუხშია ის ფაქტი, რომ თამარ-გიორგის მონეტებზე „რ“-დამლა არ გვხვდება; მხოლოდ ცალკე თავში, რომელიც ამ ეპოქის ქართულ მონეტებზე დარტყმულ დამღებს ეძღვნება, გამოთქვა ძალიან ფრთხილი ვარაუდი, რომლის თანახმადაც, „არის შესაძლებლობა თამარისა და გიორგის მონეტების გამოშვება მივანეროთ – გიორგი რუსს“, რაკი ზარაფხანის მოხელეთა ხელში არ გაუვლია, ვინაიდან ცენტრალური ხელისუფლების (ხელისუფლებისგან ზარაფხანის) მოიჭარადეების მიერ არ იყო მოჭრილი (პახომოვი 1970: 113).⁴ ევგენი პახომოვი აქ ამკარად იხრება იმ მოსაზრებისკენ, რომ თამარ-გიორგის მონეტებს გიორგი რუსის აჯანყებული მომხრეები ჭრიდნენ.

თუ დავუშვებთ, რომ თამარ-გიორგის სახელით, განსხვავებული ტიპის მონეტას აჯანყებულები ჭრიდნენ, საერთოდ, რატომ უნდა გაეცალბებინათ დამლა, რომლითაც მხოლოდ თამარის სახელის მატარებელი, განსხვავებული ტიპის მონეტები იდამღებოდა? აქ დავით კაპანაძის მსჯელობის არსი გაუგებარია.

დავით კაპანაძე მართალია, როცა თვლის, რომ თამარ-გიორგის მონეტებზე დამღების არარსებობა არ გამორიცხავს გიორგი III-ის ვერსიას; მაგრამ ის არ გამორიცხავს გიორგი რუსის ვერსიასაც, თუ წარმოვიდგენთ, რომ ამ მონეტას გიორგი რუსის აჯანყებული მომხრეები ჭრიდნენ; ან, თუნდაც, მისი ემისია 1185-1187 წლებში წარმოებდა, თამარ-გიორგის ცენტრალური ხელისუფლების მიერ. ამრიგად, დავით კაპანაძის ეს არგუმენტი ასევე ვერ გამოდგება გიორგი რუსის ვერსიის გამოსარიცხად;

5. ე. პახომოვის დასაბუთების კრიტიკის გარდა დავით კაპანაძეს მოჰყავს საკუთარი არგუმენტიც, ფაქტი, რომლისთვის, მისი აზრით, „ე. პახომოვს სრულებით არ მიუქცევია ყურადღება“. კერძოდ, ის აღწერს თამარისა და მისი მეორე მეუღლის, დავით სოსლანის ერთობლივ (ნესიერი ქედვის) მონეტას (დათარიღებულს ქართული ქორონიკონის 420, ანუ, ქრისტეშობიდან 1200 წლით), და, სამართლიანად აღნიშნავს, რომ მონეტის შუბლის ქართულ ზედწერილებში ორივე მეუღლეა დასახელებული, რაიმე ტიტულის გარეშე (დავამატებთ, რომ მმართველების ჩამოთვლა თითქოს თამარით იწყება, რომლის სახელიც დაქარაგმებულად მარცხნივ არის მითითებული, ანუ, პრიორიტეტი თამარს აქვს მინიჭებული); ზურგის არაბულ ზედწერილში კი მხოლოდ თამარია, თანაც აღნიშნულია თუ ვისი ასულია, „წინ უძღვის სათანადო ნოდებულებაც და შესაფერისი ეპიტეტებიც“ (კაპანაძე 1944: 194-195); (კაპანაძე 1949: 62-63). ამის საფუძველზე დავით კაპანაძე ამტკიცებს:

თუ თამართან კეთილგანწყობილებაში და მეუღლეობაში მცხოვრები დავით სოსლანი არ ითვლებოდა მის თანაბარ მეფედ და ისიც მაშინ, როდესაც მისგან თამარს უკვე ჰყავდა ტახტის მემკვიდრე (რაც დავით სოსლანის მდგომარეობას კიდევ უფრო განამტკიცებდა), ეს მით უფრო მოსალოდნელი უნდა იყოს პირველი მეუღლის მიმართ, რადგან ჩვენ ვიცით, რომ რუსი თავადის მდგომარეობა თავიდანვე ფრიალ მერყევი იყო. ამნაირ მდგომარეობაში, გიორგი რუსს „მეფეთა მეფის“ ნოდებულებას რას უბოძებდნენ იმ დროს, როდესაც საქართველოს ნამდვილი საკეთმპყრობელი, ბრწყინვალე თამარი აქვე მოხსენიებულია მხოლოდ „მეფე და დედოფლად“ (კაპანაძე 1944: 195); (კაპანაძე 1949: 63).

სხვაგან დავით კაპანაძე იგივე ამრს უფრო მოკლედ აყალიბებს:

იქ, სადაც თამარი მხოლოდ „მეფე და დედოფლად“ არის ნახსენები, შეუძლებელია, რომ მის მეუღლეს გიორგი რუსს, რომელიც მხოლოდ და მხოლოდ prince consord⁵ იყო, „მეფეთა მეფის“ პრეტენზიები ქონოდა [...] თუ თამარის მეორე მეუღლეს დავით სოსლანს, რომელთანაც ის სრულ თანხმობაში იყო, საქართველოს მეფისა და დედოფლის თანასწორობის პრეტენზია არ ჰქონია, მისი პირველი მეუღლე ამაზე ვერც იოცნებებდა (კაპანაძე 1969: 75, 77).

მაგრამ შეცდომა 1200 წელს არსებული სიტუაცია, თამარის მეორე მეუღლის, დავით სოსლანის იმდროინდელი სტატუსი ავტომატურად გადავიტანოთ 1185-1187 წლების მდგომარეობაზე, როდესაც ისტორიული ვითარება საკმაოდ განსახვავებული იყო. „ფრიად მერყევი“ ხომ თავისი ზეობის დასაწყისში სწორედ თამარის მდგომარეობა გახლდათ და არა მარტო გიორგის რუსის. თავად გიორგი რუსის ჩამოყვანაც ხომ პარტიათა შორის ბრძოლას უნდა დავეკავშიროთ (პაპასქირი 1982: 123-127); რის საფუძველზე შეიძლება ვამტკიცოთ, რომ თამარის პრიორიტეტის წარმოჩენის ნება, რომელიც ასე აშკარაა თამარ-დავითის წესიერი ჭედვის 1200 წლის მონეტებზე, ძალაში უნდა ყოფილიყო თამარის ზეობის დასაწყისშიც? შიდა-პოლიტიკური სიტუაცია სახელმწიფოში საკმაოდ განსხვავებული იყო; ვფიქრობთ, სავესები შესაძლებელია, რომ სამონეტო პოლიტიკაც განსხვავებული იქნებოდა.

რაკი თამარ-დავითის მონეტაზე თამარის უფრო მაღალი სტატუსით წარმოჩენაზე ჩამოვარდა საუბარი, უადგილო არ იქნებოდა აღნიშვნა, რომ არსებობს ჰიპოთეზა, რომლის თანახმადაც წესიერი ჭედვის ამ მონეტებზე ზოგიერთი დამლის დატანით ხელისუფლება ცდილობდა აემარსებინა დავით სოსლანის სტატუსი, ყოველ შემთხვევაში, მონეტის ორივე მხარეს ის უფრო მეტად წარმოეჩინა, ქართულადაც და არაბულადაც (ფალავა 2017).

მაშ, რის საფუძველზე ამტკიცებდა დავით კაპანაძე, რომ იქ, სადაც თამარი მხოლოდ „მეფე და დედოფლად“ არის ნახსენები, შეუძლებელია, რომ მის მეუღლეს გიორგი რუსს მეფეთა მეფის პრეტენზიები ჰქონოდა თუ არ გამოირიცხა, რომ ეს სამონეტო ტიპი გიორგი რუსის აჯანყებულმა მომხრეებმა გამოუშვეს, რომელთაც სულ არ ექნებოდათ მოტივაცია, სამონეტო ტიპზე თამარის უზენაესობისათვის გაესვათ ხაზი?

ზემოთ წარმოდგენილი ანალიზს მივყავართ დასკვნამდე, რომ დავით კაპანაძის ხუთი არგუმენტიდან თამარ-გიორგის მონეტის გიორგი III-ისადმი მიკუთვნების სასარგებლოდ ოთხი მოკლებულია ლოგიკას, ისინი ფაქტობრივ უზუსტობებზეა აგებული, და ვერანაირად ვერ გამოირიცხავს გიორგი რუსის კანდიდატურას.

მეტ-ნაკლებად საფუძვლიანია პირველი არგუმენტი, რომლის მიხედვითაც, თამარის ავტორიტეტის ასამაღლებლად, გიორგი III-ს შეიძლება ჰქონოდა სურვილი მონეტაზე ქალიშვილი წარმოეჩინა როგორც „სრულუფლებიანი თანამოსაყდრე და მეფის ბადალი დედოფალი“. ამის საწინააღმდეგოდ, ევგენი პახომოვი იმ აზრისკენ იხრებოდა, რომ მონეტაზე გიორგისა და თამარის თანასწორად წარმოჩენა ნაკლებად უდგება ახალგაზრდა თამარის მამასთან თანამოსაყდრეობას და უფრო შეესატყვისება თამარის მეუღლესთან ერთად მონეტის გამოშვების ვარაუდს.

ორივე მკვლევრის მოსაზრება ჰიპოთეტურია. რომელია უფრო სარწმუნო, უფრო ლოგიკური? ჩვენ უფრო ევგენი პახომოვის მოსაზრებისკენ ვიხრებით, თუმცა, გადაჭრით რაიმეს მტკიცება, მხოლოდ ამ მსჯელობის საფუძველზე მართებული არ ჩანს.

ევგენი პახომოვი დამატებით ასევე ითვალისწინებდა ეპოქის ქართული ნუმიზმატიკის ისტორიაში მონეტაზე უმცროსი თანამოსაყდრის სახელის მითითების ტრადიციის არარსებობას. ეს გასათვალისწინებელი ფაქტია, თუმცა მაინც საფრთხილოა მამტიკცებელ საბუთად მისი მოხმობა: ერთხელ ტრადიციაც ხომ შეიძლებოდა დაერღვიათ.

მხოლოდ ზემოთ მოყვანილი მონაცემების გათვალისწინებით ჩვენ პირადად გარკვეულ უპირატესობას მაინც გიორგი რუსის ვერსიას მივანიჭებდით, თუმცა, ამის გადაჭრით მტკიცებისგან, თავს

შევიკავებდით. მაგრამ, კვლევამ საშუალება მოგვცა დამატებითი არგუმენტები ჩამოგვეყალიბებინა. ისინი მონეტაზე წარმოდგენილი გიორგის გიორგი რუსთან გაიგივების სასარგებლოდ მეტყველებს.

პირველი დამატებითი არგუმენტი უკავშირდება გიორგის სახელის დაქარაგმებას. კერძოდ, გიორგი რუსის სასარგებლოდ და გიორგი III-ის საწინააღმდეგოდ მეტყველებს ის, რომ თამარ-გიორგის უწესო ჭედვის ცნობაში მოყვანილ ყველა ცალზე გიორგის სახელი ყოველთვის დაქარაგმებულია როგორც „ქ / გ(იორგ)ი“ ხოლო გიორგი III-ის უწესო ჭედვის მონეტებზე კი აბსოლუტურად ყველა შემთხვევაში მხოლოასოიანი დაქარაგმებაა „ქ / გ(იორგ)ი“. წერილმანად ამას ვერ ჩავთვლით, ვინაიდან საუბარია საფასზე, იმდროინდელი მასობრივი კომუნიკაციის პრაქტიკულად ერთადერთ საშუალებაზე, სახელმწიფოებრივ დეკლარაციაზე, რომელშიც წამყვანი მნიშვნელობა სწორედ მონარქის სახელს ჰქონდა, და რომლის გადასხვაფერებაც არასასურველი იქნებოდა, თუნდაც საფასის სანდოობის უზრუნველყოფის თვალსაზრისით. თუ ეს სამონეტო ტიპი გიორგი III-მ საკუთარი და ქალიშვილის სახელით მოჭრა, საკუთარი სახელის დაწერილობა რატომ უნდა შეეცვალა? სახელის ალტერნატიულად დაქარაგმება გასაგები ხდება, თუ დავუშვებთ, რომ მონეტის ემიტენტი გიორგი რუსია. ისიც და მისი სიმამრიც გიორგი III – ორივე ხომ გიორგია და ლოგიკურია, ვიფიქროთ, რომ მიზანშეწონილად იქნებოდა მიჩნეული მათი განსხვავებულად დასახელება; მდგომარეობას ისიც არ ცვლის, რომ გიორგი III-ის წესიერი ჭედვის მონეტებზე მისი სახელი ასომთავრული ან მხედრული გრაფემებით დაქარაგმებულია როგორც „ქ ან გი / გ(იორგ)ი“; ვინაიდან, გიორგი რუსს წესიერი ჭედვის მონეტები არ გამოუშვია, და იდებოდა გამონევის წინაშე, განესხვავებინა თავისი და გიორგი III-ის უწესო ჭედვის მონეტები; გიორგი III-ეს კი, პირიქით, თავისი და ქალიშვილთან ერთად მოჭრილი მონეტების შემკვიდრობითობა-მსგავსება უნდა უზრუნველყო.

მეორე დამატებითი არგუმენტი უკავშირდება თამარის სახელის დაქარაგმების ფაქტს. თამარის სახელი თამარ-გიორგის მონეტებზე სხვადასხვანაირად არის დაქარაგმებული: „ტ ან ტჰ ან ტჰჰ ან ტჰჰჰ“. მსგავსი რამ ქართული სამონეტო ტრადიციისთვის უჩვეულოა: დემეტრე I-სა და გიორგი III-ის უწესო ჭედვის მონეტებზე ყველგან სტანდარტული მხოლოასოიანი დაქარაგმებაა („ო ან ქ“); თამარის უწესო მონეტებზე ყოველთვის მისი ხელრთვაა, წესიერი ჭედვის მონეტებზე კი სახელი დაქარაგმებულია, როგორც „ტჰ“; გიორგი IV-ის ყველა ტიპის მონეტაზე მისი სახელი დაქარაგმებულია როგორც „ქ“; რუსუდანის როგორც ვერცხლის, ასევე სპილენძის მონეტებზე სახელი დაქარაგმებულია სტანდარტულად, როგორც „ქსი“ (ფაღავა 2018: 53-61); (პატარიძე, ფაღავა 2013: 204).

თამარის სახელის არასტანდარტულად დაქარაგმება ერთი და იმავე ტიპის მონეტაზე ექსტრა-ორდინალური მოვლენაა. თამარის მონეტის გარდა განსხვავებული დაქარაგმების მაგალითი მხოლოდ გიორგი III-ის წესიერი და უწესო ჭედვის მონეტებზე გვაქვს, წესიერი ჭედვის მონეტებზე ყოველთვის არის „ქ“ და გი / გ(იორგ)ი. თუ გავითვალისწინებთ, რომ ეს მონეტები, გარკვეული ალბათობით, მოკლე დროის განმავლობაში მოიჭრა. ეს უჩვეულობა, ჩვენი აზრით, უკეთ შეიძლება აიხსნას დამკვეთით, რომ გიორგისა და თამარის სახელით საფასე მოიჭრა გიორგი რუსის აჯანყებული მომხრეების მიერ და არა სამეფო ზარაფხანის მიერ.

დიდი რაოდენობით თამარ-გიორგის მონეტის გამოკვლევამ შეიძლება გამოავლინოს საზიარო სიქებით მოჭრილი მონეტები. ასეთ შემთხვევაში შესაძლებელი იქნება მსჯელობა, თამარ-გიორგის ყველა მონეტა ერთი ზარაფხანის ნაშაღია, თუ რამდენიმესი. აქ ყურადღება უნდა მიექცეს საზიარო სიქებით ყველა მონეტას ახასიათებს თუ საზიარო სიქებით გავრთიანებული, მაგრამ ერთმანეთისგან იზოლირებული მონეტების ორი ან მეტი ჯგუფი გამოვლინდება.

ჩვენი მესამე დამატებითი არგუმენტი უკავშირდება თამარ-გიორგის სამონეტო ტიპის ქართულ-ენოვნობას.

ეს ფაქტი ასევე შეიძლება მიუთითებდეს გიორგი რუსსა თუ მის მომხრეებზე. საქმე ისაა, რომ ექსკლუზიური ქართულენოვნობა ამ ეპოქის ქართული სინამდვილისათვის უცხოა. ყველა დანარჩენ

სამონეტო ტიპზე არაბული ზედწერილები თუ არ დომინირებს, თანაბრად მაინც არის ქართულთან. ზოგად მონახაზს გაავსებთ: თბილისის ალების შემდეგ დავით აღმაშენებელმა მოჭრა ექსკლუზიურად არაბულენოვანი საფასე; დემეტრე I-ის რიგით პირველი სამონეტო ტიპი ასევე ექსკლუზიურად არაბულენოვანია, მომდევნოებზე კი ჩნდება მისი სახელის ასომთავრული მხოლოასოიანი დაქარაგმება; გიორგი III-ის უნესო ჭედვის სპილენძის მონეტაზე ასევე, მხოლოდ სახელის ასომთავრული მხოლოასოიანი დაქარაგმება – მხოლოდ წესიერი ჭედვის მონეტებზე ცოტა მეტი ქართული ტექსტია; თამარისა და გიორგი IV-ის, ასევე რუსუდანის მონეტების შემთხვევაში პარიტეტი მეტადაა დაცული: ცალი მხარე ქართულია, მეორე – არაბული; თუმცა, არაბული ტექსტი მაინც ბევრად მეტია, ვიდრე ქართული (ფალავა 2012: 242-243).

ტეხილს მონეტებზე ქართულენოვანი ზედწერილის ხვედრითი წილის მკვეთრად ზრდის თვალსაზრისით წარმოადგენს გიორგი III-დან თამარზე ხელისუფლების გადაცემის დრო. ამიტომ, ამ კრიტერიუმით შეუძლებელია გაიმიჯნოს, თამარ-გიორგის მონეტა გიორგი III-ის ზეობაშია მოჭრილი და მის სახელს ატარებს, თუ თამარის ზეობაში, და გიორგი რუსის სახელს ატარებს.

ჩვენი აზრით, სამონეტო ტიპის ექსკლუზიური ქართულენოვნობა მაინც უფრო გიორგი რუსის ვერსიის სასარგებლოდ მეტყველებს. ეს სამონეტო ტიპი რომ გიორგი III-ისა და თამარის სახელით ყოფილიყო მოჭრილი, მემკვიდრედ ქალიშვილის დასახელების აღსანიშნავად, მაშინ გიორგი III ზედწერილს გააკეთებინებდა არაბულადაც, რომ გზავნილს მემოებელ მაჰმადიანურ სახელმწიფოებშიც შეეღწია. გიორგი რუსისათვის კი, მთავარი იქნებოდა სწორედ შიდა, ქართულენოვანი აუდიტორია და იმ გარემოების ხმაკასმა, რომ, როგორც ევგენი პახომოვიც მიუთითებდა, თამარიც რჩებოდა მეფე და დედოფლად და მისი მეუღლაც მეფეთ მეფე იყო. გარდა ამისა, აჯანყებულთა განკარგულებაში შეიძლება არც ყოფილიყო არაბულის მცოდნე ხელოსანი.

გიორგი რუსის კანდიდატურის სასარგებლოდ და გიორგი III-ის საწინააღმდეგოდ მიუთითებს მონეტების ტექნიკური მახასიათებლებიც. სწორედ ამას უკავშირდება ჩვენი მეოთხე არგუმენტი.

ამ ეპოქის კავკასიაში უნესო ჭედვის მონეტების წარმოების ტექნიკური მხარე თავის დროზე განხილული აქვს ევგენი პახომოვს, რომელიც თვლიდა, რომ „გამდნარი ლითონი ჩამოისხმება საკმაოდ მსხვილ ნამზადებად [...] სიბრტყეზე და მიღებული ფირფიტების საბოლოო დამუშავება, სავარაუდოდ, ხდება გამოჭედვით“ (პახომოვი 1969: 259-260).

ჩვენი გამოცდილებიდან გამომდინარე, სამონეტო ნამზადების გამოკვეთვა-დაბრტყელება საქართველოში ყველა შემთხვევაში როდი ხდებოდა. ერთი და იგივე მონარქის უნესო ჭედვის მონეტებში გვხვდება როგორც დაბრტყელებული, აშკარად გამოკვეთილი ცალები, ნაკლებ მომრგვალებული გურტით; ასევე, უფრო სქელი, მომრგვალებული კიდეების მქონე, ანუ, საფიქრებელია, გამოუკვეთავ სამონეტო ნამზადზე სიქების ზემოქმედებით მოჭრილი ცალები; მაგალითად, დავით IV აღმაშენებლის არაბულენოვანი ტიპის საფასესა და დემეტრე I-ის სამონეტო მემკვიდრეობაში ორივე ტიპის მონეტები გვხვდება; გიორგი III-ის უნესო ჭედვის სპილენძის მონეტებში ხშირია დაბრტყელებულ-გამოკვეთილები; ხოლო მისი მემკვიდრეების, თამარისა და გიორგი IV ლაშას საფასე კი, უპირატესად, პირიქით, გამოუკვეთავია; მათი უმრავლესობა შედარებით სქელ ნამზადზე სიქების ზემოქმედებითაა მოჭრილი და მომრგვალებული კიდეები აქვს. ასეთია თამარ-გიორგის მონეტების უმრავლესობაც. ამ ეპოქის ქართულ მონეტებთან მუშაობის გამოცდილების მქონე სპეციალისტები, ვფიქრობთ, დავითანხმებიან, რომ ცუდად შენახული უნესო ჭედვის ცალების გარჩევისას, საგანგებოდ დაკვირვების გარეშე, თითქმის შეუძლებელია განასხვავო თამარ-გიორგის მონეტა, თამარისა და გიორგი IV-ის მონეტებისგან; გიორგი III-ის მონეტები კი შემთხვევათა უმრავლესობაში ადვილად გაირჩევა ხოლმე – დამზადების ტექნოლოგიით თამარ-გიორგის მონეტები სამონეტო საქმის შედარებით მეტად იმ ტენდენციას შეესაბამება, რომელიც საქართველოში უფრო ნამყვანი ხდება თამარის დამოუკიდებელი ზეობის დანყების შემდეგ; ანუ, იმ დროისთვის, როდესაც გიორგი III ცოცხალი აღარაა, გიორგი რუსი კი

პოლიტიკურ ავანსცენაზე გამოდის.

რასაკვირველია, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ მონეტების მოჭრის ტექნიკა უკვე გიორგი III-ის ზეობაში შეიცვალა, ზუსტად მაშინ, როდესაც მისი ბრძანებით დაიწყო თამართან ერთობლივი მონეტების ემისია. და, შემდგომ, ეს ტექნოლოგია შენარჩუნდა თამარის დამოუკიდებელი მმართველობის პერიოდში. მაგრამ, ამის საწინააღმდეგო არგუმენტის მოყვანაც შეიძლება.

მეტ-ნაკლებად თანადროულ განძებში თამარ-გიორგის მონეტების ფარდობით სიხშირეზე დაკვირვებამ ცხადყო, რომ ისინი გიორგი III-ის უნესო ჭედვის საფასვზე ბევრად უფრო იშვიათია (იხ. ქვემოთ), რაც, ჩვენი აზრით, დიდი ალბათობით გამორიცხავს მათ ემისიას ხანგრძლივი დროის განმავლობაში, მაგალითად, 1179 წლიდან (თამარის თანამეფედ კურთხევა) 1184 წლამდე (გიორგი III-ის გარდაცვალება). ამდენად, თუ ეს მონეტები ნამდვილად გიორგი III-ის ბრძანებით მოიჭრა 1179 წელს, მათი ემისია დიდხანს, საფიქრებელია, არ გაგრძელდებოდა, და მხოლოდ იმ წლით შემოიფარგლა, შემდეგ კი კვლავ გაგრძელდა გიორგი III-ის გვიანდელი ტიპის უნესო ჭედვის მონეტების ემისია (ძლიერი სამეფოს აყვავებული ეკონომიკის პირობებში მოთხოვნილება საფასვზე მცირე არ იქნებოდა). ასეთ შემთხვევაში, გაუგებარია, რატომ უნდა შეცვლილიყო ეს ანუ გამართვებული წარმოების (ინტენსიური გამოკვერვის გარეშე) პრაქტიკა გიორგი III-ის მონეტების ხელახლა მოჭრის განახლებისთანავე.

ჩვენი მეხუთე დამატებითი არგუმენტი უკავშირდება თამარ-გიორგის მონეტების გადაჭედვის ფაქტებს.

ამ შემთხვევაშიც მონეტაზე მოხსენიებული გიორგის გიორგი რუსთან გაიგივების სასარგებლოდ მეტყველებს ევგენი პახომოვის მიერ შემჩნეული ერთი გარემოება, რომელიც საეციალურ ლიტერატურაში, შეიძლება ითქვას, რომ მივიწყებას მიეცა; თავად ევგენი პახომოვსაც კი არ გამოუყენებია ეს არგუმენტი თამარ-გიორგის მონეტის ატრიბუციაზე მსჯელობისას. მას შენიშნული აქვს, რომ თამარ-გიორგის რამდენიმე მონეტა გიორგი III-ის მონეტებიდანაა გადაჭედილი (პახომოვი 1970: 90). ამ შეხედულების დამადასტურებელი ცალები პირადად ჩვენ არ შეგვხვდრია, თუმცა, ევგენი პახომოვის სამეცნიერო ავტორიტეტის გათვალისწინებით ჩვენ მას ვენდობით. რამდენადაც იშვიათი არ უნდა იყოს ასეთი ცალები, ცხადია, რომ მათი მნიშვნელობა ძალიან დიდია. გარდაცვლილი გიორგი III-ის შემორჩენილი ეგზემპლარების საკუთარ საფასედ ქცევა, ლითონისგან ახალი ცალების მოჭრის პარალელურად, დასაშვებია ვიფიქროთ თამარისა და გიორგი რუსის ერთობლივ ზეობაში, განსაკუთრებით კი აჭანყების კონტექსტში.

გიორგისა და თამარის სახელით მოჭრილი მონეტები საკმაოდ იშვიათია. ჩვენი მეექვსე არგუმენტი სწორედ ამ ფაქტით არის განპირობებული.

უკვე ჩატარებული გვაქვს გაერთიანებული ქართული სამეფოს სამონეტო მიმოქცევის ანალიზი (ფალავა 2018: ტაბ. 2). ამ პერიოდის განძებში რამდენიმე ჯგუფი გამოვყავით. ამჟერად უნდა უგულებელყოფთ I ჯგუფის განძი, რომლის ზუსტი შემადგენლობა უცნობია და II და V ჯგუფის წესიერი ჭედვის მონეტებისგან შემდგარი განძები. ჩვენთვის საინტერესოა განძები, რომელთა შემადგენლობა ცნობილია; ესაა III ჯგუფის განძები ახალგამოქვეყნებულ სამშვილდის განძთან⁷ (ბერიკაშვილი, პატარიძე 2019) ერთად, რომელიც ტეზავირებულია ჯალალ ედ-დინის გამორჩენამდე, გარდა ნახიდურის 2012 წლის ანომალური განძისა,⁸ და IV ჯგუფის, რომელიც უკვე ჯალალ ედ-დინის გამოჩენის შემდეგაა ტეზავირებული და დიდი რაოდენობით შეიცავს წინამორბედი ეპოქის ქართულ უნესო ჭედვის მონეტებსაც.

III (სამშვილდის განძის ჩათვლით) და IV ჯგუფის განძებში, თამარ-გიორგის მონეტების ხვედრითი წილია საშუალოდ 0.2% (მერყეობა 0.2-1.0%; 11-დან 5 განძში ისინი საერთოდ არ არის წარმოდგენილი); გიორგი III-ის 15.2% (7.4-25.3%; ყველა განძშია), თამარის 34.9% (25.6-46.7%; ყველა განძშია); გიორგი IV-ის 33.7% (28.9-41.2; ყველა განძშია) (თამარისა და გიორგი ლამას

მონეტების წილი, სინამდვილეში, როგორც ჩანს, მეთია. საქმე ისაა, რომ ზოგიერთი მონეტის ზუსტი ატრიბუცია – მიკუთვნება თამარისა თუ გიორგი IV-ისადმი – გაძნელებულია.

მეტა-ანალიზი ცხადყოფს, რომ განძებში თამარ-გიორგის მონეტები გვხვდება გაცილებით უფრო იშვიათად, ვიდრე გიორგი III-ის (დაახლოებით 70-ჯერ), თამარის (161-ჯერ), გიორგი IV-ის (155-ჯერ) უნესო სპილენძები.

გემოთ წარმოდგენილი ფაქტები საშუალებას გვაძლევს ვივარაუდოთ თამარ-გიორგის სამონეტო ემისიის არსებითი შემლუღელობა – მოჭრის ხანგრძლივობისა თუ ინტენსიურობის მხრივ, ან, თამარ-გიორგის მონეტების შემდგომ ხელოვნურად (სახელისუფლებო ღონისძიებათა შედეგად) ამოღება მიმოქცევიდან.

ნებისმიერ შემთხვევაში მსჯელობას უფრო გიორგი რუსამდე მივყავართ:

როგორც ცნობილია, ქართველ მონარქთა უნესო ჯედავის სპილენძის მონეტები (დავით IV აღმაშენებლიდან მოყოლებული) ინარჩუნებდა ვალიდურობას რუსუდანის 1227 წლის რეფორმამდე, მათ მიმოქცევიდან არ იღებდნენ (ფალავა 2018: 83); და თუ მაინც მიმოქცევიდან ამოიღეს (ან შეეცადნენ სრულად ამოეღოთ) გიორგისა და თამარის სახელთა მატარებელი მონეტები, უნდა ვიფიქროთ, რომ ისინი მიუღებელი იყო ხელისუფლებისათვის. მიუღებელი კი შეიძლება ყოფილიყო გიორგი რუსისა და თამარის ქორწინების პერიოდში მოჭრილი ან გიორგი რუსის აჯანყებული მომხრეების მიერ მოჭრილი საფასე, მაგრამ არა გიორგი III-ის მონეტები.

იმ შემთხვევაში თუ ამ მონეტების იშვიათობა იმითაა გამოწვეული, რომ ისინი მცირე რაოდენობით იჭრებოდა დროის მოკლე პერიოდში, მაშინ, უნდა დავფიქროდეთ იმაზე, ამგვარი ვითარება როდის შეიძლება ყოფილიყო: გიორგი III-ის მიერ ქალიშვილის სახელითაც მონეტის მოჭრის (1179-1184?) დროისათვის თუ გიორგი რუსის და თამარის ქორწინების ხანმოკლე პერიოდისთვის (1185-1187?) და გიორგი რუსის აჯანყებული მომხრეების მიერ საფასის მოჭრის (1191?) დროისათვის. ვფიქრობთ, თამარისა და გიორგის ქორწინების და გიორგი რუსის აჯანყების პერიოდები უფრო სავარაუდოა.

რასაკვირველია, შეიძლება დავუშვათ, რომ აღნიშნული მონეტები გიორგი III-ის განკარგულებით მხოლოდ (თანა)მეფედ კურთხევის წელს მოიჭრა (1179), როგორც ერთგვარი მემორიალური ემისია (გაბაშვილი 2008); (ფალავა 2015b: 154-155); შემდეგ კი გაგრძელდა თუნდაც ისევ გიორგი III-ის უნესო სპილენძის გამოშვება. მაგრამ ეს წინააღმდეგობაში მოდის სამონეტო ტიპის ქართულენოვანობასთან, თამარ-გიორგის მონეტების ტექნოლოგიურ თავისებურებებთან, გიორგისა და თამარის სახელების დაქარაგმების თავისებურებებთან და გიორგი III-ის მონეტებიდან გადაჯედავის ფაქტთან ანუ ყველა იმ ფაქტთან, რომლის შესახებაც ზემოთ გვქონდა საუბარი.

ამგვარად, ერთის მხრივ, ვცადეთ გვეჩვენებინა, რომ განსახილველ მონეტაზე დაფიქსირებული გიორგის გიორგი რუსთან გაიგივების თვალსაზრისის საწინააღმდეგოდ დავით კაპანაძის მიერ მოხმობილი არგუმენტაცია არ არის დამაჯერებელი. მეორე მხრივ, ჩვენ თავი მოვუყარეთ როგორც ევგენი პახომოვის გამოთქმულ, ისე ჩვენ მიერ მოძიებულ ფაქტებს, რომლებიც მხარს უჭერს სწორედ მონეტაზე მოხსენიებული გიორგის გიორგი რუსთან გაიგივების თვალსაზრისს. ეს ფაქტები თუმცა ირიბი მტკიცებულებებია და ცალკე-ცალკე აღებული რაიმეს გადამწყვეტი მტკიცების საშუალებას არ იძლევა, მაგრამ ერთიანობაში ისინი მეტ ძალას იძენს და გვაძლევს საშუალებას ვიფიქროთ, რომ თამარ-გიორგის მონეტებზე დასახელებული გიორგი არის გიორგი რუსი და არა გიორგი III ან გიორგი IV.

შენიშვნები

¹ ის რომ თამარს პირველს ვასახელებთ არ ნიშნავს თავისთავად იმას, რომ მას მივიჩნევთ მონეტის წამყვან ემიტენტად.

² არაა ცალსახა, თუ რომელი მხარეა შუბლი და რომელი ზურგი. მონეტების ტექნიკური მახასიათებლები არ

იძლევა საშუალებას, განვსაზღვროთ, რომელი სიქა იყო ქვედა, გრდემლის, ანუ, შუბლის, და რომელი - ზედა, უროსი, ზურგის. შინაარსობრივად კი, რომელი მხარეა შუბლი, დამოკიდებულია იმაზე, თუ რომელ მეფესთან გვაკავშირებთ ერთ-ერთ მხარეზე დასახელებულ გიორგის. თუ ეს არის გიორგი III, თამარის მამა, მაშინ მისი სახელის მატარებელი მხარე შუბლია; თუ გიორგი IV, თამარის ძე, ან, გიორგი რუსი, მაშინ, დამოკიდებულია იმაზე, უფროსობას გიორგის მივანიჭებთ თუ თამარს; ანუ, დამოკიდებულია იმდროინდელ ისტორიულ გარემოებებზე (და მათ ინტერპრეტაციაზე).

- ³ დავით კაპანაძე ცდილობს აჩვენოს ევგენი პახომოვის თვალსაზრისის ალოგიკურობა, როდესაც ეს უკანასკნელი თამარ-გიორგის მონეტასთან მიმართებაში ჰიპოთეტურ ფრაზას „თამარი ასული გიორგისა“ თამარის მეორეხარისხოვან მმართველად აღნიშვნის მაჩვენებლად თვლის, თავად კი, ანალოგიური ფრაზით „გიორგი ძე თამარისა“. უკვე გიორგი IV ლაშას მონეტასთან მიმართებაში წერს, რომ მასზე პირველ ადგილას გიორგი IV გამოდის. სინამდვილეში, ლოგიკურობის პრობლემა აქვს თავად დავით კაპანაძის მსჯელობას და ანალოგიას, ვინაიდან თამარ-გიორგის მონეტაზე ორი მმართველია, და სწორედ ამიტომ ხდება გასარკვევი, მონეტაზე მითითებული გიორგი და თამარი თანასწორუფლებიანები არიან თუ არა; გიორგი IV-ის მონეტაზე კი მონეტის ორივე მხარეს მხოლოდ გიორგია მითითებული.
- ⁴ მკვლევარი საინტერესო, მაგრამ, ჩვენი აზრით, დაუსაბუთებელ ჰიპოთეზას გამოთქვას იმის შესახებ, რომ ზარაფხანა იჯარით გაიყვმოდა.
- ⁵ ციტირებისას ორიგინალის ორთოგრაფიას ვტოვებთ უცვლელად.
- ⁶ ზურაბ ლეიჩილიას კოლექციაში ნანახი გვაქვს თამარ-გიორგის მონეტა, რომელზედაც გიორგის სახელი დაქარაგმებული იყო როგორც „I, ანუ, ისევე, როგორც გიორგი III-ის მონეტებზე. ან განსვენებული ნუმიზმატი ამ მონეტის შესახებ სამეცნიერო ნაშრომის დაწერასაც გეგმავდა, თუმცა, მას ეს არ დასცალდა. პატინისა და ზედწერილების კალიგრაფიის, ისევე როგორც წარმომავლობის გათვალისწინებით დიდი ალბათობით აღნიშნული მონეტა ყალბი უნდა იყოს.
- ⁷ გიორგი III-ის ადრეული ტიპის 6 მონეტა, გვიანდელი ტიპის 39 მონეტა, თამარის 93 მონეტა, თამარ-გიორგის 1 მონეტა, თამარის ან გიორგის 4 მონეტა, გიორგი IV-ის 75 მონეტა (აქედან 53 რუსუდანის დამოქცევა). სულ, არაქართული და გაურკვეველი (სავარაუდოდ, ქართული) მონეტების ჩათვლით, 256 ეგზემპლარი.
- ⁸ ამ განძში (№14) თამარ-გიორგის მონეტების ხვედრითი წილი უწევს მალაღობა - 28.6%, რაც აჩენს ეჭვს იმასთან დაკავშირებით თუ რამდენად სწორად ასახავს სამონეტო მიმოქცევას პუბლიკაცია, რომელშიც ისაა წარმოდგენილი. განძი ძალიან მცირერიცხოვანია, შედგება სულ 21 მონეტისგან (პატარა ციფრების შემთხვევაში მეტია შემთხვევითი დევიაციის რისკი, რომელიც ზოგად სურათში სტატისტიკურ ხარვეზს შეიტანს); მეორეს მხრივ, მასში შემავალი 21 მონეტიდან მოცემულია მხოლოდ 8 ცალის გამოსახულება, ისიც მდარე ხარისხის (ღვაბერიძე 2012), რაც, ბუნებრივია, ართულებს მონაცემების ობიექტურობის გადამოწმებას. ამიტომ ამ განძის მონაცემებს ნაშრომში არ ვითვალისწინებთ.

დამონშებანი

ბერიკაშვილი, პატარიძე 2019: დ. ბერიკაშვილი, მ. პატარიძე. სამშვილდის განძი, თბილისი, საქართველოს უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

ბიკოვი 1938: А. Быков. Грузинские монеты XII-XIII вв. Памятники эпохи Руставели, Ленинград, Издательство Академии наук СССР.

გაბაშვილი 2008: მ. გაბაშვილი. შუა საუკუნეების ქართული მემორიალური და საბიძგო ხასიათის მონეტები (XII ს.), ახლო აღმოსავლეთი და საქართველო, ტ., V.

დუნდუა, დუნდუა 2006: გ. დუნდუა, თ. დუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკა, ნაწილი I, თბილისი, არტანუჯი.

კაპანაძე 1944: დ. კაპანაძე. „გიორგისა და თამარის“ სახელით მოჭრილი ფულის შესახებ, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, ტ., XII-B.

კაპანაძე 1969: დ. კაპანაძე. ქართული ნუმიზმატიკა, თბილისი, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

კაპანაძე 1949: Д. Капанадзе. О медной монете с именем Георгия и Тамары. Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории материальной культуры АН СССР, вып., XXIV.

ლენგი 1955: D. Lang. Studies in the Numismatic History of Georgia in Transcaucasia, New York.

ლომოური 1938: თ. ლომოური. ფული შოთა რუსთაველის ეპოქაში, შოთა რუსთაველის ეპოქის მატერიალური

ძეგლები, თბილისი, ტექნიკა და შრომა.

პაპასქირი 1982: З. Папаскири. У истоков грузино-русских политических взаимоотношений, Тбилиси, Издательство ТГУ.

პატარიძე, ფალავა 2013: მ. პატარიძე, ი. ფალავა. გიორგი ლაშას მეფედ კურთხევის ნუმისმატიკური ასახვა, საისტორიო კრებული, ტომი 3.

პახომოვი 1970: Е. Пахомов. Монеты Грузии, Тбилиси, Мецниереба.

პახომოვი 1969: Е. Пахомов. О технике чеканки медных монет в Закавказье в конце XII – начале XIII вв. Советская Археология, N 3.

პახომოვი 1926: Е. Пахомов. Монетные клады Азербайджана и Закавказья, Труды о-ва обследования и изучения Азербайджана, вып., 3, Баку, Издание Общества обследования и изучения Азербайджана.

პახომოვი 1957: Е. Пахомов. Монетные клады Азербайджана и других республик, краев и областей Кавказа, Выпуск VII. Баку, Издательство Азербайджанской академии наук.

ფალავა 2011: ი. ფალავა. ჯავახთ უფლის მონეტები – კომპლექსური ანალიზი. საისტორიო კრებული, ტომი 1.

ფალავა 2012: I. Paghava. The First Arabic Coinage of Georgian Monarchs: Rediscovering the Specie of Davit IV the Builder (1089-1125), King of Kings and Sword of Messiah. 3rd Assemani Symposium on Islamic Coins, Roma, 23-24 September 2011, Eds. Bruno Callegher and Arianna D' Ottone, Trieste.

ფალავა 2015ა: I. Paghava. An Irregular Copper Coins of Queen Tamari of Georgia with no Wreath of Rosettes, Journal of Oriental Numismatic Society, 222.

ფალავა 2015ბ: I. Paghava. Art, Court Culture and Economy in the Epoch of Queen Tamari: Monetary Implication, Pro Georgia, N25.

ფალავა 2017: И. Пагава. Возможное значение некоторых надчеканок, наносившихся на медные монеты неправильного и правильного чекана царицы Тамар, Нумизматические чтения Государственного исторического музея 2017 года. Москва, 23 и 24 ноября 2017 г. Материалы докладов и сообщений. Памяти Татьяны Юрьевны Стукаловой (17.12.1958-16.01.2017), Москва, РИА Внешторгиздат.

ფალავა 2018: И. Пагава. Нумизматическое прошлое Дагестана и Грузии, Тбилиси, Артануджи.

ფალავა და სხვები 2017: ი. ფალავა, რ. სპანდერაშვილი, გ. გოგავა, დ. მიქელაძე, ე. ჭანიშვილი, თ. გაბრიაძე. რუსუდან მეფის ვერცხლის ემისია (მასალა კორპუსისთვის, მოჭრის ადგილი, მემორიალური ბუნება, მიმოქცევა, დადამტკიცება, შენაღობის შემადგენლობა), საისტორიო კრებული, ტომი 6.

ღვამბერიძე 2012: ც. ღვამბერიძე. ნახიდურის განძი, საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე, 3 (48-B).

ჯავახიშვილი 1983: ი. ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია, თხზულებები თორმეტ ტომად, ტომი II. თბილისი, მეცნიერება.

უნესკო ჯედივის მონეტა თამარისა და გიორგის სახელით

WHO IS GIORGI ACKNOWLEDGED ON THE COINS OF TAMAR AND GIORGI?

Irakli Paghava

The attribution of certain medieval Georgian coin type, minted in the name of Giorgi and Tamar is disputable. Who was this Giorgi: the King Giorgi III, Queen Tamar's father and predecessor, who could issue this coin type in 1179 or 1179-1184 time period, having crowned his daughter in 1179; Giorgi the Russian, Tamar's first husband and co-ruler, during their short (1185-1187) marriage or later while being the nominal leader of rebellion (1191); or King Giorgi IV Lasha, Tamars son and co-ruler first (approximately, second half of the 1200s), then successor (after 1210)? Yevgeniy Pakhomov argues that the coin type was issued in the name of Giorgi the Russian), while David Kapanadze attempts to demonstrate that it could be issued only by Giorgi III. With the first point agree Tamar Lomouri and Alexey Bykov, with second one – David Lang, Giorgi and Tedo Dundua, Maia Pataridze .

Having reviewed the arguments of both researchers Yevgeniy Pakhomov and David Kapanadze, as well as additional evidences, we concluded, that the coin type under the consideration was probably issued in the name of Giorgi the Russian, either in 1185-1187 or 1191. We have demonstrated that David Kapanadze's criticism of Yevgeniy Pakhomov is unsubstantiated and irrelevant, whereas Kapanadze's additional argument (considering the legends on the coin type issued in the name of Tamar and her second husband, David) is methodologically wrong as well. Additional arguments (like technical peculiarities of the coins, how the names of Giorgi and Tamar are shortened, the rarity of the coin type, the fact that some specimens were re-struck from the coins of Giorgi III) convince us that Giorgi mentioned in the coin's legend should be identified with Giorgi the Russian's with more probability than with Giorgi III.

**დრამატურგის ისტორიული პიესა
და ისტორიკოსის იდეოლოგიური ინტერპრეტაცია:
ნიკო ბერძენიშვილის გამოხატულება
პოლიკარპე კაკაბაძის „კახაბერის ხმლის“ გამო**

მერაბ ღაღანიძე

1954 წელს გამოიცა დრამატურგ პოლიკარპე კაკაბაძის (1895-1972) „რჩეულ თხზულებათა“ თიეთქმის ოთხასგვერდიანი კრებული, რომელშიც, სხვა პიესებთან ერთად, შესული იყო პირველად დაბეჭდილი „დავით მერვე“ (კაკაბაძე 1954: 131-228).¹

1955 წლის გაზეთ „ლიტერატურულ გაზეთში“ გამოქვეყნდა ისტორიკოს ნიკო ბერძენიშვილის სტატია-რეცენზია „დავით მერვის“ გამო (ბერძენიშვილი 1955).²

მოულოდნელი დამთხვევა აღმოჩნდა, რომ 1971 წელს ორივე ტექსტი განმეორებითი და საბოლოო გამოცემისას ორივე ავტორის კრებულებში შევიდა.

პიესა, რომელსაც თავდაპირველად „ბახტრიონი“ ერქვა, ხანგრძლივად იწერებოდა, 1929 წლიდან მოყოლებული, მაგრამ მეტ-ნაკლებად ჩამოყალიბებული სახე მან, როგორც ჩანს, სწორედ 1954 წელს მიიღო.³ თუმცა თხზულებამ მანამდეც და შემდგომაც არაერთი ცვლილება განიცადა, რაც საგანგებო საარქივო-ტექსტოლოგიურ კვლევასა და შესწავლას იმსახურებს. მაინც, ნაწარმოების საბოლოო ავტორისეულ ვერსიად მიჩნეული უნდა იქნეს ტექსტი, რომელიც დრამატურგმა „კახაბერის ხმლის“ სახელწოდებით შეიტანა სიკვდილამდე ცოტა ხნით ადრე გამოცემულ საკუთარ თხზულებათა ორთომეულის პირველ ტომში (კაკაბაძე 1971: 104-251). ამავე დროს, არსებობს პიესის საოპერო ვერსიაც – ლიბრეტოს სახით, რომელსაც „ბახტრიონი“ ეწოდება და რომელიც, თავად კაკაბაძის მიხედვით, 1934 წელსაა შესრულებული. ამ ლიბრეტოს ტექსტი იმავე ორთომეულის მეორე ტომშია შესული (კაკაბაძე 1973: 503-540).

„კახაბერის ხმლის“ მოკლე ლიტერატურული, სასცენო და მუსიკალურ-სასცენო ისტორია ამგვარია: მუშაობა პიესაზე, რომელსაც იმჟამად „ბახტრიონი“ ეწოდებოდა, პოლიკარპე კაკაბაძეს დაუწია „ყვარყვარე თუთაბერის“ დამთავრებისთანავე, 1929 წელს, ხოლო 1934 წელს მისი დადგმა რუსთაველის თეატრში ჩაუფიქრებია სანდრო ახმეტელს, თუმცა ის მაშინ სცენამდე აღარ მისულა. იმავე, 1934 წელს პიესის მიხედვით დრამატურგს შეუქმნია საოპერო ლიბრეტო, რომლის საფუძველზე კომპოზიტორ გრიგოლ კილაძეს დაუწერია ოპერა „ბახტრიონი“, მაგრამ, გენერალურ რეპეტიციაზე მისი ჩვენების შემდეგ, იჭერად არც ის დადგმულა. გამოქვეყნებული პიესა 1936 წლის ოქტომბერში განუხილავთ საქართველოს მწერალთა კავშირში, თუმცა ნაწარმოები, გამართული მსჯელობის შედეგად, დაუწუნებიათ გამოსაქვეყნებლად. 1940-იანი წლებიდან ავტორი მას უცვლის სახელწოდებას და არქმევს „კახაბერის ხმალს“. 1946 წელს მარჯანიშვილის თეატრში ჩატარებულა მის საფუძველზე მომზადებული სპექტაკლის გენერალური რეპეტიცია, მაგრამ საბოლოოდ ისიც აღარ წარმოდგენილა სცენაზე. როგორც ითქვა, პირველად პიესა, სახელწოდებით „დავით მერვე“, გამოქვეყნდა დრამატურგის საავტორო კრებულში 1954 წელს. „კახაბერის ხმალი“ პირველად, გიგა ლორთქიფანიძის რეჟისორობით, დაიდგა მარჯანიშვილის თეატრში, 1965 წელს, ხოლო მომდევნოდ, თეატრის გაყოფის შემდეგ, 1968 წელს, – სპექტაკლი გადატანილი იქნა რუსთავის თეატრში (კაკაბაძე 2011: 171, 174-176); შდრ. (კაკაბაძე 2003: 326-335).

მიუხედავად იმისა, რომ პიესის მოქმედება შუა საუკუნეთა საქართველოს სამეფოს და, კონკრეტულად, მეფე დავით მერვის (სახელისუფლო მმართველობა: 1293-1311) – მეფე დიმიტრი მეორე

თავდადებულის ძის - ხანას უკავშირდება, კომედი⁴ მაინც ავტორისეულ წარმოსახულ გარემოში ვითარდება და არანაირად არ აღწერს კონკრეტულ ისტორიულ ფაქტებსა და გარემოებებს, არ ეფუძნება და არ გაშლის ისტორიულად დამონშებულ მოვლენებს და, მით უმეტეს, არანაირად არ ასახავს - თუნდაც მცირედად - დავით მერვის მეფობას, რომელიც საკმარისადაა ცნობილი ისტორიული წყაროებით.⁵ საყურადღებოა, რომ კაკაბაძის საოპერო ლიბრეტოს „ბახტრიონის“ ერთ-ერთი მოქმედი პირი, სიუვეტურად იგივე მეფე, საერთოდ, უსახელოა, ხოლო პიესასთან შედარებით ეს ბევრად მოკლე (ან შემოკლებული) ტექსტი საერთოდ არ უკავშირდება საქართველოს წარსულის რომელიმე განსაზღვრულ, გარკვეულ პერიოდს.

აღსანიშნავია, რომ დავით მერვის მეფობა გამორჩეული იყო მძაფრი, მრავალწლიანი დაუმორჩილებლობით მონღოლი დამპყრობლების მიმართ და ამ ბრძოლებს პირადად ხელმწიფე მეთაურობდა (ლომინაძე 1979: 609-612), მაგრამ მათ არავითარი მნიშვნელობა არ ენიჭება დრამატურგის ჩანაფიქრისათვის და ისინი სრულიადაც არ მიიქცევენ მწერლის ყურადღებას.

ზოგადად, შესაძლოა ითქვას, რომ, მწერლის მხრივ, „კახაბერის ხმალი“ არსად მვლავნდება რამენაირი მცდელობა, რამდენადმე მაინც აღწერილი იქნეს რომელიმე კერძო დრო ან დაცული იქნეს კერძო დროისეული ყოფითი სიზუსტე. პიესაში ქვეყნის წარსული წარმოდგენილია მხოლოდ მითოსურ-ფოლკლორულად, მითოსურ-ფოლკლორული სახეებით, თუმცა ნაწარმოების მოქმედების ქრონოლოგია თითქმის უნდა განისაზღვრებოდეს მეცამეტე-მეთოთხმეტე საუკუნეების მიჯნით, დავით მერვის მეფობით, რაც ნაწარმოების ზოგიერთი ვერსიის სათაურითაცაა გაცხადებული.

პიესის მიხედვით, ამბის მსვლელობის დასაწყისშივე საქართველო დაპყრობილია მტრის მიერ, რომელსაც ტექსტში განუსაზღვრელად „თათრები“ ეწოდება, ხოლო ქვეყნის მდგომარეობა ყოველმხრივ და უკიდურესად ბედკრულია: გლეხი არ შრომობს და არაფერს ქმნის, მეომარი არ იბრძვის და არ იცავს სამშობლოს, ცოლ-ქმარი დაუძლურებულა და არ ზრდის შთამომავლობას, ბრძენი მიმალულა და არავის ასწავლის რასმე სასარგებლოს, მეფე დამფრთხალია და არც ცდილობს სახელმწიფოებრივ საქმეთა წარმართვას, ქვეყნის ძლიერების საყრდენი - ბახტრიონის ციხესიმაგრე - მტერს უკავია, ქვეყნის მხსნელად ნაკულები კახაბერი დატყვევებულია და ორმოშია ჩაგდებული, ხოლო მისი უძლეველი ხმალი - „კახაბერის ხმალი“ - უსარგებლოდ აგდია უსაქმური გლეხის კერაზე.

ნაწარმოებში მოქმედებათა განვითარებისას, მოულოდნელად და უცაბედად, მაინც ჩამოყალიბდება მოხალისე მებრძოლთა ლაშქარი, რომელიც სხვადასხვა ხრიკის გამოყენებით გაათავისუფლებს ბახტრიონს, შიგნითმყოფთა ნებსითი თუ უნებლიე დახმარებითაც, თუმცა ამ ბრძოლას მეთაურად არც მეფე უდგას და არც კახაბერი, რომელიც, სამშობლოს გადამრჩენად არის მიჩნეული, მხოლოდ პიესის ბოლოს, მხოლოდ სახილველის სიღრმეში გამოჩნდება ბუნდოვანი ანრდილის სახით, როცა მას მის საკუთარ ხმალს გადასცემს სახალხო მეომართა მეთაურის განთავისუფლებული ცოლი, სულ ცოტა ხნით ადრე გამოხსნილი ბახტრიონის ტყვეობიდან.⁶

როგორც ჩანს, დრამატურგს მიზნად არ დაუსახავს, „კახაბერის ხმალს“ ჰყოლოდა ერთი ნამყვანი მოქმედი პირი, რომელიც ნაწარმოების მთელ ქმედებასაც იტივრთავდა, დამუხტავდა, განაპირობებდა, და ავტორის სათქმელსაც შეძლებისდაგვარად ცხადად გადმოსცემდა. ამ შემთხვევისას, პიესის თავისთავად მითოსურ-ფოლკლორულმა სულისკვეთებამ, მაგრამ არა იმდენად ეპიკურმა ჩარჩო-საფუძველმა, რამდენადაც უფრო საერთო-ხალხურმა მდინარებამ და მისწრაფებამ, ან საერთო-სახალხო გამოხატულებამ განსაზღვრა, რომ თხზულების განფენილობაში ქვეყნათა თუ საქციელთა სიმძიმე გადანაწილებულიყო სხვადასხვა მოქმედ პირთა მთლიანობაზე, - ერთი რომელიმე გამორჩეული გმირის გამოკვეთის გარეშე. საქმე ისაა, რომ მოლაშქრეთა მეთაური გოსტამაზი პიესის განმავლობისას ხანგამოშვებით, იშვიათად გამოჩნდება ხოლმე; მეფე დავით მერვე, რომელიც პიესის სასათაურე პერსონაჟადაც კი ჰქონდა არჩეული ავტორს ერთ დროს (ყოველ შემთხვევაში, იმ დროს, როცა პიესას რეცენზიით გამოეხმაურა ნიკო ბერძენიშვილი), საერთოდ, ფერმკრთალად გაიფლავებს

პიესის განმავლობაში და, ფაქტობრივად, არავითარი განსაკუთრებული ქმედებით არ გამოირჩევა; დაბოლოს, კახაბერი, რომელიც პიესის საბოლოო ვერსიაში სასათაურე პერსონაჟი ხდება, ხილულად სულაც არ ჩნდება პიესის განმავლობაში და მისგან მკითხველი თუ მაყურებელი ერთ სიტყვასაც ვერ მოისმენს.⁷

ღირსშესანიშნავია ისიც, რომ თავად გოსტაშაბიც ირეკლავს ნაცარქექიას ფოლკლორულ სახეს.⁸ რომელიც სრულიადაც არ ხასიათდება რამენაირი ეპიკური თვისებებით და, როგორც მლაპრის პერსონაჟი, უფრო საკუთარი მოხერხებულობით, მოტყუებითა და მოწინააღმდეგის სიბრძნის მეშვეობით აღწევს გამარჯვებას.⁹ ჩვეულებრივ, ნაცარქექიას მთავარი თვისება უსაქმრობა და უმოქმედობაა, მაგრამ თუკი იგი რასმე საქმეს ან ქმედებას შეუდგება, სინამდვილეში ესეც უთუოდ თვალმაქცობა და თვითმარქვობაა.

საერთოდ, „კახაბერის ხმლის“ მოქმედ პირებს გაუფერულებული, ხშირად ნაშლილიც აქვთ საკუთარი პიროვნული სახე, რადგან ისინი განუწყვეტლად ფარავენ ან გაურბიან თავის ვინაობასაც და შეობასაც, ერთთავად თვალმაქცობენ და თვითმარქვობენ, მუდამ ირგებენ თუ იცვლიან ნიღაბს: გოსტაშაბი ქვეყნის გადასარჩენ საქმეს ჩაუდგება წინამძღოლად, თუმცა საამისოდ შესაფერისი თვისებები მას არანაირად არ გამოუვლენია მანამდე, როცა შინ მყოფი, მეუღლის გვერდით, მხოლოდ მუქთახორობით გამოირჩეოდა, მაგრამ რაკი გასაჭირის ჟამი ჩამოდგა, რაკი მეუღლე ნაპკვარეს, რაკი სამშობლოს გამოსხნა ცოლის გამოსხნას განუყოფლად გადაეჯაჭვა, მან ბრძოლა წამოიწყო, მოლაშქრენი დარაბმა და გამარჯვება მოიპოვა, თუმცა უმეტესწილად კახაბერის ფუჭი, ტყვილი სახელის დახმარებითა და გამოყენებით; ლიპარიტე კიკოტე, რომელიც, ზოგადად, თაღლითი და ყალბაბანდია, ჯერ ბახტანგ ხანის უფლისწული ასულის აღმზრდელად გამოაცხადებს თავს, თუმცა კარგად იცის, რომ გულქანა არავითარი ბატონიშვილი არაა, შემდგომ – მოლაღატე თავადების სინდისის გამაღვიძებლად წარმოიწენას ლაშობს, ბოლოს კი მეფის იღუმალ წარმოგზავნილობას მიიწერს, რათა თითქოს თავად ჩასდგომოდა სათავეში ბახტრიონის ალებას; შოშკობა დააჯერებს ბახტანგ ხანის ცოლს, ფატის, რომ მის მიმართ მგზნებარე ტრფიალებით აღენთო, თუმცა მისი გული გულქანას ეკუთვნის, ხოლო საბოლოოდ იგივე მითვისებს თითქოსდა გადამწყვეტ მნიშვნელობას ციხესიმაგრეში გამაგრებული ბახტანგ ხანის დასამორჩილებლად; როსტომი, რომელიც ბრძენად და ერის გონიერ დამრიგებლადაა მიჩნეული, თანამემამულეთა თვალიდან გაუჩინარებულა და გლეხის ქოხს შეპყარებულა ლუკმა-პურის მოსაპოვებლად, მაგრამ იქაც ვერასოდეს ახერხებს რამე გონივრული რჩევის მიცემას და ნებისმიერ შემკითხველს, შეგონების მაგივრად, – მაცდური იღუმალებით, – ყოველთვის უშინარსო ანდაზური გამონათქვამებით ისტუმრებს; გულქანა სამეფო ოჯახის წევრობას ადვილად იჭერებს, და სხვასაც აჯერებს, თუმცა უღატაკესი გლეხის ქალია; მეფე დავით მერვე ან მისი ძმა ბახტანგ ხანი თითქოს სრულიად განუსჯელად და შეუღონმებლად დარწმუნდებიან, რომ გულქანა მათი ძმისშვილი ან ქალიშვილია, თუმცა ისინი, როგორც შემდგომ თავადვე აცხადებენ, უმაღლე ხედებოდნენ მათთვის ამ ხელსაყრელ სიყრუეს და მხოლოდ სარგებლობდნენ ამ გაცნობიერებული სიყალბით, რაკი მათი ნამდვილი მიზანი, ცბიერების მეშვეობით, მხოლოდ მტრის ნების აღსრულება იყო; დასასრულ მეფე ქვეყნის მხსნელი ბრძოლის მეთაურად წარმოაჩენს თავს, თუმცა თავდაპირველად აპირებდა ჩაპბარებოდა მოლაღატე ძმას და მის ყველა სურვილს დაპმორჩილებოდა; სასტიკი და დაუნდობელი ბახტანგ ხანი თითქოს გულწრფელად დაჰყვება მორჩილ მლიქვნელთაგან შეპარებულ ფლიდობას, რომ ქვეყანაში ბარტყებდაკარგული დედა ჩიორას უბედურებაზე უფრო დიდი განსაცდელი არ მომხდარა და გულმხურვალედ დასტირის ჩიტის უბედურებას; ქვეყნის მოლაღატე თავადები მოლაღატე ბახტანგ ხანის წინააღმდეგ აჯანყებულებად აჩვენებენ თავს და სხვების დარწმუნებასაც ცდილობენ, რომ ისინი სამშობლოს საქმეს ემსახურებოდნენ და ემსახურებიან.

ზოგადად, ნაწარმოების პერსონაჟები სულ იტყუებიან და ატყუებენ ერთმანეთს, საკუთარ თავს მიწყობს სხვად წარმოაჩენენ, პიროვნულად სრულიად მოუხელთებელნი ხდებიან, ხოლო ნაწარმოების

მთავარი თუ სასათაურე პერსონაჟი - კახაბერი ჯერ, უბრალოდ, შეკერილი ტიკინაა, ანუ მხოლოდ და მხოლოდ ნიღაბს წარმოადგენს, როგორი იერიითაც, არარსებული პიროვნული სახით, დააფრთხობს ქვეყნის მტერს და გამარჯვებას მოაპოვებინებს ამ უსულო თოჯინათი შეგულიანებულ ქვეყნის მოყვარეთ, თუმცა წაწარმოების მიწურულს თითქოს ცოცხლად, მაგრამ მაინც სრულიად უსახურად და სრულიად უმეტყველოდ წარმოდგება.

წამდვილი საქმე, სამშობლოს გადარჩენის საბოლოო და გადამწყვეტი საქმე, - რაკი თხზულება ისე მთავრდება, რომ მტრის საფრთხე მაინც დაუძლეველ-გარდაუვალია, - მხოლოდ ტექსტის მიღმა უნდა აღსრულდეს, წაწარმოების დასასრულს იქით, „ესქატოლოგიურ“ მოლოდინში: მას შემდეგ, რაც კახაბერი დაბრუნდა და მას თავისი ხმალი სამოქმედოდ და საბრძოლველად დაუბრუნდა.

კომედიის მსვლელობისას იკვეთება, რომ მისი პერსონაჟები, ფოლკლორულ-მითოსურ პერსონაჟთა მსგავსად, ცხადად იცვლიან სახესაც და დანიშნულებასაც, რითაც ისინი პიროვნულად მეტად საძნელოდ მოსახელთებელნი ხდებიან: მექთახორა მამაც მეომრად გადაიქცევა, მუსუსი - თავგანწირულ მებრძოდ, მოლაღატე - მონანიე აღმსარებლად, კერას მიჯაჭვული ქალი - სამშობლოსათვის თავდადებულ მებრძოლად. მაგრამ არა მხოლოდ ისინი, არამედ ნივთებიც კი, ისევე ფოლკლორულ-მითოსური ნივთების მსგავსად, იცვლიან თავიანთ ჩვეულებრივ ბუნებას და ჯადოსნური ან თითქმის ჯადოსნური ძალით აღიჭურვებიან, რითაც ხშირად განსაზღვრავენ კიდევ იქ მყოფ ადამიანთა ქმედებებს: ამგვარია ხმალი, მარგალიტი, ბეჭედი, თუმცა პიესაში ამ ნივთების წამდვილი არსებობაც ისევე სათუო და გაურკვეველია, როგორც მათი ძალმოსილების უნარი.

რაც შეეხება თვით კახაბერის სახეს, - ისევე ფოლკლორულ-მითოსურ სახეს, - თხზულებაში ითქმება, რომ „კახაბერობას ყველა ვერ იქმს“ (კაკაბაძე 1971: 249), თუმცა თავად მისი არანაირი გმირობა წაწარმოების ფურცლებზე არსად ჩანს. მისი თავდადების შესახებ კი, რომელიც კერძოდ არსად განისაზღვრება და ბოლომდე უწინაარსოდ რჩება, მხოლოდ პერსონაჟები ლაპარაკობენ, - უმეტესად, გადმოცემითა მეშვეობით. ისიც სათქმელია, რომ პიესის თითქმის დასასრულამდე (თუკი გამოირიცხება გვიან დამატებული ავტორისეული პროლოგი), იგი რომშია ჩაგდებულ-დატუსაღებული, ხოლო მტერს აფრთხობს არა თავად წამდვილი კახაბერი, არამედ მხოლოდ მისი სახელი და მისი ტიკინა. ამასთანავე, მკაფიოდ განუმარტავია, როგორ გათავისუფლდა იგი ტყვეობიდან, რის შესახებ ვრცელდება განსხვავებული თქმულებანი, რომელთაც თავად პერსონაჟებიც კი არ იჭერებენ: „მასეთი [...] ზღაპრები არ მნამს“ (კაკაბაძე 1971: 229).

უნდა ითქვას, რომ ქართულ ფოლკლორულ წყაროებშიც კახაბერის ვინაობა მეტისმეტად ბუნდოვანია და, ფაქტობრივად, მხოლოდ დავით გურამიშვილის მიერ მის ასევე ბუნდოვან მოხსენიებას ეყრდნობა: „მე, თუ გინდა, თავიც მომტრან, ტანი გაჯდეს გასაბერად, // ვინც არა ჰგავს კახაბერსა, მე ვერ ვიტყვი კახაბერად“ (გურამიშვილი 1955: 50), ხოლო ის, თუ, საკუთრივ, ვის გულისხმობს აქ პოეტი, ან რატომ ახსენებს მას, საგანგებო კვლევით ლიტერატურაშიც კი, შეიძლება ითქვას, აუხსნელი და განუმარტავია.¹⁰ ამდენად, კახაბერის პიროვნებას - თუნდაც ისტორიულად და თუნდაც დრამატურგიულად - სრულიად გაურკვეველი, დაუდგენელი და სიცხადეს მოკლებულია.

შემდგომში - პიესის სტრუქტურული ცვლილებისას - დრამატურგმა „კახაბერის ხმლის“ მოქმედება კიდევ უფრო ან საერთოდ მოაშორა ისტორიულ გარემოს (თუმცა სიუჟეტურად ამბავი ასევე სრულებით მონყვეტილი იყო ისტორიულ კონკრეტულობას უფრო ადრეულ „ბახტრიონშიც“), როცა წაწარმოების საბოლოო ვერსიაში თხზულების ოთხ მოქმედებას (განსხვავებით პიესის დანარჩენი ტექსტის პროზაული გადმოცემისაგან) წინ წაუძღვარა პოეტური, ლექსითი პროლოგი (კაკაბაძე 1971: 107-112). ეს პროლოგი გათამამდება მეფე გიორგი მეხუთის, ბრწყინვალის, სასახლის მოედანზე, სადაც მეფის, პატრიარქის, კახაბერის, დიდებულთა წინაშე ბერიკები, მსახიობები ემზადებიან, წარმოადგინონ ის ქმედებები, რაც პიესაში ხდება. ეს გვიანდელი ავტორისეული გადამწყვეტილება იმას მეტყველებს, რომ დრამატურგმა საერთოდ უარყო ტექსტში აღწერილ მოვლენათა მიმართ ისტორიული

ნამდვილობის პასუხისმგებლობა, ხოლო ის, რაც პიესაში აისახება, მოხეტიალე ხელოვანთა მიერ წარმოდგენილ სახიობად წარმოჩნდება. კახაბერის ხმლის ამბავი, ამ დამატებული პროლოგის მიხედვით, საერთოდ, გადასცდება ისტორიული სანდოობის ჩარჩოებს და გადაიქცევა „თეატრონის“ მსახიობთა მიერ, ევგერის მეთაურობით, გიორგი ბრწყინვალის კარზე, მეფის თვალწინ წარმოსახულ წარმოდგენად.

სათქმელია, რომ ის გამომხაურება, რომლითაც ნიკო ბერძენიშვილი შეეგება პოლიკარპე კაკაბაძის პიესის – „ღავით მერვის“ – გამოქვეყნებას, შეეხებოდა ნაწარმოების უპროლოგო ვერსიას, ხოლო ამ ვერსიაში კომედიის ისტორიული გარემო არ იყო ასე შეგნებულად თუ გაცხადებულად უგულებელყოფილი, რაც სწორედ პროლოგის შინაარსმა განაპირობა. მიუხედავად ამისა, მაინც უჩვეულოა ნიკო ბერძენიშვილის, პროფესიული ისტორიკოსის, მხრივ საგანგებო შეფასება-განხილვა პიესისა, სადაც, – ასეა თუ ისე, – ისტორიული თვალსაზრისით, მეტად მჭრქალად, სიცხადის გარეშე, სრულიად არამკაფიოდაა აღწერილი საქართველოს წარსულის ერთი სურათი. ბერძენიშვილის ეს გამომხაილი და თავად ეს გამორჩევა, მით უმეტეს, გასაკვირველია იმ დროს, როცა ქართულ საბჭოურ ლიტერატურაში უხვად იქმნებოდა გარდასული ჟამის ამსახველი სხვადასხვა შინაარსისა და სხვადასხვა ღირებულების მხატვრული ნაწარმოებები, ხოლო არცერთ მათგანს ათწლეულების განმავლობაში არასოდეს მოჰყოლია მისეული რამგვარი შეფასება. ამდენად, ხომ არ იყო ეს რეცენზია ნიკო ბერძენიშვილისათვის შესაძლო საბაბი, – რაკი თავად პოლიკარპე კაკაბაძის კვაზისტორიული კომედია გარიდებული იყო კონკრეტული ისტორიული მოვლენების აღწერას, – გამოეთქვა თავისი შეხედულება ან შეხედულებანი არა რომელიმე კერძო, განცალკევებულ ამბავთა გამო ქვეყნის წარსული ცხოვრებიდან, არამედ გადმოეცა საკუთარი ზოგადი თვალსაზრისი შუა საუკუნეთა საქართველოს ერთიანი ისტორიის მსვლელობის, მისი სახეცვლილების ძირითადი ხაზის შესახებ? საფიქრებელია, რომ მკითხველის წინაშეა მცდელობა, ესკიზურად დაიხატოს ისტორიკოსის ხედვით წარმოდგენილი ის გრძელი და გარდამტეხი ეპოქა, – წინმსწრებ და მომდევნო ეპოქებთან ერთად, – რომელსაც იგი გამომხაურების დასაწყისშივე, გამოკვეთილად, „გვიანფეოდალურ ხანას“ (ბერძენიშვილი 1971: 283) უწოდებს; ხოლო მსჯელობა ამ ხანის უმთავრეს ღინებათა შესახებ კი ავტორს ასპარეზს აძლევს, გააზრებული იქნეს ქვეყნის ისტორიის განმსაზღვრელ-განმაპირობებელი ათასწლეუანი მიმართულება: ტექსტში დასახელებულია ორი უკიდურესი ქრონოლოგიური წერტილი: იოანე საბანის-ძიდან ნიკოლოზ ბარათაშვილამდე.

გასათვალისწინებელია, რომ ნიკო ბერძენიშვილს თავისი კვლევითი საქმიანობის განმავლობაში არასოდეს დაუწერია ფართო, ერთიანი ნაშრომი საქართველოს ისტორიის მთლიანი სურათის აღსაწერად თუ გამოსანაკვთავად, ხოლო მისი შეხედულებანი, – გამორჩეულად გააზრებულ-ჩამოყალიბებული, მეთოდურად განსაზღვრული, უაღრესად ნაყოფიერი, – სწორედ ამგვარად იყო გაფანტული მის ცალკეულ წვრილ ნარკვევებსა თუ სულაც ცალკეულ შემფასებელ გამომხაურებებში (ვთქვათ, კოლეგათა გამოკვლევების გამო). როგორც ჩანს, საკუთარ შემოქმედებით გარემოებათა გამო, რაკი, სავარაუდოდ, მონუმენტურობა არ ყოფილა მისთვის ახლობელი და ჩვეული სტილი (თუნდაც პიროვნულად, თუნდაც აკადემიურად), იგი არცთუ იშვიათად სარგებლობდა ეროვნული ისტორიის არსებითი საკითხების შესახებ საკუთარ მოსაზრებათა გამოხატვის ამ ირიბი საშუალებით (ისტორიკოსის მემკვიდრეობის კიდევ განკერძოებული ფენაა სიცოცხლისას გამოუქვეყნებელი მრავალრიცხოვანი ჩანაწერ-მინაწერები).¹¹

უწინარესად უნდა აღინიშნოს, რომ ნიკო ბერძენიშვილმა „კახაბერის ხმალი“ განიხილა მარქსისტული იდეოლოგიის საფუძველზე და განსჯის საგანგებო საყრდენად გამოიყენა მარქსიზმის (ან მარქსიზმ-ლენინიზმის) იმ ნაწილის პოსტულატები, რომელიც ისტორიული მატერიალიზმის სახელით იყო ცნობილი საბჭოთა კავშირში. მისი ამგვარი მეთოდური არჩევანი იმ დროს სრულებით არ იყო არც მოულოდნელი და არც უჩვეულო, მაგრამ ვერც იმის მკაფიოდ დადგენა მოხერხდება,

რამდენად ნებაყოფლობითი იყო მკვლევის გადაწყვეტილება.¹² კომუნისტურ ქვეყანაში ისტორიკოსის უპირველეს საქმედ და მოვალეობად თანდათანობით იქცა საკუთარი კვლევის ჩაყენება მმართველი ძალაუფლების იდეოლოგიურ საჭიროებათა მოსამსახურებლად, როცა მოვლენები უნდა ახსნილიყო არა იმდენად ცოდნისა თუ გამოცდილების, რამდენადაც „მართალი რწმენის“ საფუძველზე. ამჟამინდელი სწორი და ზუსტი ფორმულირებით, ბოლშევიკურ სახელმწიფოში „ისტორია ხდებოდა იდეოლოგიის ნაწილი, ხოლო იდეოლოგია, რომელსაც ახლა ოფიციალურად ‘მარქსიზმ-ლენინიზმი’ ერქვა, საერო ფორმის რელიგიურ ცნობიერებად გადაქცევის იწყება“ (მედვედევი, მედვედევი 2011: 166). შდრ.: „ქმედებებმა, დამოკიდებულებებმა ოფიციალური მარქსისტულ-ლენინური იდეოლოგიის სფეროში [...] შეიძინეს თითქმის რომ რელიგიური ნიშნები“ (მოტროშილოვა 2012: 15).

მიუხედავად იმისა, რომ ისტორიული მატერიალიზმის უმთავრესი თემისები და, შესაბამისად, ისტორიის ზოგადი განვითარების მარქსისტული სქემა უწინარესად და ყველაზე საფუძვლიანად მოცემულია კარლ მარქსის ვრცელ ნარკვევში „პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის“ (1859) და ფრიდრიხ ენგელსის წიგნში „ანტიდიურინგი“ (1878), მაინც, ისტორიის სპეციფიკურად საბჭოურ-ბოლშევიკური კონცეფცია სრულიად უკამათო (შეუკამათებელი!) სახით ჩამოყალიბებულია იოსებ სტალინის მოკლე ნაშრომში „დიალექტიკური და ისტორიული მატერიალიზმის შესახებ“ (1938),¹³ რომელიც მსოფლიო ისტორიის „განვითარების“ ერთადერთ უცდომელ გადმოცემად იყო მიჩნეული და რომლის ქარგაზე უნდა დალაგებულიყო თუ ახსნილიყო ნებისმიერი ადგილობრივი ისტორიული ვითარება და გარემოება. სტალინის ამ თხზულებაში, – კლასთა ბრძოლის ზოგადმარქსისტული თვალსაზრისის გათვალისწინებით, – ცალკეულად იყო გამოყოფილი „სამოგადოებრივი განვითარების პერიოდები“, რომელთა შორის იყო ფეოდალური წყობა, ხოლო მას მოჰყვებოდა ბურჟუაზიული, ანუ კაპიტალისტური წყობა. შესაბამისად, უკვე ამ რიგობითობის მიხედვით, „ბურჟუაზიული კლასი“ უფრო მეტად „პროგრესული“, უფრო მეტად „რევოლუციური“ იყო „ფეოდალურ კლასთან“ შედარებით, რომელიც – ბურჟუაზიის წარმოშობა-გაჩენასთან ერთად – თანდათანობით „რეაქციული“ ხდებოდა. იმდროინდელი, ეპოქის თანადროული მკვლევის სიტყვებით, ყოველ საბჭოელ ან თუნდაც საბჭოთა-კომუნისტური ბლოკის ქვეყნებში ოფიციალურად მომუშავე ისტორიკოსს ევალებოდა, ამ საყოველთაო სქემის მიხედვით შეეფასებინა (არა მხოლოდ აღენერა ან განეხილა, არამედ სწორედ შეეფასებინა!) თავისი თუ სხვა ქვეყნის ისტორია: „ისტორიკოსი მოვალეა, უსიტყვოდ დადგეს რევოლუციური კლასების მხარეს მათი ბრძოლისას რეაქციულ კლასებთან“ (ვალენსკი 1954: 85).

„განვითარების“ ეტაპების იმ თანამიმდევრობას, რასაც აღიარებდა და ამკვიდრებდა სტალინური ისტორიული მატერიალიზმი, – და რის აღიარებასაც მტკიცედ მოითხოვდა საბჭოთა სახელმწიფო, სხვა დარგის მკვლევრებთან ერთად, კერძოდ და განსაკუთრებით, ისტორიკოსთაგან,¹⁴ – მისდევს ბერძენიშვილისეული ხედვაც, ისევე, როგორც ცხადი და უქვევლია თანხვედრა „კლასთა“ „პროგრესულობის“ განსაზღვრა-გამორჩევისას.

მე-13 საუკუნის დამდეგისათვის ფეოდალურმა საქართველომ სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების მაღალ დონეს მიაღწია. მისი შემდგომი განვითარება ამ (ფეოდალური) ურთიერთობის რღვევისა და ახალი (ბურჟუაზიული) ურთიერთობის ჩასახვა-წარმოქმნის გზით შეიძლებოდა მხოლოდ ნასულიყო (ბერძენიშვილი 1971: 283),

ასე იწყებს პოლიკარპე კაკაბაძის პიესის განხილვას ნიკო ბერძენიშვილი. მაგრამ ისტორიკოსს მიაჩნია, რომ თავს დამტყდარმა სხვადასხვა ძნელებლობამ არ მისცა ქვეყანას საშუალება, ლოგიკურად მალევე გადასულიყო „სამოგადოებრივი განვითარების“ შემდგომ ეტაპზე, ანუ ბურჟუაზიულ ხანაში, რაც, მისი თვალსაზრისით, მხოლოდ მეცხრამეტე საუკუნეში მოხდა: „ეს გვიანფეოდალური ხანა საქართველოში მეტისმეტად ხანგრძლივი იყო და ბურჟუაზიულმა ურთიერთობამ ის მხოლოდ XIX საუკუნეში შეცვალა“ (ბერძენიშვილი 1971: 283).

თუმცა, მკვლევის აზრით, ქვეყანას მანამდეც არაერთგზის გამოუვლენია საკუთარი სწრაფვაც

და შესაძლებლობაც, – თუნდაც იშვამად ან განუხორციელებელი, ან ბოლომდე მიუყვანელი, – ის უფრო ადრე განვითარებულიყო „პროგრესული“ მიმართულებით, ხოლო ეს დაბრკოლება განპირობებული იყო მხოლოდ გარემოებათა და არამც და არამც არანაირი შინაგანი მიზეზების გამო, რადგან „ქართული საზოგადოებრივი ურთიერთობა თავის შიგნით შეიცავდა პროგრესულ ელემენტებს, რომელნიც უმაღლეს მრდას იწყებდნენ, როგორც კი საამისო ხელსაყრელი პირობები ჩნდებოდა, მაგალითად, მესხეთი XIV საუკუნეში, კახეთი XVI საუკუნეში, ქართლი XVII საუკუნეში“ (ბერძენიშვილი 1971: 284).

ღირსშესანიშნავია, რომ ისტორიკოსი ძველი და შუასაუკუნეობრივი საქართველოს ისტორიული განვითარების საბოლოო უმაღლეს წერტილად მონიშნავს მეცამეტე საუკუნის დასაწყისს. მართლაც, არანაირ კამათს არ იწვევს, რომ სწორედ ამ დრომდე ქართული პოლიტიკური, საჯარო, რელიგიური თუ კულტურული ცხოვრება უმეტესწილად გაბედულად მიაბიჯებდა მსოფლიო ცივილიზაციის, – და, მით უმეტეს, არსიხულად მონათესავე ევროპულ-ქრისტიანული ცივილიზაციის, – წინამავალ, მეწინავე რიგებში, ხოლო ზოგჯერ უსწრებდა კიდევ ამ საერთო მდგომარეობასა თუ სულისკვეთებას, მაგრამ ტრაგიკული ზღვარი, რომლის შემდეგაც საქართველო ან მისი დაფანტული ნაწილები იშვიათად თუ აღწევდა თავს ჩამორჩენილობასა და ჩაქედილობას, სწორედ ამ დროს, 1220-იანი წლებისათვის, დაიდო.

ცნობილია, რომ იშვამად ძლიერი და ფართო ქართული სამეფო, მონღოლთა გამაჩანაგებელი შემოტევების შედეგად, შეირყა და, ფაქტობრივად, ჩამოინგრა, რის შემდგომაც თანდათანობით სახელმწიფოებრივ-კულტურული რღვევა უკვე შეუწერებელი გახდა, მაგრამ ნიკო ბერძენიშვილი, – მას მერმე, რაც ბუნებრივად ახსენებს მრავალ უცხოელ დამპყრობელს, მარბიელსა თუ ყაჩაღს, – ქვეყნის განვითარების იშვამინდელ წინალობად უწინარესად წარმოაჩენს ფეოდალურ წყობილებას, ანუ ბატონყმობას (ამ ორ ცნებას სრულიად აიგივებდა საბჭოური ისტორიოგრაფია), რომელმაც, მისი თვალსაზრისით, იმ დროისათვის უკვე სავსებით ამოწურა საკუთარი რესურსი. შექმნილი მდგომარეობის ნათელსაყოფად ისტორიკოსი ამგვარ შთაბეჭდვად სურათს ხატავს:

ქვეყნის წინსვლა დაეხუთა ხანმოთეულ ბატონყმობას, რომელიც გაუდაბურებით ეშუქებოდა ქართულ სოფელსა და ქალაქს. ტყვის სყიდვა, დასავლეთ საქართველო რომ ამოაგდო, და ლეკიანობა, აღმოსავლეთ საქართველო რომ გაანადგურა, კანონზომიერი მოვლენები იყო, ხანმოთეული ბატონყმობის ნიადაგზე რომ განვითარდნენ ოსმალურ-ყიზილბაშური გარემოცვის პირობებში (ბერძენიშვილი 1971: 283).

მკვლევარი საქართველოს შეჭირვებას ბატონყმობის ბუნებრივ შედეგად ხედავს, – მის ნიადაგზე წარმოშობილ გამოვლინებად, – ხოლო ბატონყმობას საგანგებოდ, ორგზის უწოდებს „ხანმოთეულს“, ანუ მიიჩნევს, რომ იშვანად ამ წყობას უკვე აღარ გააჩნდა არავითარი „პროგრესული“ შესაძლებლობანი და მხოლოდ ხელს უშლიდა ყოველგვარ წინსვლას. ამ თვალსაზრისით, ამ შემთხვევისას, მტრების შემოსევებსაც კი არ ენიჭება გადაწყვეტი მნიშვნელობა და უცხოტომელების თარეში, – ნამდვილად შემდგომეული ქვეყნის მთელი შინაური ცხოვრებისათვის, – მხოლოდ „გარემოცვად“ არის მოხსენიებული. ამდენად, ნიშანდობლივია დაბრკოლების („დახუთვის“) მიზეზთა ჩამონათვალის თანმიმდევრობაც: ჯერ – და უმთავრესი – ბატონყმობა, რომელიც ანადგურებს ირგვლივ ყოველივეს: სოფელსაც და ქალაქსაც; შემდგომ, საქართველოს დასავლეთისათვის – ადამიანებით ვაჭრობა, რომელიც უთქმელად, მაგრამ სამართლიანად, ისევ, საზოგადოდ, თავადაზნაურობას, ბატონყმობის წარმმართველ „კლასს“, ბრალდება, ხოლო საქართველოს აღმოსავლეთისათვის – მთიელ მარბიელთა მიერ მიწათა თუ მოსახლეთა აკლება-აოხრება, სადაც უკვე უცხო ძალაა შენიშნული და აღნიშნული; კიდევ ერთხელ მიბრუნება „ხანმოთეული ბატონყმობის“ გამანადგურებელი ძალის გამოსაკვეთად; დაბოლოს, – მხოლოდ ბოლოს, – მეზობელი დამპყრობლების გარემო („გარემოცვა“), თუმცა ამ მომხდურთა ქმედებანი არაა სახელდებალი და ეს ქმედებანი არცაა მიჩნეული საქართველოს გაჩანაგების გადაწყვეტ გარემოებად.

მკვლევარი ეროვნული უბედურების უწინარეს და უმთავრეს მიზეზად ასახელებს არა იმდენად უცხოელთა შემოჭრებს (ბერძენიშვილი 1974: 245). რამდენადაც ქვეყნის შინაგანი სიმტკიცის მორყევას. სავარაუდოდ, სახელმწიფოებრივ-საჯარო ცხოვრებაში შიდა ბზარების გაჩენამ, ღირებულებათა უგულებელყოფამ, პასუხისმგებლობათა მიმართ მოთხოვნების დაქვეითებამ, განვითარება-განახლების ძალთა დაშრეტამ ჯერ თამარისდროინდელი იმპერიის განადგურება მოიტანა, ხოლო შემდგომ – იმგვარი მდგომარეობა, როცა უკვე გავერანებული „ქვეყანა ‘ჩიხში’ მოქცეულიყო“ (ბერძენიშვილი 1971: 283). ჟამთააღმწერლიდან დანწყებული, არაერთი ქართველი ისტორიკოსი ცდილობდა, იმპერიის ასე უცაბედად ჩამოშლის საწყისები, ანუ ხრწნის თავდაპირველი წყარო ქვეყნის შინაური ცხოვრების დასწეულება-დანაწეულებაშიც ეძებნა და ეპოვა. მაგრამ თუ ჟამთააღმწერლის პროვიდენციული ხედვისათვის ქვეყნის დაქცევის სათავე ზნეობრივ განზომილებაში იდო, – სამეფოს მეთაურთა თუ ქვეშევრდომთა წესთა, ჩვეათა და ქცევათა გადაგვარებაში, – რასაც, კანონზომიერად, განგების სასჯელი მოჰყვა,¹⁵ ხოლო ივანე ჯავახიშვილის პოზიტივისტური თვალსაწიერისათვის ამგვარი მიზეზი მმართველთა ადამიანური, პირადი მანკიერებანი და ცდომილებანი იყო, მათი პოლიტიკური სიბეცე თუ გამოუცდელობა-მოუშმადებლობა: „ეტყობა, თავიანთი თავი მათ დავით აღმაშენებელისა და თამარის დროინდელ ხანის მსგავსად წინანდებურად მახლობელ აღმოსავლეთში პირობების მოკარნახე, უძლეველ ბატონ-პატრონად მიიჩნდათ“ (ჯავახიშვილი 1982: 10). ნიკო ბერძენიშვილისათვის კანონზომიერი ახსნა სამოგადოების კლასობრივ განვითარებაშია, ან, უფრო ზუსტად, ამ განვითარების შეფერხებაში, რისი ბრალიც უწინარესად ფეოდალთა ფენას ეკისრება. კიდევ მეტი, „ჩამორჩენილი“ „ფეოდალური კლასის“ თავისთავად არსებობაც კი უკვე დაბრკოლებად ქცეულა საქართველოსათვის, რადგან ხელს უშლის ახალი, „განვითარებული კლასის“ წარმოშობას, – შესაბამისად, იწვევს „სამოგადოებრივი წინსვლის ძლიერ შეფერხებას“ (ბერძენიშვილი 1971: 283). რაკი ნათქვამია, რომ ბატონყმობა „ემუქრებოდა ქართულ სოფელსა და ქალაქს“, ამდენად, ის საფრთხეს წარმოადგენდა როგორც მიწათმოქმედებისათვის, ისე ხელოსნობა-ვაჭრობისათვის და, შესაბამისად, არა მარტო მიწათმოქმედთათვის, არამედ ხელოსან-ვაჭართათვისაც, ანუ იმ „კლასისათვის“, ვინც სათავეში უნდა ჩასდგომოდა და გასძლიოდა საქართველოს გადასვლას „განვითარების“ მომდევნო, „ბურჟუაზიულ“ საფეხურზე. ამ მეგზურთაგან, ვისაც უნდა ეწინააღმდეგებოდა ქვეყნისათვის და ვისაც საკუთარ ხელთ უნდა აეღო პასუხისმგებლობა ქვეყნის გარდასაქმნელად, ისტორიკოსის მიერ სახელდებულია ოდენ ერთი: ქართველი ხელოსანი, ანუ „ბურჟუაზიული კლასის“ პირველ მესაფუძვლედ დასახელებულია ხელით მშრომელი (თუმცა არა მინაშე მშრომელი) და ისიც ეროვნებით ქართველი (რადგან იმხანად ქართველი ვაჭრის – ბურჟუაზიული ფენის კიდევ სხვა წარმომადგენლის – არსებობა, როგორც ჩანს, არ დასტურდება). ბერძენიშვილს მიაჩნია, რომ მხოლოდ ხელოსნის „მშვიდობიან შრომას“ შეეძლო საფუძველი დაედო და გზა გაეკავლა ქვეყნის შემდგომი განვითარებისათვის, მაგრამ იმჯერად მისი შრომის ნაყოფი განიცავებული აღმოჩნდა დამპყრობელთა და მომთაბარეთა მიერ: „ვინ მოსთვლის რამდენი მომთაბარე და რამდენი აბრაგი საუკუნეთა მანძილზე ანიაკებდა ქართველი ხელოსნის მშვიდობიან შრომას“ (ბერძენიშვილი 1971: 283).

როგორც ჩანს, ბერძენიშვილის შეხედულებით, რომ არა უცხოელთა შემოსევები, რომლებიც მაინც (ისტორიკოსისეული ჭოჭმანის მიუხედავად!) მნიშვნელოვან შემადგენლებელ მიზეზადაა აღიარებული, სამეფო განვითარდებოდა შინაგანი – „კლასობრივი“ – დაპირისპირების მეხტით, რასაც შედეგად მოჰყვებოდა ქართველი ფეოდალების ჩანაცვლება ქართველი ბურჟუაზიის მიერ, მათი ჩადგომა ქვეყნის წინამძღოლად, და მაშინ კი ქართული სახელმწიფო ისევ მსოფლიო ცივილიზაციის მენინავე მონაბიჯეთა რიგებში აღმოჩნდებოდა.

რა თქმა უნდა, ნიკო ბერძენიშვილს შესანიშნავად ახსოვდა თავისი უმცროსი, მაგრამ სახელმწიფოებრივ-იერარქიულად მასზე უფრო დანიშნულებული კოლეგის, სიმონ ჯანაშიას ნაშრომი „ფეოდალური რევოლუცია საქართველოში“ (ჯანაშია 1935); (ჯანაშია 1949: 1-127), სადაც, მეტ-ნაკლებად

მარქსისტული თვალსაზრისით (განსაკუთრებით ნარკვევის „საერთო დასკვნებში“), აღწერილია ფეოდალური „რევოლუციური“ ძალების გამარჯვება ძველ საქართველოში; სავარაუდოდ, ბერძენიშვილს თავადაც წარმოდგენილი ჰქონდა, – შესაძლოა, იდეოლოგიურად უფრო მეტად გამართულადაც, – თუ როგორ ღვივდებოდა „ბურჟუიული რევოლუცია საქართველოში“, ან როგორ უნდა დაწერილიყო ამგვარი შინაარსის წიგნი,¹⁶ მაგრამ, როგორც ჩანს, თუკი ამგვარი რევოლუცია მას მართლაც ეგულებოდა საქართველოს ისტორიაში, ის უკვე სცილდებოდა მისი უშუალო კვლევის ფარგლებს – შუასაუკუნეობრივი საქართველოს ისტორიის ქრონოლოგიურ ჩარჩოებს.¹⁷

ამდენად, ისტორიკოსის თვალსაზრისით, საქართველოს მეცამეტე საუკუნემდელი წინამავლობა განპირობებული იყო ქვეყანაში გაბატონებული წყობის – „სოციალურ-ეკონომიკური წყობის“ – უპირატესობით, რის გამოც ეს ქვეყანა უკვე შინაგანად სრულიად მზად იყო, გადასულიყო კიდევ უფრო უპირატეს წყობაში: „იმ დროის საქართველოს სიმტკიცე და გამძლეობა მისი სოციალურ-ეკონომიკური წყობის უპირატესობაში, უფრო პროგრესულობაში იყო აბიური ფეოდალიზმის ქვეყნებთან შედარებით“ (ბერძენიშვილი 1971: 284). ამგვარად, მკვლევარი მკაფიოდ მიჰნავს საქართველოს განვითარების საფეხურს მემობელი ქვეყნების განვითარების საფეხურისაგან: საქართველო ცხადად წინ უსწრებს თავის გარემოს ზოგადად, საბჭოური ისტორიოგრაფიის და, კერძოდ, შუა საუკუნეთა ისტორიოგრაფიის ამოცანა იყო, მემობელი, ანუ არასაბჭოთა (ან არაკომუნისტური) ქვეყნები ყოველთვის წარმოდგენილი ყოფილიყო უფრო განვითარებულ, ჩამორჩენილ სახელმწიფოებად და „პროგრესულობის“ პრიორიტეტი ყოველთვის მინიჭებოდა იმ ქვეყნებს, რომლებიც საბჭოთა კავშირის ან საბჭოურ-კომუნისტური ბლოკის შემადგენლობაში იყო მოქცეული: „მედიევისტი უნდა იყოს სსრკ-ის ხალხთა თუ მის სატელიტთა ისტორიის ვითარება ადვოკატი და, ამავე დროს, ვითარება პროკურორი იმ ქვეყნების მიმართ, რომლებიც ამჟამად საბჭოთა ბლოკის მიღმა იმყოფება“ (ვალენსკი 1954: 85).

აქვე წამოიჭრება ერთაშორისი ურთიერთობის საკითხი – საქართველოს დამოკიდებულება სხვა ქვეყნების მიმართ – და ნიკო ბერძენიშვილი ამგვარად გამოკვეთილად აყალიბებს თავის შეხედულებას: „საქართველო აზიაში იყო და აზიას ებრძოდა, საქართველო პროგრესისათვის იბრძოდა და ამ ბრძოლით მივიდა ის პროგრესულ რუსეთთან“ (ბერძენიშვილი 1971: 284).

ამდენად, ნათქვამია, რომ საქართველო თავისი განვითარების მდგომარეობით აღემატებოდა ირგვლივ მყოფ სახელმწიფოებს, რითაც არღვევდა საკუთარ გეოგრაფიულ ფარგლებს: ქვეყანა გეოგრაფიულად იმყოფებოდა აზიაში, მაგრამ წინსვლით უსწრებდა ირგვლივ მყოფ აზიურ გარემოცვას, ხოლო ეს აღმატებული ვითარება მან განიმტკიცა და საბოლოოდ დაიმკვიდრა კიდევ უფრო აღმატებულ – „პროგრესულ“ – რუსეთთან კავშირით: „პროგრესისთვის მებრძოლმა საქართველომ თავის დამხმარედ (მფარველად) პროგრესული რუსეთი მოიწვია“ (ბერძენიშვილი 1971: 179). ამ თვალსაზრისით, ისტორიკოსი მხარს უჭერს და ადასტურებს ფართოდ გავრცელებულ შეხედულებას, დამკვიდრებულს ჯერ კიდევ გვიანდელი ქართული სამეფო კარიდან – რომანტიკოსებისა და „თერგდალეულების“ გამოვლით – ლამის ბოლო ხანებამდე, რომ საქართველო რუსეთთან ერთიანობით უპირისპირდებოდა ან სწყდებოდა აზიას და, შესაბამისად, უკავშირდებოდა ევროპას,¹⁸ მიუხედავად იმისა, რომ ამ გამონათქვამში ნიკო ბერძენიშვილი არსად ახსენებს ლექსიკურად „ევროპას“, მაგრამ მაინც – უთქმელად – გულისხმობს მას (რაკი „აზიას“, ჩვეულებრივ, უპირისპირდება „ევროპა“). რა თქმა უნდა, აღმავლობის ხანის საქართველო, რომელიც „აზიას ებრძოდა“, თავისი განვითარების საფეხურებით შეესაბამებოდა სწორედ ევროპას (და არა ჯერ ისევ განვითარებულ რუსეთს), თუმცა მასთან თუნდაც ტიპოლოგიურ შედარებას ისტორიკოსი თავს არიდებს.¹⁹

გასათვალისწინებელია, რომ ეს სტრიქონები იწერება იმ დროს, როცა სტალინური ბრძოლა „კოსმოპოლიტიზმის“ წინააღმდეგ ჯერ კიდევ სახსებით არ ჩამცხრალა,²⁰ და ყველანაირი საკაცობრიო პროგრესის სათავედ, საწყისად, დასაბამად, იმჟამინდელი საბჭოურ-სტალინური იდეოლოგიის მიხედვით, აღიარებულია რუსეთი და რუსი ხალხი (და არა ევროპა ან, ფართოდ, „დასავლეთი“).

ამიტომ, პროგრესი განიზომება მხოლოდ რუსეთით: შესაბამისად, ბერძენიშვილისეული ხედვით, საქართველოს განვითარების მიზანი იქნებოდა და იყო, გაერვლია „არაპროგრესული“ გარემოცვა და საკუთარი „პროგრესული“ მონაცემებით ბოლოს და ბოლოს დაკავშირებოდა „ყველაზე პროგრესულ“ რუსეთს.

საერთოდ, ეროვნების შესახებ სტალინის შეხედულება ძირითადად გადმოცემულია მის ორ 1913 და 1929 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომებში: „მარქსიზმი და ეროვნული საკითხი“ (სტალინი 1946: 290-367) და „ეროვნული საკითხი და ლენინიზმი“ (სტალინი 1949: 333-355), რომლებშიც, თავად ეროვნებისა და მისი ღირებულების აღიარების მიუხედავად (რაც არსებითად ეწინააღმდეგება უშუალოდ მარქსიზმის ფუძემდებელთა შეხედულებას, რომელიც ყურადღებას მიაპყრობს საერთაშორისო კლასობრივ სოლიდარობას და ამგვარი შეკავშირების საფუძვლად მიიჩნევს ყველა ერის ჩაგრული, ექსპლუატირებული კლასების შეერთებას მიაგვრელ, ექსპლუატატორ კლასთა წინააღმდეგ), მაინც გაცხადებულია, რომ მხოლოდ მშრომელთა საერთაშორისო (ინტერნაციონალური) გამთლიანება მოაგვარებს ეროვნულ (ნაციონალურ) საკითხს (სტალინი 1946: 367); შესაბამისად, კერძო, ადგილობრივ ეროვნულ ბრძოლას მხოლოდ დაქვემდებარებული, ნაკლებად ღირებული ყადრი ენიჭება საერთაშორისო, საკაცობრიო განვითარებისა და პროგრესის მიღწევის საქმეში. უნდა ითქვას, რომ ნიკო ბერძენიშვილის ამ გამომხატულებაში პოლიკარპე კაკაბაძის პიესის გამო თითქმის არ გამოვლენილა ეროვნებისა და ეროვნული ბრძოლის მიმართ ზუსტად ამგვარი მარქსისტული დამოკიდებულება – ან თავდაპირველი, ან სტალინურად გადამუშავებული სახით; ისიც სათქმელია, რომ სტალინისეული „მოდერნება ეროვნების შესახებ“, რომელიც საბჭოურ-კომუნისტურ იდეოლოგიაში უცდომლად იყო აღიარებული სტალინის გარდაცვალების შემდგომაც (კომუნიზმის დაცემამდე კი!), უპირობოდ არც სხვაგან ასახულა ქართველი ისტორიკოსის შემოქმედებაში, მაგრამ მაინც, იმის ერთიანი წარმოდგენა, თუ როგორ აღიქვამდა იგი თავის ისტორიოგრაფიულ ნააზრევში ეროვნების რაობას, მნიშვნელობასა თუ ჩამოყალიბებას, უფრო მეტად მოითხოვს მთელი მისი სამეცნიერო მემკვიდრეობის საგანგებო შესწავლასა და განხილვას.²¹

ერთი, რაც ამ ტექსტში შეინიშნება, არის გამოყოფა „ქართველი ხალხის პროგრესული ნაწილისა“, რომელიც „იბრძოდა ამ წყობის დაცვა-განვითარებისათვის“ (ბერძენიშვილი 1971: 284); „ამ წყობაში“, რა თქმა უნდა, იგულისხმება „პროგრესული წყობა“, ხოლო „ბრძოლაში“ – „ქართველი ხალხის პროგრესული ნაწილის განუწყვეტელი ბრძოლა პროგრესის ძალთა განვითარების უზრუნველყოფისათვის“ (ბერძენიშვილი 1971: 284). შესაბამისად, ამ თვალსაზრისით, ერი იყოფა კლასობრივ საფუძველზე: ქართველობაში გამოიყოფა „პროგრესული ნაწილი“, რომელიც ქმნის „პროგრესულ კლასს“ და ჯერ საფუძველს უყრის, შემდგომ კი ავითარებს „პროგრესულ წყობას“, რითაც, ის უპირისპირდება ქართველობის „რეაქციულ ნაწილს“, „რეაქციულ კლასს“ და „რეაქციულ წყობას“ (ბერძენიშვილი 1971: 284).²²

რაც შეეხება კაკაბაძის „დავით მერვის“ ბერძენიშვილისეულ შეფასებას, რეცენზენტი გაცხადებულად იწონებს და მხარს უჭერს დრამატურგის გადაწყვეტილებას, რომ ეპოქის მძიმე მდგომარეობის აღსაწერად მწერალმა ჟანრობრივად არჩია კომედია და არა დრამა, რომელთა ადრეული, დაუმსუბუქი წყება შეუფარავადა დაწუნებული მკვლევრის მიერ: „ასეთი დრამა ჩვენში არა ერთი მოიპოვება; სამწუხაროდ, ჩვენი დროისათვის ყველა მოქმედებულია“ (ბერძენიშვილი 1971: 284). ამ შემოქმედებით არჩევანში დანახულია მკაფიო შესაბამისობა გამომხატულებასა და ჟანრის შორის, რადგან, ბერძენიშვილის სიტყვებით, „პ. კაკაბაძემ სწორი ალღოთი მიაგნო, რომ კომედიის ხერხებით არანაკლები დამაჯერებლობით შეიძლება აღნიშნული ეპოქის დუხჭირი ვითარების დახატვა“ (ბერძენიშვილი 1971: 284).

აღსანიშნავია, რომ ნებისმიერი პროგრესისტული და, მათ შორის, მარქსისტული თვალსაზრისი (განსხვავებით, ვთქვათ, რომანტიზმისაგან) თითქმის მთლიანად გამორიცხავდა „წარმატებული კლასების“ გადამენების ტრაგიკულ თუ დრამატულ ასახვას და ამ „კლასების“ „უკანასკნელ

წარმომადგენელთა“ საბჭოურ-კომუნისტური იდეოლოგიურ-მხატვრული პორტრეტები უმეტესად იუმორისტულად ან სარკასტულად იხატებოდა. როგორც ჩანს, ნიკო ბერძენიშვილი ამიტომაც მიესალმა, რომ დრამატურგმა ისტორიული თემატიკის წარმოჩენა, ჩვეულებრივ-გაცვეთილი დრამატული პათოსის ნაცვლად, კომიკური „ხერხებით“ სცადა.

პიესის მთავარი, თუმცა უჩინარი გმირი – კახაბერი – ისტორიკოსს ქვეყნის არა იმდენად ეროვნული მხსნელის სახედ მიაჩნია, რამდენადაც იმჟამად ხელფეხშეკრული, მაგრამ მომავლის მაცნე, „პროგრესული კლასის“ განსახიერებად, – ფაქტობრივად, მხსნელადაც და წინამძღოლადაც, ოღონდ სწორედ „კლასობრივი“, კოლექტიური გაგებით და თან მხოლოდ პოტენციური, მოსალოდნელი განზომილებით. რა თქმა უნდა, მარქსისტული შეხედულებიდან გამომდინარე, იმთავითვე სრულიად შეუძლებელი იქნებოდა კონკრეტული ადამიანის საგანგებო, პირადული, პიროვნული წარმოჩენა, რაკი ნებისმიერი გმირის, – ისევე როგორც ნებისმიერი ადამიანის, – სახე ყოველთვის რომელიმე კოლექტივის სწრაფვასა და მიზანდასახულებას გამოხატავს, და მხატვრულ ნაწარმოებში აუცილებლად უნდა გამოხატავდეს კიდევ.

ის, რომ გმირი თითქმის მთელი ნაწარმოების განმავლობაში დამალული და დატყვევებულია, ბერძენიშვილისათვის ასახავს იმგვარ მდგომარეობას, როდესაც „პროგრესისათვის მებრძოლი კლასი“ დამონებული ჰყავს ფეოდალურ „კლასს“, რომელიც, ერთი მხრივ, უფრო „პროგრესულ“ გლეხობას გასაქანს არ აძლევს, რის გამოც: „თავადების საკუთრებად ქცეულს, დამონებულ, დაქსასულ გლეხობას გმირის წარმომბა არ შეუძლია“ (ბერძენიშვილი 1971: 285), ხოლო, მეორე მხრივ, ასევე უფრო „პროგრესულ“ ბურჟუაზიას ჯერჯერობით აღმოცენების პირობებსაც კი უხშობს: „გვიანფეოდალური საქართველო კი ჩიხშია იმიტომ იმყოფებოდა, რომ იქ ფეოდალური ურთიერთობის დამანგრეველ რევოლუციურ კლასს განვითარების საშუალება არ ეძლეოდა“ (ბერძენიშვილი 1971: 285). შესაბამისად, „ვიდრე ქვეყანა ჩიხშია, გმირი კახაბერი ‘ორმოშია’“ (ბერძენიშვილი 1971: 285). კახაბერის დატყვევებულობა, გამომხატურების ავტორის თვალსაზრისით, „კლასობრივი“ განვითარების შებორკილობას, ამგვარი განვითარების ძალის უქონლობას ასახავს:

კახაბერი კი, ჩვენი ისტორიული კონცეფციით, „ორმოში“ მაშინ „ჩაადგეს“, როცა ფეოდალურ საქართველოში პროგრესის მდროშე კლასის წარმომბა შეფერხდა. ამ თვალსაზრისით კახაბერი მტენაკლებად „ორმოშია“ მთელი გვიანფეოდალური ხანის განმავლობაში (ბერძენიშვილი 1971: 286).

სხვათა შორის, თვალსაჩინოა, ისტორიკოსი ამ შემთხვევისას თითქოს სასხვათაშორისოდ, მაგრამ მაინც საგანგებოდ აღნიშნავს, რომ პიესის შემოთავაზებული ინტერპრეტაცია სწორედაც მისეულია („ჩვენი ისტორიული კონცეფციით“), რაც არ გამორიცხავს შესაძლებლობას, რომ ამგვარი ინტერპრეტაცია, შესაძლოა, მთლიანად არც ემთხვეოდეს დრამატურგისეულ ხედვას.

საერთოდაც და ზოგადადაც, გმირი ვერც იქნება ირგვლივ, რადგან „გმირს წარმომბობს პროგრესისთვის მებრძოლი კლასი, მონიავე კლასი“ (ბერძენიშვილი 1971: 285), ხოლო „სამოგადოებრივ სარბიელზე არა ჩანს შემოქმედი კლასი, რომ ხალხს უთავოს, წინ წაუძღვას მას და პროგრესის გზით წაიყვანოს“ (ბერძენიშვილი 1971: 284). რაც შეეხება იმ ადამიანებს, რომლებიც, პიესის მიხედვით, კახაბერს ელიან ან კახაბერის სახელის (მხოლოდ სახელის!) ირგვლივ დარაზმულან, ისინი, ძველ „კლასობრივ“ ჩარჩოებში ჩარჩენილნი, მოკლებულნი არიან ყოველგვარ ნაყოფიერებას, ყოველგვარ წარმომბობ უნარს და, ამდენად, ვერც წარმომბობენ, ვერც დაბადებენ ახალ გმირს, ანუ ახალ „კლასს“: „ის ხალხი, ორმოდან ამოსულ კახაბერს რომ მისვლია, გმირის წარმომბობი და ქვეყნის დამხსნელი კლასი არ არის, რადგან ის არაა ძველის წინააღმდეგ აჯანყებული კლასი, ახლის შემოქმედი კლასი“ (ბერძენიშვილი 1971: 286).

ისტორიკოსის მსჯელობის გაშლა-გააზრებითა და იდეური კონტექსტის გათვალისწინებით, ცხადი ხდება, რომ ბერძენიშვილი გულისხმობს იმჟამინდელ საქართველოში ბურჟუაზიის გამოუჩენლობას,

ხოლო ამ „კლასის“ განენის გარეშე კი, მისი შეხედულებით, ქვეყნის წინსვლა შეუძლებელი გამხდარა. გამოხმაურების ავტორს მიაჩნია, რომ ქვეყნის განსაცდელის საფუძველი სწორედ ახალი „კლასის“ დაუბადებლობა იყო (ანუ კახაბერის ორმოში ყოფნა, ორმოდან ამოუსვლელობა), რასაც, სხვა მიზეზებთან ერთად, ასევე, უცხოელთა ძალმომრეობაც განაპირობებდა, ხოლო ქვეყნის განვითარება, და, მათ შორის, უცხოელების ბატონობის დაძლევა კი მხოლოდ ამ ახალ „კლასს“ (ანუ იშვამად და ჯერჯერობით ორმოდან გაუთავისუფლებელ კახაბერს) უნდა ეკისრა.

საქართველოს ისტორიის მკვლევრის შეხედულებით, საერო-სახალხო ცხოვრებისა თუ სახელმწიფოებრივი წარმატებული სვლის დამამუხრუჭებელი ძალაა „ხალხის და ქვეყნის მოღალატე მთავრები“ (ბერძენიშვილი 1971: 287), რომელთა მისეული შეფასება სრულიად უღმრთოა:

ქვეყნის პოლიტიკური დაშლილობის მოღვაწენი, ხალხის უწყალო მძარცველები, ტყვის მსყიდველები, ღალატის ვირტუოზები, დაუნდობლობის, სიყრუისა და მლიქვნელობის ოსტატები, ეს „ბრწყინვალე“ საძაგლნი [...] (ბერძენიშვილი 1971: 285).

დახასიათების სიტყვიერი გამოხატულება იმდენად დაუფარავად მგზნებარე და ცხადად პიროვნულია, გაჭირდება ოდნავ მაინც ეჭვის შეტანა, რომ ავტორის დამოკიდებულებაც, განწყობაც, შეფასებაც სრულიად გულწრფელია. მაგრამ თავადთა თუ მთავართა გადამწყვეტი დანაშაულია, რომ ისინი „რეაქციულ“ „კლასს“ განეკუთვნებიან, რომლის გარეშოს დაძლევა მათ სულაც არ სწადიათ, რითაც ხელს უშლიან „პროგრესული“ „კლასის“ ასპარეზზე გამოსვლასა და სამომავლო გზის გაკვალვას:

თავად-მთავრები გვიანფეოდალურ საქართველოში საზოგადოებრივი განვითარების შეფერხების ნაყოფნი არიან, საზოგადოებრივი რეაქციის ნაშობნი არიან, თავს ღვიძლ სტიქიონში გრძნობენ და მასვე (რეაქციას) ემსახურებიან (ბერძენიშვილი 1971: 285).

რეცენზენტს არანაირად სადავოდ არ მიაჩნია, რომ იმ ხანად სწორედ ამ შემაფერხებელ-დამაბრკოლებელი „კლასის“ მმართველობის გამო აღმოჩნდა ქვეყანა ჩიხში, რაც მხატვრულად – დრამატურგის მიერ – კახაბერის ორმოში ყოფნით გადმოიყა: „ღღეს ამ თავად-მთავრების ამინდია და ასე დარჩება, ვიდრე ქვეყანა ჩიხშია მოქცეული. და ვიდრე ქვეყანა ჩიხშია, გმირი კახაბერი ორმოშია“ (ბერძენიშვილი 1971: 285).

ქართველ ფეოდალთა უმოწყალო დაგმობის შემდგომ ისტორიკოსის დაუნდობელი შეფასება სწვდება, ასევე, ქართულ ინტელექტუალურ ფენასაც, – „ამ უქნარა ნაცარქექიათა ბანაკს, რომლის იდეური გამოხატველი არის როსტომ ბრძენი“ (ბერძენიშვილი 1971: 285), და სწორედ ისინი, რომლებიც პოლიკარპე კაკაბაძის შემოქმედებაში დრამატურგისათვის ასე ჩვეული ნაცარქექიების სახით იხატებიან, გამოხმაურების ავტორის სიტყვებით, ირგვლივ ამკვიდრებენ ყოვლისგამჭოლ უიმედობასა და ცხოვრების უშინაარსობის განცდას:

ყველაფერი ეს საზოგადოებრივი ცხოვრების მოდუნების, უმოძრაობის ნიადაგზე შექმნილი ფილოსოფიაა, [...] რომელიც ბრძოლა-შრომისაკენ კი არ მოუწოდებს, არამედ უშრომელობას, უქმად გდებას ამართლებს. ეს ჩივილი წუთისოფლის დაუნდობლობაზე, მის ეფემერულობაზე და ამაოებაზე ლიბერტიკულ მოჰყვება გვიანფეოდალური ხანის ქართულ აზროვნებასა და მის ნიშანდობლივ მხარეს შეადგენს (ბერძენიშვილი 1971: 287).

სავარაუდოა, ისტორიკოსის თვალსაზრისი, რომელიც ტექსტში მაინც ნაკლებად მკაფიოდაა გამოთქმული, წარმავლობის თუ განწირულობის ეს მძაფრი განცდა განპირობებულია არა სამყაროს საერთო-საზოგადო ალქმით, მოაზროვნისეულ-ხელოვანისეული ხედვის კუთხით, პირადი დამოკიდებულებით ან პირადი არჩევანით, არამედ მომავლადი „კლასის“ ისტორიული უსასოობის, უმომავლობის გრძნობით, რადგან, მარქსისტული თვალსაზრისით, ინტელექტუალურ-სახელოვნო ფენა ყოველთვის ასახავს იმ „კლასის“ განწყობებს, რომელმაც ის წარმოშვა და რომელიც მას კვებავს.²³ ამ

განწყობებს ნიკო ბერძენიშვილი ფართო გაგებით უწოდებს რომანტიზმს, მაგრამ, მისი აზრით, ის, რაც მან აღწერა, არის „რომანტიზმი არა რევოლუციური, არამედ რეაქციული“ (ბერძენიშვილი 1971: 287). ერთი მხრივ, „პროგრესული“, ანუ „რევოლუციური“ და, მეორე მხრივ, „რეაქციული“ რომანტიზმის ამგვარი გამოჩენა ჩვეული იყო მარქსისტული ლიტერატურისმცოდნეობისათვის ან, ზოგადად, მარქსისტული კულტურის კვლევებისათვის: ამგვარი მეთოდურ-იდეოლოგიური განასერით, ქართულ ლიტერატურაში პირველის მაგალითად მიჩნეული იყო ნიკოლოზ ბარათაშვილი, მეორის ნიმუშს კი ვახტანგ ორბელიანი წარმოადგენდა.²⁴ ნიშანდობლივი და მოსალოდნელია, რომ „პროგრესული“ რომანტიზმის წარმომადგენლად ნიკო ბერძენიშვილიც ასახელებს სწორედ ბარათაშვილს, რომლის „რევოლუციური“ უწყება მას ბუნებრივად მიაჩნია, „იმით, რომ ამ დროს ქართული ცხოვრება უკვე გამოხატული იყო ინერტული უმოძრაობიდან და ახლის შენება იწყებოდა“ (ბერძენიშვილი 1971: 287), ბუნებრივად იმდენად, რამდენადაც, ისტორიკოსის შეხედულებით, რომელიც ადრეც გამოითქვა ამ გამოხმაურებაში, ქართულ ნიადაგზე სწორედ ამ დროს, ანუ მეცხრამეტე საუკუნიდან ისახებოდა „ბურჟუაზიული ურთიერთობა“ (ბერძენიშვილი 1971: 283), რაც იმ დროსა და გარემოში „პროგრესულ“ მოვლენად უნდა ყოფილიყო მიჩნეული.

მაგრამ მანამდე, „გვიანფეოდალური“ ჩივილს წუთისოფლის ამაოებისა თუ მუხანათობის გამო, როგორც ბერძენიშვილი გულისხმობს, განაპირობებდა წარმავალი „კლასის“ უნუგეშობა, ხოლო შემდგომდროინდელ მონოდებას „ახლის მშენებლობის“ (ბერძენიშვილი 1971: 287) დასაწყებად საფუძვლად ედო მომავალი „კლასის“ წარმატებისა და გაფურჩქვნის იმედები. ეს დამოკიდებულება, ეს კავშირი კი, ისტორიკოსის აზრით, მხოლოდ მარქსიზმმა – სახელდებით მარქსიზმმა – ახსნა (სხვათა შორის აქ, გამოხმაურების მთელი ტექსტის მანძილზე, ერთადერთხელაა ღიად დასახელებული „მარქსიზმი“): საზოგადოების განვითარების სწორი პასუხიც და მისი ასახვა-გამოხატულების კანონზომიერებანიც, „ცის გასაღები“, ყოველგვარი „მისტიკური გამოუცნობლობის“ უკუგდებით, „დიდი ხანია, აღმოაჩინეს მარქსიზმის კლასიკოსებმა და იქ გამოუცნობი ამ მხრივ აღარა არის რა“ (ბერძენიშვილი 1971: 287).

იმ ეტაპზე, როცა ფეოდალიზმი „პროგრესული“ წყობა იყო, მაშინ ხელოვნებასაც საფუძვლად ედო „დაუღალავი შრომის, მედგარი ბრძოლის და უდრეკი წინსვლის ფილოსოფია“ (ბერძენიშვილი 1971: 287), რისი გამოხატულების მაგალითებადაც დასახელებულია იოვანე საბანისძისა და გიორგი მერჩულის, გიორგი ათონელისა და გიორგი მცირის ნაწარმოებები, და მკითხველიც „სწორედ იქ იპოვის შემოქმედ საზოგადოებას, იპოვის გმირებს“ (ბერძენიშვილი 1971: 287). ფეოდალიზმის ეს აღმავლობა საქართველოში, როგორც ითქვა, გრძელდება მეცამეტე საუკუნის დასაწყისამდე, – ამდენად, ეპოქა გმირულია და „არც კომედიის სარბიელია ქართული ფეოდალური ურთიერთობის აღმავლობის ეს ხანა“ (ბერძენიშვილი 1971: 287-288), მაგრამ ეს წყობა „ჩიხში“ აღმოჩნდება და თანდათანობით ის „რეაქციული“ ხდება, და მაშინ ასპარეზზე გამოდის „როსტომ-გოსტამაბ-ლიპარიტები“ (ბერძენიშვილი 1971: 287), რის გამოც ამ ხანის დასასაბავად პოლიკარპე კაკაბაძე, შემფასებლის აზრით, გონივრულად ირჩევს კომედიას.

აღსანიშნავია ისიც, რომ „გვიანფეოდალური ხანის“ გამო მსჯელობისას, რომლის ქრონოლოგიური საზღვრებად ისტორიკოსი საქართველოში მეცამეტე-მეთვრამეტე საუკუნეებს მიიჩნევს (ბერძენიშვილი 1971: 283), იგი ცნება „რომანტიზმს“ საკმაოდ ფართო გაგებით – თითქმის ანაქრონისტულად – იყენებს და არ უკავშირებს კონკრეტულად ევროპულ ან ქართულ კულტურაში რომანტიზმად აღიარებულ მიმდინარეობას, რომელიც კონკრეტულად უფრო მოგვიანო ხანის ნაკადს აღნიშნავს.²⁵

ამავე დროს, ნიკო ბერძენიშვილი წამოჭრის საკითხს მეფის ადგილის გამო ისტორიისა და პიესაში, და გაცხადებულ ეჭვს გამოთქვამს, რამდენად მართებულია პიესის სახელწოდებად მეფის სახელის არჩევა. უნდა ითქვას, რომ მარქსიზმის სტალინურ ინტერპრეტაციაში – განსაკუთრებით,

მის იდეოლოგიურ-კულტურულ გამოვლინებაში - მეტად მნიშვნელოვანია ლიდერის („ბელადის“) ფიგურა, რომელსაც ისტორიულ განზომილებაში მეფე განასახიერებდა. თითქოს უცნაურია, რომ მეფე, ამ შეხედულებით, მონყვეტილი იყო თავის „კლასს“ (არცთუ იშვიათად დაპირისპირებულიც კი იყო მასთან) და - თუ უმეტესად არა, ხშირად - ხალხის „პროგრესულ“ მეთაურს წარმოადგენდა. თუმცა, ბერძენიშვილის აზრით, „საზოგადოებრივი შეფერხების, საზოგადოებრივი ჩიხის ერთ-ერთი გამოხატულება იყო ის, რომ მეფეს გვიანფოდალურ საქართველოში ხალხი არ ჰყავდა“ (ბერძენიშვილი 1971: 285), რის გამოც, მარქსისტული თეორიის მიხედვით (თუ სანინააღმდეგო?!), „მეფე გვიანფოდალურ საქართველოში ქვეყნის პროგრესულ ძალთა შემკრების როლში (ენგელსი რომ აღნიშნავს) ვერ გამოდიოდა“ (ბერძენიშვილი 1971: 285). ამდენად, ისტორიკოსი ეთანხმება პიესის ავტორს, როცა იგი ვერაფრისმქმნელ „დავით მერვეს ტრაგიკომიკური სიტოთი ხატავს და არსებითად ნაცარქექიათა წრეში ათავსებს“ (ბერძენიშვილი 1971: 285). გასათვალისწინებელია, რომ იმ დროს, როცა ნიკო ბერძენიშვილი წერდა თავის გამომხატურებას, პოლიკარპე კაკაბაძის პიესას ეწოდებოდა „დავით მერვე“, რაც ავტორის არასწორ გადანყვეტილებად მიაჩნდა ნაწარმოების შემფასებელს და ამიტომაც მოუწოდებდა დრამატურგს, არ დაეკავშირებინა პიესის შინაარსი კონკრეტული მეფის სახელთან:

სჯობდა, რომ ასეთი ისტორიული ნაწარმოები, რომელიც საქართველოში გვიანფოდალური ხანის მთელს ეპოქას შეეხება, არ ყოფილიყო მიმავრებული რომელიმე მეფის სახელთან და ამ ნაწარმოებს იგივე ძველი სახელი „კახაბერის ხმალი“ აღდგენოდა (ბერძენიშვილი 1971: 288).

ძნელი სათქმელია, რამდენად გაითვალისწინა დრამატურგმა ისტორიკოს-რეცენზენტის ეს რჩევა, მაგრამ უეჭველია, რომ ნაწარმოებს შემდგომში, მართლაც, დაუბრუნდა ადრეული სახელწოდება - „კახაბერის ხმალი“. ამ სათაურით გამოიცა ის საბოლოოდ ავტორის სიცოცხლეში და საბოლოოდ ამგვარი სახელდებითვე დამკვიდრდა მწერლობაშიც და თეატრშიც.²⁶

თუმცა ამ რჩევის გამოთქმამდე მკვლევარი სწორედაც პიროვნულად მეფეს, - ამ შემთხვევისას, ერეკლე მეორეს, - მიაწერს განსაკუთრებულ ღვაწლს „პროგრესული ძალების“ მეთაურობისა და საქართველოს რუსეთთან დაკავშირების საქმეში:

ქართული ფეოდალური საზოგადოების პროგრესულმა ნაწილმა გმირი ერეკლეს მეთაურობით პირველი დიდი გამარჯვება მოიპოვა: ბარბაროსული გარემოცვის გარღვევით გვიანფოდალური ჩიხის მთავარი ბურჯი მოიშალა და პროგრესულ ძალთა წინსვლა-განვითარების გზა პროგრესულ რუსეთთან კავშირით უზრუნველყო (ბერძენიშვილი 1971: 288).

ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ შუა საუკუნეთა საბჭოური ისტორიოგრაფია ყოველთვის გამოაცალკევებდა „პროგრესულ მეფეებს“, რომელთა პორტრეტებში (მაგალითად, რუსეთში - ივანე შრისხანე და პეტრე დიდი, საქართველოში - დავით აღმაშენებელი და ერეკლე მეორე) უმეტესწილად ადვილი ამოსაცნობი უნდა ყოფილიყო (ანუ წინასწარ „ნაწინასწარმეტყველები“!) კომუნისტი ბელადის, იოსებ სტალინის, სახე.

ღირსშესანიშნავია, რომ ბერძენიშვილისეული გამომხატურება კაკაბაძის პიესის გამო გამოქვეყნდა მაშინ (1955 წლის 8 აპრილს), როცა სტალინი უკვე ორი წლის გარდაცვლილია (მისი გარდაცვალების ოფიციალურ თარიღად მიჩნეულია 1953 წლის 5 მარტი), მაგრამ საბჭოთა კავშირის კომუნისტურ მმართველობას ჯერ არ დაუგმია ეგრეთ წოდებული „პიროვნების კულტი“, რაც 1956 წელს, საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის მეოცე ყრილობაზე (14-25 თებერვალი) მოხდა, რის შემდეგ კარგა ხნის განმავლობაში ყურადღება მახვილდებოდა არა ბელადებსა და მათს საქმიანობაზე, არამედ მხოლოდ „კოლექტიურ მმართველობაზე“. ამდენად, მკვლევრის მსჯელობანი პიროვნების მნიშვნელობის შესახებ ისტორიულ მოვლენათა განვითარებისას მაინც ორჭოფულია. ბერძენიშვილი მკაფიოდ იწონებს იმას, რასაც პიესის შინაარსში თავად ხედავს: რომ ისტორიულ პროცესებს, - რასაც

იგი „ისტორიული პროგრესის“ თვალსაზრისით განიხილავს, – წარმართავს არა ერთი კონკრეტული ისტორიული პიროვნება, არა რამეგვარი მეთაური, წინამძღოლი, „ბელადი“, არამედ „პროგრესული ძალები“ (ანუ „პროგრესული კლასი“), რაც განაპირობებს იმას, რომ მითოსური კახაბერი „კახაბერის ხმალში“, ფაქტობრივად, არც კი ჩანს, – იგი, ვის ირგვლივაც თითქმის უნდა დარამზღუფდებოდნენ აჯანყებულები, პიესის ბოლომდე, საერთოდ, უხილავად რჩება (თუ არ ჩავთვლით მოგვიანებით გაჩენილ „პროლოგს“, რომელსაც არც შეეხება რეცენზენტისეული გამოხმაურება). თუმცა თავად პიესის მიზანსწრაფვისათვის მნიშვნელოვანია კახაბერის არა ისტორიული, არამედ სწორედ მითოსური სახე, რაც იმითაცაა განპირობებული, რომ იგი მართლაც არაა ისტორიული პერსონაჟი. „პ. კაკაბაძე მართალია, როცა კახაბერს ნახევრად რეალურ, სანახევროდ სიმბოლურ პირად წარმოგვიდგენს, როცა ამ გმირთან დაკავშირებული ყველა მოვლენა არც დასაჯერებელია, არც დაუჯერებელი“ (ბერძენიშვილი 1971: 286), – მიაჩნია ნიკო ბერძენიშვილს. მაგრამ, მისივე შეხედულებით, კახაბერი იმიტომ არაა რეალური არსება, რადგან ჯერ არც დაბადებულა, არ წარმოშობილა ის „კლასი“, რომელიც სათავეში ჩაუდგებოდა ქვეყნის განვითარებას:

კახაბერი ასეთი კლასის შვილი არ იყო, რადგან ასეთი კლასი ქართულ სამოგადოებრივ სარბიელზე ჯერ კიდევ არ გამოუსულიყო. ამდენად, გმირი კახაბერი არარეალურია და ჩვენი ავტორისათვის ალღოს არ უღალატინა, როცა კახაბერი რეალურ მოქმედ პირად არ გამოიყვანა თავის კომედიამი (ბერძენიშვილი 1971: 288).

ხოლო ეს მდგომარეობა, – გმირის უჩინარობა, – ისტორიკოსის შეხედულებით, ასეც გაგრძელდება მანამ, სანამ არ დაბადებულა ახალი, „პროგრესული“ კლასი, „ვიდრე გმირი კლასი, ახლის შემოქმედი კლასი არ წარმოიქმნება და კახაბერს არ შობს“ (ბერძენიშვილი 1971: 287).

ისევ და ამჯერადაც, რა თქმა უნდა, ძნელია, გადაჭრით და უჭკველად განისაზღვროს, თუ რამდენად ეთანხმება ერთმანეთს ან თუნდაც ახლოსაა ერთმანეთთან, ერთი მხრივ, ავტორისეული წარმოდგენა და შეხედულება, ხოლო, მეორე მხრივ, ინტერპრეტატორისეული აღქმა და გაგება.

საყურადღებოა, რომ პიესის დასასრულს შორიდან გამოძვრთა კახაბერს, ხალხის სახითა და სახელით, ხმალი გადაეცემა, მაგრამ ამ სცენას რეცენზენტი განზე ტოვებს და არც კი ცდილობს მის ისტორიულ-იდეოლოგიურ ახსნას.

როგორც უკვე ითქვა, „კახაბერის ხმალში“ დახატული წარმოსახვითი წარსული სამყარო, ავტორის ჩანაფიქრით, მოწყვეტილია ისტორიულ გარემოს და ის სინამდვილეში მითოსური სამყაროა, ხოლო მითოსური თვალსაზრისით ყოველთვის და ყველგან უყურადღებოდ ტოვებს ერთადერთს, განუმეორებელს, ინდივიდუალურს, პიროვნულს. მარქსისტული იდეოლოგიაც, რომელიც ნიკო ბერძენიშვილმა პიესის ანალიზის იარაღად თუ ხერხად გამოიყენა, მთლიანად უგულებელყოფს ცალკეული ადამიანის პიროვნულ ღირებულებას, თუკი მას არ გააჩნია „კლასობრივი“ განზომილება. ამ მხრივ, დრამატურგიისა და ისტორიკოსის ხედვები ერთმანეთს დაემთხვა, – მთლიანისაგან („კოლექტივისაგან“) გამოცალკევებული, ერთეული პიროვნება არ იმსახურებს, არ მიიპყრობს განსაკუთრებულ გულისყურს, – თუმცა, ამგვარი თანამთხვევისას, როგორც ჩანს, მაინც საცხებით განსხვავებული იყო დრამატურგიისა და ისტორიკოსის იდეური საყრდენები, ყალიბები, ბიძგები.

შეიძლება საჩინოდ გამოითქვას, რომ საბჭოთა საქართველოში – ისევე, როგორც ყველგან, სადაც კომუნიზმი ბატონობდა – ტექსტების იდეოლოგიური ტყვეობა გამოიხატებოდა არა მარტო იმით, როცა თავად ტექსტს, მეტად თუ ნაკლებად, განაპირობებდა კომუნისტური იდეოლოგია, რომელიც მას ყოველთვის მოაქცევდა ხოლმე იდეოლოგიის ტყვეობაში (და ეს იყო ტყვეობის ერთი სახეობა!), არამედ იმითაც, როცა უკვე არსებული ტექსტები, – მათ შორის, კლასიკური ნაწარმოებები, – ექცეოდნენ მარქსისტულ-კომუნისტური იდეოლოგიური ინტერპრეტაციის ტყვეობაში (და ეს ტყვეობის მეორე სახეობა იყო!), რაც ამ ტექსტებს ხშირად თუ უშეტესად აცლიდა, დააშორებდა ან თუნდაც უფერმკრთალებდა მათ ნამდვილ ავტორისეულ შინაარსს. თუმცა პატიოსნად და გამოკვეთილად უნდა

გაცხადდეს, რომ ეს ბრალდება, ზოგადად, არ შეიძლება წაყენოს მხოლოდ მარქსიზმს, რაკი თითქმის ნებისმიერ ინტერპრეტაციას, – შესრულებულს თუნდაც ნებაყოფლობით, თუნდაც სახელმწიფოებრივი იძულება-დათრგუნვის პირობებში, – ისეც ყოველთვის და ყველგან დასდევს ამგვარი გარდაუვალი საფრთხის აჩრდილი.

საბოლოოდ ისიც სათქმელია, რომ ნიკო ბერძენიშვილის შემოქმედებითს მემკვიდრეობაში ერთადერთი ტექსტი, რომელიც ისტორიულ თემაზე შექმნილ თანამედროვე მხატვრულ ნაწარმოებს განიხილავს და აფასებს, მაინც გამოირჩევა მარქსისტული თვალსაზრისის შეძლებისდაგვარად საქმიანი, გააზრებული და გათავისებული გამოყენებით, რაც ამ ტექსტს, – რომელშიც თვალსაჩინოაა შერწყმული ხედვის სიყვარული და გამოხატულების შთაბეჭდაობა, – ლიტერატურულ-კულტურული ანალიზისას მარქსისტული მეთოდის გამოყენების ლამის ერთადერთ ნაყოფიერ და წარმატებულ ნიმუშად აქცევს ქართულ აკადემიურ-სააზროვნო გარემოში. მაგრამ არ უნდა დაიმალოს ისიც, რასაც ეს მცირე ტექსტიც მკაფიოდ მეტყველებს: ქართული საბჭოური ისტორიოგრაფიის საუკეთესო წარმომადგენელთა ნააზრევიც კი, თუკი საქმე განმაზოგადებელ მსჯელობას მოითხოვს და დაისაჩირობს, ყოველთვის – მეტად ან ნაკლებად – ალბეჭდილია იმუშავე ქვეყანაში შეუზღუდავად გაბატონებული მარქსისტული ან, კიდევ უფრო ხშირად და კიდევ უფრო ზუსტად, მარქსისტულ-სტალინური იდეოლოგიის ანარეკლით.²⁷

შენიშვნები

- ¹ ავტორის სიცოცხლეში საბოლოო ვერსია უკანასკნელად გამოქვეყნდა „კახაბერის ხმის“ სახელწოდებით (კაკაბაძე 1971: 104-251).
- ² შემდგომში ეს გამოკვლევა შევიდა ავტორის შრომათა კრებულში, რომელიც ავტორის გარდაცვალების შემდგომ გამოიცა (ბერძენიშვილი 1971: 283-288).
- ³ ავტორი პიესას სწორედ ამგვარად ათარიღებს: 1929-1954 (კაკაბაძე 1954: 228); (კაკაბაძე 1971: 251).
- ⁴ ჟანრობრივად ასე განსაზღვრავს ნაწარმოებს თავად ავტორი: „კომედია ოთხ მოქმედებად“ (კაკაბაძე 1971: 103).
- ⁵ დავით მერვის მეფობის შესახებ მოკლე, დაუზავლები გადმოცემისათვის იხ. (მეფეები 2007: 156-160).
- ⁶ პიესის ტექსტი ასე მთავრდება: „სიღმეში ჩრდილივით გამოჩნდება ცხენი და ზედ მხედარი კახაბერი, რომელსაც გულქანა ხმაღს გადასცემს“ (კაკაბაძე 1971: 251).
- ⁷ პიესის საბოლოო ვერსიაში, რომელიც ავტორის გარდაცვალებამდე ერთი წლით ადრე ანუ 1971 წელს გამოქვეყნდა, კახაბერი ცოცხლად ჩნდება (და მეტყველებს კიდევ) ოდენ პროლოგში, რომელიც პირველად და მხოლოდ ამ გამოცემაში ჩნდება (კაკაბაძე 1971: 107-112); ამგვარ ვერსიას, სავარაუდოდ, არ იცნობდა ნიკო ბერძენიშვილი, რაკი ეს პროლოგი არ შესულა პიესის პირველ, 1954 წლის გამოცემაში, რომელსაც რეცენზია უძღვნა ისტორიკოსმა.
- ⁸ ფოლკლორული, ზღაპრისეული ნაცარქექიას დასახასიათებლად იხ. (კიკნაძე 2008: 108-110).
- ⁹ ისევე როგორც კაკაბაძისეული ყვარყვარე თუთაბერი (პიესიდან „ყვარყვარე თუთაბერი“, 1928-1929), რომელშიც არა მარტო ნაგულისხმებია ნაცარქექიას სახე, არამედ მას ასეც მოიხსენიებენ პიესის ტექსტში, ხოლო თხზულების ადრეულ ვერსიებში (მაგალითად, 1936 წლის გამოცემაში ცალკე წიგნად: კაკაბაძე 1936) ეს პერსონაჟი რემარკებში, სავსებითაა, მხოლოდ ამგვარად იწოდება; მოქმედ გმირთა ჩამონათვალშიც ამ პერსონაჟთა მეთხზულებიც სრულიად ემთხვევა ერთმანეთს: „ყვარყვარე თუთაბერი, მეთხზულებად ნაცარქექია“ (კაკაბაძე 1971: 7), „გოსტამაზი, ცნობილი ნაცარქექიად“ (კაკაბაძე 1971: 105).
- ¹⁰ კორნელი კეკელიძისეული განმარტებით კახაბერი ქვეყნისათვის თავდადებული გმირის ზოგადი სახეა. გ. ლუნიძის გამოკვლევით, კახაბერნი გადმოსულან გურიიდან და ქართლის მეფეების კარზე მსახურობდნენ (კეკელიძე 1972: 289); ეს კომენტარი პირველად გამოქვეყნდა 1955 წელს. იხ. (გურამიშვილი 1955: 314).
- ¹¹ იხ. ჩვენი გამოხმაურება ნიკო ბერძენიშვილის ბოლო საარქივო გამოცემის შესახებ (ლაღანიძე 2011: 335-344).
- ¹² ზოგიერთი ზეპირი გადმოცემა მეტყველებს, რომ ქართული შუასაუკუნეობრივი საბუთების მრავალწლიანი, თითქმის ამოწმწარავი შესწავლის შედეგად ნიკო ბერძენიშვილმა ძალდაუტანებლად მართებულად

- მიიჩნია ისტორიის მარქსისტული ახსნა; გამოთქმულია ამგვარი შეხედულებაც, რომელიც მისი უმცროსი თანამშრომლების წრიდან მომდინარეობს: „ნიკო ბერძენიშვილი ორთოდოქსი მარქსისტი იყო და, ამდენად, საკვებით გულწრფელად სჭეროდა კომუნისტური იდეალებისა“ (ხოშბარია-ბროსე 1998: 96).
- ¹³ თავად ეს ნაშრომი („О диалектическом и историческом материализме“) შეტანილი იყო უავტოროდ გამოსულ ოფიციალურ საყოველთაო სახელმძღვანელოში: „საკავშირო კომუნისტური პარტიის (ბოლშევიკებისა) ისტორია: მოკლე კურსი“ (როგორც ამ ნიგნის მეოთხე თავის მეორე ქვეთავი), რომელიც ნიგნად პირველად 1938 წელს გამოქვეყნდა: (ისტორია 1938: 99-127); ნაშრომი შესულია სტალინის ტომეულებში: (სტალინი 1997: 253-282). არსებობს ქართული ცალკე გამოცემა: (სტალინი 1940). ამ ნიგნის საგანგებო და სავალდებულო შესწავლა, რომელსაც სტალინის პერიოდის ყველა საბჭოურ დაწესებულებაში ყოველკვირეული „პოლიტიკური განათლების“ საგანგებო დღე ეთმობოდა, მხატვრულად (სარკასტულად!) ასახული აქვს ა. სოლჟენიცინს თავის რომანში „პირველ გარსში“: (სოლჟენიცინი 2006: 527-536); რომანის ოთხმოცდამეორე, საგანგებო თავს, სადაც აღწერილია ერთი ამგვარი „მეცადინეობა“ სამეცნიერო-კვლევით ისტორიკებში, სახელად ჰქვია „მონინაზე მოთვლემდევლობა“ („Передаюе мировоззрение“).
- ¹⁴ სტალინთან პირადი შეხვედრისას მკაფიო მეთოდურ თუ კონკრეტულ მითითებებს იღებდა თავად ნიკო ბერძენიშვილიც (სიმონ ჯანაშიასთან ერთად), რაც აღწერილია კიდევ ისტორიკოსის ჩანაწერებში: (ბერძენიშვილი 1998: 97-107).
- ¹⁵ იხ. თუნდაც: „ამისთვის აღმოსცენდეს მიზეზნი ცოდვათა სიმრავლითა საქართველოსა მოოჯრებისანი“ (მეტრეველი 2008: 527); „იქმნა მონეგნა სრულიადისა ღმრთისა რისხვისა და განირვა ქართველთა ნათესავისა სიმრავლისათვის უსჯულოებათა ჩუენათვის. და იქმნა უკუქცევა სუესვანისა ბედისა, მალისა და საჩინოსა დავითიანისა დრომისა გამარჯუებულისა“ (მეტრეველი 2008: 533).
- ¹⁶ საფიქრებელია, რომ ამგვარ საფუძველთა მომზადების აღწერასა და განხილვას უნდა მიძღვნიდა ნიკო ბერძენიშვილის დაუმთავრებელი ნაშრომი, რომელსაც თავად ავტორი სააღრივო წყაროებში „ყოთლეს“ უწოდებს და რომელსაც მისი ტომეულების გამოცემებმა – ისტორიკოსის გარდაცვალების შემდეგ – პირობით სახელად დაარქვეს „XI-XIII საუკუნეების საქართველოს ისტორიიდან“: (ბერძენიშვილი 1974: 25-242).
- ¹⁷ ალბათ ზედმეტი არ იქნება შევნიშნოთ, რომ ისტორიკოსი შუა საუკუნეების განხილვით არ იფარგლებოდა და საკუთარი ხედვით, სიღრმისეულად განხილული აქვს მეცხრამეტე საუკუნის საქართველოს ისტორიაც. მაგალითად, – მეტად შთამბეჭდავად, – აბელ კიკვაძის ნაშრომის რეცენზიაშიც: (ბერძენიშვილი 1971: 250-277).
- ¹⁸ ამ მხრივ, ალბათ, იშვიათი გამონაკლისია საქართველოს ნამდვილი ადგილის (ყოველ შემთხვევაში, კულტურული ადგილის) განაზრებითი ძიება არა ევროპაში, არამედ აზიაში, – შესაძენვეი ანტირუსული ელფერთი, – როგორც ის გამოიხატა ვახტანგ კოტეტიშვილის პუბლიცისტიკაში: ვახტანგ კოტეტიშვილი, „უკან, აზიისაკენ“ (1920) (კოტეტიშვილი 2016: 162-163); ამგვარი განწყობა, სხვათა შორის, გამოვლინდა ჟურნალ „ლეილას“ (1920-1924) ირგვლივ თავმოყრილ ინტელექტუალურ-კულტურულ წრეში (იოსებ გრიშაშვილი, გრიგოლ რობაქიძე, აკაკი პაპავა, ვახტანგ კოტეტიშვილი).
- ¹⁹ საგულისხმოა, რომ სწორედ საქართველოს ევროპული ორიენტაციის გამო – თუნდაც რუსეთის გზით – საუბრობს ბერძენიშვილი პირადად სტალინთან 1945 წლის 20 ოქტომბერს და სტალინი ეთანხმება კიდევ ისტორიკოსს: „სწორად მიიჩნია ჩემი ფორმულა, რომ საქართველო ევროპული ქვეყანა იყო და რომ ის [რუსეთთან შეერთებით] კვლავ დაუბრუნდა ევროპული განვითარების გზას“ (ბერძენიშვილი 1998: 99).
- ²⁰ სტალინური ბრძოლა „კოსმოპოლიტიზმის“ წინააღმდეგ ასახულია იმდროინდელი საბუთების კრებულში: (სტალინი 2005); ამ იდეოლოგიური შეტევის კონკრეტულ ეპიზოდებს ქართულ სამეცნიერო-სალიტერატურო გარემოში ასახავს მონანილის მოგონება (ბარამიძე 1987: 140-149).
- ²¹ კლასობრივი სოლიდარობა დაყენებულია უფრო მაღლა ეროვნულ სოლიდარობასთან შედარებით ბერძენიშვილის ამ ჩანაწერში: „კლასთა ბრძოლაში ამა თუ იმ კლასის მიერ ბრძოლის საშუალებად უცხო ძალისათვის მიმართვა, უცხო ძალის მოშველიება პრინციპულად დაუშვებელი სრულიადაც არაა და ჩვენის მხრით დაგმობას ყველგან და ყოველთვის სრულიადაც არ ხდებდა. თუ ასეთი რამ ისეთ მიზანს ემსახურება, რომელიც სამოგადოებრივ პროგრესს ჰკულისხმობს (კლასთა ბრძოლის გაფართოება-გაღრმავება), ის დასაშვებია“ (ბერძენიშვილი 1998: 107).
- ²² კიდევ მეტი, სხვაგან, თავის ჩანაწერში, ბერძენიშვილს მიიჩნია, რომ ქვეყანას განასახიერებს მხოლოდ „პროგრესული კლასი“: „ქვეყანას, ჩვენი თვალსაზრისით, კლასობრივი ურთიერთობის პირობებში ის კლასი ასახიერებს, რომელიც უპირატესად პროგრესის მატარებელია“ (ბერძენიშვილი 1998: 108).
- ²³ დაწერილებით იხ. (ლიფშიცი 1978: 293-331).
- ²⁴ ამგვარი თვალსაზრისითაა განმსვჯელო ქართულ აკადემიურ სივრცეში ყველაზე გავრცელებული

- მიმოხილვითი ნაშრომი რომანტიზმის შესახებ, რომელიც საქართველოში კომუნისტური მმართველობის პერიოდში ხუთჯერ გამოქვეყნდა და რომელიც პირველად სწორედ სტალინურ ხანაში გამოიცა (მასხარაძე 1948); ბოლო გამოცემა (მასხარაძე 1990).
- 25 თუმცა ამ ცნებას – „რომანტიზმი“ – სხვებიც და სხვაგანაც ამგვარადვე ფართო მნიშვნელობას ანიჭებდნენ: მაგალითად, კიტა აბაშიძე – ქართულ კულტურაში („პოლიტიკური რომანტიზმი“, 1905), ან კარლ შმიტი-ვეროპულ კულტურაში („Politische Romantik“ – „პოლიტიკური რომანტიზმი“, 1919).
- 26 დრამატურგის შემოქმედებით შემკვიდრებაში მაინც დარჩა რამდენიმე სხვა პიესა, რომელთა სათაურები უკავშირდება მეფეთა სახელებს: „მეფე ვახტანგ პირველი გორგასალის“ (1939-1946), „დემეტრე მეორე“ (1945-1971), „მეფე ბაგრატ მეშვიდე“ (1912-1968; საბოლოო სახელწოდებით: „ბაგრატ მეშვიდე, ქეთევანი და კირიონი“).
- 27 ნარკვევის საკითხის გამო ავტორის მოხსენება ნაკითხული იქნა კონფერენციაზე „ბოლშევიზმი და ქართული ლიტერატურა: 1941-1956“, რომელიც ჩატარდა შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტში 2019 წლის მაისში; მოხსენების ტექსტი – სათაურით „ისტორიული პიესის იდეოლოგიური ინტერპრეტაცია: ნიკო ბერძენიშვილის გამომხატველობა პოლიკარპე კაკაბაძის „კახაბერის ხმლის“ გამო“ – გამოქვეყნდა კონფერენციის მასალების კრებულში: (ბოლშევიზმი 2019: 489-507).

დამოწმებანი

- ბარამიძე 1987:** ა. ბარამიძე, „კოსმოპოლიტიზმის წინააღმდეგ ბრძოლის ისტორიიდან“, წიგნი: ა. ბარამიძე, *ახლო წარსულიდან (მოგონებანი)*, თბილისი, მეცნიერება.
- ბერძენიშვილი 1955:** ნ. ბერძენიშვილი. „პ. კაკაბაძის 'დავით მეფე', ლიტერატურული გაშეთი, N 14, 8 აპრილი.
- ბერძენიშვილი 1971:** ნ. ბერძენიშვილი. *საქართველოს ისტორიის საკითხები*, წიგნი V, თბილისი, მეცნიერება.
- ბერძენიშვილი 1974:** ნ. ბერძენიშვილი. *საქართველოს ისტორიის საკითხები*, წიგნი VII, თბილისი, მეცნიერება.
- ბერძენიშვილი 1998:** ნ. ბერძენიშვილი. „შეხვედრა სტალინთან“, ცისკარი, N 1.
- ბოლშევიზმი 2019:** *ბოლშევიზმი და ქართული ლიტერატურა: მეორე მსოფლიო ომის დაწყებიდან სკკპ მე-20 ყრილობამდე (1941-1956)*, თბილისი, მნივნობარი.
- გურამიშვილი 1955:** დ. გურამიშვილი. *თხზულებათა სრული კრებული – დავითიანი*, თბილისი, სახელგამი.
- ვალენსკი 1954:** Ю. Валенский. Академик Е. А. Косминский и вопросы интерпретации истории Средних веков в советской школе, Мюнхен: Единение.
- ისტორია 1938:** *История Всесоюзной коммунистической партии (большевики): Краткий курс*, Москва, Партиздат, 1938.
- კაკაბაძე 1936:** პ. კაკაბაძე. *ყვარყვარე თუთაბერი*, ტფილისი, ფედერაცია.
- კაკაბაძე 1954:** პ. კაკაბაძე. *რჩეული თხზულებანი: პიესები*, თბილისი, სახელგამი.
- კაკაბაძე 1971:** პ. კაკაბაძე. *დრამატული პოეზია: ორ ტომად*, ტომი I, თბილისი, ხელოვნება.
- კაკაბაძე 1973:** პ. კაკაბაძე. *დრამატული პოეზია: ორ ტომად*, ტომი II, თბილისი, ხელოვნება.
- კაკაბაძე 2003:** მ. კაკაბაძე. „პოლიკარპე კაკაბაძე“, წიგნი: *ქართველ მწერალთა ცხოვრების გზა*, ნაკვეთი მეორე, თბილისი, ციციანთელა.
- კაკაბაძე 2011:** მ. კაკაბაძე. „ეროვნული გმირის იდეა პოლიკარპე კაკაბაძის 'ვახტანგ გორგასალის' და 'კახაბერის ხმალში'“, *ლიტერატურული ძიებანი*, 24, თბილისი.
- კეკელიძე 1972:** კ. კეკელიძე. „დ. გურამიშვილის თხზულებათა კომენტარები“, წიგნი: კ. კეკელიძე, *ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან*, XI, თბილისი, მეცნიერება.
- კიკნაძე 2008:** მ. კიკნაძე. *ქართული ფოლკლორი*, თბილისი, თსუ გამომცემლობა.
- კოტეტიშვილი 2016:** ვ. კოტეტიშვილი. *წერილები*, თბილისი, არტანუჯი.
- ლიფშიცი 1978:** М. А. Лифшиц. Карл Маркс: Искусство и общественный идеал, Москва: Художественная литература.
- ლომინაძე 1979:** ბ. ლომინაძე. „მონღოლთა წინააღმდეგ აჯანყება ქართლში XIII-XIV საუკუნეთა მიჯნაზე“, წიგნი: *საქართველოს ისტორიის ნარკვევები: რვა ტომად*, ტომი III, თბილისი, საბჭოთა საქართველო.

მასხარაძე 1948: ა. მასხარაძე. *ქართული რომანტიზმი*, თბილისი, სტალინის სახ. თსუ გამომცემლობა.

მასხარაძე 1990: ა. მასხარაძე. *ქართული რომანტიზმი*, თბილისი, განათლება.

მედვედევი, მედვედევი 2011: Р. А. Медведев, Ж. А. Медведев. *Неизвестный Сталин*, Москва, Время.

მეტრეველი 2008: *ქართლის ცხოვრება*, რედ. რ. მეტრეველი, თბილისი, მერიდიანი/არტანუჯი.

მეფეები 2007: *საქართველოს მეფეები*, თბილისი, ნეკერი.

მოტროშოლოვა 2012: Н. В. Мотрошилова. *Отечественная философия 50-80-х годов XX века и западная мысль*, Москва: Академический Проект.

სოლჟენიცინი 2006: А. Солженицын. *В круге первом*, Москва: Наука.

სტალინი 1940: ი. სტალინი. *ისტორიული და დიალექტიკური მატერიალიზმის შესახებ*, თბილისი, სახელგამი.

სტალინი 1946: И. В. Сталин. *Сочинения*, том 2, Москва: Государственное издательство политической литературы.

სტალინი 1949: И. В. Сталин. *Сочинения*, том 11, Москва: Государственное издательство политической литературы,

სტალინი 1997: И. В. Сталин. *Сочинения*, том 14, Москва: Писатель,

სტალინი 2005: *Сталин и космополитизм. 1945-1953: Документы Агитпропа ЦК*, Москва: Материк.

ლაღანიძე 2011: მ. ლაღანიძე. „ათონის ქართული მონასტრის ალაპების დაგვიანებული გამოცემა“, *ნახნაგი: ფილოლოგიურ კვლევათა წელიწადი*, 3, თბილისი, მეშვიდრეობა.

ხომტარია-ბროსე 1998: ე. ხომტარია-ბროსე. „სტუმრად სტალინთან“, *ცისკარი*, N 1.

ჯავახიშვილი 1982: ი. ჯავახიშვილი. *თხზულებათა სრული კრებული*: თორმეტ ტომად, ტომი III, თბილისი, თსუ-ს გამომცემლობა.

ჯანაშია 1935: ს. ჯანაშია. *ფეოდალური რევოლუცია საქართველოში: ნარკვევი ფეოდალიზმის წარმოშობის ისტორიიდან საქართველოში*, ტფილისი, სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა,

ჯანაშია 1949: ს. ჯანაშია, *შრომები*, I, თბილისი, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა.

DRAMATIST'S HISTORICAL PLAY AND HISTORIAN'S IDEOLOGICAL INTERPRETATION: NIKO BERDZENISHVILI'S REVIEW OF "KAKHABER'S SWORD" BY POLIKARPE KAKABADZE

Merab Ghaghanidze

In 1954 play "David VIII" by Polikarpe Kakabadze was published, finally named by the author as "Kakhaber's Sword".

Niko Berdzenishvili's review and comment regarding the play was published in 1955.

The topic of the play is historical and, at first glance, it describes the life in Georgia in the Middle Ages. However, the action of the play is not very much based on real historical events. It may be said that the historical setting given in the play is somewhat generalized, or has a more mythic-folklore character. Thus, the comments of a famous historian regarding the play of the famous playwright seemed unexpected, moreover as Berdzenishvili had never commented about fiction before even if it described more or less real historical events.

In his review Niko Berdzenishvili put forward much topical and essential issues of the history of medieval Georgia from approximately the 8th century to the beginning of the 19th century in

particular, what is much valuable and important, as in his life, he had never written an extensive, thorough or summarizing work about the history of Georgia. It is noteworthy that the play was analysed by the historian in the context of the Marxist-Leninist ideology and the researcher tried to see the history of Georgia on the background of the class struggle and oppositions between the progressive and the reactionary classes. Berdzenishvili's discourse about the progress of feudal Georgia is interesting, when in really the country was at the brink of demolition at the beginning of the 13th century, the reason for which, in the historian's view, was passive development and inactivity of bourgeois class.

The historian also commented about the issues of nationality and personality in the play and here, again, he founded his views on the Marxist-Leninist ideology. The researcher showed the same approach to the cultural questions and associated them to the class concept of the history as well.

It is biographically important that after the World War II, Niko Berdzenishvili received the directions personally from Joseph Stalin as to how to write the history of Georgia and how to evaluate the events.

As the spirit of play "Kakhaber's Sword" is mythic, neglecting a person or a person's value or importance, and as the historian viewing the play in the context of Marxism, clearly prioritizes a collective to a person, the approaches of the playwright and the historian to this question seem to be the same. However, such a coincidence does not mean that the two had the same views and ideological fundamentals.

**თეორიული და
ინტერდისციპლინური
მიდგომები**

**THEORETICAL AND
INTERDISCIPLINARY
APPROACHES**

ქართული ეროვნული იდენტობის ეთნოსიზმის სტუდია

მარიამ ჩხარტიშვილი

წინათქმა

„იდენტობის“ მრავალი დეფინიცია არსებობს. ჩემი აზრით, ყველაზე არსობრივია ამ სოციალური ფენომენის შემდეგი განსაზღვრა: იდენტობა ნიშნავს ამა თუ იმ ჯგუფის წევრობის ცნობიერებას.

იდენტობათა უმნიშვნელოვანესი ტიპი კოლექტიური-კულტურული იდენტობაა. ნაციონალური // ეროვნული იდენტობა სწორედ ამ ტიპს განეკუთვნება.

ეროვნულ იდენტობას ეფუძნება ისეთი დიდი სოციალური ჯგუფები, როგორიც ერებია. ვინაიდან თანამედროვე მსოფლიო წესრიგი ეს ერთა მსოფლიო წესრიგია. ეროვნული იდენტობის კვლევას აქვს დიდი სამეცნიერო ინტერესი. მართლაც, დღეს ეს თემა ძალიან პოპულარულია პუმანიტარული და სოციალური მეცნიერებების წარმომადგენელთა შორის. ისტორიკოსები გამოწაკლისნი არ არიან. მათთვის აუცილებელია მკაფიო წარმოდგენა ქქონდეთ ეროვნული იდენტობის რაობის შესახებ. წყაროთა ინტერპრეტაციის, ისტორიული ფაქტების დადგენის თუ მათი ურთიერთდაკავშირების დაწყებამდე ისტორიკოსები სპეციალური ინტელექტუალური ინსტრუმენტარეუმით უნდა აღიჭურვონ.

ისტორიკოსის პროფესია არ გულისხმობს სოციალური თეორიების შექმნას. ამიტომ, აღნიშნული დარგის სპეციალისტების ამოცანას მათი კვლევისათვის რელევანტური სოციალური თეორიების მოძიება და სამეცნიერო პრაქტიკაში გამოყენება წარმომადგენს.

რომელია ის თეორიული მიდგომა, რომელიც უზრუნველყოფს ეროვნული იდენტობების და ერების ისტორიების წარმატებულ რეპრეზენტირებას?

არ მაქვს ამბიცია, რომ აღნიშნულ კითხვას საზოგადო პასუხი გავცე. ქვემოთ მხოლოდ ჩემ სამეცნიერო ძიებათა შედეგების შესახებ მოგახსენებთ: ქართული იდენტობის ისტორიის აღსაწერად მე ეთნოსიზმის სტუდია თეორია გამოვიყენე. სწორედ პერსონალური გამოცდილების მკითხველისათვის გაზიარება არის ამ სტატიის მიზანი.

თეორიის გაცნობა და მისი იმპლემენტაციისაკენ გადამდგმული პირველი ნაბიჯები

იდენტობრივი კვლევებით საკანდიდატო და სადოქტორო დისერტაციების დაცვის შემდეგ ანუ ჩემი სამეცნიერო კარიერის მონიჟულ ეტაპზე დავინტერესდი. მანამდე წყაროთმცოდნეობითი კუთხით ვიკვლევდი მედიეველურ ქართულ ისტორიოგრაფიასა და ჰაგიოგრაფიას. ამ გამოკვლევების როგორც ფოკუსი, ისე შედეგები სავსებით თავსდებოდა ისტორიოგრაფიის ემპირიკისტული პარადიგმის ჩარჩოებში და ფართო სოციალური პერსპექტივის მქონე თეორიას ნაკლებად საჭიროებდა.

გასული საუკუნის 90-ანი წლების მიწურულს საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მიერ დაფინანსებულ ერთ პროექტში შემომათავაზეს მონაწილეობის მიღება. პროექტი ქართველთა თვითცნობიერების ანუ იდენტობის ფორმირების ისტორიის კვლევას ისახავდა მიზნად. ეს იყო გამოწვევა, რომელიც ჩემ წინაშე აყენებდა კვლევისათვის რელევანტური თეორიის შერჩევის საკითხს. პანორამული რეპრეზენტაციის მიღწევა, რომელსაც პროექტის მოსალოდნელი შედეგები გულისხმობდა, თეორიის გარეშე შეუძლებელი გახლდათ. მე კი მარქსისტული სოციოლოგიისა და ერის სტალინისეული დეფინიციის გარდა არაფერი მსმენოდა. წარმოდგენა არ მქონდა დასავლური

სოციალური თეორიების არსისა და მრავალფეროვნების შესახებ.

საბედნიეროდ, პროექტის სამეცნიერო ხელმძღვანელმა პროფესორმა გიული ალასანიამ მათხოვა დიდი ბრიტანეთში გამოცემული რიდერი „ნაციონალიზმი“ (პათინსონი, სმიტი: 1994), რომლის შემდგენლები და რედაქტორები იყვნენ ბრიტანელი მეცნიერები ენტონი დევიდ სმიტი და ჯონ პათინსონი. დიდი მოცულობის წიგნი სულმოუთქმელად წავიკითხე და გაცემული დავრჩი: თურმე დასავლურ სამეცნიერო ლიტერატურაში ერის არაერთი დეფინიცია არსებობდა და ერების ჩამოყალიბების პროცესი სხვადასხვა მეცნიერის მიერ სხვადასხვაგვარად გაიზრებოდა.

მაღე აღმოვაჩინე, რომ ერის ფენომენის და ნაციონალიზმის პროცესების შესახებ არსებულ ნაშრომთა სიმრავლეში შეიძლებოდა გამოგვეკვეთა ორი, დიამეტრალურად განსხვავებული, პოზიცია: მეცნიერთა ერთი ნაწილი ერებს ოდითგანვე არსებულ, თითქმის ბიოლოგიური სახეობის მსგავს, ფენომენებად წარმოადგენდა; ხოლო მეორე ნაწილი თვლიდა, რომ ერები ახალ დროშია კონსტრუირებული (შექმნილი) პოლიტიკურად მოტივირებული ინტელექტუალების მიერ, რომლებიც შესაბამისი იდეებით მსჯელავენ მასებს და ამით აღწევენ სოციალურ კოჰეზიას ჩვენ-ჩვეულის შიგნით. პირველებს პრიმორდიალისტებს უწოდებდნენ, უკანასკნელთ – მოდერნისტებს. პრიმორდიალისტების მიდგომით, ცხადია, ელიტების რაიმე როლი ერების ფორმირებაში უარყოფილი იყო, კონსტრუქციონისტები, პირიქით, მიიჩნევდნენ, რომ ეს როლი ერების შექმნაში გადამწყვეტია.¹

შესაძინევი იყო მესამე, შუალედური, პოზიცია. ამ პოზიციაზე მყოფნი ერებს რეალურად არსებულ ფენომენებადაც მიიჩნევდნენ და, გარკვეული აზრით, სოციალურ კონსტრუქტებადაც: კულტურული ელიტა, მათი შეხედულებით, ახდენდა ჩვენ-ჩვეულის ვერნაკულურ მობილიზაციას და ეროვნული იდენტობრივი მარკერების დადგენას, მაგრამ ამას აკეთებდა არა ეროვნული კულტურის „გამოგონებით“, არამედ ადრე რეალურად არსებული ეთნიკური კულტურის სელექციური რეინტერპრეტაციის გზით. ასე მიღებული ეროვნული კულტურა, ცხადია, არ შეიძლებოდა რომ ყოფილიყო ზუსტად ის, რაც ეთნიკური, მაგრამ არც მისგან სრულიად მოწყვეტილი ან სხვა. ანუ ერებს ეთნიკური ფესვები ჰქონდათ. ამ პოზიციის მიმდევრები ყველაზე ცოტანი იყვნენ. მათ ეთნოსიმბოლისტებად // ეთნიცისტებად მოიხსენიებდნენ. საინტერესოა, რომ ჩემ ხელთ არსებული რიდერის შემდგენლები სწორედ ეთნოსიმბოლისტები იყვნენ.

მე ეს შუალედური მიდგომა მომეწონა, რადგან ჩავთვალე, რომ მისი საშუალებით კარგად შეიძლებოდა ქართულთა თვითცნობიერების // იდენტობის ფორმირების მრავალსაუკუნოვანი პროცესის აღწერა. ის არ იყო პრიმორდიალისტურ მიდგომასავით ნაივური და აისტორიული, არც ერის ფენომენის სუბსტანციურობის საკვებით უარყოფილი და ერის მარტოოდენ თანამედროვე დისკურსის ფორმად წარმომჩენელი თეორია.

ეთნოსიმბოლისტების მიხედვით, თუმც ერების ჩამოყალიბებაში დიდი წვლილი მიუძღვით ელიტებს, ელიტები მოქმედებენ არა სრულიად ვოლუნტარისტულად, არამედ წინარე არსებული ეთნიკური კულტურის ფარგლებში. ამგვარად, ერთი მხრივ, ინტელექტუალთა აქტივობას და მათ მიერ ინიცირებულ დისკურსს და, მეორე მხრივ, რეალურად არსებულ კულტურას და მასებს თანამედროვე ერების შექმნაში აქვთ მნიშვნელობა. ერები მოდერნული ფენომენებია, მაგრამ ისინი წინამოდერნული ერთობების მემკვიდრეობაზე არიან აღმოცენებული.

ამ მიდგომას აქვს ძალიან ბევრი საინტერესო სხვა დებულებაც, რის გამოც მე ის თავიდანვე ანგარიშგასაწევად მეჩვენა, მაგრამ ახლა რამდენიმეს აღვნიშნავ მხოლოდ.

ნაციონალიზმს ეთნოსიმბოლიზმი განიხილავს როგორც კულტურის შემადგენელს, ნაციონალისტურ მოძრაობებს უკავშირებს კულტურულ რენესანსებს და გამორჩეულ ნაციონალისტ ლიდერებს ერების დამფუძნებელ მამებად თვლის. თუ გავიხსენებთ როგორ ესმოდათ საბჭოთა კავშირში და კარგა ხანს მისი დაშლის შემდგომაც ნაციონალიზმი – როგორც დესტრუქციული პოლიტიკური ან რეაქციული ბურჟუაზიული იდეოლოგია – მკითხველისათვის ადვილი წარმოსადგენი იქნება, თუ რა დიდი ინსპირაცია უნდა მოეცა ჩემთვის ნაციონალიზმის კულტურული შინაარსით გააზრების შესახებ

მტკიცებულებას.

ეთნოსიმბოლისტური ინტერპრეტაციით, როგორც ითქვა, ერები მოდერნული ფენომენებია (ამით ეს მიდგომა არ განსხვავდება არც მოდერნისტებისაგან და არც, სხვათა შორის, მარქსისტების თვალსაზრისისაგან), მაგრამ მათ ეძებნებათ წინამოდერნული პრეფიგურაციები, რომელთაც ნაციის იდეალურ ტიპთან დიდი მიახლოების გამო შეიძლება ეწოდოთ ერები. თუმცა პრემოდერნული ერები იგივე არაა, რაც მოდერნული ერები: პირველები უკანასკნელთ მხოლოდ ემსგავსებიან და მოგვაგონებენ.

ეს ყველაფერი ჩემი კონკრეტული ისტორიული ძიებებისათვის ძალზე მნიშვნელოვანი იყო. მაგრამ პრობლემა ის გახლდათ, რომ ზემოთ ხსენებული რიდერის გარდა, სხვა არაფერი გამაჩნდა. ის კი ეთნოსიმბოლისტური მიდგომის სრულად გასაგებად საკმარისად არ მეჩვენებოდა. იმ ხანად ანუ გასული საუკუნის 90-იან წლებში საინტერნეტო რესურსები, დღევანდელთან შედარებით წარმოუდგენლად უფრო მწირი იყო, ხოლო ახალი წიგნები, მითუმეტეს, აღნიშნული პროფილისა, საქართველოში თითქმის არ მოიპოვებოდა.

ამ მდგომარეობიდან გამოსვლაში ნამდვილ მამველ რგოლად მომეკლინა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ხაზით დიდ ბრიტანეთში მივლინება. გაცვლითი ხელშეკრულება იყო დადებული ჩვენსა და ბრიტანეთის აკადემიებს შორის (Exchange Agreement between the British Academy and the Georgian Academy of Sciences for the exchange of scholars of post-doctoral status to carry out research) და სადოქტოროს დაცვის შემდგომ ქართველ მეცნიერს ბრიტანეთის მეცნიერებათა აკადემიის დაფინანსებით შეეძლო გამგზავრება და დიდ ბრიტანეთში მუშაობა. ამის სანაცვლოდ საქართველოს ბრიტანელი მეცნიერისათვის უნდა ემასპინძლა. აპლიკაცია მრავალი პირობის დაკმაყოფილებას მოითხოვდა. ერთი ყველაზე ძნელი იყო: მონვევა უნდა მქონოდა ბრიტანელი მეცნიერისაგან. ასეთს არავის ვიცნობდი იმხანად. საქმეს ისიც ართულებდა, რომ მე კონკრეტულად ე.დ. სმითთან შეხვედრა მინდოდა. ინტერნეტით მოვიძიე მისი მისამართი და სრულიად უიმედოდ მივწერე წერილი თხოვნით, გამოეგზავნა ჩემთვის შესაბამისი მონვევა. ჩემდა გასაოცრად და სასიხარულოდ ორიოდ კვირაში ე.დ. სმითის ასისტენტის წერილი მივიღე, რომელშიც იგი მამცნობდა, რომ ე.დ. სმითს სურს ჩემთან შეხვედრა და შეხვედრის დრო უკვე უნდა განესაზღვრო, რადგან ის მალე ერთწლიან შემოქმედებით მივლინებაში აპირებს წასვლას. ამ მიწვევის წარდგენის შემდგომ ჩემი აპლიკაცია საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიაში დააკმაყოფილეს და 2001 წელს ერთთვიანი შევებულებით გავემგზავრე დიდ ბრიტანეთში. ე.დ. სმითს ვესტუმრე მთელს მსოფლიოში ერთ-ერთი ყველაზე პრესტიჟულ სასწავლებელში – ლონდონის ეკონომიკურ სკოლაში. მისი მიწვევით აქ ვესწრებოდი სემინარს, რომელსაც ე.დ. სმითის უმცროსი კოლეგა ჯონ ჰათინსონი ხელმძღვანელობდა, მაგრამ რომელშიც აქტიურად მონაწილეობდა თავად ე.დ. სმითიც. ეს ძალიან დიდი გამოცდილება იყო ჩემთვის. ამის პარალელურად დავდიოდი ბრიტანეთის ბიბლიოთეკაში და ინტენსიურად ვმუშაობდი საქციალურ ლიტერატურაზე ნაციამთქმენებლობის სფეროში. უკვე იმ დროისათვის საკმაოდ ბევრი ნაშრომი ჰქონდა გამოქვეყნებული ე.დ. სმითს ჩემთვის საინტერესო თემაზე.

2002 წელს საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიაში დაფუძნდა ინტერდისციპლინური ინსტიტუტთაშორისი სემინარი „ეთნიკურობა და ნაციონალიზმი“. აკადემიკოსი გურამ თევზაძე ამ სემინარის ხელმძღვანელი გახლდათ, მე – მისი კოორდინატორი. სწორედ ამ სემინარზე წავიკითხე პირველი მოხსენება, რომელშიც საქართველოს ისტორიის ერთი მონაკვეთის რეპრეზენტირებას შევეცადე ეთნოსიმბოლისტური მიდგომის საფუძველზე. მოხსენება სემინარის მასალების კრებულში მალევე გამოქვეყნდა. ეს იყო ქართლის მოქცევის დროინდელი ქართული ერთობის, როგორც გამოკვეთილი ეთნიკური იდენტობის მქონე კოლექტივის, შესახებ გამოკვლევა (ჩხარტიშვილი 2002). ამ სტატიას მე ქვემოთ დავუბრუნდები, როგორც ქართულ სინამდვილეში დასავლური სოციალური თეორიით ისტორიული რეპრეზენტაციის პირველ ცდას.² ახლა კი მინდა კვლავ დიდ ბრიტანეთში

სამეცნიერო მივლინების შესახებ გავაგრძელო საუბარი.

2003 წელს იგივე გრანტის მეშვეობით მე კიდევ მოვახერხე ვიზიტი დიდ ბრიტანეთში. კვლავ ვმუშაობდი ბიბლიოთეკაში და ვხდებოდი პროფესორ ე.დ. სმიტის. ამჯერად მოხსენებაც („ქართული იდენტობა: განვითარების საფეხურები“) გავაკეთე ეთნიკურობისა და ნაციონალიზმის კვლევის ასოციაციის (ASEN) საერთაშორისო სემინარზე (ჩხარტიშვილი 2009ა: 41-65). ნამოსვლისას ე.დ. სმიტს ვთხოვე ნება მოეცა მეთარგმნა მისი ერთ-ერთი პირველი ფუნდამენტური ნაშრომი ეთნოსიმბოლისტური მიდგომის შესახებ: „ნაციების ეთნიკური წარმომავლობა“ (სმითი 1986). მან მითხრა, რომ ეს დიდი წიგნი ქართველი მკითხველისათვის, რომელსაც ეთნოსიმბოლიზმის შესახებ არაფერი სმენია, აღსაქმელად ძნელი იქნებოდა. ამიტომ მაჩუქა ორი მომცრო მოცულობის წიგნი, რომლებშიც მისი კონცეფციის კომპაქტური გადმოცემა მოცემული (სმითი 2000); (სმითი 2003).

რამდენადაც მეორედ დასახელებულ წიგნზე ე.დ. სმიტის საავტორო უფლება ჰქონდა და ამ მხრივ გამომცემელთან პრობლემა არ მექმნებოდა, ამიტომ საქართველოში დაბრუნების შემდგომ მაღევე ვთარგმნე და გამოვეყი. პირველზე შესაბამისი უფლება ავტორს არ ეკუთვნოდა, და ამიტომ დღემდე არ მითარგმნია.

ზემოხსენებული თარგმანი (ჩხარტიშვილი 2004ა) უსასყიდლოდ შევასრულე, გამოცემა კი დააფინანსა ქართული ენის საერთაშორისო ცენტრმა. რამდენადაც ამას ჩემი გამოცდილება წვდება, ეს თარგმანი პოსტსტატოთა სივრცეში ე.დ. სმიტის შემოქმედების შემოტანის ერთ-ერთი პირველი ცდა იყო. ე.დ. სმიტის სხვა ნაშრომი რუსულ ენაზე პირველად ჩემი თარგმანის სინქროულად ანუ 2004 წელს გამოვიდა. ეს იყო მონოგრაფიის „ნაციონალიზმი და მოდერნიზმი“ თარგმანი (სმირნოვი 2004).

ჩემი თარგმანის გამოსვლიდან რამდენიმე წლის შემდეგ იდენტობრივი კვლევების სფეროში ჩემმა კოლეგამ და თანამოაზრემ ლელა პატარიძემ გამოსცა ე.დ. სმიტის ნაშრომის „ნაციონალური იდენტობა“ ქართული თარგმანი (პატარიძე 2008).

ჩემეულ თარგმანს აქვს ე.დ. სმიტის ძალიან საინტერესო წინათქმა. მომყავს ამ წინათქმის თარგმანი სრულად:

საქართველო, როგორც უძველესი კულტურისა და ტრადიციების ქვეყანა, ყოველთვის იპყრობდა დასავლელი მეცნიერების ყურადღებას. თანამედროვე საქართველოც მათი ინტერესის საგანს წარმოადგენს. თუმცა ინფორმაცია, რომლის მოძიებაც შეიძლება შესაბამის ლიტერატურაში, ჯერ კიდევ ძალზედ მწირია. თემები, რომელთა გარშემოც, ჩვეულებრივ, თავს იყრის ისტორიული აღწერილობანი თუ განზოგადებანი ზოგჯერ იმედგაცრუებას იწვევს, რადგანაც მათში არ არის გათვალისწინებული თანამედროვე სოციალური მეცნიერების თეორიული მიღწევები. ყოველივე ეს ხელს უშლის იმ ქვეყნის უმდიდრესი ისტორიული მემკვიდრეობის ღრმა წვდომას, რომელიც ოქროს საწმისთან, უფლის კვართთან და ვარდების რევოლუციაში ნაშობ თანამედროვე საქართველოს სახელმწიფოსთან ასოცირდება. ამის მიზეზი, უჭველია, დასავლელ კოლეგათაგან ქართველი მეცნიერების ხანგრძლივი იზოლაციაა, ის ფაქტია, რომ მრავალი წლის განმავლობაში მათთვის არ არსებობდა მარქსისტული სოციალური მეცნიერების რაიმე ალტერნატივა. როცა გასულ წელს პროფესორმა მარიამ ჩხარტიშვილმა მომმართა ჩემი წიგნების ქართულად თარგმნასთან დაკავშირებით, ამ მიზნისათვის ორი ბოლოდროინდელი პუბლიკაცია შევეჩრჩე: „ნაციონალიზმი. თეორია, იდეოლოგია, ისტორია“ და „ნაცია ისტორიაში. ისტორიოგრაფიული დებატები ეთნიკურობისა და ნაციონალიზმის შესახებ“. წინამდებარე ტომი პირველი მათგანია და მიზნად ისახავს ნაციონალიზმის კონცეფციის მოკლე მიმოხილვას. მე ორგვარი ამოცანა დავისახე: პირველი, შეძლებისდაგვარად, სრულად გადმოვეცე ამ დარგში მიმდინარე კამათის ძირითადი არსი; და მეორე, მკითხველს საკუთარი ეთნოსიმბოლისტური თვალსაზრისი შევთავაზო. მაღლიერება მინდა გამოვხატო პროფესორ მარიამ ჩხარტიშვილისადმი წიგნის თარგმანზე განხული ძალისხმევისათვის. აგრეთვე მაღლობა მინდა გადავუხადო ქართული ენის საერთაშორისო ცენტრის ღირეფტორს ქალბატონ რუსუდან ამირეჯიბ-მალენს, რომელმაც, როგორც პროფესიონალმა ლინგვისტმა, თავს იღო ქართული ტექსტის რედაქტირება. როგორც შევიტყვე, ეს პუბლიკაცია კონფერენციის „ეროვნული და სარწმუნოებრივი იდენტობა“ მონაწილეთა საჩუქრად არის გამიზნული. მე მივესალმები მათ და ნამდვილად ბედნიერი ვიქნები, თუ ეს თარგმანი ქართველ მეცნიერებსა და

სტუდენტებს მათ პროფესიულ საქმიანობაში წაადგება (ჩხარტიშვილი 2004ა:14-15).

მართლაც, ეს წიგნი ტექნიკურ უნივერსიტეტში ჩემი ინიციატივით 2004 წელს ჩატარებული კონფერენციის „ეროვნული და სარწმუნოებრივი იდენტობა“ მონაწილეებს საჩუქრად გადაეცათ. დარჩენილი ტირაჟიც საჩუქრად დავარიგე, რადგან თარგმნისა და გამოქვეყნების უფლება ავტორმა, როგორც უკვე ვთქვი, უანგაროდ მომანიჭა, მეც, ცხადია, თარგმანის არცერთი ეგზემპლარი არ გამიყიდა.

ეთნოსიმბოლისტური მიდგომის საქართველოს ისტორიის რეპრეზენტირებისათვის გამოყენების მაგალითები

ახლა მინდა შევჩერდე ზოგ ჩემს გამოკვლევაზე, რათა მკითხველს დავანახო ეთნოსიმბოლისტური თეორიის პრაქტიკაში გამოყენების შესაძლო გზები.

როგორც უკვე აღვნიშნე, ჩემი პირველი გამოკვლევა, რომელშიც ეთნოსიმბოლიზმის პოზიციებიდან შევეცადე ისტორიის რეპრეზენტირებას, შეეხებოდა ქართლში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად დამკვიდრების ხანას. ძირითადი წყარო იყო „წმინდა ნინოს ცხოვრების“ ვრცელი რედაქცია. ეს ქართველთა განმანათლებლის პაგიობიოგრაფიის ის რედაქციაა, რომელიც დღეს „მოქცევაი ქართლისაის“ მეორე ნაწილის სახით შემოგვრჩა. მე ამ ტექსტის არქეტიპს IV საუკუნის შუა ხანებით ვათარილებ (ჩხარტიშვილი 1987) და, ამდენად, მასში აღწერილი ეპოქის რეპრეზენტირებისათვის ავთენტურ წყაროდ მივიჩნევ. არც ამ ძეგლის, არც საკვლევი ეპოქის არჩევანი, ცხადია, შემთხვევითი არ ყოფილა.

ა) რელიგია კოლექტიური კულტურული იდენტობის უმნიშვნელოვანესი მარკერია, ამიტომ რელიგიური მოქცევის ფაქტი იდენტობის ისტორიის კვლევის თვალსაზრისით განსაკუთრებულ ინტერესს აღძრავს; ბ) აღნიშნული თხზულება, როგორც ითქვა, ავთენტური წყაროა, და ის ასახავს მოვლენის თანამედროვე ავტორის პერსპექტივას; გ) ამ წყაროს რელევანტურობის განსამზღვრელი ოღონდაც მართო ეს არაა. თავად ამ ძეგლის ჟანრობრივი კუთვნილებაც გასათვალისწინებელია: საქმე ისაა, რომ პაგიოგრაფია საეკლესიოდ საკითხავი ლიტერატურული ჟანრია. ანუ მისი იდეები საეკლესიო მსახურების გზით აღწევს კოლექტიურ-კულტურულ იდენტობაზე დაფუძნებული ერთობის წევრთა მნიშვნელოვან ნაწილს: როგორც პოლიტიკურ ელიტას, ისე მის რიგით წევრებს ანუ დაბალ სოციალურ ფენებს. აქედან გამომდინარე, ჩემ მიერ წყაროდ გამოყენებული ძეგლი ასახავს არა მხოლოდ მისი ავტორის შეხედულებებს, რომელიც, უეჭველია, კულტურული ელიტის წარმომადგენელი იყო, არამედ ირიბად ამ თხზულების მსმენელი აუდიტორიის მსოფლხედვასაც ანუ ის ასახავს კოლექტივის სხვადასხვა სოციალური ფენის მსოფლხედვას. ამიტომ იყო აღნიშნული ძეგლის წყაროდ შერჩევა ჩემი კვლევისათვის მრავალმხრივ მიზანშეწონილი.

მე ეს თხზულება ე.დ. სმითის მიერ იდენტიფიცირებულ ეთნიკური მარკერების მიხედვით გავაანალიზე: ენა, ტერიტორია, რელიგია, თვითსახელწოდება. ეთნიკურობასთან აღნიშნულ მარკერთა დაკავშირება არც საბჭოური სოციოლოგიისათვის იყო უცხო, მაგრამ მათი გააზრება ხდებოდა ობიექტივისტურად. ეთნოსიმბოლიზმში კი ამ მარკერთა გააზრება სუბიექტივისტურია. ამას კარგად აჩვენებს თუნდ ის დამატებითი მარკერი, რასაც ვერ ვნახავთ მარქსისტული მიდგომით კვლევისას. ესაა ეთნიკური რჩეულობის იდეოლოგია. ჩემი ზემოთ აღნიშნული სტატიის გამოქვეყნებამდეც ვსაუბრობდი ქართულ მესიანურ იდეოლოგიაზე, რომელიც აღმოცენდა ქართლის მოქცევის ეპოქაში (ჩხარტიშვილი 1998); (ჩხარტიშვილი 1999). მე ვამტკიცებდი, რომ არსებობდა ქართული მისიონისტური იდეოლოგია, რომელიც მრავალი საუკუნით წინ უსწრებდა ქართველოლოგიურ სპეციალურ ლიტერატურაში მანამდე ასეთად მიჩნეულ რჩეულობის იდეოლოგიას, რომლის საფუძველს ბაგრატიონთა ღვთაებრივი წარმომავლობა წარმოადგენდა. ახალი თეორიული მიდგომის გამოყენების შედეგად ის შეიცვალა, რომ

აღნიშნულ ფაქტს მე უფრო ადექვატური ტერმინით – რჩეულობის იდეოლოგია – აღვნიშნავდი და, რაც მთავარია, მას იდენტობრივი პერსექუციების ფართო კონტექსტში ვიზარებდი.

კოლექტიური-კულტურულ იდენტობაზე დაფუძნებულ ეთნიკურ ჩვენ-ჯგუფებს ახასიათებთ ჯგუფური სოლიდარობის წარმოსახვითობა, რაც გულისხმობს სოციალურ შეჭიდულობას არა მარტო ჯგუფის რეალურად კონტაქტში მყოფ ან თანამედროვე წევრებს შორის, არამედ ერთმანეთისაგან გეოგრაფიულად დაცილებულ ან საერთოდ სხვადასხვა ეპოქაში მცხოვრებ წევრებს შორისაც: კოლექტივში მოაზრებიან ქვეყნიდან გასულნიც, გარდაცვლილნიც და ჯერ არშობილნიც. მე ამ კუთხითაც განვიხილე „წმინდა ნინოს ცხოვრების“ ვრცელი რედაქცია. საბოლოოდ აღმოჩნდა, რომ ყველა აღნიშნული მარკერის მიხედვით IV საუკუნის შუა ხანებში ქართული ერთობა ავლენდა გამოკვეთილ თვითცნობიერებას. ეს მიუთითებდა, რომ ქართული ერთობა გაქრისტიანებამდეც ეთნიკური ნიშნებით მკაფიოდ მარკირებული ჩვენ-ჯგუფი იყო. ქრისტიანობამ ქართველთა ეთნიკურობა უფრო საჩინო გახადა. საქმე ისაა, რომ ტრანსეთნიკური რელიგიის მიღების შედეგად ქართული ერთობა აღმოჩნდა პომოგენურ იდეოლოგიურ სივრცეში. ქრისტიანული ოიკუმენის სხვა ბინადართა პირისპირ საკუთარი მეობის შესანარჩუნებლად აუცილებელი იყო იდენტობის უნიკალური მარკერების გამოკვეთა. სწორედ ამის შედეგია აღნიშნულ ვითარებაში ეთნიკურ თავისებურებებზე ხაზგასმის და ეთნიკური რჩეულობის იდეოლოგიის შექმნაც. ქართულ ერთობაში გლობალური მისიის მითის კულტივირება იყო კოლექტივის ერთგვარი თავდაცვითი რეაქცია, პასუხი იმ გამოწვევაზე, რომელიც მოჰქონდა ქართველთა ექსკლუზიური რელიგიის ანუ არამაზის კულტის ტრანსეთნიკური ქრისტიანობით ჩანაცვლებას.

ამ სტატიაში აღძრული საკითხები უფრო გავრცობილად იქნა წარმოდგენილი ჩემს მონოგრაფიაში „ქართული ეთნიკ რელიგიური მოქცევის ეპოქაში“, რომელიც 2009 წელს გამოიცა და რომელიც შესრულებული იყო შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის ფარგლებში (ჩხარტიშვილი 2009ბ).

ამის პარალელურად ცალკეულ სტატიებში მე სათითაოდ ვვხეობდი ქართული იდენტობის სხვა-დასხვა მარკერს: ქართველთა თვითსახელწოდებას (ჩხარტიშვილი 2005: 227-241); (ჩხარტიშვილი 2006ა: 204-218) ეთნიკური რჩეულობის იდეოლოგიას (ჩხარტიშვილი 2009გ: 376-385), ენობრივ (ჩხარტიშვილი, მანია 2010: 472-483) და რელიგიურ მარკერებს (ჩხარტიშვილი 2007: 15-24); (ჩხარტიშვილი 2008: 223-227), კოლექტიურ-კულტურულ იდენტობაზე აღმოცენებული ერთობის საკრალურ ასპექტს (ჩხარტიშვილი 2011ა: 72-91). ვმსჯელობდი საკითხის შესწავლისათვის რელევანტური წყაროების (მაგალითად, პაგიოგრაფიის) შესახებ (ჩხარტიშვილი 2003: 53-57); (ჩხარტიშვილი 2004ბ); (ქადაგიშვილი, ჩხარტიშვილი 2014: 413-421). არ ვიფარგლებოდი მხოლოდ ქართლის ოფიციალურად გაქრისტიანების ხანით და ამ მარკერთა განვითარებას ვუკვირდებოდი სხვადასხვა საუკუნეში ანუ დინამიკაში.

წინამოდერნის ეპოქის რეპრეზენტირებას მე კიდევ ერთი პაგიოგრაფიული ძეგლის საშუალებით შევეცადე. ესაა წმინდა მამა გიორგი მთაწმინდელის „ცხოვრება“. გამოკვლევა აღნიშნულ ძეგლზე დაფუძნებით, რომელიც თავიდან იკითხებოდა სამეცნიერო კონფერენციებზე, რამდენიმე ენაზე გამოვაქვეყნე მცირეოდენი რედაქციული ცვლილებებით (ჩხარტიშვილი 2006ბ: 87-101); (ჩხარტიშვილი 2011ბ: 312-331); (ჩხარტიშვილი 2015: 401-409); (ჩხარტიშვილი 2017: 73-89). ამ ეპოქისადმი ჩემს განსაკუთრებულ ინტერესს განაპირობებდა ის ფაქტი, რომ მეთერთმეტე საუკუნე – საქართველოს ოქროს ხანის დასაწყისი, მე ქართული პრემოდერნული ნაციის კონსოლიდების ეპოქად მივიჩნიე. ზემოთ უკვე აღვნიშნე, რომ ე.დ. სმითი გარკვეული პირობითობით სხვა ხალხების მაგალითების მოშველიებით საუბრობს იმგვარ ფენომენზე, როგორიც პრემოდერნული ნაციებია. მე ჩავთვალე, რომ ეს აბრი პროდუქტიული შეიძლება ყოფილიყო ქართული შემთხვევისათვისაც და საქართველოს ისტორიის ერთი ეპოქის რეპრეზენტირებას შევეცადე ამ მიდგომით.

ქართული იდენტობის ისტორიაში ჩემი კვლევების მეორე ნაწილი ეროვნული კონსოლიდაციის

ეტაპს ეხება. ეს კვლევები წარმოდგენილია ასევე მრავალრიცხოვანი ქართულენოვანი თუ უცხოენოვანი სტატიებით და მოხსენებებით ეროვნულ თუ საერთაშორისო სამეცნიერო ფორუმებზე. ამ საკითხს მიეძღვნა ჩემი დიდბანინი მონოგრაფია, რომელიც ასევე შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული საგრანტო პროექტის ფარგლებში შესრულდა (ჩხარტიშვილი, მანია 2011).

ყველა ეს ნაშრომი მრავალი ფაქტის მომცველია. მე ახლა მხოლოდ სქემატურად აღვწერ მათში წარმოდგენილ ჩემს თვალსაზრისს ქართული იდენტობის ისტორიაზე.

ქართული იდენტობა შორეულ წარსულში იღებს სათავეს და მრავალი საუკუნის განმავლობაში მნიშვნელოვანი ცვლილებების მიუხედავად დღემდე თვითიგივე რჩება. მისი განვითარების წინამოდერნულ და მოდერნულ პერიოდებს შორის წყვეტილი არაა. ამის საფუძველია კულტურული ბირთვის უცვლელობა. ეს განვითარება ემსგავსება ენის განვითარებას და ანალოგიურია იმისა, რასაც ფილოლოგიურ მეცნიერებაში ენის „მოქნილ სტაბილურობას“ უწოდებენ: ფენომენი ვითარდება, იცვლება, მაგრამ მაინც მისი განვითარების პერიოდები ერთი ფენომენის განვითარების პერიოდებია და არა სხვადასხვა რამ. ქართული იდენტობის ამგვარი განგრძობადობა ქართველთა თვითსახელწოდებაშიც – „ქართველი“ – აისახება: ის ცვალებადობს საუკუნეთა განმავლობაში, მაგრამ არასოდეს ისე არ იცვლება, რომ შეუძლებელი იყოს საბოლოო ფორმაში ამოვიცნოთ განვითარების წინა ეტაპი.

სპეციალისტების დიდი ნაწილი თვლის, რომ ნაციების წარმოშობაში გადამწყვეტი როლი ითამაშა მოდერნიზაციამ: ერების ნაწილი უშუალოდ მოდერნიზაციის პროცესის პროდუქტია. მათგან მოხდა ერის იდეის გადაცემა სხვა კოლექტიურ-კულტურულ იდენტობაზე დაფუძნებულ ერთობებში. ამ ერთობების კულტურულმა ელიტებმა აიტაცეს ნაციონალური იდეა და მოახდინეს ამ იდეით თავიანთი მშობლიური ეთნიკური კოლექტივების გამსჭვალვა და მათი კონსოლიდება ერებად.

მე ვთვლი, რომ ქართველი ერი განეკუთვნება ერების სწორედ ამ მეორე ტიპს. მის კონსოლიდებაში გადამწყვეტი როლი ეკუთვნის კულტურულ ელიტას და ამ ინტელექტუალთა მიერ შექმნილ ეროვნული სოლიდარობის იდეოლოგიას ანუ ნაციონალიზმს (ჩხარტიშვილი, ქადაგიშვილი 2011: 426-435); (ჩხარტიშვილი და სხვები 2011: 256-278); (ჩხარტიშვილი 2011გ: 426-447); (ჩხარტიშვილი 2013ა); (ჩხარტიშვილი 2014ა: 290-302).

ჯგუფური სოლიდარობის იდეოლოგიები, ცხადია, წინამოდერნის ეპოქაშიც არსებობდა. ამის გარეშე საერთოდ წარმოდგენილია კოლექტიურ-კულტურულ იდენტობაზე დაფუძნებული ერთობის არსებობა. ასეთი სოლიდარობის იდეოლოგია იყო თუნდაც ზემოთ აღნიშნული ქართველთა ეთნიკური რჩეულობის იდეოლოგია, რომელიც ახლადმოქცეული ქართული ერთობის კონსოლიდებას ისახავდა მიზნად.

რა განასხვავებს მოდერნული ეპოქის შიდა ჯგუფური სოლიდარობის იდეოლოგიას ანუ ნაციონალიზმს წინამოდერნული ეპოქების შიდა ჯგუფური სოლიდარობის იდეოლოგიებისაგან?

ჯერ ერთი, როგორც ახალ დროში შექმნილი დისკურსი, ნაციონალისტური იდეოლოგია განუზომლად მეტი თემის მომცველია, ვიდრე მისი წინამოდერნული პრეფიგურაციები; მეორე, ნაციონალიზმის შეღწევადობა საზოგადოებრივ ფენებში გაცილებით ღრმაა, ხოლო ცირკულირება – გაცილებით ინტენსიური. აღნიშნული სრულიად ლოგიკურია გამომდინარე იქიდან, რომ ახალი დროის საზოგადოება სოციალურად უფრო ჰომოგენურია, ვიდრე ძველი დროის საზოგადოება; ახალ დროში შესუსტებულია ან სრულიად წაშლილია სოციალური სტრატეფიკაცია, მაღალ კულტურაზე კოლექტივის წევრების სრულიად თანაბარი ან თითქმის თანაბარი წვდომაც უზრუნველყოფილია სხვადასხვა სოციალური მექანიზმებით. ახალი მედია საშუალებები მეტ გასაქანს აძლევს შიდა ჯგუფური სოლიდარობის იდეებით მასების ინსპირირების პროცესს, კულტურის საჯაროობა კი ძალზე ფართო, თითქმის ყოვლისმომცველია.

ზამთ მიწა გავესვა: როგორც მედია, ისე საჯარო კულტურული სივრცეები წინამოდერნის

დროსაც არსებობდა, მაგრამ ახალ დროში ეს ყველაფერი თვისებრივად სხვაგვარი ხდება. სწორედ ეს ანუ აღნიშნული ფენომენების სხვაგვარობა ქმნის კაცობრიობის ისტორიაში გარკვეული ეპოქის „ახალ დროდ“ სახელდების საფუძველს.

ახალ დროში სოციალური პომოგენურობისაკენ სწრაფვის ერთ-ერთი გამოხატულებაა „ხალხის“ ახლებური კონცეპტუალიზება: წინამოდერნის დროს მარგინალიზებული „ხალხი“, ახალ დროში თანდათან სოციუმის ფასეულობათა შკალაზე იკავებს უმაღლეს ნიშნულს (ჩხარტიშვილი, მანია 2011: 27-29). იგი საკრალური ხდება და საბოლოოდ ხელისუფლების ლეგიტიმაციის წყაროდაც კი გაიზარდა. წინამოდერნული ეთნიკური ერთობების შემთხვევა კი სულ სხვაა: ისინი ცენტრირებულნი იყვნენ მონარქის პიროვნებაზე, რომლის ხელისუფლებას საღვთო ლეგიტიმაცია ჰქონდა. ამგვარად, ცვლილება „ხალხის“ კონცეპტუალიზებაში არის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ინდიკატორი იმისა, რომ წინამოდერნის სამოგადოებრივად გადაყვდიტ მოდერნულ სამოგადოებაში.

XIX საუკუნის საქართველოში მე მოდერნული დროსათვის დამახასიათებელი ზემოთ აღწერილი ვითარება დავინახე (ჩხარტიშვილი 2019ა: 183-186). ამ საუკუნის დასაწყისში ანტირუსულ გამოსვლებში ხალხი მოგვევლინა ისტორიის მნიშვნელოვან აქტორად. მერე უკვე მისი ახალი დროის შესატყვისი კონცეპტუალიზებაც მოხდა. ამავე დროს იწყება ეროვნული ნარატივის შექმნის პროცესი ანუ იმის გააზრება, თუ ვინაა ქართველობა: საიდან მოდის, რას წარმოადგენს, მომავალში საით უნდა წავიდეს. ცხადია, ზოგ ამგვარ საკითხს ადრეც განიხილავდნენ ქართული კულტურული ელიტის წარმომადგენლები, მაგალითად, XVIII საუკუნეში ვახუშტი ბაგრატიონი (თარგამაძე 2018), და კიდევ უფრო ადრე ნიკოლოზ გულაბერიძე თუ წმ. გიორგი მთაწმინდელი, მაგრამ შეუძლებელია უარვყოთ, რომ იმგვარად ყოვლისმომცველი განსჯა ქართველობის რაობისა და ბედისა, როგორცაც ადგილი ჰქონდა XIX საუკუნეში, მანამდე არასოდეს ყოფილა.

ქართული ნაციონალური იდეის შექმნა არის ახალი დროის შესატყვისი კულტურული თვითიდენტიფიკაციის პროცესი. ამ პროცესს წარმართავდა ქართული კულტურული ელიტა, რომლის სათავეში ამ დროს ჩვენ ვხედავთ ილია ჭავჭავაძეს. ილია ქმნიდა ქართველი ერის ნარატივს და პრაქტიკულად ახერხებდა კიდევ ქართული ერთობის მნიშვნელოვანი ნაწილის გამსჭვალვას ამ ნარატივის იდეებით. სწორედ ამიტომ ილია არის „ქართველი ერის მამა“ და ეს სახისმეტყველებითი³ თქმა დიდი სიმართლის დამტყვია: მშობლიური ერთობის წევრები ილიამ შეადლდა (მისივე ტერმინი რომ გამოვიყენო, „შემსჭალა“) საზიარო ფასეულობებით, ქართული ერთობის ეთნიკურ სხეულს მან მთაბერა ეროვნული სული.

ილიასი და მისი თანამოღვანეების მიერ შექმნილი ქართველი ერის ნარატივის შინაარსი ქართული სინამდვილის ამსახველი იყო, ხოლო ფორმა ანუ მატერია, რომელსაც ქართული ინტელიგენცია ამ შინაარსის რეპრეზენტირებისათვის იყენებდა – ევროპული (ჩხარტიშვილი 2014ბ: 59-67); (ჩხარტიშვილი 2014გ: 202-213). საინტერესოა, რომ აღნიშნული ფაქტი ანუ ქართული ეროვნული ნარატივის ევროპული ყალიბი, ეროვნულ მოღვანეთა ამ თაობას სავსებით გაცნობიერებული ჰქონდა. ამკარად ამიტომ ალა-ფრთოვანებდა თავად ილიას ერის მისეული გაგების თანხვედრა ცნობილი ფრანგი ერუდიტის ერნესტ რენანის შეხედულებასთან (ჩხარტიშვილი, მანია 2011/2012: 72-89). თითქმის სამი ათეული წლის მანძილზე ილიას „ივერია“ იყო ეროვნული იდეების გავრცელების მთავარი საშუალება. „ივერიამ“ მისი მკითხველი სამოგადოება ჩამოაყალიბა მოდერნულ ერად (ჩხარტიშვილი 2012: 188-211).

ქართველი ერის ილიასეული კონცეფცია ორგანიცისტულად გააზრებული ერთობის ანუ ეთნო-ერის გამოხატულ ნიშნებს ატარებდა, მაგრამ ამავე დროს მას სამოქალაქო ერთობის ნიშნებიც ამკარად ჰქონდა. ამის ერთ-ერთი თვალსაჩინო დასტურია თუნდაც ის, რომ ქართულ ერთობას ილიასეულ დისკურსში წინამოდერნული დისკურსისათვის დამახასიათებელი ტერმინი „ნათესავი“ კი არ ეწოდებოდა, არამედ „ერი“. ორივე მათგანი ანუ „ნათესავიც“ და „ერიც“, ჯგუფის აღმნიშვნელი, ოღონდაც განსხვავებული შინაარსის მქონე, სიტყვებია: „ნათესავი“ ისეთი ჯგუფია, რომლის წევრები

თავიანთ საერთო წარმომავლობას აღიარებენ. ანუ იდენტიფიკაციის საფუძველი დაკონკრეტებულია, როგორც საერთო თესლი. ჯგუფის „ერად“ სახელდების შემთხვევაში კი საერთო წარმომავლობა თუმც არ გამოირიცხება („ერი“ ხომ ადამიანთა კრებულის, ჯგუფის, აღმნიშვნელი ზოგადი სიტყვაა), მაგრამ არც აუცილებლობით იგულისხმება.⁴

ამგვარი ანუ ნეიტრალური ტერმინის შერჩევა ერთობის სახელდებისათვის უკვე იმას მიანიშნებს, რომ XIX საუკუნის ქართველი ეროვნული მოღვაწენი, ყოველ შემთხვევაში, ილია, ქართულ ჩვენ-ჯგუფს აღარ მოაზრებოდა მხოლოდ სისხლის ერთობაზე დაფუძნებულ ექსკლუზიურ კოლექტივად, არამედ ინკლუზიურადაც ანუ ერად. ამით ქართული ერთობის რაობის ილიასეული გააზრება უახლოვდება მოქალაქეობრივი ერთობის იდეას.

XX საუკუნის პირველ ათწლეულებში ინტენსიურად გრძელდებოდა ქართული ეროვნული იდენტობის წრთობა. კულტურული ნაციონალიზმის საფუძველზე მკაფიოდ გამოკვეთილი ერთობას გაუჩნდა პოლიტიკური ჯაშანიც. ასეთი კულტურულ-პოლიტიკური „შენადნობი“ გახლდათ საქართველოს პირველი დემოკრატიული რესპუბლიკა (ჩხარტიშვილი და სხვები 2015: 75-86). ქართულ ერ-სახელმწიფოში ქართული იდენტობა გამოკვეთილ მოქალაქეობრივ ნიშნებს იძენს.

საბჭოთა იმპერიაში ყოფნამ ქართული იდენტობას დიდი ზიანი მიაყენა. მას სახელმწიფოებრივი მოქალაქეობრივი ნიშნულიდან ეთნიკურობისაკენ დაახევინა. საბჭოთა კავშირის ნანგრევებიდან ქართველობა გამოვიდა როგორც ეთნიკური ექსკლუზიურობით აღბეჭდილი ერთობა. სხვაგვარად იმპერიისაგან თავის დაღწევა შეუძლებელიც იყო. შესაბამისად, ეროვნულ განმათავისუფლებელი მოძრაობის ლიდერის ზვიად გამსახურდიას ეროვნული ნარატივი ქართველი ეთნო-ერის ნარატივია (ჩხარტიშვილი 2019b: 138-146). 2003 წლიდან „კარდების რევოლუციის“ შემდგომ ქართული იდენტობა ნელ-ნელა იბრუნებს ჯერ კიდევ ილია ჭავჭავაძის მიერ ნაგულისხმევ, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დროს კი სრულად რეალიზებული მოქალაქეობრივი ერის მახასიათებლებს.

ასეთია, ძალიან მოკლე, ჩემ მიერ ქართული იდენტობის ისტორიის ხედვა ერის რაობისადმი დასავლური თეორიული მიდგომის გათვალისწინების საფუძველზე. როგორც ზემოთ აღნიშნული ჩემი ნაშრომების (აქ მათი მხოლოდ ნაწილი იყო დამონშებული) ქრონოლოგია აჩვენებს. ამ მიმართულებით ინტენსიურ კვლევას მე თითქმის ორი ათეული წელი მიუძღვნე. ეთნოსიმბოლიზმმა საშუალება მომცა ქართული იდენტობის ისტორიის რეპრეზენტირებისას მომეცა ეთნიკური განვითარების პერიოდი, ხოლო ეროვნული კონსოლიდების პროცესი წარმომედგინა, როგორც წინამოდერნული ეთნიკურობისა და კულტურის გაგრძელება და რეინტერპრეტაცია.

ამგვარად, ქართული იდენტობის ისტორიის ჩემულ რეპრეზენტაციაში ქართული ეროვნული ერთობა არც ადრე არსებული ეთნიკური ერთობის ზუსტი ასლია, მაგრამ არც მისგან მონყვეტილი და სრულიად განსხვავებული რამ.

ეთნოსიმბოლიზმის იმპლემენტაციასთან დაკავშირებული პრობლემები ქართულ სამეცნიერო სივრცეში

ახალი სოციოლოგიური თეორიის გამოყენება ისტორიული წარსულის რეპრეზენტირებისათვის საბჭოთა მენტალობითა და საბჭოთა სამეცნიერო მეშვეობით იმგვარად დამძიმებულ ქვეყანაში, როგორც საქართველოა, ცხადია, უმნიშვნელო ფაქტი არ გახლავთ. აქედან გამომდინარე, ბუნებრივია, მკითხველს გაუჩნდეს კითხვა: როგორია ზემოთ წარმოდგენილი პრაქტიკისადმი სამეცნიერო წრეების, კონკრეტულად, სხვა ისტორიკოსების, დამოკიდებულება?

საზოგადოდ ისტორიკოსები სოციალური თეორიებისადმი, მეთოდოლოგიური ინოვაციებისადმი ხშირად ინენენ სკეპტიციზმს და ეს კითხვა ზოგადი კონტექსტის თვალსაზრისითაც რელევანტურია.

პასუხი მოითხოვს არაერთი ფაქტის მოხმობას და მცირე სოციალური ხასიათის ანალიზის

ჩატარებასაც კი. ამგვარ კვლევას ჩემი მომავალი სამეცნიერო მუშაობის ამოცანად ვისახავ პოსტსაბტოთა საქართველოში დასავლური სამეცნიერო თეორიისადმი დამოკიდებულების აღწერისათვის.

ამჯერად კი მოკლედ ვუპასუხებ: დასავლური თეორიის ჩარჩოებში საქართველოს ისტორიის გარკვეული ფაქტების რეპრეზენტირების ჩემული ცდისადმი საქართველოს ისტორიის დარგში მომუშავე ქართველ ისტორიკოსთა ერთი ნაწილის დამოკიდებულება აგრესიულად არაპოზიტიურია.

მეცნიერთა ეს ნაწილი მიიჩნევს, რომ ჩემ მიერ დასავლური სოციალური თეორიის მისადაგება საქართველოს ისტორიის ფაქტებისადმი ხელოვნურია და, შესაბამისად, არამართებულია ამ თეორიის გამოყენება. ამ პოზიციის დამცველების ნაშრომებს ვერ დავიმოწმებ იმ უბრალო მიზეზის გამო, რომ მათ აღნიშნული თვალსაზრისი სამეცნიერო მედიაში არა აქვთ გამოქვეყნებული. ისინი თავიანთ დამოკიდებულებას აფიქსირებენ ზეპირად. ეს კოლეგები საკითხის კვლევაში ღრმად არ შედიან და ამის მიზეზი ისაა, რომ ერის შესახებ თანამედროვე დასავლურ თეორიებს არ იცნობენ. მიუხედავად ამისა, ისინი არ იღლებიან იმის ხაზგასმით, რომ ისტორიული სურათის რეპრეზენტირებისათვის მე ვიყენებ თეორიას, რომელიც ქართული სინამდვილისათვის „არ გამოდგება“.

თუმცა აღნიშნულ სფეროში ჩემი სამეცნიერო ძიებებისადმი კრიტიკულად განწყობილ მკვლევართა შორის მაინც არის ერთი, რომლის დამოწმება შემიძლია. ესაა ისტორიის დოქტორი გ. მაჭარაშვილი. გ. მაჭარაშვილიც ბევრ ნეგატიურ ზეპირ კომენტარს აკეთებს ჩემ შემოქმედებაზე კოლეგებთან კერძო საუბრებში, მაგრამ მას გამორჩევს, ჯერ ერთი, ის, რომ ამ მხრივ სოციალურ მედიაშიც აქტიურობს (ფეისბუქის მისეულ სტატუსებს და კომენტარებს ვგულისხმობ) და, მეორე, ქართული იდენტობის ისტორიის საკითხებზე მოხსენებებს აკეთებს სამეცნიერო კონფერენციებზე და გამოქვეყნებული აქვს კიდევ რამდენიმე ნაშრომი. მოცულობით მთელი ეს ნალვანი, მართალია, ძალიან მცირეა (ჯამში არ აღემატება ოთხ ათეულ გვერდს), მაგრამ ჩემთვის მაინც ხელმოსაყდია: არსებობს რაღაც, რის მიმართაც პოზიციის დაფიქსირება შეიძლება.

გ. მაჭარაშვილის ნაშრომები კონკრეტულად შემდეგია: ერთი სტატია ქართულ სამეცნიერო ჟურნალში (მაჭარაშვილი 2014: 92-97), Research Gate-ზე ატვირთული ერთი სტატიის პრეპრინტი (მაჭარაშვილი 2020) და რამდენიმე მოხსენების თეზისები (მაჭარაშვილი 2012: 54-55); (მაჭარაშვილი 2015: 255-256); (მაჭარაშვილი 2016ა: 28); (მაჭარაშვილი 2016ბ: 196-197); (მაჭარაშვილი 2017ა: 18); (მაჭარაშვილი 2017ბ: 27-28); (მაჭარაშვილი 2018: 70-71, 151).

ამის დამატებით 2016 წელს გ. მაჭარაშვილს ნაკითხული აქვს მოხსენება ვარშავის უნივერსიტეტში წმინდა გრიგოლ ფერაძისადმი მიძღვნილ კონფერენციაზე (National and Ethnic Identities in the Georgia Folk Sources. 2016 the 15th Annual International Caucasian Session in Memory of St. Grigol Peradze), რომლის თეზისები, ჩანს, არ დაბეჭდილა, მაგრამ მისი დედაბაზრი ადვილი ამოსაცნობია სხვა ანალოგიური სათაურის მქონე პუბლიკაციების გათვალისწინებით.

ჩემი სამეცნიერო პრაქტიკისადმი კრიტიკულად განწყობილ დანარჩენ მეცნიერებისაგან გ. მაჭარაშვილი იმიტომ განსხვავდება, რომ ის არაა წინააღმდეგი, დასავლური სამეცნიერო თეორია, კერძოდ, კი ეთნოსიმბოლოზში, საქართველოს ისტორიის აღწერისათვის იქნეს გამოყენებული. პირიქით, ის ამას მიესალმება კიდევ, ოღონდაც მიუთითებს, რომ მ. ჩხარტიშვილი იგებს მცდარად (მისი აზრის უფრო ადექვატური გადმოცემა იქნება, თუ ვიტყვი: აყალბებს) აღნიშნულ თეორიას.

მაინც რა არ მოსწონს გ. მაჭარაშვილს ჩემს შემოქმედებაში?

მე საჭიროდ მიმაჩნია ვუპასუხო ამ კითხვას და წარმოვადგინო გ. მაჭარაშვილის კრიტიციზმთან დაკავშირებით ჩემი განმარტებანი არა იმიტომ, რომ ამ მკვლევრის პუბლიკაციები ქართული იდენტობის ისტორიის კვლევის დარგში თავისი მნიშვნელობით განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს: როგორც უკვე ითქვა, მისი შემოქმედება ამ დარგში სულ ოთხ ათეულ გვერდს შეადგენს და აქედან ბევდრად გამოქვეყნებული ალბათ სულ 15 გვერდია. განმარტებები მე მჭირდება იმისათვის, რომ მკითხველს უკეთ დავანახო საკითხზე ჩემი შეხედულებები. ახალი სოციალური თეორიის ისტორიოგრაფიულ

პრაქტიკაში გამოყენების პერსონალური გამოცდილების გამოარება ხომ, როგორც დასაწყისშივე აღვნიშნე, ამ სტატიის მიზანია.

გ. მაჭარაშვილისათვის კატეგორიულად მიუღებელია ქართველი ერის კონსოლიდების დროდ XIX საუკუნის დასახელება. ის ამ თვალსაზრისისადმი უბრალოდ უარყოფითად კი არ არის განწყობილი, არამედ აშუღავნებს დიდ აგრესიას იმ მკვლევართადმი, რომლებიც აღნიშნულ აზრს ავითარებენ.

ეს აგრესია მომდინარეობს იქიდან, რომ მოდერნულ ეპოქაში ქართველის ერის კონსოლიდების შესახებ შეხედულებას ის საზოგადოებას წარმოუჩენს როგორც წინამოდერნულ ეპოქაში ქართული კულტურის უარყოფას!

ამგვარად, გ. მაჭარაშვილი მისთვის მიუღებელ სამეცნიერო თვალსაზრისს ქვეყნისათვის დიდი ზიანის მომტან თვალსაზრისად აცხადებს და, კიდევ მეტი: მის პროტაგონისტებს არამეცნიერულ მოტივაციების ქონაში „ამხელს“. კერძოდ, ის მნიშვნელოვან ძალისხმევას ახმარს იმას, რომ მისი მკითხველები თუ მსმენელები დაარწმუნოს: XIX საუკუნით ქართველი ერის კონსოლიდების დათარიღების თვალსაზრისის მქონე მეცნიერები საჩივრით ანგარებიან გარიგებებში არიან გარკვეულ პოლიტიკურ წრეებთან.⁵

ქართველი ერის მოდერნულ დროში წარმოშობის შესახებ აზრის გამზიარებელთა შორის გ. მაჭარაშვილს განსაკუთრებით აღაშფოთებს ქართველი ეთნოსიმბოლისტები („ჩვენი ეთნოსიმბოლისტები“, როგორც ის ცინიკურად მოიხსენიებს მკვლევართა ამ ჯგუფს). პირველ რიგში ეს ცინიზმი მე მეხება, რადგან ქართველ ისტორიკოსთა შორის ეთნოსიმბოლისტური მიდგომის სამეცნიერო პრაქტიკაში გამოყენებელი მკვლევარი საქართველოში სულ თითქმის ჩამოსათვლელია: ფაქტობრივ მე ვარ და ჩემი რამდენიმე მოწაფე. ამით იმის თქმა როდი მსურს, რომ დასავლურ თეორიებს საქართველოს წარსულის რეპრეზენტირებისათვის სხვა ქართველი მკვლევრები არ იყენებენ. ცხადია, იყენებენ და საკმაოდ ფართოდაც, მაგრამ, მათი უმრავლესობა ერის ფენომენის გააზრებისას მოდერნისტულ მიდგომას ეფუძნება.

გ. მაჭარაშვილის მიერ მე და „ჩემი ჯგუფის წევრები“ (ეს მისეული ტერმინია ჩემი ყოფილი დოქტორანტების, ან უკვე კოლეგების, აღსანიშნავად) ბრალდებულნი ვართ შემდეგში:

ა) ქართველობას ვართმევთ მის უძველეს ისტორიას;

ბ) ამას ვაკეთებთ ეთნოსიმბოლიზმის სახელით, რომელსაც შეგნებულად ვაყალბებთ და ქართული მაგალითისათვის არ ვიყენებთ ამ თეორიის პოსტულატს პრემოდერნული ნაციების შესახებ;

გ) საგანგებოდ უგულებელვყოფთ ფოლკლორულ წყაროებს, რომლებიც ცხადს ხდიან იმას, რომ პრემოდერნული ქართული კულტურა იყო საჭარო.

პირადად, მე გ. მაჭარაშვილის მითითებით, ამის დამატებითაც მაქვს „დანაშაული“:

დ) მთელი წინამოდერნის განმავლობაში ქართველთა თვითსახელწოდების არსებობის ფაქტს თურმე უარყოფ, რათა ქართველობა საკაცობრიო ისტორიის მიღმა დავტოვო.

დავინწყებ ბოლო „დანაშაულთან“ დაკავშირებით „თავის მართლებით“.

ზემოთ უკვე დავიმოწმე ჩემი ორი ნაშრომი „ქართული იდენტობის მთავარი მარკერი“ (ჩხარტიშვილი 2005) და „თვითდასახელება როგორც ქართული იდენტობის მარკერი“ (ჩხარტიშვილი 2006ა). რომლებიც სპეციალურად ქართული ერთობის თვითდასახელების საკითხისადმი მიძღვნილი. ჩემ სხვა არაერთ ნაშრომშიც ვეხები ამ თემას, მაგალითად, ზემოთ ასევე უკვე დასახელებულ ამ საკითხზე ჩემს პირველ სტატიაში (ჩხარტიშვილი 2002) და მონოგრაფიაშიც „ქართული ეთნიკურელიგიური მოქცევის ეპოქაში“ (ჩხარტიშვილი 2009ა). აღნიშნული პრობლემა ჩემამდეც იპყრობდა სპეციალისტთა ყურადღებას, მაგრამ მე მას მივუდექი იდენტობის ისტორიის რეპრეზენტირების საჭიროებებიდან გამომდინარე და შესაბამისი კონტექსტის გათვალისწინებით.

როგორც უკვე ითქვა, იდენტობა გულისხმობს ჯგუფის წევრობის განცდას. როცა ჯგუფის წევრები თავიანთ ერთად ყოფნას აცნობიერებენ და ამ მდგომარეობას გარკვეული სახელით აღნიშნავენ,

ეს, ცხადია, გამოკვეთილი თვითობის მაუწყებელია. ამიტომ მე საგანგებო ყურადღებით მოვეკიდე თვითსახელწოდებას, როგორც მარკერს. ჩემი ზემოთ დასახელებული ერთ-ერთი სტატიის სათაურიც ცხადყოფს, რომ მე თვითსახელწოდება კოლექტიური-კულტურული იდენტობის მთავარ მარკერად მესახება. ამ შემთხვევაში ჩემთვის ინსპირაციის წყარო იყო ე.დ. სმითი, რომლის ნაშრომიდან ამონარიდითაც იწყება ჩემი ეს სტატიები.

მაგრამ მაინც რატომ გახდა ამ საკითხის შესწავლა ჩემთვის, როგორც იდენტობის საკითხების გვერდისათვის, ასე აუცილებელი? ან რა შევმატე პრობლემის გადანყვეტას მისი ახალ კონტექსტის განხილვის შედეგად?

ჩემი ამოსავალი პიოტოეზა გახლდათ შემდეგი: რადგან ქართული იდენტობის განგრძობადი განვითარება ანუ უწყვეტი იდენტობრივი ხაზი უძველესი დროიდან დღემდე, სხვათა შორის ისეთი ძველი ეპოქიდან, როგორიც დაიან-დიოხის არსებობის ხანაა (ჩხარტიშვილი 2013/2014: 207-221), ჩემთვის ცხადი იყო, მე დავეძვი, რომ ამ ფაქტს გამოხატულება უნდა ჰქონოდა ჩვენ-ჩვენი თვითსახელწოდებაშიც, ეს ფაქტი, მართლაც, დაფიქსირდა. ქართული იდენტობა შორეულ წარსულში იღებს სათავეს და მრავალი საუკუნის განმავლობაში მნიშვნელოვანი ცვლილებების მიუხედავად დღემდე თვითიგივე რჩება. მისი განვითარების წინამოდერნულ და მოდერნულ პერიოდებს შორის წყვეტილი არაა. ამის საფუძველია კულტურული ბირთვის უცვლელობა. ქართული იდენტობის ამგვარი განგრძობადობა ქართველთა თვითსახელწოდებაშიც – „ქართველი“ – აისახება: ის ცვალებადობს საუკუნეთა განმავლობაში, მაგრამ არასოდეს ისე არ იცვლება, რომ შეუძლებელი იყოს საბოლოო ფორმაში ამოვიცნოთ განვითარების წინა ეტაპი.

ამგვრად ამ საკითხზე უფრო ვრცლად ვერ მოვახერხებ საუბარს. ვფიქრობ. არცაა ამის საჭიროება. შესაბამისი გამოკვლევები გამოქვეყნებულია და მათი ელექტრონული ვერსიებიც ატვირთულია სამეცნიერო პორტალებზე. დაინტერესებულ მკითხველებს იოლად შეუძლიათ მათი მოძიება და იმაში თავად დარწმუნება, თუ რამდენად უსაფუძვლოა ბრალდება იმის თაობაზე, რომ მე ქართველებს თავიანთ თვითსახელწოდებას ვართმევ. წინამოდერნის ეპოქაში მე ქართველთა თვითსახელწოდების არსებობას კი არ უარყოფ, როგორც ამას მპაბრალებს გ. მაჭარაშვილი, არამედ მის ადრეულ ფორმას ვავლენ და განვითარებას ვაჩვენებ.

ახლა რაც შეეხება წინამოდერნულ ეპოქაში ქართული იდენტობის და კულტურის არსებობის ფაქტის ჩემ მიერ უარყოფის შესახებ ბრალდებას.

მე მგონი, ძნელი გასაგები არ იყო ზემოთ გამოთქმული ჩემი აზრი. მაგრამ უფრო ნათელი რომ გახდეს რამდენად უსაფუძვლოა ბრალდება წინამოდერნული ქართული კულტურისა და ისტორიის ჩემ მიერ უარყოფის შესახებ, ამისათვის მოვიხმობ კონკრეტულ ნაშრომებს კონკრეტული გვერდების მითითებით. ამ ნაშრომების ნაწილი უცხო ენაზეა და საზღვარგარეთ არის გამოცემული. ერთიანობაში მათი განხილვა, ვფიქრობ, საინტერესო სურათს წარმოადგენს. მივყვეთ ამ ნაშრომებს ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით.

ნაციონალიზმის იდეოლოგიის შესახებ 2006 წელს რუსულ ენაზე გამოცემულ პოპულარულ სტატიაში მე ჯერ აღვნიშნავ იმას, რომ ერები თავიანთი არსით მოდერნულ ფენომენებად მიმჩნეა. მერე მკითხველს ვამცნობ იმას, რომ ზოგი მეცნიერი გამოწვევის სახით დასაშვებად თვლის ვილაპარაკოთ ერებზე პრემოდერნულ ეპოქაშიც. ამის შემდეგ მკითხველებს ვესაუბრები იმაზე, რომ ქართული ერთობის ისტორია სათავეს უძველეს დროში იღებს და მისი განვითარება XI საუკუნეში აღწევს მაღალ ნიშნულს. მივუთითებ, რომ ამ მიზეზით ქართველობის ქართველი ერის ფორმირებას უკავშირებენ XI-XII საუკუნეებს. ხაზს ვუსვამ, რომ ჩემთვის დამაჯერებელია ეს აზრი. აქვე შენიშნული მაქვს, რომ ამ დასკვნას მხარს უჭერს არამარტო საქართველოს ისტორიის კონკრეტული მონაცემები, არამედ თანამედროვე დასავლური სოციალური თეორიაც პრეინდუსტრიალურ ეპოქაში ადრეული ნაციების არსებობის შესახებ (ჩხარტიშვილი 2006გ: 29-30).

2008 წლით თარიღდება ჩემი სტატია ინგლისურ ენაზე, რომელიც ეძღვნება ქართული იდენტობის რელიგიურ მარკერს. ეს სტატია დაბეჭდვამდე რამდენიმე წლით ადრე საერთაშორისო კონფერენციაზე წაკითხული მოხსენების საფუძველზეა დაწერილი. ამიტომაც ის ინგლისურადაა, თუმცა ქართულ სამეცნიერო ჟურნალშია გამოქვეყნებული. აქ მე აღვნიშნავ, რომ ქართულ ეროვნულ იდენტობას აქვს ძალიან ღრმა ფესვები წინამოდერნულ ეპოქაში. უძველესი დროიდან დღემდე მან განვლო კოლექტიური-კულტურული იდენტობის განვითარების ყველა საფეხური, რაც ნათელ ასახვას პოულობს ქართული ერთობის თვითსახელწოდებაში. ქართული ეროვნული იდენტობა მიეკუთვნება იდენტობათა იშვიათ ტიპს იმის გამო, რომ მას აქვს განგრძობადობა და მედეგობა ათასწლეულების მანძილზე. XI საუკუნე კი არის ქართული ადრეული ნაციის კონსოლიდების ხანა (ჩხარტიშვილი 2008: 224-225).

2009 წლით თარიღდება ჩემი მონოგრაფია, რომელიც ზემოთ უკვე ვახსენე და რომელშიც ქართული იდენტობის განვითარება განხილულია რელიგიური მოქცევის ეპოქაში. ანუ მთლიანად ქართული იდენტობის განვითარების წინამოდერნულ ხანაზე ვსაუბრობ. ვინაიდან ნაშრომი ქართულადაა, ამონარიდს პირდაპირ მოვიყვან და არ გავაკეთებ პერიფრაზს. თუმცა კი შევნიშნავ აქვე, რომ აქაც საუბარი მაქვს პრემოდერნულ ქართველ ერზე:

ნაციის ზემოთ მოყვანილი განმარტებებიდან გამომდინარე, რა თქმა უნდა, უფრო მისაღები ჩანს, რომ ვისაუბროთ ნაციამ, როგორც მოდერნულ ფენომენზე, რადგან სოციალურად პომოგენური საზოგადოება, რომელიც საკარო კულტურის აუცილებელი წინაპირობაა, არსებითად მოდერნული ეპოქისათვის არის დამახასიათებელი. თუმცა ე. სმითი გარკვეული პირობითობით საუბრობს პრემოდერნულ ნაციებზეც მათ რიცხვში იგი ასახელებს ებრაელებსა და სომხებს. ამ სიას მე დავუმატებდი ქართველებს. როგორც ცნობილია, X საუკუნის მიწურულსა და XI საუკუნეში ხდება ქართულენოვანი სამყაროს მოქცევა ახალ, ადრინდელზე უფრო ფართო და მძლავრ, პოლიტიკურ ჩარჩოში. ქართული კულტურა ამ სახელმწიფოს მთავარ საზრუნავად იქცევა. XII საუკუნეში ქართული ეთნიკური ერთობა ვითარდება პანკავკასიური იმპერიის ფარგლებში: ამ იმპერიის მასშტაბით ქართული კულტურის ექსპანსია არის ქართული ჩვენ-გვუფის განვითარების უმთავრესი მახასიათებელი. აღნიშნულ პერიოდში. ასე რომ, რაღაც მიახლოებით შეგვიძლია ვილაპარაკოთ ქართულ ნაციამ (ჩხარტიშვილი 2009b: 29).

და იქვე:

თვალსაზრისი იმის შესახებ, რომ ქართველი ერი ანუ ქართული ნაცია წარმოიქმნა შუა საუკუნეებში უკვე გამოთქმულია ქართულ ისტორიოგრაფიაში. როგორც ითქვა, ეს შესუღულება არსებითად მართებულია, მაგრამ აუცილებლად უნდა დაზუსტება, რომ სიტყვა ეხება პრემოდერნულ ქართულ ნაციას (ჩხარტიშვილი 2009b: 30).

2011 წელს არის გამოქვეყნებული ჩემი სტატია ქართული იდენტობის საკრალური ასპექტის შესახებ. ეთნიკებიც და ერებიც გაიაზრებიან საკრალურად და ამ სტატიაში აღნიშნულ ფაქტს ვუკვირდები ქართულ მაგალითზე სხვადასხვა ეპოქაში. ეს სტატიაც ეფუძნება სამეცნიერო კონფერენციაზე წაკითხულ მოხსენებას. აქედანაც პირდაპირ მოვიყვან ამონარიდს, რადგან ისიც ქართულ ენაზეა:

ფართოდ გავრცელებული თვალსაზრისის მიხედვით ნაციები ახალი დროის პროდუქტებს წარმოადგენენ. ამ თვალსაზრისის იზიარებენ ე.წ. მოდერნისტები, რომლებიც თვლიან, რომ ნაციები პრინციპულად ახალი დროის ფენომენებია და ახალი დროში პოლიტიკური ელიტების მიერ ინსპირირებული და მართული მობილიზაციის შედეგებს წარმოადგენენ, და ეთნოსიმბოლიზტიც, რომლებიც მიიჩნევენ, რომ, მართალია, ნაციები აღმოცენდებიან ახალ დროში, მაგრამ არსებული ეთნიკური კულტურის ჩარჩოებში და მთლიანად განპირობებულნი არიან ეთნიკური საფუძვლით. თუმცა მიმართება ეთნიკურსა და ნაციონალურს შორის თავისებურია: ნაციონალური კულტურა არ არის ეთნიკურის უბრალო გამოვლილება, არამედ გარკვეული ფაქტების შერჩევა და რეინტერპრეტაცია. ე. სმითი თვლის, რომ გარკვეული პირობითობით შეიძლება საუბარი ნაციებზე წინა მოდერნულ ხანაშიც. ქართული შემთხვევისათვის მე სასვებით მართებულად მეჩვენება ეს აზრი (ჩხარტიშვილი 2011a: 80, შენ.11).

შემდეგი ნაშრომიც არის სტატია. ის 2012 წელს არის გამოქვეყნებული. მის საფუძველს საერთაშორისო კონფერენციაზე წაკითხული მოხსენება წარმოადგენს. თავად სტატიაც უცხოეთის გამომცემლობის მიერ გამოქვეყნებულ კრებულშია ჩართული. აქ ვსაუბრობ ქართული იდენტობის ღრმა ეთნიკურ ფესვებზე, მის დასაწყისს მივუთითებ სულ მცირე ძვ.წ. XV საუკუნიდან. ვსაუბრობ კოლხეთის სამეფოს ქართულ ეთნიკურ საფუძველზე. ძვ.წ. IV–III საუკუნეებში ქართლის სამეფოს წარმოქმნას განვიხილავ არა როგორც ცვლილებას ეთნიკურ რაობაში, არამედ მივუთითებ, რომ საქმე გვაქვს იგივე ეთნიკური ერთობის პოლიტიკური ცენტრის გადმონაცვლებასთან დასავლეთიდან აღმოსავლეთში. ეს აქცენტი არაქართველი მკითხველისათვის აუცილებელია, რომელმაც შეიძლება არ იცოდეს კავშირი აიეტის კოლხეთის სამეფოსა და ფარნავაზის ქართლის სამეფოს შორის. ხაზს ვუსვამ, რომ მომდევნო საუკუნეებშიც პოლიტიკური რუკის ცვლილების მიუხედავად ქართული სახელმწიფოს თუ სახელმწიფოების ეთნიკური საფუძველი იგივე რჩებოდა. აღვნიშნავ XI–XII საუკუნეებში ქართველი ერის წარმოშობას, თუმც აქვე ვაზუსტებ, რომ ეს იყო ქართული პრემოდერნული ერი, ქართული მოდერნული ერი კი წარმოიშვა XIX საუკუნეში (ჩხარტიშვილი 2012: 194-195, შენ. 4).

შემდეგი ნაშრომი 2013 წლით თარიღდება. ესაა საერთაშორისო ელექტრონულ ჟურნალში ინგლისურად გამოქვეყნებული გამოკვლევა. ის შეეხება ქართული ნაციონალიზმისა და მოდერნული ქართველი ერის ფორმირების საკითხს, მაგრამ აქაც საუბარი მაქვს ქართული წინამოდერნული ერის XI–XII საუკუნეებში ჩამოყალიბების შესახებ (ჩხარტიშვილი 2013ა: 191). აქვე განვიხილავ ე.დ. სმიტის ამრს იმის თაობაზე, რომ ზოგიერთ წინამოდერნულ ერთობას შეიძლება ეწოდოს ერი, რომ ისინი შეიძლება განხილულ იქნენ თანამედროვე ერების შესატყვისად. ე.დ. სმიტის თვალსაზრისის გადმოცემისათვის დართული მაქვს შენიშვნა იმის შესახებ, რომ მე როგორც ისტორიკოსს, რომელსაც მაქვს წინამოდერნული პერიოდის კვლევის გამოცდილება, პრემოდერნული ერის კონცეპტი ძალიან გამოსადეგად მიმაჩნია და ვამტკიცებ, რომ არსებობდა წინამოდერნული ქართული ნაცია.

შემდეგი ნაშრომი ბროშურა, რომელიც 2013 წლით თარიღდება. აქ ვპასუხობ თსუ ასოცირებულ პროფესორს დ. შველიძეს, რომელმაც ყოვლად უსაფუძვლოდ გააკრიტიკა ჩემი ყოფილი დოქტორანტის ამჟამად წარმატებული ახალგაზრდა მკვლევრის და სტუ ასოცირებული პროფესორის ნ. სონღულაშვილის სადოქტორო ნაშრომი. დ. შველიძე მეცნიერთა სწორედ იმ ჯგუფს განეკუთვნება, რომელიც ჩემი სამეცნიერო პრაქტიკისადმი ქართველი ერის კონსოლიდაციასთან დაკავშირებით აგრესიულად არაპოზიტიურია. ის აგრესიულად არაპოზიტიური იყო ჩემი დოქტორანტის მიმართაც. ამიტომ მას მე ვრცელი პასუხი გავცეი აღნიშნულ ბროშურაში. ქვემოთ მოვიყვან ამ ბროშურიდან მხოლოდ იმ მონაკვეთს, რომელიც ამკვრად საინტერესო საკითხს ეხება:

ეთნიკური ერთობების ერებად ჩამოყალიბება მოდერნიზაციის პროცესის დამახასიათებელ, თვისებრივ ახალ მოვლენებს (მაგალითად, როგორიცაა ბეჭდური მედიის გაჩენა) უკავშირდება და, აქედან გამომდინარე, პრემოდერნულ ერებზე საუბარი მხოლოდ პირობითად შეიძლება. [...] იმის თქმა, რომ ქართული ერთობა ერად ახალ დროში ჩამოყალიბდა, სულაც არ ნიშნავს მისი ეთნიკური წარსულის უარყოფას, იმას, რომ ის გაჩნდა ცარიელ ადგილას; არ ნიშნავს ქართული ჩვენ-ჯგუფისა და ქართული თვითცნობიერების არარსებობას წინარე საუკუნეებში. ეს მხოლოდ იმ უდავო ფაქტს ნიშნავს, რომ ახალ დროში ქართველთა თვითცნობიერება გამოიკვეთა შესაბამისი გამოწვევების მიხედვით და ქართული ერთობის კონსოლიდაციის დონემ მიაღწია განსაკუთრებულ, მანამდე ნამდვილად არნახულ, ნიშნულს. ამგვარად, „ერი“ [...] საეციფიკური ტერმინია, რომელიც გამოიყენება ექსკლუზიურად ახალი დროის კოლექტიურ კულტურულ იდენტობაზე აღმოცენებული ერთობების აღსანიშნავად. პრეინდუსტრიალ ხანაში ანუ ამ ტიპის ერთობების განვითარების სხვა ეტაპების შესატყვისად, მეცნიერების მიერ გამოიყენება სხვა ტერმინები. რაც შეეხებათ ეროვნულ მოღვაწეებს ანუ ნაციონალისტებს, ისინი უგულებელყოფენ კოლექტიური-კულტურული იდენტობის მქონე ერთობის სხვადასხვა მდგომარეობის სხვადასხვა ტერმინით აღწერის საჭიროებას სრულიად გასაგები მიზეზის გამო: ისინი ხომ მეცნიერებისათვის აუცილებელ სიზუსტეს არ ესწრაფვიან. ამიტომ ყველა ეპოქისათვის შესაძლებელია, რომ ნაციონალისტი პოლიტიკოსი ან საზოგადო მოღვაწე ქართულ ერთობის მისამართით მხოლოდ ერთ ტერმინს ანუ „ერს“ იყენებდეს, მაგრამ

მეცნიერის პოზიცია, განსხვავებული უნდა იყოს. მაგალითად, ის რომ რომელიმე პოლიტიკური ლიდერი ან საზოგადო მოღვაწე ან რიგითი ქართველი ქართულ ერთობას ვერაღმოსაზრებებს ვახტანგ გორგასლის მეფობის და ილია ჭავჭავაძის ეპოქაში, ცხადია, სულაც არ ნიშნავს, რომ ქართველთა თვითშეგნების დონე V და XIX საუკუნეებში ერთნაირი იყო. ამ ტიპის მსჯელობა, რომ ისტორიზმს მოკლებულია და, შესაბამისად, სამეცნიერო თვალსაზრისით, გამოუსადეგარია, მე მგონი, საკამათო არ არის. [...] ქართულ სამეცნიერო წრეებში დროა დასრულდეს შესაბამისი თეორიული ცოდნის არქონით ნასაზრდოები ფსევდოპატრიოტული დისკურსი ქართველი ერის უხსოვარ დროში ჩამოყალიბებასთან დაკავშირებით. ქართული ერთობის, როგორც ეროვნული ერთობის, ფორმირება, ახალი დროის მოვლენაა, თუმცე ქართული იდენტობის ისტორია საუკუნეთა სიღრმეში (აიეთის კოლხეთის მიღმა) იკარგება (ჩხარტიშვილი 2013ბ: 54-56).

აღნიშნული კუთხით საინტერესო შემდეგი ნაშრომი 2014 წლით თარიღდება. ის საერთაშორისო კონფერენციაზე წაკითხული მოხსენების საფუძველზე დაწერილ სტატიას წარმოადგენს, რომელიც საერთაშორისო გამოქვეყნების კრებულშია ჩართული. ეს სტატია რუსეთის იმპერიაში ქართველთა ნაციონალურ კონსოლიდაციას ეხება და ქართული ნაციონალიზმის ევროპულ მატრიცას. აქაც ხაზგასმულია XI-XII საუკუნეებში ქართული პრემოდერნული ნაციის არსებობის ფაქტი და დამოწმებულია ე.დ. სმითის თვალსაზრისი მოდერნული ნაციების ქმნადობის პროცესების თავისებურებასთან დაკავშირებით (ჩხარტიშვილი 2014ბ: 206-209, შენ. 9).

შემდეგია სტატია, რომელიც თარიღდება ასევე 2014 წლით. ის წარმოადგენს ინგლისურენოვან ნაშრომს, რომელიც ეფუძნება საქართველოში ჩატარებული საერთაშორისო კონფერენციის პრეზენტაციას. ამ სტატიაში საუბარია ქართულ ნაციონალიზმისა და ქართველი ერის კონსოლიდების პროცესის კვლევისას მიდგომის არჩევანზე. აქაც მე ვუთითებ ე.დ. სმითის აზრს, იმის შესახებ, რომ კოლექტიურ-კულტურულ იდენტობაზე დაფუძნებული პრემოდერნული ერთობების ნაწილი შეიძლება განვიხილოთ, როგორც ერები. ხაზს ვუსვამ, რომ „პრემოდერნული ერის ცნება“ ძალიან საჭირო ცნებაა ნაციონალიზმის პროცესის ნიუანსირებული აღწერისათვის. აღვნიშნავ პრემოდერნული ქართველი ერის არსებობის ფაქტს, თუმცე ამავე დროს მივუთითებ მოდერნული ქართველი ერის არსებობის ფაქტსაც (ჩხარტიშვილი 2014გ: 291-292, შენ. 5).

შემდეგი სტატია არის ასევე ინგლისურ ენაზე. ის თარიღდება 2016 წლით. ეს გახლავთ საერთაშორისო ინტერნეტული ენციკლოპედიის სტატია. მოცულობით ის სულ ორ გვერდს შეადგენს, ასეთი იყო რედკოლეგიის მოთხოვნა. აქ ვხეხები საქართველოს ისტორიაში ფაქტების სიუხვით გამორჩეულ ისეთ ეპოქას, როგორიც „ოქროს ხანაა“ ანუ დავით აღმაშენებლისა და თამარის მეფობის პერიოდს. და ამ პატარა მოცულობის ნაშრომშიც, რომლის ფოკუსი იდენტობრივი საკითხის კვლევა არაა, აღვნიშნავ ქართული იდენტობის განგრძობადობას, გარკვეულ საუკუნეებში პოლიტიკური ფრაგმენტაციის მიუხედავად. აქვე ჩართული მაქვს ჩემი თვალსაზრისი განსახილველ ეპოქაში ქართული პრემოდერნული ერის არსებობის შესახებ (ჩხარტიშვილი 2016).

შემდეგი ნაშრომი ეფუძნება საერთაშორისო კონფერენციაზე, წაკითხულ მოხსენებას. ეს კონფერენცია ჩატარდა 2016 წელს რუმინეთში და მიძღვნილი გახლდათ წმ. ანთიმოზ ივერიელისადმი: „The European and Caucasian Culture and Spirituality from Late 17th Century and Early 18th Century“. ამ კონფერენციის მასალების პირველი ტომი გამოვიდა, მეორეს გამოცემა, რომელშიც ჩემი ნაშრომის ჩართვა იგეგმება, რატომღაც, დაგვიანდა. ამიტომ 2018 წელს მე ის ავტორით Research Gate-ზე პრეპრინტის სახით და ამგვარად ხელმისაწვდომი გახადა სამეცნიერო საზოგადოებისათვის. აქ შესავალ ნაწილში მოკლედ მაქვს ქართული იდენტობის ისტორია გადმოცემული. აქაც ხაზგასმით აღვნიშნავ ქართული პრემოდერნული ერის არსებობის ფაქტს (ჩხარტიშვილი 2018: 5).

ანუ, ფაქტობრივად, მთელი ამ წლების განმავლობაში შემთხვევას არ ვუშვებდი ხელიდან, რომ საერთაშორისო სამეცნიერო საზოგადოებისათვის ქართული იდენტობის ისტორიის (შესაბამისად კულტურის) პრემოდერნულ პერიოდში განვითარების შესახებ მეგონო.

კიდევ შემიძლია ჩემი შემოქმედებიდან მსგავსი ადგილები დავიმოწმო, მაგრამ, ვფიქრობ, საკმარისია. დარწმუნებული ვარ, ობიექტური მკითხველისათვის სრულიად ნათელია, რომ ქართული იდენტობის პრემოდერნულ პერიოდს მე მირაჟად არ მივიჩნევ და არც პრემოდერნული ქართველი ერის არსებობას უარვყოფ, როგორც ამაში ყველას დარწმუნება სურს გ. მაჭარაშვილს. პირიქით, თითქმის ყველა ნაშრომში საგანგებოდ აღვნიშნავ პრემოდერნული ქართველი ერის არსებობის ფაქტს. ამავე დროს ხაზს ვუსვამ იმ გარემოებასაც, რომ წინამოდერნული ერთობების ერებად სახელდება კულტურული განვითარების გარკვეულ დონეს და სპეციფიკურ ვითარებას გულისხმობს როგორც პირობას ანუ პირობითია.

ისიც უნდა შევნიშნო: არც პრემოდერნული ერის არსებობა და არც მისი წარმოშობის დრო ერის პრესტიჟთან კავშირში არანაირად არ არის. არავითარი წინამოდერნული ერი არ ფიქსირდება, მაგალითად, ამერიკის შეერთებული შტატების ისტორიაში (ილიას სიტყვით, რომ ვთქვათ, „იქ არ არის გუშინ“), მაგრამ ეს გარემოება ამერიკელი ერის პრესტიჟს და გავლენას თანამედროვე მსოფლიოში ვერაფერს აკლებს. პრემოდერნული ერის არსებობა არის ფაქტი, რომელიც ისტორიული განვითარების თავისებურებას ასახავს და არა ის კრიტერიუმი, რომლითაც უნდა განისაზღვროს დღეს ერის შეფასება ან თვითშეფასება.

მაგრამ ეს სხვათა შორის.

დავუბრუნდეთ, პრემოდერნული ქართველი ერის შესახებ აზრს, რომელიც, ჩემ მიერ იქნა პირველად გამოთქმული ქართულ სამეცნიერო სივრცეში. შეუძლებელია გ. მაჭარაშვილს არ შეეძინია, თუ რამდენჯერ ვიმეორებ მე ამ აზრს. მაგრამ მისთვის, ჩანს, გაუგებარია მოდერნულ და პრემოდერნულ ერთობებს შორის ტოლობის ნიშანს რომ არ ვსვამ, რადგან მიუხედავად მისი დეკლარირებული ეთნოსიმბოლისტობისა, რეალურად ის პრიმორდიალისტია და განვითარებისა და ისტორიზმის გაგება უჭირს. ერების ფორმირების შესახებ დასავლურ სოციალურ თეორიებს შორის ეთნოსიმბოლიზმის ნიუანსების დაფიქსირება ყველაზე ძნელია: უფრო ადვილი გასაგებია პრიმორდიალიზმი და მოდერნიზმი, როგორც ორი პოლუსი, მაგრამ მათ შორის პოზიციის იდენტიფიცირება უფრო ძნელი. არ მიკვირს, რომ გ. მაჭარაშვილმა ის ვერ გაიგო ანუ გაიგო, როგორც მას შეეძლო – პრიმორდიალისტურად.

გ. მაჭარაშვილის მიერ ეთნოსიმბოლიზმის გაუგებრობიდან გამომდინარეობს მის მიერ ჩემი თვალსაზრისის გაუგებრობაც და ბრალდება იმასთან დაკავშირებით, რომ მე და „ჩემი ჯგუფის წევრები“ სინამდვილეში „მოდერნისტები“ ვართ, ეთნოსიმბოლიზმს კი ვაყალბებთ და მივანერთ მოდერნისტულ იდეებს. ამიტომ უნდა გვეწოდოს „ფსევდოეთნოსიმბოლისტები“ (მაჭარაშვილი 2020: 4).

სამეცნიერო მიმართულებას, რომელიც ცნობილია „მოდერნიზმის“ სახელით, გ. მაჭარაშვილი განიხილავს, როგორც მკვლევართა გარკვეულ პოლიტიკურ წრეებთან საჩოთირო გარიგებების შედეგს. შესაბამისად, „მოდერნისტების“ თვალსაზრისით რომელიმე მკვლევრის თვალსაზრისის დამთხვევა მისთვის ამ მკვლევრის მაკომპრომენტირებული ფაქტია.

ამ შედარებით მცირე მოცულობის ნაშრომში შეუძლებელია ე.დ. სმიტის ნაშრომებიდან ამონარიდების უხვად მოხმობა, მაგრამ ორიოდ მათგანს მაინც წარმოვუდგენ მკითხველს, რომ ყველასათვის ნათელი იყოს საქმის ვითარება. აი, ამონარიდი ე.დ. სმიტის ნაშრომიდან:

The nation, as we have defined it, is a modern phenomenon and its civic features can only reach full flowering in the modern era, with its specific modes of domination, production and communication. At the same time modern nations have their roots in pre-modern eras and pre-modern cultures. The origins of such nations must therefore be traced far back, since their ethnic features, though subject of considerable reconstructions, stem often distant eras and ancient traditions. Modern nations are closely, if often indirectly, related to older long-lived *ethnies* (ელდი, სუნი 1996: 124).

ახლა წარმოვადგენ ამ ამონარიდის ჩემეულ თარგმანს:

ერები, ჩვენი განმარტების თანახმად, მოდერნული ფენომენები და მათი მოქალაქეობრივი ნიშნები სრულ გაფურჩქნას აღწევენ მხოლოდ თანამედროვე ეპოქაში, რომელიც ხასიათდება მართვის, წარმოებისა და კომუნიკაციის სპეციფიკური საშუალებებით. ამავე დროს თანამედროვე ერებს ფესვები აქვთ წინამოდერნულ ეპოქებში და წინამოდერნულ კულტურებში. შესაბამისად, ამგვარი ერების საწყისებს თვალი უკან სიღრმეში უნდა მივაღწევოთ, რადგანაც მათი ეთნიკური ნიშნები, მრავალი გარდაქმნის მიუხედავად, შორეულ ეპოქებიდან და ძველი დროის ტრადიციებიდან მომდინარეობს. თანამედროვე ერები მჭიდროდ, თუმცა ხშირად ირიბად, უკავშირდებიან უფრო ძველ დღეგრძელ ეთნიკებს.

კიდევ ერთი ამონარიდი:

All this suggests that the modernists are right to insist on importance of the differences between the type of nation found in the modern world and earlier collective cultural identities. At the same time, we should be careful not to create too great disjunction between "these premodern communities" and "modern nation", nor too disallow in advance, as Hobsbawm does, any kind of continuity between premodern communities and modern nations (სმითი 2003: 107-108).

და მისი ჩემეული თარგმანი:

ყოველივე ეს გვაფიქრებინებს, რომ მოდერნისტები მართალნი არიან, როცა მოდერნულ მსოფლიოში აღმოჩენილ ნაციის ტიპსა და ადრეულ კულტურულ იდენტობებს შორის განსხვავების მნიშვნელობას უსაძველეს ხაზს. ამავე დროს ფრთხილად უნდა ვიყოთ, რათა მეტისმეტად არ გავმიჯნოთ „პრემოდერნული ერთობები“ და „მოდერნული ნაციები“ და არც იმთავითვე გამოვრიცხოთ (როგორც ამას ჰობსბაუმი აკეთებს) რაიმე სახის განგრძობადობა (ჩხარტიშვილი 2004ა: 155).

ამ ამონარიდებით კარგად ჩანს ეთნოსიმბოლიზმის არსი: მისი განსხვავება როგორც პრიმორდიალიზმისაგან, ისე მოდერნიზმისაგან. ამავე დროს რაღაცით ორივე ამ მიდგომასთან მისი მსგავსებაც. სწორედ ეს შუალედურობა არის დამაბნეველი გ. მაჭარაშვილისათვის და ცდილობს ეთნოსიმბოლიზმის მოდერნისტული ნიშნები ჩააქროს და ეს თეორია სრულად პრიმორდიალიზმზე დაიყვანოს. ეს კი ამ თეორიის გაუმართლებელი პროფანაციაა.

დაბოლოს, ბრალდება ფოლკლორული წყაროების მიზანმიმართული უგულებელყოფის შესახებ.

იდენტობის კვლევისათვის ფოლკლორული წყაროები ნამდვილად საინტერესოა. მე მათ ჯერჯერობით არ შევხებივარ, არა იმიტომ რომ საგანგებოდ უგულებელვყოფ, არამედ უბრალოდ იმის გამო, რომ მათთვის ვერ მოვიცალე. ქართული იდენტობის ჩამოყალიბების ისტორიის კვლევისას იმდენ სხვადასხვა საკითხს შევხე და იმგვარად მოცულობითად, რომ ეს, ვფიქრობ, გასაკვირი არაა.

ფოლკლორული წყაროები, საინტერესოა იდენტობის მკვლევრისათვის იმიტომ, რომ ისინი ცირკულირებენ მოსახლეობის შედარებით ფართო ფენებში, თანაც არაელიტური სოციალური ჯგუფების პერსეფიციებს არეკლავენ. მაგრამ ისტორიულ რეპრეზენტაციებში მათ ფართოდ მოხმობას პრობლემას უქმნის მათი უთარილობა. რომელი საუკუნის ქართული ერთობის დასახასიათებლად შეიძლება, მაგალითად, ვახტანგ გორგასალზე ცნობილი ხალხური ლექსის გამოყენება? ამ კითხვაზე დასაბუთებული პასუხის გაცემა, სამწუხაროდ, შეუძლებელია. საუკუნეს კი არა ეპოქასაც ვერ მივუთითებთ დაბეჯითებით. ამიტომ შეუძლებელია ფოლკლორულ წყაროებზე დაყრდნობით ეთნიკური ცნობიერებიდან ეროვნულზე გადასვლის დროის თუნდაც მიახლოებით მითითება. ეს ჟანრის სპეციფიკის გათვალისწინებით გაკეთებული ზოგადი დასკვნაა, თუმცა, ცხადია, ზემოთქმული არ ნიშნავს, რომ კონკრეტული ძიებები არ უნდა წარიმართოს იდენტობრივი კვლევებისათვის ამ წყაროების რესურსის სრულად გამოსავლენად. ამ რესურსისადმი გ. მაჭარაშვილის დიდი ოპტიმიზმის მიუხედავად, მე მაინც ვვარაუდობ, რომ ფოლკლორულ წყაროებს ქართველი ერის წარმოშობის ეპოქის განსაზღვრისას ექნებათ შედარებით მოკრძალებული მნიშვნელობა.

ბოლოტქმა

ქართველი ერის ჩამოყალიბების ისტორიას საბჭოურ ისტორიოგრაფიაში მარქსისტული სოციოლოგიის საფუძველზე წარმოდგენდნენ. მე კი ამ მიზნით XXI საუკუნის დასაწყისიდან ერთ-ერთი დასავლური თეორიის, კერძოდ, ეთნოსიმბოლიზმის გამოყენება დავიწყე. წინამდებარე სტატიაში ამ სფეროში ჩემს თითქმის ოცნლიან გამოცდილებას ვუზიარებ მკითხველებს, ვაჩვენებ, რომ ქართული იდენტობის ჩამოყალიბება არის მრავალსაუკუნოვანი პროცესი, რომელიც განვითარების ეთნიკურ და ნაციონალურ დონეებს მოიცავს; ვაჩვენებ, რომ ქართული იდენტობა უნიკალურად განგრობადი ფენომენია: საუკუნეების მანძილზე ის ცვალებადობს, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, თვითიგივერობას ინარჩუნებს.

ამ სტატიაში ჩემი სამეცნიერო პრაქტიკისადმი გამოვლენილი აგრესიული კრიტიციზმის საკითხსაც შევეხე მოკლედ.

სამომავლოდ ვაპირებ უფრო ვრცლად განვიხილო ეს ყოველივე: როგორც ეთნოსიმბოლიზმის არსი და მის ფარგლებში განხორციელებული ჩემი რეპრეზენტაციები, ისე მეთოდოლოგიური სიახლის მიუღებლობის ფაქტები. ვფიქრობ, განსჯის საგნად ვაქციო სამეცნიერო სივრცეში გამოვლენილი მებრძოლი უმცირესის არა მარტო ცალკეული შემთხვევები, არამედ მისი ხელშემწყობი სოციალური კონტექსტიც წარმოვაჩინო სათანადოდ. ეს აუცილებელია ქართული ისტორიოგრაფიის თანამედროვე მდგომარეობის დასახასიათებლად და არსებული პრობლემების გამოვლენისა თუ წარმატებით გადაჭრისათვის.

შენიშვნები

- ¹ საეციალურ ლიტერატურაში ვხვდებით არსებითად ერთიდაიმევე მიდგომის მიმართ რამდენიმე ტერმინის გამოყენების შემთხვევებს. სახელწოდებათა მრავალრიცხოვნება გამონეულია იმით, რომ სხვადასხვა ავტორი სხვადასხვა მომენტზე აკეთებს აქცენტს.
- ² ეს გარემოება ზოგი მკვლევრის მიერ, სამუხაროდ, უგულებელყოფილია, მეტიც, არიან ისეთებიც, რომელთაც ეთნოსიმბოლისტური მიდგომით საქართველოს ისტორიის რეპრეზენტაცია საკუთარი სადოქტორო დისერტაციის მთავარ სიახლედაც კი აქვთ წარმოჩენილი: "Primary sources for this work have been studied elsewhere from different points of view. The novelty of this work, however, is that the material is re-examined with an ethnosymbolist approach" (ამირეჯიბი-მალენი 2011: 16). "The material examined in this chapter has been studied elsewhere from various points of view. The novelty of this chapter is that the material is re-examined from an ethnosymbolist approach" (ამირეჯიბი-მალენი 2011: 97).
- ³ ძველქართული ტერმინია და, ხატოვანი ასახვის ფორმას ნიშნავს.
- ⁴ ლიტერატურაში ვხვდებით „ერის“ არამართებული გააზრების შემთხვევებს. მაგალითად, გ. მაჭარაშვილი ფიქრობს, რომ „ერი“ თანამედროვე აზრით გამოიყენებოდა წინამოდერნულ ეპოქაში. და ამისათვის ერთადერთ არგუმენტად მოჰყავს ძველ ტექსტებში „ნათესავისა“ და „ერის“ სინონიმური გამოყენების ფაქტი (მაჭარაშვილი 2012: 54-55); (მაჭარაშვილი 2014: 92-97). ამ ფაქტის ამგვარი ინტერპრეტაცია მოკლებულია საფუძველს: ძველ ტექსტებში აღნიშნული სიტყვების სინონიმური გამოყენება მიუთითებს მხოლოდ იმას, რომ „ერს“, როგორც ჯგუფის აღმნიშვნელ ზოგად სიტყვას, კონკრეტული შემთხვევაში შეიძლება პქონოდა საერთო წარმომავლობით მარკირებული ჯგუფის აღმნიშვნელი ტერმინის მნიშვნელობაც. ანუ გ. მაჭარაშვილის „არგუმენტი“ სწორედ მისთვის სასურველი აზრის საწინააღმდეგოა: ის იმას აჩვენებს, რომ წინამოდერნის ეპოქაში „ერს“ პქონდა (და ეს მოსალოდნელი იყო ამ მაგალითების გარეშეც) სწორედ არათანამედროვე მნიშვნელობა.
- ⁵ ამის შესახებ არაორამროვნად მიუთითებდა გ. მაჭარაშვილი ერთ-ერთ სამეცნიერო კონფერენციაზე. იხ. (მაჭარაშვილი 2019).

დამოწმებანი

- ამირეჯიბი-მალენი 2011:** R. Amirejibi-Mullen. *Language Policy and National Identity in Georgia*. A thesis submitted for the degree of PhD to Queen Mary University of London.
- ელი, სუნი 1996:** *Becoming National. A Reader*. Edited by G. Eley, R. Suny. Oxford, Oxford University Press.
- თარგამაძე 2018:** ზ. თარგამაძე. *ქართველთა თვითცნობიერება: ისტორიული ასპექტები (XVIII საუკუნე)*. თბილისი, მერიდიანი.
- მაჭარაშვილი 2012:** გ. მაჭარაშვილი. „ერისა“ და „არა ერის“ მნიშვნელობა ძველ ქართულში, ქართველოლოგიური კვლევები: ძირითადი ტენდენციები და თანამედროვე პრობლემები. ახალგაზრდა მკვლევართა ეროვნული ინტერდისციპლინური სამეცნიერო კონფერენცია. თეზისები. თბილისი. უნივერსალი.
- მაჭარაშვილი 2014:** გ. მაჭარაშვილი. „ერისა“ და „არა ერის“ მნიშვნელობა ძველ ქართულში, ქართველოლოგია, ნოემბერი-დეკემბერი 6, თბილისი, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი.
- მაჭარაშვილი 2016ა:** გ. მაჭარაშვილი. ფოლკლორული წყაროების მნიშვნელობა ქართული ეროვნული იდენტობის კვლევისათვის. ივანე ჯავახიშვილის 140 წლის იუბილესადმი მიძღვნილი სამეცნიერო კონფერენცია. წარსული, აწმყო, მომავალი. პროგრამა და თეზისები.
- მაჭარაშვილი 2016ბ:** გ. მაჭარაშვილი. ხალხური სიტყვიერება და ქართული ეროვნული იდენტობის კვლევა. მეშვიდე საერთაშორისო ქართველოლოგიური სიმპოზიუმის მასალები. საქართველო ევროპული ცივილიზაციის კონტექსტში. თბილისი, თსუ გამომცემლობა.
- მაჭარაშვილი 2017ა:** გ. მაჭარაშვილი. „ერი“ თუ „ეთნიე“. თსუ იაკობ გოგებაშვილისადმი მიძღვნილი ქართველოლოგიური სამეცნიერო კონფერენცია. პროგრამა და თეზისები. თბილისი.
- მაჭარაშვილი 2017ბ:** გ. მაჭარაშვილი. ქართველი ერის კონცეპტუალიზაცია ეთნოსიმბოლისტური და მოდერნისტული პარადიგმების მიხედვით. საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია. წყაროთმცოდნეობითი და ისტორიოგრაფიული კვლევები. პროგრამა და მოხსენებათა თეზისები. თბილისი.
- მაჭარაშვილი 2018:** გ. მაჭარაშვილი. ქართული ეროვნული იდენტობა პაკიოგრაფიული და პიმნოგრაფიული ტექსტების მიხედვით. საერთაშორისო კონფერენცია „ქართული ხელნაწერი მეგვიდრობა“. თეზისები. თბილისი.
- მაჭარაშვილი 2019:** გ. მაჭარაშვილი. საერთაშორისო კონფერენციაზე „არქივთმცოდნეობა, წყაროთმცოდნეობა – ტენდენციები და გამოწვევები“ (თბილისი, 2019 წლის 26 - 28 სექტემბერი) წაკითხული მოხსენების „წინამოდერნული ქართული კულტურა მირაჟი თუ სინამდვილე“ ვიდეორჩანაწერი გაკეთებული ავტორის მიერ და მის მიერვე ატვირთული ინტერნეტ-სივრცეში: <https://www.youtube.com/watch?v=BezALgsEmbs&t=19s> <https://www.youtube.com/watch?v=q19q1CLVEQM>
- მაჭარაშვილი 2020:** გ. მაჭარაშვილი. წინამოდერნული ქართული კულტურა მირაჟი თუ სინამდვილე. ავტორის მიერ Research Gate-ზე ატვირთული პრეპრინტი: https://www.researchgate.net/publication/337951621_Premodern_Georgian_Culture_Mirage_or_Reality_in_Georgian_language_tsinamodernuli_kartuli_kultura_-_mirazhi_tu_sinamdville
- მაჭარაშვილი 2015:** G. Macharashvili. *Studies in Ethnicity and Nationalism (The Critical Survey). International Congress I, Problems and Prospects of Kartvelology*. Abstracts. <https://www.researchgate.net/publication/325069209>
- პატარიძე 2008:** ე. დ. სმითი. *ნაციონალური იდენტობა*. ლ. პატარიძის თარგმანი. თბილისი. ლოგოს-პრესი.
- სმითი 1986:** A. D. Smith. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford, Basil Blackwell.
- სმითი 2000:** A. D. Smith. *The Nation in History: Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism*. Polity Press.
- სმითი 2003:** A. D. Smith. *Nationalism: Theory, Ideology, History*. Polity Press.
- სმირნოვი 2004:** Энтони Смит. *Национализм и модернизм. Критический обзор современных теорий наций и национализма*. А. Смирнов-Редактор. Москва, Праксис.
- ქადაგიშვილი, ჩხარტიშვილი 2014:** S. Kadagishvili, M. Chkhartishvili. *Georgian Self-Determination in the Eighteenth Century (Saints and Collective Memory). Empires and Nations from the Eighteenth Century to the Twentieth Century: Volume 1*. Edited by A. Biagini and G. Motta. Cambridge, Cambridge Scholars Publishing.
- ჩხარტიშვილი 1987:** მ. ჩხარტიშვილი. ქართული პაკიოგრაფიის წყაროთმცოდნეობითი შესწავლის პრობლემები

(„ცხოვრებაი წმიდისა ნინოსი“). თბილისი. მეცნიერება.

ჩხარტიშვილი 1998: მ. ჩხარტიშვილი. ქართული მესიანიზმი. იდეის თაურსახე. *ი. ჭავჭავაძის ისტორიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის მიერ ორგანიზებული სამეცნიერო სესია, მიძღვნილი საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის მე-80 წლისთავისადმი*. მოხსენებათა თეზისები. თბილისი, მეცნიერება.

ჩხარტიშვილი 1999: მ. ჩხარტიშვილი. ქართული მესიანიზმი ადრექრისტიანულ ხანაში. *მარავანდი* (სალიტერატურო გამეთი), 19 – 31 ოქტომბერი.

ჩხარტიშვილი 2002: მ. ჩხარტიშვილი. ქართლის მოქცევის ისტორია ეთნიკურობის კვლევის პრობლემატიკის თვალთახედვით. *ეთნიკურობა და ნაციონალიზმი I* (საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიასთან არსებული ინსტიტუტთაშორისო სემინარის მასალები).

ჩხარტიშვილი 2003: M. Chkhartishvili. Informative value of hagiographical sources for study of ethnic identity. *Caucasica* (The Journal of Caucasian Studies) 7.

ჩხარტიშვილი 2004ა: ე. დ. სპითი. ნაციონალიზმი: თეორია, იდეოლოგია, ისტორია. მხარტიშვილის თარგმანი. თბილისი, ქართული ენის საერთაშორისო ცენტრი.

ჩხარტიშვილი 2004ბ: მ. ჩხარტიშვილი. ქართული პაგიოგრაფიის წყაროების პუბლიკაციის ისტორიიდან (მიხაილ საბინინის „საქართველოს სამოთხე“). *ქართული წყაროთმცოდნეობა X*.

ჩხარტიშვილი 2005: მ. ჩხარტიშვილი. ქართული იდენტობის მთავარი მარკერი. *საქართველო ათასწლეულთა გასაყარზე*. თბილისი, არტეკ.

ჩხარტიშვილი 2006ა: მ. ჩხარტიშვილი. თვითდასახელება როგორც ქართული იდენტობის მარკერი. *ქართული წყაროთმცოდნეობა*, XI.

ჩხარტიშვილი 2006ბ: მ. ჩხარტიშვილი. წმიდა მამა გიორგი მთაწმიდელი და ქართული იდენტობის სამანები XI საუკუნეში. *ქართული წყაროთმცოდნეობა XI*.

ჩხარტიშვილი 2006გ: M. Чхартишвили. Идеология национализма и его универсалии в грузинской среде. *Национализм* (Популярная книга для чтения). Тбилиси

ჩხარტიშვილი 2007: მ. ჩხარტიშვილი. ქრისტიანობა როგორც ქართული იდენტობის მარკერი. *ლოგოსი IV*.

ჩხარტიშვილი 2008: M. Chkhartishvili. On Georgian identity religious marker. *Studies in Medieval History of Georgia IX*.

ჩხარტიშვილი 2009ა: M. Chkhartishvili. Georgian Identity: Stages of Development. *On Georgian identity and culture (Nine international presentations by Professor Mariam Chkhartishvili)*. Tbilisi, Universal.

ჩხარტიშვილი 2009ბ: მ. ჩხარტიშვილი. ქართული ეთნიკ რელიგიური მოქცევის ეპოქაში. თბილისი, უნივერსალი.

ჩხარტიშვილი 2009გ: მ. ჩხარტიშვილი. ქართული იდენტობა: როგორ იწრთობოდა იგი. ეთნიკური რჩეულობის იდეოლოგია. *კავკასიოლოგიური ძიებანი I*.

ჩხარტიშვილი 2011ა: მ. ჩხარტიშვილი. ქართული იდენტობის საკრალური ასპექტი. *ი. ჭავჭავაძის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის კუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის სამეცნიერო ჟურნალი შრომები*, 1.

ჩხარტიშვილი 2011ბ: M. Chkhartishvili. Holy Men and Making of Georgian Identity. *Proceedings of the Institute of Georgian History at the Faculty of Humanities of the Javakhishvili Tbilisi State University* 1.

ჩხარტიშვილი 2011გ: M. Chkhartishvili. Molding of Nationalist Ideology and Printed Media: Georgian Case Study. *Proceedings of the Institute of Georgian History at the Faculty of Humanities of the Javakhishvili Tbilisi State University* 2.

ჩხარტიშვილი 2012: M. Chkhartishvili. The Shaping of Georgian National Identity: Iveria and its Readers. *The Balkans and Caucasus: Parallel Processes on the Opposite Sides of the Black Sea*. Edited by I. Biliarsky, O. Kristea, A. Oroveanu. Cambridge, Cambridge Scholars Publishing.

ჩხარტიშვილი 2013ა: M. Chkhartishvili. Georgian Nationalism and the idea of Georgian Nation. *Codrul Cosminului Departamentul de Stiinte Umanesi Social-Politice* 19, 2. http://atlas.usv.ro/www/codru_net/page19_2e.html 191

ჩხარტიშვილი 2013ბ: მ. ჩხარტიშვილი. როგორი უნდა იყოს სადოქტორო დისერტაცია ისტორიაში? არაკეთილ-განწყობილი რეცენზენტის პასუხად. თბილისი, ნეკერი.

ჩხარტიშვილი 2013/2014: მ. ჩხარტიშვილი. დაიენ / დიაოხი: ეთნიკური სტიგმა. *ქართული წყაროთმცოდნეობა XV/XVI*. თბილისი, გამომცემლობა უნივერსალი.

- ჩხარტიშვილი 2014ა:** M. Chkhartishvili. Representing Georgian Past: Problem of Nation-Formation. *Proceedings of International Conference "Representing History: Theoretical Trends and Case Studies"* dedicated to 90th Anniversary of Academician Mariam Lordkipanidze's Birth held by the Institute of Georgian History, Tbilisi State University Tbilisi State University Press.
- ჩხარტიშვილი 2014ბ:** M. Chkhartishvili. Conceptualizing the Georgian Nation within the Romanov Empire: Georgian Intellectuals in Search of a Matrix. *Empires and Nations from the Eighteenth Century to the Twentieth Century*, Volume I. Edited by A. Biagini and G. Motta. Cambridge, Cambridge Scholars Publishing.
- ჩხარტიშვილი 2014გ:** მ. ჩხარტიშვილი. ქართველი ერის იდეა ნაციის ფენომენის შესახებ ევროპული დისკურსის ფონზე. *საერთაშორისო ინტერდისციპლინური კონფერენციის „ევროპული ღირებულებები და იდენტობა“ მასალები*. თბილისი, თსუ გამომცემლობა.
- ჩხარტიშვილი 2015:** M. Chkhartishvili. Kutsallık ve Kimlik: Gürcü Olay İncelemesi. *Yeni Türkiye Kafkaslar, özel sayısı VII*, 77.
- ჩხარტიშვილი 2016:** M. Chkhartishvili. Georgia, Kingdom of (fl. C12-13th). *The Encyclopedia of Empire*. Editor in Chief John M. MacKenzie. Published Online: 11 JAN 2016; DOI: 10.1002/9781118455074.wbeoe322 http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/9781118455074.wbeoe322/abstract;jsessionid=C593790E8FAFC6A2726B6E7605C79EAB.f04t04?userIsAuthenticated=false&deniedAccessCustomisedMessage
- ჩხარტიშვილი 2017:** M. Chkhartishvili. Saint George of Mtatsminda and the Forging of Georgian Identity in the 11th Century. *Histoire, mémoire et dévotion. Regards croisés sur la construction des identités dans le monde orthodoxe aux époques byzantine et post-byzantine*. Editor R.G. Păun, La Pomme d'or, Seyssel.
- ჩხარტიშვილი 2018:** M. Chkhartishvili. Deed of Anthim the Iberian Seen in the Context of Georgian Identity Forging Preprint. April 2018 DOI: 10.13140/RG.2.2.29901.13281. See Research Gate: <https://www.researchgate.net/publication/324363847>
- ჩხარტიშვილი 2019ა:** მ. ჩხარტიშვილი. ქართველი ერი XIX საუკუნეში ეთნოციფიკაციის პრობლემა. *ქართული წყაროთმცოდნეობა XXI*. თბილისი, გამომცემლობა უნივერსალი.
- ჩხარტიშვილი 2019ბ:** მ. ჩხარტიშვილი. ქართველი ერის ზვიად გამსახურდიასეული ნარატივი. რეპრეზენტაცია და კომენტარები. *ქართული წყაროთმცოდნეობა ტ., XXI*.
- ჩხარტიშვილი, მანია 2010:** მ. ჩხარტიშვილი, ქ. მანია. ქართული იდენტობის ენობრივი მარკერი პრემოდერნულ ხანაში და ნაციონალური კონსოლიდაციის ეპოქაში. I საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია „ენა და კულტურა“. შრომები. ქუთაისი, აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.
- ჩხარტიშვილი, მანია 2011:** მ. ჩხარტიშვილი, ქ. მანია. *ქართველთა ნაციონალური კონსოლიდაციის პროცესის ასახვა ბეჭდურ მედიაში. ივერია და მისი მკითხველი საქართველო*. თბილისი, უნივერსალი.
- ჩხარტიშვილი, მანია 2011/2012:** მ. ჩხარტიშვილი, ქ. მანია. ქართველი ერის კონცეპტუალიზაცია და ე. რენანის „რა არის ერი?“ ქართული წყაროთმცოდნეობა XIII/XIV. თბილისი, უნივერსალი.
- ჩხარტიშვილი და სხვები 2011:** მ. ჩხარტიშვილი, ქ. მანია, ს. ქადაგიშვილი. ქართული ნაციონალიზმის წარმოშობა. II. ქავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები 3.
- ჩხარტიშვილი და სხვები 2015:** M. Chkhartishvili, Z. Targamadze, S. Kadagishvili. Impulse of the Great War on Georgian Identity Development. The First World War. *Analysis and Interpretations*, Edited by A. Biagini and G. Motta, Volume 2, Cambridge, Cambridge Scholars Publishing.
- ჩხარტიშვილი, ქადაგიშვილი 2011:** M. Chkhartishvili, S. Kadagishvili. Georgian Nationalism in the Nineteenth Century: Values, Ideals, Symbols. *Proceedings of the Institute of Georgian History at the Faculty of Humanities of the Javakhishvili Tbilisi State University 4*.
- პათინსონი, სმიტი 1994:** *Nationalism*. Edited by J. Hutchinson, A. D. Smith. Oxford Reader. Oxford, Oxford University Press.

STUDYING GEORGIAN NATIONAL IDENTITY: ETHNOSYMBOLIST APPROACH

Mariam Chkhartishvili

In Soviet historiography formation of Georgian nation was represented on a ground of Marxian sociology. From the beginning of the 21st century for study of history of Georgian identity I began using western theory, namely, ethno-symbolist approach. In the present article I share my experience accumulated by me in this field during two recent decades with the readers. In particular, I demonstrate my views on history of Georgian identity. Main message of my results are as follows: formation of Georgian identity is a long-term process comprising ethnic and national levels of development. Georgian identity has been formed during the centuries. It has retained self-sameness until today. The long-term uninterrupted development is a feature that makes Georgian case unique. Georgian nation belongs to a rare type of continuous nations with very deep ethnic roots in pre-modernity.

In the paper I have also concerned though very briefly the aggressive criticism which comes from certain Georgian historians in address of my views on history of Georgian identity.

In future I plan return to all above mentioned issues more profoundly: I mean not only my representations based on ethno-symbolist approach, but also I am going to pay special attention to the difficulties which had faced my attempts to implement western social theory in Georgian scholarship. I intend to consider not only separate facts of the militant ignorance of some scholars, but the whole contexts so that characterize the modern state of Georgian historiography and identify the existed problems for solving them successfully in future.

არქეოლოგია და საბუნებისმეტყველო მემკვირეობები (სოფელ ქობულეთის 2019 წლის ინტარდისციპლინური არქეოლოგიური ექსპედიციის გამოცდილება)

გურამ ჩხატარაშვილი

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში (აჭარა) ქვის ხანის სხვადასხვა პერიოდით დათარიღებული ათამდე ძეგლია დაფიქსირებული როგორც შავიზღვისპირა სოფლებში (კვირიკე, ჭიხანჭური, ხუცუბანი, ქობულეთი, მახვილაური), ისე გორაკ-ბორცვოვან თუ ალპურ ზოლში (ბერძენიშვილი, ნებიერიძე 1964: 7-16); (გოგიტიძე 1978); (გოგიტიძე 2008); (გრიგოლია 2001: 5-10). მათი აღმოჩენა და მეცნიერული შესწავლა XX ს-ის 60-80-იან წლებში მოხდა. თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ არც ერთ მათგანზე არ ჩატარებულა ინტერდისციპლინური კვლევები. უფრო მეტიც, ძეგლთა ასაკის განსაზღვრა მხოლოდ არტეფაქტთა ვიზუალური შესწავლით და ანალოგიების მიხედვით ხდებოდა, რაც, დღევანდელი სამეცნიერო მიღწევების ფონზე, არადამაკმოყოფილებელია. ჩვენს მიზანს შეადგენდა თანამედროვე მეთოდების გამოყენებით შეგვესწავლა აჭარის ტერიტორიაზე არსებული ქვის ხანის ძეგლები. ამჟამად წარმოგიდგენთ სოფ. ქობულეთში განხორციელებულ ინტერდისციპლინურ არქეოლოგიურ კვლევა-ძიების შედეგებს, სადაც კარგად ჩანს საბუნებისმეტყველო მეცნიერებების მნიშვნელობა არქეოლოგიისთვის.

2019 წელს ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მიზნობრივი-სამეცნიერო საგრანტო პროექტის (ხელშეკრულება № 02-12/19) დაფინანსებით 33 წლის შემდეგ პირველად სოფ. ქობულეთში განახლდა სავსელე არქეოლოგიური სამუშაოები.¹ მასში ქართველ სპეციალისტებთან ერთად მონაწილეობას ღებულობდნენ უკრაინელი, რუსი და ამერიკელი მკვლევრები.

სოფ. ქობულეთის ქვის ხანის ღია ტიპის ნამოსახლარი მდებარეობს კურორტ ქობულეთიდან აღმოსავლეთით 10 კმ-ის დაშორებით. ნამოსახლარი განლაგებულია მდ. კინტრიშის ჩრდილოეთით, საშუალო სიმაღლის ბორცვზე (GPS N 41 48.178 E 041 53.066), რომლის ზედა ნაწილი წარმოადგენს არქეოლოგიურ ძეგლს. ძეგლის აღმოჩენა და მისი პირველი მეცნიერული კვლევა დაკავშირებულია ცნობილი არქეოლოგების ნინო ბერძენიშვილისა და ლამარა ნებიერიძის სახელებთან (ბერძენიშვილი, ნებიერიძე 1964: 7-16). ამის შემდეგ, არქეოლოგიური კვლევა-ძიება განაგრძო არქეოლოგმა სერგო გოგიტიძემ (გოგიტიძე 1978); (გოგიტიძე 2008), რომელმაც 1973-1986 წწ. არაერთი სავსელე სეზონური კვლევა ჩაატარა სოფ. ქობულეთში. მოპოვებულ იქნა დიდძალი არქეოლოგიური მასალა, რომელიც 30 000 ერთეულს აღემატებოდა. მათგან დაახლოებით 2 000 იარაღი იყო, დანარჩენი კი წარმოების ნაშთი. მონაპოვრები მკვლევარმა გვიანმშობლივ-ადრენეოლითური პერიოდით დაათარიღა, რომელიც საქართველოს არქეოლოგიური პერიოდიზაციის მიხედვით ძვ.წ. IX-VIII ათასწლეულებით განისაზღვრება.

2019 წელს არქეოლოგიური გათხრების დაწყებამდე დაიზვერა მთლიანი ტერიტორია. შეირჩა ადგილები, სადაც გაივლო რამდენიმე საკონტროლო თხრილი (1×2 მ) (სურ. 1). საინტერესო აღმოჩნდა თხრილი №3 (სურ. 2), რომელიც გავალეთ ბორცვის ცენტრალურ ნაწილში, სერგო გოგიტიძის მიერ გათხრილი ძირითადი თხრილის ჩრდილოეთ მხარეს (სურ. 3). სამუშაოების შედეგად, გამოვლინდა ყავისფერი შეფერილობის უძრავი კულტურული ფენა (სიმძლავრე 0,45 მ), რომელშიც დაფიქსირდა კაჟისა და ობსიდიანის არტეფაქტები, სხვადასხვა ზომის და ფორმის ორმოები, ხის ნახშირები და სხვ.

იარაღთა დასამზადებლად, როგორც მოსალოდნელი იყო, გამოყენებული იყო კაჟი და ობსიდიანი. სულ დაფიქსირდა 1533 ერთეული მასალა. მათგან 262 იარაღია. იარაღებს შორის

ჭარბობდა რეტუშირებული ლამელები და მიკროლამელები, საჭრისები, საფხეკები, სატეხები და სხვ. (სურ. 4). განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს, რომ მონაპოვრებში საკმაო რაოდენობით იყო წარმოდგენილი მცირე ზომის გვერდებდაბლაგვებული და თავნაკვეთილი მიკროლამელები (სიგანე 1-3 მმ), რომლებიც თავსდებოდნენ სპეციალურად ძვლის ან ხის ბუდეში და გამოიყენებოდნენ ნადირობაში ისრისპირის ჩასართებად (სურ. 4. 18). მსგავსი იარაღები ცნობილია როგორც საქართველოს, ისე საზღვარგარეთის თანადროული ეპოქის ძეგლებიდან: ქვაჭარა (ბადერი და სხვები 1989: 93-105), მირნოე (საპოჟნიკოვი, საპოჟნიკოვა 2011: 119) და სხვ.

ინტერდისციპლინური კვლევების ჩართვას და მათი შედეგების გამოყენებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა სოფ. ქობულეთის ქვის ხანის ადამიანის ყოფა-ცხოვრების და კლიმატური პირობების შესწავლისთვის. საქმე ის არის, რომ პირველად რეგიონის ქვის ხანის არქეოლოგიაში შესაძლებელი გახდა კაყის და ოხსიდიანის არტეფაქტებზე ჩატარებულ იყო ტრასოლოგიური ანალიზი, რომელიც არქეოლოგიაში გულისხმობს იარაღის ზედაპირის მიკროსკოპულ შესწავლას. იარაღის სამუშაო პირზე არსებული, სავსებით კანონზომიერი, სპეციფიკური ნიშნები – ხაზები, ნაკანრები, ღარები, დაბლაგვება, სიპრიალე და ა.შ. (სემენოვი 1957); (სემენოვი, კორობკოვა 1983) იარაღის ფუნქციის დადგენაში გვეხმარება (ხორცის საჭრელი დანები, სარანდავები, მარცვლეულისა და ბალახის სამკელი დანები, ტყავის, ძვლის სახოკ-საფხეკები და სხვ.). თვალსაჩინოებისთვის ყველაფერი მიკროფოტოებით ფიქსირდება. ქვის ინვენტარის ფუნქციონალურ-ტრასოლოგიური ანალიზის მიზანია უძველეს ნამოსახლარებზე მეურნეობის ფორმებისა და პრიორიტეტების დადგენა (ესაკია 2003: 136-146).

სოფ. ქობულეთში ტრასოლოგიური ანალიზის (კვლევა ჩაატარა ქეთევან ესაკიამ) შედეგად გაირკვა, რომ აქ მცხოვრები პირველყოფილი ადამიანის ძირითადი საქმიანობა (სურ. 5) იყო ნანადირევი ხორცის დამუშავება. გარდა ამისა, მნიშვნელოვანი ჯგუფით იყო წარმოდგენილი ძვლის/ხის და ტყავის დამუშავებისათვის საჭირო იარაღები (ესაკია და სხვები 2020); (ჩხატარაშვილი და სხვები 2020). ამდენად, ჩვენ მიერ გამოყენებულმა მეთოდმა მუსტად განსაზღვრა მეურნეობის სახეები, რაც ქვის იარაღების ვიზუალური დათვალიერებით და ტიპოლოგიური ანალიზის გამოყენებით შეუძლებელი იყო.

ინტერდისციპლინური კვლევების ფარგლებში ჩვენს მიზანს წარმოადგენდა დაგვედგინა სოფ. ქობულეთში მცხოვრები პირველყოფილი ადამიანის პალეოკლიმატური გარემო. ამ მიზნით გამოყენებული იყო პალინოლოგიური ანალიზი. სოფ. ქობულეთში უძრავი კულტურული ფენებიდან აღებულ იქნა პალინოლოგიური სინჯები (კვლევა ჩაატარა მაია ჭიჭინაძემ), რომელშიც დაფიქსირდა სითბოსმოყვარული მცენარეების (რცხილა, ცაცხვი, კაკალი, ძელქვა და სხვ.) არსებობა (ჩხატარაშვილი და სხვები 2020) (სურ. 6). როგორც დადგინდა, სოფ. ქობულეთში მცხოვრები პირველყოფილი ადამიანი საკმაოდ კარგად იცნობდა სელს და მას ტანსაცმლის დასამზადებლად იყენებდა. აღებულ სინჯებში დადასტურდა სელის ქსოვილის ბოჭკოები (ჩხატარაშვილი და სხვები 2020), რომლის დაფიქსირება შეუიარაღებელი თვალით შეუძლებელი იყო. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს (აჭარა-გურია) არქეოლოგიის ისტორიაში ესაა სელის ქსოვილის გამოყენების ჯერჯერობით ყველაზე ადრეული ფაქტი.

არქეოლოგიაში ძეგლთა გათხრების და არტეფაქტთა შესწავლის გარდა, არანაკლებ მნიშვნელოვანია განვსაზღვროთ მათი ზუსტი ასაკი. არსებობს დათარიღების სხვადასხვა მეთოდები, რომელთაგან თანამედროვე არქეოლოგიაში განსაკუთრებით პოპულარულია რადიოკარბონული (რადიონახშირბადული) დათარიღება. იგი შემდეგ პრინციპზეა დამყარებული: როგორც ცნობილია, დედამიწის ატმოსფეროს გავლისას კოსმოსური სხივები წარმოქმნიან ნეიტრონებს, რომელთაც არა აქვთ ელექტრული დამუხტულობა და საკმაოდ ეფექტურად ურთიერთქმედებენ ნებისმიერი ატომის ბირთვებთან. დადგენილია, რომ კოსმოსური სხივების მოქმედების შედეგად წარმოქმნილი ნეიტრონები ატმოსფეროში ამოტანს ურთიერთობის შედეგად წარმოქმნიან ნახშირბადის რადიოაქტიულ იზოტოპს

- C¹⁴ ანუ, როგორც მას ხშირად უწოდებენ, რადიონახშირბადს. კოსმოსური სხივების ზემოქმედების შედეგად ატმოსფეროს ზედა ფენებში წარმოქმნილი რადიონახშირბადი შემდეგ ნაწილდება ცოცხალ ორგანიზმებსა და მცენარეულობაში. არაცოცხალ საგნებში C¹⁴ რაოდენობა მისი მუდმივი დამუშავების გამო განუწყვეტელი მცირდება. ცოცხალ და არაცოცხალ ნიმუშებში C¹⁴-ის შედგენილობის ურთიერთშედარებით შესაძლებელი ხდება იმის დადგენა, თუ რა დრომ განვლო ჩვენთვის საინტერესო ამა თუ იმ საგნის დაღუპვის შემდეგ (ლორთქიფანიძე 1979: 18). არქეოლოგიაში ამ მეთოდს ძირითადად ხის ნახშირის, ძვლის, კერამიკის, ტორფის და სხვა მსგავსი მასალის დასათარიღებლად იყენებენ.

სოფ. ქობულეთში უძრავ კულტურულ ფენებში აღმოჩნდა ხის ნახშირის ფრაგმენტები, რომელიც რადიონახშირბადული მეთოდის გამოყენებით იქნა შესწავლილი. ლაბორატორიულმა კვლევამ აჩვენა ნამოსახლარის ფუნქციონირების ასაკი 8670±100 BP (ჩხატარაშვილი, გლასკოკი 2020), რომელიც კიოლნის რადიოკარბონული კალიბრაციის სისტემის (CalPal) გამოანგარიშებით უდრის ძვ.წ. 7769±142 წელს. ეს არის უდიდესი მიღწევა აჭარის ქვის ხანის არქეოლოგიის ისტორიაში, როცა უკვე რადიოკარბონული მეთოდის გამოყენებით გავიგეთ ნამოსახლარის ასაკი. სამომავლოდ, დაგეგმილია ინტერდისციპლინური არქეოლოგიური სამუშაოების გაგრძელება როგორც სოფ. ქობულეთში, ისე აჭარის ქვის ხანის დანარჩენ ძეგლებზე.

როგორც ვხედავთ, სოფ. ქობულეთი ძვ.წ. VIII ათასწლეულის I ნახევრით თარიღდება, რომელიც საქართველოს არქეოლოგიურ ძეგლთა პერიოდიზაციის მიხედვით ადრენეოლითს მიეკუთვნება. თუმცა, ჩვენ მიერ განხორციელებულმა ინტერდისციპლინურმა არქეოლოგიურმა კვლევებმა, ასევე, ქვის არტეფაქტების ტექნო-ტიპოლოგიურმა და ტრასოლოგიურმა ანალიზმა აჩვენა, რომ სოფ. ქობულეთი წარმოადგენდა ჯერ კიდევ მომთაბარე ადამიანთა სადგომს, რომელსაც სეზონურად (ცხოველზე ნადრობის პერიოდში) დროებით სტუმრობდა პირველყოფილი ადამიანი. ამას ადასტურებს როგორც ძველი, ისე ახალი გათხრებიდან მომდინარე მასალა, სადაც არ ფიქსირდება ნეოლითთან დაკავშირებული არანაირი არტეფაქტი. უფრო მეტიც, ძეგლი კონკრეტულად ნადრობასთან დაკავშირებული სადგომია, სადაც ნადრობის გარდა არც შემგროვებლობისთვის და მეთევზეობისთვის დამახასიათებელი იარაღები არ ჩანს. ამიტომ, ჩვენ ძეგლს ეპიპალეოლითური (ან მეზოლითური) ხანით ვათარილებთ.

ამდენად, როგორც ზემოთ მოყვანილმა მაგალითებმა გვიჩვენა, თანამედროვე არქეოლოგიაში საბუნებისმეტყველო დარგების გამოყენებას უმნიშვნელოვანესი როლი ენიჭება ჩვენი ქვეყნის პრეისტორიული (და არა მარტო პრეისტორიული) საკითხების კვლევის დროს. სოფ. ქობულეთში ჩატარებულმა კვლევებმა დასაბამი უნდა დაუდოს რეგიონში ქვის ხანის ძეგლთა შესწავლას მულტიდისციპლინური მეთოდების გამოყენებით, რაც, მომავალში არაერთი მნიშვნელოვანი აღმოჩენის საწინდარი გახდება.

შენიშვნები

- ¹ ექსპედიციაში მონაწილეობდნენ: ა. კახიძე (ექსპედიციის ხელმძღვანელი), გ. ჩხატარაშვილი (რამპის უფროსი), ვ. მანკო (კონსულტანტი), ქ. ესაკია (ტრასოლოგი), მ. ჭიჭინაძე (პალინოლოგი), მ. გლასკოკი (გეოქიმიკოსი), მ. კულკოვა (გეოფიზიკოსი), თ. მონყობილი (სტუდენტი), ნ. აფაქიძე (მძღოლი).

დამოწმებანი

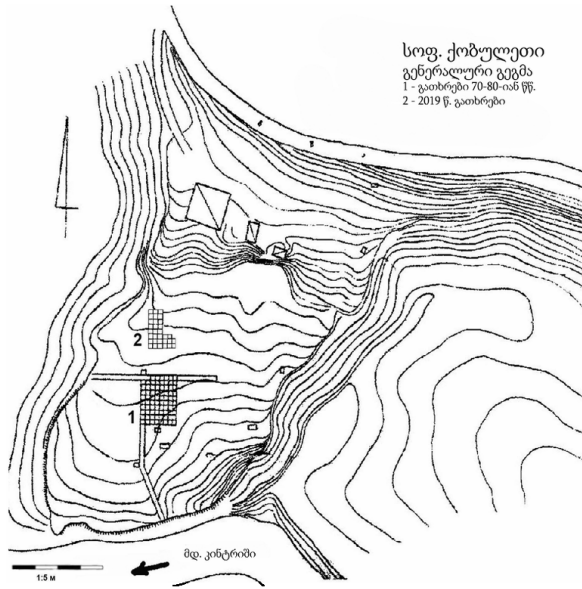
- ბადერი და სხვები 1989:** Н.О. Бадер, Н.Н. Гурина, П.М. Долуханов, Л.В. Кольцов, Г.Ф. Коробкова, Г.Н. Матюшин, Г.И. Медведев, А.Н. Мелентьев, С.В. Ошибкина, Ю.Б. Сериков, А.Н. Сорокин, В.Ф. Старков, Д.Я. Телегин, В.И. Тимофеев, Л.Д. Церетели. *Мезолит СССР*, Москва, Издательство “Наука”.
- ბერძენიშვილი, ნებიერიძე 1964:** ნ. ბერძენიშვილი, ლ. ნებიერიძე. *ქვის ხანის ნამოსახლარები კინტრიშის ხეობაში, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები*, ტ. I, თბილისი.
- გოგიტიძე 1978:** ს. გოგიტიძე. *სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ნეოლითური კულტურა*, თბილისი, მეცნიერება.
- გოგიტიძე 2008:** ს. გოგიტიძე. *კინტრიშის ხეობის ქვის ხანის არქეოლოგიური ძეგლები (ქობულეთის ადრენეოლითური ნამოსახლარი)*, ბათუმი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.
- გრიგოლია 2001:** გ. გრიგოლია. *პირველყოფილი ადამიანის უძველესი ნაკვალავი აჭარაში, ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმის შრომები*, II, ბათუმი.
- ესაკია 2003:** К. Эсакия. Экспериментально-трасологический метод и эффективность экономики ранне-земледельческих хозяйств, *Петербургская трасологическая школа и Изучение культуры евразии*, Санкт-Петербург.
- ესაკია და სხვები 2020:** К. Эсакия, Г. Чхатарашвили, А. Кахидзе. Комплексный анализ каменного инвентаря раннеголоценовой стоянки Кобулет, *Tyragetia*, Кешенев (იბეჭდება).
- ლორთქიფანიძე 1979:** თ. ლორთქიფანიძე. *არქეოლოგია და თანამედროვეობა (მეცნიერულ-პოპულარული ნარკვევი)*, თბილისი.
- მანკო 2015:** В. Манко. Похождения кукурецької культури, *Наукови студії*, вип. 8.
- საპოუნიკოვი, საპოუნიკოვა 2011:** И.В. Сапожников, Г.В. Сапожникова. Каменный век, Северо-Западного Причерноморья, *Stratum plus*, № 1, Санкт-Петербург, Кишинев, Одесса, Бухарест.
- სემენოვი 1957:** С.А. Семенов. Первобытная техника (опыт изучения древнейших орудий и изделий по следам работы), *Материалы и Исследования по археологии СССР (МИА)*, Москва-Ленинград, Издательство Академии наук СССР.
- სემენოვი, კორობკოვა 1983:** С.А. Семенов, Г.Ф. Коробкова. *Технология древнейших производств (мезолит-энеолит)*, Ленинград, Издательство “Наука”.
- ჩხატარაშვილი, გლასკოკი 2020:** G. Chkhatarashvili, M. Glascock. Obsidian at Kobuleti (Western Georgia): Evidence for early human contact in Western Transcaucasia during the Mesolithic period, *Archaeological Research in Asia* (in press).
- ჩხატარაშვილი და სხვები 2020:** G. Chkhatarashvili, V. Manko, A. Kakhidze, K. Esakiya, M. Chichinadze, M. Kulkova, M. Streltsov. South-East Black Sea coast in Early Holocene period.

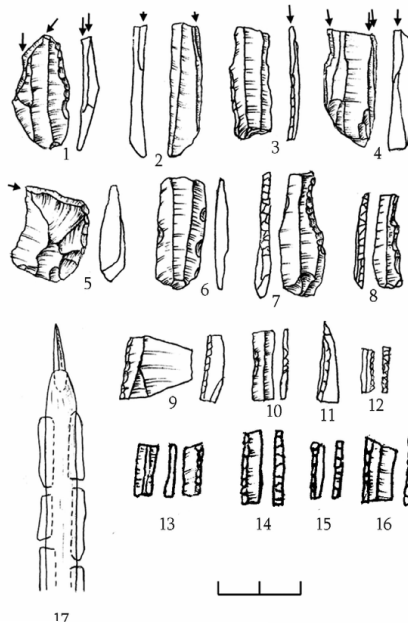
**სურ. 1. სოფ. ჟოგალეთში ჩატარებული არქეოლოგიური სამუშაოები
(საკონტროლო თხრილები აღნიშნულია ნომრების მიხედვით).**

სურ. 2. საკონტროლო თხრილი N 3 (ხედი სამხრეთიდან).

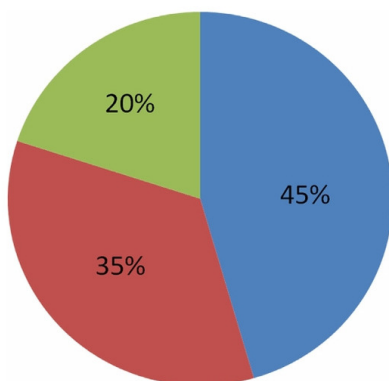

სურ. 3. სოფ. ქობულეთის გათხრების გენერალური გეგმა

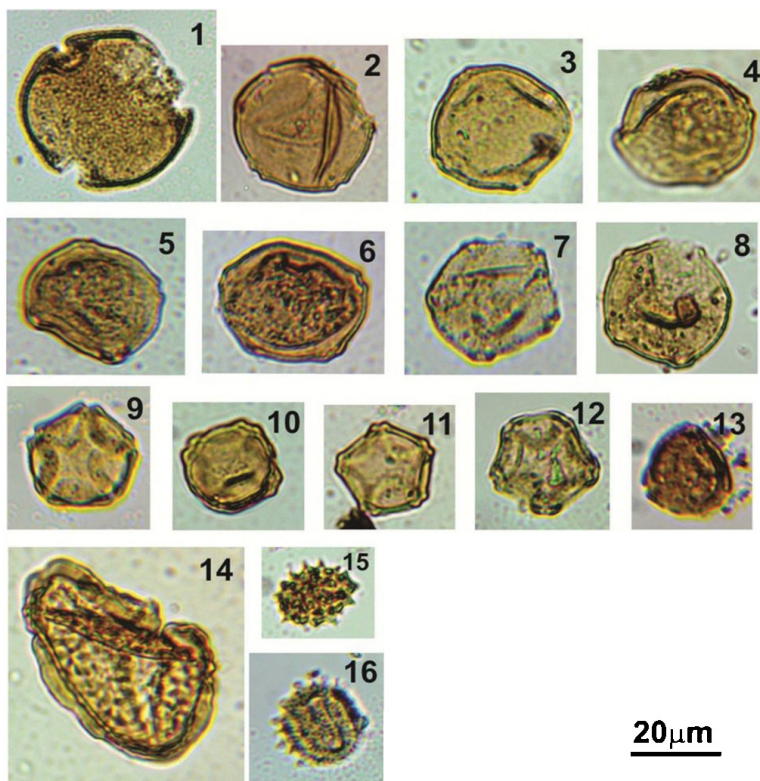

სურ. 4. სოფ. ქობულეთის იარაღები. 1-5 საჭრისები; 6-8 გვერდამოღარული ლამელები და მიკროლაშელები; 9-11 რეტეშირებული ლამელა და მიკროლაშელები; 12-16 გვერდამოღარებული მიკროლაშელები; 17 ისრისპირის ჩასართი (რეკონსტრუქცია) (მანკო 2015: 33-62, სურ. 3. 7).

■ ხორცის დამუშავება ■ ხის/ძვლის დამუშავება ■ ტყევის დამუშავება

სურ. 5. ტრასოლოგიური ანალიზით განსაზღვრული საქმიანობა

სურ. 6. სოფ. ქობულეთში აღმოჩენილი მცენარეთა სპორები: 1 ცაცხვი (*Tilia*); 2-6 რცხილა (*Carpinus*); 7-8 ძელქვა (*Zelkova*); 9-12 მურყანი (*Alnus*); 14 გვიმრა (*Pteris*); 15 ასტრი (*Aster*); 16 ფარსმანდუკი (*Achillea*) (ჩხატარაშვილი და სხვები 2020).

ARCHAEOLOGY AND NATURAL SCIENCES (EXPERIENCE OF INTERDISCIPLINARY ARCHAEOLOGICAL EXPEDITION IN KOBULETI VILLAGE IN 2019)

Guram Chkhatarashvili

In contemporary archaeology, branches of natural sciences are being actively implemented. The studies performed with their aid enable us to get thorough information about our past. The use of interdisciplinary research methods is especially important in the study of prehistoric matters, when it comes to the sites from the earliest periods (Stone, Bronze) of the past of humankind.

Implementing interdisciplinary research on Stone Age sites has increased especially since the 1990s, when a number of international expeditions were conducted with the participation of Georgian and foreign specialists in the research of stone age sites. Nowadays, archeological research without using natural sciences is incomplete and unsatisfactory.

In 2019, for the first time in the history of Adjara Stone Age archaeology, an international archaeological expedition was carried out in Kobuleti village. Specialists of natural sciences participated in the expedition alongside archaeologists. The purpose of the expedition was to use contemporary methods to study the living conditions of the primaeval humans living on the territory of Kobuleti village, establish the main fields of their economy, determine the age of the settlement etc. In order to achieve the set goals, laboratory work using natural sciences was carried simultaneously with the archaeological excavations.

Palynological samples were taken to determine the paleoenvironment of the primaeval humans. Palynology is a field of biology that studies the particles of plant dust and spores. It can be said that palynology has played a crucial role in reconstructing the vegetation and Paleoenvironment of the Pleistocene and Holocene periods.

Traceological (Use-Wear) analysis has been used to determine the economy used by humans in Kobuleti village. Traceology is a branch of forensic science that studies the traces left by a criminal. It was introduced to archaeology by a famous Russian scientist Sergei Semenov. Research using this method involves studying stone artifacts with a microscope.

To determine the exact age of the settlement, it was essential to use the radiocarbon method, which is one of the most popular methods of dating in modern archaeology.

The interdisciplinary archaeological work carried out in Kobuleti village has once again convinced us in the importance of using natural sciences in archaeological research.

წყაროთა წარდგინება
PRESENTATION OF SOURCES

სოფელი ჭორჭოხი მეცხრაშეთი საუკუნის დასაწყისში

დავით ახლოური

ქსნის ხეობის ისტორიულ სოფელ ლარგვისიდან ქარჩოხის მიმართულებით მგზავრობისას, პირველად ჭორჭოხს უნდა ვესტუმროთ, მდინარეების ქსნისა და ცხრაშეთის წყალგამყოფ დასავლეთ კალთაზე მდებარე უძველეს ქართულ სოფელს, რომელიც ახალგორიდან დაახლოებით 25 კილომეტრითაა დაშორებული და მდებარეობს ზღვის დონიდან 1480 მეტრზე.

სოფლის ღირშესანიშნაობებიდან აღსანიშნავია ადრე შუა საუკუნეების კვირაცხოვლის ეკლესია, ორქანობიანი გადახურვით; განვითარებული შუა საუკუნეების წმინდა გიორგის სალოცავი სოფლის დასავლეთით, ქედზე; სამხრეთ-აღმოსავლეთით შუა საუკუნეების ქაშუეთის ეკლესია; გარდამავალი ხანის ეკლესია სოფლის აღმოსავლეთით და დასავლეთით 1,5-2 კილომეტრზე მდებარე შუა საუკუნეების ეკლესია „არბო“. ასევე სოფლის აღმოსავლეთით 2 კილომეტრზე მდებარეობს გვიანი შუა საუკუნეების კოშკი. ვრცლად იხ. (დადიანიძე 2008: 258-262).

რაც შეეხება ჩვენი კვლევის ძირითად საკითხს: მეცხრაშეთე საუკუნის დასაწყისში ჭორჭოხში არსებული დემოგრაფიული და ეკონომიკური ვითარების შესახებ მნიშვნელოვან ცნობებს გვანვძის 1804 წელს ყოფილ ქსნის საერისთავოში ჩატარებული პირველი რუსული კამერალური აღწერა. ჩვენ ვსარგებლობთ ბეჭდური პირით, რომელიც დაცულია გორის ეთნოგრაფიულ მუზეუმში. აღნიშნული ისტორიული დოკუმენტი მუზეუმისთვის 1956 წელს გადაუცია სარგის კაკაბაძეს. წყაროს ახლავს მეცნიერის შენიშვნები და კომენტარები. როგორც იგი აღნიშნავს:

აღწერა იძლევა ძვირფას ცნობებს სათანადო სოფლებისა და მხარეების მოსახლეობის სამეურნეო ცხოვრების შესახებ, არკვევს აგრეთვე ამ მოსახლეობის სოციალურ რაობას, საკომლო კერძო მფლობელობის შეხამებას სათემო მფლობელობასთან და სხვა. ცალკე შეკომურთა საკუთრებად ნაჩვენები მცირე რაოდენობის მიწა შეადგენს მათ მფლობელობას. სათბი, საძოვარი, ტყე და ნაწილობრივ სახნავი მიწაჲ მთაჲმ საერთო სათემო მფლობელობაჲში იმყოფებოდა (გსიემ 1956: 5).

აღსანიშნავია ისიც, რომ ნაბეჭდ რუსულ ტექსტში სახელებისა და გვარების მითითებისას, მთელი რიგი შეცდომებია დაშვებული, მაგალითად, იასე ფოცხვერაშვილის ნაცვლად ოსიპ პოჩხო-რაშვილია მითითებული, ბალხაშიშვილის ნაცვლად – ბალხაშაშვილი, ქანაშვილის ნაცვლად – ხანა-შვილი, ფოციტაშვილის ნაცვლად პუცეტაშვილი და ასე შემდეგ. შეცდომითაა სოფლის სახელიც, ჭორჭოხის მაგივრად – ქორჩოხი. ქვემოთ გთავაზობთ ჩემ მიერ რედაქტირებულ ვარიანტს, რომელიც შედარებულია XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის ქსნის ხეობის სტატისტიკურ აღწერილობებთან, რაც გვეხმარება გვარების და ზოგჯერ სახელების დაზუსტებაში.

1804 წლის პირველი კამერალური აღწერის მიხედვით სოფელ ჭორჭოხში მცხოვრები ქართველები:

- 1) ოსიპ ფოჩხორა შვილი (იესე ფოცხვერაშვილი – დ.ა.), 5 მამაკაცი და 3 ქალი, მის საკუთრებაშია 10 დღის სახნავი მიწა, 6 დღის – სახნავად გამოუყენებელი, 20 თივა. გადახდილი აქვს 1/2 ანუ ნახევარი კოდი (დაახლოებით 5 ლიტრა) ხორბალი, 1 ცხვარი, ქათამი და 5 კვერცხი, სულ: 1 მანეთი და 52 1/2 კაპიკი.
- 2) გრიგოლ ფოჩხორა შვილი (ფოცხვერაშვილი – დ.ა.), 6 მამაკაცი, 1 ქალი. ასევე გადახდილი აქვს 1 მანეთი და 52 1/2 კაპიკი.
- 3) შალვა საბია შვილი, 6 მამაკაცი, 1 ქალი. 7 დღის სახნავი მიწა, 8 დღის – სახნავად გამოუყენებელი, 20 თივა, გადახდილი აქვს სულ 1 მანეთი და 52 1/2 კაპიკი.
- 4) გოგია საბია შვილი, 6 მამაკაცი, 2 ქალი. 4 დღის სახნავი მიწა, 6 დღის – სახნავად გამოუყენებელი, 4 თივა, გადახდილი აქვს 4 ფუთი (1 ფუთი უდრის – 16, 38 კგ.) ხორბალი, 25 კაპიკი, ქათამი და

- 220 -

- 23) ბერი ბალხამაშვილი (ბალხამიშვილი - დ.ა.), 3 მამაკაცი, 2 ქალი. 5 დღის სახნავი მიწა, 2 დღის - სახნავად გამოუყენებელი, 9 თივა, გადახდილი აქვს 5 ლიტრა ხორბალი, ცხვარი, ქათამი და 5 კვერცხი, სულ 1 მანეთი და 52 1/2 კაპიკი.
- 24) პეტრე ბალხამაშვილი (ბალხამიშვილი - დ.ა.), 5 მამაკაცი, 4 ქალი. 5 დღის სახნავი მიწა, 2 დღის - სახნავად გამოუყენებელი, 9 თივა, გადახდილი აქვს ნახევარი კოდი (5 ლიტრა) ხორბალი, ცხვარი, ქათამი და 5 კვერცხი, სულ 1 მანეთი და 52 1/2 კაპიკი.
- 25) ბერი ბალხამაშვილი (ბალხამიშვილი - დ.ა.), 4 მამაკაცი, 5 ქალი. 5 დღის სახნავი მიწა, 12 დღის - სახნავად გამოუყენებელი, 10 თივა, გადახდილი აქვს სულ 1 მანეთი და 52 1/2 კაპიკი.
- 26) ტეგია ბალხამაშვილი (ქიტია ბალხამიშვილი - დ.ა.), 4 მამაკაცი, 6 ქალი. 5 დღის სახნავი მიწა, 7 დღის - სახნავად გამოუყენებელი, 10 თივა, გადახდილი აქვს სულ 1 მანეთი და 52 1/2 კაპიკი.
- 27) კაცია ხანაშვილი (ქანაშვილი - დ.ა.), 6 მამაკაცი, 5 ქალი. 3 დღის სახნავი მიწა, 10 დღის - სახნავად გამოუყენებელი, 4 თივა, გადახდილი აქვს ლიტრა ნახევარი ხორბალი, 40 კაპიკი, ქათამი და 5 კვერცხი, სულ 64 1/2 კაპიკი.
- 28) მახარაბელი ხანაშვილი (მახარებელი ქანაშვილი - დ.ა.), 2 მამაკაცი, 2 ქალი. 2 დღის სახნავი მიწა, 4 დღის - სახნავად გამოუყენებელი, 3 თივა, გადახდილი აქვს 5 ფუთი ხორბალი, 10 კაპიკი, ქათამი და 5 კვერცხი, სულ 26 1/2 კაპიკი.
- 29) ოსიპ ხანაშვილი (ოსია ქანაშვილი - დ.ა.), 5 მამაკაცი, 1 ქალი. 3 დღის სახნავი მიწა, 4 დღის - სახნავად გამოუყენებელი, 5 თივა, გადახდილი აქვს 2 ლიტრა ნახევარი ხორბალი, 50 კაპიკი, ქათამი და 5 კვერცხი, სულ 82 1/2 კაპიკი.
- 30) სიხარული ზამანაშვილი (შერამანაშვილი - დ.ა.), 3 მამაკაცი, 1 ქალი. 9 დღის სახნავი მიწა, 8 დღის - სახნავად გამოუყენებელი, 6 თივა, გადახდილი აქვს ნახევარი კოდი (5 ლიტრა) ხორბალი, ცხვარი, ქათამი და 5 კვერცხი, სულ 1 მანეთი და 52 კაპიკი.

სოფელში ცხოვრობს სულ 120 მამრობითი და 73 მდედრობითი სქესის წარმომადგენელი, მათ კუთვნილებათა 136 დღის სახნავი და 188 დღის - სახნავად გამოუყენებელი მიწის ფართობი, თიბავენ 255 თივას, ხაზინისთვის გადახდილი აქვთ 31 მანეთი და 34 კაპიკი (გსიგმ 1956: 63-67). საშუალოდ რომ განვსაზღვროთ, იმ დროისთვის ძროხა 4-5 მანეთი ღირდა, ცხვარი - 1 მანეთი, ქათამი 5 კვერცხთან ერთად - 12 კაპიკი და ასე შემდეგ.

უნდა აღინიშნოს, რომ ჭორჭორის რამდენიმე მოსახლე მოხსენიებულია XVIII საუკუნის II ნახევრის ქსნის ხეობის გამოსავლის დავთარში, სადაც მითითებულია თუ რა გადასახადი ჰქონდა დაკისრებული თითოეულ კომლს, მაგალითად:

ქ. ბალხამას-შვილის დათუნას მამულს აძეს: პური ჩანახი თორმეტი, ცხვარი ერთი, ჩეხიჩი ერთი, ქათამი ერთი, კვერცხი ხუთი.

ქ. ბალხამის-შვილს ელისბარის მამულს აძეს: პური ჩანახი თოთხმეტი, ცხვარი ერთი, თხა ერთი, ქათამი ერთი, კვერცხი ხუთი.

ქ. ბალხამის-შვილის ბერის მამულს აძეს: პური ჩანახი თორმეტი, ცხვარი ერთი, თხა ერთი, ქათამი ერთი, კვერცხი ხუთი.

შემდეგ რამდენიმე კომლს არა აქვს მითითებული გადასახადის ოდენობა:

ქ. წიკლაურის ბერის მამულს აძეს.
წიკლაურის ქანაშვილის გამიხარდის მამულს აძეს.

ბალხამის-შვილის მოურავის ხოსროს მამულს აძეს.

ბუთხუში ქიტოს მამულს აძეს.

რაოდენობა ისევ კონკრეტდება აღწერის ბოლოს მითითებულ ორ კომლთან:

ქ. ბალხამას-შვილს შიოს მამულს აძეს: პური ჩანახი რვა, ცხვარი ერთი, ქათამი ერთი, კვერცხი ხუთი.

ქ. ბაღდათის-შვილის კაცის მამულს აძეს: პური ჩანახი რვა, ცხვარი ერთი, ქათამი ერთი, კვერცხი ხუთი (ჯავახიშვილი 1974: 173-174).

აღნიშნული წყარო ბევრი რამითაა საყურადღებო. პირველ რიგში გვეძლევა საშუალება შევადაროთ XVIII და XIX საუკუნეების გადასახადების ოდენობა, შეიძლება ითქვას, რომ მამულით სარგებლობისთვის თითქმის ერთნაირია სახაზინოდ გასაღები თანხა, მცირე განსხვავებებით: „ტრადიციული“, ქათამი და 5 კვერცხი, ასევე ნატურით გადასახადი ცხვრის, თხის, პურისა თუ ხორბლის სახით, ოღონდ გვაა, XVIII საუკუნეში რამდენიმე ოჯახი ვალდებულია ცხვარიც გადაიხადოს და თხაც, XIX საუკუნეში კი ზოგი ნაღდ ფულსაც იხდის. ჩანახი უდრიდა 8 კილოგრამს (ჯავახიშვილი: 1973). მთლიანობაში, მეცხრამეტე საუკუნეშიც დაახლოებით იგივე საგადასახადო ვალდებულება ყოფილა, რაც XVIII საუკუნეში. ჩანს, ბაღდათშიშვილების სამი ოჯახი უფრო შეძლებულები არიან, მეტ მამულებს ფლობენ და გადასახადსაც განსხვავებულს იხდიან, ამავე გვარის, ბოლოს აღწერილი ორი ოჯახი შედარებით მცირედს იხდის. რაც შეეხება ოთხ ოჯახს: ნიკლაურების, ბუთხუზის და ბაღდათშიშვილის, რომლებსაც არა აქვთ მითითებული გადასახადის ოდენობა, სავარაუდოდ, ისინი ჭორჭოხში შედარებით ახალი დასახლებულები უნდა იყვნენ. არ გამოვრიცხავ, რომ „ბაღდათშიშვილის მოურავის ხოსრო“ ახალდაბიდან (ამჟამად ბაღაანი) გადმოსახლებულიყო, სადაც იმ დროისათვის ცხოვრობდა ქარჩოხის მოურავი აბრამ თინიკაშვილი (ბაღაშვილების ერთ-ერთი წინაპარი). ბუთხუზების ოჯახი კი 1774 წელს ახალდაბაში ცხოვრობდა, ამდენად, XVIII საუკუნის II ნახევრის ქსნის ხეობის გამოსავლის დაეთარი 80-იან წლებში უნდა იყოს შედგენილი, ყოველ შემთხვევაში, არაუადრეს 1774 წლისა. ქსნის ხეობის სტატისტიკური აღწერილობების მიხედვით, XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში ახალდაბაში თინიკაშვილებთან ერთად ცხოვრობდნენ: ბაღდათშიშვილები, ბუთხუზები, მარტიაშვილები, ფოცხვერაშვილები. საყურადღებოა კიდევ ერთი ფაქტი: ქანაშვილს მითითებული აქვს, რომ მისი ძირი გვარი ნიკლაურია - „ნიკლაურის ქანაშვილის გამიხარდი“.

ჩვენ ასევე გვაქვს 1774 წლის აღწერის მონაცემები ჭორჭოხის შესახებ, რომლის მიხედვით სოფელში უცხოვრია 15 კომლს, აქედან 6-6 კომლი ქენჭაძეები და ბაღდათშიშვილები არიან, ორი კომლი - ქანაშვილი და ერთი კომლი ნიპტაური (რომლის ძირი გვარი ასევე ნიკლაურია) (თაყაიშვილი 1951: 42).

1783 წელს სოფლის დემოგრაფიული ვითარება მკვეთრად შეცვლილი, კომლების უმეტესობა არა ძველი გვარებით, არამედ მამიშვილობითაა მოხსენიებული, რაც ყველაზე საყურადღებოა, ქენჭაძის მაგივრად ჩნდება ახალი გვარი საბია(ს)შვილი, ნიპტაურებს გამოეყვნენ ფოცხვერაშვილები, ბაღდათშიშვილებს - შერმაზანაშვილები (თაყაიშვილი 1951: 9). საბიაშვილები, ფოცხვერაშვილები და შერმაზანაშვილები უკვე ცალკე გვარებად გვხვდებიან XIX საუკუნის აღწერაში.

ისევე როგორც ქსნის ხეობის გამოსავლის დაეთარში, 1783 წლის ჭორჭოხის აღწერაში ვხვდებით ახალი გვარის ერთ ოჯახსაც - ბუთხუზებს, რომლებიც მოიხსენიებიან რუსულ კამერალურ აღწერაშიც. ასე რომ, მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში გვაქვს ახალი რეალობა: ჭორჭოხის მოსახლეთა შორის ყველაზე მრავალრიცხოვანი ბაღდათშიშვილები არიან - 12 ოჯახი, აქედან 45 მამრობითი და 35 მდედრობითი სქესის, შემდეგ საბიაშვილები - 7 ოჯახი, 33 მამრობითი და 15 მდედრობითი სქესის; 3-3 ოჯახი ქანაშვილების და ბუთხუზების, ასევე ფოცხვერაშვილების - 2 ოჯახი (ბაღდათშიშვილების განაყარი შტოა და შემდეგ ისევ ბაღდათშიშვილებად დაენერნენ), ფოცხვერაშვილების - 2 ოჯახი და შერმაზანაშვილების - 1 ოჯახი, რომელიც, ჩემი აზრით, აღწერაში შეცდომით გაზანაშვილდაა მიწერილი. ბუთხუზების განაყარი გვარი გოჭაშვილია, ხოლო ბუთხუზები, გადმოცემის მიხედვით, ქსნის ხეობაში მთიულეთიდან არიან გადმოსულები (ქენჭაძე 2010: 103).

გორის რაიონიდან მოსულებად მიიჩნევიან საბიაშვილების წინაპარი ქენჭაძეები; მეოცე საუკუნის 70-იან წლებში ქსნის ხეობაში მოგზაურობისას გ. ჯალაბაძეს ადგილობრივი მოსახლეობისაგან ჩაუწერია გადმოცემა, რომლის მიხედვით, ქენჭაძეებს მეჭვრისხევის ბოლოს უცხოვრიათ, იქიდან

წამოსულან და ახალ საცხოვრისში წმინდა გიორგის ხატი გადმოუსვენებიათ (ჯალაბაძე 1975: 19). ვ. ქენქაძის მიხედვით, ქენქაძეების, საბიაშვილებისა და ჩოჩელის წინაპრები თორტიზაში ცხოვრობდნენ და მათი ძირი გვარი ქარუმიძე უნდა ყოფილიყო: „ეს სამი გვარი დღემდე სახლიკაცობენ ერთმანეთში, მკაცრად იცავენ ეგზოგამიას და ლოცულობენ სოფელ თორტიზის ქარუმიძეების საგვარეულო სალოცავში“ (ქენქაძე 2008: 82).

სოფელი ჭორჭოხი ოდითგან ქარჩოხის თემის ნაწილი იყო, ასეა დღესაც, თუმცა ზოგჯერ ისტორიული რეალობის შეცვლასაც ცდილობდნენ. ამის დასტურია 1934 წელს მაშინდელ სტალინში (ცხინვალში) სამხრეთ ოსეთის მხარეთმცოდნეობის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის მიერ გამოცემული ბროშურა „სამხრეთ ოსეთის დასახლებული პუნქტების, მდინარეების და მთების ახალი სახელწოდებები“, რომლის მიზანიც გახლდათ ქართული გეოგრაფიული სახელწოდებების შეცვლა, 411 ტოპონიმი უნდა შეცვლილიყო, მათ შორის იყო ჭორჭოხის, რომელიც ამ სახელწოდებით ჯერ კიდევ სამთავნელის სარგოს წიგნში (X ს.) არის მოხსენიებული (კაკაბაძე 1929: 10). საკითხი განიხილა საბჭოთა საქართველოს ცენტრალურმა აღმასრულებელმა კომიტეტმა, მაგრამ არ დაამტკიცა (სონღულაშვილი 2009: 35); (ვახტანგაშვილი 2017: 78); თუმცა, როგორც ჩანს, ქართველ ბოლშევიკებს გარკვეულ კომპრომისებზე წასვლა მაინც მოუხდათ, რასაც ადასტურებს 1937 წელს საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის მუშათა და გლეხთა კანონთა და განკარგულებათა კრებულში გამოქვეყნებული დადგენილებები, ერთ-ერთი მათგანი ჭორჭოხსაც ეხება (მუხლი 26-27):

გამოვეს ლენინგორის სასოფლო საბჭოს სოფლები: სარბიელი, ჯვარისუბანი, ბეკაში, ჭორჭოხი (ხაზგასმა ჩვენია, - დ.ა.), ნაღომევი, ლომის-ხევი, ზოფა, ძეგლვეი, ხუბათყა და კორი და დაარსდეს ახალი სასოფლო საბჭო ცენტრით სოფელ სარბიელში, სარბიელის სასოფლო საბჭოს სახელწოდებით (განკარგულებათა კრებული 1937).

დადგენილებას ხელს აწერენ საქართველოს სსრ ცენტრალური კომიტეტის თავმჯდომარე ფ. მახარაძე და საქართველოს სსრ ცენტრალური კომიტეტის მდივანი თ. ჟღენტაძე.

რა თქმა უნდა, ასეთი „სიახლეები“ ისტორიის გაყალბებისკენ იყო მიმართული და ძმობისა და მეგობრობის სანაცვლოდ ერთმანეთთან აპირისპირებდა ქართველ და ოს ხალხს. შეცვლილი თითოეული სოფლის სახელწოდება ხომ წარსულის დავიწყების მცდელობა და მომავალი თაობებისთვის თავგზის აბნევაა. „ყოველ მათგანში ერის, ადგილის ისტორიაა“ (ხარაძე 1996: 177).

დავებრუნდეთ ისევ დემოგრაფიულ ვითარებას; 2002 წლის აღწერის მონაცემებით ჭორჭოხში 101 ადამიანი ცხოვრობდა, 48 მამაკაცი და 53 ქალი, მოსახლეობის 98 % ქართველები იყვნენ (აღწერა 2003: 120).

2008 წლის აგვისტოს ომამდე სოფელში 26 კომლი ცხოვრობდა ბალხამიშვილები - 10 კომლი, საბიაშვილები - 7, გოჭაშვილები - 5, პავლიაშვილები - 3 და ბალაშვილების - ერთი.

დღეს, სამუხაროდ, მოსახლეობის დიდი ნაწილი საქართველოს სხვადასხვა კუთხეშია დევნილი საკუთარი მიწა-წყლიდან, უმეტესობა წეროვანისა და ფრეშეთის დასახლებაში ცხოვრობს მამაპაპისეულ სოფელში დაბრუნების მოლოდინით.

დამოწმებანი

აღწერა 2003: საქართველოს მოსახლეობის 2002 წლის პირველი ეროვნული საყოველთაო აღწერის ძირითადი შედეგები (საქართველოს სოფლების მოსახლეობა), ტ. II, თბილისი.

განკარგულებათა კრებული 1937: საქართველოს სსრ მუშათა და გლეხთა კანონთა და განკარგულებათა კრებული, №4, ტფილისი, 31 მარტი.

გსიგმ 1956: გორის ისტორიულ ეთნოგრაფიული მუზეუმი (გსიგმ), ყოფილი ქსნის საერისთავოს მოსახლეობის აღწერა 1804 წ., შემოსული 1956 წელს, №7486.

დადიანიძე 2008: შიდა ქართლი, ახალგორის მუნიციპალიტეტის არქიტექტურული მემკვიდრეობა, 1985-1986 წლების ექსპედიციის მასალები, რედ. ცირა დადიანიძე, ტ. IV, თბილისი.

ვახტანგაშვილი 2017: მ. ვახტანგაშვილი. ოსთა განსახლების საკითხისათვის XIX საუკუნესა და XX საუკუნის პირველ მეოთხედში, საღოქტორო დისერტაცია, საქართველოს საპატრიარქოს წმინდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტი, თბილისი.

თაყაიშვილი 1951: ე. თაყაიშვილი. ქსნის საერისთავოს სტატისტიკური აღწერილობა (ქსსა), სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 45, თბილისი.

კაკაბაძე 1929: ს. კაკაბაძე. საისტორიო კრებული, წიგნი IV, ტფილისი.

სონღულაშვილი 2009: ა. სონღულაშვილი. „სამხრეთ ოსეთი“ საქართველოში?!, თბილისი.

ქენჭაძე 2008: ვ. ქენჭაძე. ქსნური ბეპირსიტყვიერების ქარაგოზი, თბილისი.

ქენჭაძე 2010: ვ. ქენჭაძე. ქსნური ხალხური ფაბლიო, თბილისი.

ხარაძე 1996: კ. ხარაძე. შიდა ქართლში ტოპონიმთა გავალბების წინააღმდეგ, ოსთა საკითხი, თბილისი.

ჯავახიშვილი 1974: ი. ჯავახიშვილი. საქართველოს ეკონომიური ისტორიის ძეგლები (XIII-XIX სს.), წიგნი II, თბილისი.

ჯალაბაძე 1975: გ. ჯალაბაძე. ქსნის ხეობის მოსახლეობა, ქსნის ხეობა, თბილისი.

ჯაფარიძე 1973: გ. ჯაფარიძე. ნარკვევი ქართული მეტროლოგიის ისტორიიდან (IX-XIX სს.), თბილისი.

THE VILLAGE OF TCHORCHOKHI IN THE EARLY NINETEENTH CENTURY

Davit Akhlouri

Tchorchokhi is a village of Karchokhi gorge on the upper reaches of Ksani. It is one of the oldest settlements in Georgia and, along with several other villages in the Ksani gorge, is mentioned in the tenth century Georgian ecclesiastical document. Representatives of the then South Ossetian Autonomous Region (Soviet officials) tried to change this historical toponym several times. Fortunately, they failed to do so, but after the August 2008 war, the toponym under the consideration, along with names of other Georgian villages in Akhagori municipality, was occupied. The paper reviews the geographical environment of the village of Tchorchokhi, its past and present, the available churches. The special attention is paid to the description of demographic and economic situation in the nineteenth century. It is compared with beginning of the XXI century and shown how the village has been emptied after the occupation.

ბახტრიონის იოანე ნათლისმცემლის ეკლესიის აღსარების მთქმელთა დავთარი როგორც საისტორიო წყარო

გულიყო მჭედლიძე

კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის ისტორიული დოკუმენტების საცავში ინახება სოფელ ბახტრიონის წმ. იოანე ნათლისმცემლის ეკლესიის სამრევლოს აღსარების მთქმელთა დავთარი, რომელიც შეცდომით იყო მიერთებული სოფელ ჭართლის წმ. გიორგის ეკლესიის მრევლის აღსარების მთქმელთა დავთარს (ფონდი 10500). მომავალში არ არის გამორიცხული, აღმოჩნდეს ბახტრიონის აღსარების მთქმელთა დავთრის სხვა ნაწილებიც, ამიტომ ბახტრიონის დავთარი გამოვყავი ცალკე, გავუკეთე რაობა და არქეოგრაფიული აღწერილობა და მივანიჭე ახალი შიფრი სამივე დავთარს. ბახტრიონის აღსარების მთქმელთა სამი დავთარი დალაგებულია ქრონოლოგიურად დადგენილი მიმართულებით, როგორც დამახასიათებელია ზოგადად სხვა აღსარების მთქმელთა დავთრებისათვის. პირველი დავთარი 1834 წელს არის შედგენილი და მისი შიფრია ხეც. ფ. Qd 12010, მეორე დავთარი 1833 წელს განეკუთვნება და მისი შიფრია ხეც. ფ. Qd 12011, ხოლო ბახტრიონის აღსარების მთქმელთა დავთარი 1832 წლით თარიღდება და მისი შიფრია ხეც. ფ. Qd 12012.

ეს დოკუმენტები ნაწილი უნდა იყოს იმ დიდი დავთრისა, რომელიც, ალბათ, რამდენიმე ათეულ წელს მოიცავდა. ნათელი არ არის რას უნდა გამოენივია ამ სამი წლის დავთრის მიერთება ჭართლის წმ. გიორგის ეკლესიის დავთართან. ეს ორი სამრევლო ერთმანეთისაგან ხომ ტერიტორიულად დამორეზებულია.

რაც შეეხება დავთრის, როგორც ისტორიული წყაროს, ღირებულებას: აღსარების მთქმელთა დავთარი წარმოადგენს სანდო ისტორიულ წყაროს, რომელიც, როგორც წესი, შედგენილია თანამედროვის მიერ და მრავალმხრივ საინტერესო და მნიშვნელოვან ინფორმაციას შეიცავს. აღსარების მთქმელთა დავთარი სხვა სახის ისტორიული დოკუმენტისაგან აღნაგობით განსხვავდება. აღსარების მთქმელთა დავთრის ფურცლები დახაზულია გრაფებად. დავთარს აქვს სათაური, სადაც აღნიშნულია ოლქი, ეპარქია, უეზი, ის სოფელი და ეკლესია, სადაც მღვდელმა ჩაიბარა მრევლისაგან აღსარება. გრაფებში კი აღნიშნულია აღსარების მთქმელთა წოდება, ჩინი, გვარი, სახელი, მამის სახელი, სქესი, მითითებულია ოჯახის წევრთა ასაკი და ნაჩვენებია კომლთა რაოდენობაც. გრაფებში ისიც არის აღნიშნული ვინ ჩააბარა აღსარება და ვინ ვერა მცირეწლოვნობის, ავადმყოფობის, თუ სხვაგან ყოფნის გამო.

როგორც ამ მოკლე დახასიათებიდანაც ნათლად ჩანს, ამ სახის წყაროები მრავალგვარ მონაცემებს ინახავს კონკრეტული საზოგადოების შესახებ. ეს მრავალმხრივი საინტერესო და საყურადღებო ინფორმაცია, რომელსაც სხვა ისტორიულ დოკუმენტში ვერ ნახავთ, ვფიქრობთ, დააინტერესებთ ისტორიკოსებს, ეთნოლოგებს, დემოგრაფებს, სოციოლოგებს, გვარის ისტორიის მკვლევრებს, ქართული ეკლესიის ისტორიის სპეციალისტებს და თუნდაც რიგით ქართველსაც, რომელსაც საკუთარი სოფლისა და გვარის ისტორიის ღრმად წვდომა სურს. თუმც, ამის მიუხედავად აღსარების მთქმელთა დავთრები არც გამოცემულია და არც შესწავლილია სათანადო სამეცნიერო დონეზე.

როგორც ცნობილია, სოფელი ბახტრიონი მდებარეობს კახეთში, თელავის მუნიციპალიტეტში, მდინარეების ალაზნისა და ილტოს შესართავთან. აქ ციხე-სიმაგრე აგებულია XVIII ს-ის 50-იან წლებში, ირანის შაჰის, აბას II-ის ბრძანებით, კახეთში ჩასახლებული მომთაბარე თურქმანთა უსაფრთხოების

უზრუნველსაყოფად. სოფელმა სახელწოდება მიიღო იქ მოსახლე ბახტრაშვილების გვარიდან. აქ გაიმართა ბახტრიონის ცნობილი ბრძოლა 1660 წელს, როდესაც აჯანყებულმა ქართველებმა დაანგრეს ბახტრიონის ციხე და კოშკები, გაანადგურეს ყიზილბაშები. დღემდე შემორჩენილია ამ ციხე-სიმაგრის რიყის ქვით ნაგები სამი კოშკის ნანგრევები და გალავნის ნაშთები. აქვე იყო რიყის ქვით ნაგები წმ. იოანე ნათლისმცემლის სახელობის ეკლესია.

ქვემოთ განვიხილავთ ბახტრიონის წმ. იოანე ნათლისმცემლის ეკლესიის დავთრებს.

1. დოკუმენტის სათაურია: „აღსარების მთქმელთა დავთარი თელავის უემდის, სოფელ ბახტრიონის იოანე ნათლისმცემლის ეკლესიის მრევლისა წოდებათა, ჩინთა, სახელის, მამის სახელის, გვარის, ოჯახის წევრთა სქესისა და ასაკის მითითებით“ (ფონდი 12012). იოანე ნათლისმცემლის სახელობის ეკლესიის მღვდელი არის: „სახელმწიფო გლეხთაგანი - იოსებ ქრისტესიას ძე დეკანოზოვი“.

დოკუმენტი წარმოადგენს დედანს. დაწერილია მხედრულად, დაზიანებულია, აქვს ყავისფერი ლაქები, ზოგი სიტყვა გადასწორებული ან გადახაზულია. ხუთი ფურცელია. დოკუმენტის ზომებია: 35X22 სმ.

დავთარში შემდეგი სოციალური ფენებიან წარმოდგენილი: „სამღდელონი“, „უჩინო აზნაურნი“, თავადნი, სახაზინო გლეხები, საბატონო გლეხები, შინამოსამსახურენი, ხიზანნი.

აღსარების მთქმელთა დავთარში მხოლოდ ერთი კომლი თავადი თეძია ჩოლოყავეია მითითებული, აზნაურები: კობიევი, კოდალოვი, დებურშიშვილი და სხვები. სახაზინო გლეხები: კალატონიშვილები, მაზიტაშვილები, სესიაშვილები, შოთიაშვილები, კოზარაშვილები. ხიზნები: გლეხი: ქრისტესია სვიმონის ძე ყურცყვიტაშვილი, ხიზანი აზნაური იყო ნიკოლოზ სვიმონის ძე აბულაძე.

2. 1833 წლის დავთრის „აღსარების მთქმელთა სია თელავის უემდის, სოფლის ბახტრიონის წმინდა იოანე ნათლისმცემლის ეკლესიის ჩყლგისა წლისათვის“ (ფონდი 12011) მიხედვითაც მღვდელი იგივეა – იოსებ დეკანოზოვი, რომელიც 44 წლის ყოფილა დავთრის შედგენის დროისათვის და რომელსაც ოთხი შვილი ჰყოლია: იაკობი 15 წლის, ილარიონი 12 წლის, სოფია 8 წლის, დარია 6 წლის. მისი მეუღლე გარდაცვლილი ჩანს.

ამ წიგნის დავთარში აზნაურების ჩამონათვალში კობიავის გვარი სჭარბობს. მაგალითად, ჩამოთვლილია შემდეგი „უჩინო აზნაურნი“: იოსებ მათეს ძე კოდალოვი, ფირან რევაზის ძე კოდალოვი, დიმიტრი ლუარსაბის ძე კობიევი, გლაზა შანშეს ძე კობიევი, იოსებ იოანეს ძე კობიევი, ზაქარია ზაქარიას ძე კობიევი, იოსებ იოანეს ძე დებურისშვილი.

გლეხთა კატეგორიაში ყველაზე ბევრი სახაზინო გლეხია, საბატონო გლეხები არიან თავად თეძია ჩოლოყავეის ყმები, უფრო ცოტაა საეკლესიო გლეხი.

3. იგივე მდგომარეობაა 1834 წლის დავთრის „აღსარების მთქმელთა სამრევლოთა საქართველოს ეპარხიისა, თელავის უემდის, სოფლის ბახტრიონის წმინდა იოანე ნათლისმცემლის ეკლესიისა, ჩვენებითა, ჩინთა, წოდებათა, სახელთა, მამის სახელთა, გვარისა, სახლობათა მათთა და წელთა შობითგან, ჩყლდიის წლისათვის“ (ფონდი 12010) მიხედვითაც.

ეს დავთარიც დედანია. შედგება სამი ფურცლისაგან, ნაწერია ყავისფერი მელნით, ოდნავ დაზიანებულია, დალაქული. მღვდელი ისევ იოსებ დეკანოზოვია. იგივეა ჩამოთვლილი გვარები და სოციალური წოდებები.

ამ დავთარს აქვს ერთი საინტერესო მინაწერი: ბახტრიონის წმ. იოანე ნათლისმცემლის ეკლესიის მრევლს შეადგენდნენ სოფელ ხორბალას მკვიდრნიც: „სოფელ ხორბალას ახლად დანთლულთა პირთათვის ქისტი სულხო და მისი მეუღლე გაზი შვილებით“. შვილების სახელები არ წერია. როგორც ჩანს, ქისტი სულხო და მისი მეუღლე გაზი მონათლულან ქრისტიანად.

ამ დავთრის მონაცემების მიხედვით აღნიშნულ წელს სოფელ ბახტრიონში 902 სული ცხოვრობდა. კონკრეტულად შემდეგი წოდებები ფიქსირდება: თავადი – ჩოლოყავეი; აზნაურები – კობიევი, კოდალიევი, დებურაშვილები, პეტრიაშვილები; გლეხები: სესიაშვილები, ნარიჭამიაშვილები,

თევდორეშვილები, კობარაშვილები, შოთიაშვილები, კალატოზიშვილები, გამბიტაშვილები, თანდილაშვილები, სუხიაშვილები, აკულიშვილები, მერაბაშვილები, ნანალაშვილები, გალელაშვილები, პავლიაშვილები, ხუციშვილები, ქვასროლიაშვილები, გამუნაშვილები, აზარიშვილები, ყურცქვიტაშვილები, მელიორიშვილები, გიგაშვილები, წითურები და სხვები.

ბახტრიონის წმ. იოანე ნათლისმცემლის აღსარების დავთარი საინტერესო ინფორმაციას გვანდის იმდროინდელი ონომასტიკონის აღსადგენადაც. ქალთა სახელებს შორის გავრცელებული ყოფილა ნინო, ქეთევანი, ელენე, მარიამი, ბახა, თეთრუა, სოფიო, დარია, ბარბარე, ახუა, თეკლა, ხორეშანი, ხაზუა, ნინა, როდამი, ანასტასია, თინათინი, მართა. მამაკაცთა სახელები კი შემდეგია: იოსები, ანდრია, გლაბა, პაატა, პეტრე, ბეჟან, ფირან, თევდორე, ღვთისავარი, გიორგი, თედია, სვიმონი, მირზა, პავლე, სოლომონ, მათე, რევაზ, ფირანი, ზაქარია, პაპაუა, ნიკოლოზი, სვიმონი, მოსე.

დავთრებში ჩამოთვლილი კაცების რაოდენობა სჭარბობს ქალების რაოდენობას. ოჯახის წევრებიდან ქმარი მოხსენიებულია სახელის, მამის სახელითა და გვარით, ხოლო ცოლი, მხოლოდ სახელით და მამის სახელით. აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ ბახტრიონის აღსარების მთქმელთა დავთარში ბავშვებს წერდნენ ერთი წლის ასაკიდან, ხოლო ყველაზე ხნოვანი კი – 76 წლისაა. მითითებულია კომლების რაოდენობაც. ბახტრიონის წმ. იოანე ნათლისმცემლის ეკლესიის აღსარების მთქმელთა დავთრის მონაცემების მიხედვით, 1834 წელს ბახტრიონში ცხოვრობდა 202 კომლი.

დაბოლოს, კიდევ ერთხელ გავიმეორებ, რომ აღსარების მთქმელთა დავთრების შესწავლა და სათანადო მეცნიერულ დონეზე გამოცემა, საშური საქმეა. ისტორიულ წყაროთა ეს სახეობა მრავალმხრივ საგულისხმო და საინტერესო ინფორმაციას შეიცავს. ამის ნათელი მაგალითი, ვფიქრობ, თელავის უეზდის სოფელ ბახტრიონის წმ. იოანე ნათლისმცემლის ეკლესიის მრევლის აღსარების მთქმელთა ზემოთ განხილული დავთრებიც არის.

დამონშებანი

ფონდი 10500: ხეც. ფ. Qd 10500.

ფონდი 12010: ხეც. ფ. Qd 12010.

ფონდი 12011: ხეც. ფ. Qd 12011.

ფონდი 12012: ხეც. ფ. Qd 12012.

ECCLESIASTICAL HISTORICAL DOCUMENTS AS SOURCES: THE COLLECTIONS OF THE CONFESSIONS BY THE PERISH OF ST. JOHN THE BAPTIST'S CHURCH IN THE VILLAGE BAKHTRIONI

Guliko Mchedlidze

In Korneli Kekelidze Georgian National Centre of Manuscripts are kept confessions by the parish of the St. John the Baptist's Church in the Bakhtrioni village located in Kakheti, in Telavi municipality, near the confluence of the Alazani and Ilto rivers. Above mentioned documents are originals, which were mistakenly attached to the collection of the confessions of St. George church in Chartali.

The collections of confessions differ greatly from the other types of historical docu-

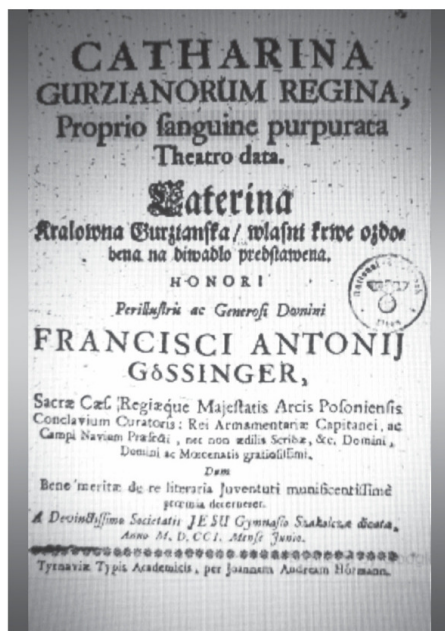
ments. They contain graphs, information about parish, priests. The chronological data is also provided. In the columns of graphs are indicated confessional identity of the members of the parish, their social status, surnames, first names, father's names, age and sex of the family members. The number of families is also given. The age of family members is written in letters. The graphs also show who confessed and who received the Eucharist and who did not, who was not able to confess and for what reason: due to illness, infancy or currently not being at home.

The author of the paper demonstrates the evidences of the several documents (Qd 12010, Qd 12 011, Qd 12 012.) and discusses the importance of this information for the historical research.

RECEPTION OF ORIENT AND GEORGIA BY AN EUROPEAN SCHOLAR OF THE 17TH CENTURY

Maia Nachkebia

Illustrium, Ab Orbe Condito, Ruinarum (Notable Devastations since the Creation of the World) (Bisselii 1663) – the work of German Jesuit Ioannis Bisselii which I am going to introduce, I found working on the Slovak school drama inspired by the story of Georgian Queen Ketevan and entitled “Katherine (Ketevani), Queen of Georgians, Decorated with her own Blood, Presented on the Stage” (Mišianik 1981: 605-610).

Survived only bilingual synopsis of school drama written in Slovakized Czech (*Katerina, kráľovná gurziánska, vlastní krvi ozdobená, na divadlo predstavená*) and Latin (*Catherina, Gurzianorum regina, proprio sanguine purpurata, theatro data*) languages, the school drama was written by an unknown Slovak Jesuit in 1701 and in the same year was presented at the stage of the Jesuit Gymnasium in Skalica (Minárik 1985: 280). The abovementioned drama depicts the story of the Georgian Queen Ketevan (ca. 1575-1624) who was martyred by Shah Abbas (1571-1629) in Shiraz on September 22 in 1624 for her devotion to Christian belief. Synopsis of the school drama consists of “short extract from the history”, preface, three acts, two choruses, and epilogue. It should be pointed out that at the end of the “short historical extract” the Slovak Jesuit specifies authors of the sources which he had used composing his drama and introduces their titles. These sources are following: the above-mentioned work by Iohannis Bisselii and *De rebus gestis Schach-Abae (About Shah Abbas’ Deeds)* by Adam Olearius (Mišianik 1981: 605).

Therefore, anonymous Slovak Jesuit's work was inspired by the story of Georgian Queen, who was martyred for her Orthodox belief and this information he obtained from the sources of the European authors of the 17th century, who dedicated their works to the Orient. Adam Olearius (1599-1671) is a well-known German traveler, scholar and diplomat who wrote *Detailed Description of the Travel of Holstain Mission to Moscow and Persia* (1647). Unlike Olearius, Bisselii's work was unknown for Georgian scholars. His work shows how great was an interest of the 17th century Western Europe towards Orient and Georgia. About Ioannis Bisselii from the Society of Jesus (Societate Iesu) we have the following information: he was German Jesuit, was born in 1601 in Badenhausen (Shvabia) and died in 1677 in Amberg. His abovementioned book was published twice. First within 1654-1664, the second time after his death in 1679 (Mianik 1981: 610). The fact that this book was published twice in such a short time interval shows on the one hand, that his work was very popular reading book in the second half of the 17th century, and on the other hand - the great interest of that times Europeans towards the Orient, resp. the Persia and Georgia.

I found the book *Illustrum, Ab Orbe Conditio, Ruinarum*, written by German Jesuit Ioannis Bisselii in the Department of Rare Books in Moscow Lenin Library in 1989 and copied the fragment rewriting by hand as it was forbidden to make photocopies.

The subject of my article is presentation of the passage from Bisselii's book, which covers pages 1035-1065. This extract contains information about historical persons, events, and geographical matters, to what Ioannis Bisselii paid attention.

Here we present English translation of relevant passages from *Illustrum, Ab Orbe Conditio, Ruinarum*, particularly, from the "Ruina. regium Persidis", where about Queen Ketevan Bisselii writes:

Shah Abbas pays great attention to his power and life; he enjoys the intercourse with his Christian spouse who is ranked among our saints. For example, he let her to go to the adherents of the Augustinian Order to the Isfahan residence in the royal City of Sedis and he himself moved in their circles with pleasure [...] However, he committed a lot, what is connected with the persecution, punishment and destruction of Christians. Like his ancestors and descendants, he had three wives and hundreds of concubines simultaneously. However, not all of them were let to keep their salutary religion. Among slaves was Katerine the Georgian Queen, who strictly adhered the Christian cult, specifically Orthodox, moreover, she was famous for her beauty, origin and dignities [...] That is the reason why Shah wanted to have a power over her and made her the fourth wife (as he already had three another). However, he saw, that she opposes to his wishes on the one hand the Saints and royal moral purity and on the other hand Christ's rule about marriage of one person with one. Nevertheless, Shah was not able to force her to refuse Christianity nor with threats, nor with songs, nor with kindness and by terrible torture she was driven to extremity; but Augustinians, who encouraged her with a crown of a saint martyr, supported her. In 1617, she was taken into the heavens. After 12 years Shah finally followed her, but into other world (Bisselii 1663: 1061, 1062, 1063).

In my opinion, writing about Ketevan Bisselii was familiar with the work of Augustinian Friar Ambrosio dos Anjos. Inaccuracies in the fragments which narrate about Queen Ketevan make obvious that it is less possible that Bisselii has read work of Ambrosio dos Anjos, it is most probable he has heard about this information and this explain discrepancies in the text. Portuguese Friar Ambrosio dos Anjos was a member of Augustinian mission in Shiraz and wrote *A true account of the Glorious martyrdom of the Most Serene Queen Ketevan Dedopali in Shiraz Metropolis of the Kingdom of Persia by the Order of Shah Abbas on the Twenty-second day of September in the year 1624*. This record describes Queen Ketevan's relationship with Catholic Missionaries, her martyr-

dom, death, burial and recovery and subsequent dispersal of her relics (Flannery 2013: 202-203). Therefore, from this very important source we learn that he was familiar with the Georgian Queen Ketevan and sometimes visited her in Shiraz captivity. The fact is that the Portuguese missionaries fought to start their missionary activity in Georgia, and for this the most suitable way was to get closer to the Georgian royal person. The record of Ambrosio dos Anjos is a very important source, since the author was personally acquainted with Queen Ketevan and was eye-witness of her martyrdom. The author emphasizes that Ketevan went to the Shah on a diplomatic mission to prevent the Shah's invasion of her country. But Ketevan's requests were in vain, and the Shah ordered to send to Shiraz where she lived under the arrest. According to Ambrosio dos Anjos, Ketevan rarely left her home, only when she was called to the governor's palace or to the Shah's harem, where she went to see, comfort and strengthen the Georgian women who were there. Ambrosio dos Anjos notes that Ketevan urged the Georgians who were in Persia to remain faithful to Christ and was very worried when she was told that some of them, because of all sorts of promises or fear of torture, refused Christian faith. He also reports that Ketevan spent almost all of her time in prayer. People who knew her talked a lot about her responsiveness and virtue. She lived modestly and was treated like an ordinary woman. She had a priest who helped her in spiritual matters, but he was slandered and sentenced to death. Ambrosio dos Anjos writes that Ketevan helped them with donations, and her visit was always a great consolation for him (Tabagva & Bibileishvili 1987: 26-34).

During her captivity in Shiraz Queen Ketevan maintained good relations with Catholic missionaries and diplomats and at the same time with steadfastness in the Orthodox faith and courage, she indicated the only possible path for the country's development is Orthodoxy. This is evidence how diligently the Augustinian missionaries tried to convert her to the Catholic faith, and later, to create the impression that Ketevan was converted to Catholicism before her martyrdom. According to the calculations of the Portuguese missionaries, this would give the Augustinian missionaries an advantage over other orders to establish themselves in Georgia.

But later Ambrosio confessed that his claim of Queen Ketevan's conversion to Catholicism was unfounded:

It is to be believed that this Queen is partaking of God's glory in the heaven, for although she belonged to the Greek rite, she was most cordially disposed towards the Holy Catholic Church and to all the Latin's, showing them every mark of affection and helping them as much as she could. She lived on such good term with us that it is impossible to believe that she was ill-disposed to the Holy Catholic Church (Lang 1956: 172).

One more issue interesting for Bisselii are military campaigns of Shah Abbas:

Moreover, he often and for a long time tormented with arms Georgians (Georgianis), who are Christians and live behind the Armenian mountains. He moved his troops against their king Tamer Khan, the son of Simonis Armenian, first time troops were led by warlike nobleman, second time, in his absence he gave such an order, which was impossible to fulfill due to invincible power of Tamer. On return to Persia, he killed everybody, although their only fault was that their arms were unhappy.

After this he organized the third campaign, which was led by him personally, he invaded Georgia with a greater number of troops, seized it, and within the nine months ruined the country. Before this, in accordance with the oath which he made, in case of victory all Georgian captives: men and women shall be sold per Abis. Abis is a Persian coin that equals to eight

European Dinaris. Shah Abbas won a victory over Tamer; refractory tribe is subjugated. The great number of enslaved Georgians was brought to Persia, Ispahan. Today you can see there their ancestors and some Christians as well... (Bisselii 1663: 1061-1062).

It is obvious that under the Tamer Khan Bisselii means King Teimuraz the First (1589-1663), the King of Kakheti in 1606-1616 and in 1625-1647 and the King of the Kingdom of Kartli-Kakheti in 1625-1633. It is worthy to note that Bisselii is not aware of fact that the Queen Keteavn was mother of King Teimuraz the First. Under the Simonis Armenian probably is meant Simon the First, the King of Kartli in 1579-1569 and 1579-1599. Presenting Teimuraz the First as the son of Simon Armenis is discrepancy.

As for the military campaigns against Georgia, Bisselii is well informed, he speaks about three invasions of Shah Abbas, which in general correspond to reality. From the sources it is known that in the first military campaign against Georgia Shah Abbas participated personally. But according to Bisselii revolt of Georgian of March 25, 1625 took place between first (1614) and second (1614-1617) invasions what does not correspond to the reality. Under the "warlike nobleman" presumably is meant Giorgi Saakadze. In this passage is mirrored the fact when in 1616, after an unprecedented massacre, arranged by Shah Abbas, Kakheti lost two-thirds of its population: a lot of people were killed by the enemy, and the rest of Georgians were captured and forcedly deported to the various parts of Persia to facilitate their forced assimilation. Bisselii also mentions Shah Abass' Hormuz military campaign, he writes: "Recently he took away from Lusitanians an Island Armusiam (Ormus as ancient author call it) in order to avoid conversion of the best teams of Moslems into the cult of Christ".

Bisselii pays special attention to court intrigues and deeds of cruelty of Shah Abbas, he writes:

He did not spare even his own son's, Sephy Mirsa's life who was appointed as his successor. He was a youth of many inborn and acquired dignities, whose mother was Christian. He was thrown down from the horse and speared by Bebutbek, the noble Persian. Sephy died. His dead body was put in a conspicuous place to be seen by all people and did not left him in a peace; but after a few hours, he was buried thanks to care of some high standing persons. After this Shah invited the noblest people of the country, offered them seats around the royal table, gave them to drink poison, and immediately ordered them to fight with death and than he was looking and asking, why they all are dying" (Bisselii 1663: 1047).

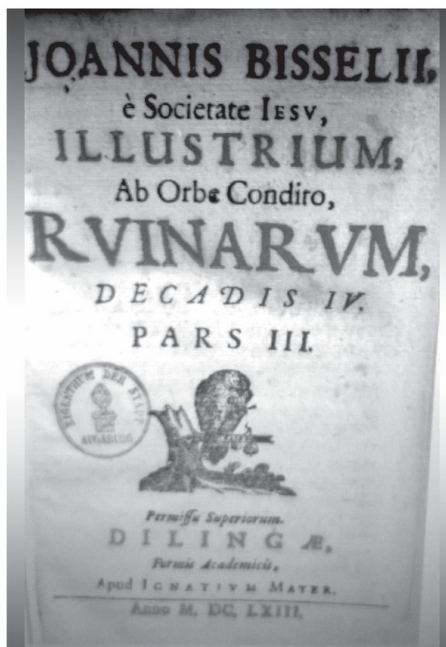
As for Mirza's death, there was no other reason than guiltless and naivety. One of the noblemen, who wished Mirsa to advent power as soon as possible, wrote a letter and put it stealthily into his chamber. Mirza himself gave this letter to father immediately, refusing such revolting and bloody content of the letter. However, in Sach-Abass' hart was born suspicion about his son's desire to inherit power prematurely and so, fatherly love had been grown into hatred towards the betrayal. Therefore, he killed him, to whom as the father he gave a life and although he was dear to him. Then he annihilated Bebutbek, the killer of Mirza and seized his property (Bisselii 1663: 1059-1060).

Bisselii except of the historical events pays a special attention to the toponyms. It is worthy of note that in this small passage which I introduce in this paper Bisselii speaks about the geographical names and traces their origin back to the old times. For example:

Contemporary Persia (Lat. Persis) which gave the name to the entire Empire which belonged to Cyr (Lat. Cyro) and Cambis (Lat. Cambijseque) is called Farsistan (Lat. Farsia) what do not correspond to the generally accepted name. Parthia which is located in the North, near Hirkan

(Lat. Hyrcanos) and is new additions of Boter (Lat. Botero) is designated Arac but the correct is Eeac-Azem. Taking into consideration the fact of alteration, nowadays generation call it Servan, and the Mediam Aquilonare - Schirveny - on the other hand, in Anstralorem, which belongs to Late Middle Ages (they) call Adirbeitzan, others Hirkaniam Grigia (Lat Hyrcaniam alii Grigiam) and also Corcam, (Lat Corcam) and also Dargumentam - Strana, (Lat; Stranam); according to Ollearius - Kilan: Bakhtria (Lat; Bakhtrianam); Batter and Kharasan (Charassaam) or Khorasan (Lat Chorasam)" (Bisselii 1663: 1036).

It is also obvious from this small fragment of this voluminous work that the author used more than several different sources while writing his book. I came to this conclusion based on the fact that he mentioned several authors while speaking about toponyms. He lists such authors as Boter (lat. -Boter), Olearius, merchant Khondian Atlanti (Atlanti, Hondiam Mercatoris Atlantis), Buasard (lat. Boisardus), and Baronius. For the designation of Georgia and Georgians he used two different terms: "Gurz" and "Georgianorum" and this points to the fact that he used several sources while composing his work.

References

- Bisselii 1663:** I. Bisselii. *Illustrium, Ab Orbe Conditio, Ruinarum, Decadis IV, Pars II, Delingae, Formis Academicis, Apud Ignatium Mayer, Anno M. DC. LXIII.*
- Flannery 2013:** J. Flannery. *The Mission of the Portuguese Augustinians to Persia and Beyond (1602-1747)*, Leiden-Boston, Brill.
- Lang 1956:** D. M. Lang. *Lives and Legends of The Georgian saints*, London, Bradford & Dickens.
- Mišianik 1981.** J. Mišianik. *Antologia Star ej Slovenskej Literatúry*, Bratislava, Veda.

Minárik 1985. J. Minárik Dejiny staršej slovenskej literatúry. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

Tabagua & Bibileishvili 1987: რ. გულბენკიანი, ნამდვილი ცნობები საქართველოს დედოფლის ქეთევანის მონამებრივი სიკვდილის შესახებ, ფრანგულიდან თარგმნეს ი. ტაბაღუამ და ც. ბიბილეიშვილმა, თბილისი, მეცნიერება.

აღმოსავლეთისა და საქართველოს რეცეფცია XVII საუკუნის ევროპელი მეცნიერის მიერ

მაია ნაჭყებია

გერმანელი მეცნიერის, იოჰანეს ბისელიუსის ლათინურ წიგნს „მნიშვნელოვანი დამხობანი სამყაროს დასაბამიდან“, რომელიც 1663 წლით არის დათარიღებული, მივაკვლიეთ სლოვაკურ სასკოლო დრამაზე „ქეთევანი, ქართველთა დედოფალი, თავისივე სისხლით შემკული, სცენაზე წარმოდგენილი“ მუშაობისას. სასკოლო დრამის ავტორი არის სკალიცელი იეზუიტი. ნაწარმოები დაწერილია 1701 წელს და იგი ამავე წელს იქნა წარმოდგენილი სკალიცის იეზუიტური გიმნაზიის სცენაზე. პიესას საფუძვლად უდევს ქეთევან დედოფლის სარწმუნოებისადმი ერთგულების ამბავი. პიესა სრული სახით შემონახული არ არის, ჩვენამდე მოაღწია მხოლოდ სლოვაკიზებულ ჩეხურსა და ლათინურ ენებზე შესრულებულმა სინოფსისმა. სინოფსისში, კერძოდ კი „მოკლე ისტორიულ მიმოხილვაში“. ავტორი ასახელებს იმ წყაროებსა და ავტორებს, რომლებითაც ისარგებლა თავისი ნაწარმოების წერისას. ერთ-ერთი ავტორი არის იოჰანეს ბისელიუსი, რომლის ნაშრომიც აქამდე არ იყო ცნობილი ქართული სამეცნიერო სამოგადოებისთვის. ჩვენ გავეცანით ბისელიუსის ნაშრომის შესაბამის მონაკვეთებს, სადაც საქართველოსა და ქეთევან დედოფალზეა საუბარი. ბისელიუსის ნაშრომში ქეთევანი მოხსენიებულია კათოლიკური ეკლესიის წმინდანად, რაც, ცხადია, სინამდვილეს არ შეესაბამება და, სავარაუდოდ, ეს ცნობა მას ამბროზიო დუშ ანეუშის „ნამდვილის ცნობების“ გავლენით აქვს დაწერილი, თუმცა თავად პორტუგალიელმა ბერმა მოგვიანებით აღიარა, რომ ქეთევან დედოფლის გაკათოლიკება სინამდვილეს არ შეესაბამებოდა.

ბისელიუსი ასევე ყურადღებას აქცევს საკარო ინტრიგებს შაჰის კარზე, მის სამხედრო კამპანიებს: სამ ლაშქრობას საქართველოში, ორმეზის დაპყრობას და აღმოსავლური სამყაროს ტოპონიმიკის საკითხებს.

სტატიის ავტორი გამოთქვამს ვარაუდს, რომ თავისი ნაშრომის წერისას ბისელიუსი რამდენიმე ავტორის ნაშრომით სარგებლობდა.

ნმინდა ნინოს „ცხოვრების“ ბოდლეს ბიბლიოთეკაში დაცული ხელნაწერი

დავით ყოლბაია

ბოდლეს ბიბლიოთეკაში დაცულია ქართველთა განმანათლებლის ნმინდა ნინოს ღვანლისადმი მიძღვნილი თხზულება შემდეგი სათაურით: „მოქცევა მირიან მეფისა და მის თანა ყოვლისა ქართლისა, ნმიდისა და ნეტარისა დედისა ჩუენისა ნინო მოციქულისა მიერ“ (უორდრობის კოლექცია - MS. Wardr.e 2).

ხელნაწერი შეიცავს 73 ფურცელს (37r-73r). იგი შედარებით გვიანდელია: XVIII ს. მიწურულისა უნდა იყოს. გადამწერი დახელოვნებული ჩანს: ტექსტი შესრულებულია ლამაზი მხედრულით.

ნმ. ნინოს „ცხოვრების“ ბოდლეს ბიბლიოთეკაში დაცული ვერსია შეიძლება განვიხილოთ როგორც ნმ. ნინოს „ცხოვრების“ მეტაფრასული რედაქცია. მის შემქმნას, რა თქმა უნდა, კონკრეტული მიზეზები ჰქონდა: უპირველეს ყოვლისა, ის, ცხადია, ნმ. ნინოს ღვანლის აღწერას ემსახურებოდა, მაგრამ ამავე დროს ის აშკარად მიზნად ისახავდა ძველი წყაროების სტილისტურ დახვეწას. „მოქცევაჲ ქართლისაჲსაგან“ განსხვავებით ტექსტში პირველი პირით თხრობა მესამე პირით თხრობით შეიცვალა, ცვლილებები განიცადა, აგრეთვე, ფრაგმენტოლოგიამ, ფაქტობრივმა მონაცემებმა: ზოგი რამ გამოტოვებულია, ზოგიც სხვა წყაროებიდან არის დამატებული. თუმცა უცვლელად მეორდება ძირითადი წყაროს კომპოზიცია, ზოგიერთი თავის თხრობის თანმიმდევრობაც.

ლეონტი მროველის ნმ. ნინოს „ცხოვრებას“ ბევრ შემთხვევაში თითქმის ზუსტად იმეორებს მეტაფრასული „ცხოვრება“, იმეორებს მის გრძელ სათაურს, თუმცა ტექსტობრივად მიჰყვება არა მარტო მას, არამედ „მოქცევაჲ ქართლისაჲში“ დაცულ „ცხოვრებასაც“; სიუჟეტურ თანხვედრასთან ერთად ავრცობს წყაროს ტექსტს. ნმ. ნინოს „ცხოვრების“ მეტაფრასული რედაქცია, ისევე როგორც ლეონტი მროველის ნმ. ნინოს „ცხოვრება“, დასაწყისშივე ასახელებს თხზულების აღმწერლებს: დედოფალს, სალომე უკარმელს, ძის ცოლს მირიან მეფისა, ასულს თრდატ სომეხთა მეფისა, საუბრობს გიორგი კაპადუკიელზე, ბაბულონზე. მიუხედავად იმისა, რომ მეტაფრასული „ცხოვრება“ და ლეონტი მროველის „ცხოვრება“ თითქმის ემთხვევა ერთმანეთს, მათში მაინც შეინიშნება მეტაფრასის მიერ შეტანილი ცვლილებები: არის პერიფრაზირების, სიუჟეტების სხვაგვარი განლაგების შემთხვევები. ეს ორი ვერსია ენობრივი თვალსაზრისითაც განსხვავდება ერთმანეთისაგან. საყურადღებოა, ასევე გეოგრაფიული ადგილების დასახელება. მეტაფრასულ რედაქციაში ცოტა სახეცვლილია სახელწოდებები თუ მათი ჩამოთვლის რიგი.

წინამდებარე ხელნაწერის ტექსტში საერთოდ არ არის ნახსენები ვარამ-ბაქარის, თრდატის, ფარსმანის მეფობა. ტექსტი გვამცნობს ვახტანგ გორგასლის მეფობის მოკლე ისტორიას, ანტიოქიის საეკლესიო კრების მიერ ქართლის ეკლესიისათვის ავტოკეფალიის დამტკიცებას, მირონცხების უფლების მოპოვებას, კათოლიკოსის კურთხევას. მეტაფრასის ცნობით, „პირველად იყვნეს ასნი სოფელნი სასყიდლად მირონისა“, ხოლო შემდეგ „განუწესეს ასი დრაჰკანი“. ხელნაწერში ვხვდებით უცნობი რედაქტორის მიერ შეტანილ შესწორებებს. ეს შესწორებანი იმაში გამოიხატება, რომ სიტყვის ზემოთ ჩამატებულია ესა თუ ის ასო. ლეონტი მროველის მიერ ჰაგიოგრაფიული თხზულების „გაისტორიებული“ ტექსტი

მხოლოდ „ქართლის ცხოვრების“ ხელნაწერებს შემოუნახავთ.

ქვემოთ წარმოვადგენ აღნიშნული რედაქციის ტექსტს სრულად. ქართველთა განმანათლებლის ღვანლისადმი მიძღვნილი ციკლის ისტორიის მკვლევრებისათვის, ვფიქრობ, ეს ტექსტი საინტერესო იქნება.

[37r]

**გაქცეულ კარგად მოქმედ ზნეოცნის ყოველს
ქართლისა, ჩემისა და ნეგარისა დედისა ჩემისა ჩინო
პოციქულისა მიერ:**

უირველად უკუე ვაქენოთ ცხოვრება ჩემისა და ნეგარისა დედისა ჩემისა და ყოველსა ქართლისა განმანათლებლისა ჩინო პოციქულისა, რომელი ესე თუთ მანვე ნეგარმან მოგვიტოვა ქამსა აღსრულებისა მისისასა, რომელი აღწერა მორწმუნე მან დედოფალმან სალომე უკარმელმან, ძის ცოლმან შირიან მეფისამან, და ასულმან მრდაგ სომეხთა მეფისამან. რომელი ესე იკითხების სანერს ზნ: **ღაჲჲ გრგრგ:**

ნა იყო მათ ჯამთა შინა, ოდეს წმიდა გიორგი კაბადუკიელი იწამა ქრისტესთვის კაბადუკით ქალაქით კაცი ვინმე, მთავართა შესაბამი მონა ღმრთისა, სახელით გაბულონ. და ესე წარვიდა პრომელ წინამე მეფისა¹ მსახურებად და ნიჭისა მოღებად მისგან.

და მათვე დღეთა შინა კაცი ვინმე იყო კოლასგრას შინა, და ესხნეს მას ორ შვილი, ძე და ასული და სახელი. სახელი ძისა მისისა იობენალი, ხოლო ასულისა სოსანა. და აღსრულნეს მეუღლენი იგი, დარჩეს დაჲ ძმანი იგი ობლად, და აღდგეს და წარვიდეს იგინი ქალაქად წმიდად იერუსალიმად. და იმედ ყუეს იმედი იგი ყოველთა ქრისტიანეთა წმიდაჲ აღდგომა, და შევედრნეს ესენი მუნ. ვინაჲა ძმა ესე სოსანასი [37v] იობენალი შემთხუა დევგალმრობასა, ხოლო დაჲ იგი მისი სოსანა ჰმსახურებდა ნამფორსა სარაჲ ბეთლემელსა. ხოლო ესე ჭაბუკი კაბადუკიელი, სახელით გაბულონ, რომელი ვახსენეთ შესაეალსავე, მიიწია რომელ წინამე მეფისა. და აღდგომილ იყვნეს მას ქამსა ბრანჯნი ბრძოლად რომთა, ველსა გელა პიგალანისასა. და მოსცა უფალმან ძალი გაბულონს, ჭაბუკსა მას კაბადუკიელსა, უძლეველი, და ქმნა უზომო წინა აღდგომა მგერთა მათ შინამართა და იოგნა ბრანჯნი იგი. და შეიპყრა მეფე ბრანჯთა და ყოველნი იგი მთავარნი მათნი, და მიიყვანა იგინი წინამე მეფისა. ხოლო მეფემან განაწესა სიკუდილი მათი ყოველთავე. მაშინ იწყეს გირილად ბრანჯთა მათი, ევედრებოდეს გაბულონს და იგყოდეს. ვითარმედ უირველად უკუე მოგუცა სჯული თქუენი და შეგვიყვანენ ჩვენ გადარსა შინა ღმრთისა თქუენისასა, და მაშინდა იყვენ სიკუდილი ჩემნი. რამეცა შენვე გვიპყრენ. და შენვე ჰყავ ესე ჩემნი გელა, და უბრალე იქმენ სისხლისაგან ჩემნი, ახოვანო. ხოლო გაბულონს ვითარცა ესმა ესე, მსწრაფლ აუწყა იდუმალ ესე მეფესა და პაგრიარხსა სიგყუა მათი. და მოსცეს ნათელი კელსა ქუეშე გაბულონისსა. და შეიყვანეს გადარსა შინა ღმრთისასა, და [აჰიარეს საიდუმლოსა კორცსა და სისხლსა ქრისტესსა, და უჩემნი მათ დიდებანი იგი [38r] წმიდათა მოციქულთანი. და შემდგომად ამისა აღიმსთუეს განთიად ბრანჯთა მათ და შეიმოსეს სამოსელი სამკლევლოსა. და სისხლისა დასათხეველსა. დიდულად აღრე აღგეს ბრანჯთა მათ, და შეიმოსეს სამოსელი სამკლერო, და განვიდეს ადგილსა კაცისა სამკლევლოსა და სისხლისა დასათხეველსა, ილოცვიდეს და მადლობდეს ღმრთისა ნათლისღებისათვის და ზიარებისა, რომელი მიიღეს მათ. და იგყოდეს ესრეთ, ვითარმედ ჩვენ სიკუდილსა შინა უკდავ ვართ, რამეთუ ღირს გყვნა ღმრთმან ესე ვითარსა დიდებასა ხილვად. და მიღებად საგზალსა მას დაუღვენელსა, კორცსა და სისხლსა ქრისტეს ღმრთისაჲ უკუდავისასა, რომელი უმაღლეს არს ყოველთა მაღალთა და უქუესენელეს, ყოველთა უესკრულთა და ქუესკნელთა, რომელი იგი არს კურთხეულ უკუნისამდე. ხოლო

¹ 37r გვერდის მარჯვენა კიდეზე, ფანქრით მიწერილი აქვს - მაქსიმინესა.

ეაი ნაშობთა ჩქენთა, ნაყოფთა სიმწარისათა და მკედრთა ბნელისათა და კმობდეს მოედინ მეგრელზე და აღიხვენ თაენი ჩეენნი. ხ[ოლო] ამას რაჲ ხედვიდა მბაბულონ, აღიძრა გონებითა და გიროდა მწარედ. რ[ამეთუ] ე[ვითარ]ცა ცხოვართა თაენი მათნი წარკუეთად მოსიკილდ მიუყურნეს, და ე[ვითარ]ცა კრავთა შეილთა მათთა საწყალობელად იგლოვდეს.

მაშინ მოწყალე ქმნულმანა მათ ყოველთათ[ვის] შევიდა მბაბულონ წინამე მეფისა. გამოითხოვნა იგინი მეფისაგან და ნიჭითა განუგენა. ხ[ოლო] იგინი [38v] ევედრებოდეს მბაბულონს, რ[ათ]ა წარიყევს ქუეყანასა მათსა და მისკეს შჯული ქრისტეს და ნათლისღებაჲ წყლითა ყოველსა ერსა მათსა. ხ[ოლო] მან ისმინა ევედრებაჲ მათი, და მოითხოვა მღვდელი პაგრიაცისაგან. და ბრძანებაჲ მოიღეს მეფისაგან და წარვიდეს სიხარულით.

და ევითარ მიეახლნეს ღმრისა ერთისა საეალსა, მივიდა წინა პამბაგი მათ, ევითარმედ მეფე ცოცხალი მოვალს, და ყოველნი მთავარნი მისთანა. მაშინ შეიძრნეს ათნი საერისთაონი ხოლამე და ხობაბა, ხილაჭა და ხენებაგი, გიმგარაგი, მაქაჲ, გაბაჲ, მარგა, მარდა, მამრაჲ და თმონაგონი სამეფო. და მოეგებოდეს მდინარესა მ[ედ]ა დიდსა. ღდამარასა. და განყო მეფემან ერი იგი და ყოველი: და ღადგინა წყალსა მას იმიერ და ამიერ. და აკურთხეს მღვდელთა მ[ე]თ მდინარე იგი, და შთახდა ყოველი იგი ერი წყალსა მ[ე]ს, განიბანებოდეს და აღმოვიდოდეს აღმოსავალსა ერთსა: და დასდებდა მბაბულონ კელსა თუსსა ყოველსა მ[ე]ს ერსა ათ დღე მუნ ყოფასა მ[ე]ს მისსა მდინარესა მ[ე]ს მ[ედ]ა და აღმართნა კარაენი. და შეწირნეს მღვდელთა უსისხლო იგი მსხვერპლი და ამიარნეს ერნი იგი ქრისტეს საიდუმლოთა. დაუგენა მღვდელნი და განაწესაჲ ყოველი წესი ქრისტიანობისა. და მისა შემდგომად იჯმნა [39r] მათიგან დაუგეჲა მშვიდობა და წარვიდა ნიჭითა დიდითა პრომედვე. და განიზრახა გონებაჲსა თვისასა იერუსალიმად წარსელა. და ე[ვითარ] მიიწია იერუსალიმად, განუყო მონაგები თვისი გლახაკთა მცნებისათვის ღ[მრთისა]ჲ. და იხილა, რ[ამეთუ] პირველ სხენებულნი იგი ღვეტალარი პაგრიაც ქმნილ იყო. და ღრიალ დაიმგობრნეს ურთიერთარსა მბაბულონ და პაგრიაც იგი. მ[ე]თ[ქ]ენი [39r] სარა ნ[ი]აჟორი მან პაგრიაც[რ]ქსა ესრეთ, ევითარმედ ესე მბაბულონ მამა და ემბაზი ბრანჯთა. კაცი სრული სიბრძნითა და ღმრთის მსახურებითა არს. ყოველადვე, და მ[ი]ეუ უეე დაჲ ესე შენი სუსანა ცოლად მისდა. ეინაც სთნდა წმიდასა პაგრიაცსა განმრ[ე]სხვა ესე სარაჲ ნ[ი]აჟორისა. და მიცა ცოლად მბაბულონს. და წარვიდა თვისად ქალაქად კოლამსკრად.

და ესე წმიდაჲ ნინო მოძღვარი ქართლისა. მათგან იშვა იგი მხოლოდ[ღ] თეინიერ სხუა შჯლისა. და აღმარდა ღდამან მისმან სუსანა მსახურებაჲსა მას შინა გლახაკთასა. ხ[ოლო] ე[ვითარ] იქმნა ნინო წლისა ათორმეტისა, მაშინ განყიდეს მშობელთა მ[ე]თ მისთა ყოველი რაცა აქენდა და წარვიდეს იერუსალიმად. ხ[ოლო] მი-რაი-წიენეს იერუსალიმად მ[ე]ს ქა[მ]სა მბაბულონ დაიწერა ჯუარი პაგრიარხისაგან. და იჯმნა [39v] ცოლისაგან თუსისა. და შეიგებო მკერდსა თუსსა ასული თუსი წმიდაჲ ესე ნინო. და დაავლგო პირი ნინოსი ნაკადულთა ცრემლთათა რ[ომელ]ნი იგი გარდამოსთხინა თელთაგან მისთა და რქეა: ხ[ოლო] მხოლოდ ასულო ჩემო, ესერა დაგიგებოზ ობლად ჩემგან და მიგივალავე მამასა ზეკათასა და ყოველთა მზრდელსა ღმრთისა, რ[ამეთუ] იგი არს მამა ობოლთა და მსაჯული ქერიეთა. და ნუ გემინის, შ[ე]ნ შეილო ჩემო. ხ[ოლო] შ[ე]ნ მარიამ მაგდანელისა შური აღიღე ქრისტეს სიყვარულისათჳს დათა მ[ე]თ ღამარესთა. და უკეთუ შ[ე]ნ ეგრეთ შეიყუარო იგი, ე[ვითარ]ცა მ[ე]თ შეიყვარეს, მ[ე]თ ეგრეთვე მოგუეს შ[ე]ნ ყოველივე, რაცა ითხოვო მისგან.

ხ[ოლო] ესერა თქუა, დაუგეჲა ამბორის ყოფა საუკუნო და წარვიდა წიად იორდანესა კაცთა მ[ე]თ თ[ან]ა ღმრთისათა არს ე[ვ]ელურ ქმნილთა და კაცთაგან განმორებულთა, რ[ომელ]ისა იგი სადა ყოფა უწყის ღმრთის[მან] ყოველისა მეცნიერმან და დამბადებულმან.

ხ[ოლო] ღედა იგი ნინოსი მისცა პაგრიარხმან მსახურად გლახაკთა ღებათა და უძღურ-თა. და წმიდა ნინო მსახურებდა ნიამფორსა სომეხსა ღვინელსა ორ წელ, და ჰკითხვიდა ყოველ-ღვე ენებათა მ[ე]თ ქრისტესთა. ჯუარცმისა, დაფლვისა და აღღვომისა მისისა, და სამოსლისა მის და გილოთა და სუდრისა, და ჯუართასა და სხვათა ყოველთავე შემდგომითი შემდგომად

² ფურცლის ზედა კიდებზე არის მინანჭრი - მეტაფრასი.

გამოეძიებდა, რ[ამეთუ] არა ვინ ყოფილიყო და არც არაიენ იყო შ[ორის] იერუსალიმისა სწორ მისა მეცნიერებითა სკულისა, ძუელსა და ახლისათა, [40r] ყ[ოველ]სავე მცელა მიწევნით. ხ[ოლო] იწყო უწყებად მისსა და პრქუა: ეხედავ, შეილო ჩ[ემო], ძალსა შ[ენ]ს[ა] ე[ვითარ]ცა ძალსა ლომისა მდებრისასა, რ[ომელი] იმახებნ ყ[ოველ]თა მცელა ოთხ ღერხთა, გინა ე[ვითარ]ცა ორბი დედალი, რ[ომელი] აღვიდის სიმაღლესა პაერთასა უფროს მამლისა, და ყ[ოველ]ი ქუეყანა გუგასა შ[ინ]ა თუალისა მისისასა მცირისა მარგალიტისა სწორად შეიყენის, და განიცადის და განიხილის საჭმელი მისი ცეცხლებრ. ხ[ოლო] იხილის რა, მიუგეენის ფრთენი და მიიწის მ[ის] მცელა. ეგრეთვე სახელ ამისსა იყოს ცხოვრება შ[ენი]: წინამძღურებითა სულისა წმიდისათა.

✠[ოლო] აწ ეიწყო და მიგიოხრა შ[ენ] ყ[ოველ]ივე. როდეს იხილეს ღმერთი უკუდავ კაცთა მოკუდავთა ქვეყანასა მცელა, რ[ომელი] მოსრულ იყო მოწოდებად წარმართათა, ე[ვითარ]ცა თუთ ინება კსნა სოფლისა, იწყო კეთილის ყოფად პურიათა, მკუდართა აღდგინებად, ბრმათა ახილვად, სნეულთა განკურნებად. რ[ომელი] ესე შემოურევს და შეიზრახნეს: და წარაელნეს სტრაგიონგი ყ[ოველ]სა ქუეყანასა, სწრაფით მოსელად პურიათა და ჰსთქევს, რ[ამეთუ] აჰა, ესერა წარეწყმდებით, მოვედით და შემოკრებით ყ[ოველ]ნი. მაშინ მოიწიენეს ყოელით ქუეყანით და სოფელით კაცნი ურიცხვით, სწავლულნი და მეცნიერნი სკულსა მოსესსა, რ[ომელი] იგი ანგაკრად წინა აღუდგეს სულსა წ[მიდას]სა, და რა იგი ჯერ იყო ყოფად [40v] ქრისტესა მ[ათ]თა დასრულეს: რ[ამეთუ] ჯუარს აცუეს და სამოსელსა მისსა მცელა წილ იგდეს. მიეცა და ხელა წილითა ჩრდილოელთა მცხეთელთა მოქალაქელთა. ხ[ოლო] დაუღეს მ[ათ]თ ქრისტე: პურიათა დაჰკრძაღეს და დაბეჭდეს საულაჲი იგი მისი: და იგი აღსდგა ე[ვითარ]ცა სთქუა პ[ირველ], და გილონი იგი პოენეს განთიად საულაჲსა მ[ათ]ს შ[ინ]ა ქრისტესსა. და მოიდა პილატეცა და ცოლი პილატესი ქრისტეს საულაჲად და გილონი იგი ე[ვერ] იპოუნეს მოითხოვნა ცოლმან პილატესმან და წარიდა მსწრაულ პონგოდ სახლად თჳსად და იქმნა მორწმუნე ქრისტესა. ხ[ოლო] შემდგომად ჯამთა რაოდენთამე მივიდეს კელთა ლუკა მახარებლისათა გილონი იგი: და სხვანი იგი მან სადაცა თუთ იგი უწყის:

✠[ოლო] სუღარი არა იპოეს დაღაცათუ სთქევს ვითემე პეტრესთე[ის]. ვითარმედ ხელაწიფა ახ[უ]მადო და აქეს მასო. აღ[გილი] განცხადებულად არა მიუთხრეს ე[ვითარ]ც სხეა იგი. ხ[ოლო] ჯუარნი ამასვე ქალაქსა შ[ინ]ა იერუსალიმსა დამარხულ არიან გარნა ადგილი მ[ათ]თი არავინ უწყის. და ოდეს ინებოს ღმერთმ[ათ]ნ გამომჩნდენ იგინი.

✠[ოლო] რ[ო]ცა ესმა ესე ყ[ოველ]ნი წმიდასა ნინოს. სარა ნიაჟორისაგან. მაშინ შეწირა ღმერთისა მადლობა და აკურთხა და კუალად ჰკითხა მ[ათ]ს. თუ სადა არს ჩრდილოსა იგი ქუეყანა. სადა იგი მოსრულთა მ[ათ]თ ურიათა წილ ხელა და წარიღეს სამოსელი იგი უფ[ლ]ისა ჩუენისა იესო ქრისტესი. მიუგო და პრქუა სარა ნიაჟორმან. ე[ვითარ]მედ: არს აღმოსავალ კერძო ქალაქი სახელით [41r] მცხეთა, და ქუეყანა ქართლისა და სომხითისა მთეულეთი და საწარმართო. და არს იგი აწ ე[ვითარ]ცა ამას სახელმწიფო ბერძენთა და უციკთა.

✠[ოლო] მ[ათ]თ დღეთა შ[ინ]ა მოიდა ღელაკაცი ე[ვითარ]ც უფსოღ. თაყუანისცემად წ[მიდ]ისა ადგომისა. და ჰკითხვიდა ღელაკაცსა მ[ათ]ს სარა ნიაჟორი. ე[ვითარ]მედ: ელენე დედოფალი ჯერეთუა ეგე ვითარსავე ცთომილებასა და ბნელსა შ[ინ]ა არსა? ხ[ოლო] მ[ათ]ნ ესრეთ სთქუა ე[ვითარ]მედ: ვარ მე მხეველი მ[ათ]თი და მახლობელი განმრახეასა მ[ათ]თსა ყ[ოველ]სა ცხადსა და დაფარულსა. და უწყი მე მისი რ[ომელი] აქეს მ[ათ]ს აწ დიდი წადიერება ქრისტეს სკულისათჳს და ნათლისღებისათჳს.

✠[ოლო] ესმა რა ესე ღელაკაცისაგან წ[მიდ]ა ნინოს, პრქუა ნიაჟორსა ესრეთ, ე[ვითარ]ცა წარმგებანე მე და მივიდე წ[ინაშე] ელენე დედოფლისა, ნუკუე და ვიახლო სიგეყის გებად ქრისტესთე[ის] წ[ინაშე] მისსა. ხ[ოლო] ნიაჟორმა აუწყა პატრიარხსა წადიერება ესე და საქმე ნინოსი. ხ[ოლო] პატრიარხმან მ[ათ]ნ მამან ნინოს ღელისაგან მოუწოდა წ[მიდ]ა მას ნინოს დისწულსა თეისა და დაადგინა იგი აღსავალსა წ[ინ]ისა საკურთხეველისასა. და დასხნა კელნი მისნი წმიდანი მკართა მცელა მ[ათ]სთა, სულთ ითქუნა ცად მ[იმარ]თ სიღრმით გულისა მისისათ და ჰსთქუა: უფალო, ღმერთო საუკუნეთაო, კელთა შ[ენ]თა შეუვედრებ ობოლსა ამას შეილსა დისა ჩ[ემ]ის[ა]სა. და წარეაელნებ ქადაგებად ღვთაებისა შ[ენ]ისა [41v] ახაროს აღდგომაჲ შ[ენ]ი სადაცა სათნო იყოს სრბა მისი. ექმენ ქრისტე ღმერთი ამას მოგზაურ, ნათ სადგური, მოძღუარ ენა მეცნიერ, ე[ვითარ]-

ცა იგი უწინარეს ამისა მოშიშთა სახელისა შენისათა.

და უკმნა დედისაგან თუხისა ანბორის ყოფითა განშორებისათა. და გამოსახა მ[ა]ს[ა] მ[ე]ლა სასწაული ჯუარსა და ესრეთ ლოცვითა ღმ[რ]თისა მ[ი]მართ დახვევითა განუგევა: და წარემართა მ[ი]მად ნინო დედაკაცისა მ[ი]ს თ[ან]ა ეფესოთ მოსრულსა. და ვითარ მიიწივნეს სამეფოსა რომთასა, სახიდ დედაკაცისა მის რომლისა იგი თ[ან]ა მოგზაურ იქმნა, იხილეს მუნ დედოფალი ეინმე ნათესავი და გომი მეფეთა სახელით რიუსიმე, და დედაძმემე მისი გაიანე. [ო]რნი ესე იმყოფებოდეს მონასტერსა შ[ი]ნა ქალწულთასა. და სურდა ქრისტეს აღსარებისათეს და მომლოდინე იყუენეს იერუსალიმით ნათლისღებას: მაშინ დედაკაცმან მ[ა]ს წარუდგინა მ[ი]მად ნინო და აუწყა საქმე მისი დედოფალსა რიუსიმეს, რ[ომ]ელი იგი იხილა რა ქრისტეს მოყვარებან რიუსიმე. სიხარულით შეიგებო და შეიწყნარა სახედ თვის[ი]სა წმიდისსა წ[ინა]შე მისსა მ[ი]მად ნინო კელთაგან მის დედაკაცისა თ[ან]ა მოგზაურისათა. და ესრეთ იმყოფებოდა რა მისთანა მ[ი]მად ნინო. მასეე შ[ი]ნა წელიწადსა ნათელს ილო რიუსიმე რომლისათეს არს იგი სუროდა. და მისთა გაიანეცა დედა მძებმან მისმან. და სხვათა სახლეულთა [42r] მისთა რიცხვით ორმეოცდა ათთა სულთა ხელთა ქვეშე მ[ი]მად ნინოსთა. და იყოფებოდა მონასტერთა მათასთა და მათთა მ[ი]მად ნინო ორ წელ.

მათ დღეთა შ[ი]ნა წარავლინა კეისარმან ძიებად ქალისა ქმნილ კეთილისა და მშვენიერისა რათამცა უბოვეს ღირსი ცოლად მისსა. და ვითარ მოიწივნეს მეძიებელნი მონასტერსა მ[ა]ს ქალწულთასა. და იხილეს და განიცადეს რიუსიმე. და ცნეს მეფეთა ნათესაობა მისი ფრიალ სინდა მშვენიერება მისი, რ[ომ]ლისა ვერ სადა იხილეს მგსავსი. ხილვითა და მეცნიერებითა. და გამო-სახეს სახე ვითარებისა და ხატებისა მისისა ფიცარსა მ[ე]ლა და წარგზავნეს წ[ინა]შე კეისრისა. რ[ომ]ელი იხილა რა კეისარმან ფრიალ სინდა და სიხარულითა აღივსო. და განაწესა აღსრულება ქორწილისა. განცხრომითა და კეთილთა სიმრავლითა, რ[ომ]ლისათასცა მწრაფლ წარაელინა მოციქულნი და განმგებელნი ყ[ო]ველთა მათ[ი] საბრძანებელთა მისთა რ[ათ]ო ყ[ო]ველნი ძღუნითა შემოკრებენ. და დიდითა სიხარულითა მოვიდნენ ბრძანებასა ამას ქორწილსა სამეფოსა.

ხ[ოლო] იხილეს რა ყ[ო]ველად წ[მიდა]თა მ[ა]თ დაფარულ იგი მანქანება მგერისა და ისარნი მისნი განპურებულნი, რ[ომ]ლითა იგი ისწრაფდა სისრად წ[მიდა]თა ქრისტესთა, იურვოდეს, რ[ამეთუ] ჭურ რისხვისა [42v] იბოვა მეფე[ი] ვითარცა იგი გუელი სამოთხესაა შინა მშრახველ ექმნა, ეგრეთეე აქა მსგავსად მისასა უსჯულო ესე, რომელსა აქენდა შეგინებული თაყვანისცემა ბილწთა და საძაგელთა კერპთა.

ხ[ოლო] იხილეს რაა ნეგარმან რიუსიმე და გაიანე და სხვათა მათ მოწესეთა დედათა განსაც-დელი ესე მოწვეწულად მათ მ[ე]ლა, მაშინ მოიხსენეს მათ უბიწო იგი აღთქმამ, და ღირსი ქებისა მარტოებით ცხოვრება, რ[ომ]ელსა იგი იყუნეს განსწავლულ და გოდებით გიროდეს შესწაუებისა მისთეს წ[ინა]შე მეფისა უსჯულობისა შეუნიერებასა წ[მიდ]ისა რიუსიმესასა, რ[ომ]ელ-იგი გამო-ეხატათ წარგზავნეს და მისცნეს თაენი თეისნი ფიცხელისა მოლუაწებისა კანონსა ლოცვითა და უმადრებითა ღვთისათა დაუცადებელთა და მხურვალთა. და ერთობით განმრახვით ურთიერთარს ყ[ო]ველთაეე მ[ა]თ დაუგევეს ფარულად ქუეყანა იგი ორმოცდაცამეტთა სულთა და მოიწივნეს ღვთისმეტყველნი არეთა და სანახებთა სომხითისათა, ადგილსა მ[ა]ს რ[ომ]ელსა პრქეან ახალ ქალაქი. უადრეს შენებულსა რ[ომ]ელ არს ღვინი, საყოფელი სომეხთა მეფისა. და შევიდეს გალავართა მ[ა]თ შ[ი]ნა საწნახელთასა, რ[ომ]ელნი იგი იყენეს შენებულ ჩრდილოით კერძო და აღმოსავალით, და იმრდებოდეს მუნ შ[ი]ნა ყ[ო]ველთ საქმისა თუხისა განაჭვრებითა.

[43r] **ხ[ოლო]** იხილა რაა კეისარმან, რ[ომელი] განერნეს ხელთაგან მისთა და გრფიანებისაგან მისისა ბოროტისა წ[მიდ]ისა რიუსიმე და სხვანი იგი მისთანანი. აღივსო უნუგეშინისცემითა მწუხარებითა. და წარაელინა ყოველთა ადგილთა კაცი მოძიებად მათდა. მაშინ მოიწივნეს მოციქულნი კეისრისანი წ[ინა]შე თრდაგ მეფისა სომეხთასა. და მთართეს წიგნი კეისრისა, რომელსა წერილ იყო ესრეთ: თუთმაყრობელი კეისარი საყვარელსა ძმასა და მეგობარსა და თ[ან]ამოსაყდრესა ჩემსა თრდაგს გიკითხავ. უწყებულ იყენ[ენ] შენი ძმობა და ჩემთა აწ შემწეობა, რომლისათვის იგი ყოვლადეე გვეყენების შეუთომილისა მის ქრისტიანეთა ნათესავისა, რ[ამეთუ]

ყოველადვე შეურახც იქმნების ჩუენი უფლება მათისაგან კრებულისა და საწუნელ არს ჩეენი ხელმწიფეებ მათგან. რ[ომელი] იგინი ჯეარცმულსა ეისმე მოქმედარსა მსახურებენ და ძელსა თაყეანისკემენ. და თაეისა მათისაჲ სიკელილსა უფლისა მათისათეის დიდებჲდ შეირაცხებენ. და არა ემინის ურიათაგან. და მოკლულისა მისგან ურიათასა და ჯეარცმულისა ემინის და შეცთომილი არიან. და მეფეთა აგინებენ. ღმერთათა შეურაცხყოფენ და ძალსაჲა მშისა და მთოეარისა და ეარსკელათა ნათლისასა [43v] არად შერაცხენ, ა[რამელ] შექმნულად იგყჲან მ[ათ] ჯეარცმულისა მის მ[იერ] და ესრეთ მოაქციეს ქუეყანა ე[ი]დ[რემდის] მამანი ღელათაგან და ღელანი მამათაგან ცოცხლიე განაშორნეს. დაღაცა თუ ქადებითა და საგანჯუელთა მოესწყუედნით, ა[რამელ] კელადცა უფროსდა განმრავლდეს. ხ[ოლო] აწ შემემთხუა მე ხილუა ნათესაეისა მათგანისა ქალისა ერთისა ჭაბუკისა. და განვიმრახე მოყვანება მისი ცოლად ჩ[ემ]და. ხ[ოლო] მას არცა თუ მეფესა ეთქეა გულმან მისმან სურულად ჩემდა, ა[რამელ] საძულელად და არა წმიდად შემრაცხეს მე. რ[ომელნიც] მეოგი იქმნეს ფარულად ჩემგან. და კერძოთა ქუეყანისა შ[ექ]ნისათა წარმოსრულ არიან. უწყებულ იყაენ მშაო შ[ექ]ნდა. მოიძიე იგინი და ჰპოენე რა მისთანანი იგი სიკუდილითა მოაკუდინენ. ხ[ოლო] რ[ომელი] იგი მათ შეჰპითუნეს შეენიერი ხაგითა სახელი რიფსიმე ჩუენდავე წარმოაუვლინე. და უკეთუ მ[ან] გონდეს იგი თაეისა შენისათეს იგულვე. რ[ამეთუ] არა იპოეა სხუა მსგაესი მისი იონთა სოფელსა შ[ექ]ნა და ცოცხლებითმეა იყოფეი შ[ექ]ნ და მსახურებასა შ[ექ]ნა ღ[მერთისა]:

ხ[ოლო] აღმოიკითხა რაჲ თრდაგ ბრძანება ესე კეისრისა, მყის იწყო მოსწრაფებით ძიება მ[ათ]ი და [44 r] პოენა რაჲ საწნახელთა მათ შინა ე[ი]რეულ ქსენებულთა. და იხილა რა რიფსიმე, იწყლა გრფიალეებისა გულისთქმითა და სიხარულითა დიდითა აღიესო. და დაამტკიცა მიყენებე მისი ცოლად თეისად. ხ[ოლო] ურჩ ექმნა რა თრდაგს მეფესა ამისთეის წ[მიდ]ე რიფსიმე. მაშინ იწამა მის მ[იერ] წამებისა ღეაწლითა. და მისთან გაიანეცა ღელა მძუტე მისი, და სხეანი მრავალნი მათთანაი ვითარცა იგი წერდი არს წიგნსა მას წამებისა მათისასა. და გვეუწყებინა სასწაულნი იგი რომელნი იქმნესა ეამსა წამებისა მათისასა მოქციეასა შინა სომეხთასა. რ[ომელი] განგებითა ღთმისათა თრდაგ მეფე ეშუად შეიცვალა. ხ[ოლო] რომელნიმე მათ წმიდათაგანნი დაიმალნეს და იელგოდეს, რ[ომელი]ლთა თანავე მაშინ ესეტა წ[მიდ]ა ნინო დამალულ იქმნა ეკალთა შ[ექ]ნა ეარდისათა რ[ომელი] იგი ჯერეთ არდა გამომდებელ ქმნილ იყო ყუაგილისა ეამსა მას. და ესრეთ დამალულ იყო რა წ[მიდ]ა ნინო, იხილა მ[ან] მუნით გამო სახითა მთავარ დიაკონისათა შთამომავალი გეცით ნათლისა ოლარითა მოსილი: დამკერობელი საკმეველესა კელთა მისთა რ[ომ]ლისა კუამლის სახე სუნელება დაფარვიდა ცათა. და ე[უალ]დ იყო მისთა სიმრავულ ერთა გეცისათა, რ[ამეთუ] მას ეამსა [44v] განეყოფოდეს ხორცთაგან სულნი წ[მიდ]ათა მათ მოწამეთანი, რ[ომელი]ნი იგი შეიერთნეს ბრწყინულეთა მ[ათ] ძალთა გეცისათა. და ესრეთ ცად მიმართ აღიწეოდეს. რ[ომელ] იგი ესე იხილა წ[მიდ]ა ნინო დაღადყო ესრეთ: უფალო, უფალო, რად დამიგეობ შ[ორის] ასპიგთა და იქედნეთა. მაშ[ექ]ნ ემა ესმა გეგარდმო, რ[ომელი] ეგყოდა, ვ[ითა]რმელ: და ესრეთვე იყოს შენიცა წარყუანება სასუფეველად წ[ინაშე] ღმრთისა ეამს ოდეს ევე ეკალი რ[ომელ] არს გარემოის შ[ექ]ნსა, ყოველი იქმნეს ვარდის ურეულ სულნიელი. ა[რამელ] აღდევ და ვიდოდე ჩრდილოთ კერძო. სადა იგი ურიად არს სამკალი, ხ[ოლო] მუშაკი ყ[ოელა]დ არა.

ამისსა შქმდგომად წარუდა მუნით წ[მიდ]ა ნინო და მიიწია ორბანთად, სამღვართა სომხითი-სათა. და თუესა მეოთხესა რომელ არს მარგითგან იენისი წარემართა და მიიწია მთათა ჯავახეთისათა, სადა იგი მიემთხუა გბასა მას დიდსა გარდამოშინარესა რ[ომელსა] ეწოდების ფარავანი. ხ[ოლო] მიხედნა-რა მუნით და იხილნა მთანი იგი ჩრდილოსანი დღეთა მათ ზოფხულისათა საესენი თოვლითა და ჰაერთა სახეკითა, შეძრწუნდა წ[მიდ]ა ნინო და სპითქუა ესრეთ: უფალო, უფალო, მიიღე სული ჩემი ჩემგან. და და[ქ]ყო მუნ ორი დღე. და ითხოვა სამრდელი მეთევურთაგან გბასა მას შ[ექ]ნა მონადირეთასა [45r] რ[ომელი] მწყემსნიცა იყენეს ადგილსა მასე და კმილვიდეს რა საკუმილავსა ღამისასა სამწყსოსა გედა მათსა. ჰხადოდეს იგინი შემწედ, და მუარველად ღ[მერთ]-თა მათთა არმაზს და ბადენსა და აღუთქმიდეს მათ შესაწირავთა ოდეს მოვიდეს წ[ინაშე] თქუენ-სა მშეილობით. და ამას იგყოფეს იგინი ენითა სომხურითა, რ[ომელი] ესე მცირედ რამე ესწავლა ნინოსკა ე[ი]რეველვე ნიამფორისა მისგან. და ჰკითხა ერთსა მწყემსთა მათგანსა და ჰრქუა ენითა

სომხურითა. ე[ითარმე]დ: რ[ომ]ლისა სოფლისანი ხართ. ხ[ოლო] მან მიუგო და პრქუა, ქინძარელნი, რაბაგელნი და ღიდისა ქალაქისა მცხეთისანი, სადა იგი ღ[მერ]თნი ჰხედავენ და მეფენი მეფობენ და ე[ითარმე]დ ჰკითხა ჩ[მი]დამან ჩინო. ე[ითარმე]დ სადა არს ქალაქი იგი მცხეთა. ხ[ოლო] მან მიუგო ე[ითარმე]დ გარდამომდინარე ესე ამის გბასა? თანა წარულის ქალაქსა მას მცხეთისასა.

ღ[ოლო] ჩ[მი]დ[ას]ა ჩინოს შეუძნა სიგრძე გზის მის და სიბრტყე მათა მათ, რ[ომე]ლი იხილა და ამისთ[კი]ს შემოწუნებულმან სულთ ითქენა და დაიდუა ღოღი ერთი სასთუნალ და ესრეთ მიიძინა გარდასადინელსა მის გბისასა, და ე[ითარ] იგი ეძინა მას, მოვიდა კაცი ერთი ჩუენებით. პასაკითა ზომიერ, ხ[ოლო] თმითა ნახევართმოსან, და მისეა მან წიგნი დაბეჭდული ჩ[მი]დ[ას]ა ჩინოს და პრქუა, მართეი ესე მსწრაფლ ქალაქსა შ[ინ]ა მცხეთას. მეფესა მას წარმართთასა, ხ[ოლო] ჩ[მი]დ[ა] ჩინო [45v] იწყო გირილად და პრქუა მას ევდრებით, ე[ითარმე]დ: უფალო, მე დედაკაცი ვარ უცხო და უმეცარი და არცა ენისა მეტყველად მეცნიერ ვარ და ე[ითარ] მივიდე უცხოთა ქ[ე]ც[ე]ანასა და უცხოთა მათ თანა უცხო თესლთა. შამინ კაცმან მან განუკნა წიგნი იგი, რ[ომე]ლსა მ[ე]დ[ე] ბეჭედი ლესო ქ[რისტ]ესი, და წერილ იყენეს მუნ შ[ინ]ა ენითა რომაელებრითა ათნი სიგყვანი, მსგავსადე ფიქართა მათ ქესათა, შას ესე ზედა მისეა ჩ[მი]დ[ას]ა ჩინოს კითხვად. და იყო დასაბამ სიგყვათა ამათ ესე:

სადაცა იქადაგოს სახარება ესე, მუნცა ითქმოდის დედაკაცი ესე;

ტრეა მამაკაცება არს, არცა დედაკაცება, ა[რამე]დ თქვენ ყოველნი ერთ ხართ;

ჩარედილთ და მოიმოწაფენით ყოველნი წარმართნი და ნათელსეცმდით, მათ სახელითა შამისათა და ძისათა და სულისა ჩ[მი]დ[ის]ათა;

ჩათელი გამობრწყნებად წარმართთა მ[ე]დ[ე] და დიდებად ერისა შენისა ისრაილისა;

ა[რამე]ლ[მა]ნ თქვენ შეგიწყნარნეს, მე შემეწყნარნეს, და რ[ომე]ლ[მა]ნ შემეწყნაროს, შეიწყნაროს, მომავლინებელი ჩემი;

ა[რამეთუ] ფ[რია]დ უყუარდა შარიამ უფა[ლსა], რ[ამეთუ] ისმენდა მისსა სიბრძნესა ქრის[ტ]ესა;

ჩუ გემინინ მათგან, რ[ომე]ლთა შოსწყუნენ კორენი თქუენნი, ხ[ოლო] სულისა ვერ შემძლებელ არ[ი]ან მოწყუედად;

ტრქუა მარიამ მაგდალინელსა ლესუ: წარედე, დედაკაცი, და ახარე ძმათა ჩემთა;

სადაცა მიხუდეთ [46r] ჰქადაგებდით სახელითა შამისათა და ძისათა და სულისა ჩმიდისათა;

ჩ[ითარე]ა წარიკითხნა სიგყვანი ესე ჩმიდამან ჩინო, იწყო ევდრებად ღ[მრ]თისა მიმართ. და გულს კმა ჰყავ, ე[ითარმე]დ ზეცით იყო ჩუენება ესე. და აღიხილნა თუალნი ზეცად. და ითხოვა მაღალთა შ[ინ]ა დაძკურებულისა. და ყოველსა გარე შემეუელისა ღ[მრ]თისაგან შეწევნა მისი. და წარემართა და მიჰყრუა წიად ღრმა მდინარისა მისგან გბისა მის გარდამომდინარისა, რ[ომე]ლი წარმდინარეობს დასავალით, მერმე ე[ითარმე]დ იწყებს აღმოსავალით, სადა იგი შეეშვება სიბნელე გბათა და სიფიცე, შიშნი მკეცთაგან და ფ[რია]ლნი ჭირნი ეიდრელა მიწვენადმდე ადგილსა რ[ომე]ლსა იწყებს წყალი იგი აღმოსავალით დინებასა. და მიერიდგან იქმნა ლხინება მისთა, რ[ამეთუ] პპოვნა მუნ მოგზაურნი რ[ომე]ლთა თანა მიიწია სანახებსა ქართლისასა, ქალაქსა მას რ[ომე]ლსა ეწოდების ურბნისი, სადა იგი იხილა ერი უცხო, და უცხოთა ღ[მერ]თთა მსახური, რ[ომელი] თაყუანის მსეცმდეს იგინი ღ[მერ]თად მათდა ცეცხლსა, ქუათა და ძელთა, რომისთესყა შეეურჯა სულსა ამის ჩ[მი]დ[ის]ასა, და შევიდა ბაგინსა შ[ინ]ა პურიათასა, რათამცა მრახვიდა მათ თანა ენითა ებრაულითა, რ[ომე]ლსა იგიცა მეცნიერ იყო და დაჰყუნა მუნ თესა ერთისა დღენი, და განიყდიდა საქმესა და ძალსა მის ქ[უე]ყნისასა.

ღ[ოლო] აღიმრნეს დღესა შ[ინ]ა ერთსა ერნი დიდნი სიმრავლითა, მით ქალაქით წარმაველნი, დიდად ქალაქად და სამეფუოდ მცხეთად [46v] მოვაჭრებად სახმართა რათამე წ[ინაშე] არმაზ ღ[მრ]თისა მ[ა]თისა. და წარჰყვა ჩმიდა ჩინო მ[ა]თ თანა. ხ[ოლო] ე[ითარ] იგი მიიწიენეს ქალაქად მცხეთად, და დაისადგურეს წიად მოგუთასა კიდსა მას მ[ე]დ[ე], იხილა მუნ მოგვები იგი ცეცხლის მსახურთა მათ ერთთა და საყთური ჩ[მი]დ[ა] ჩინო, მსგავროდა წარწყმედასა მას მ[ე]დ[ე] მათისა. და იგლოვდა უცხოებასა თესსა.

ზა აპა ხუალისა დღე იყო კმა ოხრისა და საყურისა, და მარი სამინელი, და გამოსელა ერისა ურიცხვისა, ე[ითარ]ცა ყუაილითა, უწინარესე შეძერასა და გამოსელასა მეფისასა. და ე[ითა]რ-იგი მიიწია რა ეამი, იყო სიელგოლეა, და მი[დამო]ქ[ალეა] დაბნეეა ყოელისა კაცისა და შიშისა მისგან შეიელგოდეს და მიიელგოდეს საფარეელსა შ[ინი] თუსსა, და აპა მყის გამოიდა ნაჩა დედოფალი და ნელიად მისსა გამოიდა სიმრაელე ერისა ნელიად, რ[ომელ]თა შეამკუნეს ყოელ[ნი] გზანი და ფოლორცნი, სამოსელთა მიერ თუთოფერთა, და ფურცელთაგან ხეთასა და ყუაულთა, და იწყო ყოელმა[ნ] ერმან ქებად მეფისა. მაშინ გამოიდა ჰირეან მეფე, თუალთ შეუდგამითა ხილვითა. და ჰკითხა ჩ[მი]დამა[ნ] ჩინო დედაკაცსა ეისმე პურიასა, ე[ითარ]მელ: რაჲ არს ესე, ხ[ოლო] მან პრქუა მას, ღმერთი ღმერთთა მათთა არმაზ უწყეს მათ, წინაშე მისა აღესლად, რ[ომლის]ა მსგავსი არა არს სხვა კერპი. და რა ეუწყა რა ჩ[მი]დასა ჩინოს, აღვიდა ხილვად არმაზ კერპისა, ერისა მისთანა, რ[ომლი]თა აღიხსნეს მთანი იგი, და განშუენდეს დროშათა მიერ და სამკაულთა, ე[ითარ]ცა ყუაილნი ეელისანი, და შეუსწრო ჩ[მი]დამა[ნ] ჩინო [47r] ციხედ არმაზად. და დასდგა მახლობელად კერპისა მის ნაპრალსა ზღუდისასა და ჰხედვიდა საკეირეველებსა მიუწედომელსა. და ენით გამოუთქმელსა, ე[ითარ] იგი იყო ბარის აღსახლელი შიში და ძრწოლა მეფეთა მიერ, და ყოელისა ერისა, წ[ინა]შე კერპთა მათ წარდგომილთა, რ[ომელი] იხილა მუნ ჩ[მი]დამა[ნ] ჩინო, მდგომარედ კაცი სპილენძისა, რ[ომელ]სა ეცეა განსა მისსა ჯაჭვი ოქროსა, და თავსა მისსა ჩაფხუგი ოქროსა, და სამკარნი, და თუალნი მისნი იყვნეს ზურმუხტისა და ბივრისისანი, და ეპყრა კრმალი კელთა მისთა, ელვარედ ბრწყინვალე, რ[ომელი] იგი იქცეოდა კელსა შ[ინი] მისსა, და შიშითა მისსა მიმთხეუდა. და სიკედლისა მის მიერისათა, არაიენ მალულად შეეხებოდის კერპსა მას, აჩრამედ ესრეთ განიკითხის თუსაგან თავი თუსი და ჰსთქევს: ჴითარმელ ჩემდა, უკუეთუ და-სამე-ეაკლდი ღიდებდა ღიდისა ამის ღმერთისა არმაზისსა, ანუ შესამე-რახსამე ესცეთ სიგყვად ებრაელთა თანა, გინა მოგეთა თანა სძენასა. და დამთხეველ ვიყო მშისა მსახურთასა. და მათსა რ[ომელ]ნი იგი იგყვიან უმერცხვით ღიდსა ეისმე ღმერთისა, და ჰესა ღმერთისა გეყათასა. და იპოეოს რამე ჩემ შორის ესე ე[ითარი] ბიწი, და მცეს მე მახვილი იგი მისი, რ[ომლის]აგან ეშინის ყოელ[ელ]სა ქუეყანასა, და ესრეთ წინასწარეე განკითხვითა თაეთა თუსთათა. შიშით და ძრწოლით თაყუანისსკემდენ მას. და ე[ითარ]მელ იყო მარჯუენით მისსა სხვა კერპი ოქროსა, სახითა კაცისათა, და სახელი მისი გაცი. [47v] და ეგრეთეე მარცხენით მისსა იყო კერპი ვერცხლისა სახითა კაცისათა მდგომარე, და სახელი მისი ჴაიმ რ[ომელ]ნი იგი ღმრთად უჩნდეს ერსა მას ქართლისასა. ჰაშინ ე[ითარ] ესე იხილა ნეგარმან ჩინო, იწყო სულთქმით და ერემლით გიროდა ღმრთისა მიმართ, ცთომათა მათთჳს ქუეყნისა ჩრდილოსათა, დაფარვისა მათგან ნათლისა, და უფლებისა მათ გედა ბნელისა, რ[ომელი] მიხედნა მეფეთა მათ დიდ ძალთა, და ცოქე[ელ]თა მთავართა, რ[ომელ]ნი იგი ცოცხლიე შთაუნთქნეს ჯოჯოხეთსა. დაუგევა დამბადებელი და ქუათა და ძელთა, სპილენძსა და რეალსა ღმრთად თაყუანისსკემდეს. და შემოქმედად ივინი უწყოდეს ყოელისა, და მოეხსენა ჩ[მი]დასა ჩინო მაშინ სიგყუა იგი, რ[ომელი] ამცნო დედის მამან მისმან სობენად პაგირარხმან ესრეთ. ე[ითარ]მელ: მამაკაცსა სრულსა წარგავლინებ, და მიწვენად ხარ ქუ[ე]ყ[ა]ნასა უცხოთა და ნათესავთა დარაგეველ მეფელ ბარკადულ, რ[ომელ] არს ბრანჯულად კაცთა ღმრთის მბრძოლთა და მკლომთა. და აღიხილნა გეყად მიმართ და ჰსთქუა. ძეგლო, მრავლითა ძალითა შენითა გეცრუენეს მგერნი ესე შენნი. და მრავლითა სულგრძელებითა შენითა იქმ გონიერებად მოსვლასა მათსა. და ყოელ[ელი] მგუერებურ და ნაცერებურ უჩინ ჰყავ განქარებადნი ესე ქუ[ე]ყ[ა]ნასა ზელა, აჩრამედ ნუ უგულებელს ჰყოუ კაცსა რ[ომელი] შეჰქმენ ხაგად შენდა და რ[ომლის]ათს ერთი სამებისაგანი განკაცენ, და აცხოვენ ყოელ[ელი] სოფელი, მოჰხედენ წყალობით ამათცა [48r] ზელა ნათესავთა და შეპრისხენ სულთა მათ ბოროტთა და უჩინთა სოფლის მპყრობელთა მთავართა ბნელისათა და შთაუადენ ადგილთა ბნელთა, და მიჩუენენ მე, ც[უ]ფალ ი[მერ]-თო მამისა და დედისა ჩემისა მკეველსა ამას შენსა, და ნაშობსა მონათა შენთასა. და რათა იხილონ ყოელ[ელ]თა კიდეთა ქუ[ე]ყ[ა]ნისათა მაცხოვარება შენი, და რათა ჩრდილო ბღუარსა თანა იხარებდეს, და ყოელმა[ნ] ერმან შენ მხოლოსა ღმერთსა თაყუანის გცეს, ჩ[რის]ტე უესოს მიერ ძისა შენისა, რ[ომელ]სა ჰშუენის მადლობით ღიდების მიცემა ამინ.

ზა ეითარცა დაასრულა ლოცვა ესე და ედრება ჩ[მიდამან] ჩინო, მყის წამისყოფთა ღმრთისათა აღსდგეს დასაქალაქი ქარნი და ჰაერნი ღრუბელთა თანა. ხილეთა სამინელითა, და კმითა მარის აღსაქალაქისა ქუხილისათა, და მიჰპურნა ნიაემან მშისა დასაქალაქისამან სუნი ჯერეული სიმწარისა, და სიმყრალისა, რ[ომელი] ესე იხილა რა სიმრავლემან მან ერისამან მათ შველა მომავალად. მაშინ იწყეს მსწრაფლ სირბილად, და შეიეღოღეს ქალაქად და საყოფელთა თვსთა, და რამეთუ მცირედ დრო ჰსცა ი[მერ]ტენცა განრინებამედ თუთა მათთა, და ყოელად ამისა არათამცა შეესწრნეს იგინი მომსერელსა მას, საყოფელთა შ[ინ]ს თვსთა. და ე[ითარ] განიბინეს იგინი ყოელქნი მეყესულად მოიწია რისხვისა იგი ღრუბელი მწარედ სასტიკი. და მოიღო სეცყვა მსწრაფ ქვისა ორთა მიერ კელთა მძლედ და ძლით საგყორცებელისა, ადგილსა მას ოდენ შველა საყოფელსა კერპთასა, და შემუსრეთ დააწულინა იგინი, [48v] და დაირღეს მღუღენი იგი ქარისა მიერ სასტიკისა და შთაბინინეს კლდეთა მათ შ[ინ]სა. ხ[ოლო] ჩმიდა ჩინო ეგო უენებლად დაიკული ადგილსა მასეე სადა იგი კლდე შესრულ და მდგომარე იყო.

ჩ[ოლო] დღესა მორესა გამოვიდა ჰორიან მეფე, და ყოელქი იგი ერი ძიებად ღმერთთა მათთა და არა ჰპოვებდეს, რ[ომლისა]თ[ვის] დაეცა შიში და ძრწოლა, და განყრევბამან შეიყრნა. და უმრავლესნი იგი ერნი იცყოდეს გულ-ფიცხელნი და მოუდრიკელნი ესრეთ ე[ითარ]მედ: ქალ-დეველთა ღმერთი ითრუჯან, და ჩუენი ესე ღმერთი არმაზ ე[ითარ]მედ ურთიერთას მგერ არიან. რ[ომელი] ამან არმაზ ოდესმე მას შველა მღუა მოაქცია, და აჲ მან შური იძი[ის]. და მოაწია ესე მას შველა: ჩ[ოლო] რ[ომელი]ნიმე ესრეთ იცყოდეს, ე[ითარ]მედ რ[ომლისა] ღმრთისა ძალითა თრდაგ სომეხთა მეფე ეშეად შეიცუალა, და ე[ითარ]მედ ეშეობისაგან კაცადმე მოაქცია, მან უკუე ღმერთ[თ]ან ჰყო და მოაწია ესე, რ[ომელი] სხვა ღმერთი ეერ შემძლებელ არს ყოფად ამისსა, და ამას ესე ე[ითარ]ცა იცყოდეს მაშინ, ამისთჳს რ[ომელი] ეინადგან მეფე თრდაგ, ქრისტეს ძალითა ეშეად გარდაქცეულიყო, და ძალითა ქრისტესისთა ე[ითარ]მედ კაცადმე შეცვალებულიყო, მიერიდგან ქება და ღიდება ქრისტესისი რადარა ფარულად ითქმოდა ქართლს შ[ინ]სა, რ[ომელი] მაღლსა ღმრთისასა ეწყო აღმოსაქალეთს.

ჩ[ოლო] მსეე დღესა რისხვისა და კერპთა მათ შემუსრვისასა, დასცხრა სეცყვა იგი და ქარი სასტიკი, მაშინ გამოვიდა ჩმიდა ჩინო კლდისა მისგან ნაპრალისა, და ჰპოვა თუალი ბიერიგი, აღიღო და წარმოვიდა [49r] წინა კერძო დასასრულსა მის კლდისასა ცხურისასა, სადა იგი ძველ იყო ძველადმე ციხე და ქალაქი. და იხილა მუნ მდგომარედ ხენი შუენიერნი, რომელთა ბრინჯ უწოდიან, მაღალნი და რგ[ომრავალნი], რ[ომლითა]ცა იგი საგრილსა ქუეშე გამოსახა სასწაული ჯ[უარ]ისა, და აღასრულნა მუნ დღენი ექვსნი, მაღლობით და ვედრებით ღმრთისა მ[იმარ]თ, წყალობით მიხედვისა და კხნისათჳს ერისა მის ეშმაკთა მიერ შეეთომილისა.

ჩ[ოლო] ოდეს იქმნა შემუსრვა ესე კერპთა იყო თუე მარგისაგან მეექვსე აგვისტო და დღე მეექვსე. რ[ომელსა] შ[ინ]სა ფერი იცუალა. ქრისტესმან, წ[ინაშე] თათთა მათ ჩმიდა წ[ინასწარ] მეგყველთა და მოწაფეთა თვსთა. და ე[ითარ] იგი ვსთქე იყოფებოდა ჩმიდა ჩინო საფარველსა რა ქუეშე ხეთასა, მაშინ მოვიდა მისსა სეფე ქალი ერთი, სახელით შროშანა, და იხილა მან ჩმიდა ჩინო მუნ ესრეთ მყოფი, განუკრდა და ჰკითხა მას სხვისა მ[იერ] ბერძულ მეგყველისა დედაკაცისა, ვინაობაჲ მისი. სხვისა ყოელისავე თანა საქმისა მისისა, რ[ომელი] იგი ეუწყა რა ყოელქივე ჩინოს მიერ თუნიერ ჩ[ოლო] უწყებისა მშ[ომელთა] თვსათასა, და იჩუბა გყვეობა თათისა თვსისა. მაშინ შროშანა თანა ლმობილ და მოწყალე ქმნილი უცხოებისათჳს მისისა ცრემლითა აიძულებდა ჩმიდ[ს] ასა ჩინოს წარსელად მისთანა სახიდ სამეფოდ, რ[ომელი] ესე არა ინება ჩმიდამან ჩინო, ა[რამედ] და განემორა რა და წარვიდა მისგან შროშანა. შემდგომად სამთა დღეთასა აღსდგა მუნით, განელო მტკუარი, და მოიწია სამოთხესა მას მეფისასა [49v] სადა იგი არს სუეგი ღმრთიე აღმართებული და ეელესია საკათალიკოსო, და იხილა მუნ სახლი მცირე სამოთხისა მის მცუელისა, და შე-რა-ვიდა მას შ[ინ]სა, მიეგება დედაკაცი ცოლი სამოთხისა მის მცუელისა, სახელით ანასტოსი და მოეხვა და ამბორის ყოფით შეიგებო მან, ე[ითარ]ცა მრავლით გამიდგან მეცნიერმან და მეგობარმან, და დაჰბანნა ფერხნი და განუსხნა ცხებითა ზეთისათა, და დაუგო პური და ღვინო და დაჰყუნა მისთანა ჩმიდამან ჩინო დღენი და ეამნი ცხრათა თუეთანი. ჩ[ოლო] იყენეს ესე ანასტასი და ქმარი მისი

უშეილო, რო[მ]ლისათ[ეს] ფ[რია]დ მწუხარე იყენეს იგინი, მაშინ იხილა ჩ[მი]დამან ჩინო ჩუენებისა შ[ინ]ა ძილისასა კაცი ნათლითა შემოსილი, რ[ომე]ლი ეტყოდა ვ[ითარ]მედ: შეეღ სამოთხესა მაგას, და ჰპოვო ქუეშე ნაძეთასა მცირე ბაბილო შემზადებული. გამოძღვებულად ყუაიელთა სუნელთა და მრავალფერთა შეწიერთა და აღიღე მიწა ადგილსა მისგან და [მი]ეც ჰამად მეუღლეთა მაგათ, და ესეას შეილი. ხ[ოლო] ჩ[მი]დამან ჩინო ულოცა და ჰსცა ჰამად ცოლ ქმართა მათ, ჩუენებით უწყების მისაებრ და ჰშუენეს მათ ძე და ასულებ მრავალნი რომლისთვისცა პრწმენა მათ ქ[რ]ი[ს]ტე ჩინოს მიერ და დაემოწაუნეს მას ფარულად. ღ[ხოლო] ჩ[მი]დამან ჩინო შ[ემდგომ]ად ცხრათა მათ თუეთა, რ[ომელ]ნი დაუყენეს სამოთხის მცუელთა მათ თანა, ჰპოვა გარეგან მღუღეთა მათ ქალაქისათა, სახედ გაღაერისა მცირისა [50r] მაყვალთა მიერ შემზადებული განგებითა ღ[მრთ]ისათა ადგილსა მას სადა იგი აწ არს საკურთხეველი გემოსა ეკლესიასა სამთაფარ ეპისკოპოსისასა, და ჰყო იგი საყოფელ და განსასუენებელ თესსა, და აღმართა მუნ შ[ინ]ა ჯუარი თესი მის მიერ შემზადებული ნასხლეეთაგან ვაზთასა, რ[ომ]ლისა წ[ინაშე] განათევენ იგი ღამეთა მ[არა]დის მღვმარებითა და ეგრეთეე შუაღამუნ ღღეთა დაუცხრომელთა ლოცეთა და ეედრებითა ღ[მრთ]ისთა და გან-კურეველნი სიმრავლესა მ[ედ]ა ღუაწლთა მისთასა მსახურებდეს მას მეუღლენი იგი მცუელნი სამოთხისა მის მეფისანი. და ესრეთ მუნ მყოფი ჩმიდა ჩინო მრავალგზის მიეღან უბანსა მას ჰურიათასა, ენისათეს ებრაულისა და გამოძიებისათეს კუართისა მის ღ[ეთ]ისა, რ[ომ]ლისა იგი ესმინა იერუსალიმს, ნიაშოროისა მისგან ვ[ითარ]მედ წარულია იგი მცხეთელთა მათ ჰურიათა, რათამცა ყ[ოველ]ით კუართისა ჰსცა. და ეუწყა კუართისა მის ვ[ითარ]მეცა. ჰამინ ჰპოვა მან პრქუა ერთი, სახელით ლებთარ მღუღელი და ასული მისი სიდონია და უქადაგა მათ სახარება ღ[ეთ]ისა ჩუენისა ჴესო ქ[რ]ისტესი, რ[ომელ]თაცა იგი პრწმენა და დაემოწაუნეს მას. მათთანა სხეანიცა ღედანი დაემოწაუნეს მას ჰურიანი, რიცხეი ექვსნი, ჰსწაელასა მას ჩ[მი]დამან ჩინოსსა, თუნიერ ნათლისღებისა, რ[ომელ] არა იყო მას ეამსა მღღელი, რათამცა ნათელ ჰსცა მათ, [50v] და იყენეს იგინი ფარულად მოწაფე მისდა. ზა აღსრულებდა ღ[მრთ]ის[ს] კელითა ჩ[მი]დისა ჩინოსითა საკიერელებათა და კურნებათა მრავალთა, რ[ომელი] რეცა თუ მიგემით წამალთა ემარებისათა მრავალნი განკურნა, და სენთაგან შეპურობილნი განათავისუფლან უძღუერებათაგან მათთა. ზა ესრეთ იქცეოდა რა ქალაქსა მას შ[ინ]ა მცხეთასა ჩმიდა ჩინო, ეამთა სამისა წლისათა, მათ ღღეთა შ[ინ]ა იქმნა შესვლა მათი ჰირიან მეფისა, და მძისწულის მისისა სპარსთა მეფისა საბერძნეთად, რ[ომელ]ნი ესე ზონსტანტინე მეფემან ბერძენთამან იოგნა ძალითა ქ[რ]ისტესითა და ჯუარისა მისისა წინამძღურებით ყოველით სპარსეთით მათით.

ძეგული აბიათარ მღუღელისა, რ[ომელ]ი დაემოწაფა წ[მი]დამან და სანატრელსა ჩინოს

ჰე აბიათარ მღუღელი, ვიყავ წილით ხუედრებული მის წელიწდისა, ოდეს ჩმიდა ესე და ნეგარი ღედა ჩინო მოიწია მცხეთად, და მასეე უკუე ეამსა მოწეენილ იქმნა ჩუენდა წიგნი ლნგიო-ქიით, ჰურიათაგან მღუღელთა, რ[ომელ]სა შ[ინ]ა წერილ იყო ესრეთ, ვ[ითარ]მედ: განხეთქა ღ[მრთ]მან სამ ნაწილად მეფობა ისრაილისა, რ[ომელ]ი აპა ესერა ჩ[მი]დამან წ[ინაშე]რ[მე]ტყ[უ]ელ-ნი ჩვენნი დასცხრეს, და რომელსა სული ღ[ეთ]ისა აწუევდა მათ, და მსთქევს, აღესრულა ყ[ოველ]ი-ვე და განუზიენით ჩვენ ყ[ოველ]სა ქუ[ცყა]ნასა და რომთა დაიპყრეს ქ[უე]ყ[ა]ნა ჩ[უენ]ი [51r] და ესტიროდით ჩვენ ერთთუ, რ[ომელი] ღღეს განუარისხეთ შემოქმედი ღ[მრთ]ი. აწ განიხილენ შენ წიგნნი იგი ჰოსესი და სიგყვა იგი რ[ომელ]ი მან დასწრა ესრეთ, ვ[ითარ]მედ: რ[ომელ]ი იტყოდეს ქუეყანასა ზედა თაესა თესა ძედ ი[ოვან]ისა მიკუედინ ანუ შებმა უკუე-ესტეთით ნაზარელისა მისთეს სიკუდილისა, რ[ამეთუ] ვხედეთ ოდეს პ[არველ]თა მამათა ჩუენთა შესტოდინ რაჲ ი[მერ]თისა, და ყ[ოველ]ად დაივიწყიან იგი. მაშინ მისენის იგინი კელმწიფებასა ბოროტსა. ხ[ოლო] მოიქციან რა და დაღადევიან ი[ვთ]ისა მ[იმამ]რთ მწრაფთ განარინნის იგინი ჰირისა მის. და ესე ესრეთგან ყოფილად და აღსრულებად შუდ გზის უწყუთ წერილისაგან. ხ[ოლო] აწ ვინაათგან კელნი შეასხნეს

მამათა მათ ჩვენთა, ჰესა მას მწირისა მის დედაკაცისასა და მოჰკლეს იგი, აღიღო ი[მერ]თ[მა]ნ კელი ჩ[უენ] მ[ელა], და განხეთქა მეფობა ჩ[უენ]ნი, განგვაშორნა[ა] გაძარსა თესსა. და უგულებელს-ჰყო ნათესაი ჩ[უენ]ნი ს[რულა]დ, და არს მათ ჟამიდგან სამასი წელი და უმეტესიცა, რ[ომელ] არა ისმინა ვედრება ჩ[უენ]ნი, რომლისათჳს საგონებელ გეიწნს ჩვენ, ვ[ითარმე]დ ნუ-უკუე და გეცით იყო კაცი იგი, და განამრავლეს ესე ე[ითა]რისა პირისათ[ჳს] მიწერა ჩვენდა. ხ[ოლო] მე ვ[ითარე]ცა მესმა ესე, ეიწყე კითხვად დედაკაცის მის წინოსაგან ქ[რისტ]ესთ[ჳს], თუ ეინა იყო იგი, ანუ რ[ომლისა] მიზეზისათჳს იქმნა ღმერთი კაც, ჰე ი[ქეთ]ისა, მაშინ აღაღო პირი თესი ქ[მიდა]მან წინო, ვ[ითარე]ცა რა ჯურღმულმან აღმოშინარებან [51v] და იწყო სიგყვად, დასაბამითგან წიგნთა წიგნითა გეპირით წარმოითქმიდა და განმარტებად ძალსა მათსა, რ[ომლითა] ე[ითარე]ცა მძინარესა განმალჯებდა მე და ვ[ითარე]ცა დასულებულსა განმანათლებდა და აღმიჩენდა საწყალობელად მამათა ჩ[უენ]თა და მარწმუნებდა ცვალებასა მჯულისასა, ე[ი]დ[რემდ]ს მრწმენა სიგყვა მისითა სესო ქ[რისტ]ე, ჰე ი[მრთ]ისა ენებულად და აღდგომილად, და ე[ითარმე]დ მომავალად მეორედ დიდებით, და ე[ითარმე]დ ჭკუშმარიტად იგი იყო და არს მოლოდება წარმართთა, და ღირს ეიქმენით მე და შული ესე ჩემი სიღონი ჰოლებად საპურებელსა მას განსაწმედელსა ცოდებათაგან, წყალსა ემბამისასა, რ[ომელ]სა ინაგრიდა ქ[მიდა] წინასწარმეტყუელი წავით, და ეერ ეწიფა და მესმა მე კმა ახლისა ჰსჯულისა, ერთა და მგალობელთა, რ[ომელ]სა იგივე წავით ინაგრიდა და ღირს ეიქმენ მიარებად ჭკუშმარიტსა ხორცსა და სისხლსა ქ[რისტ]ეს მის ღმრთისასა, კრავსა ცოდებათ თ[ჳს] სოფლისათა შეწირულსა, რ[ომლისა] გებოლ არს გემოს ხილეა მისი და ამას მ[ელა] სარწმუნებასა ჰყად Q[უალ] ო განსლეა ჩ[უენ]ნი კორცთაგან ჩვენთა, და ე[ითარმე]დ სხეანიცა სასწაულნი ეიხილენით თუალითა ჩუენითა მცხეთას შ[ინ]ა, წინოს მიერ აღსრულებული.

ჰეორედ თქმული მისივე წბიათარ მღუდელისა ჟუართისთჳს Q[ულისა] ჩ[უენ]ნისა სესო ქ[რისტ]ესა

ჰე წბიათარ მოგიტხრობ თქვენ თხრობასა მას, რ[ომელ]ი მეუწყა მე და ყურთა ჩემითა ეისმინე, დედის მამისა და მამის დედისა [52r] ჩემისაგან და რ[ომელ]ი წიგნთაგანცა უწყი. რ[ამეთუ] მ[ია]თეა პაპათა და მშობელთაგან თესთა მოითხრობით სმენოდა, და უწყოდეს ესრეთ, ვ[ითარმე]დ: ოდეს იგი პეროდე მეფობდა იერუსალიმს, მაშინ ჟამსა მას გუესმა ესრეთ, ვ[ითარმე]დ იერუსალემი სპარსთა დაიპურესო. რომლისათ[ჳს]-იგი იქმნა გლოვა და წუხილი ჰურიათა მ[ელა] ქართველთა, მცხეთელთა მკუდართა, ბუღელთა მღუდელთა, კოდისწყაროელთა მწიგნობართა და სობის კანანელთა თარგმანთა, რომლისათჳსცა ესე ყ[ოველ]ნი აღიძრნეს წარსვლად, და შეწვენად იერუსალიმთა. ხ[ოლო] შ[ემდგომ]ად მტირელთასა ეითარმედ მოიწია ღაღადისი ნუგეშისცემისა, ვ[ითარმე]დ: სპარსნი იგი არა დაპყრობად იერუსალიმსა მოვიდესო, არამედ საჭურველთა წილ იქმნა ოქრო სამეფო, და მური მსწრაფლ მკურნალი წყლულისა, და გუნდრუკი სულწნელი, და ებიებდეს ყრმასა ეისმე შობილსა თესლისაგან დავითისსა, რ[ომელ]ი რეცა ჰპოვეს, მწირი ერთი, მწირისა დედაკაცისა შობილი უკამოდ უადგილოსა აღგილსა, ვ[ითარე]ცა არს ჩუეულება გარეგან დაბისა მღვთმარეთა კაცთა, და ესე მის ყრმისა მოვიდეს, თავყუანისცეს მას, და შესწირეს მისსა ძლეუნი იგი პ[ირე]ლ თქმული და წარვიდეს იგინი მშულობით, და იქმნა სიხარული დიდი სმენითა მის ჰურიათა მ[ელა] ქართველთა. ღ[ხოლო] შ[ემდგომ]ად ამისა გარდაქდეს წელნი ოცდაათნი, მაშინ მოსწერა ანნა მღუდელმან იერუსალიმით, მამის მამისა [52v] ჩემისა ელიოზის თანა ესრეთ, ვ[ითარმე]დ: იგივე რ[ომლისა] სპარსნი იგი მეფენი ძღუენითა მოვიდეს, აღმრდილ არს და ჰსაკისასა მოწვენილ არს იგი და თავსა თესსა ჰედ ი[ქეთ]ისა ჰხადის, აწ მოვედით ყ[ოველ]ნი სიკუდილსა მისსა, რათა აღვასრულოთ მცნება მისა და ჰოსესი. წა წარვიდა აქეთ ელიოზ მამის მამა ჩემი კაცი მოხუცებული და ესეა მას დედა გომისაგან ელი მღუდელისა და ამას ელიოზს ესეა დაჲ ერთი, ხ[ოლო] ევედრებოდა ელიოზს დედა მისი ესრეთ, ვ[ითარმე]დ: წარვედ, შვილო, წოდებასა მაგას მეფისასა და წესსა ჰსჯულსასა, გარნა რ[ომელ]სა იგინი განიზრახვენ, ნუ შეერთვინ ცნობა შენი, ნუ

შვილო ჩემო, რ[ამეთუ] იგი არს სიგყვა ჩ[ინას]წარმეგყუელთა და იგავი ბრძენთა, და საიდუმლო დაფარული პურიათაგან, და წარმართთა ნათელი და ცხოვრება საუკუნო. და წარვიდა ელიოზ მცხეთელი და ლონგინოზ კარსნელი, და მუნ დაბჰუდეს ჯუარცმასა ო[ფლ]ისასა. [ხოლო] რ[ა]-[ქამს] იგი დამსჭუალედეს ო[ფალ]ი ჯუარსა მას ზ[ედ]სა და პასანიგმან კუერითა მით რკინისათა ჰსკა სამსჭუალთა მათ ზედა ღეთისათა იერუსალიმს, მამინ ესმა კმა იგი სამსჭუალთა მათგან გამოსრული დედასა ელიოზისა მყოფსა მცხეთას შ[ინ]სა და მეყვსეულად იკრჩხილნა და ჰსთქუა: მშჰდობით, მეფობათ პურიათო, რ[ამეთუ] მოკალთ თაჲსა თქ[უენ]ისა მაცხოვარი და მკსნელი და იქმნენით ამიერიდგან მგერ და [53r] მეუღელ შემოქმედისა, ეამ თაჲსა ჩემსა, რ[ომელ] არა მეუფა მე უწინარეს ამისსა სიკუდილი, რაჲთამცა არღარა სმენილ იყო, ყურთა ჩემთა, და არცადა შ[ემდგომ]ად ამისსა ღირს ეიქმენ მე ხილვად ნათლისა წარმართთა ზ[ედ]სა და მშჰდობა ისრაილისა, და მყის შესეენა მან, სრულჰყო რ[ომელ]ი სიგყვა ესე.

ჲ[ოლო] ზუართი იგი ო[ფლ]ისა ჰხუდა წილითა მცხეთელთა მათ პურიათა და მოიღო იგი მცხეთად ელიოზ, და მიეგება დაჲ მისი ცრემლთა მიერ შესეარული და მიეხეია ყელსა ძმისა თჳსისა ელიოზისსა, და მოუღო მას სამოსელი იგი სესოსი. შეიგებო მეერდსა თჳსსა. და მყის მასეჲ ეამს სულნი წარჰუდეს მას სამთა ამათ გკიეილთა: სიმწართა ქ[რისტ]ეს სიკუდილისათჳს და დედისა თჳსისა და მთარებისათჳს უარის მყოფელთათანა ქ[რისტ]ესთა ძმისა თჳსისა. ჰამინ იყო საკრეველი დიდი მცხეთას შ[ინ]სა და შემოთობება, რ[ომელ] განკურდა თჳთ მეფე ადერკ და ყ[ოველ]ი სიმრავლე ერისა და მთაერთა და ჰსთნდა მეფესა ადერკს სამოსელი იგი გარნა საკრეველებისა მისგან მარგანჯილ და შემინებულ იქმნა იგი, და არა იკადრა გამღებად კელთაგან მის მეუღრისათა, რ[ომელ]სა იგი მაგრად და სურვილით შემოემერდა, და კელთა მქონებელი სამოსლისა მის დამარბა ძმამან მისმან ელიოზ, და იგი თჳსი, ადგილსა მას რ[ომელ]ი უწყის ო[ფალ]მან. მხოლოდ მან და არაჲინ სხეამან თენიერ ამისსა, რ[ომელ] ესე უწყიან, ე[ითარმელ]: არს ადგილი იგი მახლობელ ნაძვისა მას ღიბანისა წარმოდებულისა და მცხეთას [53v] დანერგულსა და აღრძინებულისა.

შა ესეჲა მეუწყა მამისაგან ჩემისა, ე[ითარმელ]: არს სხეთა ძალითა შემოსილი, მრჩობილი იგი ხალენი ელიასი ამას ქალაქსა შ[ინ]სა და კელთა ჩუენთა, საკურთხეველისა სიმტკიცესა ქუეშე ქუათა უპოვნელად, ე[იდრ]ე ეამადმე მის: ჴ[ამეთუ] მრავალგზის იხილა ჩ[მიდამან] ნინო მამისა მ[იმამ]რთ ჩემისა, რათამცა გამოიეწულილე მისგან. გულითა მკურვალად ადგილი იგი სამოსლისა მის ხ[ოლო] მან ესემოდენ მრქეის ე[ითარმელ]: აქა არს ადგილი სამარბაჲი მისიო, რ[ომელ]სა ზ[ედ]სა ენანი კაცთანი არა დადუმნენ გალობად ო[მრთ]ისა მ[იმამ]რთ, და არს ადგილი იგი, ე[ითარმელ] ადგილი ზაკობისი, კიბედ ხილული, და მეყად აღწევნულნი.

შა შ[ემდგომ]ად წელთა მრავალთასა, ძმისწულისა შვილმან ადერკი მეფისამან მეფემან ამაზაელ ძიება ჰყო სამოსლისა მის პურიათა თანა, და უძლო პოენად და ცნობად მისსა, გარნა რ[ომელ] მასკა ესრეთვე მიუთხრა, რ[ომელ]თაგან გამოიკითხუდა, ე[ითარმელ] ესერა ზემოთ ითქუა ნაძვისა მის მახლობელად ყოფა ადგილისა მის, რ[ომელ]სა იგი დამარბულ იქმნა: [ხოლო] საცნაურ იყაენ ესედა, ე[ითარმელ] სახლი ელიოზისი, რ[ომელ]ნი კეართი ო[მრთ]ისა და დამარბა მითურთ დაჲ თჳსი, იყო ქალაქსა დასაეალით წინა მოგუთას, კილსა ზ[ედ]სა.

ჰათ ღლეთა შ[ინ]სა იხილა ჩ[მიდამან] ნინო სამგზის და ოთხგზისცა მას შ[ინ]სა ჩვენებით, რ[ომელ]ი იგი მუკლთა თჳსთა ზ[ედ]სა მიჰყრდნობილმან მიერიდ რამე მთირული, რ[ომელ]ი ჰხედვიდა იგი ესრეთ, ე[ითარმელ] რეჲა [54r] თუ მოვიდიან ჭურინველნი ცისანი, ჴრთითა შავნი, და შთაიდიან მდინარესა მას შ[ინ]სა, განიბანიან და განსაეგაკნიან, და აღვიდიან იგინი სამოთხესა მას შ[ინ]სა, ა[ირველ] ქსენებულსა ბაბილოენსა, და მუნ შ[ინ]სა მოისთლებდიან ნაყოფსა მისსა, და ყუავილთა მათი იხმევიდიან, და ესრეთ მოწულედ და სურვილით ჩ[მიდ]ისა ნინოს და მივლენედ, რეჲა თუ მისი არს სამოთხე იგი, და გარე მისსა მივრბიან იგინი შუენიერად ჟიეილით კმითა. [ხოლო] ესრეთ რა აუწყა ჩ[მიდამან] ნინო მოწაფესა თჳსსა სიღონისა, ასულსა ჴბითთარისსა, რ[ომ]-ლისათჳს იგი მიუგო მან და რქუა ჩ[მიდ]ასა ნინოს: უცხოო და აქა შობილო გყუეო სიგყვისაგებრ შენისა, და ჩვენ გყუეთა მკსნელო, უწყი რა შენ, შენ ზედა მოიწია ახალი ესე ეამი, და შენ ძლით ისმის ჰამბაჲი იგი ძუელი, მამათა ჩუენთა ნაქმარი, მეცისა უბრალოსა სისხლისა დათხევა,

რომლითაცა იქმნა პურიათა სირცხული. ცის-კიდეთა ქვეყნისათა განბნევა, მეუბისაგან დაცემა, და გაძრისა მის ქმედისა მიღება მათგან, ერისა უცხოსა წოდება და მიცემა მათდა დიდებისა მათისა. იერუსალიმ, ეითარ განგებარგაიან ურთენი შენნი და შეიკრებ ყოველთა ცის-კიდეთა ნათესაეთა ურთეთა ქუეშე მენთა. რ[ომელი] აჰა, აქაცა მოსრულ არს დედაკაცი ესე, რომელმცა შესცეალოს ყოველი წესი ამის ქუეყანისა. და კულადცა მიექცა წმიდისა ნინოს და რქუა: „ჩუენება ესე შენი მოასწავებს და ცხად პყოფს, ადგილსა ამას სულიერად სამოთხე შეცეალებასა და სამღთოდა მათ ნაყოფთა გამოშდებლობასა უკუნისამდე. ღოლო ეითარ მოვიდა მირიან მეფე საბერძნეთით, ოგებული ზოსტანგინე მეფისაგან, და ეიდრე მოსლელადმე მისა [54v] განეცხადა ქმედისა ნინოს ქადაგება ქრისტესსა მსაჯულისა, რ[ომელი] ეგყოლა კამაღლად ეითარმელ: გოვენ მკედრნი ეგე ზრდილოსანი ცითმისა შინი და გამოაჩინა ჯუარი იგი ნახსლევისა, და იქმოდა მის მიერ საკრეულებათა დიდთა, რამეთუ განრლეულნი განკურნის სენნი, თჳნიერ წამლითა, შეხებითა ჯუარისათა, და ეითარმელ ქადაგებდეს მისთანავე მოწაფენი იგი მისნი, რ[ომელი] პირეულ ფარულად იყენეს მოწაფე მისდა, რიცხვით შუდნი დედანი, ნათესაენი პურიათანი, სიღონია, ასული ღბითარისი, და სხუანი იგი ექუსნი, და სამოთხის მცუელნი იგი ურთიერთარს მეუღლენი და ღბითარ მღუღელი, ახალი იგი შავლე, რ[ომელი] უშიშად და დაუცხრომელად ქადაგებდა სჯულსა ქრისტესისა, რ[ომელი], ჟ[რია]დ მეცნიერ და ძუელისა მსაჯულისა, და ახალი ესე მსაჯული ესწავა მას ქმედისა ნინოსაგან, და უმეგეს ნინოსსა ამხილებდა ყოველსა კაცსა და ასწავებდა, და მსაჯულსა ქრისტესისა. პაშინ აღიძრნეს პურიანი ღბითარსა მედა რათამცა ქუა დაკრებეს მას. ხ[ოლო] პირეან მეფემან მიაღიწინა მსახურნი და განარინა ღბითარ მოკულისაგან პურიათასა, რ[ომელი] აქუნდა პირეან მეფესა სურვილი ქრისტესსა მსაჯულისა, ამისთ[ჳს] რ[ომელი] ასმიოდა მრავალნი ქრისტესს მიერნი, საბერძნეთით და სომხითით, და არა დააბრკოლებდა იგი ქადაგებად ნინოს და მოწაფეთა მისთა, არამედ პბრძოდა მგერი იგი ყოველთა მართმორწმუნეთა ეშმაკი და ვერ დაამტკიცებდა აღსარებასა ქრისტესისა, და ეგრეთე ნანა დედოფალიცა უმეგეს მისსა იყო გულფიცხელ და შეურაცხისმყოფელ ქადაგებასა მას ქრისტესს მსაჯულისასა ჭეშმარიტსა: ღ[ოლო] ქმედსა ნინო იყო ესრეთა და [55r] ილოციედა დაუცხოებლად საყოფელსა მას მისსა მაყვალსა ქუეშე, და დაკრებულ იყენეს წარმართნი იგი ლოცვასა მისსა და მღვარებასა და უცხო უჩნდათ საქმე იგი. იწყეს გამოკითხვად მისსა ხ[ოლო] იგი აუწყებდა ძუელთა და ახალთა წიგნთა, და განაბრძნობდა უგულისკმოთა მათ და შთაუგებდა გულსა მათსა სიყვარულსა ქრისტესისა. ღა იყო ესრეთ სამ წელ, ვინაცა განაცხადა ქადაგება და დაიმოწაუნა, მაშინ იყო ეინმე ყრმაწული უფალი მძიმისა სენისა, და მიმოაქუნდა დედასა მისსა კარითი კარად, რათამცა ვინმე პპოვა მეცნიერ კურნებისა და პყომცა სარგებელი მისი და შეისწავეს იგი ყოველთა და არაოდეს პპოვეს სარგებელი კურნებისა ყრმისა მისთჳს, და მეკურნალთა პრქევეს დედაკაცსა მას, ეითარმელ: რა სარგებელ ყოფს ყრმას მაგას და დედაკაცი იგი იყო გულფიცხელი წარმართი, და მარადის მსაძებენ სჯულსა ქრისტესისა, და აყნებდის სხვათაცა მისვლად და კითხვად ნინოსსა: ღ[ოლო] ეითარქცა სასოწარკუეითი იქმნა მეკურნალთა მიერ, მოვიდა და დაეარდა წინაშე მისსა, ევედრებოდა კურნებასა ყრმისასა, მაშინ პრქუა ქმედამქ ნინო, კურნება რ[ომელი] კაცთაგან არს მე არა რა ვპყო, ხ[ოლო] იმერთმან ჩემმან პქმნას, რ[ომელი]სა მე ვმსახურებ, ქრისტესმან მისეს ყრმასა ამას კურნება, რ[ომელი] ყოველთაგან განწირულ არს და რ[ომელი]სა კილიცა მქელს მარადის ილოცენ ქმედა ნინო. მას მქელსა დადებდა მსცა სნეული იგი, და იწყო ვედრებად იქეთისა და მასვე ეამსა განიკურნა ყრმა იგი. განიცხლებული და მხიარული მისცა დედასა თჳსსა, ხ[ოლო] დედამან ყრმისაგან აღიარა ქრისტესს და მსთქუა, არ არს სხუა იმერთი, თჳნიერ ქრისტესს, რ[ომელი]სა პქადაგებს ნინო, და დაემოწაუა ქმედისა ნინოს, [55v] და შეუდგა ლოცვასა მისსა და აღიდებდა ღმერთსა. მაშინ დედოფალი ნანა შეეარდა სენსა დიდსა და მწარესა, რ[ომელი]სა კურნება ვერავინ შეუძლო. რამეთუ ყოველთა კელოვანთა მეკურნალთა წარმოაყალიბერნეს წამალნი მათნი და ვერ შესძლეს კურნება, უღონო იქმნეს და სასოწარკუეითი. ხ[ოლო] აუწყეს ვიეთმე დედოფალსა, ეითარმელ დედაკაცისა მის პრომისა გყვსა მიერ, რომელსა პრქეიან ნინო, ლოცვითა მისითა მრავალნი სნეულნი განიკურნებია. მაშინ უბრძანა მსახურთა თჳსთა, რათა მოიყვანონ ნინო.

მივიდეს მსახურნი დედოფლისანი, და ჰპოვეს ჩინო ქოჩსა მას ქუეშე მაყვალთასა, ილოციდა ეამსა მეექუსესა, და მიუთხრეს ბრძანება დედოფლისა. ხ[ოლო] ჩ[მიდამა]ნ ჩინო ჰრქუა, არა ბრძანებულ არს ჩემდა, სადა ბრძანება ჩ[უენი] არს, არა განვიდეთ მიერ, არამედ დედოფალი აქა მოვედინ ჩემდა საყოფელსა ამას ჩემსა, და ჭკუშმარიტად განიკურნოს ძალითა ქ[რისტ]ესითა. ხ[ოლო] მსახურთა მათ მიუთხრეს დედოფალსა თქმული იგი ნინოსი. მაშინ დედოფალი გულსმოდგინედ ეგყოდა მათ: შემომზადეთ მე ცხედარი და მიმიყვანეთ მისსა. მაშინ წარიყვანეს ცხედრითა მსახურთა მათ, და ძე მისი ჰყე, და სიმრავლე ერისა მისთანა. ზ[ითარ] მივიდეს საყოფელსა მას ჩ[მიდის]სა ჩინოსსა, და დასდევს დედოფალი კილიქსა მას მისსა მ[ელა]. იწყო ჩ[მიდამა]ნ ჩინო ლოცვად და ეედრებად ღმრთისა მყოფარეამ, და მოიღო ჯუარი იგი, რ[ომელ]ი აქუნდა, შეახო თავსა, ჟერკთა და მკართა სახედ ჯუარისა, და მეყსეულად განიკურნა, და აღსდგა განცოცხლებული. და პრწმენა ქ[რისტ]ე და მსოქუა არა არს სხუა ღმერთი, თვნიერ ქ[რისტ]ესა, რ[ომელ]სა პქადაგებს გყუე ესე დედაკაცი. [56r] და მიერიდგან შექმნა იგი მეგობრად თუსად შინაურად და მარადის ჰკითხავნ და გამოწულდაჲნ მსჯულსა ქ[რისტ]ესსა და ასწაევენ ჩმიდა ჩინო და სზიითარ-ახალი საელე, და ასული მისი სიდონია. და იქმნა დედოფალი მორწმუნე და იცნა ი[მერ]თი ჭკუშმარიტი, ჰკითხვიდა დედოფალსა მეფე, ე[ითარ] იგი მეყსეულად განიკურნა და სიმრავლე იგი რ[ომელ]თა ხილეა დაამტკიცებდეს სიგყვასა დედოფლისასა. ჰამინ ჰირიან მეფე განკურდა, და იწყო გამოძიებად მსჯულსა ქ[რისტ]ესსა, და მრავალგზის ჰკითხავნ ჰური-ყოფილსა სზიითარს ძუელთა და ახალთა წიგნთასა, და იგი აუწყებდა ყოველსა. ზა ჩიგნიცა რ[ომელ]ი ჰქონდა ჰირიან მეფესა ნებროთისი, მასცა წიგნსა შ[ინა] ჰპოვა წერილი ესრეთ: აღშენებასა მას გოდოლისასა, კმა გეცით ნებროთის მიმართ რ[ომელ]ი ეგყოდა. მე ეარ ჰიხილ, რ[ომელ]ი დადგინებულ ეარ ი[მერ]თისა მიერ მთაერობასა მ[ელა] აღმოსავალისასა, განეედ ქალაქით მაგით, რ[ომელ]სა ი[მერ]თი დაჰფარავს, ხ[ოლო] უკანასკნელთა ეამთა მივიდეს ჰეფე იგი ცისა, რ[ომელ]ისა შენ გნებაეს ხილეა, შეურაცხი ერსა შ[ორი]ს შეურაცხსა, მიმზან მისმან განაქარენეს გემონი სოფლისანი, მეფენი დაუგყობდენ მეფობასა და ეძიებდენ სიგლახაქსა, მან გიხილს შენ ჰირსა შ[ინა] და გიხსნეს შენ: ჰამინ გულისკმა ჰყოფდა მეფე იგი ჰირიან, რ[ომელ]ი ტელნი წიგნნი და ახალნი ემოწმებოდდეს, და ნებროთის წიგნნიცა დაამტკიცებდეს, და შეუქმნა სურვილი ქ[რისტ]ესა სჯულსა, და ჰპრობდა მტერი იგი უჩინო, აყენებდა აღსარებასა ქ[რისტ]ესსა, გულსა მთაუგდებდა სასოებასა კერპთასა და ცეცხლისასა, ა[რამედ] მ[არად]ის ეედრებიან დედოფალი აღსარებასა ქ[რისტ]ესსა. და იყო მეფე [56v] დედოფლის მოქცევიდგან წელიწადსა ერთსა ორგულებასა შ[ინა], და ასწაეებდა ერსა დაუცხრომელად ჩმიდა ჩინო და არაეის აუწყებდა თუ ვინ ეარ, ანუ სადაჲთ მოვედ, და გყვედ იგყოდა თავსა თუსსა. შ[ემდგომ]ად ამისსა მოგვი იგი მთავარი სპარსი სახელით ხეარა, სნეულ იყო სულითა უკეთურთა და ფიხლად იგეგმებოდა და სიკუდილისა მიახლებულ იყო და იყო მთავარი იგი ნათესავი მირიან მეფესა. მაშინ ევედრა ჩ[მიდ]ასა ჩინოს დედოფალი. და მეფე იხილვიდა საქმესა მისსა მცირედ ორგულებით ეგყვნ წ[მიდ]ასა ჩინოს, რ[ომელ]ისა ი[ეთ]ისა ძალითა იქმნ კურნებასა ამას, ანუ ხარ შენ ასული არმაზისი, ანუ შეილი მადენისი, უცხოებით მიხვედ და შეუერდი. და ზედა-აჲ მათ წყალობა შენი და მოგანიჭეს შენ ძალი კურნებათა, რათა მით ჰსცხოვნდებოდე უცხოთა ქ[უენ]ქ[ა]-ნასა და დიდებულმეა არიან უკუ[ნისამდე], ხ[ოლო] წ[ინამ]ე ჩ[უენ]თან იყა, ე[ითარ]ცა ერთი მაწოვნებელი შეილთა ჩუენთან და ჰაგიეცემულ ქალაქსა ამას შინა, არამედ უცხოთა ამას სიგყვას ნუ იგყვ, პრომთა მ[ათ] შეეთომილთა სჯულსა, ნუცა გნებაეს ყოველად თქმად: ჰამეთუ აჲ ესერა ღმერთნი დიდნი, სოფლის მპყრობელნი, მზის მომუნელნი და წყმის მომცემელნი, ქ[უენ]ქ[ა]ნით ნაყოფთა, გამზრდელნი ქართლისანი, არმაზ და მადენ, ყოველსა დაჰარულისა გამოძიებულნი ყოველნი ღმერთნი მამათა ჩუენთან, საცი და სიამ. იგინი იყვენ და სარწმუნებლად კაცთა მ[იმამ]ართ, და უკეთო განჰკურნო მთავარი ესე, გამგამდიდრო შენ, და გყო შენ მკედრ მცხეთასა შ[ინა] მსახურად არმაზისა. დადაცათუ ჰაერთა და სეგყვითა მით მოიწია მის მ[ელა] შემუსრვა მისი, ა[რამედ] იგი ადგილი უძრავი არს, ეგე არმაზ და ქალდეველთა [57r] ღმერთი ითრუქან ყოველადვე მტერ არიან. ამან ზღვა შემოადგინის მ[ელა], და მან ამას მ[ელა] ესე ე[ითარ]ი ურუა მიაწიის, ე[ითარ] აქეს ჩვეულება სოფლისა მპყრობელთა, კმა გყავნ ჩემგან ბრძანება ესე. ჰიუგო

ჩ[მიდამან] ჩინო, შენ მეფე სახელითა ჭრისტესით და ევდრებითა დედისა მისისათა, და მის ყოველთა წმიდათა მოაელენენ შენ ზელა იმერთმან ცისა და ქუცეცისა შემოქმედმან. დაბადებულმან ყოელისა დაბადებულისამან, დიდისა და დიდებულებისა თვისისა და აურაცხელისა მრავალ მოწყალებისაგან მოაელენენ შენ, ვითარცა საკემილისაგან ნაბერწყალი ერთი მაღლისა მისისა, და ჰსენა და გულისხმა ჰყო სიმაღლე ცისა და ნათელი მზისა, სიღრმე ზღვისა და საძირკელისა, და სიერცე ქუცეცისა, და საფუძველი მისი და უწყებულ იყავნ მეფე ვინ შემოსნის ცანი ღრუბლითა და ქუხილენი კმითა ჰაერისათა, და იძრენ ქუცყანა სიმძაფრითა მისითა და ჰრბინ მებისტეხანი, და კუალსა მთასა ვგების ცეცხლი გულისწყრომითა მათითა. ანუ ოდეს შეიძრის ევშაპი იგი დიდი, რომელ არს ზღუათა შინა, და შესძრის ყოელქი ქუცეცანა, ევდრემდის დაირღუნიან მთანი მყარნი და კლენი, და ქუანი და მეცნიერ გყუნ შენ ამას ყოელსა მიწვენად, რამეთუ იმერთი არს ცათა შინა, უხილავ არს თაეადი იგი დაბადებულთაგან, თუნიერ ძისა მისისა, რომელი მისგან გამოვიდა, ქუცეცანასა ზელა გამოსწდა ეითარცა კაცი, რომელი აღასრულა ყოელქი რომლისათ[ეს] მოსრულიყო, და აღვიდა მათვე სიმაღლეთა ჰამისათანა, იხილა დაუსაბამო იგი, რომელი მხოლო მაღალ არს და მდაბალთა ჰხედავს და მაღალნი იგი შორით იცნის. მეფეთ, ახლოს არს მიახლება შენი იმერთისა მიხედვად, რომელი არს ქალაქსა ამას შინა სასწაული ერთი, სამოსელი [57v] ძისა იმერთისა აქა არს, და ღალენისა მის ელიასი ჰსთქევს ვიეთმე აქა ყოფა და მრავალნი სასწაულნი არიან, რომელი იმერთმან გამოაჩინნეს, და აწ მე მთაეარი ესე შენი განეკურნო სახელით ქრისტეს ჩემისათა, და ჯუარითა ენებისა მისისათა, ეითარცა იგი დედოფალი ჩანა განიკურნა სენისა დიდისა.

და რა იგი ეაუწყე მას ჰყოფს იგი, და მოვიდა ჩანა დედოფალიცა სამოთხესა მას შინა ნაძუთა მათ ქუეშე. დაადგინა იგი აღმოსაეალით, დაჰყრობად სენა კელნი, და ჰრქმა მას სამგმის. იჯმნის შენგან ეშაპო და შეუდგების ქრისტესა ძესა იმერთისასა, და ჰსკირი და ჩინო სულთქმითა სულისა თვისისათა და ითხოვდა იქეთისაგან შეწვენასა კაცსა მას ზელა იყენეს მოწაფენი მისნი მუნვე ერთ ღღე, და ორ ღამე და მსწრაფლ განვიდა მისგან სული იგი ბოროტი და დაემოწაფა ჩინოს სახელელთ და ერიოთურთ მისით, და აღიდებდეს ჰამასა და ძესა და ჩმილქსა სულსა, აწ და მქარადის და უქუნითი უქუნისამდე, აქმენ.

ღ თქემული სიღონიაჲსივე დედაკაცისა, რომელი იყო მოწაფე წმიდასი ნინოსი, რომელი ესე იხილა და დასწერა მოქცევა სასწაულითა ჰირვან ჰეფესა და შევრდომა ჩინოსი აღსარებისათჳს ქრისტესა ჯვრისა აღმართებისათ[ეს] ეკლესიათა აღმენებისათ[ეს] და მას ზელა სასწაულთა მისთათს. თავი ზ. 1[უა]კურთხენ მამაო

ზა იყო ღღესა ერთსა ბაფხულისასა თუესა ზელისა ოცსა, ღღესა შაბათსა, განვიდა მეფე ნადირობად მუხრანით კერძო, და მოუკდა უჩინო იგი მბრძოლი ეშაპი და შთაუგდო სიყვარული კერძოთა და ცეცხლისა, და იგონებდა ყოელსა მსახურებას მათსა, მახვილითა [58r] მოწყუდასა ყოელთა ქრისტეიანეთა. და ჰრქუა მეფემან ოთხთა თანამზრახველთა მისთა: ღირს ვართ ჩვენ ღმერთთა ჩვენთაგან ბოროტის ყოფასა, რამეთუ უღებ ვიქმენით მსახურებასა მათსა და მიუშუთ ჩვენ ქრისტეიანეთა გრძნელთა ქადაგებად ჰსჯულსა მათსა ქუეყანასა ჩუენსა, რამეთუ გრძნებითა ჰყოფენ საკრეველებათა მათ. აწ ესე არს განმზრახვა ჩემი, რათა ბოროტად მოვსრნეთ ყოელქნი მოსაენი ჯუარცმლისანი, უმეტესად შეუდგეთ მსახურებასა ღმერთთა მათ მაყრობელთა ქართლისათა, ვამხილოთ ჩანას, ცოლსა ჩემსა, შენანება და ღატეება სჯულსა ჯუარცმულისასა, და თუ არა მერჩდეს, დაევიწყო სიყვარული მისი და სხუათავე თანა წარეწყმიდო იგიცა. დაუმტკიცეს განმზრახვა იგი თანამზრახველთა მათ, რამეთუ მკურთველ იყენეს ივინი საქმესა მას, და ჰნებვიდა პირელიდგან, და ეერ იადრებდეს განცხადებულად. ხოლო მეფემან მოელო ყოელქი სანახები მუხრანისა და აღვიდა მთასა ზედა თხოთისასა მაღალსა, რათამეა მოიხილა კასად და უფლისციხედ. და განვიდა თხემსა მთისასა. შუა-სამზრისა ოდენ დაბნელდა მათ

მ[ედ]ა მზე და იქმნა ე[თიარ]ცა ღამე ბნელი, და უკუნი, და დაიპყრნა ბნელმან არენი და ადგილ-
ნი. და განიბნინეს ურთიერთის ჭირისაგან და ურვისა. და დაშთა მეფე მარგო, და იარებოდა
მთათა მალნართა შემინებული და შეძრწუნებული. დასდგა ერთსა ადგილსა და წარეწირა სასო-
ება ცხოვრებისა მისისა, და მოეგო თავსა ცნობასა. განიბრახედა ესრეთ გულსა შ[ინ]ა თჳსსა,
აჲა ესერა ესაღე ღმერთთა ჩემთა და არა ეპოვე ჩემ მ[ედ]ა ლხინება. აჲ, რ[ომე]ლსა ჰქადა-
გებს ნინო ჯუარსა და ჯუარცმულსა და [58v] ჰყოფს კურნებასა მისითა სასოებითა, არამცა ძალ
ელეა კსნა ჩემი ამის ჭირისაგან, რ[ამეთუ] ვარ მე ცოცხლი ჯოჯოხეთისა შ[ინ]ა და არა უწყი, თუ
ყ[ოველ]ისა ქუეყნისათ[ჳს] იქმნა დაქცევა ესე, და ნათელი ბნელად გარდაიქცა, და თუ ჩემთვის ოდენ.
ცჳ, თუ ჩემთვის არს ჭირი ესე, ღმერთით ნინოსო, განმინათლე ღამე ესე, და მიჩენე სოფელი
ჩემი და აღვიარო სახელი შენი, აღმართო ძელი ჯ[უარ]ისა და თავუანისევე მას, და აღვაშენო
სახლი სალოცეულად ჩემდა, და ვიყო მორჩილ ნინოსსა სჯულსა მ[ედ]ა პრომთასა. ესერა ყ[ოველ]ი
წარმოთქუა, განთენა და გამობრწყინდა მზე. და გარდამოვიდა მეფე ცხენისაგან და დასდგა მას
ადგილსა, განიპყრნა მკარნი აღმოსავლეთი ცად მიმართ, და ჰსთქუა, შენ ხარ ღმერთი ყ[ოველ]-
თა მ[ედ]ა იმერთთა და დ[ე]ფალი ყ[ოველ]თა მ[ედ]ა უფალთა, იმერთი, რ[ომე]ლსა ნინო იგყვის,
და საქებელ არს სახელი შენი ყ[ოველ]ისა დაბადებულისაგან, ცასა ქუეშე და ქ[უე]ყ[ან]ისა მ[ედ]ა,
რ[ამეთუ] შენ მისხენ მე ჭირისაგან და განმნათლე მე ბნელი ჩემი. აჲა ესერა მიცნობიეს, რ[ამეთუ]
გინდა კსნა ჩემი და ლხინება მიახლებად შენდა უ[ფალ]ო ზ[ურთ]ხ[ე]ულო, ამას ადგილსა აღმარ-
თო ძელი ჯ[უარ]ისა რ[ომელ]ითა იდიდებოდის სახელი შენი, და იხსნებოდის საქმე ესე სასწაული
უკუ[ნის]ამდე. დაისწავა ადგილი იგი და წარმოემართა და იხილა ერთმან მან ნათელი და გამო-
ერთო ერი გაბნეული. ხ[ოლო] მეფე დაღაღებდა: მიეცით დიდება იმერთსა ნინოსსა ყ[ოველ]მან
ერმან, რ[ამეთუ] იგი არს იმერთი საუკუნეთა და მას მხოლოსა ჰმუენის დიდება უკუ[ნის]ამდე.
ქ[ოლო] ჩანა დედოფალი და ყ[ოველ]ი ერი განვიდა მიგებებად მეფისა, რ[ამეთუ] ესმა ა[ი]რეველ
წარწყმედა, და უკალად მოსვლა მშვიდობით, და მიეგებოდს ქინძარას და ღართას. ხ[ოლო] ნეტარი
ნინო დადგომილ იყო ლოცვასა მწუხრისასა მაყლოფანსა მას შ[ინ]ა, ჩუეულებისაებრ [59r] მისისა,
ეამსა თჳსსა, და ჩუენ მის თანა ორმოცდაათი სული. ჴა ეთიარცა მოვიდა მეფე, იძეროდა ქალა-
ქი, და კმითა მალლითა დაღაღებდა მეფე სადა არს დედაკაცი იგი უცხო, რომელ არს დედა ჩემი და
ღმერთი მისი მესხელი ჩემი. ე[თიარ]ცა ესმა თუ არა აქა მაყლოფანსა არს და ილოცავს, მოვიდა
თვით მეფე და ყ[ოველ]ი იგი ღამე, მივიდა და გარდაქა ცხენისაგან და ეცყოდა ნინოს აჲ ღირს
ვარ სახელის დებად სახელსა იმერთისა შენისასა და მსხნელისა ჩემისასა. ხ[ოლო] ჩმიდა ნინო
ასწაელიდა მსწრაფლ თავუანისევემად აღმოსავლეთით, და აღსარებად ქ[რისტ]ეს ძისა იმერთისა.
ჰამინ იქმნა გრგუნეა და გირილი ყ[ოველ]ისა კაცისა, ოდეს სხედვიდეს მეფესა და დედოფალსა
ერემლოვანთა. და ხუალისა დღე წარავლინა მოციქულნი საბერძნეთად ჰირიან მეფემან წ[ინა]შე
ზონსგანგინე მეფისა და წიგნი ნინოსი ელენე დედოფლისა წ[ინა]შე აუწყა ესე ყ[ოველ]ი სასწაული
ქ[რისტ]ეს მიერი, რ[ომელი] იქმნა მცხეთას შ[ინ]ა ჰირიან მეფესა მედა, და ითხოვნეს მოსწრაფე-
ბით მღუდელნი ნათლის-ღებისათ[ჳს]. ხ[ოლო] ჩმიდა ნინო და მოწაფენი მისნი ჰქადაგებდეს ერსა
მას მ[ედ]ა დღე და ღამე დაუცხრომელად, და უჩუენებდეს გზასა ჭეშმარიტსა სასუფეველისასა.

მეფელი მისივე, აღმენებისათჳს ეკლესიისათ[ჳს], ჰამაო ლ[უკ]აკურთხ[ენ]

ოდეს წარემართა ყ[ოველ]ი ერი ქ[რისტ]იანობასა მოსწრაფებით, ვიდრე მღუდელთა
მოსელამდე. ჰრქუა ჰეფემან ჩმიდასა ნინოს, მესწრაფების მე აღმენებად სახლსა იმერთისასა სადა
უშენოთ, ჰრქუა ნინო სადაცა მთავართა გონება მტკიცე არს, ჰრქუა მას მეფემან, მიყვარენ მე მაყუ-
ალნი ესე შენნი და მუნ მნებაეს გონებითა ჩემითა, გარნა არა ესრე ვყო, არა ვრიდო სამოთხესა
ამას სამეფოსა, და ნაძოთა ამით სიმაღლესა და [59v] ბაბილოთა ამით ნაყოფიერებასა, და ყუაილ-
თა სურნელებასა. რ[ამეთუ] ჩუენება რ[ომელი] იხილევ. მფრინველთა მათ ფრთითა უშუერთთა
განბანა წყლითა და განსაქეცება ბრწყინვალედ, და ჰსხლომა მათი ხეთა მათ მ[ედ]ა სამოთხისა-

თა და კმობა მათი კმითა გკბილითა, ჭეშმარიტად სამოთხე ესე კორციელი წარაეალი, შეგუეყე-
ლა ცხოვრებად საუკუნოდ, და მუნ აღეაშენოთ სახლი ღმრთისა სალოცებლად ჩუენდა ე[ი]ღრე
მოსულამდე მღუდელთა საბერძნეთით. და მეყსეულად მოიღო ძალი და ასწავებდა ხუროთა, და
მოჰკუეთა ნაძუ იგი და ნაძესა მისგან შემზადნა შუდნი სუეგნი ჴელესისანი. და ე[ითა]რ აღაშე-
ნეს კედელი იგი ძელითა, და აღმართნეს ექუსნი სუეგნი თეს თესად. ხოლო სუეგი იგი უდიდესი,
რომელი საკრეელ იყო ხილეთა, საშუალ ჴელესისა შესაგდებლად განზადებული, ეერ შეუძ-
ლეს აღმართებად მისსა, და აუწყეს მეუესა საკრეელი იგი ყოელად ეერ შეძერა ადგილითა
სუეგისა მის: ჰაშინ მოეიდა მეუე სიმრავლითა ერისათა. და მოიხუნეს მრავალ ღონენი მანქანა-
ნი, და სიმარჯუთა და ერისა სიმრავლით ეცადნეს აღმართებად და ეერ შეუძლეს. და იყო დაკრ-
ეებულ მეუე და სიმრავლე ერისა, და იგყოდეს რაიმე არს ესე, და ე[ითა]რ იყო მწუხრი, წარვიდა
მეუე სახლად თესად, შეწუხებული დიდად: ხ[ოლო] ჩმიდა ჩინო და ათორმეგნი მისნი მოწაფე-
ნი დედანი დაადგრეს სუეგსა მას თანა. ხ[ოლო] სანაგრელი იგი ჰგოდებდა სუეგსა მას მ[ე]დ[ა]
და აღინებდა ერეშლით: ჴ[ითარცა] შუაღამე ოდენ იყო, წარმოიქცეს ორნი ესე მთანი, არმაზ
და ბადენი, რეცათუ ჩამოირღუეს და დააყენნეს წყალნი ორთავე და მტკუარმან გარდამოხეთქა
და წარმოქნდა ქალაქი, [60r] და შეიქმნეს კმანი საზარელნი გყებისა და გოდებისანი. ეგრეთვე
არაგუ გარდამოქდა ციხესა მ[ე]დ[ა], და იქმნებოდეს საზარელნი გრგუნენი. შემინდეს დედანი მათ
და ივლტოდეს. ხ[ოლო] ნეგარი იგი ღალადებდა ნუ გეშინინ დანო ჩემნო, მთანი მუნვე ჰგიან, და
ერსა ყოველსა სძინავს: ჴ[ოლო] ესე რ[ომელ] რეცა მთანი დაირღუეს, სამართლად გეჩუენებისთ,
რ[ამეთუ] ურწმუნოებისა მთანი დაირღუეს ქართლს შ[ინ]ს. და წყალნი რომელ დაეყენნეს, სისხლი
იგი ყრმათა, კერა მამართ შეწირვისა, დაეყენოს. ხ[ოლო] კმა ესე გყეებისა არს ეშმაკთა სიმრავ-
ლისა, იგლოვენ იგინი თაჲთა თესსა, რ[ომელ] არიან იგინი მეოგ ამით ადგილით, ძალითა მადლი-
სათა ძალითა ჴ[რისტეს]ითა და ჯუარითა მისითა. მოიქცეით და ილოცეოდით ი[მრთ]ისა მ[იმა]რთ.
მეყსეულად დასცხრეს კმანი იგი, და იყო არა არა.

შა სდგა და განიყრნა კელნი და ილოციდა ი[მრთ]ისა მ[იმა]რთ და იგყოდა რათა არა
დაებრკოლოს საქე ესე, რ[ომელ]სა წარმართებულ არს მეუე. კ[ე]ალად ეიდრე არა ეყიელა
ქათამსა, საშთა კართა ქალაქისათა, დასცა მარსა ღაშქარმან ძლიერმან, დაღეწნეს კარნი, და
ადიესო ქალაქი სპარსითა ღაშქრისათა, და შეიქმნა მარის სახდელი, მრზინეა, და ყიეილი, და
კლეაბ, და სისხლი მსდიოდა, და აღიესო ყოველი ადგილი და მოეიდა მათდა სიმრავლე, მახი-
ლითა და მახელითა, და სხუათა მათ შიშისაგან დახდნებოდეს კორცნი, და განილია სული მათი.
მსტიროდეს ნათესავთა მათთეს. შა მსწრაფლ ისმოდა, ჰკმობდეს რა ძლიერად, მეუე სპარსთა
ხუარა ბრძანებს, და მეუეთ მეუე ხუარან, ყოველი ჰურია განარინეთ პირისაგამ მახულისა. ესე
რა მესმა, და მიევეცე ცნობასა, [60v] და მევეცე თათისა ცნობასა; და შეეორგულდით მე და ათნი-
ვე იგი ჩემთანანი, და მოახლოებულ იყვნენ მახულოსანნი გარემოს ჩუენსა, სცემდეს და კლვიდეს.
შა ისმა კმა ძლიერი ჰირიან მეუე შეიპყრესო გარე მოიხილა მკნემან მოყუარებმან და მსთქუა ესე
რ[ომელ] ყიეის, ვიეი რ[ომელ] აწ სამე დიდად მსჭირს, და ემადლობით ი[მერ]თისა, ესე ნიშანი
მათისა წარწყმედისა არს, და ქართლისა ცხოვრებისა, და ამის ადგილისა დიდებისა, და ნუგეში-
ნის გუეგება, ე[ითარცა] მოძღუარი კელოვანი, ჭეშმარიტად მოძღუარი და მოციქული ჴ[რისტეს]ი.
ჰიექუა ერსა მას მომავალსა და პრქუა: სადა არიან მეუენი სპარსთანი ხუარან, საბასტანით გუშინ
წამოხვედით, მალე სამე მოხვედით და დიდი სამე ღაშქარი ხარო, ძლიერად, რ[ომელ] დაღეწეთ
ქალაქი ესე, და მახული დაეყით, ქართა და ნიაჲთა წარგუალეთ ბნელით ჩრდილოთ კერო, მთათა
და კედართა. აჰა, მოვიდა რ[ომელ]სა თქვენ ევლგით. შა განძრა კელი ჯ[უა]რის სახედ და მეყსე-
ულად უჩინო იქმნეს ყოველნი იგი. და იქმნა დაყუდება დიდი და დედანი იგი ნატრიდეს მას და
ადიდებდეს ი[მერ]თისა. ხ[ოლო] ე[ითარცა] ცისკარი აღუდებოდა, და მიერულა ყოველთა დედათა
მათ. ხ[ოლო] მე, სიდონია, მღუძარე ვიყავი. და იგი დგა კელ განპყრობით. აჰა ესერა, გედა თესსა,
და ჭაბუკმან მან შეჰყო კელი სუეგსა მას და აღმართა და წარიღო სიმადლესა შინა. და განკურ-
ეებული მიეყახლე მას და ვარქუ ესრეთ: დედოფალო, რა არს, ხოლო მან მრქუა მოიდრიკე თაჲი
ქუეყნად და [61r] გირილად იწყო მარისა მისგან. და მეირედისა ჯამისა შ[ემდგომ]ად აღსდგა და

აღმადგინა; და განვეშორებით მას ადგილსა.

£[ოლო] ღედანი ე[ითა]რ იყენეს კ[იდე] აღარ იხილნეს და იხილნეს მათუა სუეგი იგი, ცეცხლის სახედ ჩამოვიდოდა და მოეახლა ხარისხსა მას და აღშ[ო]რებულად ქუ[ეც]ენით, ე[ითა]რ აგორმეგ წყრთა, და ნელიად ნელიად ჩამ[ო]იყვალებდა ხარისხად თუსად, მონაკუეთსა თუსს მ[ედ]ა ძირსა მისვე ნატყსასა. ჴ[ითარ]ეკა რიეუ რაეუ ოდენ იყო, აღსდგა მეფე გულდებული ურებათაგან, მიხედნა სამოთხესა მას და დაწყებულსა მას ეკლესიასა, სადა-იგი მტკიცე იყო გონება მისი, იხილა ნათელი, ე[ითარ]ეკა ელეა აღწყენილი ცად სამოთხით მისით. იწყო სრბად და მკერცულ მოვიდოდა, და ყ[ოველ]ი სიმრავლე სახლისა მისისა და ყ[ოველ]ი ერი ქალაქისა მოვიდა, ე[ითარ]ეკა იხილეს საკრეული იგი ნათლითა ბრწყინალე სუეგი ჩამოვიდოდა ადგილად თუსად, რეუა ე[ითარ]ეკა ბეეით, და დასდგა ხარისხსა მას მ[ედ]ა, და დაეყარა კელთ-შეუხებულად კაცთაგან, და ნეგარ იყო მას ეამსა შ[ინ]ა, რ[ამეთუ], რა-იგი იქმნებოდა, შიშითა და სიხარულითა აღივსო მცხეთა ქალაქი, და დიოდეს მდინარეი ცრემლითანი, მეფეთა და მთაეართა, და ყ[ოველ]სა ერსა, და სულთქმითა სულისა მათისათა აღიდებდეს ი[მერ]თსა, და ნაგრიდეს ჩ[ეტკ]არ[ს]ა ჩინოს. და იქმნეს სასწაულნი დიდნი მას დღესა შ[ინ]ა.

შ[ირე]ელად მოვიდა ჰურია ბრმა შობიდან, მიეახლა სუეგსა მას მითი-ადმართებულსა და იქმნა მხედველად მუნ ჰსთქუესვე, და აღიდებდა ი[მერ]თსა. მეორედ სუეე წული ყრმა იდეა რეისა წლისა, მოიღო ღელამან მისმან სარწმუნოებით და დასდგა ცხდრითა წ[ინაშ]ე სუეგსა მას ნათლისასა, [61v] ევედრებოდა ჩინოს: მოჰხედენ ღელოფალო, ძესა ამას ჩემსა, სიკუდილად მიახლებულსა, რ[ამეთუ] ვიცი ი[მერ]თი ი[მერ]თთა იგი არს, რ[ომელ]სა შენ მსახურებ და ჩვენ გუქადაგებ. მაშინ ჩინო შეახო კელი სუეგსა მას, დასდგა ყრმასა მას და პრქუა: გრწამს თუ ჴესო ჴ[რის]ე, ძე ი[მრთ]ისა, ცხოვრებისათ[ჲ]ს ყ[ოველ]ისა სოფლისა კორციითა მოსრული, განიკურნე ამიერიითგან და აღიდებდი მას, ვისმან ძალმან განკურნა. და მსწრაფლ აღსდგა ყრმა იგი, ე[ითარ]ეკა მრთელი, და დაეუა შიში დიდი მეფესა და ყ[ოველ]სა ერსა:

ზა თუთ[ო] სახენი სნეულნი მოვიდოდეს და განიკურნებოდეს, ე[იდრე]მდის მეფემან შეუქმნა საბურველი ძელისა გარემოს სუეგსა მას, და დაჰჟარა ხედვისაგან. და ეგრეთვე შეუხებოდეს ერნი სართულსა მას და განიკურნებოდეს მსწრაფლ. იწყო მეფემან და განასრულა ეკლესია სამოთხესა შ[ინ]ა. და ე[ითარ]ეკა მიიწიენეს მოციქულნი ჰირიან მეფისანი წ[ინაშ]ე კოსტანტინე მეფისა, და მიუთხრეს რაჲცა იქმნა, მაშინ აღივსო სიხარულითა მეფე, და დედა მისი ჴლენე ღელოფალი: პ[ირე]ელად ამისთ[ჲ]ს, რ[ამეთუ] მაღლი ღმრთისა მიეფინებოდა ყ[ოველ]თა ადგილთა და კელსა ქუეშე მათსა ნათელს იღებდეს ყ[ოველ]ი ქართლი და შ[ემდგომ]ად ამისთ[ჲ]ს განმზიარულდეს, რ[ამეთუ] დაიდასტურეს ჰირიან მეფისაგან ს[რული]ად მოწყუედა სპარსთა და მტკიცედ მიღება სიყვარულისა მათისა. და აღიდებდეს და მაღლობდეს ღმრთისა.

და წარმოგზავნეს მღუდელი ჴემშმარიტი ჴიანე ეპისკოპოსად, და მის თანა მღუდელნი ორნი და დიაკონნი სამნი. და მოუწერა მეფემან ჴონსტანტინე ჰირიანს წიგნი ლოცვისა და კურთხევისა ი[მრთ]ისა მაღლობისა. და წარმოსცა ჯუარი და ღაგი ჰაცხოვრისა, და მისთანა ნიჭი დიდი, და ჴლენე ღელოფალმან მოუწერა წიგნი ქებისა და [62r] ნუგეშისისეჲმისა. მოიწია ეპისკოპოსი, მღუდელნი და მოციქულნი მცხეთად, და აღივსო სიხარულითა მეფე და ყ[ოველ]ი ერი მათი, რ[ამეთუ] სურეილ იყენეს ყ[ოველ]ნივე ნათლისღებისათ[ჲ]ს. მაშინ მსწრაფლ განაელნა ბრძანება მირიან მეფემან ყ[ოველ]თა თანა, სასახლართა და ყ[ოველ]თა პირთა სამეფოსათა მოწოდებად წ[ინაშ]ე მისსა; და მსწრაფლ მოიწიენეს ყ[ოველ]ნი ქალაქად. მაშინ ნათელს იღო მეფემან კელსა ქუეშე წისა ჩინოსსა. და შ[ემდგომ]ად ღელოფალმან და შულთა მათთა კელსა ქუეშე მათ მღუდელთა და დიაკონთასა. და შ[ემდგომ]ად მისსა აკურთხეს მდინარე მტკუარი. ეპისკოპოსმან შემშადა ადგილი ერთი, მიწურილი კიდისა კარსა მოგუთისასა, სადა ყოფილ იყო სახლი ელიოზ მღუდელისა, და მუნ ნათელს ჰსცემდა წარჩინებულთა ერთა. და ეწოდა ადგილსა მას მთაეართ სანათლო.

ბ[ოლო] ქუემოთ მისსა, მდინარისავე პირსა, ორგან ორნი იგი მღუდელნი და დიაკონნი ნათელ ჰსცემდეს ერსა. და მიაგყდებოდა ერი იგი ურთიერთას. მოსწრაფებით და ევედრებოდნად მღუდელთა, რათა პ[ირე]ელად მას ვისმე ნათელ ჰსცემდეს ერსა. და ესრეთ სურეილ იყო ერი

იგი ნათლილებისათვის, რამეთუ ესმინა ქადაგება წმიდისა ნინოსი, რომელსა იცყენ: ყოველ-
[მა]ნ რომელ[მა]ნ არა ნათელ იღოს, არა ჰპოეოს მან ნათელი საუკუნო, და ამისთ[ეს] მოსწრაფე
იცყენს ნათლისღებად ყოველნი იგი. და ესრეთ სახელ ნათელს იღეს ყოველმა[ნ] ქართლისა მან,
თჳნიერ ხოლო არა ნათელს იღეს მთიულთა კავკასიანთა მოუენასა მას ნათლისასა, და დაად-
გრეს ბნელსა შინა ეამ რაოდენმე, და ჰურიათა მცხეთელთა არავე ნათელს იღეს: გარნა ვაბრა-
მიანთა ნათელს იღეს ორმოცდა ათმან სულმან და იქმნეს ქრისტიანე ჭეშმარიტ. ამისთ[ეს] დიდ
[62v] იქმნეს წინაშე მეფისა იგინი, და უბოძა მათ დაბა რომელსა ჰქჳნ ციხე დიდი. არამედ
არა ნათელსილო ფეროზ, სიძემან მირიან მეფისამან, არცა ერმან მისმან ნათელსილეს, არამედ
კორციელად ოდენ მორჩილებდენ მირიან მეფესა: ჰაშინ წარავლინა მირიან მეფემან ეპისკოპო-
სი იოანე, და მის თანა წარჩინებული ერთი წინაშე კონსტანტინე მეფესა, და ითხოვა ნაწილი
მღვდლისა ცხოვრებისა, რომელი მას ოდენ ეამსა გამოეჩინა იქეთის-მსახურსა და იქეთის მოყვა-
რესა დედოფალსა მრავალნი, ყოველთა ქალაქთა და ადგილთა, და ნათელ ჰსცემდენ ერთა, რათა
მსწრაფლ ნათელს იღონ ყოველ[მა]ნ სულმან ქართლისამან. და ითხოვნა ქეთ-ხურონი მოძღვარ-
ნი, აღსაშენებელად ეკლესიათა.

ეითარესა მიიწიენს წინაშე ზოსტანტინე ზეისრისა, სიხარულით მოანიჭა ძელისა ცხოვრე-
ბისა, და ფიცარნი იგი, რომელსა ფერხნი დაუმსჭუალნეს უფალსა და სამსჭუალნი კელთანი.
წარმოგზავნენს მღვდელნი და ხურონი ფრად მრავალნი. ღოლო ზოსტანტინე მეფემან მეუობასა
შინა მისსა აღაშენა წმიდა ეკლესია, გაძარი ღმრთისა და მისცა განძი დიდ-ძალი ეპისკოპოს-
სა იოანეს და უბრძანა სადაცა ჯერ იყოს ადგილთა ქართლისათა, მუნცა აღაშენნენ ეკლესიანი
სახელსა შველა ჩემსა. და ნიჭი ესე დაამკუდრე სამღუართა ქართლისათა.

შა წარმოვიდა ზისკოპოსი და მისთანა მოციქული. და ეითარ მოიწიენს ადგილსა, რომელსა
ჰქჳნ ერუშეთი, და დაუგენა მუნ ხურონი საქმედ ოკლესიისა, დაუგენა განძი და სამსჭუალნი
ღვლსისანი და წარმოვიდა მანგლისს. და იწყო შენებად. დაუგენა წუნდას ხურონი და განძი და,
რაქამს ეწყო ოდენ ეკლესიასა, წარმოვიდა და მოვიდა მანგლისს, და იწყო ოკლესიისა და [63r]
დაუგენა ფიცარნი იგი ღვლსისანი. მაშინ შეწუხდა მირიან მეფე ამისთჳს, რამეთუ პირველ არა
სამეფუოსა ქალაქსა მოვიდეს, არამედ სხუათა ქალაქთა და ადგილთა იწყეს შენებად ეკლესიათა
და დაუგენეს ნაწილნი. ხოლო მოვიდა წმიდა ნინო და ჰრქუა, ნუ ჰსწუხ, მეფეო, რამეთუ ესრეთ
ჯერ არს, სადაცა მოვიდოდან, და ჰსთესვიდენ სახელსა ღმრთისას. ხოლო არს ქალაქსა ამას
შინა დიდებული იგი სამოსელი უფლსისა. მაშინ მოიყუანა მეფემან ღმრთიარ და მის თანა ჰური-
ანი მრავალნი, და გამოიკითხა მათგან კუართისა მისთ[ეს]. და მათ მიუთხრეს ყოველნი, რომელი
ბემო წერილ არს. და აღიპყრნა კელნი თჳსნი მირიან მეფემან და ჰსთქუა: კურთხეულ ხარ შენ,
იესო ქრისტე ძეო ღმრთისა ცხოველისაო, რამეთუ პირველიდგანე გინდა ესნა ჩუენი ეშმა-
კისაგან და ადგილსა ბნელისა. ამისთ[ეს] სამოსელი იგი შენი წმიდა წარმოეც წმიდით ქალაქით
შენით იერუსალემით, ებრაელთა მათ, ღმერთებისა შენისა უცხო ქმნილთა, და ჩუენგან უცხოთა
ნათესაითა.

შა წარემართა მეფე და ყოველი ქალაქი მტკიცედ ქრისტიანობასა, იწყეს ხუროთა შენე-
ბად ეკლესიისა გარე უბანთა მაცხოვრანთა მათ შველა, საყოფელსა წმიდისა ნინოსთა, სადა აწ
არს ეკლესია საეპისკოპოსო.

მაშინ ჰრქუა წმიდამან ნინო: კურთხეულ არს უფალი ჩუენი იესო ქრისტე და მამა
უფლისა ჩუენისა, რომელ[მა]ნ მოაელინა სიგყუა მისი წმიდა ცათაგან მაღალთა, თუთ ძლიერი-
საგან საყდრისა გარდამოსრული ქუეყნად მდაბლად, შობილი უეჭუელად თესლისაგან დავითის-
სა, დედაკაცისაგან მარგოდ შობილისა, წმიდისა და უბიწოსა, რომელი სათნო ეყო მას მიგზმთა,
მიგზმი ცხოვრებისა ჩუენისა, რომელ[მა]ნ ცასა ქუეშე ყოველივე განანათლა [63v] და მორწმუ-
ნენი აცხოვნა, რომელი იშვა ეითარესა კაცი, ნათელი ყოველთა, ხაგი ღმრთისა მამისა, და
ეითარესა მსახურმან ეინმე სჯულისამან ნათელს იღო წყლისაგან და სულისა, ჯუარს ეცუა, დაეუ-
ლა და აღსდგა მესამესა დღესა, და ამადლდა სიმაღლესა მამისა თანა, და კელად მოვალს დიდე-
ბით, რომელსა ჰშუენის ყოველივე დიდება, პატივი და თაყუანისცემა თანა მამით და სულით
წმიდით.

ცლმართებისათუჲს პაგიოსნისა ჯუარისა

ჩ[ითარე]კა ნათელ-იღეს მეფემან, და დედოფალმან, და შეილთა მათთა, და ყ[ოველ]მა[ნ] ერმან, მაშინ დგა ხე ერთი ადგილსა ერთსა, კლდესა მ[ედ]ლა ბორცუსა შეუვალსა, და იყო ხე იგი შეუნიერი ფრიალ და სულნელი. და ესე საკრეველება იყო ხისა მისგან, რ[ამეთუ] ისარ-ცემული ნადირი, რომელი მოვიდის და ჭამის ფურცელი მისი და გინა თესლი მისი, განერის სიკუდილისა-გან, დაღაცათუ საკლავსა ადგილსა დიდად წყლულ იყვის.

უსე დიდად საკრეველ უჩნდის პირველთა მათ წარმართთა, და აუწყეს ეპისკოპოსსა იოანეს ხისა მისთ[ჲ]ს. ხ[ოლო] ეპისკოპოსმან ჰსთქუა აჰა ესერა, ჭკეშმარიტად პირველიდგანეუ დამარ-ხულ არს ქუეც[ა]ნა ესე ღმრთისაგან მსახურად თჳსად, და ღმრთისა მიერ აღმოსცენებულ არს ხე იგი დამარხული ეამისა ამისთ[ჲ]ს. რ[ამეთუ] აწ მოუფინა მაღლი ღმრთისაგან, აღმოსცენდა ხე იგი დამარხული ამის ეამისა ამისთ[ჲ]ს. რ[ამეთუ] აწ მოუფინა მაღლი ღმრთისა ქართლსა, და მის ხისაგან ჯერ არს შექმნად ჯუარი პაგიოსანი, რ[ომელსა] თაყუანისცეს ყ[ოველ]მა[ნ] სიმბრაელემან ქართლისამან. შა წარვიდეს რეე, ძე მეფისა, და ეპისკოპოსი, და სიმბრაელე ერისა, და მოჰკუეუთეს ხე იგი და წარმოიღეს რგოთურთ, და ფურცლით შემოაქუნდა ქალაქად.

და შემოკრბა ერი ხილვად მწუანის ფერობასა მას და ფურცლიანობასა, ეამსა მაფხულის პირი-სასა, ოდეს სხუა ყ[ოველი] ხე კმელ იყო, ხ[ოლო] ესე [64f] ფურცელ დაუცნებელი და სუნ ჰამო და სახილველად შეუნიერი. და ძირსა მ[ედ]ლა აღმართეს ხე იგი კართა ეკლესიისასა სამხრით, სადა ჰბერვიდა ნიაფი ჰამ ნელი, და ჰშლიდა ფურცელთა ხისა მისათა, და იყო ხილეა მისი შეუნიერი, ვ[ითარე]კა სმენით ვიცით, ხისა მის ალეისა. ესე მოჰკუეუთეს მარგსა ოცდახუთსა, დღესა პარასკე-სა. და დაადგრა ხე იგი დღესა ოცდაჩვიდმეტსა ეგრევე, და არა შესცეალა ფერი ფურცელმან მისმან, ვ[ითარე]კა მცა ჰსდგა ძირსავე მ[ედ]ლა მისსა, თაესა მ[ედ]ლა წყაროსასა, ვიდრე მდის ყ[ოველ]ნი ხენმან მაღნარისამან შეიმოსნეს ფურცლითა, და ხენი ნაყოფის გამოძებელნი შეიმოსნეს ყუავილითა. ჰამინ თუესა მაისსა ერთსა შეიქმნეს ჯუარნი ესე, და შეიღეს ამის თჳსასა აღმართნეს დადები-თა მეფეთათა, სიხარულით და წადიერებით ყ[ოველ]ისა ერისა ქალაქისათა, და იყვნეს ეკლესიასა შინ[ა]. ზილა ყ[ოველ]მა[ნ] ერმან ქალაქისამან ყ[ოველ]თა მათ დღეთა, აჰა, ჩამოვიდის ჯუარი ცეცხლისა მეით და მის მ[ედ]ლა გარემოს, მსგავსად გვირგვინისა ეარსკულავეთა, და დაადგრის მ[ედ]ლა ეკლესიასა, ვიდრეუ განთიადამდე და რიუერაქეს ოდენ გამოვიდინ მისგან ორნი ეარსკუ-ლაენი: ერთი წარვიდის აღმოსავლით და ერთი დასავალით, და იგი თავადი ეგრეთ ბრწყინვალედ ნელიად ნელიად განვიდის მიერ კერძო ახლოს წყაროსა მას მემო კერძო არაგუსა, და დასდგის ბორცუსა მას კლდისასა, წყაროსა მას მ[ედ]ლა, რ[ომელი] აღმოაქენეს ცრემლთა მათ წმიდისა ნინოსთა, და მუნით აღიმადლის მეყად.

შა ესრეთ მრავალგზის იხილა ყ[ოველ]მა[ნ] ერმან მაცხოვარება ღმრთისა ჩუენისა. მაშინ იწყეს კითხვად ნეგარისა ნინოსსა, თუ რაჲ რას, [64v] რ[ომელი] გამოვალს ბრწყინვალე ეარსკუ-ლაეი, და ერთი წარვალს აღმოსავლით ვიდრეუ კახეთის მთამდე, და დასავლით ვიდრეუ სანახებაამ-დე ამის ქალაქისა, ხ[ოლო] მან მი[ე]უგო მათ ჩ[მი]დამა[ნ] ნინო და ჰრქუა მათ ოდეს გამბრწყინდენ მთიებნი იგი, ნახონ თუ სადა დადგენ, მუნცა აღმართნენ ორნი იგი ჯუარნი ესე ქრისტესნი: ჰამინ ჰყო მეფემან ეგრეთ და შეიყენა თაენი მთათანი მიწყებით, ხ[ოლო] დღე ესე იყო პარა-სკევი, და შაბათი განთენდებოდა. იყო იგივე სასწაული, და იქმნა ეგრეთვე, ვ[ითარე]კა პირველ იქმნის. სუალისა დღე მოვიდეს დასავლისანი, რ[ომელი] ჰსდგეს მთათა მ[ედ]ლა ქუაბთა თაეისათა, და მიუთხრეს მეფესა, ვ[ითარე]კა გამოვიდა ეარსკულაეი იგი, ამაღლდა და მიიწია მთასა მ[ედ]ლა თხოთისასა, გარდასავალსა კასისასა, დაადგრა დაბასა ბუდს კახეთისა ქუეც[ა]ნასა.

ჰამინ უბრძანა ნეგარმან ნინო: წარიხუენით ორნი ესე ჯუარნი და აღმართენით ერთი თხოთს, სადა იგი ღმერთ[მა]ნ გახილეთ ძალი მისი, და ერთი მიეც სალომეს, მკეველსა ქრისტე-სსა, და აღმართოს უჯარმას ქალაქსა. რ[ამეთუ] ბუდი, დაბა კუხეთისა, არა წინა აღუდგეს ქალაქსა მეფეთასა, რ[ამეთუ] ერისა სიმბრაელე არს მუნ ბუდსა. კულა დაბა თჳთ იხილოთ სათნო იგი ადგი-ლი ღმრთისა. და ჰყეეს ეგრე ვ[ითარე]კა უბრძანა დედოფალმან.

ქ[ოლო] ესე სასწაულითა ზეცისათა ჩუენებით ჯუარი პაგიოსანი მცხეთას იყრეს, კელითა კაცობრივითა, და მიეღლით ბორცესა მას ქვეშე წყაროსა მას მელა ათიეს ღამე, და ილოცეს ღმრთისა მიმართ, და ნეგარი ნინო ცრემლითა შეაბაეებდა წყაროსა მას, და იქმნებოდეს კურნებანი [65r] და სასწაულნი ღიდნი. ქ[ოლო] ხეალისა ღლე აღვიდეს კლდესა მას მელა. და მიეიდა ნეგარი იგი ბორცესა მას მელა, დაეარდა ქუათა მათ მელა, სტიროლა თუთ იგი, და მისთანა მეფენი და მთავარნი, და ყოველი სიმრავლე ერისა, ეიდრეშდის მთანი კმა მსყემდეს. და დასდვა კელი ერისა ქუასა და პრქუა ეპისკოპოსსა: მოვედ, რამეთუ შენდა ჯერ არს. დასწერე ჯუარი ქუასა ამას. და მან ჰყო ეგრეთ, და მუნ აღემართა ჯუარი იგი ღიდებითა მეფეთაგან. და მოდრკა ერი იგი ურიცხი, და თაყუანისიკეს ჯუარსა, და აღიარეს ჯუარემული ჭქეშმარიტად ძე ღმრთისა ცხოველისა. და პრწმენათ სამებით ღიდებული ღმერთი. ქ[ოლო] ღიდნი იგი მთავარნი რ[ომელ]ნი არა განემორბდეს ეკლესიასა წმინდასა, და სუეგსა ნათლისასა, და ჯუარსა მას ცხოველსა, რამეთუ ჰხედვიდეს სასწაულთა მათ უზომოთა და კურნებთა მიუთხრობელთა. და ღლესა კურიაკესა აღესებისასა ზაგიკსა ჰყო მირიან მეფემან და ყოველ[მა]ნ მცხეთამან, შესაწირაი და ღლე იგი განაწესეს ჯუარისა მსახურებად, აღესებისა ზაგიკი, ყოველ[მა]ნ ქართლმან მოღლენღელად ღლემდ.

ზა იყო რაოდენისამე ღდისა შქემდგომად, მარტულიისა უკანას, იხილეს სასწაული ღიდად საშინელი, ღლესა ოთხშაბათისა აჰა ესერა, სუეგი ნათლისა, სახედ ჯ[უარ]ისა, ჰსდგა ჯუარსა მას მელა, და ათორმეგნი ვარსკულაენი, სახედ გეირგეინისა გარემოს მისსა, ხ[ოლო] ბორცე იგი ჯუარისა ემოდა სახედ სუნნელისა და ჰხედვიდეს სასწაულსა ამას ყოველნი, და მრავალნი უღთთაგანნი მოიქცეს და ნათელს იღეს მას ღლესა შქინა. ხ[ოლო] ქრისტეკიანენი უფროს მორწმუნე იქმნებოდეს და აღიდებდეს ღმერთისა. ჰერმე კელაღად იხილეს სხუა სასწაული ჯ[უარ]ისა, [65v] ეითარესა რა ცეცხლი ჰსდგა თაესა მელა მისსა, მუდ წილად მშისა უბრწყინაელესი, მელა დაადგრა მას ეითარესა სახმლისა ნაბერწყალნი აღელენ, ეგრე სახედ ანგელოსნი ღმრთისანი აღვიდოდეს და გარდამოვიდოდეს მას მელა. ხ[ოლო] ბორცე იგი ჯ[ურ]ისა იძეროდა ძლიერად და, ეითარესა სასწაული იგი დასცხრებოდა, ეგრეთეუ ძრეა იგი დასცხრებოდა. ეითარესა იხილეს სასწაული იგი, დაუკრდა ყოველთა, და უფროსად და უმეტესად აღიდებდეს ღმერთისა. და ეითარესა იქმნებოდეს წლითი წლად სასწაული იგი, და ყოველი ერი ჰხედვიდეს შიშით და ძრწოლით მოვიდოდეს თაყუანისიკემად გულსმოდგინედ. ჰას ეამსა აქესა, ძესა მეფისასა, ესეა ყრმა წული მცირე, და იყო სნეულ, და მიწენილ იყო სიკუდილად. რამეთუ იგი ოდენ მხ[ოლო] ესეა მათ, მოიღო და დასდვა იგი წინაშე ჯუარსა, ცრემლითა ითხოდა, უკეთუ მომიშობოდ ყრმა ესე ცოცხალი, აღვაშენო კუბო საყუდელად შენდა. და მუნთქევსეუ განიკურნა ყრმა იგი. განკურნებული და განცოცხლებული წარიყვანა. ჰერმე მოვიდა აღნათქუამისა აღმასრულებად და ჰყო მადლისა მიცემა ღიდითა სიხარულითა. და გულსმოდგინებით აღაშენა კუბო ჯ[უარ]ისა მცხეთისა რეუ ძემან მეფისამან, და წლითი წლად მოვიდის და აღასრულის აღნათქუამი იგი მსხვერპლისა. და მიერიდგან უფროს მოვიდოდეს ყოველნი უძღურნი და სნეულნი, განიკურნებოდეს და სიხარულით აღიდებდეს ჯუარსა წმინდასა ქრისტესსა.

სყო ეინმე მამაკაცი ჭაბუკი, და ორნივე თუალნი დაბრმობილ იყვნეს, ჰსჯდა იგი წინაშე ჯუარსა ქრისტესსა, და შქემდგომად შუდისა ღდისა აღეხილნეს თუალნი და აღიდებდა ჯუარსა პაგიოსანსა.

[66r] ჰერმე ღედაკაცი ერთი იყო, მარადის გუემული სულისაგან უკეთურთა ეგეოდენ, რ[ომელ] ძალი და გონება მისი მიეღო რეასა წელსა, და სამოსელსა მისსა დაიპებდა. და ეითარ მოიყვანეს და წმინდასა ჯუარსა შეამთხვეს, შქემდგომად ათორმეტგისა ღდისა განიკურნა და თვისთა ფერკთა წარვიდა. და აღიდებდა ღმერთისა და თაყუანისიკემდა პაგიოსანსა ჯუარსა.

ჰერმე კელაღად იყო ყრმა მცირე და მეყესეულად დაეცა და მოკუდა. აღიღო ღელამან მისმან და დააგდო იგი წინაშე ჯუარსა ყრმა იგი მომკუდარი ღლეუღიდგან მიმწუხრადმდე. ხ[ოლო] ღედა მისი გირილით ილოცეიდა წინაშე ჯუარსა და სხუანი ეცყოდეს: წარიღე ღედაკაცი და დამარხე, რამეთუ მომკუდარ არს, და ნუღარა აწყინებ, ხ[ოლო] მან არა წარიკუეთა სასოება,

ა[რამე]დ უფროს და უმეტეს საწყალობელად ჰსტიროდა და ილოცებდა. მწუხრისა ოდენ ეამსა სულიერ იქმნა, და თუაღნი აღიხილნა. და შ[ემდგომ]ად შუდისა დღისა განკურნებული, და განცოცხლებული წარიყვანა ყრმა იგი დედამან მისმან. და აღიდებდა ღმერთსა.

ზილეს რა სასწაული და კურნება ყ[ოელ]ად წ[მიდ]ისა ჯ[უარ]ისა, მრავალნი უმეილონი მივიდოდეს და ითხოვდეს შვილიერებასა, და შეილ მრავალ იქმნებოდეს, და შესაწირავთა და მადლთა ჰყოფდეს. არა თუ რომელნი მოვიდიან მათ ოდენ მიიდიან კურნება, ა[რამე]დ რომელნი შორით ითხოვიდნენ შეწევნითა წ[მიდ]ისა ჯუარისა მცხეთისაგან, მუნთქუესე შეწევნითა მისითა მიიდიან მადლი, მძლე ექმნებიან მგერთა და მოსწრაფედ მოვიდიან შეწვენად მადლისა. ჰრავალნი უკუე ულ[მრ]თონი ოდესა ჰირსა შთაცვდიან, რაჟამს ჰხადოდიან წ[მიდ]ისა ჯუარსა, მუნთქუესე განერნიან ჰირისაგან და მოვიდიან შემთხუეად პაგიოსნისა ჯ[უარ]ისა, და მრავალთა ნათელ ილიან [66v] და სიხარულით აღიდებდიან ღ[მერ]თსა. მრავალნი უკუე, მრავალსა ჰირსა შთაცუნულნი, ძალითა პაგიოსნისა ჯ[უარ]ისათა განიკურნეს მრავალნი პირად პირადთაგან საგანჯუელთაგან მოიელგიედ ედრებად და მყის განიკურნიან მუნ ღღნდელად ღღემდე და აღიდებდეს მამასა და ძესა წ[მიდ]ისა სულსა, რ[ომ]ლისა არს ღიდება, აწ და მ[არა]დის და უკუ[ნითი] უკუ[ნისამდე] ამინ.

ჩიგნი რ[ომე]ლი მოუწერა პაგრიარქმან რომისამან და ბრანჯთა მეფემან ჩინოს და მეფესა მირიანს და ყ[ოველ]სა ერსა ქართლისასა.

ჰათ ღლეთა შ[ინ]ა მოვიდა წიგნი რომით, წ[მიდ]ისა პაგრიარხისა, ჩინოს და მეფესა და ყ[ოველ]სა ერსა შ[ინ]ა ქართლისასა. და მოუვლინა ბრანჯი დიაკონი ქებისა შესხმად, და კ[ურთ] ხეისა მიეცმად, და ამის ნეგარისა ჩინოსგან ლოცეისა წარღებად და მადლისა ზიარებად. აქუნდა წიგნი ბრანჯთა მეფისა ჩინოსთანაჲ და ამის მამისაგან ნათელსელო ბრანჯეთს ყოველსა, და ესე ყ[ოველ]ი მისმენილ იყო იერუსალემით და კოსტანტინეპოლით, ე[პ]ითარმედ ქუ[ეყა]ნასაჲ ქართლისასა მიეფინა მზე სიმაღლისა. ამისთჳს სანაგრელი წიგნი მოუწერა, რათამეა ეუწყნეს აქანი იგი სასწაულნი, სუეგისა მის და მაყულოვნისა, და ძალი იგი კურნებისა. ესე ყ[ოველ]ი იხილა, და მოისმინა სასწაულნი სუეგისა მის მაყულოვნისა და ძალი იგი კურნებისა. ესე ყ[ოველ]ნი იხილა და მოისმინა სასწაულნი იგი ყ[ოველ]ნი რ[ომე]ლნი ქმნილ იყენეს მცხეთას, დიაკონმან ბრანჯთამან, და განკურნებული აღიდებდა ღ[მერ]თსა. წარილო წიგნები და წარვიდა.

ჰამინ მეფემან პრქუა წ[მიდ]ისა ჩინოს და ეპისკოპოსსა: მნებაჲს ესრეთ, რათა იძულებით მახვილითა მოვაქციენეთ მთეულნი და სიძე ჩემი ფეროზ, და დაეპომნეთ ძესა ღ[მრთ]ისასა და ეათაყვანეთ [67r] პაგიოსანსა ჯუარსა. მაშინ პრქუა მას წ[მიდ]ა ჩინო არა ბრძანებულ არს უ[ღ]ლისაგან მახვილისა აღება, ა[რამე]დ სახარებითა და პაგიოსანითა ჯუარითა უჩვენოთ გზა ჭკეშმარიტი, მომყვანებელი ცხოვრებად საუკუნოდ, და მადლმან ღ[მრთ]ისამან გაგანანთლოს ბნელი იგი გულთა მათთა. და წარვიდეს წმიდა ჩინო და ეპისკოპოსი იოანე, და მათთანა წარიყვანა მეფემან ერისთავი ერთი. და მივიდეს და დაღვეს წუბენს, და მოუწოდეს მთიულთა, პირუტყვის სახეთა მათ კაცთა, ჰართარელთა, ფხოელთა, გუდამაყრელთა. და უქადაგეს მათ სჯული ქრისტიანეთა ჭკეშმარიტი, მიმყვანებელი ცხოვრებად საუკუნოდ. ხ[ოლო] მათ არა ინებეს ნათლისღება. მაშინ ერისთავემან მეფისამან მცირედ წარმართა მახვილი მათ მცელა, და ძლევით შემუსრნეს კერამი მათნი. ლარდამოვიდეს მუნით და დასდგეს ქალეთს, და უქადაგეს ერწო-თიანელთა. ხ[ოლო] მათ შეიწყნარეს და ნათელ იდეს. ხ[ოლო] ფხოელთა დაუტევეს ქუ[ეყა]ნა მათი, და გარდავიდეს თუშეთს. და სხეანიცა მთიულნი არა მოიქცეს, ა[რამე]დ დაუმძიმა მათ მეფემან ხარკი, ოდეს არა ინებეს ნათლისღება. ამისთ[ჳს] წაკრბეს იგინიცა და შესეტეს, და რ[ომე]ლნიმე უკანასკნელ მოაქციენა აბიბოს ნეკრესელ ეპისკოპოსმან, და რ[ომე]ლნიმე მათგანნი დარჩეს წარმართობასეუ შ[ინ]ა დღესამომდე.

ღ[ოლო] წმიდა ჩინო ჩავიდა კახეთს, და მოაქციენა იგინიცა. მერმე გარდავიდა ქუელ დაბას,

და მოუწოდა მთავართა კუხეთისათა, ხ[ოლო] მათ პირელივე უწყობულიყო სარწმუნოება ქრისტესი, და ნათლილება მეფისა. სიხარულით შეიწყნარეს სწავლა მისი, და მოიქცეს და ნათელიდეს კელითა იაკობ მღვდლისათა, და მუნით მივიდა ბოდის. [67v] და მოვიდა მისსა დედოფალი კახეთისა სუჯი და მისთანა მთავარნი და მკეიდრები და მონა-მხეველთა სიმრავლე, და წარმოუთხრა მათ ქრისტეს საიდუმლოსა განგებულებანი და ასწავა სიგყვითა კბილითა სარწმუნოება ჭკეშმარიტი და სასწაულითა იგი აუწყნა, რ[ომელნი] იქნებოდეს სუეგისაგან ცხოველისა. ხ[ოლო] მათდა წინაასწ[არ] უწყებულ იყო ყოველი.

ჟ[ოლო] მათ სიხარულით შეიწყნარეს სწავლა ნეგარისა ნინოსი და ნათელ იღო დედოფალმან და კუ[ხ]თა მთავართა და მხეველთა მისთა, და ე[თ]თარცა ესრეთ სრულ პირელ ქადაგება მისი ნეგარმან ნინო და სრულჰყო დუაწლი თჳსი, ეუწყა სულისა მიერ ჩ[მიდ]ისა განსვლა მისი ხორცთაგან და მისწერა წიგნთა მეფისა და მისცა დედოფალსა კახეთისასა სუჯისა, რ[ომელ]სა წერილ იყო ესრეთ: ჴესო ქრისტეს მონასა ერთგულსა და აღმსარებელსა ჩ[მიდ]ისა სამეზბისასა, და თანა შავერთებულსა ჩ[მიდ]ითა მეფეთასა მეფესა მირიანს, გარდამოგიელნოს ღმერ] თან ცეარი წყალობისა მეცით და ყოველსა პალატ-ბანაკსა ერისა შენისასა, და იყავნ მუარველ თქუენდა ჯუარი ქრისტესი, და მეოხება ყოველად ჩუენისა დედისა მისისა, რ[ომელ] მე, აპა, ესერა მოელე ზოგი რამე ქვეყნისა, და შეიწყნარეს ქადაგება ქრისტესი და მოიქცაეს და ნათელიდეს, და თაყვანისცეს დაზადებულსა ღმერ]თსა და შენდა ჯერ არს სიხარული, რ[ომელთა] დღეთა შინ]ა შენთა მოხედნა ღმერ]თ[ა]ნ თჳსთა დაზადებულთა და აღმუბრწყინება ნათელი თჳსისა მეცნიერებისა. აწ დაიციეით მართალი სარწმუნოება ქრისტესი, რათა მისთანა ჰსუფედეთ საუკუნოდ სასუფეველსა ცათასა, რ[ომელი] მე, აპა, ესერა ე[თ]თარცა ერთი სოფლად შემოსრული, განჴად ცხოვრებისაგან, და წარვალ გმასა მამათა ჩუენთასა, სხენებულმეა არს საუკუნოდ კეთილთა შინ]ა ღმერთისა [68r] დედოფალი სუჯი, რ[ომელი] მოვიდა ჭკეშმარიტსა ქრისტესსა სარწმუნოებასა და დამუსრნა კერანი და მოაქცია ერნი ღმერთის მსახურებად, და მოუწოდა ძმასა და ასულსა მისსა და ე[თ]თარმედ არტყერონ მთავარსა ასწავა მართლისა სარწმუნოება და ყოველ]თა ბუდეს შინ]ა ნათელს იღეს სახელითა მამისათა და ძისათა და სულის წ[მიდ]ისათა.

ტწ წარმოგზავნეთ ჩემდა წმიდა მამათმთავარი, რათა მომცეს საგზალი სულისა საუკუნო. რომელი მოახლოებულ არს აღსასრული ჩემი. და მიიღო რა წიგნი იგი ნინოსი დედოფალმან სუჯი სურვილითა აღძრული, თაყვანისცემისათ[ჲ]ს სუეგისა ცხოველისა. თვით მისწრაფედ წარემართა, რათა იხილოს და თაყვანისცეს ცხოველსა სუეტსა და ჯუარსა ცხოველსა და ყოველსა მას სიმორესა გმისას ფეხით ვიდოდა და ერემლითა დააღვობდა ქვეყანასა. და ვითარცა მიიწიენეს პირისპირ სუეგისა ცხოველისა, იხილეს რა წყალი იგი არაგვი უმეტეს ზომისა დიდოდა. რომელი მირიან მხედართაგანმან წარიღა და რომელნიცა შთაიდიან გარემე უკუნიქიან დაყენებულნი სიმძაფრისაგან წყლისა მისგან დიდისა, ჟ[ოლო] ვითარცა იგი [...]მიმავალი ღვთისა წყალთა ზედა ვიდოდა, ეგრეთვე ამან დედაკცემან საესემან სარწმუნოებითა ქრისტესითა. და სურვილითა სუეგისა ცხოველისათა და მინდობილმან სარწმუნოებასა მას მარცელისა მღოვგისასა აღიბეჭდა თავი თჳსი ჯვრითა ქრისტესითა, და აღვიდა ე[თ]თარცა [...]. ხ[ოლო] ჰხედვიდეს იმიერ მთავარე-პისკოპოსი იოანე და ყოველი ერი და ე[თ]თარცა შევიდა წყალთა მათ შინ]ა მართლ უკუნ იქცა მდინარე იგი. ხ[ოლო] იგი განვიდა ხმელად. მაშინ მიეგება მეფე და მთავარეპისკოპოსი შეპყრობილნი შიშითა და საკრუელებითა და შევიდეს ᲀლესიად წ[მიდ]ისა სუეგისა [68v] ცხოველისა და ილოცა ერემლითა მკურვალთა და შესწირა თავი თჳსი შეილითურთ და ყოველ]ი მონაგები თჳსი და ქალაქიცა იგი მკურე ბარათიანი და დაბა დიდი ბოდისი და იხარება სულითა მაშინ გამოიღო წიგნი იგი ნეგარისა ნინოსი და მისცა მეფესა და წარიკითხა რა იგი, აღივსო ერემლითა. და მიაღვინეს ეპისკოპოსი ჴოანე წარმოყვანებად. ხ[ოლო] წმიდა ნინო არა ერგდა. და წარვიდა თვით მეფე და დედოფალი ნანა, და სიმრავლე ერისა. და მოვიდეს მისსა, შეკრბა სიმრავლე ერთა ურიცხვთა. და ჰხედვიდეს ყოველ]ი იგი ერი პირსა ნინოსსა, ე[თ]თარცა მეცისა ანგელოზისასა, და მოსწყუედლიან ფესესა სამოსლისა მისისასა, მიიღებდეს და ემთხუეოდეს სარწმუნოებით, და იძულებით ევედრებოდეს ყოველ]ნი დედოფალნი, გარემოს მსხდომარენი, რ[ომელ]თა გარდა-

მოსდიოდეს ცრემლნი თუალთაგან მათთა, განშორებისათ[უ]ს მოძღურისა მის და მოღუაწისა, და სნეულთა მეკრნალისა კელოჲანისა. და ეგყოდეს სალომე უჯარმელი. პეროჲაერი სიენელი და მათ თანა ერისთენი და მთაჲარნი ჰკითხიედეს, თუ „ინიამ ანუ სადათ, ანუ ე[ითა]რ მოხედ ქვეყანასა ამას მაცხოვრად ჩუენდა, ანუ სადამე იყო აღმრდა შენი, დედოფალო; მაუწყე ჩუენ საქმე შენი. რასა იგყუ გყუეობასა, გყუეთა მესნელო სანაგრელო, რ[ამეთუ] ესერა გჳსწაიეის შენ მიერ, ე[ითარმედ] ყოფილ არიან წინასწარმეტყ[უ]ელნი ა[ირე]ლ ძისა ღმრთისა, და შ[ემდგომ]ად მოციქულნი ათორ-მეტნი. და ჩუენდა არაიენ მოაუღინა ღ[მერთ]ი[მან], სხუა გარნა შენ, და ე[ითა]რ იგყუი, ე[ითარმედ]: გყუე ეარ, ანუ ე[ითა]რ უცხო. ხ[ოლო] მაშინ იწყო სიგყუად ქ[მიდამა]ნ ჰინო და ჰსთქუა: ასულნო სარწმუეობისანო, მახლობელნო დედოფალნო ჩემნო, გხედაე თქუენ, [69r] ე[ითარე]სა ა[ირე]ლთა მათ დედათა, ყ[ოველ]თა სარწმუნოებასა და სიყუარულისა ქ[რისტ]ესსა, და გნებაეს გზათა ჩემთა ცნობა, გლახაისა მეველისათა. და გაუწყოცა, რ[ამეთუ] ესერა მოსრულ არს სული ჩემი კორკად ჩემდა, და მეძინების მე ძილითა დედისა ჩემისათა საუკუნოდ. ა[რამედ] მოიხუენით საწერელნი და დაწერეთ გლახაი და უღები ცხოვრება ჩემი, რათა უწყოდიან შეილთაყ თქუენთა სარწმუნოება თქუენი, და შეწყნარება ჩემი, და სასწაულნი ღმრთისანი, რომელ გიხილენ.

ჰაშინ მსწრაულ მოიხუენს საწერელნი სალომე უჯარმელმან და პეროჲაერი სიენელმან: იწყო სიგყუად ქ[მიდამან] ჰინო, ხ[ოლო] იგინი ჰსწერდეს. და წარმოუთხრა ყ[ოველ]ი, რომელი ზემოთ დაეწერეთ, ცხოვრება მის წ[მიდ]ისა და ნეგარისა. და შეჰედრა მეფესა იაკობ მღუდელი, რათა შემდგომად იოანესსა იგი იყოს ეპისკოპოს. ღ[ოლო] იოანე ეპისკოპოსმან შეწირა მსხუერპ-ლი ი[მრ]თისა და აზიარა ჩმიდა ჰინო კორცსა და სისხლსა ქრისტესსა, რომელი იგი წარიძლუნა საგზლად საუკუნოდ და შეჰედრა სული თჳსი მეუფესა ცათასა, და წარიღა საუკუნეთ კეთილ-თა ესრეთ შემკულთა მოციქულებისა მადლითა, და ბრწყინეაღ ქალწულებითა და განშეენებული სიმრავლითა ღუაწლითა წარმოუდგა ქ[მიდ]ასა სამებასა და მართიენა ძღენდა სიმრავლენი ერთა-ნი და ღუაწლითა მრავალთა განკაფული სოფლისა ამისგან საუკუნოდ აღვიდა ოცდამეათხუემეტე-სა წელსა ქართლს შემოსელისა მისასა, და ქ[რისტ]ესსა ამაღლებიღგან სამას ოცდამეათხუემეტესა წელსა, და დასაბამიღგან წელთა ხუთი ათას შეიდას ოცდამეათხუემეტსა.

მაშინ შეიძრნეს ორნივე ესე ქალაქნი, მცხეთა და უჯარმა, და ყ[ოველ]ი ქართლი, მიცვალე-ბასა მისსა, [69v] მუნ მივიდოდეს სიმრავლე ერის ფ[რია]დისა და ურთიერთას დასთრგუნვიდეს, რ[ა]თა შეეხნენ ფესესა სამოსლისა მისისასა. ხ[ოლო] მეფემან ძლით დააცხერო შოთი იგი ერისა. და განიზრახა რათა გვაში მისი აღიყუანოს და დაკრძალოს მახლობლად სუეგისა ცხოველისა. და ე[ითარე]სა ხელჰყვიან აღებად გვაშისა მის ქ[მიდ]ისა კელნი მათნი უქმ იქმნიან და ყ[ოველ]ად [...]. მაშინ გულის კმაჰყევს და დაკრძალეს მასვე ადგილსა ზ[ელ]ა კუხეთს დაბასა ბოდისასა, რამე-თუ მუნ ითხოვა თუთ დაფელა მეფისაგან, განგებითა ი[მრ]თისათა და სიმდაბლისათ[უ]ს ჰქმნა ესე წმინდამან, რამეთუ ადგილი იგი შეურაცხ იყო. და მწუხარე იყო მეფე და ყ[ოველ]ნი წარჩინებულ-ნი მუნ დაუღვასა მისსა, ა[რამედ] მცნებისა და ანდერძისა მისისა აღსრულებისათჳს დაუღეს მუნ. და ეკლესია აღუშენეს და ეპისკოპოსი განაჩინეს მას ზ[ელ]ა. ესრეთ პატივით და კრძალულებით პატივჰსკეს ქ[მიდ]ასა და ნეგარსა და განმანათლებელსა ქართლისა, კახეთის და პერეთისა, სამე-ზის სანაგრელსა, ი[მრ]თიჲ დიდებულსა ჰინოს.

შა ე[ითარ] აღესრულა ესე ყ[ოველ]ი, ღმრთიჲ განბრძნობილმან მეფემან ჰირიან, განამტკიცა ყ[ოველ]ი ქართლი და პერეთი სარწმუნოებასა ზ[ელ]ა სამებისა, ერთარსებისა, ღმრთისა დაუსაბა-მოსა, დამბადებელისა ყ[ოველ]ისასა, და განმტკიცნეს სრულსა სარწმუნოებასა ზ[ელ]ა.

ჰაშინ ზეისარსა კოსტანტინეს, რ[ომელ] ჰყუა მძევალი, ძე მირიანისი, რ[ომელ]სა ერქუა ჴაქარ, წამოგაზენა იგი მეფემან კოსტანტინე ნიჭითა დიდითა, და მოუწერა: ჰე, ზოსტანტინე მეფე, თუთმჳკრობელი, ახალი მონა ცათა მეუფისა, ა[ირე]ლ ეშმაკისაგან წარგყუენული და მერმე გამოქსნილი დამბადებელისა მიერ, მოვსწერე შენდა ი[მრ]თიჲ-განბრძნობილისა და ჩემთანავე ახალნერგისა, მორწმუნისა მეფისა [70r] მირიანისა. იყავნ შენ თანა მშუღობა და სიხარული, ვინათ-გან იყან შენ სამება ერთარსება, ღმერთი დაუსაბამო, დამბადებელი ყოელისა, არღარა მიქმს მე შენგან მძევალი, ა[რამედ] ემა არს ჩუენ შორის შუამდგომელად ქ[რისტ]ეს, ძე ი[მრ]თისა, ა[ირე]ლ

საუკუნეთა შობილი, რომელი განაკენა კნისათჳს ჩუენისა, და ჴუარი მისი პატიოსანი, რომელი მოცემულ არს ჩუენდა წინამძღურად, გულითა მოსაეთა მისთა, და შუამდგომლობითა ი[მრთ]ისა დამბადებელისათა, ეიყუნეთ ჩუენ სიყუარულსა მ[ედ]ა მჴებრიესა. და შეილი შენი შენდავე მიმინი-გებია, იხილე და განიხარე, და ი[მრთ]ისაგან მიელინებული ონგელოზი მჴედობისა იყაენ შენ თანა, მარადის განსდევნენ ი[მერ]თმან დამბადებელმან ეშმაკი მაცთური საზღუართაგან შენთა.

ჰოეიდა ჴაქარ, ძე მეფისა მირიანისი, და ჰოციქული ჴოსგანგინე მეფისა ჴეისრისა მცხეთას. აღივსნეს სიხარულითა ჰირიან მეფე და ნანა დედოფალი, და მადლობდეს ი[მერ]თსა, ნიჭითა სრულთა მომცემელსა. მაშინ მირიან მეფემან განასრულა ეკლესია საეპისკოპოსო და აღასრულა საგჴურება მისი მრავლითა დიდებითა, და მოქცეითგან მირიან მეფისათ მეოცდახუთესა წელსა მოკუდა ძე მისი რეც, სიძე თრდაგ სომეხთა მეფისა, რომელსა მიეცა მეუობა სიცოცხლესავე მისსა. და დაუღეს აელდამასავე, რომელი თჳთ მასევე, რეცს, აღეშენა. და მასევე წელიწადსა დასნეულდა მირიან მეფე, რომელიცა აღესრულა:

შა მოიყვანა ძე თჳსი ჴაქარ, და ცოლი მისი ნანა, და ჰრქუა: აჰა, ესერა, მე წარვალ ეინაცა მოვედ, და ემადლობ მრავალმოწყალესა დ[მერ]თსა, დამბადებელსა ცისა და ქუეყანისასა, რ[ომელმან] წარგჴუენული ეშმაკისაგან მიქსნა მე პირისაგან ჯოჯოხეთისა, და ღირს მყო მე [70v] მარჯუენით მისთანა. შენ, ნანა, უკეთუ გეცესლა მოცალება ცხოვრებისა ჩემისა შ[ემდგომად], განყავ სამეფო განბი ჩუენი ორად, და მიიღე სამარხავსა ნინოსსა განმანათლებელისა ჩუენისასა, ჟამთა შეეცალეებისათ[ჲ]ს, რათა არა შეირყოს უკუ[ნისადმე] აღგილი იგი. რ[ამეთუ] მეფეთა საჯდომი არა არს, ა[რამედ] მწირ არს. და ეგრეთვე დაჰვედრა ეპისკოპოსსა, რათა აღიღონ დაბა მის აღგილისა, რამეთუ ღირს არს პატივისცემასა.

ჲ[ოლო] ძესა თჳსსა ჰრქუა შეილო ჩემო, შეიეცალა ბნელი ჩ[ემ]ი ნათლად და სიკუდილი ცხოვრებად. შენდა მომიცემია გვირგვინი მეფობისა ჩემისა. ი[მერ]თ[მან], დამბადებელმან ცისა და ქუეყანისამან, დაგამტკიცენ შენ სრულსა სარწმუნოებასა მ[ედ]ა, იწურითილი ყ[ოელა]დ მცნებათა ძისა დ[მრთ]ისათა, და დაადგერ ს[რულია]დ მათ მ[ედ]ა და სახელსა მ[ედ]ა ქრისტესსა სიკუდილი ცხოვრებად გიწნდინ, რ[ომლითა] წარუვალი ცხოვრება მოიგო, და, სადა ჰპოენე ენებანი იგი ცეცხლისანი კერანი, ცეცხლითა დასწვენ, და ნაცირო შეასო, რ[ომელ]ნი მათ ესიღვენ. და ეს შეიღთაიკა შენთა ამცენ, რ[ამეთუ] მე ეითი იგი, რომელ კაეკასიანთა შ[ინ]ავე დაიღვენ. ჲ[ოლო] ამას შეუდგე შენ გულითა შენითა, და თავი შენი შეჴედრე ძესა დ[მრთ]ისასა, ა[ირევე]ლ ჟამთა შობილსა, და განკაცებულსა, და ენებულსა კნისათ[ჲ]ს ჩუენისა, და წარძღუანებითა პატიოსნისა ჯ[უარ]ისათა ჰსძლო მგერთა, ვ[ითარე]კა აქეს ჩეველება გულით მოსაეთა შენთა.

შა პატიეს ჰსცემდი სუეგსა მას ღმრთიე აღმართებულსა. და იყაენ ყ[ოელ]ითურთ სასოება შენი მისსა მ[იმართ], და იყაენ მისელა შენი ძილად საუკუნოდ სარწმუნოებასა მ[ედ]ა წ[მიდ]ისა სამებისასა. და მოაყუანა შინა ჴუარი იგი ნინოსი, რ[ომელ]ი ა[ირევე]ლიდგან აქუნდა, და ჩამოჰკიდა გვირგვინი სამეფო ჴუარსა მას, და მოიყვანა ძე თჳსი ჴაქარ, და თაესა მისსა გამოსახა სახე ჴუარისა, [71r] და აღიღო გვრგვინი ჯ[უარ]ისაგან და დაადგა თაესა ძისა თჳსისასა. და აღესრულა მირიან მეფე, და დაეფლა გემოსა ეკლესიასა, საშუალსა სუეგსა სამხრითს, ჩრდილოთ კერძო. და მას სუეგსა შ[ინ]ა არს ნაწილი დ[მრთ]ითე აღმართებულისა მის სუეგისა. და მეორესა წელსა მოკუდა ნანა დედოფალი, და დაეფლა მასევე სუეგსა დასაუალით, სადა მირიან მეფე დამარხულ იყო. და დაჴდა მეფედ ძე მისი ჴაქარ, და იყო მორწმუნე, ვ[ითარე]კა მამა მისი. ამან მოაჴიენა უმრავლესნი კაეკასიანნი, რ[ომელ]ნი ვერ მოეჴიენეს მამასა მისსა. და შთაჴარდა შ[ორი]ს მისსა, და სომეხთა მგერობა. რ[ამეთუ] სომეხნი ბაქარის მძისწულისა, რევის ძისა, თრდაგ მეფის ასულის-წულისა მეფობასა ლამობდეს ქართლს.

ჲ[ოლო] ესე ჴაქარ ეგრახა სპარსთა მეფესა მამის მძისწულსა მისსა, დაემოყვრა და გაუეცალა ქ[უე]ყ[ან]ა და სიძესა მისსა ფეროზს, რ[ომელ]სა აქუნდა რანი ბარდაყამდის მიცემულად მირიანისაგან, და მისცა მის წილდ სამშუდლითგან მიმართ ქ[უე]ყ[ან]ა, ვ[იდრე] თაჳადმდე აბოიკისა. მაშინდა ნათელ ილო ფეროზ, და ერმან მისმან, და მოირთეს ძალი ხუასროსაგან, და ეწყენეს სომეხთა ჯაჴახეთს, ჰსძლეს და აოგნეს სომეხნი. მაშინ მეფემან ბაქარ, შუამდგომლობითა ბერძენთა მეფე-

სა და სპარსთა მეფისათა, დასწერა კელით წერილი ძმისწულთა მისთა, და ღედისა მათისა სალო-
მესგან, ექიდრემდის იყოს ნათესაები ბაქარისი, რ[ომელსა ეძლოს პყრობა მეფობისა, მათი იყოს
მეფობა, არაოდეს ძებნონ მეფობა ნათესაეთა რევისთა. ჰაშინდა მოიყვანა ძმისწულნი თჳსნი და
მისცა კუხეთი, და დასხნა რუსთავს ერისთავად. ამან ბაქარ ყოველნი ღლენი ცხოვრებისა მისისანი
დიდსა სარწმუნოებასა შ[ინ]ა [71v] აღასრულნა, და განმრავლნა მღლელნი და დიაკონნი ყ[ოველ]-
სა ქართლსა და რანსა შ[ინ]ა ეკლესიათა მსახურებად. ამან აღაშენა ეკლესია წილკანისა. მოკულა
და დაეფულა ძმისავე თჳსსა თანა. და დაჯდა ძე მისი მირდაგ, და მეფობდა დიდსა სარწმუნოებასა
შ[ინ]ა. და ამან აღაშენა ეკლესია თუხარისის ციხესა შ[ინ]ა, რამეთუ კეესა კლარჯეთისასა არა იყო
ეკლესია, და მუნ შ[ინ]ა დაადგინნა მღლელნი. მოძღურად კლარჯთა, და ჰმაგა შენება და შემკობა
ერუშეთისა და წუნდისა ეკლესიათა.

ჰაშინ, ამის მირდაგის მეფობასა, იწყეს ქართველთა სუეგისა ცხოველისგან ნაწილისა განდე-
ბად და ქმნად ჯუარად, რამეთუ ღიდნი სასწაულნი და კურნებანი იქმნებოდეს, სადაცა იყვის ნაწილი
სუეგისა ცხოველისა, და არა აყენებდა ჰირდაგ მეფე ნაწილისა განდებად, რ[ამეთუ] ეპისკოპოს-
მან, ჭქემპარიგმან ჯაიბ, ეგრეთ ჯერ ირინა, და ჰსთქუა მინიჭებულ არს უ[ფლ]ისაგან, და ჯერ არს
სუეგისა მის ღმრთივ აღმართებულისა ქმნა სახედ ჯ[უარ]ისა. და განეუინა ყ[ოველ]თა ადგილთა
ქართლისათა ნაწილი სუეგისა ცხოველისა.

ჰაშინ ამან მეფემან მირდაგ მისვე სუეგისაგან შექმნა ჯუარი და რ[ომელი] დარჩა სუეგი-
სა მისგან ცხოველისა, მას გარე მოქმნა ქეკიირითა, და აღამაღლა ქეკიირი პირველ სუეგი-
სა ოდენად, და თავსა მცელა მის სუეგისასა აღმართა ჯუარი იგი ძელი განმაცხოველებელი, და
ყ[ოველ]ნი ღლენი ცხოვრებისა მისისანი უშუთოველად აღასრულა სარწმუნოებასა შ[ინ]ა დიდსა,
და იგისა წარვიდა კუალსა მამათა მისთასა, შემკული ღმრთისა სათნოებითა, ხ[ოლო] რაჲმს
მოხელეა ჰყო უსწაღმაქ ქართველთა მცელა და ინება წმინდ[ა] ღმრთისა მშობელმან, რ[ომ]ლისა
ნაწილნი ეართა და ნათელ გვიღებოეს სახელსა მცელა ძისა და ღმრთისა მისისა ქრისტესა ღმრთი-
ის წმინდისასა [72r] მაღლითა და შეწვენითა [...] მის ჩმინდლისა იქეთის მშობელისა დედოფლი-
სა მარადის ქალწულისა ჰარიამისათა, არაოდეს მიდრეკილ არს გული ჩქუენი ურწმუნოებად
სამებისაგან წმინდისა ერთარსებისა. ხ[ოლო] ბერძენნი მიიტყეს კერპთმსახურებად და დაეუ-
ნეს, ხ[ოლო] ჩეენი ესე კეთილი სარწმუნოება, რ[ომელ]ი მოგეცა გვიპყრეს მეოხებითა წმინდისა
ღმრთის მშობელისათა და გედა მღგომელობითა განმანათლებელისა ჩქუენისა წმინდისა ჩინო
მოციქულისათა.

ხ[ოლო] შემდგომად ჰირიანისა მეთაე მეფე იქმნა ზახტანგ გორგასლან, და [...] ყრმა იყო,
იძულებით სპარსეთად წარვიდა და ქრისტეს სარწმუნოება კეთილად დაიყუა, და შემდგომად
რაოდენისამე ჯამისა მოიქცა და ჯამსა მას იყო ჰიხაილ მთავარეპიკოპოსად, და დააჯერეს ვითარმე
დ ვახტანგ ქრისტეანობა დაუტევავო, ხ[ოლო] მან ირწმუნა, და მი-რ-ავიღოდა ზახტანგ მოკითხვად
მისსა, ფერხი შეხარა და კბილნი შეაღწენა, ხ[ოლო] მეფემან ზახტანგ სიმშვიდით ღმრთისათჳს
და ითმინა იგი, და არა რაჲ ბოროტი შეამთხუა, გარნა წარგზავნნა მოციქულნი საბერძნეთს და
ითხოვა მეფისაგან და პატრიარხისა კათოლიკოსი, და მათ წარმოავლინეს პეტრე კათოლიკოზ-
ად, ხ[ოლო] ვახტანგ აღაშენა ქუემო ესე ღიდი ეკლესია, და დასვა მას შ[ინ]ა პირველად კათა-
ლიკოსად პეტრე, ღირსი და მდაბალი, და დაამაბლა, პატივი სამთავროსა. მან ზახტანგ აღაშენა
გვილისი, და მცხეთა ქალაქი მუნ მისცალა, ამანვე დაიმორჩილნა ოვსნი, და ყივჩაყნი, და შექმნა
კარნი ოვსეთისანი, და აღაშენა მას მცელა გოდოლი, და დააყენა მას მცელა [72v] შ[ინ]ა მცეულ-
ნი მახლობელნი მის ადგილისანი და უწოდა მათ კარად დარიალანი და აწ თჳნიერ ბრძანებისა
მეფისა ვერ ხელეწიფების გამოსვლად ოვსთა და ყივჩაყთა. ამან ვახტანგ [...] სპარსთა და დაიმორ-
ჩილნა, რ[ომელ]ი იყო საბარელ და გოლიათი. და განთქმულ ყ[ოველ]სა ქუეყანასა, რ[ომელ] იყო
სიგრძე მისი ათორმეტი მგაკაველი, და აწუა საცნაურ არს იგი სამოსლისა და აბჯარისა მისისაგან.
ხ[ოლო] ფრიალ შემკული ღმრთის მსახურებითა ღიდი ზახტანგ.

შა მოკლა იგი სპარსთა ბრძოლასა შ[ინ]ა, მონა უფლისაგან მისისა რ[ომელ] იყოდა განახ-
ევი ჯაჭვისა ღლიასა ქუემე და აღიპყრნა რა კრმალი თჳსი, რათა ჰსცეს კაცსა სპარსთაგანსა,

მიწამან ბოროტმან ჰკრა ისარი ღლიასა ქუეშე და მით მოკლა, და ქ[რისტ]ესთ[ეს] იწამა ქ[რისტ]ეს-
მოყვარე იგი მეფე და არს საულაჲ მისი წ[ინაშ]ე სევეგისა ცხოველისა. ხ[ოლო] შ[ემდგომ]ად მისსა
მოიწიენეს სპარსთაგან ქართველთა შ[ემდგომ]ად ღიღნი ჰირნი, და ჟ[რია]ღნი სულნი მოსწყდნეს, და
ქ[უე]ყანანი დაიპყრნეს, და მრავალნი იწამნეს სახელისათჳს ქ[რისტ]ესისა რ[ომელ]თანიმე წიგნ-
ნი აღიწერნეს და რ[ომელ]თანიმე დაშთეს აღუწერელად. გარნა ყ[ოველ]ნი აღწერილ არიან წიგნ-
სა ცხოველთასა. შა მისსა შ[ემდგომ]ად გამოვიდა პერეკლე მეფე, და შეერთნეს ქართველნიცა, და
შევიდა სპარსეთს, და შეწეენითა ი[მრთ]ისათა შემუსრა სპარსეთი, და გაძარნი და ბომონი მათნი,
და ხუასრო მეფე და ძელი ცხოვრებისა, რ[ომელ]ი წარეგყენა სპარსთა, წარმოიყენა, და ძლევა
შემოსილი შემოვიდა სამეფოდ. შა მისსა შ[ემდგომ]ად განეუთნა ქადაგება მაჰმედ უსჯულოსა, და
მრავალი ერი შეუდგა მას. შ[ემდგომ]ად მისსა გამოვიდეს სპარსნი, და მონგომდე მოიწიენეს, და
ყ[ოველ]ი კაბადუკა დაიპყრეს, და ე[ითა]რ იგი იყო კურთხევა კათალიკოზისა ანგიოხიით, ეერღა-
რა ეის კელ-ეწიფებოდა სულად გზასა ანგიოქიასას [73r] ამისთჳს დიდი ზრუნეა აქუნდა ქართუელ-
თა, ხ[ოლო] ღღეთა თეოფილე ანგიოქელ პაგრიარხისათა წარაეღინეს მოციქულნი და მიუთხრეს
ამის პირისათჳს, ხ[ოლო] თეოფილე ჰყო კრება საზოგადო და განაწესეს, რათა შეეკრებდინ ეის-
კოპოსნი სამრეკლოსა მისისანი და აკურთხევენ კათალიკოზსა, რ[ომელ]იცა ჰსთნდეს მეფესა და
ერსა და ამისა პირისათჳს დასწერა წიგნი, დაბეჭდულად წარმოგზავნა.

ჟ[ოლო] ე[ითა]რ იგი: პ[ირველ] იყენეს ასნი სოფელნი სასაყიდლად მირონისა, ამისწილ განუ-
წესა ასი ღრაჰკანი: ხ[ოლო] შ[ემდგომ]ად ამისა ე[ითარმედ] ესოდენ განაჩინეს, რათა სახელით
ოდენ მოიხსენებოდეს პაგრიარხი ანგიოხელი ქართლს.

ესრეთ განაგეს ქართლისა ეკლესიათა წესი და ქსევა.

და ესრეთა არს, ყ[ოველ] ღღეინდელად ღღემდე,

სადიდებლად ჰამისა და ძისა

და ჩ[მიდ]ისა სულისა, აწ და

მ[არა]დის და უკუ[ნით]

უკუნი-

სამდე

ამი

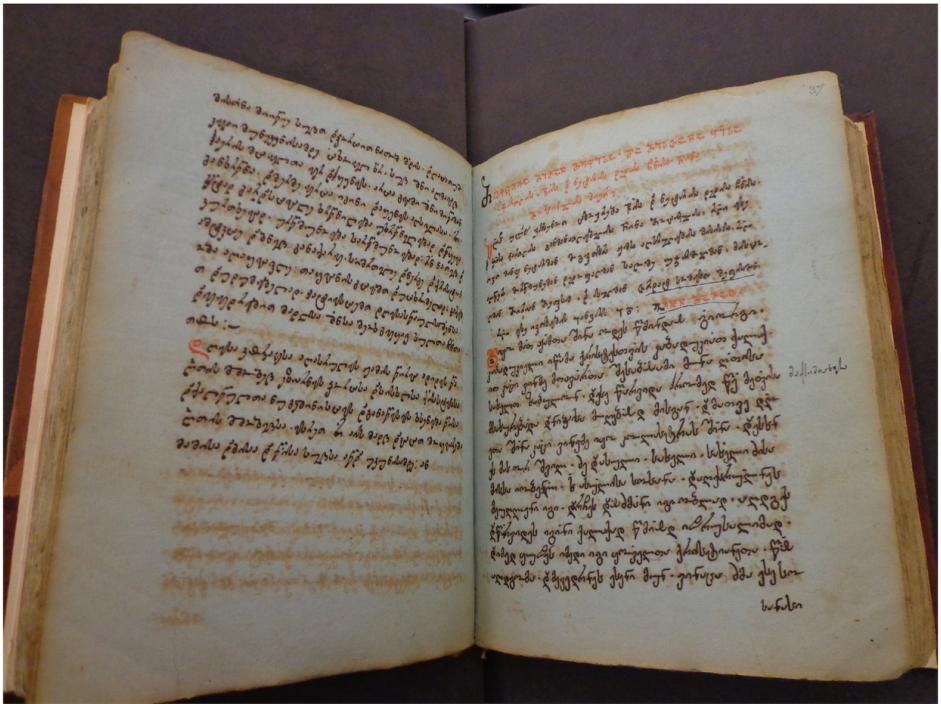
ნ:

~

..

~

.

ბოდლეს ბიბლიოთეკაში დაცული წმინდა ნინოს „ცხოვრების“ ხელნაწერი

MANUSCRIPT OF THE VITA OF SAINT NINO IN THE BODLEIAN LIBRARY

David Kolbaia

To the deed of Saint Nino – the Illuminatrix of Georgians – are dedicated many hagiographical writings. They can be grouped as different redactions of the Saint's *Vita*. One of such redactions is kept in the Bodleian Library (Marjory Wardrop collection MS.Wordr.e.2). Manuscript is dated by ca. 18th century. In general, it follows the redaction composed by Leonti Mroveli (Georgian historian of the eleventh century) included in the collection of the old Georgian historical writings *Kartlis Tskhovreba*. Despite a palpable similarity of the text in question with the text by Mroveli, the former shows some discrepancies with the later. Just these specific features of the *Vita* kept in Bodleian Library attracted my attention and gave me motivation to publish full text of it.

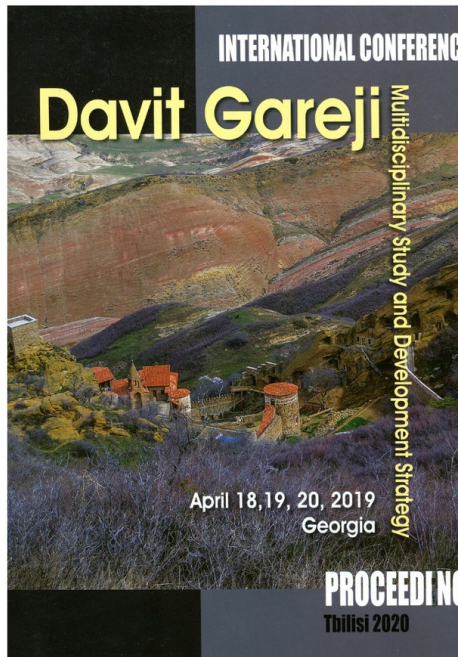
This publication might be helpful for the researchers who study the hagiographical cycle dedicated to the deeds of Saint Nino and who aim to represent its full history.

წიგნების მიმოხილვა
BOOK REVIEWS

გარეჯისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო კონფერენციის მოხსენებათა კრებული

ლალო მირიანაშვილი

გამოიცა 2019 წლის 18-20 აპრილს თბილისში გამართული, გარეჯისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო კონფერენციის მოხსენებათა კრებული „დავითგარეჯი: მულტიდისციპლინური კვლევა და განვითარების სტრატეგია“. კრებული გამოსცეს ქართული ხელოვნებისა და კულტურის ცენტრმა და საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნულმა სააგენტომ შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის დაფინანსებით. კრებული მთლიანად ინგლისურენოვანია. ენობრივი თვალსაზრისით, ტექსტები კარგადაა გამართული, რაც კრებულის რედაქტორის - ორი ზ. სოლტესის დამსახურებაა.

კრებული შესავალი ნაწილისა და ხუთი ნაკვეთისაგან შედგება. შესავალ ნაწილში მესულია პროექტის ხელმძღვანელის, ქართული ხელოვნებისა და კულტურის ცენტრის პრეზიდენტის, საქართველოში ევროპა ნოსტრას წარმომადგენლის მაკა დვალისშვილისა და ევროპა ნოსტრას გენერალური მდივნის სნეჰკა ქაიდელიგ-მიხაილოვიჩის წერილები, აგრეთვე, ევროპა ნოსტრას ვიცე-პრეზიდენტის პიტ ჯასპაერტის წინასიტყვაობა.

კრებულის პირველი ნაკვეთი ევროპა ნოსტრასა და ევროპის საინვესტიციო ბანკის ინსტიტუტის მისიის ანგარიშს ეთმობა, რომელიც გაიანე კასნატიმ მოამზადა. ანგარიშში შეფასებულია გარეჯის მონასტრების, ძირითადად ინტერიერების, შელესილობისა და კედლის მოხატულობის მდგომარეობა და რეკომენდაციები გადაუდებელი სამუშაოების თაობაზე.

მეორე ნაკვეთში შესულია სამეცნიერო მოხსენებები, რომლებიც შემდეგ საკითხებს მოიცავს: გარეჯის ისტორიული გეოგრაფია, არქეოლოგიური თვალსაზრისით შესწავლის მდგომარეობა, ნათლისმცემლის მონასტერში სამარხის გახსნის შედეგები, წმ. დავითის ლავრაში გათხრის დროს აღმოჩენილი სამონასტრო ჭურჭლის მიმოხილვა, სამონასტრო ცხოვრების წესი, პაგიოგრაფიულ თხზულებებში დაცული ცნობები, უდაბნოს მონასტრის ერთ-ერთ ნაკანარ წარწერაში მოხსენიებული პირების იდენტიფიცირება, ქოლაგირის მონასტრის ტაძარში გამოსახული ისტორიული პირების იდენტიფიცირება, დოდორქის მონასტრის ქვაბოვანი კომპლექსების ხუროთმოძღვრების აღწერა და ანალიზი, დოდორქის მონასტერში ახლადგამოვლენილი გუმბათოვანი სამლოცველოს ხუროთმოძღვრების და მოხატულობის ანალიზი, თეთრი უდაბნოს სამლოცველოს სააფსიდო გამოსახულების თეოლოგიური შინაარსი, ხელოვნების მუზეუმში დაცული, წმ. დავით გარეჯელის ხატების მიმოხილვა.

კრებულის მესამე ნაკვეთი ეთმობა გარეჯის მონასტრების საერთაშორისო კონტექსტში გააზრების საკითხებისადმი მიძღვნილ კვლევებს. აქ შესულია უცხოელ მეცნიერთა მოხსენებები, რომლებშიც გარეჯის მონასტრების ზოგადი გეგმარება, კლდოვანი ხუროთმოძღვრება და კედლის მოხატულობა უცხოური ანალოგების ფონზეა განხილული.

კრებულის მეოთხე ნაკვეთი გარეჯის ბუნებრივ მემკვიდრეობას – განამარხებულ ცხოველებს, ფლორისა და ეკოსისტემების მრავალფეროვნებას, აგრეთვე, გარეჯის ტერიტორიაზე მომხდარ ისტორიულ მიწისძვრებს ეთმობა.

კრებულის მეხუთე ნაკვეთში შესულია მოხსენებები, რომლებშიც გარეჯის მენეჯმენტისა და დაცვის, მათ შორის, კედლის მხატვრობის დიაგნოსტიკისა და სტაბილიზაციის საკითხებია განხილული.

კრებული მკითხველს შესაძლებლობას აძლევს ეზიაროს გარეჯის შესახებ დღეისთვის არსებულ ცოდნას მეცნიერების ფაქტობრივად ყველა დარგში და გაეცნოს ჩვენამდე მოღწეული კულტურული მემკვიდრეობის მდგომარეობასა და მისი დაცვის გზებს.

კრებულის ჩამოტვირთვა შემდეგი ვებ-მისამართიდან შეიძლება: <https://www.gaccgeorgia.org/Symposium/Gareji%202019/Gareji%20NET.pdf>

PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL CONFERENCE DEDICATED TO DAVITGAREJI

Lado Mirianashvili

The Davitgareji conference proceedings have been published. They contain the papers presented at an International conference “Davitgareji – Multidisciplinary Study and Development Strategy” held on 18-20 April, 2019 in Tbilisi.

The volume consists of a prologue and five parts.

Europa Nostra and the European Investment Bank Institute mission report is presented in Part 1 of the Proceedings. Mainly the state of interior plastering and wall paintings is assessed, and actions necessary for safeguarding and development of the monastic complexes is proposed.

Part 2 of the volume contains scientific contributions which cover various aspects of the study: historical geography, archaeology, monastic life, hagiography, graffiti, architecture, wall paintings and icons.

Papers about rock-cut monasteries, their architecture and wall paintings conceived in an

international context can be found in part 3 of the collection.

Part 4 contains papers on natural heritage of Davitgareji.

Papers in part 5 of the volume concern the issues of site management and preservation.

The papers present an overview of all aspects of the study and latest scientific knowledge on Davitgareji.

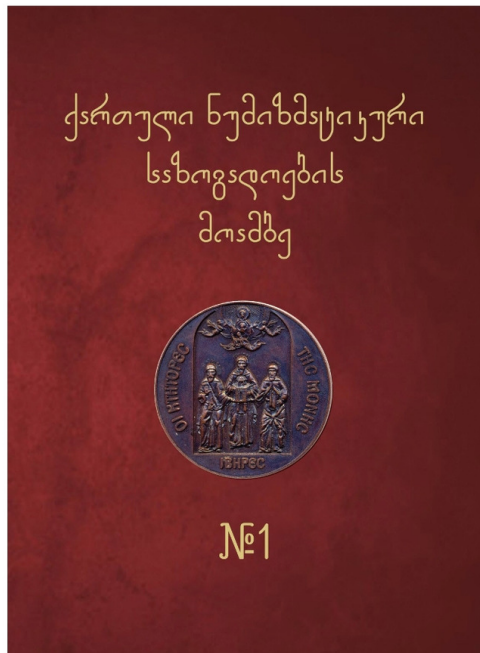
The text can be accessed online at <https://www.gaccgeorgia.org/Symposium/Gareji%202019/Gareji%20NET.pdf>

ქართული ნუმიზმატიკური საზოგადოების მოამბე

ლადო მირიანაშვილი

დაფუძნდა ქართული ნუმიზმატიკური საზოგადოების ბეჭდვითი ორგანო – მოამბე. ჟურნალი შედგება საინფორმაციო და სამეცნიერო ნაკვეთებისგან. საინფორმაციო ნაკვეთი იხსნება ირაკლი ფალავას წერილით ქართული ნუმიზმატიკური საზოგადოების დაარსებისა და საქმიანობის ისტორიის შესახებ. ამავე ნაკვეთში დაბეჭდილია საზოგადოების წესდება, ბიუჯეტი და გზამკვლევი ავტორებისთვის.

ჟურნალის სამეცნიერო ნაკვეთში შვიდი სტატიაა დაბეჭდილი. ი. ფალავას, დ. ბლიაძისა და პ. ჭუმბურიძის ერთობლივი სტატიით სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოდის დავით IV აღმაშენებლის უშუალო მემკვიდრეების მიერ მოჭრილი ე.წ. ორმაგი (ანუ ერთზე მეტი წყვილი სიქის ანაბეჭდის მატარებელი) მონეტები. აღწერილია მეფეების დემეტრე I-ისა და გიორგი III-ს, აგრეთვე მეფე თამარისა და ვინმე გიორგის მიერ მოჭრილი მონეტები. ავტორები ასკვნიან, რომ სიქების ორ-ორჯერ დარტყმა იყო არა შემთხვევითობა, არამედ წინასწარ გამიზნული ქმედება. ამ ტიპის მონეტების მოჭრა საქართველოში დემეტრე I-ის ზეობის დროს უნდა დაწყებულიყო.

ი. ფალავასა და ს. თურქიას ერთობლივ სტატიაში აღწერილია მეფე გიორგი IV ლაშას ახალი ტიპის სპილენძის მონეტა, რომლის ერთადერთი ცალია ცნობილი. ამ მონეტის შუბლზე დატანილი ასომთავრული ლეგენდა ტრადიციულად ორ სტრიქონად კი არ არის განლაგებული, არამედ მეტ-ნაკლებად მორკალული ერთი სტრიქონის სახითაა წარმოდგენილი.

ი. ფალავასა და ბ. თურქაძის ერთობლივ სტატიაში აღწერილია მეფე გიორგი IV ლაშას უნესო ქედვის სპილენძის მონეტა, რომლის ზურგის არაბულენოვან ლეგენდაში მომცრო ჯვარია ჩამატებული.

ავტორების ვარაუდით, ამგვარი მოდიფიკაცია უნდა ყოფილიყო უფრო კერძო (თავად ოსტატის) ინიციატივა, ვიდრე სახელმწიფო დაკვეთა.

ი. ფალავას სტატია შეეხება ქვემო ქართლის ტერიტორიაზე აღმოჩენილ რვა მონეტაზე (მონეტების კომპლექსს), რომელშიც შემავალი ყველა მონეტა უნესო ჭედვისაა. ექვსი მონეტა მეფე თამარის მიერაა მოჭრილი, ერთი – ვინმე გიორგის მიერ (გიორგი III, გიორგი რუსი, ან გიორგი IV) და ერთი გიორგი IV-ის მიერ. მონეტების საფულე დაახლოებით 1223-1226 წლების შუალედითაა დათარიღებული.

რ. სპანდერაშვილი და ი. ფალავა ერთობლივ სტატიაში განიხილავენ ოსმალურ გაყალბებულ ოქროს მონეტას კახეთიდან.

ი. ფალავას კიდევ ერთ სტატიაში საუბარია პლატონ იოსელიანის წიგნში „ცხოვრება გიორგი მეთაფრისა“ დაცული ნუმიზმატიკური და სფრაგისტიკული ცნობების შესახებ. მათი ანალიზის საფუძველზე ავტორი ასკვნის, რომ პ. იოსელიანს საკმაოდ ბევრი შეცდომა აქვს დაშვებული, რაც საეჭვოს ხდის ამავე ავტორის სხვა ცნობების სანდოობასაც.

რ. სპანდერაშვილის, ი. ფალავასა და ს. თურქიას ერთობლივ სტატიაში აღწერილია ათონის ქართველთა მონასტრის, ივერონის დაარსების 1000 წლისთავისადმი მიძღვნილი საიუბილეო მედალი. ეს თარიღი 1980 წელს აღინიშნა. მედალის შუბლზე გამოსახული არიან ათონის ივერთა მონასტრის მოღვაწენი – წმ. ექვთიმე ათონელი, წმ. გიორგი მაშენებელი-ათონელი, და წმ. იოანე ათონელი (განმარტებითი წარწერების მიმდევრობა სწორედ ამგვარია). ცენტრში ივერონის მესამე ილუმენის, წმ. გიორგი ათონელის ფიგურაა, რომელსაც ორივე ხელით ეკლესიის მოდელი უჭირავს. როგორც ცნობილია, ივერონის ღვთისმშობლის მიძინების მთავარ ტაძარში იხილება წარწერა: „მე დავაშენე სუეტნი მისნი და უკუნისამდე არა შეიძრნენ. გიორგი მონაზონი, ქართველი და მაშენებელი“. მედალის ზურგზე ივერონის ზოგადი ხედი. გამოსახულებებს ბერძნული წარწერები ახლავს. გრაფიკოსის გვარი უცნობია.

ჟურნალის პირველ ნომერში გამოქვეყნებული სტატიები შეიცავს სიახლეებს. ისინი ამდიდრებენ არსებულ ცოდნას ქართულ ნუმიზმატიკასა და ეგზონუმიში.

BULLETIN OF THE GEORGIAN NUMISMATIC SOCIETY

Lado Mirianashvili

A new journal "Bulletin of the Georgian Numismatic Society" is out. The bulletin is divided into two parts: information section, and scientific section. The information section opens with an article about history of the Georgian Numismatic Society written by I. Paghava. Charter and budget of the Society, as well as a guide for the authors follow.

The second section contains seven papers dealing with Georgian coins, and a medal dedicated to the 1000th anniversary of the Georgian monastery on Mount Athos, struck abroad.

In the paper written by I. Paghava, D. Bliadze and P. Chumburidze, the authors discuss several specimens of medieval Georgian copper coins struck by kings Dimitri I, Giorgi III and Tamar (the latter monarch together with certain Giorgi). All specimens were produced by striking the flans with the same pair of dies several times, leaving at least two die imprints on each coin side. The authors argue that the pair of dies were applied to the flan several times purposefully, rather than

accidentally. These coins prove that the practice of applying the pair of dies to the flan several times was introduced already in the reign of King Dimitri I.

A unique irregular copper coin minted in the name of King Giorgi IV Lasha, constituting a new variety, is published by I. Paghava and S. Turkia. Asomtavruli Inscription on the obverse of the coin is curved on both ends, instead of being distributed in two lines. The authors argue convincingly that the coin was produced at the official state mint, and put into general circulation.

A paper by I. Paghava and B. Turkadze concerns King Giorgi IV Lasha's irregular copper coin with the effigy of the cross on the reverse with Arabic Legend. The authors assume that such coin die was possibly produced on the initiative of a celator or mint staff in general, rather than by the authorities.

I. Paghava describes a small hoard, comprising eight irregular copper coins of the 12th and early 13th centuries, minted by Georgian monarchs. The hoard was discovered in an unspecified location in Kvemo Kartli region of Georgia

A paper by R. Spanderashvili and I. Paghava concerns a counterfeit Ottoman gold coin from Kakheti, Georgia. X-ray fluorescence analysis has shown that the coin was produced from silver-copper alloy by casting, and plated with gold. The authors assume that this sample could be either produced locally or imported.

I. Paghava reviews numismatic and sphragistic data found in Platon Ioseliani's work "The Life of Giorgi the Thirteenth". The author notes a number of mistakes in the accounts left by P. Ioseliani. Seals of Iese, son of Ose are also studied.

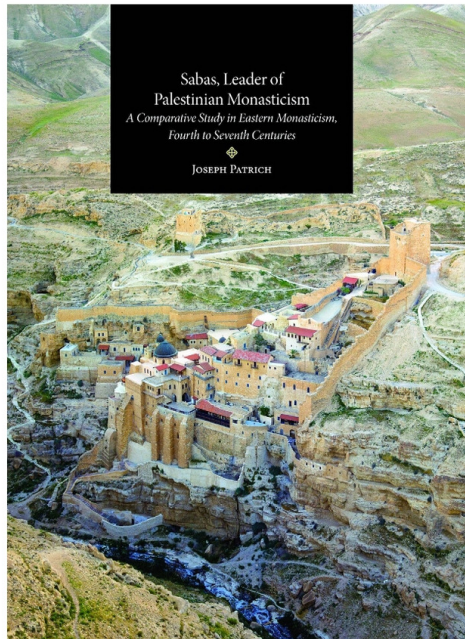
R. Spanderashvili, I. Paghava and S. Turkia first time publish and discuss a bronze medal commemorating 1000 years of Georgian monastic activities on Mount Athos. The medal was minted in 1980 in Greece.

The above papers demonstrate novelty and importance to the Georgian numismatics and exonumia.

ჯოზეფ პატრიხის წიგნი „საბა, პალესტინური მონასტიციზმის ლიდერი“ (მეორე გამოცემა)

ლადო შირიანაშვილი

2020 წელს „დამბარტონ ოუქსის“ გამომცემლობამ ხელმეორედ გამოსცა ისრაელში მოღვაწე ცნობილი არქეოლოგის ჯოზეფ პატრიხის წიგნი „საბა, პალესტინური მონასტიციზმის ლიდერი: IV-VII საუკუნეების აღმოსავლეთის სამონასტრო ცხოვრების შედარებითი ანალიზი“ (პირველი გამოცემა 1995 წელს დაიბეჭდა). „დამბარტონ ოუქსი“ არის პარვარდის უნივერსიტეტის პრესტიჟული კვლევითი ინსტიტუტი, ბიბლიოთეკა და მუზეუმი, რომელიც ხელს უწყობს და აფინანსებს ბიზანტიოლოგიურ და კოლუმბამდელ კვლევებს საერთაშორისო მასშტაბით.

გემოხსნებული წიგნი განსაკუთრებით საინტერესოა ქართველი მკითხველისთვის, რამდენადაც ის შეეხება ქართული სამონასტრო მოძრაობის ისტორიასთან დაკავშირებულ ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს საგანეს პალესტინაში – საბანძინდის მონასტერს, რომელიც იყო ქართველი ბერების მოღვაწეობის ადგილი და ქართული მნიგნობრობის უმნიშვნელოვანესი ცენტრი ჯვრის მონასტრის დაარსებამდე. მართო ის რად ღირს, რომ საბანძინდაში შვიდი წლის განმავლობაში მოღვაწეობდა წმ. ილარიონ ქართველი (IX ს.) და იქვე „დაყვნა წელნი მრავალნი“ გიორგი-პროხორემ (XI ს.), ჯვრის მონასტრის დამაარსებელმა.

წიგნი ხუთი ნაწილისგან შედგება. სანყის ნაწილში ჯ. პატრიხი მიმოიხილავს პალესტინაში, საბა განწმენდილამდე არსებულ მონასტრებსა და მათ ტიპებს. ავტორი ახსენებს პეტრე იბერიელსა და 444 წელს მის მოღვაწეობას ლაზას რაიონში სოფ. ტაბათასთან არსებულ ლავრაში. შემდეგ ჯ. პატრიხი მიმოიხილავს იუდეის უდაბნოში არსებულ სამონასტრო ცენტრებსა და მათ ტიპებს. ავტორი აღნიშნავს,

რომ იერუსალიმის პატრიარქსა და ბერებს შორის მიღწეულმა შეთანხმებამ დიდად განაპირობა 479 წლიდან ახალი მონასტრების მშენებლობის გააქტიურება პალესტინაში.

მომდევნო ქვეთავში ავტორი მიმოიხილავს აღმოსავლური მონასტიციზმის ზოგად თავისებურებებსა და პალესტინის ფარგლებს გარეთ არსებულ სამონასტრო ცენტრებს, მათ შორის ნიტრიის, კელიისა და სკიტის მონასტრებს. მიმოიხილვისაჲ ჯ. პატრიხი ყყრდნობა რუფინუსისა და პალადიუსის ცნობებს. ცალკე ქვეთავი აქვს დათმობილი პახომის მიერ დაარსებულ კვინობებს, მათ ორგანიზაციულ და ეკონომიკურ თავისებურებებს.

ავტორი ცალკე ქვეთავებს უთმობს სირიული მონასტიციზმისა და ბასილი დიდის წეს-განგებაზე დაფუძნებული სამონასტრო ცხოვრების თავისებურებებს. ჯ. პატრიხი ცალკე ეხება იუსტინიანეს კანონმდებლობას, რომელიც ცდილობდა სამონასტრო ცხოვრების უნიფიცირებას, მონასტრისა და სახელმწიფოს ურთიერთობის მოენესრიგებას.

შემდგომი თავი მთლიანად საბა განმწენდილის ცხოვრების მიმოიხილვას ეთმობა.

ნიგნის მეორე ნაწილში წმ. საბასა და მისი მონაწევების სამშენებლო პროექტებია განხილული. კერძოდ, ავტორი დეტალურად აღწერს წმ. საბას მიერ დაარსებულ დიდ ლავრასა და სხვა საგანეებს. ამ დროს, ჯ. პატრიხი, წერილობით წყაროებთან ერთად, მოიხმობს არქეოლოგიური კვლევის შედეგებს და ასკვნის, რომ ეს მონასტრები სულაც არ ყოფილა მკაცრად ასკეტური საგანეები: მათი მშენებლობისას მნიშვნელოვანი ყურადღება ექცეოდა მარტომყოფი ბერებისთვის ისეთი სენაკების შექმნას, რომლებიც მოხერხებული იქნებოდა ცხოვრებისა და მოღვაწეობისთვის. გარდა ერთი ბერისთვის განკუთვნილი სენაკებისა, ლავრაში იყო რამდენიმე სათავსოს მქონე კომპლექსებიც: საცხოვრებელ ოთახთან ერთად, ბერებს ჰქონდათ სამლოცველო, დამხმარე სათავსოები და ინდივიდუალური ჭებიც კი, რომლებიც დამოუკიდებელ წყალმქმრებ ქსელთან იყო დაკავშირებული. მონასტერს ჰქონდა წყალმომარაგების ცენტრალიზებული სისტემაც, რომელსაც ორი აკვედუკი ემსახურებოდა. ჯ. პატრიხის აზრით, რამდენიმე სათავსოს მქონე კომპლექსების ერთ ნაწილში განსაკუთრებული პატივის მქონე ბერები ცხოვრობდნენ, მეორე ნაწილში კი რამდენიმე ბერი (არაუმეტეს სამისა) ერთობლივად მოღვაწეობდა. ესენი, შესაძლოა, ყოფილიყვნენ მოძღვარი და მონაწე, სისხლისმიერი ძმები ან ერთი ეროვნების ბერები.

ჯ. პატრიხი წერს, რომ მონასტრის ძმობა ორი ძირითადი ეთნიკური ჯგუფის – ბერძნულ და სომხურენოვანი ბერების სახით იყო წარმოდგენილი. ამ კონტექსტში ავტორი არ ახსენებს დიდ ლავრაში მოღვაწე ქართველთა თემს, მიზეზი კი ისაა, რომ ნიგნში განხილული მონასტრის ისტორია მხოლოდ IV საუკუნიდან VII საუკუნემდე ჰერიოდს მოიცავს: როგორც ცნობილია, ქართული მწიგნობრობის კერა საბანწინდაში VIII-X საუკუნეებში შეიქმნა, ხოლო აქ ქართველების ეკლესიის არსებობის ფაქტი X საუკუნით დათარიღებულ ტიპიკონში არის ნახსენები. არსებობს მოსაზრება, რომლის თანახმად ქართველები (იბერიელები) წმ. საბას ლავრაში მისი დაარსების დღიდანვე მოღვაწეობდნენ. კერძოდ, წმ. საბას „ცხოვრებაში“ ნახსენებია ვინმე ბესი მონაზონი თვედოლოსი. ზოგიერთი მკვლევარი პაგიოგრაფიული თხზულების ტექსტში მოხმობილ ტერმინს „ბესი“, რომელიც ხალხის სახელწოდებაა, იბერიელებთან აიგივებს, სხვები კი მათ ჩრდილოეთ თრაკიელებად მიიჩნევენ. VI საუკუნის მეორე ნახევრის – VII საუკუნის დასაწყისის მოღვაწეა ქართველი ბერი მარტვირი საბანწინდელი.

ავტორი ცალკე საუბრობს საბანწინდის ლავრასთან არსებულ კვინობზე და ასკვნის, რომ მისი მთავარი ფუნქცია იყო ბერების შემზადება ლავრაში ცხოვრებისათვის.

მოპოვებული არქეოლოგიური მასალის მოხმობით, ჯ. პატრიხი დეტალურად აღწერს ახალი ლავრის, პეპტასტომოსის, იერემიას, ფირმინუსისა და ნეელკერაბას ლავრების სტრუქტურებს. შემდეგ, შედარებითი ანალიზის მიზნით, ავტორი განიხილავს კელიასა და ე.წ. „ეპიფანეს მონასტერს“, აგრეთვე, ესნას დასავლეთით მდებარე ანაქორეტთა თემსა და ხომიბას სენაკებს. ცალკე-ცალკე განიხილავს სენაკების მოწყობის წესს სხვადასხვა მონასტრებში და ეხება სამარტომყოფელო კომპლექსს ჩრდილოეთ სირიაში.

შემდეგი თავი ეთმობა კვინობებს. ავტორი დეტალურად აღწერს კასტელიონს, სქოლარიუსსა და კიდევ რამდენიმე სხვა ზოგადსაცხოვრებელ მონასტერს. მოჰყავს მათი კვლევის ისტორია. განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობს საბას ზედამხედველობის ქვეშ მოქმედ ადრეულ მონასტრებს –

ეფთვიმესა და თეოკრისტეს კვინობებს.

წიგნში განხილულია, აგრეთვე, მონასტრების მმართველობის სქემა. ავტორი ჩამოთვლის ძირითად თანამდებობის პირებსა და მათ ფუნქციებს მონასტერში, ასახელებს შემოსავლის ძირითად წყაროებს.

ცალკე არის წარმოდგენილი წმ. საბას მმართველობის წინააღმდეგ მიმართული ამბოხებები. ავტორი ცდილობს გაარკვიოს წმ. საბას მიმართ ბერების დაპირისპირების მიზეზები. იმუშავებს რა ამბოხებულების მიერ იერუსალიმის პატრიარქისადმი მიწერილ წერილს, ჯ. პატრიქი აღნიშნავს, რომ გარდა ფინანსების განაწილების წესისა, ბერების უკმაყოფილებას იწვევდა ისიც, რომ წმ. საბა სოფელი იყო (a rural person), ხოლო მისგან განსხვავებით, თვითონ კეთილშობილი ჩამომავლობისა იყვნენ (სწორედ ასე მოიხსენებს ამბოხებულ ბერებს ჰაგიოგრაფი კირილე სკვითოპოლელი). ავტორი ასკვნის: მიუხედავად იმისა, რომ წმ. საბას უდიდესი ავტორიტეტი ჰქონდა, ბერები არანაკლებ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ იერარქიულად მაღალ საფეხურზე მდგომი სასულიერო პირის წარმომავლობას: ეს უკანასკნელი ბერის პირადი მოღვაწეობით მოპოვებულ ავტორიტეტსაც კი გადასწორიდა.

ჯ. პატრიქი განსაკუთრებით აღნიშნავს წმ. საბას დამსახურებას სამონასტრო ცხოვრების ლაურელი წესის გავრცელების საქმეში. ამ ფაქტის წარმოსაჩენად ავტორი ერთმანეთს უდარებს წმ. საბას მიერ დაარსებულ მონასტრებში არსებულ ლიტურგიულ პრაქტიკას წმ. საბას წინამორბედების – ეფთვიმესა და გერასიმეს – მონასტრებში არსებულ ლიტურგიულ პრაქტიკას, ახდენს ამ მონასტრებში ცხოვრების წესის თავისებურებების შედარებით ანალიზს. ჯ. პატრიქი აჩვენებს, რომ წმ. საბა თავისი წინამორბედების გამოცდილებას ითვალისწინებდა, თუმცა საკუთარ ტიპიკონში მნიშვნელოვანი სიახლეებიც ჰქონდა შეტანილი. სინას მთის წმ. ეკატერინეს მონასტერში დაცული სამონასტრო ტიპიკონის გამოყენებით, რომლის ავტორობაც წმ. საბას მიეწერება, ჯ. პატრიქი ცდილობს აღადგინოს წმ. საბას სიცოცხლეში არსებული ტიპიკონი, რომელიც იმდენად პოპულარული იყო, რომ თვედორე სტუდიელმა ის, გარკვეული მოდიფიკაციის შემდეგ, საკუთარ მონასტერში დანერგა.

წიგნის ბოლო ნაწილში ჯ. პატრიქი იძლევა წმ. საბას ლავრის ილუმენების მოკლე ისტორიას, აგრეთვე, განიხილავს მათ ჩართულობას ორიგენიზმის დებულებების განხილვასთან დაკავშირებულ კამათში.

არქეოლოგიურ მონაცემებსა და წერილობით წყაროებზე დაყრდნობით, ვფიქრობთ, ჯ. პატრიქმა შეძლო სათანადოდ გადმოეცა სამონასტრო მოძრაობაში წმ. საბას მიერ შეტანილი წვლილი და მისი მოღვაწეობის თანადროული სამონასტრო ცხოვრების თავისებურებანი პალესტინაში. წიგნი წარმოადგენს განმაზოგადებელ ნაშრომს წმ. საბას მიერ გაწეული ღვაწლისა და ზოგადად ადრეული პალესტინური მონასტიციზმის თავისებურებების შესახებ. მიუხედავად იმისა, რომ ნაშრომი 25 წლის წინ დაიწერა, მას აქტუალობა დღემდე არ დაუკარგავს.

JOSEPH PATRICK'S BOOK "SABAS, LEADER OF PALESTINIAN MONASTICISM" (SECOND EDITION)

Lado Mirianashvili

The second edition of Joseph Patrick's book "Sabas, Leader of Palestinian Monasticism: A Comparative Study in Eastern Monasticism, Fourth to Seventh Centuries" was published in 2020 by Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard University.

The book is of particular interest to the Georgian reader in that among others it gives an overview of history, layout and lifestyle of the Lavra of St. Sabas which was closely linked with early Georgian monastic movement: first Georgian monks settled in the Lavra already in the

beginning of the second half of the 6th century - beginning of the 7th century. In the 8th-10th centuries, prior to foundation of the Georgian Holy Cross monastery in the Nayot neighbourhood of Jerusalem, a strong community of Georgian monks lived in the Lavra of St. Sabas, where they have established a significant literary center.

The volume examines the historical framework and background of St. Sabas' life, his role as a founder of monasteries, and the contributions St. Sabas and his followers made to Palestinian monasticism.

The book consists of five parts. First the author gives an overview of pre-Sabaitic monasteries and their types in Palestine. This part is followed by a historical survey concerning characteristics of Eastern monasticism. Monasteries outside Palestine, including those of Mount Nitria, Kellia and Scetis, as well as the Pachomian coenobia are discussed. Separate paragraphs are dedicated to the Syrian monasticism and Basilian coenobitism. The author discusses Justinianic legislation focused on determining the place of the monastic movement in the structure of the Church in an attempt to subordinate this movement to the latter.

The following part of the book concerns St. Sabas biography and his activities.

Part 2 of the volume concerns the building projects of St. Sabas and his disciples. The Great Lavra and other Sabaite monasteries, including several anchorite settlements are reviewed: a historical survey, the layout, detailed description of the main structures, water supply system, the size and ethnic composition of the community are given. The text is illustrated with plenty of photos, ground plans and cross-sections that makes the content clearer and easily understandable.

Part 3 of the volume overviews administration of Great Lavra and of other Sabaite monasteries. Obligations of the abbot, steward and deputy are discussed. Next, economic affairs of the monasteries are reviewed such as baking of bread, carrying water, collecting firewood, cleaning, assisting cook, serving as attendants for elderly, etc. A special note should be taken of a calligrapher: producing manuscripts was an important task in the Lavra.

J. Patrich specifically addresses the issue of uprisings of the monks against St. Sabas. After reviewing the uprisings, the author agrees with Cyril of Scythopolis that the reason for them should be sought not only in dissatisfaction of the opponents with financial operations – the manner the funds were distributed, but also social differences existing in the community: on one side were the monks of noble descent, as Cyril calls them, and on the other was a rural person like St. Sabas.

J. Patrich examines Sabas' contributions to the Palestinian monasticism, focusing on his role as the founder and abbot.

The final part of the book contains a brief history of theological struggles that continued after St. Sabas' death, in which his followers played a decisive role.

It is to be noted that J. Patrich's study is largely based on the analysis of both the written sources and results of archaeological studies. This combination of written and material evidences makes it possible to draw reliable conclusions. Despite the fact that the book was written twenty-five years ago, the study has not lost its relevance and remains beyond any competition in the field.

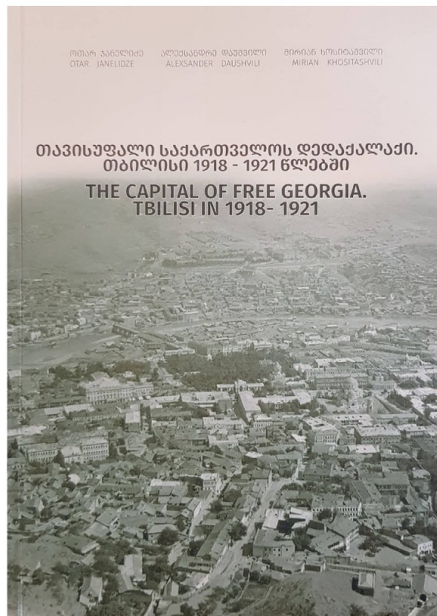
ქრონიკა
CHRONICLE

ახალი წიგნი საქართველოს დედაქალაქზე

ალექსანდრე დაუშვილი

2020 წლის 11 იანვარს ქალაქ თბილისის საკრებულოს ისტორიულ სააქტო დარბაზში შედგა ოთარ ჯანელიძის, ალექსანდრე დაუშვილისა და შირიან ხოსიტაშვილის წიგნის „თავისუფალი საქართველოს დედაქალაქი. თბილისი 1918-1921 წლებში“ წარდგენა. ნაშრომი თბილისის მუნიციპალიტეტის მერიისა და საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკის ერთობლივი პროექტის ფარგლებში მომზადდა და გამოიცა. წიგნის რედაქტორია კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის დირექტორი პროფესორი ზაზა აბაშიძე.

წარდგენას ესწრებოდნენ თბილისის ქალაქის საკრებულოს დეპუტატები, საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკის თანამშრომლები, ისტორიკოსები, ფილოლოგები, სტუდენტები, თბილისის საზოგადოების წარმომადგენლები.

ნაშრომის განხილვამდე საკრებულოს დიდ ფოიეში გაიხსნა წიგნის ავტორების მიერ არქივებსა და წიგნთსაცავებში გამოვლენილი აქამდე უცნობი და შედარებით ნაკლებად ცნობილი ფოტო-დოკუმენტების ასლების გამოფენა. მათში ამეტიყველებული იყო საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის პერიოდის თბილისის სოციალური, ეკონომიკური, კულტურული და სპორტული ცხოვრება. ექსპოზიციამ თავისი შინაარსით, ექსპონატების სიუხვითა და სათანადოდ წარდგინებით დამსწრე საზოგადოების დიდი მონონება დაიმსახურა.

ღონისძიება გახსნა და შესავალი სიტყვა წარმოთქვა თბილისის საქალაქო საკრებულოს თავმჯდომარის მოადგილემ მარიკა დარჩიამ. მან მოკლედ მიმოიხილა ის საქმიანობა, რასაც ქალაქის სათათბირო ახორციელებს მეცნიერების, კულტურის, განათლების შემდგომი განვითარებისათვის, დაასახელა ახალი პროექტები, რომლებიც საკრებულოსა და მერიის ფინანსური მხარდაჭერით

განხორციელდა და ეხებოდა დედაქალაქის ისტორიის, ეკონომიკის, კულტურის უმნიშვნელოვანეს პრობლემებს. მარიკა დარჩიამ მიულოცა წიგნის ავტორებს დასახული ამოცანის განხორციელება და დამსწრე საზოგადოებას დაპირდა, რომ თბილისის საკრებულოს ხელმძღვანელობა ძალისხმევას არ დამოგავს, რათა მომავალშიც ქმედითი დახმარება გაუწიოს ქართველ მეცნიერებს საინტერესო ინიციატივების რეალიზების საქმეში.

წიგნის შესახებ დამსწრე საზოგადოებას მოუთხრეს ავტორებმა: პროექტის ხელმძღვანელმა, საქართველოს ეროვნული მუზეუმის უფროსმა მეცნიერ-თანამშრომელმა, გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორმა ოთარ ჯანელიძემ, საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკის გენერალური დირექტორის მოადგილემ, ეთნოლოგიის დოქტორმა მირიან ხოსიტაშვილმა და საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიასთან არსებული ქრისტიანული კვლევის საერთაშორისო ცენტრის გამგეობის თავმჯდომარის მოადგილემ პროფესორმა ალექსანდრე დავუშვილმა.

პროფესორმა ოთარ ჯანელიძემ თავის გამოსვლაში ვრცლად ისაუბრა პროექტის განხორციელების ეტაპებზე, ნაშრომის სტრუქტურაზე, ძირითად შედეგებზე. მან მადლიერება გამოხატა საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო არქივის, კინო-ფოტო არქივის, ეროვნული ბიბლიოთეკის წიგნთსაცავების თანამშრომელთა მიმართ, რომლებმაც ავტორებს შეუქმნეს ყველა პირობა, რათა საკმაოდ მოკლე დროში დიდი სამუშაო შეესრულებინათ. განსაკუთრებით ხაზი გაესვა ნაშრომის ინგლისურ ენაზე მთარგმნელის ელენე დოლაქიძის დასახურებას. კარგმა თარგმანმა უზრუნველყო წიგნის ხელმისაწვდომობა უცხოენოვანი მკითხველისათვის. საგანგებოდ აღინიშნა დიზაინერის გიგი გელაშვილის წვლილი წიგნის გარეგნული იერსახის, მოპოვებული საარქივო და საგამეთო მასალის მაღალი გემოვნებითა და საინტერესოდ განლაგებისათვის.

მირიან ხოსიტაშვილმა შეკრებილ საზოგადოებას ამცნო, რომ საქართველოს პარლამენტის ხელმძღვანელობის გადანყვეტილებით, წიგნის ელ-ვერსია განთავსდება ბიბლიოთეკის ვებგვერდზე

და ის უკვე ხელმისაწვდომი გახდება როგორც საქართველოში, ისე საზღვარგარეთ მცხოვრები მკითხველისათვის.

ნაშრომში დიდი ადგილი ეთმობა 1918-1921 წლების თბილისის სოციალურ-ეკონომიკური, პოლიტიკური, კულტურული ცხოვრების თითქმის ყველა ასპექტის გაშუქებას. განხილულია თავისუფალი საქართველოს დედაქალაქში თვითმმართველობის ფორმირების თავისებურებები და მისი განვითარების ეტაპები, გადმოცემულია ქალაქის თავის (მოურავის) ინსტიტუტის ჩამოყალიბების ისტორია და ამ თანამდებობაზე სხვადასხვა დროს მყოფი პირების (ნიკო ელიავა, ბენია ჩხიკვიშვილი) საქმიანობა, მათი მიღწევები თუ ნაკლოვანებანი.

ავტორებმა ახალი საარქივო მასალის, პერიოდული პრესის, მემუარეების გამოყენებით წარმოაჩინეს თბილისის ეკონომიკური და ურბანული განვითარების სპეციფიკა, ურთულეს და საგანგებო პირობებში ეკონომიკური ცხოვრების ძირითადი მახასიათებლები, საქალაქო ტრანსპორტის განვითარების პრობლემები და მათი გადაჭრის გზები.

იმ წლებში დედაქალაქის თვითმმართველობის მხრიდან დიდი ყურადღება ექცეოდა ქალაქში საგანმანათლებლო საქმიანობის ოპტიმიზაციას. თბილისის ხელმძღვანელობა, შეძლებისამებრ, ეხმარებოდა განათლების საქალაქო სისტემის ყველა რგოლს.

ნაშრომში ასევე არის ასახული ჯანმრთელობის დაცვის საკმაოდ განტოტვილი სისტემა. პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ საქართველოს ბევრი ლტოლვილი მოაწყდა, რომელთაც აქ სხვადასხვა ეპიდემიური დაავადება შემოიტანეს. წიგნში ნაჩვენებია ქალაქის საკრებულოს სპეციალური სამსახურების ძალისხმევა ამ მძიმე ფონის გასაწვანებად.

თბილისი მუდამ მრავალფეროვანი და პოლიკონფესიური ქალაქი იყო, ამიტომაც წიგნში სათანადო ადგილი ეთმობა ეთნიკურ უმცირესობებს, მათთან ურთიერთობის ადგილობრივი გამოცდილების ინტერპრეტაციას, გამოკვეთილია არა მარტო მიღწევები, არამედ ეთნიკურ ნიადაგზე აღმოცენებული კონფლიქტური სიტუაციებიც.

ნაშრომში წარმოდგენილია თბილისის მრავალფეროვანი და მეტად შინაარსიანი კულტურული ცხოვრებაც. განხილულია საკითხები: თეატრალური თბილისი, ქართული კინოს ჩასახვა და პირველი ნაბიჯები, საკლუბო მუშაობა, მხატვრული თვითმოქმედების განვითარება, დედაქალაქის მესვეურთა საქმიანობის ასპექტები მოქალაქეთა შორის კულტურული ცოდნის პოპულარიზაციის მიზნით და სხვ.

აღწერილია კრიმინალური ვითარებაც, თბილისის ყოველდღიური ცხოვრებაც და აღნიშნულ წლებში მომხდარი სხვადასხვა საინტერესო ამბებიც.

თავიანთ გამოსვლებში პროფესორებმა პაატა ნაცვლიშვილმა, პაატა სურგულაძემ და რუსუდან დაუშვილმა ხაზგასმით აღნიშნეს, რომ წარმოდგენილი წიგნი მრავალმხრივ არის საინტერესო, მასში დედაქალაქის ცხოვრება მთლიანობაშია განხილული. მოცემულია ობიექტური კვლევა თბილისში მიმდინარე პროცესებისა ჩვენი ისტორიის ერთ-ერთ ურთულეს და მეტად საინტერესო პერიოდში.

წიგნი სამეცნიერო-პოპულარული ხასიათისაა და განკუთვნილია საკითხით დაინტერესებული მკითხველთა ფართო წრისათვის.

წარდგენის დასასრულს, თბილისის საკრებულოს თავმჯდომარის მოდგილემ მარიკა დარჩიამ დამსწრე საზოგადოებას საჩუქრად გადასცა განსახილველი წიგნის „თავისუფალი საქართველოს დედაქალაქი. თბილისი 1918-1921 წლებში“ ეგზემპლარები, ავტორებს კი მომავალი შემოქმედებითი ნარმატებები უსურვა.

NEW BOOK ABOUT THE CAPITAL CITY OF GEORGIA

Aleksandre Daushvili

On January 11, 2020, at the historical hall of the Tbilisi city Assembly was held a presentation of the book “The Capital of Free Georgia. Tbilisi in 1918-1921” authored by Otar Janelidze, Aleksandre Daushvili and Mirian Khositashvili. The work was prepared by Tbilisi City Assembly and the National Parliamentary Library of Georgia. Editor of the book is Professor Zaza Abashidze, the Director of the Georgian National Center of Manuscripts.

Presentation was attended by the deputies of the Tbilisi City Assembly, the staff of the National Parliamentary Library of Georgia, historians, philologists, students and representatives of the Tbilisi society.

Before the presentation of the book in the big hall of the Tbilisi city Assembly was opened an exhibition of copies of unknown and lesser-known photo-documents discovered by the authors of the book in archives.

The book presents of the very interesting facts of the cultural and urban life of Tbilisi. There are discussed the issues of theatrical life of Tbilisi, the birth and first steps of Georgian cinema, club work, development of artistic life, the activities of the authorities to popularize cultural knowl-

edge among citizens etc.

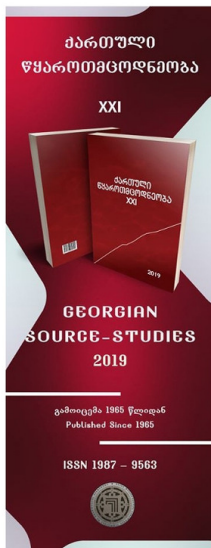
On a ground of a newly obtained archival data, also periodicals and memoirs are represented the daily life of Tbilisi, interesting stories that happened in the mentioned years, the specifics of urban developments, types urban transport, the criminal situation etc.

At the end of the event Marika Darchia, Deputy Chairperson of the Tbilisi Assembly, gave the copies of the book "Capital of Free Georgia. Tbilisi in 1918-1921" to the audience as a gift; as for authors: she wished them fruitful work and professional achievements in future.

ჟურნალ „ქართული წყაროთმცოდნეობის“ XXI ტომის პრეზენტაცია

სოფიო ქადაგიშვილი
მარიამ ჩხარტიშვილი

2020 წლის 21 თებერვალს ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში გაიმართა ჟურნალ „ქართული წყაროთმცოდნეობის“ XXI ტომის პრეზენტაცია. ტრადიციად არა მხოლოდ ჟურნალის პრეზენტაცია იქცა, არამედ ყველა თაობის მეცნიერთა შეკრება, უკვე ჩამოყალიბებული წრისა, რომელიც ჟურნალის გარშემო ერთიანდება. ცხადია, ეს არ არის მხოლოდ ფორმალური შეხვედრები, ეს ის კავშირია, რომელიც ჟურნალის იდეას წარმოადგენს: თავი მოუყაროს პროფესიონალთა და შესაბამისი დარგით დაინტერესებული საზოგადოების წარმომადგენელთა სხვადასხვა თაობას ერთად.

ჟურნალის დიდი ხნის ისტორიაზე და მის მნიშვნელობაზე არა ერთხელ თქმულა დაწერილა, ამიტომ ამჯერად ამის შესახებ სიტყვას არ გავაგრძელებთ. შეიძლება გადაუჭარბებლად ითქვას, რომ ჩვენს რეალობაში „ქართული წყაროთმცოდნეობა“ გამოხატავს თანამედროვე ქართული ისტორიული მეცნიერების მაჩისცემას. ამას მისი რუბრიკების მრავალფეროვნებაც მონშობს. სამეცნიერო სტატიების გარდა, აქ შეხვდებით რეცენზიებს, პრეზენტაციების თუ კონფერენციების მიმოხილვებს, მილოცვებს, პოლემიკას, თვალსაზრისს. ეს უკანასკნელი არის რუბრიკა, რომელიც სამეცნიერო ეთიკის საკითხებს ეხება. რუბრიკა „მოგონება“ გვახსენებს და პატივს მიაგებს გარდაცვლილ მეცნიერთა ღვაწლს, ისტორიას უნახავს პიროვნული ურთიერთობის იმგვარ დეტალებს, რომელსაც სხვა რუბრიკაში წარმოდგენილ ისტორიოგრაფიულ მიმოხილვაში, ცხადია, ვერ შეხვდებით.

ჟურნალის აღნიშნული ტომის მომზადებაში დიდი წვლილი მიუძღვით თავად ავტორებს, რედაქციის წევრებს და თსუ ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ხელმძღვანელობას.

სხდომა გახსნა ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის დირექტორმა გიორგი ჭეიშვილმა. მან მოკლედ ისაუბრა ზოგადად ქართული ისტორიული მეცნიერების განვითარების ისტორიის და თანამედროვე მდგომარეობის შესახებ და მიუთითა იმ გამოწვევების თაობაზე, რომელსაც ახლანდელი ვითარება აყენებს ინსტიტუტის, როგორც საქართველოში ისტორიის დარგში ერთ-ერთი უმთავრესი კვლევითი ცენტრის, წინაშე. მან კმაყოფილებით აღნიშნა ის ფაქტი, რომ მიუხედავად რთული ვითარებისა, ინსტიტუტში პერიოდული გამოცემების ბეჭდვა არ შეწყვეტილა და ამაში უდიდესია ცალკეულ პიროვნებათა დამსახურება, რომელნიც ენთუზიაზმით მუშაობენ. პირველ რიგში, ეს ითქმის ჟურნალ „ქართული წყაროთმცოდნეობის“ რედაქციის შესახებ. რომელმაც, როგორც წინა წლებში, ახლაც შესანიშნავი ნომერი შესთავაზა სამეცნიერო საზოგადოებას.

გ. ჭეიშვილმა სიტყვა გადასცა ჟურნალის რედაქტორს პროფესორ მარიამ ჩხარტიშვილს. მ. ჩხარტიშვილმა მოკლედ დაახასიათა ჟურნალის ახალი ტომი, მაღლიერება გამოხატა ინსტიტუტის ხელმძღვანელობისადმი მხარდაჭერისათვის, მაღლობა გადაუხადა ავტორებს თანამშრომლობისათვის, დამსწრე საზოგადოებას გამოჩენილი ინტერესისათვის, ჟურნალის გულშემმატიკრობისათვის. ყველაზე თავდადებულ გულშემმატიკრად მის მიერ მიჩნეულ იქნა პატარა იოანე გუნცაძე, რომელიც ისტორიკოსთა ოჯახიდან წარმომავლობს. მიუხედავად იმისა, რომ იოანე სულ ორი წლისაა, უკვე მეორედ ესწრება ჟურნალის პრეზენტაციას.

სიტყვები წარმოთქვას ვალერი ვაშაკიძემ, ვახტანგ გოილაძემ, მამუკა წურწუშიამ, ლადო მირიანაშვილმა, სოფიო ქადგიშვილმა.

მარიამ ჩხარტიშვილმა დამსწრეებს გაცნო რედკოლეგიის ახალი ინიციატივა: გამოვლინდეს ჟურნალის ყველაზე ერთგული ავტორი. ასეთად რედკოლეგიამ მიიჩნია ლადო მირიანაშვილი. აღინიშნა, რომ ბატონ ლადოს ჟურნალთან მრავალწლიანი თანამშრომლობა აკავშირებს. მისი საინტერესო, მაღალ პროფესიულ დონეზე შესრულებული ნაშრომები ძალიან ამდიდრებს ჟურნალს. კონკრეტულად XXI ტომში მან გამოაქვეყნა ყველაზე მეტი სტატია, როგორც კვლევითი ხასიათისა, ასევე რეცენზია თუ ინფორმაცია. ამით დიდად შეუწყო ხელი საქართველოში მიმდინარე სამეცნიერო ცხოვრების სათანადოდ წარმოჩენას ჟურნალის ფურცლებზე. ლ. მირიანაშვილს გადაეცა საჩუქრები სამახოვო წარწერებით.

ჟურნალის ახალი ნომრის პრეზენტაციის ოფიციალური ნაწილი ამით დასრულდა. თუმცა შეკრებილი საზოგადოება არ დაშლილა, საინტერესო დისკუსიები და აზრთა გაცვლა-გამოცვლა გაგრძელდა ამ ჟურნალისათვის უკვე ტრადიციად ქცეული ფურშეპიტით, რომელიც ხელს უწყობს კოლეგების დაახლოებას და იდეების გაზიარებას.

2020 წლის დასაწყისში „ქართული წყაროთმცოდნეობის“ XXI ნომრის პრეზენტაცია აღმოჩნდა ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ბოლო სამეცნიერო შეხვედრა რეალურ სივრცეში ახალი მსოფლიო ვირუსის მომძლავრების ჟამს. მიუხედავად საზოგადოებაში არსებული სტრესული განწყობებისა, მოხარულნი ვართ, რომ გვაქვს შესაძლებლობა, ჟურნალის 21-ე ნომრის პრეზენტაციიდან ერთი წლის შემდეგ ახალი ტომი წარმოვუდგინოთ ქართულ საზოგადოებას.

ვიმედოვნებთ, რომ ჟურნალი „ქართული წყაროთმცოდნეობა“ კვლავაც დარჩება მნიშვნელოვან სამეცნიერო მედიად საქართველოს ისტორიით და სხვა მომიჯნავე დარგებით დაინტერესებული მკვლევრებისათვის.

PRESENTATION OF THE SCHOLARLY JOURNAL “GEORGIAN SOURCE-STUDIES” (VOLUME 21)

Sopio Kadagishvili
Mariam Chkhartishvili

It is already tradition to host a presentation of a new volume of the scholarly journal at Ivane Javakhishvili Tbilisi State University. Despite significant challenges that provoke 2020 it made possible to produce one of the interesting and impressive volumes of “Georgian Source-Studies”. The Journal shares various of interesting sections: scientific papers, chronicles, book reviews, comments, memoriam etc.

The volume was published with the support of TSU Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology. Presentation day gathered dozens of specialists, young researchers and students together. The event was opened by the director of The Institute of History and Ethnology George Tcheishvili. The issue was presented by the editor of the journal Mariam Chkhartishvili. Speeches were given by Valeri Vashskidze, Vakhtang Goiladze, Mamka Tsurtsunia, Lado Mirianashvili, Sopio Kadagishvili. Compliments and congrats were expressed by invited guests. The official part of the presentation finished with reward to the one of the authors Lado Mirianashvili for his long-term and fruitful collaboration with the journal.

The presentation ended with nice buffet that always makes favorable situation for cooperation of the colleagues and atmosphere to share new ideas among them.

სსმ36ა
IN MEMORIAM

ელენე ცაგარეიშვილის ხსოვნას

მზია სურგულაძე

ქართველ ისტორიკოსთა რიგებს გამოაკლდა მისი შესანიშნავი წევრი, წყაროთმცოდნე არმენოლოგი ელენე ცაგარეიშვილი.

ქალბატონი ელენე კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის (ამჟამად კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის) იმ პირველ თაობას ეკუთვნოდა, რომელმაც უშუალოდ ილია აბულაძის ხელმძღვანელობით შეისწავლა ძველი სომხური ენა და შეიძინა სამეცნიერო მუშაობის გამოცდილება. ილია აბულაძესთან გატარებულმა წლებმა საბოლოოდ განსაზღვრა მისი უდიდესი ინტერესი უმდიდრესი ძველი სომხური საისტორიო მწერლობისადმი, რომლის კვლევას იგი სიცოცხლის ბოლო წუთებამდე აგრძელებდა.

შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიის მკვლევართათვის კარგა ხანია სამაგიდო წიგნებად არის ქცეული ელენე ცაგარეიშვილის მიერ გამოცემული ძველი სომეხი ისტორიკოსების: იოანე დრასხანაკერტელის, არისტაკეს ლასტივერტეცის თხზულებები ქართული თარგმანებითა და მდიდარი წყაროთმცოდნეობითი კომენტარებით. ასევე გამოსცა მან სტეფანოს ორბელიანის „ორბელთა ცხოვრების“ ძველი ქართული თარგმანი და XVIII საუკუნის ქართველი ავტორის, პაპუნა ორბელიანის „ამბავნი ქართლისანი“. ქალბატონი ელენე გულდასმით სწავლობდა საქართველოსთან დაკავშირებულ თემატიკას შუა საუკუნეების სომხურ საისტორიო მწერლობაში. ყოველ ცნობას იგი უსათუოდ ფართო ისტორიულ კონტექსტს უძებნიდა და მხოლოდ ამ სახით აწვდიდა მკითხველს. აღნიშნულის თვალსაჩინო მაგალითებია მრავალი სტატია სებეოსის, ლევონდის, ფსევდო შაპუკის, თომა არწრუნის და სხვათა შესახებ; ყოველ ამ ნაშრომში მუდავნდება საინტერესო რაკურსები არაბების და ბიზანტიის კავკასიური პოლიტიკის შესაფასებლად.

დიდი შრომა გასწია ელენე ცაგარეიშვილმა შუა საუკუნეების ქართულ და სომხურ წყაროებში ქართველების და სომეხების აღმნიშვნელი ეთნიკური და კონფესიური კუთვნილების ამსახველი ტერმინების შესასწავლად. ამ ტერმინთა ტენდენციური ინტერპრეტაციები სომხურ სამეცნიერო ლიტერატურაში არაერთხელ გამხდარა სამეცნიერო დისკუსიების საგანი, რამდენადაც ისინი გამოყენებულია ისტორიული დემოგრაფიის საკითხების ტენდენციურად გაშუქების და ქართველ ისტორიულ

მოღვაწეთა სომხური იდენტობის მამტიკიცებელ არგუმენტებად. ამ საკითხებისადმი მიძღვნილი ელენე ცაგარეიშვილის გამოკვლევები, რომლებშიც მიუკერძოებელი მეცნიერის პოზიციიდან მოხმობილია უამრავი საილუსტრაციო მასალა საკუთრივ შუა საუკუნეების სომეხ ავტორთა თხზულებებიდან, გამოქვეყნებულია ქართულ, რუსულ და ინგლისურ ენებზე.

ჯანმრთელობის შერყევის მიუხედავად ქალბატონი ელენე ფართომასშტაბიან კვლევას აწარმოებდა სომხურ წყაროებში ქართული ტოპონიმიკური მასალის გამოსავლენად. სამწუხაროდ, ამ ნაშრომის ბოლომდე მიყვანა ვერ შეძლო, მაგრამ მასალა, რომელსაც მან თავი მოუყარა, იმდენად საყურადღებოა, რომ რედაქტირების შემდეგ უსათუოდ იხილავს დღის სინათლეს.

ქალბატონი ელენე თავის კოლეგებთან – ციალა ქურციკიძესთან და მაია რაფაეასთან ერთად დაახლოებით ერთი ათეული წელი თავდაუზოგავად მუშაობდა ილია აბულაძის დაუსრულებელი ნაშრომის, „ქართულ-სომხური და სომხურ-ქართული დოკუმენტირებული ლექსიკონის“ სალექსიკონო მასალების შემოწმება-რედაქტირებაზე. ხშირად შფოთავდა, რომ ვერ მოეწონებოდა ძვირფასი მასწავლებლის ნაშრომის გამოცემას, მაგრამ, მოესწრო და ბედნიერად გრძნობდა თავს, რომ ვალი მოიხადა მისი ხსოვნის წინაშე.

ქალბატონი ელენე თავადაც შესანიშნავი მასწავლებელი იყო და საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის ახალგაზრდა თანამშრომლებისათვის წლების განმავლობაში უძღვებოდა სემინარს ძველ სომხურ ენაში. მუდამ საქმეში ჩაფლული ქალბატონი ელენე არასდროს იშურებდა დროს თავისი უმცროსი კოლეგების დასახმარებლად, როცა ამას გარემოება მოითხოვდა. მასთან ურთიერთობა – ეს ნიშნავდა ზიარებას მაღალ ადამიანურ კულტურასთან და იმ საქმისადმი თავდადებასთან, რომლის სამსახური მისთვის პიროვნულ მოწოდებად იყო ქცეული.

IN MEMORIAM OF ELENE TSAGAREISHVILI

Mzia Surguladze

The outstanding researcher in field of source-studies Elene Tsagarishvili passed away. The field of her specialization was in Armenian sources of Georgian history. She belonged to the generation of Georgian scholars who were supervised by Ilia Abuladze.

Elene Tsagarishvili has translated several monuments of Armenian medieval historiography and published them with relevant commentaries and investigation. She worked on unfinished work (Georgian-Armenian and Armenian-Georgian documented vocabulary) by her eminent teacher and accomplished it with success.

Elene Tsagareishvili had attractive personality. She herself was very good teacher: during the years she directed seminar at the Georgian National Center of Manuscripts and taught the young researchers to old Armenian.

Elene Tsagarishvili 's death is a great loss for Georgian academic community.

გოჩა ჯაფარიძის გამოსათხოვარი

მარიამ ჩხარტიშვილი

„ჩემო ძვირფასო, ძალიან ძვირფასო მეგობარო და კოლეგავ!“

ასე იწყება მიმდინარე წელს გოჩა ჯაფარიძის ფეისბუქის გვერდზე დადებული ჩემი მილოცვა მისი დაბადების დღის გამო. მე მას ჯანმრთელობას და დღეგრძელობას ვუსურვებდი. სამწუხაროდ, ეს სურვილი სურვილად დარჩა: სულ რამდენიმე თვეში გოჩა ჯაფარიძე – თვალსაჩინო ქართველი ისტორიკოსი – გარდაიცვალა. ის კაცობრიობის ახალ და სასტიკ გამოწვევას – კოვიდ-19 ემსხვერპლა.

მე მას ჩემ მეგობრად ვთვლიდი მიუხედავად იმისა, რომ ჩვენ არ ვყოფილვართ არც თანაკლასელები, არც თანაკურსელები, არც სამეცნიერო პროექტები გვიკეთებია ერთად. გასული საუკუნის მიწურულიდან უბრალოდ სისტემატურად ვხდებოდით სხვადასხვა სამეცნიერო ფორუმებზე და ჩემში დიდი სიმპათიას აღძრავდა იგი თავისი საოცარი ერუდიციის გამო. 2006 წლიდან კი, როცა მე თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორის თანამდებობა დავიკავე და ჩვენ თანამშრომლები გავხდით, უკვე გაცილებით უფრო ხშირად გვინევდა ერთად ყოფნა და ფაკულტეტის წინაშე მდგარი აკადემიური საკითხების გადასაჭრელად ერთობლივი საქმიანობა.

ამ დროიდან მე უკვე მის აშკარა თანადგომას ვგრძნობდი. ეს კი იმხანად განსაკუთრებით საჭირო იყო ჩემთვის, რადგან სრულიად მოულოდნელად ფაკულტეტის პროფესორთა ერთი ნაწილის მხრიდან აგრესიის ობიექტი აღმოვჩნდი. ეს ის ნაწილი იყო, რომელიც ეწინააღმდეგებოდა ხელისუფლების პოლიტიკას განათლების სფეროში და ამ პოლიტიკის კონტექსტში განიხილავდა ჩემს უნივერსიტეტში ყოფნას. ეს კოლეგები ყოველგვარი უღირსი ხერხებით ცდილობდნენ „ეჩვენებინათ“, რომ არ ვიმსახურებდი პროფესორობას, როგორც „უცხო“ და „არაუნივერსიტეტელი“, მიუხედავად იმისა, რომ მე უნივერსიტეტი დავამთავრე და სადოქტორო დისერტაციაც აქ დავიცავი და მშობლების თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორები იყვნენ და არც „უნივერსიტეტელებზე“ ნაკლები სამეცნიერო ბიოგრაფია არ მქონდა. ეს უცნაური, აკადემიური სივრცისათვის სრულიად შეუფერებელი, ვითარება გრძელდებოდა წლების მანძილზე. გოჩა ჯაფარიძე, ცხადია, ის პიროვნება არ გახლდათ, ამაში მონაწილეობა მიეღო. ის დიდი ტაქტით მხარს მიჭერდა და მაშხნევებდა. თუნდაც იმით, მაგალითად, რომ არ დააკლდებოდა ფაკულტეტზე ჩემ მიერ ორგანიზებულ არცერთ სამეცნიერო კონფერენციას თუ ჩემი რედაქტორობით გამომავალი ჟურნალის პრეზენტაციას. თავის ავტორიტეტულ პოზიციას საჯაროდ დააფიქსირებდა და ამით ღონისძიებას წონას შესძენდა. არაერთი სხვაგვარი

თანადგომაც მახსოვს მისგან. ზოგი ფაქტის შესახებ მხოლოდ წლების შემდგომ შევიტყვე.

ძალიან გულისხმიერი იყო. არასოდეს ავინწყებოდა ჩემთვის საკუთარი წიგნების ჩუქება. და მაინც დროდადრო გადაამონებდა: ესა და ეს წიგნი ხომ გაჩუქე, ხომ გაქვსო.

თუ რაიმე ღონისძიებაზე ერთად მოგვინევდა ყოფნა და ცოტა მოგვიანებით უნდა წამოვსულიყავით, აუცილებლად დაინტერესდებოდა: შენ ვის მიყავხარო.

აი, ასეთი იყო: რალაცნაირად სხვანაირად ყურადღებიანი. ამ აჩქარებულ დროში უკვე, სამ-ნუხაროდ, ძნელია ამგვარი ადამიანის პოვნა. მას ახასიათებდა დიდი პროფესიული პასუხისმგებლობა: რუდუნებით, წელა მუშაობდა. ძალიან აღიზიანებდა საქმისადმი ზერელე დამოკიდებულება. თავად ერთი სტატიის წერას ზოგჯერ მრავალ წელს ანდომებდა. ძალიან უკვირდა, თუ რომელიმე მკვლევარი საკითხზე არსებულ სამეცნიერო ლიტერატურას სრულყოფილად იცნობდა.

რამდენიმე წლის წინ „ქართული წყაროთმცოდნეობის“ ახალი ნომრის პრეზენტაციის დროს ჩვეულებისამებრ სიტყვით გამოვიდა. აქებდა ჟურნალს. მე იქვე ვუთხარი: თუ ასეთი საქებარია ჩვენი ჟურნალი, ერთი სტატია ჩვენთვისაც დანერე, აქ მინდა დავებტდოთ-მეთქი. მომიბრუნდა და სევდიანად მითხრა: ნეკროლოგს დაბეტდავო. მე გავუჯავრდი, აბა, რად გინდა-მეთქი, ასეთი საუბარი. მაშინ ჯანმრთელობას იმგვარი პრობლემები არ ჰქონდა (ყოველ შემთხვევაში არ ეტყობოდა), როგორც ბოლო პერიოდში და ამიტომ ნათქვამმა გამაკვირვა.

სამწუხაროდ, მართლაც, ასე გამოვიდა, ძვირფასო მეგობარო! შენი სტატიის მაგიერ, შენს გამოსათხოვარს ვბეტდავთ.

ძალიან მტკივნეულია ეს ჩემთვის ... ნათელში იყავი!

* * *

ჩვენი ჟურნალის ეს ნომერი უკვე წარმოებაში იყო, როცა რედკოლეგიაში ეს სამწუხარო ფაქტი შევიტყვეთ. აღნიშნული არის მიზეზი იმისა, რომ ღვანლმოსილი მეცნიერის შემოქმედების დეტალური ანალიზის შემცველი ნეკროლოგის მომზადება ვერ მოხერხდა. ამიტომ ამ მოკლე გამოსათხოვარი წერილის ჩართვა გადავწყვიტე და ამის დამატებით ვბეტდავ მის ფეისბუქ-გვერდზე გამოქვეყნებულ სამძიმრის სტატუსებსა და კომენტარებს. საკმაოდ ბევრია ასეთი. ყველა, ცხადია, ქვემოთ წარმოდგენილი ვერ იქნება, მაგრამ რაც არის, კარგად წარმოაჩენს გოჩა ჯაფარიძის განუმოვრებელ პიროვნებას, მის ავტორიტეტს სამეცნიერო წრეებში და იმ საყოველთაო სიყვარულს, რომელსაც მეგობრები, კოლეგები, სტუდენტები მის მიმართ ამჟღავნებენ. ეს კომენტარები საჯარო სივრცეში იყო განთავსებული. ამიტომაც გამოქვეყნების უფლება არავისთვის არ მითხოვია. ვიმედოვნებ, არავის არ დარჩება საწყენად, რომ ის თბილი სიტყვები, რომლებიც გოჩა ჯაფარიძის მიმართ მისი გარდაცვალების შემდგომ თქვეს, შემორჩეს ამ ჟურნალის ფურცლებს, ჟურნალისა, რომლის ასეთი დიდი გულშემმატკივარი იყო ან განსვენებული დიდი მკვლევარი. ამონარიდებს სტატუსებიდან და კომენტარებიდან წარმოვადგენ ყოველგვარი სისტემატიზების გარეშე. იმ რიგით, როგორითაც ისინი მე შემხვდა ფეისბუქზე.

გრიგოლ ბერაძე:

არ ვიცი, როგორ გამოვხატო სიტყვებით ჩემი და თქვენი განუზომელი მწუხარება... მოულოდნელად წავიდა ჩვენგან უკეთილშობილესი და უსაყვარლესი ადამიანი, დიდებული მამულიშვილი, უბრწყინვალესი ქართველი აღმოსავლეთმცოდნე ისტორიკოსი, ქართული აღმოსავლეთმცოდნეობის ჭეშმარიტი მშვენება და სიამაყე, პროფესორი გოჩა ჯაფარიძე. მარადიული და წარუშლელია სახელი და ღვანლი მისი.

ნანი გელოვანი:

ძალიან მიმიძიმს ამ სიტყვების დანერა ჩემ დიდ მასწავლებელზე, მოამაგებზე და უფროს კოლეგაზე, ... გარდაიცვალა გოგია ჯაფარიძე, ქართული აღმოსავლეთმცოდნეობის სკოლის თვალსაჩინო წარმომადგენელი, ფართო მასშტაბის მეცნიერი, საქართველოსა და ახლო აღმოსავლეთის ისტორიის საკვანძო პრობლემათა მკვლევარი, მნიშვნელოვანი მონოგრაფიებისა და 100-ზე მეტი სამეცნიერო სტატიის ავტორი, აღმოსავლეთმცოდნე-ისტორიკოსი, არაბისტი, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ივ. ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ხელმძღვანელი, აღმოსავლეთმცოდნეობისა და ჰუმანიტარული ფაკულტეტების ყოფილი დეკანი, წლების მანძილზე აკად. გ. წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის თანამშრომელი და მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიის განყოფილების გამგე, 1998-2010 წლებში საქართველოს საელჩოს დესპანი ეგვიპტეში, საგანგებო და სრულუფლებიანი ელჩი ქუვეითსა და სპარსეთის ყურის ხუთ ქვეყანაში (საუდის არაბეთი, კატარი, ბაჰრეინი, ომანი, არაბთა გაერთიანებული საამიროები), საქართველოს საგანგებო და სრულუფლებიანი ელჩი ეგვიპტესა და სირიაში. ვემშვიდობებით ბატონ გოგას, ღვანღმოსილ მეცნიერს, კოლეგას და ახალგაზრდა თაობების აღმზრდელსა და გზის მაჩვენებელს.

დარეჯან გარდავაძე:

რა უსახური და უფერული იქნებოდა სამყარო, ასეთი ადამიანები რომ არ არსებობდნენ! ... სიბოძს, სიკეთის, ცოდნის, სიყვარულის გამცემი ადამიანები, საოცრად ადვილად რომ იკვალავენ გზას ყველას გულებისკენ ... და აი, დასრულდა, ერთი დიდი, ნათელი ფურცელი დაიხურა ...

კახა კვამილავა:

საშინელი ამბავი გავიგე. პროფესორი, ცნობილი აღმოსავლეთმცოდნე, ჩემი უფროსი და უძვირფასესი მეგობარი და უბრალოდ ძალიან დიდი ადამიანი, ბატონი გოგია ჯაფარიძე გარდაიცვალა ... სიტყვები არ მყოფნის, რაღაც რომ დავწერო ... თითქმის მსოფლიო დაცარიელდა ...

ალექსანდრე შიქაბერიძე:

დღეს შევითყვე ჩემი უფროსი და უძვირფასესი მეგობრის, შესანიშნავი აღმოსავლეთმცოდნის, ბატონი გოგია ჯაფარიძის გარდაიცვალის ამბავი ... სიტყვები არ მყოფნის, რომ გამოვხატო ჩემი მწუხარება ...

ანდრია თორელი:

ძალიან ცუდი და მძიმე ამბავი გავიგე. ... ძალიან მაგარი ქართველი, ერთ-ერთი დიდი

ისტორიკოსი და უბრალოდ – ძალიან კარგი ადამიანი – პროფესორი გონა ჯაფარიძე გარდაცვლილა. ... ვუსამძიმრებ ოჯახს და ახლობლებს ... ის პერიოდი, რა დროშიც ვირტუალურად, მაგრამ მაინც მქონდა მისი ცნობის პატივი, თბილად მოსაგონარი იქნება ჩემთვის უფალმა განუხვენოს ...

გიორგი არქანია:

მიფიქრია მის სამუდამოდ ნასვლაზე, გამიანალიზებია, რომ ეს დღეც ოდესმე დადგებოდა, თუმცა ჯერ ნამდვილად არველოდი და ვერც იმას წარმოვიდგენდი, რომ ასე ძნელად შესაგუებელი იქნებოდა შეგირდისთვის ოსტატის გარდაცვალება.

როდესაც მასწავლებლის მიცვალების შესახებ იცებ, მწუხარებასთან ერთად, სინანულის გრძნობაც გეუფლება, სინანულის იმის შესახებ, რომ ბევრი შეკითხვის დასმა ვერ მოასწარი, ბევრი რამ დარჩა პასუხგუცემული. მაგრამ, საბოლოოდ ხვდები, რომ ჭეშმარიტი მასწავლებლის მისია ისაა, შემეცნებისკენ სწრაფვა და კეთილსინდისიერი შრომა შეგაყვაროს და შემდეგ შენით გაიკვალოს გზა. ეს მისია ბატონმა გონამ შეასრულა.

ამ ყველაფრის გაცნობიერების შემდეგ, გადაუდებლად მომინდა, რომ ჩანაწერებისთვის ჩამეხედა, მასთან მიმოწერა გამეხსენებინა, ფოტოები ამომექექა. მომინდა დავრწმუნებულიყავი, რამე ხომ არ დაიკარგა, რაც მასთან მაკავშირებდა, უკვე სამუდამოდ ... „შორიდან ვნახე გონა ჯაფარიძე, რომელთანაც ურთიერთობა მომიწევს. ჯერ არ ვიცნობ, მაგრამ უკვე დიდი პატივისცემა მაქვს მისდამი ...“ – ჩამიწერია 2014 წლის 15 სექტემბერს, სტუდენტური ცხოვრების პირველ დღეს.

მალევე ჩვენი პირველი შეხვედრა და საუბარიც შედგა. სემინარს ვესწრებოდი, მეორე თუ მესამე რიგში ვიჯექი და ვუსმენი, თუ როგორ ამოწმებდა პირველ რიგში მსხდომი პირველკურსელების ცოდნას. არ ვიცო საიდან სადაო, რატომღაც ეთიოპიაზე ჩამოვარდა საუბარი და რადგანაც აფრიკის ისტორია ყოველთვის მიზიდავდა, საუბარში ჩართვა გაგებდე და ერთი-ორი საინტერესო ფაქტი შევაშველე. საუბრის მომენტში ვგრძნობდი, როგორ ეცვლებოდა სახე და მის თვალებზე კმაცოფილება და ინტერესი იკვეთებოდა. მახსოვს მისი სიტყვებიც, დიდწილად რომ განსაზღვრა ჩემი მომავალი.

სულ მალე მან თავის შეგირდად მიმიღო ...

ბაბუაჩემის გარდაცვალება და ჩემ ცხოვრებაში ბატონი გონას გამოჩენა ერთმანეთს დაემთხვა. ალბათ ამიტომ, მე ის ლექტორზე უფრო მნიშვნელოვან ადამიანად მივიღე. მისი გაყნობის შემდეგ, თითქოს, უფრო თამამად ვგრძნობდი თავს, მე – რეგიონიდან გუშინ გადმობარებული პირველკურსელი, რომელსაც ბევრი რამის დაძლევა ელოდა წინ.

მას უკავშირდება ჩემი პირველი სტატია, სამეცნიერო კონფერენციაზე წარდგენილი პირველი მოხსენება, საბაკალავრო ნაშრომი ... და სამომავლო გეგმები ...

სტუდენტებს ნებისმიერ დროს შეეძლოთ მისთვის მიწერა, დარეკვა, რადგან არასდროს, არავის ტოვებდა უყურადღებოდ.

გონა ჯაფარიძის სამეცნიერო ღვაწლზე ბევრი დაინერა და მომავალში უფრო მეტი დაინერება. მხოლოდ იმას ვიტყვი, რომ დღეს საქართველომ დიდი ისტორიკოსი დაკარგა. მე კი – დიდი მასწავლებელი და საიმედო მეგობარი. მადლობა ყველაფრისთვის, მუდამ მემახსოვრებით და მეყვარებით, და მიცემულ სიტყვას აუცილებლად შევასრულებ. მშვიდობით, ბატონო გონა ...

გურამ ლეგაშვილი:

ბატონი გონა უცნაურად გავიცანი და გახდა ჩემი პროფესორი, რადგან მოულოდნელად დაბრუნდა ქვეყანაში დიპლომატიური მისიიდან და საერთოდ არ ველოდი, რომ ის ჩემი ლექტორი უნდა ყოფილიყო, მაგრამ სულ მადლობელი ვარ ამ შემთხვევითობის, იმიტომ რომ ჩემი პროფესიული ზრდის უზარმაზარი წილი, სწორედ ამ დიდი ისტორიკოსისა და წყაროთმცოდნის სახელს უკავშირდება! ჩემი ბაკალავრიატის დროს ნაცოდვილარი პირველი სამეცნიერო სტატია, ხომ დიდი გულისყურით

განიხილა და აი, სულ რომ ვერასდროს წარმოვიდგენდი, მაღვევ თავის ნაშრომში, დიდი არაბისტი ისტორიკოსების გვერდით, ჩემი მოსაზრებაც დაიმონა თბილისის საამიროსთან დაკავშირებით.

სულ მჯეროდა და ახლაც ასე მჯერა, რომ ბატონ გოჩას არაფერი რჩებოდა ნაუკითხავი: მონოგრაფია, სტატია, ფეისბუქ პოსტი, სამეცნიერო იყო ეს თუ არასამეცნიერო, ყველაფერი აინტერესებდა და, ვგონებ, ამ პოსტსაც წაიკითხავს, ამაღამ დამესიზმრება და ჩვეული ხმით მეტყვის: „გვარამ“!

დეკანოზი ილია ჭილაძე:

ღმერთო, გული და გონება დარდით და მწუხარებით ამევსო, უდიდესი ინტელექტი და ტიტანი მეცნიერი დაკარგა საქართველომ, პროფ. გოჩა ჯაფარიძე 78 წლის ასაკში. კიდევ ბევრის გაკეთება შეეძლო, მაგრამ რა ნაშრომებიც დატოვა, ფუნდამენტური და სამაგიდო საქართველოს და ახლო აღმოსავლეთის ისტორიისთვის. ღმერთმა სასუფეველში დაამკვიდროს!

გიორგი ახალკაციშვილი:

უზომოდ, სასწაულად მიძიმს ამ სიტყვების დანერა. ვერასდროს წარმოვიდგენდი, რომ ასეთი ტიტანი მეცნიერი, პატრიოტი, სასწაული ისტორიკოსი და აღმოსავლეთმცოდნე, როგორიც ბატონი გოჩა ჯაფარიძე იყო, ასე სწრაფად დაგვტოვებდა ...

ბატონი გოჩა ოთხი წლის წინ გავიცანი და მამინვე დავმეგობრდით. პირველი ლექცია მქონდა ახლო აღმოსავლეთის შუა საუკუნეების ისტორიაში და ბატონი გოჩაც შემოვიდა აუდიტორიაში. მანამდეც ვიცნობდი, მაგრამ როგორც ლექტორს - არა. დაიწყო ლექცია და ბევრ საინტერესო საკითხს შევხვთ. ზუსტად მის წინ ვიჯექი და როდესაც ჩემთვის ერთ-ერთ ნაცნობ თემას შეეხო, მე მისი სტატიიდან და წიგნიდან დავიწყე საუბარი. ერთი წუთი გაჩერდა, შემომხედა და სახელი, გვარი, კურსი და ფაკულტეტი მკითხა. მოუწოდა აუდიტორიას, რომ მე დიდი ნიჭი მაქვს მშრომელი და ნიჭიერი ახალგაზრდების შემწევისო და მე მომმართა, შენ უკვე შეგამჩნიე, რომ გაინტერესებს, ნაკითხი ხარ და აბა შენ იცი, მომავალში უნდა იყოჩაღოვო. უზომოდ გამიხარდა. იმ დღიდან სულმოუთქმელად ველოდებოდი ოთხშაბათ დღეს, რომ ისევ მის ლექციაზე მივსულიყავი. დამარიგებდა, აირჩიე თემა და იმის შესახებ დანვრჩილებით იმუშავო. დავნერდი სტატიას, მივუტანდი დაიწყებოდა საინტერესო რჩევა-დარიგებების მოსმენა. ნებისმიერ დროს შემიძლო მისთვის დამერეკა და ისიც ყოველთვის ხალისით მპასუხობდა „გისმენ ახალკაც“. თუ რაიმე საინტერესო სტატიას ნახავდა, რომელიც ჩემს სამეცნიერო ინტერესებს შეეხებოდა, გამომიგზავნიდა და თან დამირეკავდა - „ახალკაც, აბა მესენჯერი ნახე, სტატია (ხან წიგნი და პოსტი) გამოგიგზავნეო“. მეც ვნახავდი და მერე ამის შესახებ ბევრს ვსაუბრობდით. ლექციაზე ხომ საერთოდ, გაუთავებლად ვსაუბრობდით და ვსაუბრობდით ... არც ერთი ლექცია არ გამიცდენია არასდროს, რადგან არ მინდოდა, რომ მისი რომელიმე სიტყვა გამომრჩენოდა ... დამრჩა პასუხგაუცემელი კითხვები, რჩევისთვის მიმართვები და მისგან მოსასმენი დარიგებები ... ვერც წარმოვიდგენთ, რამხელა ლიტერატურა მომცა, რამდენ რამეში გამიმართა ხელი და მხოლოდ ერთხელ, ამ სამწუხარო ამბით დამწყვია გული ... ისღა დამრჩენია, რომ მისი დარიგებები გავამართლო ... ის, ჩემი ლექტორობის გარდა, უფროსი კოლეგა და საუკეთესო მეგობარიც იყო და ბევრ საკითხში დამრიგებელი ... ვისაც მასთან უმუშავია, ვისთვისაც ის ასეთი ახლო მეგობარი გახდა, უდიდეს დანაკლისს იგრძნობს ... ძალიან მძიმეა ჩემთვის, მისი კოლეგებისთვის და ყველა სტუდენტისთვის, ყველასთვის, ვინც მას იცნობდა. ... ამ ადამიანმა მთელი თავისი შეგნებული ცხოვრება სამეცნიერო კვლევა-ძიებებს მიუძღვნა და ქართულ ისტორიოგრაფიას მრავალი საჭირო ნაშრომი აჩუქა ...

ბატონმა გოჩამ აღზარდა მრავალი წარმატებული სტუდენტი და ძალიან დიდი დანაკლისია მომავალი თაობებისთვის ... ვემშვიდობებით ბატონ გოჩას, უკეთილშობილეს ადამიანს, უზარმაზარ

მეცნიერს, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორს, სრულ პროფესორს, აღმოსავლეთმცოდნეობის ერთ-ერთ „უკანასკნელ მოპიკანს“ და „ქართველ მამლუქს“, დიპლომატს, რომელმაც წარმატებით შეასრულა ცხოვრებაში ყველა დაკისრებული მოვალეობა ... უღრმესი მადლობა ბატონო გოჩა ყველაფრისათვის ... დიდი მწუხარებით და გულითკივილით გემშვიდობებით ... თქვენ ყოველთვის იქნებით ჩემ მახსოვრობაში, როგორც სასწაული ადამიანი, მეცნიერი და უდიდესი პიროვნება.

პიროტაკე მაედა:

ბატონო გოჩა ... თქვენი სახით გავიცანი საქართველო და ის იყო დიდი ბედნიერება ჩემთვის, როგორც დიდი აღმოსავლეთმცოდნე და ადამიანი. ძალიან დიდი მადლობა ყველაფრისთვის. ღმერთმა ნათელში ამყოფოს მისი სული. ძვირფასო მეგობრებო და კოლეგებო, ვიზიარებ ამ დიდ მწუხარებას ...

გურამ ჩიქოვანი:

გოჩა ჯაფარიძის გარდაცვალება მოულოდნელი და დიდი დანაკლისია ყველასთვის. მეგობრები, კოლეგები, სტუდენტები გამოვხატავენ დღეს ჩვენს ღრმა მწუხარებას, ვისვენებთ მას და გვაკონდება მასთან გატარებული წლები. აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი, აზიისა და აფრიკის ინსტიტუტი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველოს არაბულ ქვეყნებთან ურთიერთობის ასოციაცია, დიპლომატიური სამსახური – ყველგან, სადაც არ უნდა ემუშავა გოჩა ჯაფარიძეს, ღრმა კვალს ტოვებდა თავისი პროფესიონალიზმით, მომთხროვნელობით, საქმის ერთგულებით და პატიოსნებით. პირველ რიგში ის იყო მეცნიერი, რომელიც წარმატებით იკვლევდა საქართველოს ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებთან ურთიერთობის საკითხებს და არაერთი ნაშრომი შექმნა ამ თემაზე. გოჩა ჯაფარიძემ არაერთ ნიჭიერ ახალგაზრდას გაუკვალა გზა მეცნიერებაში. ის იყო არაჩვეულებრივი სამეცნიერო ხელმძღვანელი და დიდ ენერგიას ახმარდა ახალგაზრდა მკვლევრების მომზადებას. თბილისის აზიისა და აფრიკის ინსტიტუტში ჩვენ ერთად ვიმუშავებთ წლების განმავლობაში. იგი ინსტიტუტის პრორექტორი იყო და სტუდენტების, პროფესორ-მასწავლებლების დიდი სიყვარულითა და პატივისცემით გამოირჩეოდა.

ჯაბა სამუშია:

დიდი ისტორიკოსი, მაგარი ადამიანი, ძვირფასი უფროსი მეგობარი წავიდა ჩვენგან. უფალმა სასუფეველი დაუმკვიდროს გოჩა ჯაფარიძეს. რამდენიმე დღის წინ ვისაუბრეთ რუსთაველის ფონდის საგამომცემლო გრანტის შესახებ. მომავალი წლის გეგმებზე მომიყვა.

ბატონო გოჩა, თქვენი სული ზეციურ საქართველოს შუერთდა, თქვენი შრომები კი ქართული ისტორიოგრაფიის საგანძურში დაიმკვიდრებს ღირსეულ ადგილს.

ნოდარ ჩხაიძე:

უკვდავებაში გადააბიჯა პროფესორმა გოჩა ჯაფარიძემ.

უდიდესი დანაკლისია. ბრწყინვალე არაბისტი, ბრწყინვალე ისტორიკოსი და ძალიან კარგი პიროვნება იყო. მისი ნაშრომები კლასიკად დარჩება და მრავალი ათეული წლის შემდეგაც მათ გვერდს ვერ აუვლის საქართველოს შუა საუკუნეების ისტორიით დაინტერესებული ვერცერთი ადამიანი. არაჩვეულებრივი იუმორის მქონე და უაღრესად ყურადღებიანი კაცი იყო. ასობით სტუდენტი ჰყავდა, აბა, როგორ დაგამახსოვრდებოდი ერთ-ერთი მათგანი. მაგრამ, მეც კი რამდენჯერ მიმიწერია, ან წყარო მიკითხავს ან დაზუსტება მდომებია რამის. ყოველთვის შეწუხებულია და დამხმარებია. არასოდეს ტოვებდა მონდომებულ ადამიანს უყურადღებოდ.

ნიკოლოზ სარაჯიშვილი:

ვინღა მკითხავს ახლა ყოველ ნახვამე „სარაჯიშვილი რომ ხარ, მღერიო?“

ნინა წელს ლექციის მერე იუმორნარევი ტონით, მე და ჩემს რამდენიმე მეგობარს გვითხრა: პანაშვიდზე მოდით იცოდე, თორე მენყინება და იქიდან მესიქს მოგნერთ. დღეს ჩემმა კურსმა პირველად გაიგო, თუ რას ნიშნავს ერთ-ერთი საყვარელი და პატივსაცემი ლექტორის დაკარგვა.

ირაკლი ფალავა:

გარდაიცვალა პროფესორი გოჩა ჯაფარიძე (კოვიდ-19-ის კიდევ ერთი მსხვერპლი). დიდი მეცნიერი, აღმოსავლეთმცოდნე, არაბისტი, ნუმისმატი.

სამწუხაროდ, არ მქონდა საშუალება მისი ლექციებისთვის მომესმინა, მაგრამ, მისი წიგნებითა და სტატიებით ვსწავლობდი, პირადად ურთიერთობის პატივსა და ბედნიერებაზე რომ აღარაფერი ვთქვათ. მგონი, მაინც მაქვს უფლება, ვიფიქრო – ჩემი მასწავლებელი იყო ... დიდი დარტყმაა ეს ჩემთვის პირადად. და არამართო ჩემთვის, ცხადია.

მარი ქარდავა:

2011 წლის ოქტომბერში გაგიცანით, ბატონო გოჩა! ... ბედნიერება იყო თქვენი გაცნობა, თქვენ ლექციებზე დასწრება, სმენა, საუბარი, თქვენი რჩევების მოსმენა. მიყვარხართ, ბატონო გოჩა, და ზუსტად ვიცი ამ განსაკუთრებულ სიყვარულს სულ გრძნობდით ჩემ ყოველ სიტყვაში და გამოხედვაში ... თქვენი ღვაწლი და დამსახურება საქართველოს და უნივერსიტეტის წინაშე კიდევ სხვა საკითხია, მაგრამ რაც ყველაზე მთავარია, ის გულწრფელი სიყვარული, პატივისცემა და ცრემლები, რაც დაგვიტოვეთ, მხოლოდ რჩეულთა ხვედრია!

როზეტა გუჯეჯიანი:

ბატონი გოჩა – დიდი მეცნიერი, დიპლომატი, საზოგადო მოღვაწე ... ბოლოჯერ შევხვდით თურმე უნივერსიტეტის ღია კაფეში ... ისე მიყვარდა, ყველგან სურათებს ვუღებდი. მთელი ალბომი მაქვს მისი. მხოლოდ მე არა, ყველას ასე უყვარდა. მიჭირს ბატონ გოჩაზე წარსულ დროში საუბარი. წავიდა ჩვენი საამაყო უნივერსიტეტის გამორჩეული პლუაიდის საუკეთესო წარმომადგენელი. თანაგიგრძნობთ ყველას. ვემშვიდობებით მუდამ თბილსა და ყურადღებიან დიდ ადამიანს.

დავით ცხადაძე:

ბატონი გოჩა ჯაფარიძის კვლევებს, როგორც მნიშვნელოვანი ისტორიკოსისა, სპეციალისტები უნებოდაც შეძლებენ შეაფასონ. ერთი კი ვიცი, რომ გარდაიცვალა ძალზე თბილი, გულისხმიერი და ნიჭიერი ადამიანი, არაჩვეულებრივი მთხრობელი და ასეთივე მსმენელი. დანშუნებული ვარ, რომ ძალზე ბევრს დაწყვეტდა გულს ეს ამბავი.

კოკი ფერაძე:

ძალიან დიდი მეცნიერი, ჩემი დიდი მეგობარი, წავიდა და დაგვიტოვა უამრავი ნაშრომი და მოგონება რომელიც ცხოვრების ბოლომდე გაგვყვება.

ზურაბ პაპასქირი:

ქართული საისტორიო მეცნიერების დიდი დანაკარგი.

გარდაიცვალა გოჩა ჯაფარიძე – ქართული ორიენტალისტიკის ბრწყინვალე წარმომადგენელი, შუა საუკუნეების ხანის საქართველოსა და აღმოსავლური სამყაროს აღიარებული მკვლევარი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი, პროფესიონალი დიპლომატი, სანიმუშო მოქალაქე, მართალი კაცი, ღირსეული მამულიშვილი ...

ციური ასპანიძე-მესხიშვილი:

არ შემიძლია, ეს ამბავი რომ არ გიამბოთ. ცხარე ცრემლით ვტირი.

ბატონი გოჩა ჯაფარიძე, ერთ დროს თსუ-ში აღმოსავლეთმცოდნეობის ფაკულტეტის დეკანი გახლდათ. ... ჩემი ვაჟი ჯაბა მესხიშვილი კი - სტუდენტი. ჯაბას ოცნება იყო უმაღლეს დონეზე შეესწავლა იაპონური ენა ... იმ დროისათვის გრანტები და სტიპენდიები არ არსებობდა. არც უფასო სწავლება იყო იაპონური ენის ასათვისებლად ... გაჭირვებით ვიხდიდი სწავლის საფასურს. გადაუხდელობის გამო აკადემიურიც კი აიღო და თავისუფალ მსმენელად დადიოდა ერთი წელი ... ბოლო კურსზე იყო ჯაბა. კვლავ ფინანსური პრობლემები ... დეკანი, ბატონი გოჩა უზომოდ კეთილშობილი ადამიანი აღმოჩნდა, როცა გაიგო, რის გამო უნდა გარიცხულიყო ისევ ჩემი ჯაბა თსუ-დან ... გამომიძახა როგორც დედა და მეუბნება: „მიდექ-მოდექ. ნათესავები შეაწუხეთ! ასეთი სანიშნო და კარგი სტუდენტი იაპონისტებს არ ჰყავთ და როგორ შეიძლება ამისთვის სტუდენტი გავრიცხოთო?“ ტირილი დავიწყე ... თავს ზემოთ ძალა აღარ მაქვს-თქო. ჩემი ასისტენტ-პროფესორის ხელფასი 300 ლარი, ვერ წყვეტდა ყველაფერს. გადაურეკა ბუღალტერიას ... და გამოსთხოვა ფაკულტეტზე გამოყოფილი სტუდენტთა დახმარების ფონდიდან - სრულიად ჯაბასთვის! გვაკლდება 50 ლარი. მეუბნება: „ახლა 50 ლარს კი იშოვითო“. მე ისევ ავტირდი. პურის ფულიც კი აღარ მქონდა და რომელ 50 ლარზე იყო ლაპარაკი?! ... ამ დროს შემობრძანდა ქალბატონი ელიდა კვანტალიანი და გაოცებული კითხულობს: „რა ხდებაო?“ რომ გაიგო საქმის ვითარება, ამოიღო 50 ლარი და მაგიდაზე დადო, თან დასძინა: „ჯაბა იმსახურებს ამასო!“ ჩვენ ყველანი ავტირდით. ქალბატონი ქეთევან ლორთქიფანიძეც! გვიყურებს ბატონი გოჩა და უცებ ფართოდ გაშალა მკლავები: „კარგით, რა კაცო, კარგით! მეც ადამიანი ვარ და ნუ ამატირეთო!“ თან ღვარ-ღვარად ჩამოსდიოდა ცრემლები. ახლა, ვალი დაგიბრუნეთ ბატონო გოჩა და ცხარე ცრემლით ვტირი თქვენს გარდაცვალებას ...

მაია პატარიძე:

ბოლოს „სამშვილდის განძის“ პრეზენტაციაზე იყო ჩემ გვერდით. მითხრა ეს წიგნი დროს გაუძლებსო. დიდი გულშემატიკვარი და იმედი იყო ჩემი. მიდის ის თაობა, ვისგანაც ერთი სატელეფონო ზარიტაც კი ამომწურავ და სანდო კონსულტაციას რომ მიიღებდი ... ძალიან განვიცდი და დამწუხრებული ვარ ... არადა, ბარათავეის წიგნის რედაქტორობაზე დავითანხმე ... ვერც ონის მუზეუმს მოესწრო ... ძალიან მიყვარხართ ბატონო გოჩა ...

OBITUARY OF PROFESSOR GOCHA JAPARIDZE

Mariam Chkhartishvili

Distinguished Professor of Tbilisi State University Gocha Japaridze passed away. He was a groundbreaking scholar in field of oriental studies, history of Georgia and source-study. He will be remembered for his intelligence, sense of humor, integrity, humble good nature, and tenacity. His colleague Professor Mariam Chkhrtishvili shares with the readers her feelings because of this great loss. There are published the excerpts from the posts by the friends, colleagues and students being placed on the FB wall of the late Professor. This material shows that Gocha Japaridze was respected in the academic circles for his erudition and attractive personal features. He will be greatly missed.

გზამკვლევი ავტორთათვის

ჟურნალში წარმოდგენილი სტატია შეიძლება იყოს ისტორიული, წყაროთმცოდნეობითი, ისტორიოგრაფიული პროფილის ორიგინალური გამოკვლევა. ამასთან უნდა გათვალისწინებულ იქნეს, რომ ტერმინი *წყაროთმცოდნეობა* გამოყენებულია ფართო გაგებით ანუ როგორც ყველა ტიპის წყაროთა (და არა მხოლოდ წერილობითი წყაროების) შემსწავლელი მეცნიერება. შესაბამისად, შესაძლებელია არქეოლოგიისა და ეთნოლოგიის დარგში შესრულებული ნაშრომების წარმოდგენაც. ტერმინი *ისტორიოგრაფია* კი გამოიყენება ისტორიული ამრის ისტორიის შემსწავლელი დისციპლინის მნიშვნელობით და გულისხმობს როგორც წინამოდერნის, ისე ახალი დროის შესაბამისი ტექსტების კვლევისადმი მიძღვნილ გამოკვლევებს.

რეგიონის ან ეპოქის არჩევის მიხედვით შეზღუდვა არ არსებობს: წარმოდგენილი სტატია შეიძლება შეეხებოდეს ნებისმიერი ხალხისა და ქვეყნის ისტორიულ გამოცდილებას უძველესი დროიდან დღემდე.

კვლევითი სტატიების გარდა ჟურნალში შესაძლებელია წყაროების ტექსტების გამოქვეყნებაც შესაბამისი ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი თუ ტექსტოლოგიური კომენტარებით; მიიღება წყაროთა და სამეცნიერო ლიტერატურის თარგმანებიც, რეცენზიები, სამეცნიერო ცხოვრების სხვადასხვა ფაქტის (კონფერენციის, ვორქშოპის, წიგნის პრეზენტაციის და ა.შ.) ამსახველი ინფორმაციები, სამეცნიერო პოლემიკის მასალები, სამეცნიერო ეთიკასთან დაკავშირებული განსჯანი, დარგის სპეციალისტების შესახებ მოგონებები, მილოცვები, ნეკროლოგები, დარგის წამყვან სპეციალისტებთან ინტერვიუების ჩანაწერები, სხვადასხვა სამეცნიერო პრობლემაზე მოკლე კომენტარები.

ჟურნალში სტატიის გამოქვეყნება უფასოა. უფასოდ მიიღებენ ავტორები ჟურნალის ერთ ბეჭდურ ცალს. ჟურნალის ელ-ვერსია მუდმივად ხელმისაწვდომი იქნება ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ვებ-გვერდზე.

ჟურნალში სტატიის წარმოდგენა შესაძლებელია ნებისმიერ დროს. 30 მაისამდე წარმოდგენილი დაიბეჭდება მიმდინარე წელსვე, ამ თარიღის შემდგომ შემოსული – მომდევნო წელს.

კორექტურული შეცდომების შემცველი და სტატიის გაფორმების წესების იგნორირებით შესრულებული ნაშრომები შინაარსობრივი განხილვის გარეშე დაუბრუნდებათ ავტორებს შესწორებებისათვის.

საბოლოო გადაწყვეტილებას სტატიის გამოქვეყნების თაობაზე იღებენ რედაქტორები სამეცნიერო ექსპერტების რეკომენდაციების გათვალისწინების საფუძველზე.

სტატია და მასში ქართული მასალა (ფოტოები, გრაფიკული გამოსახულებები და სხვა, შესაბამისი განმარტებებით ტექსტში ჩასმული და ცალკეც) როგორც word, ისე pdf ფორმატში რეზიუმეებისა და საილუსტრაციო მასალების თანხლებით უნდა გადაეგზავნოს პროფესორ მარიამ ჩხარტიშვილს შემდეგ ელექტრონულ მისამართზე:

mariam.chkhartishvili@tsu.ge

პროფესორ მარიამ ჩხარტიშვილის სხვა ელექტრონული ფოსტის მისამართზე ან მისთვის ფეისბუკით სტატიის გაგზავნა არ არის რეკომენდებული. ასევე არ არის რეკომენდებული სტატიის გაგზავნა რედკოლეგიის სხვა წევრების ელექტრონულ მისამართებზე.

სტატიის ენა.

სტატია შეიძლება წარმოდგენილ იქნეს ქართულ ან ინგლისურ ენებზე, გამონაკლის შემთხვევაში – რუსულად.

სტატიის სტრუქტურა.

კვლევითი სტატია უნდა შედგებოდეს შემდეგი ნაწილებისაგან: სათაური, ავტორის სახელი და გვარი, ძირითადი ტექსტი, შენიშვნები (თუკი არის), დამონშებანი, რეზიუმე (რეზიუმეები).

სტატიის სათაური.

გამუქებული, ცენტრში, ფონტის ზომა 14.

ავტორის სახელი და გვარი.

გამუქებული, მარჯვენა კიდეში, ფონტის ზომა 12.

ძირითადი ტექსტი.

ფონტის ზომა 11, მანძილი სტრიქონებს შორის 1.15. ძირითად ტექსტში ქვესათაურები – ფონტის ზომა 11, გამუქებული.

შენიშვნები (სათაური).

გამუქებული, ფონტის ზომა 12.

შენიშვნები (ტექსტი).

ფონტის ზომა 10, მანძილი სტრიქონებს შორის 1. შენიშვნების ნუმერაცია უნდა გაკეთდეს ხელით და არა არსებული სპეციალური პროგრამის საშუალებით. შენიშვნები არ უნდა იქნეს გამოყენებული ლიტერატურის დამონშებისათვის, არამედ მხოლოდ დამატებითი ინფორმაციის მისაწოდებლად. შენიშვნების რაოდენობა არ უნდა აღემატებოდეს 25.

დამონშებანი (სათაური).

გამუქებული, ფონტის ზომა 12,

დამონშებანი (ტექსტი).

ფონტის ზომა 10, ინტერვალი 1. უცხოელი ავტორების გვარები უნდა გადმოღებულ იქნეს ქართულად და ლიტერატურა უნდა დალაგდეს ქართულ ანბანურ რიგზე.

ფონტი.

სილუაენი ყველა ენისათვის.

აბზაცი.

აბზაცი უნდა გაკეთდეს კლავიშით თაბ, რომელიც დაყენებული უნდა იყოს ერთ სანტიმეტრზე.

ციტირება.

ერთი ან ორი სტრიქონის მოცულობის ამონარიდი (პირდაპირი ციტირების შემთხვევაში) ტექსტისაგან გამოიყოფა ორი ბრჭყალით. ორ სტრიქონზე მეტი მოცულობის ამონარიდი ზემოდანაც და ქვემოდანაც უნდა გამოიყოს ძირითადი ტექსტისაგან. ციტატის ტექსტი უნდა შეიწიოს აბზაცის დონეზე, ფონტის ზომა უნდა იყოს 10, სტრიქონებს შორის ინტერვალი 1.

ციტირებისას სტატიის ავტორის მიერ გამოტოვებული ადგილების ნაცვლად უნდა დაინეროს სამი წერტილი და ჩაისვას ოთხკუთხედ ფრჩხილებში [...]. ციტატაში ავტორისეული ცვლილებების

შესახებ შენიშვნები თავსდება ფრჩხილებში. ქართულენოვან სტატიამ უცხოენოვანი წყაროდან ციტირების შემთხვევაში აუცილებელია ქართული თარგმანის წარმოდგენა. იმ შემთხვევაში თუ ავტორი ციტირებისას აკეთებს გამოტოვებებს და ციტატა მოიცავს რამდენიმე გვერდს, ციტატაში გამოტოვების ადგილების სათანადოდ აღნიშვნასთან ერთად დამონშებებში უნდა მიეთითოს სანწყისი და საბოლოო გვერდები.

სასვენი ნიშნები.

აუცილებელია ტირესა და დეფისის განსხვავება. დეფისი არის პატარა ხაზი, რომელიც უნდა გამოყენებულ იქნეს კომპოზიტიკისათვის. რაც შეეხება ტირეს – ესაა დიდი ხაზი, რომელიც უნდა გამოვიყენოთ სიტყვებს შორის. სასვენი ნიშანი იწერება ბრჭყალების შემდგომ, ხოლო შენიშვნის მაჩვენებელი ინდექსი იწერება სასვენი ნიშნის შემდგომ.

მოცულობა.

სტატიის მოცულობა შენიშვნების, დამონშებანის, დანართებისა და რეზიუმეს ჩათვლით არ უნდა აღემატებოდეს 6000 სიტყვას. საინფორმაციო წერილების მოცულობა არ უნდა აღემატებოდეს 4000 სიტყვას. მოცულობის გადაჭარბება ითვლება ტექნიკურ ხარვეზად და ამგვარი სტატიები შინაარსობრივი განხილვის გარეშე დაუბრუნდებათ ავტორებს რედაქტირებისათვის.

რეზიუმე.

როგორც ქართულენოვან, ისე უცხოენოვან სტატიას უნდა ახლდეს რეზიუმე ქართულად და ინგლისურად. რეზიუმე ინგლისურ ენაზე უნდა ითარგმნოს კვალიფიციური სპეციალისტის მიერ.

რეზიუმე არ უნდა იყოს 200 სიტყვაზე ნაკლები და არ უნდა აღემატებოდეს 500 სიტყვას. რეზიუმე უნდა დაერთოს ნებისმიერ ტექსტს ჟურნალის რომელიმე სექციისათვისაც არ უნდა იყოს იგი გამიზნული. კვლევითი სტატიის რეზიუმე უნდა პასუხობდეს შემდეგ ოთხ კითხვას: რა არის საკვლევი პრობლემის არსი; როგორია მისი შესწავლის მდგომარეობა; როგორია ავტორის დასკვნა, რა არგუმენტები მოჰყავს მას თავისი თვალსაზრისის დასამტკიცებლად. ინფორმაციული, მიმოხილვითი და ა.შ. სტატიის რეზიუმესათვის სავალდებულო არაა ამგვარი მოთხოვნების მკაცრი დაცვა. ამ შემთხვევაში მოკლედ აღნიშნული უნდა იყოს თუ რას შეეხება ჰუმლიკაცია.

ლიტერატურის მითითების წესი.

დამონშებული ლიტერატურის ოდენობა არ უნდა აღემატებოდეს 40 ერთეულს. ამ მოთხოვნის დაუცველობაც ჩაითვლება ტექნიკურ ხარვეზად და სტატია შინაარსობრივი განხილვის გარეშე დაუბრუნდება რედაქტირებისათვის ავტორს. სექციაში დამონშებანი დამონშებული ლიტერატურა უნდა დალაგდეს ანბანური რიგის მიხედვით (უცხოელი ავტორის ან უცხო ენაზე გამოქვეყნებული ნაშრომის ავტორი ტექსტშიც და ლიტერატურის ჩამონათვალში უნდა მიეთითოს ქართულად). ფონტის ზომა 10, სტრიქონებს შორის ინტერვალი 1.

დამონშებული ლიტერატურის ბიბლიოგრაფიულ აღწერილობაში, სასურველია, ავტორებმა მიუთითონ არა მარტო გამოცემის ადგილი, არამედ გამოცემლობაც. ამავე დროს წერტილები და მძიმეები დასვან ქვემოთ მოცემული კონკრეტული მაგალითების მიხედვით.

ლიტერატურის დამონშების კონკრეტული მაგალითები.

ა) დამონშება სტატიის ტექსტში და სტატიის ბოლოში

სტატიის შიგნით – ერთი ავტორის ნაშრომი:

(ჩხარტიშვილი 2009: 5).

სტატიის ბოლოში, სექციაში დამონმებანი ერთი ავტორის ნაშრომი:

ჩხარტიშვილი 2009: მ. ჩხარტიშვილი. *ქართული ეთნიკ რელიგიური მოქცევის ეპოქაში*, თბილისი, უნივერსალი.

სტატიის შიგნით – ორი ავტორის ნაშრომი:

(ჩხარტიშვილი, მანია 2011: 5)

სტატიის ბოლოში, სექციაში **დამონმებანი**

ჩხარტიშვილი, მანია 2011: მ. ჩხარტიშვილი, ქ. მანია. *ქართველთა ნაციონალური კონსოლიდაციის პროცესის ასახვა ბეჭდურ მედიაში, ივერია და მისი მკითხველი საქართველო*, ტ. 1, თბილისი, უნივერსალი.

სტატიის შიგნით – რამდენიმე ავტორის ნაშრომი:

(ჩხარტიშვილი და სხვები 2017: 64)

სტატიის ბოლოში, სექციაში **დამონმებანი**

ჩხარტიშვილი და სხვები 2017: M. Chkhartishvili, S. Kadagishvili, Z. Targamadze. *Dress and Identity: A Georgian Case Study, Fashion Through History: Costumes, Symbols, Communication*, Volume I, Edited by Giovanna Motta and Antonello Biagini, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle

ბ) ერთი და იმავე ავტორის ერთიდაიმავე ნელს გამოცემული ნაშრომები:

ჩხარტიშვილი 2009ა: M. Chkhartishvili. *On Georgian Identity and Culture (Nine international presentations by Professor Mariam Chkhartishvili)*, Tbilisi, Universal.

ჩხარტიშვილი 2009ბ: მ. ჩხარტიშვილი. *ქართული ეთნიკ რელიგიური მოქცევის ეპოქაში*, თბილისი, უნივერსალი.

გ) მონოგრაფიის, დისერტაციის დამონმება, კრებულის ან ჟურნალის სტატიის დამონმება:

ჩხარტიშვილი 2009: მ. ჩხარტიშვილი. *ქართული ეთნიკ რელიგიური მოქცევის ეპოქაში*, თბილისი, უნივერსალი.

კაშია 2005: ჯ. კაშია. ცალკეული შენიშვნები პატრიოტიზმის თემაზე, *საქართველო ათასწლეულთა გასაყარზე*, მთ. რედ. ზ. კიკნაძე, თბილისი, არტე.

ჩხარტიშვილი, მანია 2010: მ. ჩხარტიშვილი, ქ. მანია. *ქართული ერთობის სოციალური „სიცოცხლის ორი თვე“ ანუ დაკვირვება ქართველთა ნაციონალური კონსოლიდაციის პროცესზე 1878 წლის ივერიის 10 ნომრის მიხედვით, ქართული წყაროთმცოდნეობა*, ტ., XII, თბილისი, უნივერსალი.

თარგამაძე 2019: ზ. თარგამაძე. *ქართველთა თვითცნობიერება: ისტორიული ასპექტები (XVIII საუკუნე)*, სადოქტორო დისერტაცია, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თბილისი.

დამონმება ტექსტში: (თარგამაძე 2019: 67).

თუ მონოგრაფიას ვიმონმებთ, მაშინ კურსივით ვბეჭდავთ მის სათაურს; თუ კრებულში ან ჟურნალში გამოქვეყნებულ სტატიას ვიმონმებთ, კურსივით ვბეჭდავთ კრებულის ან ჟურნალის სახელწოდებას. შესაბამისად, აღარაა საჭირო მითითება „ჟურნ.“, ან „კრ“.

ამასთან როდესაც ერთი და იმავე ადგილას ვიმონუმებთ რამდენიმე ავტორს, ტექსტში თითოეული დამონშება ფრჩხილებით უნდა გამოიყოს ერთმანეთისაგან:

დამონშება ტექსტში: (ჩხარტიშვილი 2009: 5); (თარგამაძე 2018: 205).

დ) უცხოენოვანი ან უცხოელი ავტორის ნაშრომის დამონშების წესი:

სტატიის ტექსტში: (ჩხარტიშვილი 2014: 202).

სექციაში **დამონშებანი:**

ჩხარტიშვილი 2014: M. Chkhartishvili. Conceptualizing the Georgian Nation within the Romanov Empire: Georgian Intellectuals in Search of a Matrix, *Empires and Nations from the Eighteenth Century to the Twentieth Century*, Volume I, Edited by Antonello Biagini and Giovanna Motta, Cambridge Scholars Publishing.

ე) გამოქვეყნებული წყაროს მითითების წესი:

გამოქვეყნებული ქართულენოვანი წყაროს დამონშების შემთხვევაში ტექსტში უნდა მიეთითოს გამომცემლის (და არა ავტორის) გვარი; არ უნდა მიეთითოს თხზულების სათაურიც:

სტატიის შიგნით: (ყაუხიშვილი 1955: 2) (და არა „ქართლის ცხოვრება“ ან ლეონტი მროველი)

სტატიის ბოლოში, სექციაში **დამონშებანი:**

ყაუხიშვილი 1955: *ქართლის ცხოვრება*, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით. ყაუხიშვილის მიერ, ტომი I, თბილისი, სახელგამი.

უცხოენოვანი წყაროს დამონშების შემთხვევაში შეიძლება მიეთითოს მთარგმნელის გვარი.

ვ) საარქივო მასალის დამონშება:

სტატიის შიგნით: (ფონდის მითითება ან არქივი)

სტატიის ბოლოში, სექციაში **დამონშებანი:**

ფონდი 416: საქართველოს სახელმწიფო ცენტრალური საიტორიო არქივი. ფონდი 416, აღწერა 2, საქმე 11.

ზ) სამეცნიერო თარგმანის დამონშება:

სტატიის შიგნით: (ჩხარტიშვილი 2004: 5).

სტატიის ბოლოში, სექციაში **დამონშებანი:**

ჩხარტიშვილი 2004: ე.დ. სმითი. *ნაციონალიზმი: თეორია, იდეოლოგია, ისტორია*, თარგმანი ინგლისურიდან მ. ჩხარტიშვილისა, ქართული ტექსტის რედ. რ. ამირეჯიბი-მალენი, თბილისი, ქართული ენის საერთაშორისო ცენტრი.

თ) საინტერნეტო პუბლიკაციის დამონშება:

საინტერნეტო პუბლიკაციის შემთხვევაში მოქმედებს დამონშებისა და ციტირების ზემოთ აღწერილი წესები: თუ ვიმონუმებთ ელ-გამოცემას, აუცილებელია, ლიტერატურის ჩამონათვალიში

ეს აღნიშნული იყოს; ამასთან უნდა მიეთითოს ვებ-გვერდის მისამართი, ასევე დამოწმების ბოლოს ფრჩხილებში უნდა დაფიქსირდეს პუბლიკაციის ნახვის თარიღი.

ნოსენკო: E. Носенко. Еще раз о нации, этносе, этничности тому подобных понятиях, ვებ-გვერდი: berkovich-zametki.com <http://berkovich-zametki.com/Nomer42/Nosenko1.htm> (ნანახია: 01/03/2007).

იმ შემთხვევაში თუ ინტერნეტ პუბლიკაციაში არ არის მითითებული ავტორი და თარიღი, მაშინ დამოწმებაში უნდა მიეთითოს ნაშრომის სათაური, ელექტრონული მისამართი და ელექტრონულად გამოქვეყნების თარიღი.

ი) საილუსტრაციო მასალის გამოყენების წესი:

ჟურნალში ილუსტრაციები (ფოტო, გრაფიკული გამოსახულება და სხვ.) დაიბეჭდება შავთეთრად. ავტორმა მასალა უნდა წარმოადგინოს ელექტრონული სახით. ილუსტრაციას უნდა ახლდეს განმარტება. ამასთან სტატიის ავტორი ვალდებულია თავად მოიპოვოს მასალის გამოყენების უფლება.

ზ) ნაშრომის დამოწმება სხვა ავტორის ნაშრომის მეშვეობით:

იმ შემთხვევაში თუ რომელიმე ავტორს ვიმოწმებთ სხვა ავტორის მიხედვით, დამოწმებაში ჩვეულებრივ უნდა წარმოდგენილ იქნეს სრული ბიბლიოგრაფიული აღწერილობა და ამის დამატებით უნდა მიეთითოს იმ ნაშრომის სრული ბიბლიოგრაფიული აღწერილობა, საიდანაც ვსარგებლობთ დამოწმებისათვის.

GUIDELINES FOR AUTHORS

Coverage:

The research paper should be original contribution focused on history representation, source criticism, and historiography. The term *source* is understood in the broadest sense of this word; accordingly, journal will accept the papers in archaeology and cultural anthropology too. There are no restrictions regarding the chronology or region: the papers might be devoted to the history of any country and people, to any period from ancient times until today. Alongside with research papers the publications of sources with relevant commentaries, translations of primary and secondary (from other languages to Georgian) sources, book reviews, information about the different events of academic life (presentations, conferences, workshops etc.), also materials reflecting debates, papers devoted to outstanding contributions of scholars as well as in memoriam of those who passed away, but their contribution to the history of profession should be remembered, are welcomed.

Language:

The language of the submitted manuscript should be Georgian with the summary in English,

or English with summary in Georgian. As an exception manuscript might be submitted in Russian too with summaries in Georgian and English.

The length:

The length of the papers should not exceed 6000 words; the papers of informative character should not exceed 4000 words.

References:

For references and citation authors should use Chicago style: *author-date system* http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.htmlhttp://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html

References and notes:

The references must be given at the end of each contribution with a maximum of 40 titles. Notes should be as endnotes with maximum number 25 and placed before the references.

The authors are responsible to obtain copyrights for the used illustrative materials.

The publication in the journal is free. The authors will be granted one hard copy of the journal. The journal will be permanently accessible through the web-site of the Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology.

შპს „პრინტჯეო“, 2020

თბილისი, 0131, დემეტრე თავდადებულის ქ.18, ☎: +995 32 222 06 08
E-mail: ichachanidze@mail.ru